A DUNÁNTÚLI

REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET

TÖRTÉNETE.

IRTA

THURY ETELE

THEOLOGIAI AKADÉMIAI TANÁR.

ELSŐ KÖTET.

A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET TULAJDONA.

PÁPA.

NYOMATOTT A FŐISKOLAI KÖNYVNYOMDA BETÜIVEL.

1908.

ELŐSZÓ.

Mire ezen sorok napvilágot látnak, husz éve mulik el annak, hogy a dunántúli református egyházkerület történetének megirhatása érdekében, adatgyüjtés czéljából, egy felhivást tettem közzé, (Századok. 1887. évf. 287. lap.) mely ugyan, csak kiáltó szó lett a pusztában, mert reá még a visszhang sem felelt, de attól kezdve, fáradtságot nem ismerve, lankadatlan buzgósággal gyüjtögettem mindazt, amit a viszontagságos múlt emlékeiből találtam, s ezeket részint eredetiben közölgettem egyházi lapjainkban, részint kisebb-nagyobb tanulmányokat irtam s tettem közzé belőlük folyóiratainkban, mivel az eredeti czélt nagyon messze láttam, s úgy tünt fel, mintha a hézagokat sohasem lehetne kitölteni.

Midőn az Egyetemes konvent 1896-ban azon határozatot hozta, hogy *minden egyházkerület irassa meg a maga történetét, hogy végre egyetemes magyar református egyházunk története megirható legyen,* egy lépéssel előbbre haladt ezen ügy. Majd 1902-ben egyházkerületünk azzal bizott meg, hogy gyüjtsem össze a még összegyüjthető adatokat. Igy tettem kutatásokat az Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Muzeum, Magyar Tudományos Akadémia, debreczeni református főiskola, a tiszántúli református egyházkerület könyv- és levéltáraiban, az esztergomi herczegprimási levéltárban és főegyházmegyei könyvtárban, mely oly gazdag eredménnyel járt, hogy megbizatásom eredményéül százhusz nyomtatott ivnél többre terjedő, értékesnél-értékesebb adatról számolhattam be. Ekkor 1904. évi közgyülésünk 191. számu határozatával azzal bizott meg, hogy irjam meg egyházkerületünk történetét, két kötetben, összesen hatvan ivre terjedően.

Ezen megtisztelő felhivásnak teszek eleget most, midőn munkámat sajtó alá bocsátom. Lelkiismeretes utánjárással felkutattam és összegyüjtöttem mindazt, ami egyházkerületünk multjára világosságot vet s ha *Katona* nagy munkájának (Historia critica regni

Hungariae 42 kötet) tulajdonképeni értékét az abban közölt roppant történelmi anyag adja meg, s becsessé, kutfői értéküvé, ép az ott olvasható oklevelek tették: úgy nekem, aki gyüjtő és feldolgozó voltam egy személyben, nem lehetett egyedüli czélom a művészi feldolgozás, hanem megbizatásom szerint arra kellett törekednem, hogy mint „Katona művét az abban felhalmozott nagy anyag közlés tette méltán keresetté, s ezért maradt megbecsülhetetlen tárháza Magyarország történelmének s kiinduló pontja minden kutatásnak“: úgy én is minél értékesebbé tegyem történelmi adatokkal munkámat, hogy később is haszonnal forgathassa az olvasó.

Nem mulaszthatom el, hogy hálás köszönetemet ne nyilvánítsam az előszámlált könyv- és levéltárak vezetőinek és különösen *Borsos István* főgimnáziumi tanár barátomnak, a latinból fordított részek átnézéséért, s ha munkámmal az olvasók és szakférfiak méltánylását kiérdemelhettem: fáradtságom jutalmazva leend.

Pápa, 1907. a Krisztus születése ünnepén.

Thury Etele.

BEVEZETÉS.

A dunántúli kerület határai s történetének felosztása.

A győri és veszprémi róm. kath. püspöki megyék területén, Sopron-, Vas-, Zala-, Somogy-, Fehér- és Veszprémvármegyében a reformációhoz csatlakozott egyházak, időfolyamán egy egyházkerületet, a *dunántúlit* alkották, mely az egykoru emlékekben *dunáninneni, pápai* és *veszprémi* néven fordul elő. Ezen hat vármegye református gyülekezeteiből alakult a dunántúli református püspökség, mig a Duna balpartján Pozsony-, Nyitra-, Bars-, Hont-, Nógrád-, a mindkét parton fekvő Győr-, Komárom-, Esztergom-, s a jobb parton levő Mosonvárvegyékből a reformációhoz csatlakozott egyházak a *mátyusföldi,* vagy *felsődunamelléki, csallóközi, komáromi* és *somorjainak* is nevezett református egyházkerületet alkották, melyek előbb az esztergomi érsekség és a nyitrai, részben a győri püspökséghez tartoztak. A reformációt elfogadó két egyházkerület, a dunántúli és felső-dunamelléki 1734-ig állt fenn különkülön. A szomszédsági jó viszonyt, különösen a XVII. században egymás között fenntartották, egymás zsinataira követeket küldtek, végre egy püspökség alatt egyesültek és hivatalos néven *dunántúli egyházkerület* elnevezéssel élt s él azóta mai napig. Midőn az így eggyé olvadt két egyházkerület történetét előadom, szükségesnek tartottam, hogy mindegyik egyházkerület történetét, az egyesülésig külön fejezet alatt tárgyaljam, hogy munkám áttekinthetőbb legyen.

Ugyanazon szempontból, ha az egyházkerület történetét felosztani akarjuk, az átélt és lezajlott események alapján, abban négy korszakot jelölhetünk meg olyanul, mely körül a tények csoportosíthatók. Az első korszak a reformáczió elterjedésének és megszilárdulásának kora, 1612-ig tart, mely idő után már mindkét kerületben rendezett viszonyokkal találkozunk, mindegyik önállóan szervezkedik. Ámde önállóságra jutása után csakhamar létezéséért

kellett mindegyiknek küzdenie, s ez kerületünk történetének második korszaka, mely 1734-ig tart. A nagy küzdelem alatt egyik egyházkerület megszünt és az előbbi kettőből királyi parancsra egy egyházkerület alakult, melyben mindjárt az eggyé olvadás után a templomfoglalások napirenden voltak, mignem II. József türelmi parancsa után lassanként új életre keltek egyházaink, s az 1791 : XXVI. törvényczikkel a vallás szabad gyakorlata biztosíttatván, ennek áldó hatása érezhető volt mindenütt. E szerint az eggyé alakult dunántúli egyházkerület történetében is két korszakot vehetünk fel, az első a küzdelem és újjászervezkedés kora 1791-ig, a második az újra éledés és szabad vallásgyakorlat korszaka 1907-ig.

ELSŐ KORSZAK.

A reformáczió elterjedésének és megszilárdulásának kora 1612-ig.

1. Dunántúl reformácziója.

Valamint a reformáczió kiinduló pontján Zwingli, Luther, Kálvin nem gondoltak arra, hogy egy, a katholikus egyháztól teljesen különvált önálló egyházat alapítsanak, hanem annak gyökeres reformáczióját, a becsuszott visszaélésektől való megtisztítását sürgették, úgy hazánkban is a kath. egyház körén belül, óhajtották a kezdeményezők keresztül vinni a reformácziót. A dúsgazdag főpapság általában hallani sem akart a reformról, ám egyes tagjai mégis lemondtak nagy javadalmaikról, megnősültek és ezzel a reformáczió terjesztésére jó példát adtak. Főuraink versenytársaikat látván a fényüző főpapokban, meggyőződésüket követve, sürgették a reformácziót. Ezek közül első helyen említendő *Enyingi Török Bálint*, kinek nagykiterjedésü birtokai voltak Somogy-, Fehér-, Veszprém- és Komárom vármegyékben, s Pápának is földesura volt. Ez a dúsgazdag főur 1523-ban nőül vette Mária királyné udvarhölgyét, a szellemdús Pemfflinger Katalint, Pemfflinger Márk szász gróf közeli rokonát, vagy mint Istvánffy állítja leányát,[1] aki lutheránus érzületéről általánosan ismeretes volt, s épen ezen férjhezmenése alkalmából nevezte el Szerémy „lutheránа-oroszlánnak“,[2] aki férjét a reformáczió részére megnyerte, s annak elsőrangu pártfogója és előmozdítója lett, s azt minden birtokain, ugymint a Balaton mellékén, Somogy- és Veszprém vármegyékben, ahol többnyire minden várak és faluk őtet uralták, igen hathatósan terjesztette.[3]

---

[1] Historia Regni Hungariae. Bécs, 1758. VII. 63.

[2] Emlékirata Magyarország Romlásáról. Pest, 1857. (Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Irók. Első kötet) 99—100. Et Valentinus spondidit et copulavit eam latronculam, quae demum erat leona lutteriana.

[3] *Budai Ezsaids:* Polgári lexikon. Nagyvárad, 1805. III: 446. l.

Ha a reformáczió terjedésének nyomait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy *Sopron* városában ismerkedtek meg azzal legelőször ezen a részen, melyre vonatkozólag II. Lajos magyar királynak 1524 okt. 14-én Budán kelt azon rendeletére hivatkozhatunk, melyben a városi tanácsot a lutheránus tévely kiirtására és Luther könyveinek megégetésére utasította s a vizsgálattal Gergely, ferenczrendi szerzetest bizta meg.[1] A királyi biztos a vizsgálatot okt. 23-án teljesítette s a fent maradt jegyzőkönyv[2] szerint először a bevádolt minorita hitszónokot *Kristófot* idézte meg, mivel azzal volt vádolva, hogy a szentek tisztelete, a böjt és a gyónás ellen predikált, a papokról pedig azt mondta, hogy ágyasokat tartanak és uzsoráskodnak. Kristóf ügyesen védekezett, s miután a kihallgatott 29 tanu nagyobb részben mellette nyilatkozott s eskü alatt azt vallotta, hogy prédikáczióiban eretnektudományt nem hirdetett: a biztos őt a vád alól felmentette. Radinger Tamás templomatyát, akiről a tanuk vallomásaiból bizonyossá lett az, hogy beszélgetés közben, az isteni gondviselésnek az emberek cselekedeteire való befolyását megtagadta, arra kötelezte, hogy Luther és követői ellen tartson nyilvánosan beszédet és tévedését ismerje be. Végül pedig egy Pál nevü kereskedőt, akiről a nyomozás folytán bebizonyult az, hogy böjt idején hust evett, s lutheránus könyveket tartott házánál, arra kötelezte, hogy a templomban jelenlevő közönség előtt bocsánatot kérjen. Gergely a Luther könyveinek elégetésére vonatkozó parancsot is pontosan teljesítette, összeszedetvén a lutheránus könyveket, azokat október 30-án a templom előtt rakott máglyán, a városi hóhér által ünnepélyesen megégettette. A városi tanács az eretnekség vádját le akarván teljesen magáról rázni, már okt. 31-én tiltakozott a király előtt az ellen, hogy Sopronban lutheránus tévelygést hirdettek volna.[3] És jóllehet egy 1526 jun. 15-iki levelében elismeréssel veszi II. Lajos tudomásul, hogy a soproniak a lutheránus eretnekség megakadályozása ellen kiadott rendeletének eleget tettek,[4] mégis azt látjuk, hogy ezen évi jun. 26-án már azon királyi parancsot küldi a soproni tanácsnak, hogy a lutheránizmus miatt fogságba vetett

---

[1] *Révész Imre:* Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. 1871. évfolyam. 524. lap.

[2] U. o. 1873. évf. 165—177. l.

[3] *Bunyitay Vincze,* Rapaics Rajmund, Karácsonyi János: Egyháztörténeti Emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bpest, 1902. I. kötet. 172 l.

[4] *Ribini:* Memorabilia August. Confessionis II. 402. l.

Szabó Vid ottani polgárt, ha megtért és kezeseket állít, szabadon bocsássa.[1]

A reformáczió terjedése mellett bizonyít Campeggio kardinálisnak 1525 junius 18-ról Székesfehérvárról kelt jelentése,[2] melyszerint két lutherizáló papot elfogtak, kiket Szalkay László érsek Esztergomba vitetett, hol érdemük szerint fog elbánni velük. Bizonyára a rákosi országgyülés IV. czikkét értette a büntetés alatt, melyet csakhamar alkalmaztak, mert Burgio Antal pápai követ ezen évi aug. 9. jelentéséből[3] tudjuk, hogy a budai bírák egy lutheránust halálra ítéltek, ki midőn kinpadra vonatott, sok budai német polgárt és kereskedőt nevezett meg, kik szintén lutheránusok,[4] melyből a reformáczió terjedése, az üldözéssel szemben is bizonyítható. Hiszen a Sopron és Pozsony vármegyékbe kiküldött királyi biztosok 1526 jun. 3-ról azt jelentik Szalkay érseknek, hogy a lutheránizmus ügyében a papok és polgárok között vizsgálatot tartottak, a klérus, a nép és az egész kommunitás alávetette magát a királyi rendeletnek és a lutheri tant tárgyaló könyveket nyilvánosan elégették.[5] A mohácsi vész előtt ezen nyomokat tudjuk a dunántúli reformációról felmutatni. Kevés, de tény, hogy azt megelőzőleg is tudtak a reformációról és nem a mohácsi vész után következett zavarok alatt csuszott az be. Igaz, hogy ezután is alig egy-két ponton tudjuk megnevezni reformátorainkat, de mind határozottabban kimagaslanak egyes központok, melyek a földesurak pártfogása alatt egész vidékeket vontak maguk után.

A reformáczió hajnalát Pápa városa felett látjuk felragyogni ezen a részen, melynek földesura Enyingi Török Bálint volt. „Pápa városát 1531-ben *Bálint pap* vivé az evangéliomi világosságra" irja Tolnai F. István,[6] s hogy ez a világosság milyen jótékony hatással volt a közművelődés előmozdítására, bizonyítható azon ténnyel, hogy Pápa, már ezen esztendőben, iskolájával is a reformáczió szolgálatába állott, mert 1585-ből fenmaradt iskolai törvényeink bevezetéséből bizonyos, hogy az iskola 1531-ben már fenállott: „A mi eleink iskolájuk számára 1585-ben a következő törvényeket alkották, *kik ámbár 54 éven keresztül* csaknem minden

---

[1] *Bunyitay:* Idézett mű 270. l.

[2] *Vatikáni Magyar okirattár.* Második sorozat. I. kötet 224. l.

[3] Ugyanott 256. l.

[4] Ugyanott 262. l.

[5] *Bunyitay:* Idézett mű 262—263. l.

[6] Kalauz. Kolozsvár 1679. 563. l.

irott törvény nélkül voltak, mégis mi, azok utódai, ezen táblára azokat feljegyeztük és főiskolánk növendékeit azok szerint kívánjuk igazgatni."[1] Bizonyára ezen évszám bizonyítására öntették később, azon ma is meglevő, de már elhasadt harangot, melyen ezen felirás olvasható: „Scholae reformatae Papensis 1531." A Pápát reformáló Bálint papról alig maradt más adat reánk, de abból, amit Tolnai F. István Debreczen reformációjáról mond, hogy azt is Bálint pap vitte véghez, „kit Török Bálint hoza Pápáról alá 1536-ban"[2]: kétségen kivül következik, hogy Bálint pap vagy Pápán, vagy földesurának Veszprém-, Komárom- és Somogy vármegyékre is kiterjedő birtokain, folyvást hirdette ezen hat esztendő alatt az evangéliomi tudományt. Arról a Török Bálintról, aki 1536 szept. 30-án kapta zálogba Debreczen városát Zápolyától,[3] s már ezen évben új birtokára viszi Pápáról Bálint papját, hogy azt is reformálja: fel lehetne-e tenni, hogy dunántúli uradalmaiban, Pápán kivül ne hirdettette volna az általa üdvösnek elismert reformációt? Ami keveset mondó adat az ezen időben fennálló pápai iskoláról reánk maradt, felemlíthető Bálint pap reformátorsága mellett, mert ez 1534-ben Gyzdawyth Pétert pápai ludi magisternek és capellanus sed non papisticus-nak említi.[4] Nincs ugyan kizárva Gyzdawyth pápai szolgálatával Bálint papnak ugyanott való munkálkodása, de mindenesetre alkalmas bizonyítékul kinálkozik arra, hogy vele Bálint papnak Pápán kivül, a dunántúli vármegyékben, különösen Török Bálint birtokain való reformátorságát vitassam, mert amint óhajtotta új városának Debreczennek az evangéliomi tudományra való átvitelét, úgy okozati összefüggést találok ebben a Sió, Sárviz, Balatonmellék, Gesztes és Szigetvár vidékének, Török Bálint uradalmainak, ugyancsak Bálint pap által való reformáltatására.

Csekély értékünek nem minősíthetjük Bálint pap munkáját, ha szinte nem követhetjük is nyomról-nyomra, amint a reformáczió eszméjét terjesztette azon hat esztendő (1531—1536.) alatt, mely Pápa és Debreczen reformálása között eltelt. De hogy ezen idő nem múlt el hasztalan, azt megértjük a következő évek alatt előállt helyzetből, mikor az egész Dunántúl visszhangzik csakhamar az evangéliom felemelő és vigasztaló szava, melyen az első mag-

---

[1] Pápai reform. főiskola Értesítője 1903—1904. évről. 3. l.
[2] *Kalauz:* 563. l.
[3] A záloglevelet közölte *Révész:* Figyelmező V. 491. l.
[4] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára V. 266. l.

vető fáradozásait gazdag aratás jutalmazta. „Lélek az, amely megelevenít."

Reformátoraink czélja épen az volt, hogy minél jobban terjesszék a Jézus és az apostolok fundamentomára visszavitt keresztyén hitet; s a nép, mely a latin nyelvü egyházi szertartásból semmit sem értett, örömmel hallgatta az édes nemzeti nyelven megzendült Isten igéjét, *melynek első hirdetője a dunántúli részeken, kétségen kívül Bálint pap volt,* kinek ha vezetéknevét nem tudjuk is, de áldásos munkálkodását nem vonta kétségbe senki sem. Ura és pártfogójáról Török Bálintról is azt olvassuk, hogy „a Kálvin új tudományát nemcsak maga szívta be, hanem annak mások előtt is igen buzgó pártfogója és előmozdítója volt, és azt minden jószágaiban, ugymint a Balaton mellékén, Somogy és Veszprém vármegyékben, ahol többnyire minden várak és faluk őtet uralták, igen hathatósan terjesztette".[1] Még előbbi időből, a XVIII. században elpusztult cseszneki református egyház történetében,[2] Fodor Ferencz lelkész egy régi kézirás után emlékezetben hagyta, hogy „Török Bálint, egy Bálint pap nevü predikátor szolgálatával élt, ki által Pápát és e tájon levő faluit reformálta, és azután azt elvitte Debreczennek reformálására, az ő tanítványira bizván az itt elkezdett reformálásnak konfirmáczióját."

Arról, hogy kik voltak Bálint pap tanítványai? emlékeink mélyen hallgatnak, s mind e mai napig nincs eldöntve a kérdés, ki, vagy kik voltak Dunántúl reformátorai? A Bálint pap utódjait körülvevő homályból, alig sugárzik valami kis világító fény felénk. Amit erre nézve egyháztörténet iróink: *Ember Pál,*[3] *Pod Péter*[4] és a nyomaikon haladt *Tóth Ferencz*[5] írtak, a mi időnkbeli kutatók régi regék mesébe illő hagyományának állítják, melyek minden történeti valóságot nélkülöznek,[6] egy elfogulatlan történetiró pedig az ilyenekre semmit nem adhat, reájuk mit sem építhet. Mind ebben sok igazság van, de ha arra gondolunk, hogy a

---

[1] *Budai Ezsaiás:* Magyarország polgári históriájára való Lexikon. Nagyvárad, 1805. III. k. 445. l.

[2] *Tóth Ferencz:* A pápai reformáta szent ekklézsia históriája. Komárom, 1808. 17. l.

[3] Historia ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. Utrecht, 1721.

[4] Magyar Athenás. Szeben, 1766. és Historia Hungarorum Ecclesiastica.

[5] Magyar- és erdélyországi protestáns ekklézsiák históriája. Komárom, 1808.

[6] *Révész Imre:* Dévai Biró Mátyás életrajza, és Eötvös Lajos: Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1866. évf.

XVI. század közepén már mindenütt hangzott a reformáczió Dunántúl, s az egész vonalon a protestánsok voltak többségben: méltán kereshetjük a Bálint pap utódait, mert ő egymaga ezt a nagy munkát nem vihette véghez. Igaz, hogy nem lehet az eszmék terjedésének irányát nyomról-nyomra követni, avagy meghatározni, hol, mikor, mily erővel hatotta át a lelkeket, mert csak azon eredménnyel foglalkozhatunk, amelyet hódításaik előidéztek, s mivel Dunántúl a reformáczió eszméi mindenütt erős gyökeret vertek: keresnünk kell annak hirdetőit, akik ezen nagy változást előidézték.

A sokszor igazat mondó szájhagyomány *Dévai Biró Mátyást tartja Dunántúl reformátorának. Ember Pál* azt írja,[1] hogy *Dévai Budán, Pápán, Sárváron, a Rába és a Balaton mellett rettenthetlenül hirdette az evangéliomot, és sokakat megnyert a Krisztusnak. Bod Péter* pedig[2] *Dévait tartja az elsőnek a magyarok közül, aki a reformáczió hajnalán az evangéliomot Magyarországon körülhordozá, akit — ugymond — épen ezen magasztos lelkesültségéért szokás Magyar Luthernek nevezni, s kiváló reformátorkodásának helyeiül ő is ugyanazokat nevezi meg.* De úgy tetszik, Bod ezek közül a Rába- és Balaton mellékét már szembetünően sorolja elő, s mintha Dévai tanításainak, reformátori működésének fősulyát ezen vidékekre helyezné? A nyomaikon járó *Tóth Ferencz*[3] már kerüli az általános meghatározásokat s Dévait 1527-ben Ujszigeten, 1536-ban Nádasdynál, 1544. körül a Balaton mellékén szerepelteti, s bizonyságul felemlíti a kádártai anyakönyvi bejegyzést is. Lehet, hogy Révész Imre épen ennek hibás közlése miatt zárta ki még csak lehetőségét is annak, hogy itt Dévay megfordult volna.[4] Közlöm azért ebből a tárgyunkra vonatkozót:

„Anno 1725. Emlékezetre méltó régi dolgok, melyeket nagyobb részint a régi hiteles öregek bizonyságából vettünk a religio dolga és itt való prédikátorok iránt, akik itt eleitől fogva szolgáltanak. Tudniillik:

Primo. Soha senki nem emlékezik arra, hogy itt valaha más religion levő tanítók lettenek volna, sőt

Secundo. A régi öreg emberek bizonyságából volt ez(en) helyben egy *Mátyás nevü pap,* mint akkor a prédikátorokat hívták,

---

[1] Idézett mű: 73. l.

[2] Historia Hungarorum Eccles. I. 237. l.

[3] Idézett mű 28. 29. l. és a pápai ref. ekkl. históriájában.

[4] Idézett mű: 28. l.

aki is mintegy másfél esztendeig itt szolgálván, *a körüllevő helységekben is szolgált,* ez pedig, mint Lampe históriája bizonyítja, volt 1535. esztendőben. Ez a Mátyás pap pedig volt Dévay Mátyás. Azután, mint arra is a régi öregek bizonyságából a mostani öregek emlékeznek, szolgált itt egy Mihály pap . . ."[1]

Azt akarja ezen 1725-ből való feljegyzés bizonyítani, hogy Dévay 1535 körül, másfél évig forgolódott az evangéliom terjesztésében Kádártán és vidékén. Vizsgáljuk meg lehetséges-e ez?

Minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy Dévayt, Ferdinánd király egyenes parancsára,[2] Szalaházy Tamás egri püspök fogatta el 1531 november 6-án, Pekri Lajos huszárjaival, és Likava várába vitette,[3] ahonnan Fáber János bécsujhelyi püspök börtönébe szállították. Itteni fogsága 1533 julius 18—21-ig tartott, mely napok valamelyikén, midőn már az egri püspökhöz akarták vitetni, hogy az a törvények értelmében bánjék el vele, börtönéből szerencsésen elmenekült. Ferdinánd már julius 23-án kiadta ellene az elfogatási parancsot,[4] de nem ment ezuttal vissza Kassára, hanem a János király hatalma alatt levő Budát kereste fel, hol reformátori munkálkodásáért, ennek parancsából szintén börtönbe vettetett s 1534 január 27-én már a nagytoronyba volt elzárva.[5] Arra, hogy innen mikor szabadult ki, nincsenek adataink, de az bizonyos, hogy 1535 május 16-án, Sárváron Nádasdy Tamásnál volt.[6] Ha ehhez hozzávetjük, amit Révész bizonyít,[7] hogy „Dévay az 1536. év vége felé külföldre, a reformácziónak folyvást erőteljes tűzhelye Wittenberg felé indúlt," és amit most már bizonyosan tudunk, hogy 1536 november 10-éről Nürnbergből értesíti pártfogóját Nádasdyt oda érkezéséről:[8] minden mesterkélt rabbulisztika nélkül kitűnik, hogy budai fogságából való kiszabadulása és ezen külföldi utazása között, majdnem teljes egy és fél esztendőt jelölhetünk meg Dévay életében, melyről nagy általánosságban

---

[1] A kádártai reform. egyház anyakönyvében levő eredetiről.

[2] *Bunyitay:* Egyháztörténeti Emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. köt. 162. l.

[3] Ugyanott: 171. l.

[4] Ugyanott: 263. és 269. l.

[5] Ugyanott: 322. l.

[6] Confutatio apologiae cuiusdam Gregorii Szegediensis etc. czimü munkájának ajánló levelét e napról keltezi Sárvárról.

[7] *Révész.* Idézett mű. 41. 42. l.

[8] *Bunyitay.* I. m. III. köt. 102 l.

azt szokás mondani, hogy Sárváron Nádasdynál volt, mely idő 1535 május 16-tól 1536 október vége feléig tartott.

Mikor fordulhatott meg Dévay Kádártán? *Bizonyára 1535 május 16. előtt,* hiszen nem szorul bizonyításra Révész Imrének azon állítása, hogy olyan reformátornak, mint Dévay, nem az volt a czélja, miszerint magának biztos, nyugodalmas, állandó hivatalt szerezzen, hanem az, hogy a reformáczió eszméit és intézményeit *minél több különböző helyen hirdesse és szilárdítsa,*[1] tehát Budáról Sárvárra való költözködése alkalmával *és valószinüen még azután is, külföldre menetele előtt,* mert róla nem tételezhetjük fel, hogy állandóan Sárváron tartózkodott volna ezen másfél esztendő alatt, sőt vitatnunk kell, hogy huzamosabb ideig nem volt egy helyen, hanem ha egy oly pártfogója volt, mint Nádasdy, kinél biztosan megvonhatta magát, onnan kijárt a körüllevő vidékre is, és hintegette mindenfelé a reformáczió magvait. Hogy ezen idő alatt sem tartózkodott mindig Nádasdynál, előbb említett levelével is bizonyíthatjuk, melyben az írja, hogy külföldre való utazásakor Hásságyi Ferencz segítette és ezen felyül 10 forintot adott neki. Ez a Hásságyi 1535 deczember 31-én kapta Ferdinándtól a zalavári apátságot[2] és a következő évben beiratkozott a wittenbergi egyetemre,[3] akivel Dévay állandóan fenntartotta az összeköttetést. 1536 december 1-én Nürnbergből azt írja róla Nádasdynak, hogy küldött neki levelet Wittenbergbe, de még nem kapott tőle választ,[4] arra kéri azért, hogy *szorgalmazza Hásságyi szüleinél a részére küldendő segítséget.* Ugyanazon évi deczember 19-én is azt írja Dévay Nürnbergből Nádasdynak, hogy *sürgesse Hásságyi atyját, küldjön neki pénzt.* Az ifjú Hásságyi már válaszolt levelére, azt kéri abban, hogy jövő évben még Wittenbergben maradhasson, ahol 2100-nál több tanuló van.[5]

Dévaynak ezen leveleiből mindenesetre levonhatjuk azt a következtetést, hogy Nádasdy hirével, mondjuk segélyével és támogatásával ment 1536 októberében külföldre, de hogy a zalavári apátsághoz tartozó javadalmakat élvező Hásságyi Ferencz atyját általa sürgetteti, hogy neki pénzt küldjön, ez kizárólag a patrónust megillető köteles tiszteletnek jele, azonkivül, hogy arra is mutat, miszerint az idősb Hásságyinak is tett valami szolgálatot, amelynek

---

[1] Idézett művében.

[2] *Bunyitay:* I. mű. III. 63. l.

[3] *Frankl V.* Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 109. l.

[4] *Bunyitay:* I. m. III. 109. l.

[5] Ugyanott: 114. l.

alapján ismételve kéreti a fáradtsága jutalmát. Ugy de ebből meg az következik, hogy 1535 május 16-tól 1536 októberben történt külföldre utazásáig nem volt mindig Nádasdynál, mert ha ezt az időt teljesen ott tölti, akkor hogyan tett Hásságyinak olyan mérvű szolgálatot, melyért a jutalmat várja? s ezen kívül semmi szüksége sem lett volna arra, hogy ezen külföldi útját felhasználva, Melánchtonnal is ajánltassa magát Nádasdynak. Mert azt nem vonhatja kétségbe senki, hogy *Dévay erre kérte Melánchtont.* „Noha ismeretlen vagyok Méltóságod előtt — írja Melánchton Nádasdynak[1] —, mindazonáltal *Mátyás kértére* kész szívvel irtam hozzád ezen levelet, részint, hogy Mátyással kedves dolgot tegyek, részint, hogy magamat barátságodba ajánljam, mely okok közül az első mulhatatlan kötelességem, nehogy barátom akaratát teljesítetlen hagyjam, a másik pedig reám nézve igen óhajtandó." Ha Dévay a budai fogságból való kiszabadulása után következő időt, külföldre meneteléig állandóan Nádasdynál tölti, bizonyára nincs szüksége arra, hogy pártfogója oltalmába Melánchtonnal ajánltassa magát, s ez mutassa be neki „Mátyást, a kitünő tudománnyal és bölcsességgel ékes férfiút." Ezt az időt tehát *nem csupán Nádasdynál,* hanem általában a dunántúli részeken kellett töltenie, s ebből csak egy kisebb időszakaszt jelölünk ki olyanul, melyet Sárváron töltött. Vagy mivel okirattal nem lehet igazolni reformátorainknak minden lépését, merre jártak, hol, mit tanítottak: ki meri állítani, hogy azok csak azon egy helyben hirdették az Isten titkait, melyről saját levelük, egy-, vagy közelkoru feljegyzés tanuskodik? Sőt inkább nem azt kell-e vitatnunk, bizonyítanunk, hogy egy helyen állandóan kevés ideig maradtak, vagy ha egy-egy helyen nagyobb és állandóbb munkálkodást fejtettek is ki, akkor is szétjártak abból a körülötte fekvő részekre, mint ezt Huszár Gál magyaróvári példájával is igazoljuk, Sztáray, Szegedi eljárásából is látjuk.

Kétségtelen, hogy 1535., 1536. évben reformálta Dévay a Rába- és különösen a Balaton mellékét, általánosságban szólva a régi Dunántúlt, s ezt annyival könnyebben megtehette, mert kath. történetírók állítása szerint,[2] a veszprémi nagy kiterjedésü püspöki megye a mohácsi vész után több mint két évtizeden keresztül egyházi gondozás tekintetében a legárvább állapotban sinylődött. Névszerint volt ugyan püspöke Kecseti Márton személyében, de

---

[1] Ugyanott: 192—193. l. és Révész I. i. m. 45. l.

[2] *Lányi—Knauz:* Magyar egyháztörténet II. k.

a püspökség javait sem élvezhette teljesen, aki különben maga is rokonszenvezett a reformáczióval, melynek nyilvános jelét adta akkor, midőn 1545-ben székhelyéről Veszprémből eltávozott, az evangélika vallásra tért, s nőül vette Homonnai Druget Antal leányát.[1] Bizonyára az említett idő alatt tette Dévay oly felejthetetlenné nevét e részeken, hogy a kegyes szájhagyomány még kétszázad múlva is áldva emlegette emlékezetét a férfiúnak, aki „az Isten beszéde életet adó kenyerének édességét vele megkóstoltatta s izelítette."[2] Ezen állításomat különben maga Dévay bizonyítja, melyet eddig minden életírói figyelmen kívül hagytak, s midőn dunántúli reformátorságát vitatom, döntő tanúmul magát szólaltatom meg.

Dévay „A boldog lelkek élet utáni állapotjáról" írt művének Bebek Imre *székesfehérvári*[3] préposthoz intézett ajánló levelében, mely 1535 máj. 16-án kelt Sárvárról, miután megemlékezett volna pár szóval arról, hogy 1531-ben, midőn Zápolya és környezete Budáról Pécs felé ment, s ő a maga hivatalos tisztében forgolódott, mikor már az elindulásra szintén készen valának, hozzá ment egyik barátja és igen kérte, hogy a szentek aluvásáról irjon valamit számára. Irt ekkor néhány tételt erről röviden, amint az akkori idő hozta magával, mely ellen egy franciscanus barát (Szegedi Gergely) apologiát irt, felette magasztalva saját igazságait, diadalt énekelve a győzelem előtt. *„Kényszerítettek barátaim* is — így folytatja s írja maga Dévay — még pedig mind arra, *hogy saját igehirdetésem igaz voltát mutassam meg. Mely igehirdetésemnek tanuja mindkét Pannonia, s Magyarország mindkét királya, akiktől Istennek hála, nemcsak haragot, de rablánczokat és fogságot is szenvedtem."*[4]

Ime arra hivatkozik a legfőbb tanú, maga Dévay, hogy igehirdetésének tanúja mindkét Pannónia, s mivel az eddig felkutatott adatok szerint 1531. Budáról ment Kassára és reformátori munkájáért mind a két helyen elfogták s bebörtönözték: fel kell tennünk a kérdést, mit értsünk a mindkét Pannonia alatt? Thuróczy magyar krónikájában s a Budai krónikában erről a korról azt olvassuk, hogy

---

[1] *Tóth Ferencz:* I. mű 110. l.

[2] *Bod Péter:* Athenas 79. l.

[3] *Bunyitay:* I. m. III. 528. l. Midőn Bebek Imre Ferdinánd király hűségére tért, ez neki az 1541 febr. 8. oklevél szerint a multra nézve teljesen megbocsátott s meghagyta a Szent Miklósról nevezett *székesfehérvári prépostság* birtokában.

[4] U. o. 192. 193. és Révész i. m. 74. l.

a magyarság főereje Dunántúl, a régi Pannoniában volt. Midőn Dévay 1535 máj. 16-án igehirdetése tanújául hívja mind a két Pannoniát, akkor ezen idő előttről dunántúli reformátorságáról csak 1531.-iki budai szereplését, innen Pécs felé való utját és Bebek Imre székesfehérvári prépost pártfogásával Buda-Székesfehérvár körül kifejtett munkálkodását hozhatjuk fel és valamint budai fogságából kiszabadulása után, innen Sárvárra vezető utazását, e szerint midőn itt ajánló levelét megirta, jogosan hivatkozhatott dunántúli igehirdetésére. Ha Dévay maga mondja, csak elhisszük neki, mivel mind a két Pannoniát hivja igehirdetésének tanúbizonyságául, hogy valóban ő volt Dunántúl reformátora. Mert ha széjjel nem jár ezen vidékeken, hanem mint Révész vélte[1], csak félre vonult, s éppen mint irodalmi művekkel foglalkozó tudós élvezte Sárváron Nádasdy védelmét és pártfogását, akkor ha Budától Sárvárig tartó utjában sehol sem, s itt sem hirdette az evangéliomot, akkor bizonyára nem hivatkozott volna igehirdetése tanújául mindkét Pannoniára. Reformátori tiszte sem engedte, hogy egyedül és kizárólag Sárváron tartózkodjék, s ha itt is, a majdnem egy és fél évre terjedő időt, munkái sajtó alá készítésével tölti, akkor hogyan vall igehirdetéséről bizonyságot a tanúul felhivott mindkét Pannonia? De mivel határozottan erre hivatkozik: Dévaynak saját szavaival eldönthettük az ő dunántúli reformátorságát.

Dévay 1536 végétől 1538 elejéig tartó külföldi utazását munkái kinyomatására használta fel, s ekkorra hittani kézikönyve is kikerült a nyomda alól, melyben a tizparancsolatot, az urvacsoratant Kálvin értelme szerint magyarázta. Midőn visszatért a hazába, nem Nádasdyhoz ment Sárvárra, hanem Dunántúl másik hatalmas urához Batthyányhoz Németújvárra. Hogyan került ide, ki ajánlotta a volt horvát bánnak, aki maga kath. maradt, s ebben a vallásban halt meg, olyan kérdés, mely még eldöntésre vár. Annyit tudunk csak, hogy Dévay 1538 máj. 30. és junius 6. közt Németujvárról keltezi Nádasdy Tamáshoz azon levelét, melyben odaérkezéséről s arról tudósítja, hogy a maga dolgairól Sebestyén által élőszóval értesítette, rendelkezését várja; s ugyaninnen junius 10-én kelt levelében arra kéri Nádasdyt, hogyha a Pozsonyba összehivott országgyülésre utra indul, intézkedjék ládájának oda szállíttatásáról, mert abban vannak könyvei s azok nélkül el nem lehet[2]. E

[1] U. o. 37. l.

[2] *Dévay:* At tiz parancsolatnak etc. czimü műve 141—142. l.

szerint tehát, külföldről való visszatérése után nem volt Nádasdynál, hol töltötte az esztendő hátralevő részét? nincs rá adatunk, de 1539-ben már Perényi Péter udvarában találjuk, ahonnan 1540 juliusában pedig Serédy Gáspárhoz ment, aki a szikszói iskolában tanítóul alkalmazta.[1]

Ha most az előadottakat a kádártai feljegyzéssel egybevetjük, kitünik, hogy Dévay budai fogságából való kiszabadulása után, Sárvárra menetele előtt, valamint innen keltezett ajánló levele és 1536. okt. külföldi utazása közt lefolyt idő alatt fordult meg itt, s bizonyára módját ejtette annak, hogy szétnézzen ama viruló tájakon, hol az Úr nyáját már előbb kies mezőkön legelteté. Külföldről való visszatérése s Perényihez való jutása között megfordult-e, vagy nem az általa reformált dunántúli helyeken, az álláspontunkon mit sem változtat, mert már ezen idő előtt, saját szavaival meghatározhattuk eme vidéken kifejtett apostolkodását, s azt hosszabb, vagy rövidebb időre tenni semmi érdekünk.

Igazat mond tehát a kádártai szájhagyomány után tett kegyeletes feljegyzés; igazat irt Ember Pál, mikor Dévaynak Rába-Balatonmelléki reformátorságát 1535, évre tette, s nekem jól esik ezen dicső férfiura gondolnom, aki régi kifejezés szerint Dunántúlt, a mi felső Pannoniánkat reformálta. Kádártát ekkor, a Rátóthy nemzetségből származott Gyulafy László birta, aki tihanyi várparancsnok volt, s akit, mint a nyomok mutatják, Dévay nyert meg a reformácziónak, s a reformátor az ő oltalma alatt reformálta a Balaton mellékét; valószinüen Gyulafy utján került Batthyányhoz Németujvárra.

Erre az 1535. esztendőre egy más adatunk is van, s abból is, jóllehet nincs megemlítve, Dévay reformátorságára következtetünk. Az 1591. évi csepregi hitvitán összekülömbözött protestánsok azon része, mely az ágostai hitvallás urvacsoratana, s az egyességi formula mellett sikra szállt, s ily értelemben egyházát is rendezni igyekezett, erre vonatkozólag 1596-ban elkészült hittanuk előszavában érdekes dolgokat beszélnek nekünk . . . *„Ím mi,* Isten lelkének segitségéből, *megirjuk ezen jelen való irásunkban rövideden, de igazán, a ti tartományokban való Isten anyaszentegyházának históriáját* . . . Minek utánna a felséges Isten, az ő választott eszköze által, Luther Márton által az ő anyaszentegyházát a pápistaságnak Egyptomából megszabadította (Széljegyzeten: *„Anno 1517“*), hirdet-

[1] *Bunyitay:* I. mű. III. 467. l.

tette is az ő idvességes evangéliómának igéjét legelőször Saxoniában, ahol Luthernek lakása volt. De amiképen az ő szent fiát nemcsak egy nemzetségnek, hanem e széles földön való minden népeknek küldte vala: azonképen az ő evangéliomának égő szövétnekét is e mi időnkben nemcsak Németországban, hanem egyéb nemzetségek között is meggyújtotta . . . Abból az Istennek hozzánk való jó akaratjából lett, hogy *ezen mi édes hazánkban sem maradott az evangéliomnak tündöklő világossága nélkül, hanem ez előtt nem sokban hatvan esztendővel kezdte itt is hirdettetni Isten az ő evangéliomát* (Széljegyzeten irják: *„Ab Anno 1535.“*) *jámbor, Istenfélő, tudós emberek által, s annak erőt, gyarapodást is adott, és mind a mi időnkig, amint látjuk megtartotta közöttünk . . .“*,[1] melyből, mint tárgyunkra vonatkozó, majdnem egykoru följegyzésből az vonja magára figyelmünket, hogy Sopron, Vas, Zala vármegyék reformáczióját 1535. évtől számítja, mely évben Dévaynak ezen részeken való tartózkodását az előzőkben már meghatározhattuk.

Mig Dévay az igehirdetés, és az evangéliom terjesztésével a reformáczió nagy munkáját diadalra viszi: feltünik „egy jámbor, istenfélő, túdós férfiúnak“ *Sylvester Jánosnak* nemes alakja, aki 1534. év közepe körül ment Nádasdy Tamáshoz Sárvárra, s mig Wittenberget megjárja, ura iskolát épit Ujszigeten Sárvár alatt s abba tanítónak Sylvestert állítja be 1535-ben, hol mint iskolás gyermekek tanításával foglalkozó, megirja az első Magyar Nyelvtant,[2] s lefordítja az Ujszövetséget,[3] mely munkái a Nádasdy által felállított ujszigeti nyomdában láttak napvilágot. 1535—1543. év végéig folyvást Ujszigeten volt Sylvester, mikor a gyermekek tanítójából a bécsi egyetemen a héber nyelv nyilvános rendes tanárává lett, s 1544. év januáriusában már ott mint ilyen tanított.[4] Hatását bizonyára jótékonyan érezte az ujszigeti iskola épen úgy, mint a magyar ujtestamentomhoz jutó közönség, s Sylvester nélkül nem is lenne teljes az ujvilágot teremtett reformáczió képe Dunántúl. Az

---

[1] *Summája Azoknak az Articolosoknak* kikreol vetekedések támadtanak az Augustana Confessioban való tanettok között, és akkik Ez keövetkezendeo irasban (mely az Egygyessegnek koeniuebuel Magyar nielven irattatott) Isten igeinek felelemmel megmagyaráztattanak. Anno M. D. XCVIII. 8. r. A—L 4. = $10^1/_2$ iv = 84. számozatlan levél. Elöljáró beszéd.

[2] Megjelent 1539-ben ily czím alatt: Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum reces.

[3] Megjelent 1541-ben.

[4] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. II. 434. l.

evangéliomnak élőszóval való terjesztése az igehirdetés által; az iskolában egy hitben erős s kellő ismeretekkel rendelkező új generáczió képzése az iskolai nevelés által; a sajtó, mint a műveltség terjesztésének egyik elkerülhetlen eszköze, ezen czélt szolgáló egyén által, mind csakhamar szolgálatára állanak a dunántúli reformáczionak, s ez a három hatalmas tényező: az igehirdetés, az iskola és a sajtó, élén egy Dévay, Sylvester, pártfogolva egy Batthyány, Török és Nádasdy által, az egész vonalon diadalra juttatták a reformáczió eszméit.

Igaz lesz tehát, amit Tóth Ferencz írt[1]: „A Sió és Sárvize közét a reformáta vallást követő Batthyány és Enyingi Török familiák birván, az ő példájukat követő nép csakhamar itt is az evangéliomi vallást vette be. Somogyban Szigetet — mint Istvánffy irja — ezen időben Török Bálint birta; hihető, hogy amit cselekedett ő Pápával és Debreczennel, azt cselekedte Szigettel és az egész Somgysággal is, melynek alsó és felső határszélein, a Balaton partján és baranyai hegyeken zeng vala már ekkor a protestáns vallásnak kellemetes hangja“ s csak kevés számu egyháztörténeti emlékünk gyér tudósításának tulajdoníthatjuk, ha az uttörők névsorát, munkálkodásuk szinhelyét teljesebbé nem tehetjük De mégis találunk egy-két nevet, kik felváltják a régieket és fényt vetnek a homályos multra.

Nem a véletlenség összetalálkozása, hogy a főurak után az őrséggel biró városokban találunk egyes nyomokra, melyek a reformáczió terjedését tanusítják, hanem rajta kivül a kardforgató vitézek lelkiszabadságra törekvése, vagy a városokban jobban kifejlődött műveltség biztosította a reformra igyekezők munkálkodását, s örömmel hallgatta tanításaikat, kik közül csak nehánynak maradt ugyan fent emlékezete, de mivel ezek egymástól jókora távolságra voltak: következtetnünk kell a közbeeső vidékek rokonszenvére, ahonnan őrségeiket toborzották.

1544-ben *Kanizsa* várában, *Szeremlyéni Mihály pap,* bánatjában egy éneket irt „Egyptombóli kijövéséről Izraelnek“.[2] Ily tárgyu és kidolgozásu énekeink — irja Szilády Áron[3] — a XVI. század első feléből, mind a reformáczió papjaitól származnak, s ezért

---

[1] A magyar- és erdélyországi protestáns ekkl. historiája. Komárom, 1808. 91. 92. lap.

[2] *Bornemissza Péter:* Énekek Háromrendbe. Detrekő, 1582. CCLXXVIII. l.

[3] Régi Magyar Költők Tára. 462. l.

Szeremlyénit még akkor is ezek közé kellene számítanunk, ha énekét nem Bornemissza Énekeskönyve tartotta volna fenn.

Székesfehérvár 1543 aug. 29.-én jutott török kézre, s Tóth Ferencz beszéli,[1] hogy ezen évben azt irták Luthernek Magyarországról, hogy azt a székesfehérvári predikátort, aki itt az urvacsoráját két szin alatt szolgáltatta ki, s a népet a római eklézsiától elszakasztotta, az urvacsoráját ekképen felvevőkkel együtt a katholikus valláson levő rész tömlöczre hányatni kivánta, de azt a városi főigazgató nem teljesitette. Ki volt ez a székesfehérvári predikátor? Bizonyára az a *Baranyai Pál,* ki a tékozló fiuról irt Sapphói költeménye versfejeiben nemcsak magát, hanem annak szerzési helyét is[2] meghatározta. Az utolsó versszak szerint szerzője 1545-ben meghalt,[3] de ezt kétségen kívül más irta hozzá, amiből nem az következik, hogy az éneket 1545-ben irta szerzője, hanem az, hogy előbb irta, s az utolsó strófában említett halála a római egyházba való visszatérését jelzi,[4] de kétségtelen, hogy Baranyai Pált tarthatjuk a székesfehéri első protestáns papnak, vagy tanítónak, aki azonban egy, vagy másfél évnél tovább e hivatalt nem viselte.[5]

Ugyancsak Székesfehérvárra 1543. évre vonatkozólag, az egykorú Szerémi György emlékiratában olvashatjuk,[6] hogy a polgárok teljesen elszakadtak a kath. egyháztól és a római szentszéktől, s midőn a török szultán a város meghódolása után a tisztelgő polgárokat fogadta, *a megjelent hét pap közül, csupán egy öreg mondta, hogy a régi hithez ragaszkodik* s a város elestét egyenesen annak tulajdonítja, mert a katholikus lakosok lutheránusokká lettek, kiknek prófétájuk Lajos deák (Ludovicus scholasticus) volt és *akik már czikkelyekbe is szedték, mit kell hinni és követni.* Lehet, hogy csak a régi egyház érdekei mellett való aggodalom mondatta ezt Szerémivel, hogy az általa gyülölt reformáczió már ekkor szervezkedett, melyről ugyan hiteles adatok nem maradtak ránk, de leve-

---

[1] Magyar- és erdélyországi prot. ekkl. hist. 30. l.

[2] *Bornemisza:* I. mű CCI. levél, versfejei: PAVLVS BARANJAI DE MEVCHE, DE PRODIGO FILIO AD CONSOLATIONEM MESTORVM AB EVANGELIO ALBE FECIT E.

[3] Énekbe minap aki ezt beszerzé,
Az ő életét Isten elvégezé,
Mikor Irának az másfélezerben,
És negyvenötben. — Ugyanott.

[4] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára, III. 469. l.

[5] Ugyanott 468. l.

[6] Epistola de perditione Regni Hungariae.

léből mégis vonhatunk el annyi következtetést, hogy Székesfehérvárt is jó aratásuk volt az evangéliom magvetőinek.

Fehérvár megszállása fordulópontot képez a dunántúli reformáczió történetében, mert a török uralom alatt mindenütt szabadon terjedt az evangéliom, annyira, hogy egykoruak[1] ezt az Isten különös gondviselésének tartották, s adatunk van reá, hogy a budai basa később hathatósan pártfogolta az alatta levő részeken a reformtörekvéseket. Igaz, hogy különben is kevésszámu emlékeink nem nyujtanak erre nézve teljes utbaigazítást, de fel kellett ezt itt mutatunk, mint olyan tényt, melynek áldásait a hódoltságban levő Fehér, Veszprém, Zala és Somogy vármegyék lakosai jótékonyan érezték. A keleti és déli részen tehát a török, a nyugatin Nádasdy, Bánffy, Enyingi Török oltalma alatt szilárdult meg mind jobban az evangéliomi hit. Jegyezzük itt még fel az 1547. évből *Kapuy Mihály kapuvári* pap nevét[2] hiszen vele még csak hétre emelkedik ezen a részen az evangéliom szolgálatába állt hithősök száma. Továbbá említsük fel *Tőke Ferenczet,* aki *1553-ban Alsólendván,* Spiera Ferencz olasz jogtudós és ügyész azon esetét, hogy az általa igaznak megismert és hirdetett evangeliomi hitet, a hitnyomozó törvényszékek nyomása alatt, s a pápás egyháztól való félelmében, benső, lelki meggyőződése ellenére, nagy templomi közönség jelenlétében esküvel megtagadta és visszavonta s ezen cselekedete után Isten ítéletétől reszketve, vigasztalanul, kétségbeesve halt meg —, visszavonó néppel való vesződésben nem minden tanuság nélkül énekelte meg, hogy mind predikáczióval, mind hegedüszóval és énekléssel intse megtérésre a tévelygőket.[3]

Ma is fennálló egyházaink közül Kádárta 1535., Enying 1540., Csoór 1542., Felsőörs 1542., Kenese 1544., Szentkirályszabadja 1545., Lepsény 1560. évtől számítják keletkezésüket, melyek mind a török hódoltságban voltak. Nem tudunk ugyan névvel megnevezni senkit az igehirdetők közül, de minden kétségen felyül van,

---

[1] *Gyalui Torda Zsigmondnak* Melánchtonhoz írott levele 1546 decz. 25-ről. Bindseil: Phil. Melanchtonis epistolae 270. l.

[2] Magyar levelestár, I. k. 400 magyar levél. 43. lap.

[3] *Bornemisza Péter:* Énekek Háromrendbe. Detrekő, 1582. CCXL—CCLVI. evél; végsorai ezek:

„Ezerötszáz után és ötvenháromban,
Az kárhozandókról való bánattyában,
Tőke Ferencz szerzé ezt Lyndván versekben,
Visszavonó néppel való vesződésben."

hogy a töröknek akár ravasz számításból, akár a másvallásuak iránt való megvetésből, vagy türelemből tanusított azon eljárása, hogy a reformáczió szolgálatába állott igehirdetőknek, tanítóknak szabad jövést-menést biztosított, ha a hódoltság területén, akár az iskolában, akár a templomban tanítanak:[1] az evangéliom terjesztését nagyban előmozdította. Erre vall már az 1550. évi pozsonyi országgyülésen a dunántúli megyék követeinek azon sürgetése, hogy az 1548. lipcsei országgyülésen létrejött módosított interim, mely a protestáns tanokat is elismerte, Magyarországra is terjesztessék ki, mely kivánalommal szemben a többi huszonegy vármegye és a királyi városok követei az uj felekezet érdekében szólaltak fel.[2]

De fel kell itt még egy más körülményt is említenünk. Midőn a török 1552-ben elfoglalta Veszprém várát, a püspök és káptalan az ostrom elől elmenekültek, s jóllehet a várt csakhamar visszafoglalták az ellenségtől, de a püspök 1629-ig nem tért vissza a városba, az őrség prot. lelkészeket tartott, s a vidéken is mindenütt megszilárdult a reformáczió.[3]

Ugyancsak Dunántúl reformációjának előrehaladása mellett, felemlíthetjük Baranya reformátorának Sztáray Mihálynak 1551. évi Debreczenbe küldetését, hova a budai basa azon levelével indult el, amelyben az, a fenhatósága alatt levő területre átköltözni akaró tanítóknak és papoknak, nemcsak biztonságot, hanem jutalmat is igért, s ahova vitte a török uralom alatt levő egyházak pásztorainak, az ekkor Debreczenbe összegyült hitszónokokhoz írt ezon levelét, melyben sürgetik azokat, hogy az első alkalommal jöjjenek ezen területre. Gyalui Torda Zsigmond 1551 október 10-ről Melanchtonhoz írt leveléből olvassuk ezt, s ennek mintegy igazolásául írja tovább, hogy az, akinek a basától megbizatása volt, felkereste Debreczen városában az összes pásztorokat, hitszónokokat és tanítókat, és az egyházba egybegyülteknek elibe tette úgy a basa, valamint a török uralom alatt levő pásztorok levelét. Azok az Istennek ily nagy jótéteményét megismerve, a meghivást szóval megköszönték és kevés nap mulva azoknak nagy része, a török

---

[1] *Gyalui Torda Zsigmond* levele, idézett helyen.

[2] *Fraknói Vilmos:* Magyar Országgyülési Emlékek, Budapest, 1876. III. 246. 247. l.

[3] Bővebben lásd Felsőörs reformációja czimü közleményemet Prot. Szemle 1903. évf. 292. l.

hódoltságba elutazott.[1] Ha Torda Zsigmond, mint tényt sietett tudatni Melánchtonnal, hogy Debreczen vidékéről az 1551. évi zsinatra összegyültek nagy része, ide a dunántúli részekre jött, ha neveiket még nem ismerjük is, de bizonyos, hogy nemcsak Tolna, Baranya, hanem Fehér, Veszprém, Zala, Somogy vármegyék hódoltságban levő helységeit is felkeresték azok, akik Tiszántúlról az Isten elhivását követve, ide jöttek, és itt, ezen részeken tündököltek tanításaikkal és világosítottak a léleknek ajándékaival. A XVI. századvégi rendezett egyházi viszonyokból ennyi következtetést itt le kell vonnunk; de ha szinte mély homály fedi is történelmünk ezen időszakaszát, ezt a békés fejlődés magáról nem beszéltető hatásának, irodalmi műveket nem irt nevesebb reformátorok hiányának kell tulajdonítanunk. S mig a török uralom alatt háborítatlanul, részleteiben előttünk ismeretlen módon nagy hódításokat tett a reformáczió: addig a dunántúli vidék északnyugati részén az esztergomi érsek és győri püspök üldözése daczára, maradandó nyomokat hagyott munkálkodásra találunk.

Huszár Gál a magyarországi reformáczió egyik legtevékenyebb munkása, 1554. év elején Magyaróváron hirdeti az evangéliomot.[2] Valószinü, hogy mint kath. pap, előbb az esztergomi érseki megyében, Mátyusföldén, vagy Csallóközben szolgált, honnan Oláh Miklós űzte el. Ezen véleményemet Sztáray „Az igaz papság tüköre“ czimü komédiája elé irt ajánló soraiból következtetem, melyet igy vezet be: „Nemcsak a Mátyus földjét és Csallóközt fosztá meg az Oláh érsek a nagy Istennek igéjétől és a Krisztusról szerzett sakramentumoknak igazán való kiszolgáltatásától . . .“, melyre ő, mint vele éreztetett üldözésre, közvetlenül hivatkozhatott, s ezt panaszolja később, Bullingerhez irott levelében is. Óvár Miksa főherceg birtoka volt, melyet anyjáról II. Lajos magyar király nővérétől örökölt. Itt, az őrség kapitánya, Vóniczky Zakariás, bizva Miksának a protestánsok iránt nyilvánosan kijelentett jóindulatában, szivesen fogadta, és üldözői ellen melegen oltalmazta.[3] Mivel azonban, mint Óvár mezőváros magyar lelkészének csak 25 forint volt az évi fizetése, maga fenntarthatása végett a szom-

---

[1] *Bindseil:* idézett helyen.

[2] Óvárról 1560 január 10-én irja, azon levelében, melyben a kassai magyar hitszónoki állomásra ajánlkozott, hogy „ezen minőségben már hat esztendő óta forgolódik.“ Huszár G. levele *Kassa város levéltárában.*

[3] *Fraknói Vilmos:* Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. Századok. 1876. évf. 22. lap, melyből vesszük a többi részleteket is.

széd Mosony mezővárosban és Kálnok községben is végzett lelkészi teendőket s a környéken lakó uraknál és nemeseknél is gyakran megfordult: hirdette az evangéliomot és kiszolgáltatta az urvacsoráját.

Nem lehet kicsinylenünk Huszár Gál reformátorságát, mert a győri és pozsonyi káptalanok mihelyt tudomást szereztek munkálkodásáról, felhatalmazást kértek Miksa főherczegtől arra nézve, hogy Óvárra mehessenek, s ott vele a hit dolga felől nyilvános vitatkozást tarthassanak. Miksa engedelméből, 1555 pünkösd ünnepein, megjelentek Óváron négyen a pozsonyi és győri káptalan tagjai közül s megtartották a vitatkozást, nyilvános helyen a templomban, melyről csak annyit tudunk, hogy Huszár Gál az igazság beszédével, a hit pajzsával, a békesség evangéliomával felfegyverkezve, annyira meggyőzte a haligatókat, hogy a kanonokok gúnnyal tetézve kényszerültek Óvárt elhagyni.

Az óváriak tehát Huszár Gálnak adtak igazat, aki ezután kétszeres buzgósággal, zavartalanúl terjeszthette az evangéliom világosságát, és mivel megvolt arról győződve, hogy az igehirdetés mellett az iskola az a hely, ahol evangélistákat is nevelhet, a hitre vonatkozó ismereteket közvetlenebbül taníthatja, ahol a serdülő ifjakat idejekorán elvezérelheti az örök igazság utjára: azért iskolát állított fel, sok szegény tanulót nagy fáradhatlansággal igyen tanításban és ellátásban részesített, és ezeket annyira kiképezte, hogy a közelfekvő falvakba kiküldötte őket az Isten igéjének hirdetésére s ezen gondoskodásával, az evangéliomi hitigazságok mellett való állhatatos kitartást, nagyban előmozdította ezen a vidéken.

Valódi reformátori lelkületéről tanuskodik azon levele, melyet 1557 október 26-án Bécsben létele alkalmával irt Bullinger Henrik zürichi lelkészhez,[1] mert csak egy hazája és egyháza sorsán odaadó lélekkel csüngő férfu irhatott oly közvetlen melegséggel. Ugyan igen sok ügyek volnának — mondja levele bevezetésében — úgy magányosak, mint közönségesek, amelyekről kegyelmességedhez illenék irni, de mivel mindazokat az idő rövidsége miatt szabatosan körül nem irhatja, csupán azokat óhajtja röviden elősorolni, amelyek Bullingert is leginkább érdeklik, amilyenek például ezen legszerencsétlenebb királyságban Magyarországnak és elszélyedt egyházainknak állapota. Tudd meg tehát, hogy a

[1] *Lampe-Ember:* Historia Ecclesiae Reformatae. 112—117. l.

Krisztus vérén szerzett egyházat nálunk már több év óta oly kemény és sajnálatra méltó rabszolgasággal üldöztették, hogy aki ennek szerencsétlen sorsát szemléli, bizony vasból legyen a szive, hogy fájdalmait és könnyeit visszatartóztathassa. Majd megrendítő érzéssel rajzolja azt a nyomorgatást, melyet a magyar nép a törököktől szenved, és panaszolja, hogy a római Antikrisztus annyira dühöng az evangéliom józan tana és az Isten igéjének hűséges szolgái ellen, kiváltképen oly helyeken, melyeket a török veszettség még egészen el nem foglalt, hogy városokat és falvakat foszt meg lelkipásztoraiktól. Az egyházi szolgák közül senki sem kerülheti el ezen a részen az iszonyú üldözést, ha csak vissza nem vonul a török hódoltságba, hol az evangéliom terjedését semmi sem akadályozza, és terjesztőivel emberségesen bánik a török. Valóban gyakran megtörténik, hogy maguk a törökök csapatonként jelen vannak az egyházi gyülekezéseken, mig a beszéd tart a keresztyén néphez, mikor pedig az urvacsora-osztás kezdetét veszi, békével kimennek. Az üldözésben Oláh Miklós esztergomi érsek jár elől, ki három egyházi szolgát börtönbe vetett, kik közül kettő, nyilvános szószékből megtagadta az Ur Jézus kegyes tanítását és elbocsáttatott; a harmadik pedig az igazság hitvallásában állhatatosan megmaradt, de azt már nem tudni, hogy a börtönből hová jutott. Mivel a keresztyén egyház a kétnejüséget nem engedi meg, tanácsot kér tőle bizonyos házassági ügyben, hogy mit csináljanak azon gyakran előforduló esetben, midőn a feleség a török által fogságba hurczoltatván, évekig oda van, mely idő alatt a férj újra megnősül; ha azonban az elrablott nő visszatér, az esetben némelyik férj hajlandóbb ezt fogadni vissza, viszont vannak olyanok, akik elutasítják. Végül tudatja, hogy jóllehet hitvallás és tudomány dolgában, csaknem minden reformált egyház egyetért Magyarországon, mert leginkább a Kálvin és Bullinger iratait követik a magyarok, mindazonáltal a sakramentomok kiszolgáltatásában nincsen egyforma eljárás. Ezért igen kéri Bullingert, hogy a zürichi egyház szertartásait, valamely arra alkalmas emberrel irassa meg, és küldje el hazánkba, s azután majd senki sem követi többé tudatlanúl a saját találmányait, és az egymástól eltérő szertartással nem zavarják az egyház egységét, s azon óhajtással zárja be kérelmeit, vajha Melanchton nyilván kijelentené és közzétenné már, az urvacsorájáról való nézetét, mert az ő szinlelése nem kevés bajt szült eddigelé az egyházban."

Nem lehetetlen, hogy ezen bécsi útja alkalmával szerezte

nyomdáját, hogy annak segítségével is a reformáczió ügyét szolgálja. Bullingerhez irt levele végén, a választ Hofhalter bécsi nyomdászhoz kérte czimeztetni, kinél a könyvnyomtatás technikáját is tanulhatta, vagy az ahhoz szükséges eszközöket megrendelhette, mert már 1558-ban saját nyomdájában, három egyházi beszédet adott ki: „Az Vr Jesus Chrestusnak Szent vachoraiarol, kinszenvedesereol es dicheoseges feltamadasarol valo Predicatioc“[1] czim alatt, s azt Miksa főherczegnek ajánlotta, hogy tanácsosainak itélete és vizsgálata után, meggyőződést szerezhessen arról, miszerint ő az igaz tudományt hirdeti, s ezért kéri maga és iskolája számára, ellenségeinek támadásaival szemben magas pártfogását.

Reformátori buzgó munkálkodását egész Győrig kiterjesztette, hol a várőrség tisztjeinek felhivására többször megjelent, és hirdette az evangélimot. Hiába intették a pápás papok hiveiket, hogy Huszár Gált ne hallgassák, hiába próbálták fenyegető nyilatkozataikkal „a szakadár eretneket“ megfélemlíteni, mert az bizott igaz ügye diadalában és kijelentette, hogy bármikor kész velük tanításaira vonatkozólag vitatkozni. Meg is idézték 1558 április 18-ára a győri szentszék elé, hova mindenáron óhajtott elmenni, hogy mint már egy alkalommal Óváron, itt is legyőzhesse a róm. kath. papokat. De az óvári kapitány nem merte biztosítani a Győrben történendők felől, s mivel Miksa főherczeg is ellenezte lemenetelét, az idézésre nem jelent meg.[2] Ekkor a győri káptalan bepanaszolta Ferdinándnál, ki 1558 november 1-én Oláh Miklós ellenjegyzése mellett szigoru rendeletben meghagyta neki, hogy „ezután az eretnek tudomány terjesztésétől és a könyvek nyomtatásától, a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tartózkodjék“,[3] s a kapitányt az e felett való őrködéssel megbizta.

Az óvári kapitány ekkor Miksához irt levelében készségét nyilvánította a királyi rendelet foganatosítására, és kérte urának utasítását, hogy mit csináljon Huszár Gállal, de mentségére kiemelte,

---

[1] *Szabó Károly:* Régi Magyar Könyvtár. I. 17. l. 36. szám. A bécsi csász. könyvtárban levő egyetlen példányról *Rácz Károly* szapáryfalvai lelkész betűhű másolatot készített, és azt a debreczeni reform. főiskolai könyvtárban helyezte el.

[2] *Fraknói Vilmos* idézett közleménye.

[3] A bécsi állami levéltárban levő rendelet egykoru másolatára, kivül ezt jegyezték: Discreto Gallo presbytero in Owar commoranti, fideli nobis dilecto.

hogy őt mindazok, akik a magyar nyelvben jártasok, okos és szerény, istenfélő és erényes embernek tartják; nem kételkedik, hogy ura is ilyennek találja, ha őt maga kihallgatja, vagy papjai által megvizsgáltatja.[1]

Ugy látszik, a protestáns eszmékkel rokonszenvező Miksa, szabad munkatért engedett Huszár Gálnak Óváron, aki a jó alkalmat fel is használta: hirdette az evangéliomi eszméket templomban és iskolaban előszóval, nyomdájával az irodalomban. Mert a fenti rendelet ellenére is 1559-ben kiadta Sztáray említett munkáját,[2] mely czélt nem tévesztett hangjával, nagy szerepet játszhatott a nép minden rétegei között.

Nem tudunk adatot reá, hogy Óváron és vidékén kifejtett reformátori munkálkodásáért valami baja lett volna s egész 1560 tavaszáig itt volt, ezen évi február 26-áról még innen irja levelét a kassai tanácshoz: már egynéhány levelet küldtem tihozzátok, de megérkeztek-e? nem tudom, mivel választ nem kaptam. Amiért ha szolgálatomra szükség lesz tinálatok, azt ti már szabad lélekkel nyilváníthattátok volna.[3] Ezután elment ez a tevékeny férfiu a dunántúli vidékről, s 1560 nyarán már Kassán volt. Felsőmagyarország ezen neves városa, majd Debreczen, Révkomárom, Nagyszombat, Komjáti hiven jelzik apostoli buzgalmának sikereit, mert áldott emlékezetet hagyott maga után mindenütt. Utoljára említett tartózkodása helyéről 1574 októberben ismét Dunántúlra, Pápára jött lelkésznek,[4] s itt is halt meg.

Szólnom kell még arról a férfuról, kinek nevét fentebb a kádártai anyakönyvből idéztem . . . „azután (t. i. Dévay után) amint arra is a régi öregek emlékeznek, szolgált itt egy *Mihály pap*, de meddig, nem bizonyos . . .“

Ez a *Mihály pap* az 1560 körül Laskóról Pápa felé tartó *Sztáray Mihály* lehetett. Nem példátlan eset, hogy későbbi reformátoraink ugyanazon helyeket keresték fel, melyeken az elődök és uttörők már előttük jártak, sőt ezt követelte az egyházaknak, a megismert igazságban való megtartása is. Az a fáradhatlan Sztáray, aki egymaga 120 egyházat reformált Baranya és Tolná-

---

[1] Századok. 1876. évf.

[2] Comoedia lepidissima de sacerdotio, authore Michaele Starino Altiniensis ecclesiae ministro. Az Igaz Papságnak Tikeore, mellyet a Starai Mihály mester mostan szerzett.

[3] Levele Kassa szab. kir. város levéltárában.

[4] *Dr. Erdélyi Pál:* Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. 28. l.

ban, de akinek a régebbi nyomozások szerint 1560-ban Laskón nyoma veszett: 1570, 1574-ben pápai pap volt, melyet ma is meglevő levelével és Sopron város számadó könyvével bizonyítunk. A soproniak felajánlották Sztáraynak 1570-ben a magyar hitszónoki állomást, mely kitünik azon évi február 7-én Pápáról keltezett válaszából,[1] melyben magát itteni papnak és hitszónoknak irja, és megköszöni, hogy meghivták prédikátoruknak, tudatja, hogy kész lett volna azonnal engedni meghivásuknak és felmenni hozzájuk, de az utak rosszasága miatt tüstént nem indulhat, hanem igyekezni fog, mihelyt csak teheti, hogy meghivásuknak eleget tegyen s vagy maga marad náluk, vagy beleegyezésükkel más alkalmas egyént rendel hozzájuk.

Sztáray mindezek daczára Pápán maradt, s mikor 1574-ben ismét üresedésben volt a magyar hitszónoki állomás Sopronban, nem vele, hanem Beythe Istvánnal töltötték azt be. Jellemző, hogy ekkor személyesen is megfordult Sopronban, s a városi számadáskönyv szerint utiköltségét kifizették: „április 15-én a polgármester ur parancsa folytán Sztáray Mihály pápai magyar prédikátornak, aki ide megválasztandó lett volna, 2 tallért és 4 fillért adtam."[2]

Ez a két adat kétségen kívül helyezi Sztáray Mihály pápai papságát, s vele a mai dunántúli kerületben, élete végén reformátorságát, s nem lehetetlen, hogy az Aquincumot Sabariával összekötö római út mellett fekvő Kádártán, Dévai egykori tartózkodása helyén, a Pápára készülő Sztáray megállapodott, hol a mai templom helyén, a laskói templom dombjához hasonló szép emelkedett helyre talált, hol szinte énekelte hegedüje mellett, szép hangos szóval, az általa magyarra fordított zsoltárokat. Ha 1565 körül ment Pápára,[3] s ettől visszafelé 1560-ig semmi nyoma nincs tartózkodási helyének, több mint valószinü, hogy ő az a Mihály pap, kinek emlékét fenntartotta Kádártán a hálás hagyomány, s aki végig élte a XVI. század főbb vallási mozgalmait, melyekből kiváló része jutott anélkül, hogy a hosszu pályán valaha megrestült volna; 1578 körül Pápán halt meg.

Nemcsak elterjedt, hanem meg is szilárdult már Dunántúl

---

[1] Megvan *Sopron szab. kir. város levéltárában,* levélakban összehajtva ép pecséttel, melynek közepén egy kereszt van, mellette *M*(ichael) *S*(tarinus). Ladula XII. et M. Fasciculus I. nro. 29.

[2] Ugyanott. Sopron város számadáskönyve 1574. évről.

[3] Prot. Szemle 1896. évf. 503. l.

a reformáczió, midőn ennek ügyét nagykiterjedésű uradalmaiban Batthyány Boldizsár diadalra segítette. Ugyanis midőn Batthyány Ferencz horvátországi bán 1556 november 28-án örökösök hátrahagyása nélkül meghalt, a roppant kiterjedésü családi vagyont, a felsőörsi prépostság kegyuraságával együtt, testvérének Boldizsárnak fia, Kristóf, majd ennek 1567 körül történt halála után, egyetlen fia Batthyány Boldizsár örökölte. Ennek a Boldizsárnak gondos és fényes nevelést adatott öreg nagybátyja, kiküldötte tanulmányai folytatására Párisba is, s meghagyta neki, hogy utjában Máriát, II. Lajos szerencsétlen királyunknak, Belgiumban még ekkor is élt özvegyét meglátogassa, aki küldetésében híven eljárt, s arról nagybátyját értesítette. Batthyány Boldizsár két évig tanult Párisban, 1561 és 1562-ben. Francziaország ezen időben véres harczok és üldöztetések szinhelye volt, egyrészről az özvegy anyakirályné, Medici Katalin és a vele tartó Guisek, másrészről a Hugonották és az őket pártoló országnagyok között, s mig ezeknek indító okait a nemeslelkü ifjú kipuhatolni igyekezett, megismerte és megtanulta a hugonották tanait, s csak helyeselni tudta és megkedvelte azokat, annyira, hogy elhatározta, mihelyt önálló lesz, áttér a felújitott hitre. Mikor hazajött, a szigetvári hős Zrinyi Miklós leányát Dorottyát vette nőül, s mikor a Batthyány javak egyedüli ura lett, nyilván áttért a reformált vallásra[1] és 1576-ban már Beythe István a későbbi hirneves dunántúli püspök volt az udvari papja Németujváron. Batthyány áttérése nagy horderejü esemény volt a dunántúli reformáczió történetére nézve, mert nagy kiterjedésü uradalmai voltak Vas, Veszprém, Fehér, Somogy és Tolna vármegyékben, és jobbágyai a németujvári, borostyánkői, szalónaki, battyányi, enyingi és felsőnyéki uradalmaiban, s Őrség 18 falujában háborgatás nélkül gyakorolhatták a földesúr által is vallott reformált vallásukat. Németujváron könyvnyomdát állított fel, melyen Manliusz János, Belgiumból általa behivott nyomdász, itt nyomatta Beythe István munkáit,[2] amiről, később lesz szó.

Mielőtt Dunántúl reformácziójának rajzolását befejezném, szólnom kell még a veszprémi róm. kath. püspökség legdélibb részén, Somogyban folyt apostoli munkáról, jóllehet ez a rész, ekkor még nem a mai dunántúli református egyházkerülethez tartozott.

---

[1] Magyar Nemzeti Muzeumi kézirattár. Fol. Hung., 1209.

[2] Prot. Szemle VII. 309. lap.

Eszéki Imre, Tolna reformátora, Sztáraynak a Dráván innen és túl reformált 120 egyház szervezésében méltó munkatársa, midőn a wittenbergi egyetemről 1545-ben visszatért, először is Tolnára ment, mint ezt azon levelében emlékezetben hagyta, melyet Flacius Illyricus Mátyáshoz 1549 augusztus 3-án küldött, s aki azt egy rövid előszóval kinyomatta.[1] Itt azonban ekkor csak két hétig időzött, s annyi ezer ember között alig hármat, négyet talált, kiknek az evangéliom igazsága tetszett. *Tolnáról* — ugymond — *Kálmáncsehibe jöttem s ott az Isten igéjét másfél hónapig predikáltam, és az Uristen segítségemre volt, mert sokan elhagyták a hamis és Istentelen tudományt, és a Krisztust követték, különösen a Páduában tanult Endericus Máté, ki ott iskola tanító vala, és nehány pap.* Ez az Endericus Máté 1540 körül tanult a páduai egyetemen,[2] aki Eszéki idézett levele szerint 1545-ben kálmáncsai tanító volt, s akit e szerint megnyert az evangéliomnak. Ettől fogva tizenhárom évig nincs adatunk reá, ki folytatta Eszéki Imre reformátori munkáját Kálmáncsehiben és vidékén, de hogy az már ekkor mily eredményes volt, levelében maga ezen szavakkal jellemzi: *„Nagy tömeg nép megtért, és az evangéliom az egész alsó Magyarországon, mind a két Mysiáig* (a mai Bulgária és Szerbia) *hangzott és elterjedt.“* Azon körülmény, hogy *1558-ban Szegedi Kis István* laskói lelkész és a baranyai egyházak püspöke Kálmáncsehibe ment lelkésznek, az itteni egyháznak 1545-től kezdődő reformációját feltételezi.

Midőn Szegedit 1554-ben a baranyai egyházak püspökévé választották, hivatalos állásából kifolyólag meglátogatta gyülekezeteit. Horváth Márk szigetvári kapitány, aki talpig katona volt,[3] nem csak ilyen alkalommal, hanem egyébkor is gyakran hivogatta Laskóról Szegedit, igehirdetés és fontosabb ügyekről való értekezés végett, mely érintkezésből legbensőbb viszony fejlődött ki közöttük, s ezt csak a halál szakította meg. Perneszi Farkas babócsai és Horváth Márk szigetvári kapitány kérésére tehát felcserélte Szegedi laskói állo-

---

[1] Ein Schrifft, eines fromen Predigers aus der Türckey an Illyricum geschrieben, Darinnen angezeiget wird, wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet. Magdeburg, 1550. Megvan a *m. n. muzeumban,* bemutattam *Prot. Szemle 1898. évf.*

[2] *Frankl Vilmos:* Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bpest, 1873. 271. l.

[3] *Skaricza Máté:* Vita Szegedini, melyből meríjük Szegedire vonatkozó többi adatainkat is.

mását a kálmáncsehivel, s midőn itt az új lelkészeket hivatalukra felavatta, ily ünnepélyes alkalommal a katonák is, csapatosan jelentek meg, sőt Szigetvárban a fő- és köznemességből való tisztikar előtt is gyakran prédikált. Horváth Márk kiválóan tisztelte és szerette, minden szükséges élelmiszerrel ellátta, végrendeletében is megemlékezett róla s arra kérte, hogy a szigetváriakat és kálmáncsehieket engesztelje ki iránta, ha mint katona szigoruan bánt velük, melyet Szegedi pártfogója halála után 1559-ben benső fájdalmas érzések között hiven teljesített a szószékből, s vitézeitől is elbucsuztatta. A kálmáncsehi reformált egyház ezen időbeli rendezett viszonyairól, Szegedi ottani munkálkodásán kívül az is tanuskodik, hogy ugyanekkor Belléni Tamás, előbb a tolnai iskolának jeles készültségü növendéke volt az iskola tanítója, aki 1559-ben Szegedi mostoha leányát Beremeni Katalint eljegyezvén, Wittenbergbe ment, ahonnan midőn 1561-ben haza tért, előbb decsi tanító, majd pesti prédikátor lett.

Horváth Márk halála után, nem sokáig maradhatott Szegedi sem Kálmáncsehiben. Ugyanis 1561-ben újév napján tartott predikációjában a keresztnevek értelmét magyarázta, melynek egyik pontját, az Orsolya (nőstény medve) névről mondottakat Furia Albert felesége magára nézve sérelmesnek tartotta és ezért Szegedire megharagudott és férjét is ellene ingerelte, aki később bosszút is állt rajta. Mikor ugyanis a kálmáncsehiek az új pécsi bégnek Mahmudnak ajándékkal kedveskedtek, ez figyelmeztette őket, hogy Drafer kaposvári vajdát is keressék meg, 4—5 rőf jóféle posztóval, ezek azonban nem igen siettek az ajándék átadásával, melynek reájuk s különösen Szegedire nézve szomoru következménye lett, mert a haragos vajda, épen istenitisztelet ideje alatt rajtuk ütött, s úgy őt és Imre nevü tanítóját, valamint a lakosok közül többet kocsikra rakva, elvitette Kaposvárba. A vajda értesítette a történtekről a pécsi béget, de nagy ravaszul úgy adta elő a dolgot, mintha csak holmi szolgákat fogdostak volna össze — Kálmáncsehiben. Mikor a kálmáncsehi birák ekkor hirtelen összeszedett ajándékaikkal a vajdához Kaposvárra mentek, késedelmükért bocsánatot kértek, az elfogottaknak, különösen Szegedinek szabadon bocsátásáért könyörögtek, akitől azt a választ nyerték, hogy ő most már nem teljesítheti kívánságukat, mivel tudatta a béggel, hogy néhány szolga embert papjaikkal együtt elfogatott, hanem sietve forduljanak a béghez, az megengedheti amit kérnek. Ekkor a kálmáncsehi birák Pécsre siettek, szép szóval és ajándékkal meg is kérlelték a

béget, s az valamennyi fogoly szabadon bocsájtását már el is rendelte, mikor a kérelmezők maguk rontották el dolgukat, a vajda ellen való vádaskodásukkal, ki a terhére felhozottakat tagadta. Ekkor a bég is mást gondolt, s azt mondá: ezt a peres ügyet értelmesebb emberekkel akarom eldöntetni, ezért papotokat, mint igazmondó embert is meg fogom hallgatni.

Mikor ismét megjelentek a bég előtt, ez fenyegetőzve förmedt Szegedire: „Pap létedre miért szoktál vakmerő eb módjára a magyar végvárakba szaladgálni? Azt gondolod, hogy én már régóta nem tudom, hogy te miért jársz-kelsz oda? Majd veled is tudatom.“ Szegedi csak ennyit felelt: „Nekünk itt, tüz és viz közé szorúlva, még ha nem akarjuk is, oda kell mennünk, ahova kényszeríttetünk“, melyre a bég még ingerültebb lett és megparancsolta, hogy Szegedit vigyék a börtönbe. A kálmáncsehiek ajándékkal és könyörgéssel forgolódtak a bég körül, Perneszi Farkas babólcsai kapitány is segítette őket, de sok huzás-halogatás után is csak azt igérte a bég, hogy Szegedit mindaddig nem bocsáthatja szabadon, mig Furia Albert vissza nem jön. Perneszi két nap alatt előkerítette szolgáival, a Pettauban járt marhakupecz Furiát, és meghagyta neki, hogy mindent elkövessen a bégnél arra nézve, hogy Szegedi szabadon bocsáttassék, aki mire Pécsre ért, már a fogoly súlyos rabsága megkönnyebbült, csak szabadon bocsátása nem történt még meg, mely csak egy pártoló szavába került volna Furiának. De a felesége által felbőszített ember, oktalanságnak nyilvánította, a bég Perviz nevü vajdája előtt, hogy ilyen foglyot olyan könnyen eleresztenek, kiért ezer forint váltságdíjat is fizetnének. Ezt úgy vitték hirül a bégnek, mintha Szegedi már meg is igérte volna az ezer forintot. Ekkor szabadság helyett még sulyosabb fogságba vettetett, 1561 aug. 10-től nov. 30-ig, a legdurvább bántalmazásokat szenvedte. Benedek deák házában egyszer, Perviz vérig korbácsolta Szegedit, aki eszméletét vesztve, az ütések alatt már összerogyott s csak az elősietett szomszédok mentették meg a halál torkából.

Nem sokkal ezután Mahmud bég Pécsről Szolnokra helyeztetvén át, kijelentette, hogy Szegedit onnét fogja elbocsátani. Hiába járt veje Belléni Tamás is e czélból Pécsett, a bég magával hurczolta Szegedit. Utjukban Tolnán keresztül menvén, egykori kedves tanitójukat, az itteni lakosok gazdag ajándékkal próbálták kiszabadítani, de a bég azt mondta, hogy csak a tolnai kádi magyar fogságba esett leányáért adja ki cserébe. A kálmáncsehiek ekkor

300 forintért egy szép rableányt vettek, azt Szolnokra vitték, de a bég akkor megint mást gondolt. Szegedi fogságának hire, János Zsigmond fejedelemhez is eljutott, aki utasította Németi Ferencz tokaji várparancsnokot, hogy eszközölje ki szabadon bocsátását, majd Mélusz Péter debreczeni és Czeglédi György váradi lelkészt, egy értékes serleggel küldte a béghez, majd Bakonyi Albert püspök, czeglédi lelkész is közbenjárt érte, de hasztalan volt minden, csupán fogsága könnyebbült meg, amennyiben kezesség mellett kijárhatott nappal egyesekhez, hol az őt számosan hallgatók előtt prédikálni szokott. Történt egy alkalommal, hogy midőn Magyar Hasszán pribék házánál predikált, a hallgatók között volt Mező Ferencz gyulai kereskedő nejével Baranyai Ilonával, akik ekkor a nő születése helyére Ráczkevére költözködtek. Mező neje nem sokkal ezután halálos betegségbe esvén, végrendeletében szivére kötötte férjének, hogy Szegedit fogságából szabadítsa ki, ha az hajlandó lesz az üresedésben levő ráczkevei papságot elfogadni. Mező Ferencz nejének utolsó kívánságát teljesítette, Szegedit az ő kezességére 1200 forint váltságdíjért szabadon bocsátották. Szabadulásakor jelen volt Duskás Ferencz gazdag debreczeni polgár, aki Szegedit kocsin nagy örömmel Debreczenbe vitte, s a szomszéd városokban is körülhordozta, ahol a szegény kiszabadult rabot mindenütt megajándékozták, úgy, hogy mire Ráczkevébe értek, már 800 forintot visszafizettek Mező Ferencznek.

Szegedi innen Kálmáncsára sietett, hol nagy örömmel várták, de itt nem sokáig maradhatott. 1563-ban, kevéssel husvét előtt, családjával együtt Ráczkevébe költözött, hol 1572. év május hó 1-én halt meg.

A dunántúli kerület reformátorai közül, Dévay Biró Mátyás, Huszár Gál, Sztáray Mihály és Szegedi Kis Istvánról tudjuk, hogy mindnyájan a Kálvin értelmét követték, ennek kell tulajdonítanunk, hogy Baranyától fel egész Pápáig, nyugaton Németujvárig, a magyarajku lakosság sorai között, a svájczi reformáczió szilárdult meg, ha nyomról-nyomra nem tudjuk is az igehirdetőket, névszerint előszámlálni, de a XVI. század végén észlelhető eredmény, ezt a véleményt határozottan megerősíti.

2. Felső-Dunamellék reformációja.

A mai dunántúli egyházkerület éjszaki részét, a régi *felső-dunamelléki* egyházkerület[1] képezi. Ha ezen nagy vidék lakosságának a reformációhoz való csatlakozását kutatjuk, s azon nyomokat keressük, amelyek történelmileg bebizonyítható tényekkel tárják fel előttünk ama nagy szellemi mozgalomnak térfoglalását és hódításait: úgy találjuk, hogy Felső-Dunamellékén is feltartóztathatlanul terjedt a megujhodási vágy és a tanulni mindig szerető magyar nép, itt is lelkesedett a reformáczió vivmányaiért, a szabad vizsgálódásért, a tudományért, a vallásért, és seregestől ment hallgatni az Isten igéjét, mely édes nemzeti nyelvén zengett füleibe a reformátorok ajkairól. Szalkay László esztergomi érsek, már 1526 április 10-én kelt levelében, kiközösítés terhe alatt megparancsolta a pozsonyi kerületi papságnak, hogy a lutheránus eretnekségtől óvakodjanak, ennek tanait tartalmazó könyveket ne olvassanak,[2] de vele a reformáczió terjedését fel nem tartóztathatta.

Jóllehet a győri róm. kath. püspöki szék 1527—1554-ig, a nyitrai pedig 1528—1557-ig üresedésben volt,[3] ezen utóbbihoz tartozó egyházi javakat Enyingi Török Bálint foglalta el, aki, mint Tóth Ferencz megjegyzi,[4] mint a reformáta vallásnak szeretője, oly tanítókat hivatott ide az ő Komárom vármegyében fekvő gesztesi

---

[1] *Lampe-Ember:* „Cis et infra Danubianis"-nak, *Tóth Ferencz:* felső-dunamellékinek, a Nemzeti Múzeumban levő kézirat-gyüjteményében, egy, a két kerület egyesülését tárgyaló XVIII. századi latinnyelvü kéziratban előbb „Cis et Ultra Danubianis", majd „Cum igitur utraque Superintendentia Veszpremiensis scilicet et *Comaromiensis*"-nek, *Warga Lajos*: „felső-dunamellékinek", *Rácz Károly* „komáromiak, mely somorjainak és felső-dunamellékinek is szokott neveztetni", *Zoványi Jenő* „mátyusföldinek" irja. Mivel a Duna jobb partján levő Mosony s a mindkét part mellett fekvő Győr, Komárom és Esztergom vármegyékben levő egyházak ide tartoztak, s mivel a közelnevezésbe is úgy ment át s valósággal is úgy van: legmegfelelőbb a Felső-Dunamellék elnevezés.

[2] *Bunyitay Vincze:* Egyháztörténeti Emlékek a Hitújítás korából. Bpest, 1902. I. 249. l.

[3] *Lányi-Knauz:* Magyar Egyháztörténet. Esztergom, 1869. II. 75. l.

[4] Magyar és Erdélyországi prot. ekl. hist. Komárom, 1808. 56. Idézzünk itt még egy régi tanut: *Tolnai F. István* 1679-ben megjelent *Kalauza* 561—562. lapján ezt irja: Magyarország akkori reformációjának alkalmatossága ez volt. Ama hires és nevezetes Mohács mezei magyar romlás után és Lajos királynak elesése után 1526. esztendőben látván az urak, hogy a papok az

jószágából s Pápa tájékáról is, kik ezen részeken nagy előmenetellel terjeszthették a reformált vallást. Ezt a nyitrai püspöki jószágot 1534-ben, nagy összeg pénzen engedte át Török Bálint, Thurzó Elek országbirónak,[1] a reformáczió egy másik buzgó pártfogójának: és mégis alig találunk a XVI. század első felében ezen a vidéken a reformáczió nyomaira. Maga az országbiró, továbbá Balassa Menyhért, s fia István, és unokája Menyhért, Forgách Simon főpohárnok, Dobó Ferencz barsi, Balassa Endre nógrádi főispánok, gróf Salm Egyed és Miklós Pozsonyban, Forgács Imre Trencsényben, mind buzgó pártfogói voltak a reformácziónak, mégis nagy homály borong annak terjesztői, a reformátorok térítői munkássága felett. Erre külömben abban is találhatunk némi magyarázatot, hogy nálunk sem váltak egyszerre ki a róm. kath. egyházból, hanem csak annak reformálását sürgették, s a külön egyházzá alakulás hosszabb idő munkája volt, s abban nyilatkozott, hogy igyekeztek magukat a róm. kath. püspökök fenhatósága alól kiszabadítani. Itt találjuk már Felső-Dunamellékének sajátszerü reformáczióját, mely akkor kezd mind jobban határozott alakot ölteni, mikor már a győri és nyitrai, hosszú ideig üresen levő püspöki székek betöltettek, s az új püspökök, élükön a Nagyszombatban székelő esztergomi érsekkel, tervszerüen megkezdették az üldözést.

A reformáczió elterjedésére jelentékeny befolyást gyakorolhatott ezen a vidéken, a fent előszámlált főurak pártfogásán kivül, Thurzó Ferencz nyitrai püspök esete, akiről tudjuk, hogy Luther tudományához csatlakozott és főpapi hivatalát elhagyván, megházasodott;[2] ugyanezt tette utódja Listhiusz János, s a kath. történetiró Lányi is azt mondja,[3] hogy „a papok százanként hagyták el az egyház ősi szabályait s magát az egyházat", és az új tan szolgálatába álltak. Ennek lehet tulajdonítani azt a nagy eredményt, hogy Crusius bizonyítása szerint Csallóközben 1550 körül, körülbelül 300 prot. eklézsia volt.[4] Fájdalom! emlékeink nem maradtak fenn, amelyekkel

---

egész Magyarország jövödelmének nagyobb részét, sőt a szőlőhegyeket, szántóföldeket, malmokat, dézmákat etc. maguknak koporitották volna, azonban, hogy nem a jövödelem értéke szerint tartanak vitézeket, hanem hogy igen keveseket, még pedig azokat is olyakat, kik tunyák, restek, engedetlenek, és csélcsapok volnának: egyező tetszésből és akaratból a püspököket és barátokat jószáguktól megfosztják és az egri prépostságot Török Bálint, a nyitrait Czibak Imre maguk számára elfoglalják *és a pápistaságot oda hagyják.* A következő idézet szerint, a nyitrai püspöki javakat Török Bálint foglalta el.

[1] *Wagner:* Analecta Scepusiensis I. 173. l.

[2] *Pray:* Specimen Hierarchiae Hungariae. I. 372. l.

[3] Idézett mű: 138. l.

[4] *Tóth Ferencz:* Idézett mű 112. l.

nemcsak igazolhatnánk a régiektől reánk maradt feljegyzéseket, hanem egyszersmind megis nevezhetnénk a reformáczió szolgálatába állt lelkészek neveit s gyülekezeteiket. Azon néhány férfiun kivül, kiknek munkásságát ép ezen lapokon ismertetjük, csak a XVI. század utolsó negyedéből tudunk még egynehányat megnevezni, de számuk s szolgálati helyük negyvenre sem megy,[1] pedig a reformáczió itteni nagy elterjedését, katholikus irók állításaival igazoljuk.

Kik voltak ezen a vidéken a reformáczió első terjesztői? oly kérdés, melyre az emlékük felett borongó sürü homály miatt alig tudunk egy-két nevet felmutatni. Ezek közül való a nyitravármegyei Bánkáról énekeinek versfejében magát Nagy-Bánkai Mátyásnak nevező szerző, mert költeményeinek szelleme, tartalma, kétségtelenül arra enged következtetni, hogy szerzőjük a reformáczió tanítói közé tartozott,[2] aki mint ilyen, hitének terjesztéséért fogságot is szenvedett, mint erről „A nyomoruságban való vigasztalásról“ czimü énekében maga irja:

„Mi keresztyének megemlékezzünk,
Ha ily fogságba bevettetendünk,
Hogy az Istentől azért feddetünk,
Hitetlenekkel, hogy el ne vesszünk.

Azért ha Isten vetett tömlöczben,
És itt tartatom erős kötélben,
Semmit nem bizom én az emberben,
Ki segíthetne engem ezekben.

— — — — — — — — —

Jézus Krisztusunk által könyörgünk,
Kik itt fogságban berekesztettünk,
Kit felségedtől megérdemlettünk,
Tőled óránként sok jót reménylünk“ . . .[3]

Éneke végsoraiban annak szereztetési idejéül „ezerötszáz negyven esztendők, született után, kik nevezendők“ jelöli meg. Mivel pedig „Historia az vitéz Hunyadi János vajdáról“ czimü énekét 1560-ban Nagyszombatban irta,[4] Bornemisza tanusága szerint pedig a „Historia a Jákob patriarcha fiáról Józsefről“ czimü

---

[1] Az Orsz. levéltárban őrizett tized lajstromokból merített adatok szerint.

[2] *Szilády Áron:* Régi Magyar Költők Tára. IV. 268. l.

[3] *Bornemisza Péter:* Énekek Három rendbe. Detrekő, 1582. CXLIII. levél.

[4] Mikor irnának ezerötszázban és az felett hatvanban,
Hunyadi Jánosnak sok viadaljáról gyakran gondolatjában,
Nagy-Bánkai Mátyás rendelé versekben Nagyszombat városában,
Az vitézlő népnek ajánlá, kik vadnak környül végházakban.

énekét még előbb, 1556-ban ugyancsak Nagyszombatban irta,[1] minden valószinüség szerint ő volt Nagyszombatnak és vidékének egyik reformátora, ki még 1575-ben is élt Könyörgés czimü éneke végső sorainak bizonyítása szerint.[2] Toldy Ferencz is azt irta róla, hogy Nagy-Bánkai a nagyszombati protestáns gyülekezetnek tagja, utóbb papja, vagy iskolamestere, vagy mindketteje lehetett, s mint ilyen szenvedhette jó korán (1540.) azon fogságot, melyről vigasztaló énekében is emlékezik.

A reformáczió terjedését megakadályozni akaró ilyen bebörtönözések és elfogatásokról, több példát is tudunk felhozni. Így az 1545-iki februáriusban Várday Pál esztergomi érsek vezetése alatt Nagyszombatban tartott országgyülésről a beszterczebányai követek azt irták haza küldőiknek, hogy a protestáns lelkészeket megkötözve hozták be Nagyszombatba.[3] Néhány evangélikus papnak 1550-ben való elfogatása, s Léva s Eger várába való záratása, az azon évi pozsonyi országgyülésen is nagy zajt támasztott, mivel azoknak tanítását, igaz és helyes keresztyén tannak állították a rendek, s felkérték a királyt, hogy az elfogott predikátorokat bocsássák szabadon, és kijelentették, hogy ők a vallás ügyében semmi mulasztást nem követtek el, s óhajtják, hogy a király hívja fel komolyan a püspököket, miszerint hivatásuk és a törvény követeléseinek megfelelően, szerezzenek tudós papokat, s ha tapasztalni fogják, hogy ezek az igaz hitet hirdetik, felkarolják őket, ellenesetben elbocsátják.[4]

Az országos közhangulatból meglehetett győződni arról, hogy az a reformáczió ügyének minél jobban való megerősödését óhajtotta. Csütörtökön, Csallóközben, a régi kath. templomot megosztották, egyik felében a katholika, a másikban a reformáczió követői

---

[1] Idézett mű CCLXXXVIII. levél:

Ezerötszázötvenhat esztendő számban,
Böjtben, az beteges márczius havában,
Magát vigasztalván háboruságában,
Nagy-Báncai Matthyas szerzé ezt Nagyszombatban.

[2] Idézett mű CCXXVII. levél:

Született után ezerötszázban és az hetvenötben,
Pünkösd havának első hetében ezt szerzék versekben,
A nagy Istennek könyörög igyen keserüségében.

[3] *Zsilinszky Mihály:* Magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Budapest, 1880. I. 30. l.

[4] *Fraknói Vilmos:* Magyar Országgyülési emlékek. Budapest, 1876. III. kötet 247.

tartották istenitiszteleteiket,[1] mint ezt hazánk más vidékein Nagy-Kőrösön,[2] Pécsett[3] is látjuk. Éppen ezért a kath. főpapság, támogattatván a habsburgi királyok által, minden erejét a reformáczió elnyomására fordította. Oláh Miklós esztergomi érsek, teljesen eljöttnek látta az időt arra, hogy egész hatalmi állását a felbomlott rend helyreállítására, tehát egyházának megerősítésére felhasználja, nagy kiterjedésü birtokain nem türt meg lutheránus papot, vagy tanítót és a reformácziót saját egyháza reformáczijával igyekezett közönyösíteni.[4]

Oláh Miklós első gondját a róm. kath. egyház helyreállítására fordította, s hogy meggyőződjék a hatósága alatt levő papok gondolkodás módjáról, 1557 augusztus 1-re megidézte őket Pozsonyba, s különösen meghagyta, hogy a választásuk, kinevezésük és megerősítésükről szóló iratokat, jogaik bizonyítása végett, magukkal vigyék. Rendeletére azonban a reformácziához csatlakozott lelkészek nem jelentek meg, mert a hit dolgában velük egy véleményen levő pártfogóik, s a városi hatóságok, visszatartották őket. Ekkor az érsek az országgyülésen kimondatta, hogyha a városok, vagy földesurak, a zsinatra, püspöki megintésre sem engednék a lelkészeket elmenni, akkor a királyi felség, keresztyén fejedelmi hivatalát és kötelmét fogja ellenük teljesíteni.[5]

Ez a fenyegetés teljesen elegendő volt arra, hogy a reformáczió elfojtása végett szigorubb rendszabályokhoz nyuljon az érsek, és tervszerü következetességgel lépjen fel ellene, hogy „az egy és örökkévaló, csalhatatlan és szent katholikus egyházat“ helyre állíthassa. A reformáczió elveit pártoló, vagy ennek gyanuja alatt levő lelkészeket, tanítókat maga elé idézte, s ha a dogmatikai vizsgálat alkalmával hitük mellett szilárdul megmaradtak, szigoruan büntette őket, melyből a Nagyszombat és Pozsony vidékén levőknek bőséges rész jutott. Ilyen fogságot szenvedett a már előbb említett Nagy-Bánkai Mátyás 1556-ban; majd 1558-ban Somogyi Péter vágséllyei tanító, aki megidéztetésének, fogsága alatt kiállott szenvedéseinek történetét, körülményesen leirta,[6] melyből tudjuk, hogy

---

[1] *Ipolyi Arnold:* Csallóközi Műemlékek. 59. l.

[2] *Balla:* Nagykőrösi Krónika. 13. l.

[3] Annuae lit. Societatis Jesu. 1612. 192. l.

[4] *Lányi-Knauz:* Idézett mű 103—105. l.

[5] U. o. 101. l. V. ö. *Fraknói:* Idézett mű IV. kötet 19.

[6] *Stromp László:* Somogyi Péter fogsága. Pozsony, 1891. 123. l. és *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár.* Budapest, 1903. II. köt.

Oláh Miklós maga tartotta az ilyen elfogottakkal a vizsgálatot, s ha Somogyi első (1556.) fogsága rövid ideig tartott is, a második egy évig elhuzódott, (1557 julius—1558 julius 7.), mikor a király kegyelméből szabadon bocsátották. Legyen itt megemlítve Somogyi elbeszéléséből azon tény, hogy 1557-ben Vágséllyén egy András nevü prot. lelkész, s egy Hadán nevü presbiter volt, ki az előadás szerint Erdélyben a „tiszta vallás"-ban nevelkedett, s később pappá szenteltetett fel, de itt szolgálaton kivül időzött. András papot a csallóközi Szerdahelyről vitték Vágséllyére, ahol 1557-ben Oláh Miklós parancsára mind a hármójukat elfogták. Ezek azonban, mindjárt Pozsonyba történt elhurczoltatásuk után megfélemlettek, és az érsek által követelt esküt letették, hitüket megtagadták; de mikor látták, hogy igy sincsenek valami nagy becsületben az érseki udvarban: Hadán Dunántúlra szökött, András pedig, miután kényszerítették, hogy evangéliomi hitét, előbbeni szolgálati helyén, a vágséllyei szószékből nyilvánosan tagadja meg, a szégyenérzet súlya alatt, még 1558-ban meghalt.[1] Ezen nagymérvü üldözésről Huszár Gál is megemlékezik 1557 október 26-án kelt, Bullinger Henrik zürichi lelkészhez irt levelében.[2] Az idézések ezután még nagyobb mérvet öltöttek, s 1558 szeptember 16-án Znióváralján, Nyitra-, Zólyom- és Barsvármegyéből kétszáznál több lelkész és tanító jelent meg, akik kényszerhelyzetükben elfogadták az érsek által szerkesztett czikkelyeket.[3] Melánchton egy 1559-ben kelt levelében 300 olyan papról beszél, akiket Oláh Miklós esztergomi érsek, az ágostai hitvalláshoz való ragaszkodásuk miatt hivatalukból kiüldözött.[4]

A mind nagyobb arányokat öltött üldözések, elfogatások és bebörtönzések daczára is, az érseki székhelyen levő Nagyszombatban találunk a reformáczió terjedésének újabb nyomaira. Igaz, hogy ezek is csak közvetve bizonyítanak álláspontunk mellett, de mégis elegendő okot szolgáltatnak arra nézve, hogy velük, az

---

[1] U. o. 44. lap.

[2] *Debreczeni Ember Pál:* Hist. ecclesiae reformatae in Hungaria. 116. l.

[3] *Lányi-Knauz:* Idézett mű 106. l.

[4] *Brettschneider:* Corpus Reformatorum IX: 1018. l. „Der Bischoph zu Gran in Ungarn fordert, aus Bewiltigung Kaisers Ferdinandi alle Bischöfe und Pfarrherren in seinem kreis zusammen, und welche er in Verdacht hatte, dass sie der Augsburgischen Confession anhängig vären, die verhöret er, und welche durch ihren eigen Bekenntniss, oder von ander überzeigt Werden, dieselben jaget er von ihren Kirchenämptern, dass also in die 300. Kirchen ihrer Seelsorger beraubt worden."

érsek mindennemü elnyomási törekvéseivel szemben is, vitassuk Nagyszombat város tanácsa és lakosságának, a reformáczió eszméihez való szilárd ragaszkodását. Ezen egyház történetében[1] azt olvassuk ugyan, hogy 1545-ben, tehát Luther halálát megelőzőtt évben, ezen város számos polgára, már az ágostai hitvallást követte, melyet Nagy-Bánkaival is bizonyíthatunk, de hogy nem csökkent az evangéliomi tant vallók száma, abból is következik, hogy 1558 julius 24-én Ferdinánd király, nyilván Oláh érsek kérelmére, rendeletet küldött a tanácshoz és a káptatalanhoz, melyben megparancsolta, hogy a város falai között semmiféle eretneket meg ne türjön.[2] A tanács ugylátszik nem igen engedelmeskedett a királyi rendeletnek, sőt Sántha Pál városkapitány és Panithy János előkelő polgár, 1562-ben protestáns prédikátort vittek Nagyszombatba, kinek eltávolítását, mivel eretnek módon prédikál és a szentségeket is kiszolgáltatja, Oláh Miklós, egy ezen évi augusztus 18-án Bécsből kelt levelében követeli.[3] Mindennek daczára, az eretnek prédikátor Nagyszombatban maradt, mert 1564 augusztus 23-án ugyanilyen tartalmu rendeletet küldött az érsek a nagyszombati tanácshoz.[4]

Panithy János nagyszombati előkelő polgárnak, a prédikátor bevivésén kivül, buzgó protestáns voltát erősen bizonyítja „Házasoknak könyörgési“ czim alatt 1554 junius elején irt éneke is, melyből hadd álljanak itt eme bevezető sorok:

„Istennek szent lelke ihlette szivemet,
Nagy kegyelmessége elővön engemet,
Mikor társul ada énnekem tégedet,
És szent szerzésében helyeztete minket.
— — — — — — — — — — —
Hiszem, hogy sem a menny, sem a föld még nem volt,
Mikor az én dolgom nálad tökélvén volt . . .“[5]

A reformácziónak nagyszombati pártfogói közül felemlíthetjük még Nyilas Istvánt, a város egyik tanácsosát is 1555-ből, akinek nejével, Zsámboki Annával 1548-ban történt mennyegzőjére irta egy névtelen — talán épen Nagy-Bánkai Mátyás[6] — a „Házasok

[1] *Stelczer János Károly:* Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden, sowohl Augsb. als Helv. Confession in der königl. Freistadt Tirnau in Ungarn. Pest, 1870. 3. lap.

[2] [3] [4] Ugyanott 111. lap.

[5] *Bornemisza:* Idézett mű CCXXXVII. levél.

[6] *Szilády Áron:* Idézett mű 303. lap.

éneki"-t. Ez a Zsámboki 1569-ben városbirája volt. Hogy a nagyszombati tanács, az ott székelt érsekséggel és káptalannal szemben is követte és sikeresen védelmezte a reformációt, csak úgy képzelhető, — irja Szilády Áron,[1] — ha az arra vállalkozott testület tagjai egyértelemben vannak. Ezek pedig, mint még látni fogjuk, mindig módját ejtették annak, hogy protestáns predikátor legyen a városban.

A nagyszombati viszonyokkal, csaknem teljesen azonos jelenséggel találkozunk Pozsonyban is, s jóllehet adatunk nagyon kevés van itt is, mely a reformáczió terjedését hivatott volna bizonyítani, miután az ezen korra vonatkozó okiratok a városi levéltárból eltüntek, de azért feljegyezhetünk mégis itt néhány eseményt, amely a pozsonyi tanács protestáns érzelmeire fényt vet. Már 1526. év tavaszán, a tanács beleegyezésével, egy András nevü egyén a reformáczió elveit hirdeti; ugyanaz 1527-ben leiratja, kifüggeszteti, s kihirdetteti a lutheri tantételeket; ugyanaz 1535-ben reformátori könyveket rendelt meg Németországból közhasználatra; ugyanaz 1542-ben egy kivetkőzött szerzetest, aki később házasságra lépett, pappá fogadott[2]: mely tények a pozsonyi tanácsnak a protestáns eszmékkel való rokonszenvét hiven jellemzik. Mivel az országgyülések ezen időben már nagyobb részint itt tartattak, s ezeken a vallásügyeket rendszerint tárgyalták, a rendek legnagyobb része pedig maga is protestáns volt, igy ezen az úton is terjedt a reformáczió világa a koronázó városban, ha követői 1565-ig magánházaknál tartották is istenitiszteleteiket.

Felső-Dunamellék egy másik jelentékeny városában, Révkomáromban, 1562-ben találunk a reformáczió nyomaira. Igaz, hogy az ottani róm. kath. gimnázium 1883/4. évi Értesítőjében azt olvassuk, miszerint „a városi polgárság 1560. év körül már legnagyobb részben Zwingli és Kálvin követője volt": de ezen általános jellegü meghatározást a fent említett évig ki kell terjesztenünk. Nem zárhatjuk ugyan ki annak a lehetőségét, hogy a révkomáromi protestáns várparancsnokok által 1530-tól kezdve tartott protestáns tábori papok, némi hatást ne gyakoroltak volna a várőrség utján is, a reformációnak a polgárság közt való elterjedésére, mégis előbbről kelt adatok hiányában, határozottan állíthatjuk, hogy Révkomárom város lakossága között, erősebb gyökeret csak

---

[1] Ugyanott 302. lap.

[2] *Stromp László:* Idézett mű. 103 l.

akkor verhetett a protestantizmus, midőn 1562. év őszén, a lánglelkü reformátor *Huszár Gál* ott megjelent, s munkálkodása színteréül ezen várost választotta, mert eddigi kutatások szerint, a magyarországi reformációnak ezen legbuzgóbb terjesztője volt az első, aki, hogy Erdősi János szavaival éljek, itt e tárgyban először szólt magyarul, akit a város lakosai és az ott állomásozó csajkás vitézek, valamint a prot. eszmékkel megismerkedett komáromvidékiek is a legszivesebben fogadtak.

Az a Huszár Gál, aki már tizenkét évvel előbb (1554.) a reformáczió tántoríthatlan bajnokának bizonyította magát Magyar-Óváron, az a férfiu, akit Kassán a börtön sem ijesztett vissza reformátori munkájától: az nem működhetett oly zajtalanul, és eredménytelenül, hogy a hiveiért aggódó bíboros érsek Olák Miklós hirét ne vegye azoknak, amik Révkomáromban történtek. Fájdalom! a részletekről semmi adat sem maradt reánk, de ha okmányokkal nem igazolhatjuk is tüzetesen Huszár Gál révkomáromi predikációinak hatását, eredményét: egy hű képet mégis alkothatunk magunknak arról, azon következményekből, amelyeknek mindenesetre fontos és nevezetes előzményei voltak, s melyeket az ő szereplése idézett elő. Értem itt azon főherczegi parancsot, mellyel a reformációnak ez a lánglelkü apostola Révkomáromból elüzetett, s amelyre vonatkozó levelezések a bécsi titkos levéltárban fent maradtak.[1]

Ezen levelek szerint, értésére esvén Oláh Miklós esztergomi érseknek az, hogy érseki megyéjében, nevezetesen Révkomáromban, milyen nagy arányokat öltött a reformáczió, s a számüzött kassai lelkész Huszár Gál, milyen szives fogadtatásra talált ott a városi polgárság és a csajkások körében, mitsem késett, hogy gyors intézkedéseivel, a vándor reformátor hathatós működésének gátat vethessen. Ezért nem lehetett tartós itteni maradása sem, mert a nevezett érsek, felhivta a város biráját, és a csajkások kapitányát, hogy az eretnek predikátort, üzzék el a hatóságuk alá tartozó területről, vagy fogják el, és börtönözzék be.

Mikor látta az érsek, hogy rendeletének semmi eredménye sem lett, királyi parancsért esedezett Ferdinándnál, s azt jelentette neki 1563 január 15-én kelt felterjesztésében, hogy a mult évi október 31-én kelt levelében, már jelentést tett bizonyos Gál nevü gonosz bujtogató s lázadást szító eretnek szentségtagadóról, (sacra-

[1] *Századok:* 1876. évf. 34. lap. Fraknói Vilmos közleménye.

mentáriusról) és sok elvetemedett bünökben leledző emberről, aki Révkomáromban lázítja a népet. De ugymond, azóta ismét kapott panaszos leveleket Révkomáromból, melyekben azt irják neki, hogy az a bizonyos Gál ott predikált és a nép közül többeket maga részére megnyert, sőt még kevéssel ez előtt is összegyüjtötte azt. Felemlíti levelében, hogy hasztalan ir a város birájának és a vár kapitányának, miszerint azt az eretneket maguk között ne tartanák, mert annak sem lett semmi haszna sem; de hiszi, hogyha a révkomáromiak kevés jelentőségünek tartották is az ő leveleit, a hasonló értelmü királyi parancsnak mindenesetre engedelmeskedni fognak. Kéri azért a Felséget, eszközölje eltávolítását, majd igy végezi levelét: „méltóztassék királyi felségednek meggondolni, hogy ezen gonosz országháborító kóbor (vagabundus) férfiu, az ellenkező irányba fordúlt helyeken, mily sok rosszat tett, és kiváltképen Kassának, mily zajos nyugtalanságot és zűrzavart okozott, míg kebeléből kikergethette.[1]

Nagyon valószinü, hogy Ferdinánd azért nem küldött Oláh Miklós kérésére királyi parancsot, Huszár Gál elűzésére, mert a kassai vizsgálatból jól tudta, hogy az ottani zavargásra is, épen Huszár Gál tervezett elfogatása adott alkalmat. De ha az óhajtva várt királyi parancs elmaradt is, találta más módját az érsek annak, hogy Huszár Gált Révkomáromból elűzhesse: a hadügyek élén álló Károly főherczeget kereste meg és azt kérte fel arra, hogy czéljai eredményre vezessenek.

És Oláh Miklós nem számított rosszul, mert Károly főherczeg, még 1563. év elején szigoru parancsot küldött a révkomáromi vár kapitánya és tisztartójához, hogy Huszár Gált fogják el, melyről Ferdinándot is értesítette: „jóllehet a veszélyektől való félelemből Huszár Gált alig tartóztathatja fel ezen részekre való visszatéréstől, mindazonáltal jobban meggondolták a már kétszer megkísérlett elfogatást, melyet Nagy Istvánnak, a révkomáromi naszádosok kapitányának, kötelessége lesz elintézni". Ez a Nagy István azonban Huszárnak mély tisztelője és a reformácziónak buzgó hive levén, s különben is az üldözött reformátornak hallgatóihoz és pártfogóihoz tartozván: lehetségessé tette neki, hogy a parancs végrehajtása előtt Révkomáromból elmenekülhetett. Ekkor már negyedszer vette kezébe a vándorbotot, s úgy látszik, most egyenesen az érseki székhely, Nagyszombat felé tartott.

---

[1] A levéltöredék latin eredetije Franknóitól, ugyanott.

Fentebb már említettem, hogy 1564. évből ismerjük Óláh Miklósnak egy levelét, melyben követeli a Sántha Pál és Panithy János által Nagyszombatba bevitt eretnek hitszónok eltávolítását. Vajjon ki volt az az eltávolítandó reformátor? Nincs megnevezve; de mivel az 1563-ban Révkomáromból szerencsésen elmenekült Huszár Gál *1565 január 28-án* királyi paranccsal üzetett ki Nagyszombatból, nagyon valószinü, hogy az érsek, már 1564-ből ismeretes levelében is, az ő eltávolítását követelte, mivel erre a levélre a mindjárt idézendő királyi parancs is úgy hivatkozik, hogy *abban is Huszár Gál eltávolítását követelte Oláh Miklós,* s ezen két összhangzó parancsból önként kinálkozik azon következtetés, hogy a reformációnak ez a megtörhetlen lelkü bajnoka, Révkomáromból való elmenekülése után, örömmel fogadta a nagyszombati kapitánynak és a tekintélyes városi polgárnak (Panithynak) meghivását, hogy ezen befolyásos pártfogóinak oltalma alatt, az érsek székhelyén hirdethesse az evangéliomot. Bizonyára eredményes munkálkodásának elfojtására küldte Oláh érsek 1564-iki levelét, melyben az eretnek eltávolítását követelte, s mivel felhivását a protestáns érzelmü városi tanács nem tejesítette, mint Huszár Gál révkomáromi szereplésekor is megkisérlette, királyi parancsért esedezett s ezen alkalommal ki is eszközölte azt, mely igy hangzik: „Miksa király rosszalja, hogy a nagyszombati városi tanács, Oláh Miklós esztergomi érsek *előbb kiadott parancsolata ellenére* és beleegyezése nélkül, megint bizonyos *Gallust* fogadott a városba, aki a lelkészi és hitszónoki állást istentelen módon bitorolva, keresztyén oktatás szine alatt eretnekséget és lázadást terjeszt és akit gonosz tanaiért már több helyről elkergettek. Ennélfogva szigoruan meghagyja a király, hogy Gallust azonnal kiutasitsák a városból és az érseknek, mint praelatusuknak mindenben engedelmeskedjenek, valamint neveztessenek meg mielőbb Gallus pártfogói, végre haladéktalanul terjesztessenek fel azon kalmároknak nevei, kik Váradról és Erdély egyéb vidékeiről Nagyszombatba költöztek és ott megtelepedni szándékoznak.“[1]

A Nagyszombatból királyi paranccsal kiűzött Huszár Gálról teljes hitelt érdemlő valószinüséggel mondhatjuk, hogy ezután is Felső-Dunamellékén végzett reformátori tisztet, mignem elfáradva talán, vagy csak megelégelve az eddigi szakadatlan küzdelem, folytonos üldöztetés, testet-lelket egyaránt bénító kellemetlenségeit, biz-

[1] *Stelczer:* Idézett mü 113.

tosabb és nyugalmasabb menhelyet óhajtott szerezni magának hátralevő napjaira. Ugylátszik csakhamar meg is találta ezt, s a Forgách-családban olyan pártfogót nyert, hogy annak védszárnyai alatt teljes biztonságban és zavartalanul folytathatta reformátori hivatását. Azon körülmény, hogy 1565 után régi üldözői (Oláh, Verancsics) nem foglalkoznak vele, azt engedi következtetni, miszerint olyan biztos helyre vonult, ahova ellenségeinek kezei nem értek el. Ipolyi[1] azt irja, hogy *„1568 körül Komjátin*, a hely hatalmas urai, a Forgácsok pártfogása alatt felállította a hitjavítás terjesztésén dolgozó nyomdáját.“ Komjáti kis mezőváros Nyitra és Érsekújvár közelében, a Forgáchok ghimesi uradalmának birtoka, s a családnak egyik régi és kedvelt székhelye volt. Az ő pártfogásuk alatt, irja Ipolyi tovább,[2] a XVI. század közepe táján már a a hitújításnak is egyik navezetes fészkévé lőn, hol Huszár Gál is, könyvsajtójával együtt menedéket találva, a hitjavítás mellett buzgón dolgozott és munkálkodott.

A ghimesi Forgáchok a reformácziót nemcsak pártfogolták, hanem elveit maguk is vallották. Egy XVIII. századi iró[3] Komjátiról és Huszár Gálról a fentebbi adattal egyezően azt jegyezte fel, hogy „Komjátinak, a Forgách-család birtokának, mielőtt Kálvin tudományát bevette, a XVI. században sok esztendeig lutheránus egyháza volt, mely különösen Forgách István és neje jótékonyságának örvendezett. *1570-ben* Huszár Gál adott alkalmat a lakosoknak, a másik vallás elfogadására, jóllehet Bornemisza püspök előtt mindig tetette, hogy ő igazi követője Luthernek, kit a kálvinisták nem szeretnek.“ Ezt azzal egészíthetjük ki, hogy Huszár Gált különösen báró Forgách Imre fogadta oltalmába, s Komjátin bátorságos és nyugodalmas menhelyet biztosított számára, hol üldözőinek karjai már nem érték el. Mint itteni szolgálatára teljesen világot vető fényt, felemlítem itt pártfogójának Forgách Imrének naplójából azon bejegyzést, mely szerint *1573* márczius 11-én, a ghimesi várban, *mint komjáti-i lelkész* keresztelte meg urának és pártfogójának Judith nevü leánykáját, mely adat, nemcsak minden kétséget kizárólag tanuskodik, ezen városban viselt rendes lelkipásztori foglalatossága mellett, hanem ezen kívül a róla emlékezetben hagyott

[1] *Veresmarti Mihály* XVII. századi magyar iró élete és munkái. Bpest, 1875. 39. l.

[2] Ugyanott 139. l.

[3] *Fabó András:* Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica. III. köt. 160. l. Klanica: Facies etc.

„praestantissimum theologum“,[1] jelző is kiváló bizonyíték, nem mindennapi készültsége, fáradhatatlan reformátori eljárása mellett.

Az igehirdetésen kivül nyomdájával is a reformáczió ügyét szolgálta Huszár Gál, mivel Komjátin 1573-ban kinyomatta Bornemisza Péter semptei és szeredi lelkész egyházi beszédeinek első részét.[2] Ugyanitt adta ki 1574-ben Énekes könyvét[3] is, melynek előszavát ezen évi október 6-áról még innen keltezi, s melyben van az általa szerzett, mai énekes könyvünk 71. és 72. száma alatt olvasható erőteljes dicséretek első kiadása. Énekes könyvének kinyomatása után elhagyta Komjátit s vele Felső-Dunamellékét, miután ezen évi október 14-én Pápára hivatott meg lelkésznek. Itt azonban nem sokáig hirdette az evangéliomot, mert egy év mulva meghalt, mint ezt szinte Forgách Imre naplójával bizonyíthatjuk, aki kiválóan jellemző feljegyzésével, egyszersmind ezen sokat hányatott lángbuzgalmu reformátorunk halála helyéről a kortárs hitelességével tudósít, midőn ezt irja:[4] „Huszár Gál úr, az én második atyám, s mindenek között legkedvesebb barátom, nagyképzettségü hittudós, Isten evangéliomának kiváló hűségü és fáradhatlan hirdetője, a jóknak nagy fájdalmára, *Pápa városában 1575 október 23-án* pestisben meghalt azon napon, melyet *ezen legjobb és csaknem szent férfiú,*

---

[1] „Anno 1573. in Castro nostro Gymes . . . Baptisata est in eodem Castro per Clarissimum virum Dominum *Gallum Huzár* concionatorem Comjatiensem praestantissimum theologum die martii undecimo eiusdem Anni.“ *Magyar könyvszemle* 1888. évf. 213. l. *Dr. Komáromi András közleménye.*

[2] Elsoe resze az Evangeliomokbol es az Epistolakbol valo tanuságoknak, melyeket a keresztyéneknek Gyülekezetibe szoktanac predikálni minden ünnep nap. Kit az Ur Jesvsnak lelke által az együgyü keresztyeneknek idwességes tanuságokra, ira Bornemisza Péter pestifi. Keoelt Sempteről 1573. 4-d rétü 460. levél. Ajánlja latinul: gróf Salm Gyulának és magyarul Salm nejének Bethlenfalvi Thurzó Erzsébetnek 1573. okt. Bornemisza Péter pestifi, most semptei és szeredi lelki Pásztor. A könyv végén: Nyomtatása Comjátin kezdetett Huszár Gal által, végeztetett Semptén, mindszent havának első napján 1573. esztendőbe.

[3] A keresztyéni gyülekezetben való Isteni dicséretek és imádságok. Psalmo CXLIX. Dicséretet mondgyatok Istennek a szenteknec gyulekezetiben. MDLXXIIII. 4. rétü 355. l.

[4] „Anno MDLXXV. 23. octobris. Dominus *Gallus Huzár* Parens meus alter et amicus longe omnium carissimus, *Theologus doctissimus* Evangelii Dei concionator fidelissimus et indefessus, magno bonorum luctu ac dolore peste obiit *in oppido Pápa*, die quem, Vir optimus et plane Divinus, multo ante salvus ac incolumis sibi summum futurum non semel vaticinatus fuerat. Emericus Forgach de Gymes. „Magyar Könyvszemle“. Idézett helyen.

jóval azelőtt, ép és egészséges állapotában, utolsó napjaként nem egyszer előre megjövendölt."

Báró Forgách Imrének, Huszár Gál jellemzésére vonatkozó szavaiból az őszinte tiszteletnek és benső szeretetnek hangja szól, hogy nem túlzott a kortársnak, az igazhit bajnokáról szóló dicsérete, üldözőjének Verancsics Antal egri érseknek leveléből is kitünik:[1] *„Anaxius Gál hitvallását* illetőleg — irja Ruchanyth Mátyáshoz intézett 1560 deczember 2-án Egerből kelt levelében, — *melyről irsz, s melyről azt mondod, hogy afölött sokat vitatkoztál vele: hiszem, hogy könnyü dolgod volt.* Azonban jusson eszedbe figyelmeztetni Gált, hogy ne csak egyedül az evangéliomra, hanem az egyház méltóságára is tekintsen." Ő azonban ezen intésre mit sem adott, minden gondját és idejét az evangéliom terjesztésére fordította. Semmivel nem gondolt, élete sem volt előtte drága, csak elvégezhesse örömmel az ő futását. (Csel. XX. 24.)

Az előadottakkal Huszár Gálnak Révkomáromban, Nagyszombatban, Komjáthin és vidékén levő reformátorkodása igazolva, s életének vége felderítve van, és jogosan számítjuk, ezt a valóban kiváló férfiut Felső-Dunamellék reformátorai közé, aki kiváló képességével és fáradságot nem ismerő buzgalmával, ezen nagy vidéken sok lelket megnyert az evangéliomnak, melynek igazolására hivjunk fel még egy régi tanut. Iratosi T. János toronyai prédikátor „Az ember életének boldogul való igazgatásának módgyáról" czimü angolból fordított s 1637-ben kiadott munkája ajánló levelében Huszár Gálról így emlékezik meg: Nem kevés haszonnal forgolódék Máttyus földe körül Huszár Gál és Bornemisza Péter is, a pápistaságnak két kemény pőrölyei." Szóljunk azért most már Bornemisza Péter munkásságáról, melyet ő maga megörökített az *Ördögi kisértetekről* irt s főiskolánk könyvtárában meglevő művében, melyből adatainkat is vettük.

Bornemisza Péter 1535[2] február 22-én[3] született Pesten,[4] nemesi családból. Szüleiről azt irja,[5] hogy sok világi jókkal láto-

---

[1] *Katona*: Hist. Critic. Regn. Hungariae XXIII. 373. l.

[2] „Egy deákot 18 esztendős, Bornemisza Pétert (széljegyzeten: „1553. én voltam") Feledi Lestár kassai kapitány igen meg vert buzogánnyal, hogy a deák feddette, ne imádkoznék a fakép előtt. Ötet is úgy veré egy szolgája Kálnai neyü, hogy meghala belé. Ördögi kisértetekről 880. l. (*1553—18* = **1535.**)

[3] *Ötödik és utolsó része* az evangéliomokból és az epistolákból való tanuságoknak czimüve mű végén: „Végeztetett Detrekő várában 1579 *febr. 22. az tájba, amikor értettem, hogy születésem napja esett.*"

[4] [5] *Predikácziók egész esztendőre* ajánló levelében és a DCCVI. lapon: *Pesten az én hazámba.* Predikácziói első kötetén, neve után irja: *Pestifi.*

gatta volt meg az Uristen őket Pesten, de azokat semmivé tevén pogány miatt, gondviselők alá rendelte, s ifjúkorát számos viszontagságok között, főurak udvarai bantöltötte.[1] Saját feljegyzése szerint 1553-ban Kassán tanult,[2] honnan Bécsbe ment, s mint tanuló Nádasdy Tamás jótékonyságát élvezte.[3] Mivel 1564-ben Balassi János prédikátora volt Zólyomban,[4] Bod Péter elbeszélése szerint pedig nyolcz évig járt külföldön,[5] bécsi tartózkodása 1556—1558. évre esik, ahol szállásán prédikációkat tartott. „Mikor még Bécsbe tanuló ifjú voltam, irja,[6] izgatott az Uristen erővel is, hogy szállásomon predikáljak, kire sokan gyültek. E miatt Oláh érsek, az egri pispek, ki osztán érsekké lőn Veranczius Antal, és a nyitrai pispek, reám gyülekeztek, és hol eleikben, hol császár eleibe hivattak, ijesztettek sokképen, hogy ne predikálnék. De mint szent Pál és Jeremiás mondja maga felől: egy felől féltem, másfelől égett a szivem, és talán az oldalamon is kifakadt volna, ha a számat fel nem tátottam volna. Noha sok ezer bizonyságból láthatnák, melyik legyen az igaz tudomány, a mienk-e, vagy az övék?" — nem irja sehol, hogy bécsi tanulása alatt, ezen idézés és ijesztésen kivül valami bántódása lett volna. Ugyanitt 1558-ban kinyomatta „Tragédia magyar nyelven, Sophokles Elektrájából" fordított munkáját, s valószinü ezután járta be Olasz-, Franczia- és Németországot, „látásért, hallásért, nyelvek és egyéb szükséges tudományoknak tanulásáért."[7] Jóllehet a külföldön tanult magyar ifjak névsorában sehol sem találjuk nevét, mégis a közvetlen szemlélőre tett benyomások hatása alatt hoz fel az „Ördögi kisértetekről" irt könyvében erkölcstörténeti példákat Krakkóból (869. l.), Majlandból (870, 876. l.), Rómából (874. l.), Velenczéből (874, 882. l.), Párisból (876. l.),

---

[1] [3] Predikációk egész esztendőre. Ajánló levél: „A Tekintetes Nagyságos Nádasdy Tamás uram, Magyarországnak főnádor ispánja, Bécsben még tanuló koromban is tengetett, ki igen kevés ismeretségemre is megbecsült."

[2] Ördögi kisértetekről irt műve fent idézett helyén.

[4] *Ördögi kisértetek.* 864. levél. „1564. Két fő pispekek addig törének én reám, hogy fel kelleték jönnöm császár eleibe Zólyomból. Elein azzal vádoltak császár előtt, hogy oltárt rontottam, és eretnek vagyok és észvesztő. Végre hogy szembe kelék, azt kezdék kérdezni, miért házasodtam meg, miért nem vettem tőlük fel a papságot, miért *az úrvacsoráját kenyérrel* szolgáltatom. És több mérgüket kezdték fejtegetni. Ez alatt titkon mesterkedtek, hogy megfogjanak. De nem tölt még be cursusa az én tisztemnek."

[5] Magyar Athenas. 50. l.

[6] Ördögi kisértetekről. 368. levél.

[7] *Bod Péter.* Idézett hely.

Nürnbergből (873. l.), Tübingából (848, 873. l.), Wittenbergből 1554. évből beszéli (811, 874, 878. l.), hogy egy zsidót öltek meg, mert 11 kicsiny gyermeket ellopott, és hitsorsosainak adta, Magdeburgból (880. l.), Lipcséből (881. l.), Hejdelbergből (877. l.)

Külföldről való hazatérése után, Nagyszombat vidékén, talán épen a városban kezdte Bornemisza reformátori pályáját, melyet ezen feljegyzésével bizonyíthatunk: „midőn a nagyszombatiak Telegdi Miklós nagyprépostot sodomitaságáért és egyébb dolgaiért vádolnák, mig az ő maga tisztességét oltalmazná, addig az Isten igéje békességgel hirdettetnék, mert annak csuda háborgatója vala; engem is háborgatott, s egynehányszor császárt és minden püspököket felindított ellenem, de mindenkor eleit vette az Uristen. Sőt ily nagy csudát mivele az Úr, hogy *midőn husz mérföldön kergetnének Zólyomban is,* Isten szinte orruk eleibe, két mérföldre hoza (t. i. Semptére) és itt akará, hogy a nyomtatást elkezdjem. Itt midőn sok ezerképpen álnokoskodnék, mint taszitana el tovább. Azomban egy alávaló faluból *Jókából Sibolti Demetert szintén oda be Szombatba vitette az Isten.*“[1] Ez a husz mérföldre való kergetés úgy látszik gyakorlatban volt, mert Verancsics is 1560 február 21-ről azt irja Ferdinándnak, hogy néhány egervidéki protestáns papot, kik sem felhivására, sem fenyegetéseire nem távoztak el egyházaikból, bebörtönöztetett s az egri nemesek és katonák folyamodására, csakis oly feltétellel engedte meg szabadon bocsátásukat, ha fogadást tesznek, hogy Egertől husz mérföldig sehol meg nem állapodnak, és nem tanítanak.[2] Bornemisza a Vág mellékén számos egyházat, köztük Szeredet is reformálta, mely városnak különben — miután ott egy rész jószágot vásárolt — földesura is volt,[3] s maga is igy említi: „itt az én városomban Szeredben, Sempte mellett.[4] Innen járt be prédikálni egyes magán házakhoz Nagyszombatba, egy ilyen alkalomról beszéli, hogy midőn Balassa János házánál prédikált, a mennyütő kő úgy üté a derék szentegyházat, hogy a feszület apróra rontatnék, és az uraim ajándékon küldöznék a morzsalékját. Ki miatt mind Balassának, mind nekem, mind a szombatiaknak sok bajunk volt, de ártalom nélkül nagyobb

---

[1] Ördögi kisértetekről. 863. levél.

[2] *Verancsics Antal* összes munkái VIII. köt. 144—150. l.

[3] *Fabó András*: Monumenta evangelicorum aug. Conf. in Hungaria historica. Pest, 1865. III. köt. 201. és 217.

[4] Ördögi kisértetekről. 911. levél.

épületünkre, mert azután Sibolti Demetert Isten esztendeig predikáltatta mindennap az Ispitály kápolnájában. És az ő hiveit kivül is mindennap tengeti ma is.[1] A bántalmakat Telegdy Miklóstól kellett szenvednie, aki 1564-ben embereket fogadott, hogy azt bizonyítanák, miszerint Bornemisza Péter, Sibolti Demeterrel együtt, a szentek képeit összetörte, a nemességet a király ellen támasztotta, mely üldözés elől Zólyomba Balassa Jánoshoz menekült, s ekkor ennek udvari papja lett.[2] De itt is két fő püspökök addig törének én reám, hogy fel kelleték jönnöm császár eleibe Zólyomból. Eleintén azzal vádoltak császár előtt, hogy oltárt rontottam, és eretnek vagyok és észvesztő. Végre, hogy szembe kelék, azt kezdték kérdezni, miért házasodtam meg, miért nem vettem tőlük fel a papságot, miért az úrvacsoráját kenyérrel szolgáltatom, miért azt nem imádtatom. Zólyomban hosszabb időt töltött Bornemisza, mert miután 1565-ben Ungváron Balassa Menyhértnél és Lázárnál, s Huszton Bornemisza Boldizsárnál megfordúlt, ismét ide tért vissza, 1567. és 1569. évben is itt volt.[3] Mint Balassa János udvari papja fordúlt meg az 1569. évi pozsonyi országgyülésen,[4] s innen irt levelet Nagyszombat város tanácsához, melyben a keresztyéneknek idvességes tanuságukra irt evangéliomi magyarázatainak kinyomatási költségeire — „mely többre menne ezer forintnál“ tőlük némi segítséget kért.

A zólyomi udvari papságot 1571-ben a galgóczi lelkészséggel cserélte fel Bornemisza, hol a papi széken 1562-ben Tolnai Siboltby János volt az elődje.[5] Mint galgóczi lelkész Verancsicstól valami „beneficium“-ban részesült,[6] s még 1572-ben is itt volt,[7] azonban már a következő évben semptei és szeredi lelkész és gróf Salm Gyula udvari lelkésze lett.[8] Ez a hely volt tanúja munkálkodásának

---

[1] Ugyanott: 879. levél.

[2] U. o. 864. levél.

[3] Az Isten városáról szóló éneke végsorai: Énekek három rendbe, 458. l.
Az ezerötszázhatvanhét esztendő, hogy volna
Bornemisza Péter ezt irá Zólyom várába.

[4] 1569 szept. 30-án kelt levelét így irta alá: Bornemisza Péter Zoliomba, Balassi János predikátora. Történelmi Tár 1878. évf. 385. l.

[5] Az ez évi tizedet felvevő nyugtája *Országos levéltárban.*

[6] Magyar Történelmi Emlékek. XXV. köt. 354. l. 1571 decz. 18. Antonius Verantius Archiepiscopus Strigoniensis Petro Abstemio Galgociensi haeretico.

[7] *Fabó A.:* Monumenta etc. III. köt. 158.

[8] Első része az evangéliomból való tanuságoknak, czimű fentebb idézett műve ajánló levele szerint.

s itt választatott püspökké is, talán még ez évben,[1] de hogy 1574-ben már az volt, bizonyítható azon levelével, melyben Beythe István felavatásáról és képzettségéről értesíti a városi tanácsot Sopronban, s ajánlja azt a magyar hitszónoki állomásra.[2] Nem állhat tehát meg Klaniczának azon véleménye,[3] mintha Bornemisza 1574-ben a semptei egyházmegyének csak esperese lett volna, hanem az általa felsorolt adatok, inkább amellett bizonyítanak, hogy már ekkor hat egyházmegye volt az ő kerületében szervezve, úgymint a berencsi, csejtei, galgóczi, tapolcsányi, bajmóczi és a magyar egyházakból alakult semptei egyházmegyék, s ez utóbbiban nemcsak esperes, hanem egyszersmind püspök is volt, mint ezt később a XVII. században is látjuk, hogy azon egyházmegyének, melyben a püspök egyháza volt, nem volt külön esperese. Mint semptei lelkész könyvnyomdát szerzett, és maga nyomatta ki a reformáczió ügyét előmozdító predikáczióit, melyekből az *Első rész* megjelent Semptén 1573-ban, 4-ed rétű 460 levél; a *második rész* 1574-ben, 4-ed rétű 718 levél, a *harmadik rész* 1575-ben 4-ed rétű 965 levél, a *negyedik rész* 1578-ban, 4-ed rétű 930 levél, melyből: *„Ördögi kisértetekről, avagy rettenetes utálatosságáról ez megfertőztetett világnak“* czim alatt külön is kiadott egy részt; ugyancsak Semptén nyomatta 1577-ben *„Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról“* czimű művét, 8-ad rétben, melyből az I. rész 12, a II. 52, a III. 151, a IV. 73 levél. Továbbá *„Igen szép és szükséges predikácziók az Istennek irgalmasságáról és a mi egymáshoz való irgalmasságinkról“* czimű 120 leveles művét is még itt elkezdte nyomatni és az *Ötödik és utolsó része az evangéliomokból és epistolákból való tanuságoknak* czimű 679 levélre terjedő predikáczióit, de ezeket itt be nem végezhette, mert mint Illyésnek (I. kir. XIX. 3.) Jezábel elől meg kellett futamodnia, s mindegyiket Detrekő várában fejezte be 1579-ben, február 22-én.

Gróf Salm Gyula pártfogását hat esztendeig békességben élvezte Bornemisza Semptén, azonban a *Negyedik része az evangéliomokból és epistolákból való tanuságoknak* czimű predikáczióiból külön is kiadott *Ördögi kisértetekről* szóló fejtegetéseiért nagyon

---

[1] *Fabó András:* Beythe István életrajzában (Pest, 1866. 17. l.) Szilády Áron Régi Magyar Költők Tára V. k. 321. és dr. *Kis Áron:* Prot. szemle 1891. 8. l. püspökké választását 1570-re teszik, de ez nem lehetett 1573 előtt. *Zoványi:* Egyháztörténeti monográfiák. Budapest, 1898. 31. l.

[2] Megvan a városi levéltárban Sopronban.

[3] *Fabó:* Monumenta III. 149. l.

sokan elitélték, azt goromba, meggondolatlan, csufolódó irásnak tekintették, s vele magára vonta ura haragját is, ezért el kellett mennie e helyről. Mint maga feljegyezte,[1] ez 1579 január elején történt, ám előbb még fogságot is kellett szenvednie.

Perneszi András beszéli,[2] hogy gróf Salm Gyula, őt azon megbizással küldte Bornemiszához, miszerint hivja fel arra, hogy menjen ki a jószágából, a nyomtató szereit is el akarta vétetni, és az Ördögi kisértetekről szóló könyvét is, de Bornemisza megkérte urát, hogy addig ne küldje ki Semptéről, mig jámbor, tudós emberekkel itéletet nem tartatott felette. Ekkor Salm gróf Trencsénből, Galgóczról, Szempczről, Bazinból, Szent-Györgyről, Maczédról összehivatta a prédikátorokat és velük várában három napig tanácskozott az Ördögi kisértetek irálya felől, s azt határozták, hogy az, annak kiadásával, vétett az evangéliom ellen, és földesura ellen, akinek tudta nélkül azt kinyomatta, s arra kötelezték, hogy amit irt, mindazt vonja vissza, mit Bornemisza megis igért egy térítvényben, sőt abban arra is kötelezte magát, hogy ezen iratát ki is nyomatja; de ezt nem teljesítette, hanem 1579-ben felment Bécsbe s ott mentette magát, de elfogták, tömlöczbe vetették, honnan megszabadúlt ugyan, de az ugrásban megütötte a lábát. Így az ellenfél; kivel szemben, Bornemisza szavaival igazolom, hogy fogsága előbb, vagyis 1578-ban volt.

Egész esztendőre való predikáczióiban, a Vizkereszt előtt való vasárnapi beszédben ezeket irja:[3] „Ezen tájban *(tehát január elején)* 1579. esztendőben, hideg, fagyos esőbe, fél esztendős két kicsiny szoptatós gyermekecskéimmel családostól üzettem ki, én is oly városból, kinek hat esztendeig igen hiven szolgáltam.“ Semptéről tehát 1579-ben ment el. Ha ehhez hozzá vetjük bécsi fogságáról való feljegyzését: „Határt és módot szab Isten a mi nyomoruságainknak is, ha szintén kezükbe ereszt is háborgatóinknak; és ha megölnének is, csak oly móddal ölhetnek meg, ha Isten engedi. Ellenségünk talán olajba rakatna, megnyuzatna, vizbe, árnyékszékre, kaszára vettetne, de ha Isten nem engedi, nem lehet, amint engemet is mindezekkel és többekkel ijesztettek fogságomban, és sok több igaz tanítókat csak a mi időnkben is. De az Isten megjelenti nékünk gonosz szándékjukat és utat ad az elszaladásra.

---

[1] Praedikatiók egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangeliomból. Detrekő, 1584. LXXII. levél.

[2] Választétel Bornemisza levelére. Nagyszombat, 1579.

[3] Praedikatiók egész esztendő által. Detrekő, 1584. LXXII. levél.

Mint Szent Pál kosárba kiereszkedék Damaskusból, csak én is nagy kőház ablakán Bécsből. Kassán 1553-ban két hétig, Bécsben három hétig voltam fogva és Isten kiszalasztott kezükből, mint a madarat a kalitkából. Már minden azt hitte, hogy megölnek, és meg lett volna, ha az Isten engedte volna; maga őfelsége bizonyságom, hogy imádkoztam értük, és javukat kivántam az irásba is, melyet ellenük irtam jó végre."[1] Ha ugyancsak saját szavaiból tudjuk, hogy Bécsből való kiszabadulása után alsó-lendvai Bánffy Lászlóhoz menekült Beczkó várába, Trencsény vármegye eme félreeső helyére, ahol *az 1578-ban meghalt Somi Borbállát*, a ház urának öt hónapon keresztül betegeskedett feleségét, rövid ott tartózkodásának ideje alatt vigasztalta:[2] akkor kétségtelen, hogy 1578-ban szenvedte bécsi fogságát, mert *„onnan való kiszabadulásom után* — irja másutt,[3] — *Bánffy László uram Beczkó várában két hónapig, titkon röjtökbe, tisztességesen éltetett, és igen nyugalmasan tartott, és onnét tértem Detrekő várába."*

Detrekő, Balassa István birtoka volt, s mikor Bornemisza nála biztos menedéket talált, Semptéről végképen oda költözött: „hálát adok őfelségének — ugymond[4] — hogy mint a halcyon jégmadárnak, a nagy habokkal hánykódó tengerbe kősziklát adott, melyre fészkét rakja, és fiait kiköltse, és ki is költi, noha a hab mindenfelől felcsap reá: úgy én mellém is, a több hivei között gyámolokat támasztott, ennyi sok felől való háboruimban is, az ő igéjében való fáradságaim miatt; s midőn némely fejedelmek, urak, irástudók, papok, prédikátorok, nemesek, községek ostromoltak, kiválasztá Isten te kegyelmedet, hogy nagy szükségnek idején, magamat is váradban Detrekőben tartanál, és minden szükségemben egész családostúl éltetnél, és ott létemben ezen könyvem megirnám és kinyomtatnám, s annyi segítséggel lennél, hogy ennek fele költségét meghaladná, mert noha igen megáradott ennyi öreg könyvre a költség is, de te kegyelmed semmit nem hallgatott azokra, akik károsnak és haszontalannak itélték erre való költségedet." Semptéről való elmenetelének körülményeit, ő maga igy adta elő:[5] „Azért üzettem ki, mert nem kedvezhettem senkinek a bűnök megfeddésében, melyben minémü főemberek, urak, nemesek,

[1] Ugyanott: LXXIV. levél.
[2] Ugyanott: CCCCCXXI. levél.
[3] U. o. az elöljáró beszédben.
[4] Ugyanott.
[5] Ugyanott: LXXII. levél.

hizelkedő prédikátorok voltak részesek, ha értenéd, csudálkoznál rajta, kik azután mindnyájan megpirultak. De én velem az Isten áldása, hamar ismét elfelejtette, sőt örültem rajta én is, sok hivek is. Csak én is ezen könyvet röjtökben Beczkó és Detrekő várába irtam és nyomtattam, okosság szerint igen erőtelen emberi gondviselés és oltalom alatt. Szegedi István, Sztáray Mihály, Huszár Gál és több időmbeli lelkipásztorok, tenger amennyit szenvedtek, mind a törökök, mind a pápások miatt. De ennek mind azért kellett történnie, mert a Krisztus is szenvedett érettünk s nékünk is szenvednünk kell az igazságért."

Irodalmi téren folytatott nagymérvü munkásságát ezután sem hagyta félbe, jóllehet azt gondolnánk, hogy a bevégzett óriási munka és régi, megszokott helyéből való kiüzetése után, félrevonult az élet zajától, s nyugalomban élte le életének hátralevő részét a Balassák sasfészkében Detrekő várában, a biztos menedékhelyen, még hirt sem hallatva magáról. Ám Bornemisza ennek épen az ellenkezőjét cselekedte. Jóllehet evangéliomi magyarázatainak ötödik részét befejezvén, hét levélen ad hálát az Uristennek vele tett csudáiról és arról, hogy nagy csudaképen prédikáczióinak mind az öt részét végre vinni engedte, még sem tudott tevékeny lelke megnyugodni. Más, újabb munkán, a vallásos buzgóság emelésére legjótékonyabb hatást gyakorló művön, egy Énekes könyv kiadásán buzgólkodott.

Vallásos, szivet-lelket felemelő, gördülékeny, szép, zengzetes magyarsággal, mély és éles itélettel, mégis népszerü modorban irt, eddig felsorolt munkáinak terjedelme 4160 levél, vagyis 520 nyomott iv, mai számítás szerint. Ennek a roppant munkának, mely csakis oly dúsgazdag főrangu pártfogók áldozatkészségével jelenhetett meg, milyenek a Bornemiszáéi voltak, mintegy koronájául kiadta énekes könyvét ily czim alatt: *Énekec három rendbe, külömb-külömb félék. I. Elsőbe rövid dicséretek vadnak, kiknek számok 118, kik közül sok praedikatiok mellé valók. II. Másikba hosszabbak vadnak, a a szentirás intési és magyarázati szerint, kik praedicatiok gyanánt oktatnak, kiknek számok apróval elegy 60. III. Harmadikba a Bibliának kiválogatott fő-fő XVIII. historiájából valók. Rendeltettek Bornemisza Péter által. Nyomatott Detrekő várába 1582. 4-d rétű 334. levél.* Ajánlotta: Czoron Annának, Gyarmati Balassa István uram kedves házastársának, mely munkájával örök hálára kötelezte le maga iránt az irodalomtörténetet, mert ebben összegyűjtötte, megmentette reformátorainknak, általa becseseknek tartott, vallásos tárgyu költeményeit,

s könyve ma a reformáczió századában élt és irt költők műveinek kincses bányája.

Az evangéliomi magyarázatok és predikácziók irásában kifáradhatatlan és kifogyhatatlan Bornemisza még egy nagy munkával gazdagította az irodalmat. 1584-ben kiadta *Praedikatiok, egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból* czimü 723 folio levélre terjedő művét, melyet Gyarmati Balassa István urfinak ajánlott, Rárbokról a maga házából. „Nyomtatása kezdetett Detrekő várába, végeztetett Rárbokon, hozzátartozó faluba, márczius 25-én, kin az Ur Krisztus fogantatása predikáltatik". Ezen könyvében több helyen előhozza, hogy *mily nagyon szeretné az egész szentirást kibocsátani;* emlékezik kéziratban levő katechismusáról, továbbá „*A szentekről való igen jeles evangéliomoknak magyarázati*"-ról is, melyeket ezen könyvével együtt akart kiadni, de ugymond, e könyvnek temérdeksége miatt, külön könyvecskére kellett azt halasztania, s ha az Uristen arra is segedelmet ad neki, igyekezni fog azzal is, a mi sokféle lelki, testi megterheltetett és megtévelyedett nemzetünknek segítségére szolgálni. Valóban igaz, amit Bauhofer mond róla, hogy többet irt, mint azóta az ág. hitvallású püspökök mindösszesen.[1] Detrekőből 1584-ben Nádasd (Rárbok) pozsonyvármegyei községbe ment Bornemisza, s itt végezte be munkás életét 1585-ben.

Hogy mily nagy összeköttetése volt Bornemiszának kora főuraival, élénken tanuskodnak arról kiadott munkái elé irt ajánló sorai és előljáróbeszédei. Gróf Salm Gyula és neje Thurzó Erzsébet; Bánffy László s neje Somi Borbálla; Balassa András nógrádi főispán s neje Mérai Anna; Balassa Menyhért; Enyingi Török István, Balassa István s neje Czoron Anna s fiuk Balassa István voltak azok, kiknek munkáit ajánlotta, s akik azoknak kiadásában segítették. De emlékezik Máriássy Pál szepesvármegyei alispán sógoráról, Kapi Ferencz sárosvármegyei alispán régi barátja s tanulótársáról, Eszterházy Ferencz pozsonyi alispánról, Debreczeni György tárnokmesterről, Nádasdy Ferenczről stb., mint akik kisebb-nagyobb adományaikkal, munkáinak kiadását elősegítették, s ezeknek a főuraknak lehet köszönni, hogy Toldy Ferencz számitása szerint[2] ezernégyszáz nyomatott ivre terjedő munkáit kiadhatta s a refor-

---

[1] Geschichte der Evang. Kirche in Ungarn vom Anfange der Reformation bis 1850. Berlin, 1854. 118. lap.

[2] Magyar Költők élete. 65. l.

mácziót a sajtó utján is jelentékenyen terjeszthette, melynek kétségtelen, hogy egyik legtevékenyebb és legbuzgóbb apostola volt.

Ördögi kisértetekről irt művében említi,[1] hogy Semptén Tuba Mihály volt az elődje. Érdekes azon elbeszélése is, melyre egy későbbi kéz az oldaljegyzetben *a farkasdiak megtérését* alapítja, ahol t. i. 1577-ben az egész falu annyira megrémült, az ördög által kínzott két emberen, hogy midőn hallották volna a prédikátor biztatását, a falu is megkivánta és ezen okból Bornemiszához mentek, *és arra kérték; bocsásson hozzájuk egy predikátort.*[2] Ez az adat egyszersmind püspöksége mellett is bizonyít, melyről az első 1574 ápr. 24-ből való, mint fentebb láttuk. Jóllehet már az 1550. évi toronyi zsinat intézkedett a püspöki hivatalról: mégsem tudjuk sem felső Felső-Dunamellékén, sem Dunántul 1574, illetőleg 1575-nél előbbre felvinni a püspökválasztás idejét, melyből az következik, hogy nálunk, mint a Habsburg-ház uralma alatt levő országrészben, legkésőbben tudott külön szakadni egyházunk a római katholikustól, s egyszersmind azt is tanítja, hogy mivel itt folyt mindig a legkíméletlenebb üldözés a protestáns egyház ellen, azért nem csudálkozhatunk rajta, ha a hazai protestáns egyházak közül, legkésőbben tudott szervezkedni.

Említsük itt fel még azon két adatot, melyek közül egyik Bornemiszának püspöki állására czéloz, a másik pedig mint ilyent tünteti fel. „Midőn egy ifju lelki tanító kétszer vádoltatott volna előttem, *de nem a többi prédikátorok előtt,* hanem csak titkon . . . keményen megfenyegettem, azután irásokat adtam eleibe, kiből magát fenyiték alatt tartaná[3]“, mely eljárása szeretetteljes szelíd bánásmódjáról is tanuskodik, s mikor úgymond:[4] „én hozzám is jöttek vala egynéhány prédikátorok, kik vádolnak vala *előttem, mint superintendens előtt egyet* . . . és kérnék vala, hogy szégyennel levonjuk róla a predikátori tisztet“: dorgálással és jó tanáccsal ezt is jó utra térítette.

Felső-Dunamellékén tehát Nagy-Bánkai Mátyás, Huszár Gál és Bornemisza Péter terjesztették és szilárdították meg a reformácziót. Munkájuk eredményét a városi tanácsok, főurak nagyon elősegitették, de a reformátorok buzgalmát, az esztergomi érsek, a

[1] Idézett mű. 818. levél, b. lap.

[2] Ugyanott. 803. levél.

[3] Ugyanott 731. levél, b. oldal. „Ha nyilván vádolták volna, nyilván is megbüntettem volna.“

[4] Ugyanott 818. levél.

nyitrai és győri kath. püspökök, tervszerü és folytonos üldözéseikkel nagyon megbénították. Mindennek daczára a XVI. század második felében, annyira megerősödött itt is az evangéliomi egyház, hogy kath. történetirók szerint[1] az esztergomi érsekség területén 1573-ban fennállott 900 egyházból 1596-ig 800 protestánssá lett. Fájdalom, épen ma is fennálló egyházaink reformácziójáról maradt reánk legkevesebb adat, s alig tudjuk keletkezésüket a XVI. századig felvinni, pedig legnagyobb részük már akkor virágzott. Ez a töredékes visszapillantás is azt bizonyítja, hogy sok adatnak kell még előkerülni, mig minden egyházunk multjára teljes fény derül.

De szólnom kell még valamit reformátoraink hittani irányáról.

Huszár Gálról, Bullingerhez küldött hivatkozott leveléből tudjuk, hogy ő Bullingert s Kálvint követte. Telegdi Miklós Bornemiszának irt feleletében azt mondja: „Ki lutheránus bennetek, ki zvinglinus, ki kálvinista, ki flacianus, ki majorista, ki anabaptista, ki nem tudom micsoda. Sőt csak annak sem mehettem még eddig végére, te mi légy. Ugymint ki néhol a lutheránusokkal tartasz a kálvinisták ellen, néhol a kálvinistákkal tartasz a lutheránusok ellen“[2]. Tagadhatlan, hogy Bornemisza munkáiból, lutheri, vagy kálvini iránya mellett egyaránt lehet érveket felsorolni, de hogy kortársai tényleg Kálvin követőnek tartották, kitünik az 1576. évi pozsonyi országgyülésen jelen volt kath. egyházi rendnek a vallás ügyében Miksa királyhoz intézett felterjesztéséből, melyben azt irják, hogy: „a világi urak soraiból az ügyész által megidéztetett Balassa János, de nem azért, hogy az ágostai, vagy bármely más hitvallást követné, hanem mivel egy bizonyos *Bornemisza Péter sacramentariust,* akit Salm Gyula királyi felségednek nehány komoly rendelete ellenére Sempte városában tart, egyszer s másszor Nagyszombatba, ezen város néhány sacramentarius polgárainak tetszésére bevitte és a saját szállásán prédikáltatott vele.“[3] A sacramentariusok alatt általában a helvét hitvallásúakat értették ekkor és később is,[4] és bizonyára

---

[1] *Lányi-Knauz:* Idézett mű. 154. l.

[2] Idézett mű. 164. l.

[3] *Fraknói Vilmos:* Magyar Országgyülési Emlékek. Bpest, 1879. VI. köt. 169. l. „sed quia quendam *Petrum Abstemium sacramentarium* (quem comes Julius contra aliquot seria mandata vestrae sacratissimae maiestatis in oppido Sempte fovet) semel atque iterum Tyrnaviam, in favorem quorundam eius civitatis civium sacramentariorum induxit, et in suo hospitio concionari fecit“.

[4] *Bartal:* Magyar-latinság szótára. 585. l.

tévedésből mondta Fraknói,[1] s utána Zsilinszky[2] Bornemiszát háromság tagadónak, helvét hitvallású helyett. Tény, hogy már 1564-ben egyik fő vád az volt ellene, hogy *kenyérrel* szolgáltatja ki az urvacsorát és a templomokból az oltárokat kiszóratta,[3] de ő maga nem egy helyen esküdözik arra, hogy az ágostai hitvallást tartja.[4]

Nem is öltött nagyobb mérvet felső Dunamellékén a hittani eltérések miatti vitatkozás sem ekkor, sem később. Itt éltek legtovább együtt békességben a protestánsok, melyre Bornemisza békítő, közvetítő szerepe nagyon jó befolyást gyakorolt, sőt itt, mint látni fogjuk, még a XVII. század elején is igyekeztek az elválasztó tanok felett megegyezésre jutni.

---

[1] Idézett mű: 143.

[2] Magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai. Bpest, 1880. I. köt. 163.

[3] Ördögi kisértetekről. 864. levél.

[4] *Rupp Kornél:* Telegdi és Bornemisza. Bpest, 1898. 7. lap.

3. A dunántúli protestánsok szervezkedése.

Dunántúli kerületünk XVI. századi szervezkedéséről, kevés történeti emlékünk maradt fenn, s amit ezekből megtudunk is, csak a püspökválasztás tényéig vezet el. Pedig a reformáczió ezen részen való elterjedéséről elég az elmondottakra utalnuk, s ha itt felemlítem erre vonatkozólag még azt, miszerint Miksa király a kath. püspökök sürgetésére, Oláh Miklós érsek ellenjegyzése mellett, 1567 okt. 31-én a Sopron és Vas vármegyékben elterjedt kálvini eretnekség elnyomására egy rendeletet adott ki, melyben a kálvinizmust veszélyes és kárhozatos eretnekségnek s az országban meg nem türendőnek nyilvánítja:[1] látjuk, hogy ekkor már a reformáczionak mind a két iránya erős gyökereket vert itt, s a szabadelvü és a reformáczióval rokonszenvező királyt, a kálvini irány terjedésének ürügye alatt akarták annak megakadályozására rábirni. Annak okát tehát, hogy csak a XVI. század utolsó negyedéből tudunk felmutatni valamilyen szervezkedést, más, külső körülményekben kell keresnünk.

Mig hazánk más vidékein, Erdélyben, Tiszántúl, Alsó-Dunamellékén, jó korán szervezkedett egyházunk, a Ferdinánd uralma alatt levő országrészben, az országos törvények tiltották ezt, s még az 1559. évi XLI. törvényczikk is, az 1557. évire való hivatkozással elrendelte, hogy minden plebánusok és tanítók *bárkik legyenek,* mind az urak és nemesek, mind a szabad városok birtokaiból a kath. püspökök felhivására, minden ellenkezés nélkül tartoznak az üdvös tanítás meghallgatása végett megjelenni.[2] Törvénnyel álltak tehát szemben, mely gátolta őket a szervezkedésben, s mivel a földes urak oltalma, az esetleges üldözések elől eléggé megvédelmezte a lelkipásztorokat, mig Nádasdy Tamás nádor élt, az ellenük hozott törvényeket nem hajtották végre.

Az 1576. évi pozsonyi országgyülésen *az összes világi rendek, a főrendek és nemesek,* a királyi- és bányavárosok *arra kérték Miksát,*

[1] Történeti Tár. I. 493. l. Zasius levele 1570-ből.

[2] Corpus Juris Hungarici.

hogy őket az ágostai hitvallásban, melyben nagyobb részben születtek és neveltettek, s amelyhez mindnyájan régtől fogva állhatatosan ragaszkodnak, s életük fogytáig ragaszkodni akarnak, tartsa meg és engedje meg, hogy birtokaikon azon hitvalláshoz tartozó plebánusokat és prédikátorokat tarthassanak. Melyre a király leiratában azon kitérő választ adta, hogy reményli, miszerint a világi rendek megnyugosznak, újítási szándékukról lemondanak, s mindent meghagynak a mostani állapotban. Mivel a rendek ezt a leiratot nem várták be, hanem január 30-án ünnepélyes óvást tettek a nádori helytartó előtt és kijelentették, hogy az egyházmegyei ügyészek által ellenük indítandó perekben, a netán hozandó ítéleteknek nem fognak engedelmeskedni: hazamentek.[1] Ezen hangulatot és magatartást a dunántúli protestánsok is alkalmasnak tartották arra, hogy az ágostai hitvallás mellett több alkalommal nyilatkozó Miksa előtt, a kath. püspökök túlkapásai ellen szervezkedjenek.

Egykoru emlékünk az első szervezkedést 1576-ra teszi. Itt a mi hazánkban is — irják —[2], hogy az evangéliom hirdetésének és terjedésének, az ördög eszköz által akadékja ne lenne, akkorbeli keresztyén tanítók gondolták, hogy egy bizonyos megirattatott vallást követnének, mely szerint az ő tanításukban foglalatoskodhatnának. S mivelhogy az Augustana Confessio, Istennek az evangélium hirdetésére bizonyos választatott személyétül, a szentirásnak folyása szerint irattatott volt, és sok fő-fő népektől s istenfélő herczegektől is vallattatott, ők sem választottak más Confessiót, hanem azt bevevén (széljegyzeten: Anno 1576) aszerint tanítottanak egyebeket is, és abban való állhatatos megmaradásukról, mind Isten előtt, s mind az ő anyaszentegyháza előtt tudományt tettenek. Ezen előadásból világosan kitünik, hogy itt egy meg nem nevezett helyen, de 1576-ban tartott zsinatról van szó, melyen az augsburgi hitvallást bevették a Sopron, Vas és Zala vármegyékben levő protestánsok, tehát az első egyetemes szervezkedés ekkor történt és ezen alkalommal választották meg az első püspököt *Szegedi Máté* sárvári lelkész személyében, melyre vonatkozólag az egykoru emlékiratban ezt olvassuk:[3] „Ennek pedig a vallásnak őrizésére és Isten után való oltalmazására s az egész anyaszentegyháznak igazgatására *választották superintendensül amaz tudós és Istenfélő Szegedi Máté*

[1] *Fraknói V.:* Magyar Országgyülési Emlékek. VI. 142—144. l.

[2] Az 1596-ban készült s Kereszturon 1598-ban kiadott Egyesség könyve előszavában.

[3] Ugyanott.

prédikátort, ki meg-megemlékezvén tisztérül, gondot is viselt egyességben, és nagy becsületességben tartotta az ő tíz újja alatt való anyaszentegyházakat".

Zarka és Wietoris[1] azt mondják, hogy némelyek az augsburgi hitvallás elfogadására vonatkozó dunántúli határozatot 1568-ra viszik vissza, de ők biztos adatok alapján állítják, hogy ez 1576-ban történt, *miután a kálvini dogma már akkor ide is bejutott,* s úgy ezen munkájukban, mint másutt,[2] Szegedi Mátét tartják Dunántúl első püspökének. Szegedi Máté püspökségéről Lampe-Ember és Bod Péter, valamint Schmal nem tudnak semmit, a két első azonban Beythe püspöksége után említ egy Szegedi Gergelyt, aki hogy itt püspök nem volt, már Tóth Ferencz kimutatta.[3] Ma már tudjuk róla, hogy 1545-ben Wittenbergben tanult,[4] talán épen Nádasdy segítségével, és csakhamar sárvári lelkész lett, s mint ilyent választották püspökké, „hogy semmit az Isten igéjéből vétetett Augustana Confessio szerint való istenitiszteletben meg ne változtatna, hanem maga is a szerint tanítana s egyebeket is arra igazgatna, s minek utána ebbeli szorgalmatosságában tisztességes vénséget ért, sok vigyázási és fáradozási után, ebből a siralomnak völgyéből az örök anyaszentegyháznak társaságára vitetett", mondják az Egyesség könyvének kiadói.[5] Erről a Szegedi alatt volt egyességről Zvonarics Mihály is elismeréssel szól 1616-ban, Klaszekovics István püspökhöz küldött azon levelében, melyet válaszként irt Pathay Istvánnak: „Adta volna bár az Uristen, hogy Szegedi Máté uram idejében való egyenesség maradhatott volna meg a tudományban mindeddig. Mert annak idejében *az Augustana Confessiotul idegen atyafiak, ha voltak is valakik, meg sem mertek motszanni.* De hogy annak halála után, más biró járása lőn, nagyobb szabadsággal kezdték az emberek egynéhányan az Augustana Confessiotól különböző tudományt behozni."[6] Azonban hogy már ő alatta sem volt valami nagy a lutheri és kálvini irányuak között az egyesség, hogy ő

[1] „Superintendentes Hungari Evangelico Lutherani" czimü 1770-ből való kéziratukban.

[2] Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn. 1789.

[3] Túl a dunai ref. püspökök élete.

[4] Történelmi Tár. VI. kötet. 220. l. Matthaeus Szegedinus Ungarus. Jun. 13.

[5] Idézett könyvük előszavában.

[6] *Vilfinger:* A Dunántúl való kerületben levő aug. Conf. ekl. főigazgatóinak, avagy superintendenseinek rendje. Sopron, 1796. 11. l.

maga is a kálvini irány felé hajolt, közvetlen utódának Beythe Istvánnak előadásából tudjuk:[1]

„Szegedi Máté a ki volt, magatok is tudjátok. Te Reczés, mennyi baknyakat vontál vele, amig éle, hány pörötök volt. Amint magát tartotta és mint szolgált a keresztyénségnek, hiszen meg is ajándékozták érte. De Isten senkinek ne adjon oly háznépet és holta után való szerencsét, mint annak a jámbornak, amint ti mondjátok. Ne szóljatok hamis tanubizonyságot, megver Isten érte. E felől többet szólhatnánk, de megvagyon hagyván: halottnak gonoszt ne mondj. Lelkiismeretetek ellen irtátok, amit irtatok." Mivel az egyesség szerzői Szegedinek az augsburgi hitvallás mellett való buzgólkodását emelik ki, melyről Beythe azt mondja, hogy ne szóljanak hamis tanubizonyságot, s mivel a betüre esküdő Reczésnek volt vele is perlekedése, láthatjuk, hogy ő maga is hajolhatott a kálvini irány felé épen úgy, amint szemet hunyt annak az 1567. évi királyi rendeletben említett Sopron- és Vasvármegyében való terjedése ellen, s erre vonatkozólag hányja szemükre Beythe a nagy egyetértésnek a valósággal meg nem egyező felemlegetését, Szegedinek holta után való szerencséjét.

Távol legyen, mintha Szegedinek reformátusságát akarnám minden áron igazolni; de meg kell említenem, hogy Palházi Göncz Miklós ág. h. ev. püspök „Az úrvacsorájáról" 1613-ban Kereszturon kiadott művében azt irja[2], hogy Szegedi Máté, Beythe István a hozzájuk tartozókkal nagyobb részre kálvinisták voltak; mégis hangsúlyozni kivánom, hogy püspöksége alatt nem öltött nagyobb mérvet a hitvallások felett való áldatlan vitatkozás, s azon tudatban hunyta le 1585 julius 12-én[3] szemeit az örök álomra, hogy kerületében a protestántizmus egységét, az eltérések daczára is, megőrizte.

Nem sokára Szegedi halála után, 1585 julius 25-én, a Sopron vármegyei Hegyfaluba[4] jöttek össze püspökválasztásra a dunán-

---

[1] Az igaz keresztyénektől meghasonlott confessionariusoknak rágalmazó articulusok ellen irattatott igaz mentség etc. 1599-ből kelt kézirat a pápai ref. főiskola könyvtárában.

[2] a 34. levélen.

[3] Kanizsai Pálfi János feljegyzése a dunántúli ref. egyházkerületnek az esztergomi herczegprimási főegyházmegyei könyvtár kézirattárában levő régi jegyzőkönyvébe: *Matthaeus Szegedinus superintendens et pastor ecclesiae Sárváriensis Anno 1585. 12. die Julii.*

[4] Ugyanott: Venerandus Dominus Stephanus Beythe ordinatus est in Superintendentem ecclesiarum Cis-Danubianarum in oppido Hegyfalu, Anno 1585. 25. die Julii, hoc est in festo Dominca Jacobi Apostoli.

túli kerület lelkészei, „miért hogy az anyaszentegyház olyan előljáró nélkül nem lehetett, s idejére és tudományára nézve választatott *Beythe István* prédikátor, ugyanazonképen, mint amaz első. Erre a mi közönséges gyülésünkben fogadást is tett, de minemi szivvel és lelkiismerettel, az ő utolsó cselekedetei megjelentik", mondják ellenei az Egyesség könyvének előszavában, melyre ő maga így felel:[1] „Amit a Beythe István választása felől irtok a superintendensségre, jól emlékezik még reá; de kár ilyen nemes predikátoroknak oly igen hamis beszédüekké lenni. Nem tudjátok-e azt, hogy soha ő tinéktek meg sem esküdt, hanem ti, a ti hiábavaló lelkiismeretetekre esküttetek meg neki a hegyfalui szentegyházban, Szent-Jakab napján 1585. esztendőben, hogy hozzá hallgattok és oktatását beveszitek."

Beythe életével hazai iróink, egy Czvittinger, Bod, Horányi, Ribini, Wallaszky, Zarka és Wietoris, Klein, Weszprémi, Hrabovszky, Gamauf foglalkoztak, hű képét óhajtotta rajzolni Tóth Ferencz „Túl a dunai református püspökök életé"-ben, mignem 1864-ben Fabó András nagy apparátussal megdönteni igyekezett Tóth Ferencz érveit „Beythe István életrajzá"-val foglalt széket a Magyar Tudományos Akadémiában. Nem lehet czélom, hogy nevezett iróinkat czáfoljam, de érveik ellenében adatokra való hivatkozással tárom fel, ezen sokféleképen megitélt férfu életét.

Baranyavármegye *Kő* helységében született 1532-ben.[2] Minden valószinüség szerint a hirneves tolnai főiskolában tanult Szegedi Kis István reformátorunk keze alatt. Iskolái végződtével, az akkori és későbbi idők szokása szerint, meglátogatta a tudományos külföldet is,[3] de hogy melyik egyetemet látogatta meg 1555-ben, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az ifju, még csak 23 éves Beythe nem sokáig mulatott külföldön, mert 1556 márczius 1-én már Héderváron volt.[4] Bizonyos, hogy ő is, mint utána harmadfélszázadon keresztül majdnem minden református pap, nyilvános pályáját iskolai tanitóságon kezdette, s ezen minőségben szolgált Szakolczán, 1559-ben Alsó-Lendván, 1564-ben Sárváron,[5] tehát nyolcz esztendőn keresztül folytonosan tanítással foglalkozott, mignem 1565-ben alsólendvai lelkésszé lett,[6] mely hely a Bánffyak jószága volt. Mint itteni lelkészt hivták meg 1574-ben a soproniak a magyar hitszó-

[1] Igaz mentség.

[2] [3] Ezen adatokat Beythe maga jegyezte fel, közölte Kisfaludy Zsigmond, Idők Tanuja. 1865. 283. szám.

[4] [5] [6] Ugyanott.

noki állomásra, melyet 1570-ben Sztáray Mihálynak ajánlottak fel, de mégis Beythe volt az első magyar pap Sopronban, melyet a városi számadó-könyvvel bizonyíthatunk, hol 1574 április 5-diki kelet alatt ezt olvassuk:[1] „István urnak, a helybeli magyar prédikátornak, midőn alkalmaztatott, öt tallér engedélyeztetett az előljáróság által és hogy április 11-én a házi butorait Alsó-Lendváról Sopronba szállító fuvarosok fuvarját kifizették". Kétségtelen tehát, hogy Beythe 1574 április 11-én Sopronba hurczolkodott. És mivel nem tudunk adatot arra vonatkozólag, hogy ő a lelkészi szolgálatra felavatva s kibocsátva lett volna, jóllehet minden kétséget kizár alsólendvai paposkodása, mert erre vonatkozólag saját maga ezt jegyezte fel: 1565-ben léptem Lendván az Isten igéjének szolgálatára, mégis hogy a királyi városban püspöki megbizás nélkül ne legyen, megkereste a felső-dunamelléki kerület püspökét, Bornemisza Péter semptei lelkészt, hogy őt a lelkészi hivatalra ünnepélyesen bocsássa ki, melyet 1574 április 24-ről kelt levelében teljesített.[2]

Beythe nem sokáig volt soproni magyar lelkész, mert 1576 április 18-ról már Német-Ujvárról ir levelet Sopron város tanácsához, még pedig mint Batthyány Boldizsár udvari papja, melyben tudatja velük, hogy ura beleegyezik abba, miszerint Dragoni Gáspár hozzájuk menjen predikátornak,[3] melyből minden kétségen kívül bizonyos, hogy Sopronból egyenesen Német-Ujvárra ment, s itteni lelkészsége kezdetét 1576-ra kell tennünk. Fabó fentebb említett művében[4] 1583-ra teszi Beythe németujvári papságát, de a hivatkozott levélből bizonyos, hogy 1576-ban már Batthyány udvari lelkésze volt. És mig Batthyány Boldizsár 1578-tól 1582-ig a törökök elleni háboruval volt elfoglalva,[5] módot talált Beythe István abban, hogy urának fiát, Ferenczet a keresztyén vallásra tanítsa és hogy a hirneves füvész Clusius Károllyal 1582-ben füvészeti kirándulásokat tegyen. Nevezett tudós *1583 január havában művének Bécsből keltezett előszavában*[6] egyebek között ezeket irja: „Bizonyára nem hiányzottak, akik engemet munkámban segítettek, de mindenek között kiváltképen a tudós férfiu, *Beythe István* úr, *aki* Nagyságos vitéz Batthyány Boldizsár urnak *németujvári városában*

[1] Az eredeti számadókönyv Sopron szab. kir. város levéltárában.
[2] Ugyanott: Ladula XII. et M. Fasciculus I. numero 32.
[3] Beythe ezen levelét közöltem a Századok 1889. évfolyamában 215. l.
[4] Beythe István életrajza. 8. l.
[5] *Buday Ézs.:* Polgári lexikon.
[6] Munkájának czime: Stirpium Nomenclatur Pannonicus. 1583.

az Isten igéjének hirdetője, aki a magyar nevek legnagyobb részére az ő buzgalma szerint engem megtanított, midőn néhányszor növények vizsgálása végett együtt kimentünk. Mivel Clusius januárban irja ezt Beythéről *1582 tavasza vagy ősze után*, nem tehetett vele füvészeti kirándulásokat. Mivel tehát 1576 áprilisról és 1582. évnek legalább is őszéről, irott és nyomtatott emlékek, Beythe németujvári lelkészsége mellett szólanak, kétségtelen, hogy 1576-tól kezdve állandóan itt volt.

A dunántúli egyházkerületnek ezen időből nem ismerünk olyan törvénykönyvét, melyből akár az egyház igazgatásáról, akár a lelkészek fegyelmezéséről bővebb értesítést nyerhetnénk. Igaz, hogy az 1576. évi herczegszöllősi kánonokat később bevették, és azt kötelező erejüvé tették, de az urvacsora-tanban határozottan a református értelmet elfogadó czikkek nem voltak alkalmasak a még egységben levő protestáns kerület igazgatására. Beythe István tehát szükségesnek tartotta, hogy bizonyos törvények alkottassanak, melyeket *az 1587 márczius 12-diki csepregi zsinaton* ki is hirdetett. Hogy kik voltak itt jelen? emlékeink nem szólnak róla, magukat a törvényeket is, Gál Imre veszprémi lelkésznek a XVII. század első felében összeirt kánon-gyüjteménye[1] mentette meg az enyészettől, s mint a czimirat[2] mondja, Beythe István által hirdettettek ki az említett zsinaton, melyek szabatos rövidséggel, de mégis pontosan és részletesen feltárják a lelkészek kötelességeit, s amennyiben nem úgy cselekednének, intés, pénzbirság és hivataltól való megfosztással rendeli őket sujtatni. Ime a szövegük:

Az 1587 március 12-dikén tartott csepregi zsinat kánonai.

Egyházi törvények, melyeket tisztelendő Beythe István úr hirdetett ki.

1. Minden egyes lelkipásztor szorgalmasan töltse be hivatását, tanítson és a nyilvános istenitiszteleteken mindig jelen legyen, a templomban; ha valaki másként tesz, föl kell jelenteni.

2. Saját egyházán kivül senki ne futkározzon, se sarlóját a más vetésébe ne vágja, nehogy többi szolgatársait semmibe se véve, lenézzék hiveik. Ha valaki másként tesz, azt büntesse meg

[1] Megvan a dunántúli református egyházkerület levéltárában, melyből némi eltérésekkel közölte Tóth Ferencz Túl a dunai ref. püspökök élete 47—50. és Mokos Gyula: A dunántúli ág. h. ev. egyház 1598. törvénykönyve 135—136. l.

[2] Canones ecclesiastici per Venerabilem Dominum Stephanum Beythe promulgati.

a saját esperese három forintra, amit zsinat idején, a közélelmezésre kell fordítani.

3. A gyülekezet lelkipásztora feje legyen a saját házának, családját Isten iránt való félelemben kormányozza, hogy a közel s távolban lakóknak jó például szolgáljon. Ha valaki másként cselekszik, saját esperese büntesse meg.

4. Az egyházi szolga (lelkipásztor) ne legyen részeges, veszekedő, szerencse-játékos, csufolódó, hizelkedő, lator, uzsorás, sem pedig kincsvágyó.

5. Ruházatában, életmódjában, föllépésében és másokkal való érintkezésében szerényen viselkedjék, ne legyen nagyravágyó, sem pediglen dicsőséget hajhászó.

6. Uj, eddig nem hallott, magától kitalált tudományt senki ne hirdessen, a hamis tudományt meg ne erősítse, s ne legyen botránykozására a kegyesek gyülekezetének. Ha valaki nem engedelmeskedik, meg kell büntetni három forintig. S ha aztán sem tér eszére, meg kell fosztani hivatalától.

7. Az egyháznak igaz és elfogadott hitvallása mellett mindenki megálljon; tanítsa, hogy Krisztus a mi egyedüli üdvösségünk s kerüljön minden babonát. Ha valaki bálványimádásra vetemedik, többé be ne fogadják.

8. A lelkipásztorok a gyalázkodástól és az éktelen átkozódástól tartózkodjanak, ne czivakodjanak, s világias és illetlen dolgokba ne ártsák magukat.

9. A saját maguk s az egyháztól rendelt elöljáróiknak engedelmeskedjenek és valahányszor hivattatnak, megjelenjenek. Az ellenszegülőket hat forintra kell büntetni.

10. A szentirásból minden nap olvassanak egy vagy két fejezetet s azt vessék emlékezetükbe, különösen Pál apostol leveleit.

11. Senki esperesének tudta nélkül parokhiájából máshova el ne távozzék, se valami hivatalt ne vállaljon.

12. A zsinatokon mindig meg kell jelenniök; az első izben távollevők három forintra büntettessenek, akik pedig ezt tovább is megkisértik, hivataluktól megfosztandók.

13. Az iskola-rektorok saját lelkipásztoraiknak engedelmeskedjenek s tisztükben szorgalmasan eljárjanak.

14. Az összes iskola-mesterek, tanítók és nagyobb tanulók lelkipásztoraikkal együtt — hasonló kötelezettség terhe alatt — a zsinatokon mindig jelen legyenek.

15. Vasárnapokon: reggel egyházi beszédet tartsanak, vagy az evangéliomokból, vagy a próféták könyveiből; délután pedig vagy Pál leveleit magyarázzák, vagy a gyermekek mondják fel a kátét.

16. Népesebb gyülekezetben hetenként legalább két napon legyen egyházi beszéd s tanítsák a kátét.

17. A tanítást az iskolákban el ne hanyagolják, hanem mindenütt szorgalmas tanítókat állítsanak be és az ifjuságot a vallásban s a nyelvtan elemeiben oktassák.

18. Legalább kétszer legyen az év folyama alatt zsinat, s akkor mindenki megjelenni tartozzék.

19. A püspök mindenkinek életmódjáról szorgalmasan tudakozódjék s espereseivel együtt vigyázzon, hogy senki czégéres bünökbe ne essék.

20. Senki se merjen a gyülekezetekben egyházi beszédet tartani, az esperesek engedélye nélkül és senki se bátorkodjék az egyház sákramentomait kiszolgáltatni, nyilvános felavatás nélkül.

21. A lelkipásztorok ne perlekedjenek a törvényszék előtt világiakkal, se ne ügyvédeskedjenek.

22. Ha valakit azok közül patrónusai vagy hallgatói megkárosítanak, espereséhez forduljon abban az ügyben, s az hozzon köztük létre egyességet és döntse el ügyüket.

23. Ha a lelkipásztorok nyilvános helyen részegen találtatnak, első izben három forintra büntettessenek; ha pedig még máskor is errre vetemednek, hivatalukból letétessenek.

24. A részeges és nyilvánosan tobzódó iskola-rektorok, ha lelkipásztoraiktól egyszer vagy kétszer megintetve sem térnek észre, iskolamesteri tisztjüktől fosztassanak meg.

25. Ha a lelkipásztort uzoráskodáson kapják, egy egész évre függesszék fel hivatalától.

26. A házasulók kihirdessenek, mielőtt a házastársakat összeesketik. Ha valaki máskép cselekszik, három forintra büntettessék. Lakodalmat tartani vasárnap nem szabad.

27. A felavatandók a tisztelendő lelkésztársak élelmezéséről és ellátásáról gondoskodjanak s tisztességgel eleget tegyenek. Hasonlóképen azok is, akiknek ügyében itéletet hoznak, fejenként egy forintot fizessenek. Igy kell egyebekben is eljárni.

Kelt Csepregen, 1587 márczius 12-dikén.

Mint ezen törvényekből látható, benne óvatosan kerülte Beythe a hittani vonatkozásokat, egyszerüen csak utalt a VII.

czikkben, az egyház által bevett igaz hitvallásra, hogy abban mindenki megmaradjon, s az új tudomány hirdetőit büntetni, illetőleg hivatalukról letétetni rendeli. (VI.) A többi czikk méltán az egyházi közigazgatás, illetőleg a lelkészek, tanítók fegyelmezése szempontjából alkottatott, és alkalmas volt a jó egyházi kormányzásra.

De bármily jó volt is az egyházi közigazgatás szempontjából az 1587. évi csepregi zsinaton alkotott törvény, amit itt óvatosan elkerültek, a hittani eltérések miatt csakhamar kiélesedtek az ellentétek s a szakadás Dunántúl is bekövetkezett.

Beythe 1582-ben kiadott kis kátéjában[1] határozottan a reformált egyház álláspontjára helyezkedett,[2] mig az ugyanazon évben kiadott Agendájában[3] olyan óvatos körültekintéssel tárgyalta az urvacsora kérdését, hogy a reformáczió bármelyik irányzatához tartozó lelkész megtudta vele egyeztetni a maga véleményét, mert abban ostya, kenyér, Krisztus teste és vére, lelkieledel, hitáltali részesülés, ezek a külső és belső ismertető jelek mind előfordultak, bár tagadhatatlan, hogy ebből is könnyebb a Kálvin értelme szerint való irányát vitatni, mint a lutherit, mely miatt több alkalommal vitatkoztak, de Beythe egyelőre „megoltalmazta az egyességet". Mikor semmire nem mentek, Nádasdynál árulkodtak ellene. „Mindenkor — mondja az Igaz mentségben — onnét bontották fel az isteni és atyafiui egyességet. Hányszor vesztegettétek meg a keresztyénség convocatoriáit az idegen nemzetséggel. Maguk amire elegek nem voltanak, az alattomban való árulkodás mind arra vitte őket, hogy idegenekkel kezdenék háborgattatni az egységét,

[1] Körösztyéni tudománnak rövid summája, az tiz parancsolatról, evangeliomról, imádságról, körösztségről és az Ur vacsorájáról az gyermecskéknek isteni félelemben való nevekedésükért iratott Beythe István praedikátor által. Nyomtatott Velagos-Várat Manlius Jánostul 1582. 8-adrét, 96. lap, ajánlotta a „nagyságos ifjunak Batthyány Ferencznek, néked pedig ajánlom uram ez könyvecskét, hogy az Uristennek félelmében is nevekedgyél, és hogy a te példádból egyebek is intessenek a mennyei tudománynak szerelmére, hogy Istennek minden jó akarattyával meggazdagodjanak és beteljenek."

[2] Lásd bővebben Beythe István hittani álláspontja czimü tanulmányomat Prot. Egyh. és Isk. Lap 1891. évf.

[3] Miképpen a körösztyéni gyülekezetben az körösztséget, ur vacsoráját, házasok esküttetését, áldozatot, gyónást ect. Zolgáltassanak az egyházi tanytok, arrol iratott könyvecske Beythe István praedikátor által. Nyomtattatott Gyzzing várassában Manlius Jánostul. Anno M D LXXXII. 8-adrétü 50 számozatlan levél, a szövegbe nyomott 6 fametszettel. Az urvacsoráról szóló agendáját közöltem az idéztem helyen.

a sok jámbor tanító atyafiaknak". Maga Beythe említ ilyen huzavonást:[1] „Im ez előtt való időkben Crajczer Györgyöt hozták vala az egyességük megháborítására az uristen szolgáinak. Amit Beythe István cselekedheték a mi jó Istenünk segítségéből, az egyességet oltalmazá. Te vagy Uristen abban bizonyság. Az fölkerekedék, elméne mind Gabel mánussával egybe. Majd ugyancsak az Igaz mentségben szemükre veti, hogy az Uristen próbáiért Isten szolgáira a jó Horváth Gergelyt ki hozá először Siboltitokkal össze, azután Severinustokkal?" Ezen utóbbiakkal való szóváltásról Pathay István is megemlékezik: „Emlékezhetik kegyelmed — irja Klaszekovicsnak[2] — arról, hogy szegény Nádasdy uram egynéhányszor hozott ilyen haragos embereket mireánk. Tudja kegyelmed, hogy szegény Siboltival, Crajtzerus-doktorral ilyen collatiónk volt". Hol tartották meg ezeket a szóváltásokat? nem tudjuk, Pathay említi egyről, hogy Hegyfaluban volt:[3] „Tudom emlékezhetik kegyelmed róla, mikor még velünk egy értelemben valátok, mikor szegény Nádasdy uram Horváth Gergelynek ösztökéléséből kezdé a követ mozgatni, mikor Crajtzerus doktort szegény Gábriel deákkal együtt a hegyfalui gyülésünkben hozzánk küldötte vala őnagysága, intvén arra, hogy a mi vallásunknak egyenességét hátrahagyván, állanánk a tőlünk szokatlan vallásnak követésére."

Ily előzmények után elmaradhatlan volt a két fél közötti szakadás, melyre csak az alkalmas időt várták, hogy Beythe ellen egész erővel léphessenek fel, mely csakhamar el is következett. „Csepregre gyülést tétetétek, Beythe Istvánt barátságos szóra oda hivtátok (nála leveletek), nem akart menni, de egynéhány fő emberek által addig unszolátok, hogy elméne".[4] Igy jött össze a csepregi hitvita, melynek lefolyásáról Skultéti Szeverin még a vita évében a következő munkát adta ki:[5] **Az urvacsorájáról tartott**

---

[1] Igaz mentség.

[2] Meg van a dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

[3] Ugyanott.

[4] Igaz mentség 12. levél.

[5] Historia Colloquii Csepregiensis, de Coena Domini, inter Reverendos Viros D. Severinum Sculteti Bartphensis liberae in superiori Hungaria civitatis Pastorem, et D. Stephanum Böyte, Pastorem in Német-Uyvar, Ecclesiarum praeterea, quae sunt circa Rabam fluvium superattendentem: praeside Spectabili ac Magnifico Domino, D. Francisco de Nádasd, perpetuo terrae Fogaras, et Comitatuum Castriferrei et Soproniensis Comite, Agazonum Regalium Magistro, et Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Contiliario etc. Cosignata partim a Gregrio Horvath, aliter Stansith, pro hoc tempore Comitatus

csepregi hitvita története, mely tisztelendő *Skultéti Szeverinusz* bártfai lelkész és *Beythe István* németujvári lelkész és a rábamelléki egyházak püspöke között, Tekintetes és Nagyságos Nádasdy Ferencz ur, Fogarasföldének, Vas és Sopron vármegyék örökös főispánjának, királyi főlovászmesternek, császári és királyi fensége tanácsosának elnöklete alatt tartatott. Feljegyeztetett részint Horváth Stansics Gergely, ez idő szerint Szepesvármegyének alispánja, részint az arra választott jegyzők, úgymint a püspök részéről annak fia, *Beythe András* surányi lelkész által és Szeverinusz részéről morvaországi arnszvaldi *Otto Dániel*, Nádasdy ur szentkereszti birtokán levő iskolának rektora által 1591 junius 3-án a régi naptár szerint.

A könyvecskében Skultétinak az olvasóhoz szóló, a czimlap belső felén levő rövid ajánlata és Nádasdynak 1591 julius 29-ről Horváth Gergelyhez irt azon levele után, *melyben a hitvita leirását a valósággal megegyezően előadottnak mondja,* maga Horváth Gergely a vitatkozásra alkalmat adott körülményeket igy beszéli el:

Horváth Gergely, Skultéti Szeverinusz urat, — aki kegyesen elhunyt, Tisztelendő s tudós Wágner Márton úr helyébe Bártfa város közönsége által lelkészül választatott —, a Szepességről Dunántúlra való utaztában, utitársul magával vitte, oly czélból, hogy Szeverinusz úr, a Stájerországi Gráczban, az evangélikus főnemesek Tisztelendő lelkészei által, előrebocsátott vizsgálat után, könyörgések, imádságok, és kezeiknek rávettetése által, a lelkészek közé avattatnék, amely utjukban és szándékukban, Isten által megsegíttetvén, a felavatás, mindkét naptár szerint a mennybemenetel ünnepe után való második napon, az egyházi gyülekezet részvétele mellett megtörtént. Gráczból visszatérőben, nemcsak kötelességből és tiszteletből, hanem mivel Gergelynek magánügye is volt Nádasdy urral tárgyalandó, meglátogatták Nádasdy Ferencz urat, aki szokott vendégszerető nyájasságával, barátságosan fogadta őket. A többi között arra kérte Nádasdy úr mindkettőjüket, hogy az ő birtokain levő egyházakban, a keresztyén vallás némely tantételei felett keletkezett meghasonlást, a püspökkel tartandó

---

scepusiensis vicecomite, partim per delectos ad id notarios, ut Andream Böyte filium superattendentis, in Suran ecclesiae pastorem, ex parte ipsius superattendentis: et Danielem Otto Marchicum Arnsvaldensem, scholae in S. Cruce possessione D. Nadasdi rectorem, ex parte D. Severini Anno 1591. 3. Junii, secundum vetus. Bartphae. A magyar nemzeti muzeum példányát használtam.

barátságos és igazságos szóváltás utján kiegyenlíteni igyekeznének. Ezek jóllehet megemlítették, hogy haza kellene sietniök, mégis megigérték, hogy Önagysága kérése elől nem térnek ki, és amennyiben nekik az úr megengedi, elintézik, csak a hitvita napját minél előbbre tüzzék ki. S ezt Nádasdy úr különös örömmel fogadván, megigérte, hogy azonnal elküld és levelet ir a püspökhöz azért, hogy a hitvitát a régi naptár szerinti junius ?-án Csepregen tartsák meg. Ennélfogva pünkösd ünnepének második napján, az ő Csepreg városi egyházának lelkipásztorát, Reczés János urat előhivatván, bizonyos megbizással és levéllel Beythe István püspök úrhoz küldötte. Az ezen dologról szóló levél tartalma, Nádasdy úr által sajátkezüleg magyar nyelven irt eredeti szerint, most latin nyelvre fordítva, szóról-szóra igy volt:

Tisztelendő Ur! Emlékezhetik reá Uraságod, hogy az elmúlt időben, mivel az Isten anyaszentegyházában, sok egymással ellenkező magyarázatot észleltem, Gábor[1] úr és Reczés úr által, Uraságodat bizonyos megtartandó magán beszélgetésről értesítettem, melyre Uraságod, a nevezett urak előtt késznek nyilatkozott. Most tehát, mivel erre időm és alkalmam van, a napot és helyet kijelölvén, azt Uraságoddal közölni elhatároztam. Kérem ennélfogva Uraságodat, hogy a következő héten kedden, vagyis az ó-naptár szerint junius elsején, jelenjék meg Csepregen, ahol szerdán, vagyis másnap, a Szentlélek vezérlése mellett, a jó, igaz és kegyes, vagy az Istennek tetsző egyetértésről beszélgethetünk és határozhatunk. Ugyanerről üzentem élőszóval is Reczés úrtól Uraságodnak, adjon Uraságod hitelt szavainak. Isten tartsa meg Uraságodat jó egésségben!

Erre szószerint igy felelt a püspök úr latinul:

Tekintetes és Nagyságos Ur! Kegyelmes Uram! Szolgálatom alázatos ajánlása után, Nagyságod kegyébe ajánlom magamat. A Jézus Krisztus egyházának csepregi szolgái Reczés és Thokoics urak, Nagyságod levelét hozták nekem, és élőszóval is értesítettek, Nagyságod akarata, és az Isten egyháza iránt való jóságos indulatáról. S ezért halmozza el javaival Nagyságodat az Isten, adjon hosszú életet és minden tettéhez szerencsét. Mert bizonyára semmi sem lehet a kegyesek előtt kivánatosabb, sem Isten előtt kedvesebb, a testvérek egyetértésénél és az egyház egységénél. Tehát Nagyságod kegyelmes parancsolatjának engedelmeskedni fogunk,

[1] Szentgyörgyi Gábor, Nádasdy titkára.

és a közelebbi szentháromság ünnepe után való harmadik napon, este Csepregen leszünk. Akiknek jelenlétét Nagyságod óhajtja, rendelje be; mert rövid az idő, és én azokat nem hivhatom össze. Szerencsét, jó egészséget kivánok Tekintetes és Nagyságos uraságodnak. Kelt Német-Újváron, 1591. évi május hó 25-én. Tekintetes és Nagyságos uraságodnak, alázatos szolgája: *Beythe István* prédikátor.

Nádasdy úr vevén a püspöknek ezen levelét, Horváth Gergelyhez saját kezével a következő levelet irta:

Nagyságos Úr, tiszteletre méltó barátom! Üdvöt és szolgálatomnak ajánlását! Beythe úr a mondott napon, vagyis kedden Csepregbe jön. Nagyon kérem Uraságodat, legyen jelen azon napon. Hozza magával Szeverinusz és Miklós urakat is. Ha magán ügyeiben e miatt valamit elmulasztana, halassza el más napra, amit a jó Isten sokszorosan kipótol uraságodnak. Várom uraságod eljövetelét. Isten sokáig tartsa meg uraságodat és jó egészségben ide vezesse. Sárvárból, 1591 május 29-én. Szolgája és barátja *Nádasdy Ferencz.*

Erre Horváth Gergely igy felelt:

Tekintetes és Nagyságos Úr, nekem különösen tisztelt uram! Üdvözletemet és szolgálatomnak ajánlását! Harmad napja irott levelét Nagyságodnak, végre ma megkaptam. Holnap Isten kegyelméből útra kelünk úgy, hogy Miklós úrhoz jutunk és onnan őt is magunkhoz vevén, estve Csepregen leszünk. Tisztelendő Szeverinusz úr, szintén sok szerencsét kiván Tekintetes és Nagyságos uraságodnak, és velem együtt kéri az Istent, hogy aki Krisztus Urunknak felöltött természete szerint mindeneket alávetett (Eféz. 1.), mindnyájunk gondolatait és beszédét igazgassa, hogy ezen megkezdett egész vitatkozás, a lelkeknek üdvére, és Krisztus megrongált anyaszentegyházának építésére szolgáljon. Ámen. Jó egészséget kivánok Nagyságodnak, uri nejével és kedves gyermekeivel együtt számos esztendeig lelkemből, és kivánom, hogy Isten bőséges jótéteményeivel áldja meg. Kelt Fülesen, 1591. évi május 31-én az ó-naptár szerint. Tekintetes és Nagyságos uraságodnak mindenkor szolgája: *Horváth Gergely, másképen Stansics.*

Miután junius első napjának délutánján magán tanácskozást tartottak Csepregen, Nádasdy úr úgy intézkedett, hogy másnap, a parókhiális templomban, mint legalkalmasabb helyen gyüljenek össze, mivel igen sok lelkész és világi úr volt jelen. Másnap reggel öt órakor, a lelkész úr és az iskolás gyermekek, a helybeli szokás szerint néhány kegyes éneket elénekelvén, és a Szent leczkét is

felolvasván magyarul, istenitiszteletet tartott, s püspök úrnak helyét, a többi magyar papokéval együtt kijelölte. Velük szemközt foglaltak helyet Skultéti Szeverinus úr és a többi német lelkészek, kik a szomszédságból önként eljöttek. Nádasdy úr különös székét elfoglalván, megnyitóul magyarul szólt a püspökhöz. Ugyanazon értelemben, nemzetes és vitézlő Szentgyörgyi Gábor úr, Őnagyságának tanácsosa, a magyar nyelvben járatlanok kedvéért ezután körülbelül ezt mondta latinul: Az én Tekintetes és Nagyságos Uram, szomoruan látván azon zavarokat, melyek részint a szertartásokban, részint a vallási tantételekben, az Őnagysága birtokain, és azok szomszédságában levő egyházakat clárasztani kezdették, mint jó felsőséghez illik, gyakran gondolkodott arról, hogy ezt a zür-zavart, valamely kegyes és barátságos beszélgetés útján megszüntesse. Ezen szándékáról, mind mástól, mind általam is, Tisztelendő Beythe urat, az egyházaknak mostani püspökét, értesítette, és kérte őt, hogy Őnagysága ezen kegyes szándékának engedjen, amit a püspök úr előttem, és ezen városnak lelkésze Reczés úr előtt, már ezelőtt egy évvel örömmel megigért Őnagyságának. De mindeddig mindkét részről különböző akadályok jövén közbe, ezen igen szükséges szándékot elhalasztották. Most pedig, miután Isten saját rendeléséből Tisztelendő Szeverinusz úrat, aki különben más járatban volt, erre a földre vezette, és mivel Őnagysága az én uram is látja, hogy más közügyekkel való elfoglalása, neki most némi pihenést enged: előbbi szándékának véghez vitelére ezen jó alkalmat kedvezőnek tartja. Ennélfogva, a haza siető Szeverinusz urat, mind maga Őnagysága, mind mások által is arra kérte, hogy ezen vidéken időzvén, szenteljen még néhány napot Őnagyságának, főképen Istennek és az ő anyaszentegyházának, hogy a püspök urral tartandó barátságos beszélgetés útján, az ellentéteket óhajtott egyetértésre juttatni segítsen. S miután erre Szeverinusz urat megnyerte, ezen város lelkészét Reczés urat, tüstént elküldötte a püspök úrhoz, kérvén azt, hogy megemlékezvén előbbi igéretéről, a mai napra itt jelenjék meg. Mivel tehát látja, hogy mind Szeverinusz úr, mind a püspök úr megjöttek, nékik köszönetet mond, és mind a két félt nagyon kéri, hogy különbség nélkül, a kegyes egyetértés eszközlésére tekintettel legyenek, mindent barátságos beszélgetéssel Isten félelmében hozzanak elő. És mivel a Nagyságos úr ágostai hitvallásu, legczélszerübbnek látja Őnagysága, hogyha a két fél között levő vitás tételeket az ágostai hitvallásból felolvassák s az ellentétes véleményen levő fél, ahol őt valamely tétel ki nem elégíti,

hozza fel az ellentétes okokat szerényen a szentirásból, és türelmesen hallgassa meg az Isten igéje szerint felelőt.

Erre a püspök Nádasdy urnak röviden válaszolt magyarul: Köszönetet mond neki a vallás és egyházak körül való fáradhatatlan buzgólkodásáért és az egyetértés megerősítése körül való fáradozásaiért, a maga részéről szentül állítja, hogy az egyházaknak egységét Isten igéje szerint keresi.

Mindkét fél részéről mondott több ilyen értelmű nyilatkozat után, végre azt határozták, *hogy olvastassék fel az ágostai hitvallás tizedik czikke, mely az úrvacsorájáról szól.*

Horváth Gergely tehát az *Egyesség könyvét* kezébe vevén, az említett czikket olvasni kezdte, amint következik.

Ez eddig Horváth Gergely feljegyzése. Amelyek következnek, azok, aki a jegyzők közül egyedül volt jelen, az egyik jegyzőnek Beythe Andrásnak, a püspök fiának irásából szóról-szóra irattak le.

Az 1591 junius 2-án tartott csepregi hitvita jegyzőkönyve.

Először is olvastatott az ágostai hitvallás tizedik czikke: Az úrvacsoráról tanítják, hogy abban Krisztus teste és vére valósággal jelen van és adatik az élvezőknek, és helytelenítik a másként tanítókat.

Püspök: Ezen hitczikkely magyarázatát óhajtjuk.

Horváth Gergely: A tizedik hitczikkely magyarázata, az *ágostai hitvallás Védelmében olvasható.*

A tizedik hitczikkely elfogadtatott, melyben megvalljuk, hogy érezzük, miszerint az úrvacsorában Krisztus teste és vére valósággal és lényegileg jelen van, és valósággal közöltetnek azokban a dolgokban, amelyek láthatók a kenyérben és borban azokkal, akik a szentséget veszik. Ezt a véleményt állhatatosan védelmezzük, szorgalmasan nyomozva és tárgyalva a dolgot. Mert midőn Pál azt mondja, hogy a kenyér jelenti az Úr testében való részesülést, következnék, hogy a kenyér nem a Krisztus testével, hanem csak szellemével való részesülés, ha valósággal nincs jelen az Úrnak teste. És amelyek itt következnek.

Püspök: Hogy ne látszassam egyedül beszélni, kérdezem a többiek közül tőletek, vajjon ez-e a ti hitvallástok?

Reczés: Ez a miénk. A péczeli zsinat úgy határozott, és mi egyhangulag megnyugszunk benne.

Püspök: Szeverinusz uram! Először azt kérdezik lelkész testvéreink: mi a Krisztus teste? És nem szőrszálhasogatásból

kérdezik, hanem azért, mert akarják tudni pontosabb magyarázatát.

Szeverinusz: Ami ezt a kérdést illeti, illik rá a példabeszéd: minden kérdés homályos.

Kérdezem azért a Tisztelendő püspök úrtól, vajjon fizikai, aristoteleszi, vagy theologiai meghatározását óhajtja-e? Mert más a fizikai, más amit a Szentlélek mond és tanít, nemcsak a Krisztus testéről, hanem más emberek testéről is, bizonyítja Pál I. Kor. XV: Elvettetik rothadandó test, feltámasztatik rothadatlan stb.

Püspök: A kérdés nem felelet. Nem azt keresem, hogy Krisztus testéről mit tanít a fizika, hanem Szeverinusz mit mond nekem.

Szeverinusz: Krisztus teste valóságos emberi lényeg, husból, és okos, ép és tökéletes lélekből állván, a testnek és léleknek minden lényeges sajátságaival, a Szentléleknek mindenható ereje által, Szüz Máriának méhében és valóságos husából fogantatván, és ugyanattól születvén, a dolgok rendes folyamatán kivül és ellenére, az Istenségbe felvitetett, azaz a mindenható Istennel igazán, valósággal és személyesen egyesült, megváltásunkért önmagát feláldozta, és a mindenható és mindenütt jelenvaló atya Istennek jobbjára helyeztetett és onnét lészen eljövendő az élőknek és holtaknak megitélésére. Ha ezen meghatározásban valami megvitatás tárgyává tétetnék, ajánlkozom annak szerény előterjesztésére és bizonyítására.

Püspök: Megmagyarázta-e Uraságod teljesen a Krisztusnak testét, és az Isten igéjében nincs-e többé említés a Krisztusnak semmi más testéről?

Szeverinusz: Előadtam az én képességem szerint. Bölcsebb és teljesebb meghatározásokat a tudósabbaktól kérjenek. Mindazáltal amint mondottam, ajánlkozom a felvilágosításra és bizonyításra. Amit pedig Tisztelendő püspök úr kérdez, vajjon a Krisztusnak semmi más testéről nincs-e többé a szentirásban említés? felelem: Én a Krisztusnak semmi más testét a szentkönyvekben nem tudom, nem ismerem, azonkivül, amit az égnek és földnek ura Szüz Máriának méhéből magához felvett és a maga tulajdonává tett. Mert már ez a test magának Istennek tulajdon teste, és annak vére, az Istennek tulajdon vére, nem puszta emberé Pál mondása szerint (Csel. 20.) Isten az ő tulajdon egyházát a maga vérével szerezte. Ha a vér sajátja, tehát a test is Istennek tulajdon teste.

Püspök: Az efézusiakhoz küldött levél első fejezetének vége felé az egyház Krisztus testének neveztetik; tehát Szeverinusz úr, Krisztusnak más teste is feltalálható a szentirásban.

Szeverinusz: Felelek. Hamis okoskodás ez, a többi kérdés szerint. Ez a kérdés ugyanis a Krisztus testéről, ami az egyház, nem bir jelentőséggel a mi vitatárgyunkra, minek legfontosabb kérdése, Krisztus testének Szüz Máriától való fogantatásáról és Istennel személyileg való egyesüléséről szól. Tehát megáll az én hitvallásom, hogy Krisztusnak más testét el ne ismerjem, mint amit Szüz Máriától felvett, s ne tudjak másról a szentirásban azonkivül, ami az Istenségbe felvétetett, és a mindenható és mindenütt jelen való Istennek jobbjára helyeztetett, ami végre az urvacsorában ezen a földön nekünk igazán és valósággal kiosztatik. Ami pedig Krisztus testének más meghatározását illeti, ami most a mi vitatárgyunkra nézve nem bir fontossággal, tudom, hogy ez a szó: „Krisztus teste" az Efézusi levél első fejezetében más test helyett és más értelemben vétetik, mint az a test, amely Máriából fogantatott, tudniillik az egyház helyett.

Püspök: Méltatlanul gáncsolja az én kérdésemet, mivel én egyszerüen Krisztus testét kerestem, hogy mi az, s nem emlékszem arról, hogy azt kérdeztem volna, amit a boldogságos szüzből vett fel, hanem teljes meghatározását kivántam.

Szeverinusz: Vajjon méltán, vagy méltatlanul gáncsoltam-e Tisztelendő püspök urnak előbb említett kérdését, itéljék meg a hallgatók. Mert az ágostai hitvallás felolvasott czikkéből és abból a magyarázatból, mely annak védelméből vétetett, már bizonnyal tudva volt, hogy vitatkozást kezdtünk a Krisztusnak nem más testéről, hanem arról, amit Szüz Máriából felvett, a mérhetetlen Istenségnek személyes egyesülésébe, a fiunak személyében, és amit az urvacsorában ezen földön szolgáltatnak az egyház táplálására.

Püspök: A hallgató uraknak ezen itéletét én sem kerülöm ki. Itéljenek tehát: Én egyszerüen kérdeztem, hogy mi a Krisztus teste? Kik lesznek a birák? eddig még nem kaptam kielégítő feleletet, hogy mi a Krisztus teste. Arra nézve kielégítő feleletet kaptam, amit a boldogságos szüztől vett fel, és ezt a hitet az összes kegyes emberek követelik. De mivel egyszerüen azt kérdeztem, hogy mi a Krisztus teste, ugy vélem, hogy még kielégítő feleletet nem kaptam. Az Ur mindenek itéletére rábizta, tehát keresem mindenki itéletét. Ezért nincs kielégítő felelet az én

kérdésemre, mivel egyrészt az úrvacsorájában hiszik, hogy Krisztus testét és vérét valósággal és lényegileg veszik az élvezők; másrészt pedig az úrvacsora szavaiban valósággal ott van: *ez az én testem;* ez a kettő, a Krisztus jelenlételének hite, és a szavak közül a mondott, majd össze zavartatik, majd szétválasztatik, ezért kérdeztem, hogy a Krisztus testének teljes meghatározását adná elő nekem.

Szeverinusz: Felelek. Amit tisztelendő püspök úr felpanaszol, hogy nem kapott kielégítő feleletet a Krisztus testének meghatározásánál, már jeleztetett, egyrészről hogy az itéletet bizzuk másokra, másrészről, hogy magamat ajánlom fel az egyszerü magyarázatra. Csak jelentse ki, hogy az adott meghatározásnak melyik pontja nem elégíti ki. Ami pedig ennek a kérdésnek másik részét illeti, kérem tisztelendő püspök urat, hogy nyilvánítsa ki és mutassa meg, hogy mi módon és kik zavarják össze az urvacsorában Krisztus jelenlétének hitét, a vacsora szereztetésének szavaival.

Püspök: Először. Midőn azt mondja Szeverinusz úr, hogy a Krisztus testének meghatározására vonatkozólag, ha valamit bővebben kérdeznének, ő kész a felvilágosításra, ha kivánják tőle, bele kezd a dologba, mivel arra nézve már megegyeztek. Ezt pedig már másodszor kérdezem, feleljen is uraságod. Thezmár István uram, Krisztus testének az úrvacsorában valósággal és lényegileg való vételét és e szavakat „ez az én testem" kevéssel előbb, mikor nekem felelt, majd szét választotta, majd össze zavarta; ezért vagyok kénytelen ezt a kérdést tovább is firtatni.

Thezmár István: Felelek Tisztelendő uramnak. Az előtt Tisztelendő püspök úr felvetette a kérdést Krisztus testéről általánosságban, melyre feleletet adtunk különösen Krisztusnak azon testéről, mely szűz Máriától fogantatott, és pedig azért, mert ez az összejövetel s ez a magyarázat Krisztusnak nem általánosságban, hanem különösen azt a testét kutatja, melyről tudjuk, hogy fogantatott, és az Istennel egyesült. Tehát ezeket megemlítve, s a vitának mind czéljára, mind végére tekintetbe véve, semmi zavar sem történt, különösen minthogy nem a kenyérről, nem a borról, sem azok vételéről, vagy a személyes jelenlételről tettem említést, hanem csak ezen összejövetel tárgyát és czélját ismételtem.

Püspök úr: Volna mit mondanom István uramnak, mivel az ő feleletében azt mondta, hogy én általánosságban tettem kérdést a Krisztus testéről és nekem különleges feleletet adott Szeverinusz uram. De ezt mellőzöm. Mégis ismétlem a kérdést: Vegyétek és

egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik, és az úrvacsorában valóban és lényegileg vétetik Krisztusnak teste; ez az én testem — úgymond, vegyétek és egyétek; kérem ennek a magyarázatát.

Szeverinusz: A kérdésre, Krisztus ezen szavainak magyarázatát, illetve összeköttetését illetőleg: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik," az ágostai hitvallás szavaival felelek: Az úrvacsorájában valósággal és lényegileg jelen van, és szétosztatik . . . stb. És felelek az ég és föld mindenható igaz Urának szavaiból vett ezen bizonyítékkal:

Bármi legyen is itt a földön kiszolgáltatott úrvacsorájában, az ő lényege, minden élvezőknek, akik között több rossz is van, nyújtatik az élvezésre, mert az, a maga lényegével valósággal jelen van, és osztogattatik ezen vacsorában.

De a Krisztusnak teste, ebben az úrvacsorában, melyet itt a földön szolgáltatnak, a Krisztus szavai szerint: „Vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik" valósággal nyújtatik a Krisztus testének saját lényegével együtt minden élvezőknek.

Tehát az ágostai hitvallás szavai szerint, valósággal és lényegileg jelen van Krisztus teste az úrvacsorában. Ami pedig Krisztus testéről mondva van, ugyanazt kell érteni a véréről is.

Püspök: Bocsásson meg Szeverinusz uram, kérdem, vajjon komolyan hozza-e fel ezt a bizonyítékot? Később felelni fogok és megmagyarázom magyarjaimnak.

Szeverinusz: Ezt a bizonyítékot komolyan, szivem és lelkem mélyéből mondom Tisztelendő püspök úr kérdésére, a Krisztus szavainak értelmére. Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik; az ágostai hitvallásnak és annak Védelmé-nek szavai szerint az úrvacsorájában Krisztus teste valósággal és lényegileg jelen van és adatik az élvezőknek.

Püspök: A Szeverinusz úr által felhozott bizonyítékra ezt felelem: Amit nyilatkozatában felhozott, azt az Istenben hivők nem tagadják, de a mi kérdésünkre érvül nem hozható fel. Tehát, vagy más bizonyítékot hozzon elő nekem Uraságod, mellyel egyesíttessék az én kérdésem, vagy egyszerüen feleljen az úrvacsora szavaira.

Szeverinusz: Tisztelendő püspök úr megengedi a bizonyítást a maga és minden hivők nevében. De vajjon megteszi-e ezt a magától feltett kérdésre, itéljék meg mások Krisztus tanításának szavaiból és az ágostai hitvallás kifejezéseiből. Azt a kivánságát illetőleg pedig, hogy a Krisztus szavaira feleljek, kérem Tisztelendő

úrat, ne legyen terhére megmondani, hogy a szereztetés mely szavaira s mit feleljek?

Püspök: Az úrvacsora szereztetésének ezen szavaira: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik.“ Hogy pedig mit kelljen felelnie, Uraságod fontolja meg.

Szeverinusz: Először is hiszem és vallom lelkemből, hogy ezek a szavak, a mindenható és igazságos Isten fiának, az ég és föld urának szavai, aki minden égi és földi hatalommal fel van ruházva. Azután az igazságos és mindenható Istennek, a teljes irás szerint hinni kell, akár felfoghatjuk azt értelmünkkel, akár nem. Ugyanazon tántoríthatlan hittel állítom, hogy ezen szavakkal Krisztus azt akarja, hogy mindenek, akiknek mondja: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem“ valósággal vegyék ezt a testet, amely érettünk halálra adatott, és a mindenható és mindenütt jelenvaló Istennek jobbjára felmagasztaltatott, amely test valóban igazi test, természetileg és lényegileg, s nem elnevezés, nem képlegesség.

Püspök: Felelek. Nem tett eleget Szeverinusz úr az én kérdésemnek, mivel kevéssel ez előtt, az Isten egyházának nevében megengedtetett, amit be akart bizonyítani, hogy tudniillik valósággal és lényegileg, nem névleg sem valamely kifejezés szerint, sem jelképileg vétetik a Krisztus teste és valódi vére az úrvacsorában. De egyszerüen azt kérdeztem, amiről mondotta az úrvacsorában Krisztus: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem“ mit nevezett a maga testének? a kenyeret-e, vagy önmagát, mivel hozzá tette, amely ti érettetek adatik. Feleljen uraságod határozottan.

Szeverinusz: Felelek. Ami Tisztelendő püspök úr beszédének első részére tartozik, midőn azt mondja, hogy nem kapott kielégítő feleletet, ismétlem az általam feljebb mondottakat, és ezek alapján itéletet kérek. Ami a másikat illeti, ismét Tisztelendő úr állítja, hogy ami, már kétszer ismételt hitvallásunk, igaz. Ami a harmadikat illeti, melyben kérdezi, mit nevez a szereztetés szavaiban Krisztus a maga testének: Először az evangélisták szavaival felelek: Vette Jézus a kenyeret stb. Mivel az úrvacsora kenyeréről kinyilvánítja, hogy ez az ő teste, mint azt Pálnak I. Kor. 10. kijelentése bizonyítja. A kenyér, melyet megtörünk, vajjon a Krisztus testének nem közlése-e? Mivel azonban elnevezése a kenyérre vonatkoztatva nem jelentheti a távollevő testnek a jelét, vagy a puszta kenyeret, mely csak jelképileg lehet a Krisztus teste, tiltja ezt testének magától Krisztustól adott meghatározása, midőn ezt mondja: „Mely ti érettetek adatik.“ Kétségtelen ugyanis, a Krisztus kinszenvedésének

történetéből, hogy sem a kenyér, sem a testnek jele, sem jelképes test, hanem igaz, természetes, és valóságos, a szűz Máriától fogantatott test adatott értünk a halálra. És ugyanezt jelzi Pál, mikor nem egyszerüen azt mondja, „a kenyér Krisztus teste", hanem hozzá teszi, hogy a kenyér a Krisztus testében való részesedés, vagy osztályozódás, azaz, a nyujtott és vett kenyérrel az úrvacsora alkalmával valósággal nyujtatik és vétetik az élvezők által a Krisztusnak természetes teste, mely érettünk a halálra adatott.

Püspök: István uram! Kérdem, vajjon te is úgy gondolkozol-e, mint Szeverinusz úr?

Thezmár István: Én Tisztelendő Szeverinusz urral együtt hiszem először, hogy Krisztusnak épen az a teste, mely a kereszten jelen volt, az a szent vacsorában is valósággal jelen van, és kiosztatik, a Krisztus szavai szerint: „Ez az én testem, mely ti érettetek adatik." Ami pedig a kenyérrel való egyesülését illeti és a Krisztus testének a kenyérről való hirdetését, ugyanaz az én véleményem is, amit Pál apostol I. kor. I: 10-ben kifejt és kinyilvánít, nevezetesen, hogy sem a kenyér maga nem test (ha ugyan a kenyér értünk nem töretik meg), sem a kenyér nem Krisztusnak a jelképes vagy szemlélhető teste, hanem a Krisztus teste a kenyérrel együtt valósággal kiosztatik az élvezőknek.

Püspök: Hála legyen az Istennek és Krisztusnak! Elértünk oda, amit kérdeztem. Szeverinusz úr megerősítette Krisztus szavaival, hogy az úrvacsorájának kenyere az ő teste; és Krisztus szavainak ez az igazi értelme. De Thezmár uram Szeverinusz urnak épen ezen igaz feleletét nem helyeselte. Hogy mi okból tette? nem tudom. Tehát vigyázzanak, hogy okosabban megfontolják Megváltónknak szavait, és úgy építsenek, hogy ne rontsanak a gyülekezet között. Az Isten ügyéről van szó, nem a saját magunkéról. Én mindezekhez jó lelkiismeretem szerint hozzájárulhatok.

Szeverinusz: Már harmadszor helyesli püspök úr az én hitvallásomat, tehát vigyázzon, hogy ne támadja azt. De hogy mi az én nézetem és hitem, itélje meg és nyilvánítsa ki, ne a hamis részletezés segélyével egyedül ezen mondatból: *„a kenyér Krisztus teste"*, hanem az én említett hitvallásomnak következő egész szövegéről, amit Krisztusnak és Pálnak szavaiból vettem. S ennek értelme az, hogy a kenyér neve alatt, nem érthetem a távollevő test jelét, vagy ünnepélyes kinyilatkoztatását, hanem a Krisztus testének igaz és valóságos jelenlételét a kenyérben, a kenyér alatt, vagy kenyérrel együtt, amint a régi egyház tanította. Tehát Krisztus előadásában:

„ez az én testem“, a mutató névmás **ez,** nem a puszta kenyeret jelenti, és mutatja, hanem egyszersmind Krisztusnak igazi és valóságos testét is jelenti, mivel Pál szerint „a kenyér Krisztus testében való részesülés *(κοινωνια),*“ vagy a közben járó Krisztus által rendelt kenyérrel, valósággal osztogattatik minden élvezőknek a Krisztus jelenlevő teste.

Püspök: Aki ellentételekkel játszik, az az igazságot elhomályosítja. Nem így kell lenni az Isten eklézsiájában, hanem ily mystériumnál az igazságot el kell fogadnunk, az emberi vélekedést pedig el kell távolítanunk. Nem vagyunk mi magánál a Krisztusnál bölcsebbek, hogy ezt mondhassuk: „Ez az én testem“, majd meg ezt mondjuk: „Nem ez az én testem“. Vajjon építés-e ez? Beszéljünk tehát úgy, amint az igazság kívánja. Ne tekintsünk a mi ügyünkre, maradjunk a Krisztusénál. Min alapulnak tehát a mi istenes fáradozásaink az Isten fiának lelkével egyesülten? Ezen az igazságon: „Ez az én testem“. A kenyérről mondja Krisztus, nem valami másról. És az úrvacsorában valósággal vétetik Jézus Krisztus és nem más azonkivül, aki a keresztfán függött, mivel ha nincs Krisztussal való részesülés, nincs együtturalkodás sem. Ez a mi hitvallásunk.

Szeverinusz: Mi nem játszunk ellentétekkel. Mert mi az állító kifejezést oltalmazzuk: „Ez az én testem“; és nem a tagadást: ez nem test, hanem az én testemnek jele. És nem azt mondjuk, hogy egyedül a puszta kenyér a Krisztus teste, vagy hogy ezen szócskával **„ez“** Krisztus csupán a tiszta kenyeret jelzi. Mert ezen szócska, vagy mutató névmás **„ez“**, egyszersmind a kenyérben mutatja és jelenti azt, ami fődolog a vacsorában, tudniillik a Krisztusnak a testét, mely érettünk halálra adatott, Pál kinyilatkozása szerint. A kenyér, melyet megtörünk, vajjon nem Krisztus testében való részesülés-e? Ez a mi hitvallásunk, mely Krisztus szereztetési szavaival és Pál kinyilatkoztatásával megegyezik.

Püspök: Megengedem, hogy a fentebb mondottakból itéltessék meg, vajjon méltán vádoltam-e én az urakat azzal, hogy ellentétekkel játszanak. Az urvacsora kenyeréről azt mondani: ez az én testem, és ismét megengedni, hogy nem az, hanem a kenyérrel, benne és alatta valóban jelen van a Krisztus teste, — vajjon nem ellentétek-e ezek? És mire való ez a sok kibuvás? Világosságot követelünk az Isten igéje körül, ki értheti a sok álokoskodást? Ragaszkodjunk az igazsághoz!

Szeverinusz: Felelek. Igaz szabály minden ellentételről, hogy

szembe állíttatnak azok ugyanarra a dologra, ugyanaz szerint, és ugyanazon tekintetből. Ugyanezt kell mondanunk a jelen vita ellentéteiről, amit említeni tetszik a Tisztelendő püspök urnak. A kenyér Krisztus teste, és a kenyér nem a Krisztus teste, mert mindegyik tétel különböző módon értve lehet igaz, és igaz is. Mert az eklézsiának és az ágostai hitvallású theologusoknak feljebb már néhányszor kinyilatkoztatott kifejezése szerint igaz ez a tétel: „a kenyér Krisztus teste", mivel Pál szerint a kenyérrel, mintegy látható dologgal kiosztatik és elfogadtatik a Krisztus teste. A kenyér — ugymond — melyet megtörünk, vajjon nem a Krisztus testével való részesülés-e? Ugyanez a tanítás pedig nem igaz először a pápások értelmében, akik hozzá kötik e kifejezéshez és az Úr szavaihoz az átlényegülést, azaz a kenyérnek átváltozását a Krisztus testévé oly módon, mint amilyen a viznek átváltozása a galileai Kánában borrá, és Mózes vesszőjének kigyóvá. Azután ugyanaz a tanítás hamis a helvét theologusoknak Kálvinnak és másoknak véleménye szerint, kik a kenyér neve alatt, csak a távollevő testnek jelét értik, ezen értelemben: „A kenyér Krisztus teste, azaz jegyzi, vagy jelöli, a távollevő Krisztus testét." Mivel tehát a mi állításunkban és tagadásunkban különböző a vélemény, fel vagyunk mentve az ellenmondás és ellentét vádja alól, amit szemünkre vet a Tisztelendő püspök úr. Ami pedig ezen szókat illeti: **„benne, alatta** és **vele"**, azok nem a mieink, hanem a régi egyházé, azé is, mely a papság előtt virágzott, ami bizonyítható az egyházi atyák irataiból. Alkalmaztatnak pedig ezek az ágostai hitvallású theologusok által a világos kifejezés kedvéért, hogy határozottan és ékesen megkülönböztessék a saját véleményüket, mind a két téves felfogástól, úgy a pápásokétól, akik eltüntetik a kenyeret az úrvacsorájából, mint a helvétákétól, akik ugyanazon úrvacsorájából eltávolítják a Krisztusnak igazi és valóságos testét. Azok a szócskák pedig jelzik, hogy az úrvacsora — *εὐχαριστια* — Irenaeus szerint két dolgon alapszik, földin, azaz a kenyéren, és égin, azaz a Krisztus testén. stb. Ugyanez áll az úrvacsora másik részéről, azaz a pohárról és az Úrnak véréről.

Püspök úr: Nem szöveget olvasunk, hanem az igazságot keressük, hogy ezen ellentétek egyesíthetők-e? Isten igéje legyen a biránk! Már nem az a vita tárgya, hogy a kenyér Krisztus teste-e? *hanem az, hogy az úrvacsora kenyere nem a Krisztus teste.* Hogy mily alapon mondom ezt a tagadó kifejezést, hivatkozom az igazi bíróra. A pápás átlényegülést nem fogadjuk el, mivel Istennek

igéje arról semmit sem bizonyít; ha vannak helvéták, kik az úrvacsorát a Krisztus testének jeléül említik, mi ezt az értelmet visszautasítjuk. Ami ezeket a szócskákat illeti, „benne, alatta és vele", ezek Krisztus szavainak ellent mondanak. Az egyházi atyák irták ugyan, de Krisztust és az ő apostolait ezeknek elébe kell helyeznünk. Azt állítani, hogy Krisztus teste ott van a kenyérben, a kenyér alatt, vagy a kenyérrel együtt, gyengeségnek s nem mindenhatóságnak a jele.

Szeverinusz: Csudáljuk, hogy Tisztelendő püspök úr visszautasítja ezen tételeknek általunk való összekötését: A kenyér Krisztus teste, és a kenyér nem a Krisztus teste, noha ő maga azt erősíti. Mikor ugyanis azt mondja, hogy ő nem helyesli a pápás átlényegülést, ugyanaz, mintha mondaná, hogy ezen tétel: „*a kenyér Krisztus teste*", egyértékünek véve a pápások véleménye szerint, hamis. Hasonlóképen midőn erősíti, hogy a helvétákat, akik azt állítják, hogy a kenyér a távollevő testnek a jele, nem kell helyeselni, ismét ugyanaz, mintha kinyilatkoztatná, hogy az említett nyilatkozat, a helvéták ezen véleménye szerint hamis. Hogy pedig ezen dologban a helvétákat semmi jogtalansággal nem illetjük, bizonyíthatjuk magának Zwinglinek szavaival. Ő pedig így beszél magáról könyvében, melynek czime: „Az üdvözülés segítsége." Hátra volt még — úgymond — egy nagy törekvés, hogy mintegy példával fejezzük ki azt, ami semmiféle hasonlattal ki nem fejezhető. Elkezdtünk tehát mindent meggondolni, mindent újra fontolóra venni, mindazáltal a példák közül semmi más nem ötlött szemünkbe, mint amit „Commentarius" czimű munkánkban előadtunk, vagy ami szemünkbe ötlött, azokhoz hasonló volt. Miután pedig a 13-ik nap közeledett (igazat beszélek, annyira igazat, hogy bár eltitkolni akarnám, lelkiismeretem kényszerít kinyilvánítani, amit az Ur velem közlött, tudva, hogy mennyi sértésnek és gúnynak teszem ki magamat) midőn — mondom — április 13-ik napja elérkezett, úgy tetszett, mintha álmomban nagy undorral újra vitatkoznám ellenfelemmel, és úgy elnémultam, hogy amit biztosan tudok, azt nem tudom kimondani, megtagadván nyelvem a szolgálatot, s ez a szorongás, amint néha éjjel a csalárd álmok szoktak velünk játszani (mert nem mást mint álmot beszélek el, ami engem illet, ámbár nem semmiség, amit az álom által tanultam, Istennek legyen hála, akinek dicsőségére ezt elmondom) nagyon megzavarni látszott. Ekkor gépiesen látszott megjelenni az intő (vajjon fekete volt-e, vagy fehér, nem emlékezem, mert álmot beszélek), aki azt

mondta: Miért nem feleled neki oh gyáva, ami II. Mózes II. 12-ben meg van irva. „Mert megjelenés volt, azaz, az Urnak átmenetele.“ Legott, amint ez a tünemény látszott, egyszerre felserkentem álmomból, és az ágyból kiugrottam, először is a LXX-es fordításban ezt a helyet mindenütt keresem, és arról az egész gyülés előtt férfiuhoz illő módon beszélek. Ezt mondja Zwingli. Ugyanezen értelemben ir Kálvin is, a genfi helvéták 1555-ben kinyomatott hitvallásában. Akik — ugymond — az úrvacsorának ünnepélyes szavaiban „ez az én testem, ez az én vérem“ pontos betü szerinti értelmet követelnek, amint mondják, azokat mintegy téves magyarázókat megvetjük. Mert vitán kivül állónak mondjuk, hogy jelképesen kell vennünk, midőn a kenyér és a bor annak lenni mondatik, amit jelez. Béza is a 231. kérdésre adott feleletben igy szól: A jel a jelzettről nem mondható, kivéve csak névképzés (metonymia) útján, és azért az első rendü tételeket szószerint jelzi (értsd a sakramentomi jelentésről, melyhez a kiszolgáltatás is mindig hozzá van kötve) a későbbieket pedig megengedő szóval mondja, hogy „ez a kenyér az én testem“, azaz, ez a kenyér sákramentomilag jelöli az én testemet. Az én testem ez a kenyér, azaz, az én testemet sákramentomilag jelöli ezen kenyér. Igy tanit Kálvin és Béza. Ami Tisztelendő püspök úr beszédének utolsó részét illeti, melyben visszautasitja a régiek által használt szavakat „benne, alatta és vele“ és kijelenti, hogy e tekintetben magukat az egyházi atyákat sem kell követni, ismét csudálkozom, hogy noha Tisztelendőséged kevéssel ez előtt az atyákra hivatkozott, és névszerint Augusztinuszra, aki ezen szavakkal élt is, minket, akik ugyanazok tekintélyére hivatkozunk, helytelenit. Mert Augusztinusz ezt mondja: Vegyétek ezt a kenyérben, ami a kereszten függött; vegyétek ezt a pohárban, ami kifolyt a Krisztus odalából. Az egyházi atyáknak ehhez hasonló értelmü más mondásait, rövidség okáért mellőzöm.

Püspök: Felelek. Ha az átlényegülésről szóló pápás véleményt, *ez az én testem*, elvetjük, nem következik mindjárt, hogy nem engedjük meg, hogy az a Krisztus teste, semhogy úgy áll a dolog, miként azok éreznek, kiket tanubizonyságul idézett. Mert Krisztusnak midőn azt állítja, hogy az ő teste a kenyér, inkább kell hinni neki, mint mások megszámlálhatlan bizonyítékainak. Ami pedig feleletének utolsó részét illeti, midőn a *„benne“* szócskáról Augusztinusz tekintélyére hivatkozott, máskép értette Augusztinusz a *„benne“* szócskát s nem úgy, mikép maguk értik, a szavak kézzel fogható értelme szerint.

Szeverinusz: Tisztelendő püspök úr beszéde két részből áll. Ami az elsőt illeti, melyben azt mondja, hogy az ő állításából, melyben vissza utasította a pápások és helvéták felfogását, nem következik, hogy ez a tétel is hazug: *„ez az én testem“*, nem tudom, hogy kivel harczol. Mert minden szóm, szándékosan arra irányul, hogy az Urnak ezen szavait hagyjuk meg eredeti és betüszerinti értelmében. Csudálom, hogy megváltoztatja a jelen vita álláspontját is, mely szól az *egyház* kifejezéséről: *„A kenyér Krisztus teste,“* és nem arról, mely magának Krisztusnak a kifejezése: *„Ez az én testem“*. Mert mindig az Isten fia új-szövetségének szavaira támaszkodva, ezt a második kijelentést: *„A kenyér Krisztus teste,“* amaz első szerint értjük, mely a Krisztus szereztetésének igéje. És pedig úgy értjük, hogy az ellenfelek hamis magyarázatai miatt ez szorul magyarázatra, mely a szereztetés igéjéből van leszármaztatva, maguk a szereztetés igéi pedig oly világosak, hogy semmi magyarázatra, vagy támogatásra nem szorulnak, és e mellett életünk utolsó lehelletéig megállunk és meg akarunk maradni. Ami a másik részt illeti, Augusztinuszt illetőleg, csudálom, hogy ott is eltér Tisztelendőséged a tételtől. Mert a kérdés nem az volt, hogy Augusztinusz mily értelemben használja a *„benne“* szócskát, hanem hogy használja-e azt? Ez az, amit mi saját szavaival kimutatunk.

Püspök: Sőt a ti beszédetek nem következetes, mivel kevéssel előbb mind állítólag, mind tagadólag védelmeztétek, amit az Isten egyházának tekintélye alapján nem tehettetek, és a kifejezés nem az Isten egyházáé. Micsoda kifejezést használhatna az Istennek egyháza, hogy a kenyér nem a Krisztus teste? Az világos, de a szavakban szőrszálhasogatás rejlik. Ami azokat a bizonyos szócskákat illeti, elfogadjuk, hogy azok latin szavak, az összes irók használták azokat, de az úrvacsoránál sem Krisztus nem használta, sem tanítványai. Tehát hatalmunkban áll elfogadni, vagy el nem fogadni. Méltatlanul vádoltak tehát bennünket következetlenséggel.

Szeverinusz: Először is tagadjuk, sőt elvetjük, hogy mi, ennek a tételnek: *„A kenyér Krisztus teste“*, mind állítását, mind tagadását ugyanazon tekintetből védelmeztük, vagy védelmezzük, mely dologban, mi szükség van a szavakra. A fentebb jegyzettek és mondottak, elég világos bizonyítékot nyújtanak nekünk. Ami a *„benne, alatta és vele“* szócskákat illeti, kimutatható, hogy az Irás is használja néha azokat, mint ezen kifejezésben: *„E pohár az új-szövetség az én vérem által“* stb. De ezekről a szócskákról nem

sokat vitatkozunk, akár éltek azokkal, akár nem (ámbár illő és vallásos dolog, az Isten anyaszentegyházával egyezően beszélni, és az ő általa komoly megfontolás alapján, az Isten igéje szerint bevett szólásformákat, vakmerően vissza nem utasítani), csak a mindenható és igaz Isten fia szövetségének szavai hagyassanak meg nekünk, a saját betüszerinti értelmükben, amelyeket bizonyára egy teremtménynek sem lehet vagy kell megváltoztatni, vagy eltörölni. És ugyanazt gondoljuk Pál kifejezéseiről és nyilatkozatairól, amelyeket nekünk okvetetlenül meg kell tartanunk és azoktól nem kell eltérnünk az emberi magyarázatokhoz és felfogáshoz. Harmadszor, ami az egyház tagadó nyilatkozatát illeti *„a kenyér nem a Krisztus teste“*, fentebb kimutattuk, hogy az, ha úgy használtatik, mint akár a pápások, akár a helvéták használják, igaz, amit maga püspök úr is visszautasítván, azon téves véleményeket tényleg megengedte, és helyben hagyta.

Püspök: Bizonyára elég köznapi felelet ez. Azt kérdezem mit jelent ez a kifejezés: *„a kenyér nem Krisztus teste?“*

Szeverinusz: Vajjon köznapi-e a felelet? megitélhető részint épen a felelet szavaiból, részint a fentebbi jegyzőkönyvekből. Ami pedig ezen tagadó kifejezést illeti: *„a kenyér nem Krisztus teste“*, ugyanazok a mi fentebbi jegyzőkönyveink bizonyítják, hogy a kenyér nem Krisztus teste, akár a pápások átlényegülése szerint, akár a helvéták képletes elnevezése szerint. Az egyháznak és az ágostai hitvallásnak értelme szerint, mely az urvacsora szereztetésének szavaival összhangzásban van, sem nem mondtuk, sem nem mondjuk, hogy ez a tagadás igaz, sőt azt elvetjük és helytelenítjük, mint téveset és hamisat.

Püspök: Csudálatos dolog, hogy az ember sem a saját szavaira nem emlékszik, sem nem bizonyít állhatatosan valamit, de ezek a könnyelmü lélek ismertető jelei. Ha a fentebbieket olvassuk, mind a hármat azon módon találjuk, amint én forgattam a kutatást.

Szeverinusz: Mivel Tisztelendő püspök úr, a kezdetben mindkét fél által ajánlott megállapodás ellenére gyalázkodni kezd, épen ezzel bizonyítja, hogy az igazság, amely az Isten igéje, cserben hagyta őt. Én a békesség kedvéért nem viszonzom a gyalázkodást, gyalázkodással, hanem rábizom az itéletet az egyházra, és magára az Istenre, s ismételten hivatkozom a mindkét részről vezetett jegyzőkönyvekre s kérem, hogy a kegyesek nem előitéletből, hanem Isten félelmében állapitsák meg, hogy mit kell tartani a tudomány-

ról és értelemről, úgy az enyimről, és más velem együtt gondolkodókéról, mint épen a Tisztelendő püspök uréról.

Püspök: Méltán nevezhetnek gyalázkodónak, ha az általa fentebb elmondottak meg nem czáfolják épen saját magát.

Szeverinusz: Már rá biztuk az itéletet Istenre, és az összes kegyes emberekre.

Ezzel az első napi hitvita véget ért.

Püspök ur eltávozása után a következő napon, hozzá kapcsoltattak némely tekintélyes tanuknak aláirásai:

Nádasdy Ferencz.
Reczés János csepregi lelkész.
Samarjai Vidos Lenárd sárvári lelkész.
Tethényi Imre czenki lelkész.
Muraközi György pulyai lelkész.
Báthai István kőszegi lelkész.
Thokoics György csepregi lelkész a hosszú soron.

Előttem *Dragoni Gáspár* a *rohonczi* magyarok és horvátok méltatlan lelkipásztora előtt tétettek a fentebbi nyilatkozatok.

Komári Péter, most *szakonyi* lelkész.
Thesmár István szentkereszti lelkész.
Alsólendvai Péter horpácsi lelkész.
Buphen Amandusz bizonyítom, hogy ezen hitvita megtartatott és híven vétetett fel a jegyzőkönyv.
Pythiraeus Gergely kőhalmi lelkész.
Szegedi András ujkéri lelkész.

Hogy ezeken kivül kik voltak jelen a hitvitán? nincs róla említés téve a könyvecskében; a hitvita további lefolyásáról Horváth Gergely még ezeket jegyezte fel:

Mikor Nádasdy ur látta, hogy a püspök a hitvitában előbbre jutni nem akar, és tudta, hogy közel van már a délutáni négy óra, ameddig a hitvita folyvást tartott evés nélkül: kérte a püspököt, hogy maradjon ott másnapra is, folytassa a hitvitát és a többi lelkész urakkal való magántanácskozás utján, az Isten igéjével megegyező egyetértést eszközölje. Miután a püspököt nagy nehezen rávette a maradásra, és a jegyzőkönyveket Nádasdy ur magához vette, mindnyájan Nádasdy urnál étkeztek. Másnap, azaz junius 3-án, reggel 5 órakor, ismét a templomban jöttek össze. Ott a püspök éneklés alatt a templomból kijövén, és egyenesen eltávozni akarván, Nádasdy ur és a magyar lelkészek küldötteinek

kérelmére visszatért a templomba. Ekkor Nádasdy ur arra kérte, hogy az első napon félbeszakított hitvitát, barátságosan folytassa tovább a püspök ur. A püspök azonban különféle kérdésekkel, melyeket részint magyar, részint latin nyelven tett, az időt eltöltvén, a hitvitát Szeverinusz urral jegyzőkönyv mellett folytatni vonakodott. Azon kérdések, mivel jegyzőkönyvbe nem vétettek fel, hogy valakinek a rágalmazásra ok ne adassék, mind a kérdések, mind a feleletek, melyeket azokra latin, vagy magyar nyelven adtak, már hallgatással mellőztetnek. De az mindenesetre megemlítésre méltó, hogy midőn Horváth Gergely a püspök urtól magyarul kérdezte volna, hogy miért tagadja azt, amit előző napon már megengedett? A püspök tudni akarta, hogy mi az? Erre Horváth Gergely így felelt: Tagadod, hogy minden urvacsorával élő Krisztus valóságos testét és vérét veszi az urvacsorájában, holott tegnap a jegyzőkönyvbe engedted venni. Ámde erre a püspök azt felelte: Ha megengedtem, kérem törjék ki a nyakamat, Horváth Gergely pedig állítását bizonyítani akarván, megjegyezte, hogy nem nyaktörést, hanem először megtérést kiván a püspöknek. Azután kivevén Nádasdy ur kezéből a jegyzőkönyvet, melyet egész terjedelmében magának a püspöknek András fia irt, felolvasta Szeverinusz ur nyilatkozatát, mely így kezdődik: „Bármi legyen is itt a földön kiszolgáltatott urvacsorájában, az ő lényege minden élvezőknek nyujtatik“ stb. Azután a püspöknek ezen bizonyításra adott válaszát, mely igy hangzik: „A Szeverinusz ur által felhozott bizonyítékra ezt felelem: Amit nyilatkozatában felhozott, azt az Istenben hivők nem tagadják“ stb. Ezt azért említi fel, hogy mily hasznos dolog, a vitás tételeknek jegyzőkönyvbe való feljegyzése, nehogy ami egyszer mondva volt, végre nem mondottként tagadni lehessen, bárki megnézheti és követheti. Végre a püspök a hitvitát tovább folytatni nem akarván, és hallván, hogy egyes kérdéseit azon tárgyról szóló, az Isten igéjéből vett feleletekkel, azon nyelven, melyen azokat tette, megczáfolják, nagy haragra gerjedt és annyira felindult, hogy az egész gyülekezetet ott hagyván, fiával együtt a templomból méltatlankodva eltávozott.

Ezt látván Nádasdy úr, előbb maga tiltakozott az ellen magyar nyelven, melyet Őnagyságának tanácsosa, az említett Gábor úr, latinul ily értelemben ismételt: Szerfelett fáj az én Tekintetes és Nagyságos uramnak, hogy az elkezdett hitvitát folytatni nem lehetett, és a vallási vitás kérdéseket igazságos egységre és egyetértésre

juttatni nem lehetett. De Isten, és minden kegyesek előtt tiltakozik, nem ő rajta múlt, hogy az egymástól elidegenedett lelkek barátságos egyetértéssel Isten igéje szerint nem egyesültek, mert minden a Szentirásban erre nézve megengedett módot megkisérlett Őnagysága. Most pedig mivel Beythe úrnak eljárásával, mint mindnyájan látják, ezen dicséretes dolog megzavartatott, nem akarja Őnagysága a maga lelkiismeretét, másnak kevéssé érett meggyőződéséhez kötni. *Azért Őnagysága, a saját birtokain levő egyházak minden lelkészeit összehivja, és arra törekszik, hogy az ágostai hitvallással, mely az Isten igéje által eléggé megvan erősítve, egyetértsenek és arról vallást tegyenek. Akik pedig nem akarnának így cselekedni, sem magából az Isten igéjéből nekik nyújtott utasítást elfogadni nem akarják, azokat Őnagysága, a maga birtokain tovább nem türi.* Reményli Őnagysága, hogy ezen kegyes munkájában, Isten kegyelmesen vele lesz a maga segítségével. Köszönetet mond továbbá Szeverinusz úrnak és a többieknek, akik részint jelenlétükkel, részint élőszóval a rendezett hitvitát előmozdítani törekedtek. Azoknak sok szerencsét kiván, és biztosítja őket Őnagysága kegyes jóindulatáról.

Gábor úrnak ezen beszédét Horváth Gergely, a többiek nevében, akik vele voltak, és a maga nevében röviden folytatta: Buzgón kérte a többi magyar lelkész urakat, hogy mellőzvén az emberi észnek tetsző nézeteket, amelyek, hogy az Isten igéjével szemben mit érnek, eléggé kitünik jelen hitvitából is, — egyedül Isten igéjéhez ragaszkodjanak, mely a szóban forgó tárgyról szól. Erre mindnyájunkat méltán indíthat egyrészről épen magának Krisztusnak az igazi szabadságról szóló igérete (Ján. 8.), másrészről az utolsó napon tartandó rettenetes itélettel való fenyegetés. (Ján. 12.)

Ezek ily módon befejeztetvén, Nádasdy úr kérte az egyházaknak jelenlevő lelkészeit, hogy a felvett két jegyzőkönyv alá bizonyságul neveiket irják oda. Miután ez megtörtént, az egyik jegyzőkönyvet, amelyet épen Beythe István úrnak fia, András, saját kezével irt, magához vette. Ebből másoltuk le épen ezt a hitvitát is. Most már használhatja ezen feljegyzést a kegyes és egyedül az Isten igéjéhez ragaszkodó keresztyén lélek haszonnal.

Az Urat pedig kérem, hogy igéjével, mint pőrölylyel, törje meg a mi sziveink kemény kőszikláját, és változtassa alkalmatos földdé, mely az Isten igéjének magvát ez életben hasznosan befogadva, a Krisztus által amaz örök életnek örökségébe mindnyájan átültethessük. Ámen, Ámen.

Vége a csepregi hitvita történetének.

A csepregi hitvita lefolyását ismertető könyvecskében, ezután még két levelet találunk. Egyik Fáber Tamás bártfai iskola-igazgató levele az olvasóhoz, a másik Luthernek 1544 április 21-én Wittenbergből kelt, az eperjesi és vidékebeli lelkészekhez intézett levele, melyben tudatja, hogy nagyon csudálkozik azon, amit Dévay felől irtak neki, hogy az úrvacsoratanban Kálvint követi, mert azt a tudományt nem tőlük tanúlta.

Horváth Gergelynek, a csepregi hitvita lefolyását ismertető tudósítása magyar fordítását, egész terjedelmében felvettem, egyrészről azért, mert a tényállással való megegyezését nagyon hangsúlyozza, s ez arról az eddig ismert legteljesebb feljegyzés; másrészről azért, hogy ezt a hitvitát eddig ilyen részletesen még nem tárgyalták, de mikor ezt szükségesnek tartottam, az ellenkező fél érveit is be kell mutatnom. A többször említett Igaz mentségben, erre vonatkozólag így válaszol Beythe:

„Ahol azt irjátok, hogy 1591. esztendőben tisztetek szerint emlékeztettétek Beythe Istvánt az előbbi egyességre, aminthogy ő az egyességben soha ellentartó nem volt, azonképen nem is emlékezik reá, hogy egyenetlenségetekre okot adott volna . . . Csepregre gyülést tétetétek, elméne az napra Beythe István. Horváth Gergelyt, mind Szeverinuszával, és az ő pártjával ott találá. Valamennyien voltanak, kedvezésért-e, miért-e, egy sem álla mellé, *hanem ő maga szegény másfél egész nap felele nekik.* Ha a bolondság kellett kedvüknek, miért nem küldték ki közülük, jókedvvel ott hagyta volna őket. Ott is tudjátok, hogy ő maguk a vetélkedő jámborok meghasonlának. Egyik azt mondá, hogy a kenyér a Krisztus urunk teste; másik pedig, hogy alatta vagyon. De tinéktek nem fér az Isten igazsága fejetekbe, mert megvakított az Isten itélete bennetek. Hogyha nem akartatok hinni az igazságnak, higyjetek a hamisságnak. Mert Isten reátok haragudott, még csak vakságotokat sem engedi megtudnotok, noha tudományotok ilyen igen nagyon hánykolódik bennetek.

A magatok kivánságának hagyattatok. Ezek után két nótáriust választátok, egyiket a Beythe fiát, másikat egy ifjút. Amit mindkét felől szólottak, megirták, úgy tetszik egyik fele e mai napig jelen vagyon. De hogy látá Beythe István, hogy háborura, nem az isteni szeretetre igyekeztek, megmondá előttetek, hogy soha csak egy gyülésnek sem volt jó vége. *Búcsut vevén tőletek, kiméne. Azt költétek utánna, hogy haragjában és azon való szégyenletében ment el, hogy meggyőztétek, hiszen bizonyságot teszen az irás, senki ked-*

véért nem hazudik. Még akkor nemes prédikátor uraim, mindnyájan magatoknak maradtatok és ostyapártiakká lettetek. Jobballottátok az egy czipót, és a pohár bort, az Uristennek tiszta és förtelem nélkül való beszédénél. Itt a ti atyafiúi szeretetből való beszéléstek méreggé változék . . . Még nagyobb lőn, *fölméne Horváth Gergely Szeverinuszával, ott azt szerzék Beythe István ellen, valamit akarának; Bártfán-e, vagy hol kinyomtaták, és a maguk szégyenére kiadák, kit tud az Isten, hogy hamis, mert magatok vagytok bizonyságok, még éltek sokan, hogy az igazságot meg nem győzték, hanem ők győzettek meg az igazságtul.*"

Ennyit mond Beythe a csepregi hitvitáról, s ebben Horváth Gergely leirásának hitelességét tagadja, ám ezt a tagadást, Horváthnak csupán a második napi vitatkozásról mondott azon szavaira vonatkoztathatjuk, midőn azt irta, hogy Beythe a hitvitát nem akarta tovább folytatni, mert kérdéseit megczáfolták, s e miatti haragjában távozott el fiával együtt a templomból. Ezt vissza utasítja, s nem ismeri el, hogy legyőzték volna, s itt hivatkozott az Igaz mentség irásakor még élt, és a hitvitán jelenvolt sok bizonyságokra.

Tagadhatatlan, hogy mikor Beythe, Krisztusnak az úrvacsorában való jelenlételét válaszában elismerte, de ha a kenyér és bornak a Krisztus testévé és vérévé való átváltozását és Krisztusnak az úrvacsora kenyerével, vagy benne, vagy felette való testi jelenlételét és az úrvacsorában való testi kiosztását tagadta is, még mindig joggal vallhatta magát az egyesség megtartójának, mert ez a vélemény az ágostai hitvallásnak Melánchton-féle módosításával megegyezett, melyet hazánkban is követtek, bevettek és aláirtak,[1] s mint Pázmány is bizonyítja,[2] *ezt a hitvallást két kézzel kapták az atyafiak, és 1580. esztendeig ezt tartották, ennek hirdetésére* esküdtették tanítóikat. De valamint külföldön, úgy hazánkban is titkos kálvinistasággal vádolták ezután azokat, akik a Melánchton szellemü hitvallásgyüjteményt elfogadták, s ennek elnyomására, illetőleg a lutheri igazhitüség megmutatására, itt is az Andreae és társai által irt *Egyesség könyvének* aláirását követelték. Erre czéloz Nádasdy is a berekesztő beszédben, s előre kijelenti, hogy aki alá nem irja, azt jószágaiban nem türi meg.

A hitvita tehát véget ért anélkül, hogy az eltérő véleményüeket egymáshoz közelébb hozta volna, sőt a Nádasdy kijelentése

---

[1] Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1903. évf.

[2] Hoedegus, isteni igazságra vezérlő Kalauz 1613. évi kiadás 350. lap.

jelezte, hogy ha kell kényszert is alkalmaz, s ez egyszersmind a hitvita célját is hiven visszatükrözi. Szemükre is veti Beythe Reczéséknek, hogy[1] jóllehet ő sohasem halogatta a ti javatokra való dolgot, de uratoknál árulkodástokkal meggyülöltetétek, jámbor szolgálatját eretnekségnek magyarázátok, hamis gondolatokkal, mert itéletet felőle tenni nem hogy akkor, de most sem tudtok, és hív munkájáért a keresztyénségben megpelengéreztétek. Hogy sem mint ő miatta uratok a keresztyén gyülekezetet háborgassa, inkább mind tiszt nélkül és szolgálatotok nélkül akart lenni. Ez bizony igaz."

Egyelőre azonban minden maradt úgy, amint volt. Beythének még 1593 szeptember 2-ről kelt leveléből is azt látjuk, hogy Nádasdy nem hajtotta végre azon szándékát, mellyel a csepregi hitvita végén fenyegetődzött, mert nemcsak együtt tanácskoztak, hanem mint püspök az ügyeket tovább is vezette. Arra kéri ugyanis hivatkozott levelében Nádasdy titkárát Szentgyörgyi Gábort, hogy bizonyos Wolmár nevü egyén részére, eszközöljön ki a grófi uradalomban valahol lelkészi vagy tanítói állomást, ahova már egy alkalommal meg is hivták, s kéri ezt az Isten dicsőségére való tekintetből, és azon fenyegető veszélyek miatt, melyek között az egyház lebeg, s megemlíti, hogy ez a Wolmár ugyanaz, kinek beszédét gyülésükben Szentgyörgyi is hallotta.[2] Nincs semmi adatunk arra vonatkozólag, hogy a csepregi hitvitán nyilvánosan kitüntt hitelvi különbség miatt, 1595-ig valami olyan kezdeményezés történt volna, mely a Beythétől való elszakadást, s a vele nem tartóknak, külön egyházkerületté alakítását sürgette volna.

Ám Reczés János nem hagyta abban a dolgot. Mint Soós János lósi lelkésznek 1595 augusztus 21-én kelt leveléből kitünik,[3] jóllehet senki sem bizta meg azzal, hogy az esperesek tudta nélkül gyülést hivjon össze, mégis Hegyfaluba hivja őket az Egyesség könyvének aláirására, hivatkozik a vépi gyülésre, melyen úgy határoztak, hogy mig Nádasdy haza nem jön,[4] addig nem bolygatják ezt a dolgot, mert az is jó keresztyén, és az egyességet akarja, nem a szakadást. Ezzel a gyüléssel minden egyenetlenségnek és szakadásnak okozója Reczés lesz, aki egy coetusból kettőt akar csinálni. De Reczés úgy látszik semmit nem adott ezen figyelmez-

[1] Igaz mentség 6. levél.

[2] Wolmarius ille cuius oratiunculam Vestra Dominatio *in synodo nostra audiverat. Fabó:* Beythe élete 54. l.

[3] U. o. 55. l.

[4] A török háboruban volt. *Szalay László:* Magyarország története 390. l.

tetésre, hanem még a vépi gyülésből egy káromló levelet küldött Beythének, melyre az választ nem irt, hanem csak büneiket számlálta elő és hamis hitükre emlékeztette, mert azzal tiszte szerint tartozott.[1] Úgy látszik csak élesztette a tüzet azon körülmény, hogy Beythe 1595/1596-ban az egyházak látogatására Reczést kibocsátotta, mert ő ezen alkalmat felhasználta arra, hogy a lelkészekkel aláirassa az Egyesség könyvét. De ez sem ment minden nehézség nélkül, mert ha később aláirták is, a keresztyén szabadság megsértését látták az arravaló kényszerítésben. Kincses Pál kőszegi lelkész nyiltan ki is fejezte ezt, 1596 márczius 11-én Reczéshez küldött levelében:[2] „Vettem eszemben, ellenem felgerjedett haragját kegyelmednek, kinek nem kellene lenni. Mert kész vagyok mindenkor az egyességre és békességre, sőt szolgálatra is, amiben tudok szolgálni kegyelmednek. *A könyv alá való subscribálásra pedig nem kényszeríthet senki,* hanem ha valaki kételkedik bennem, vegye elő az én vallásomat tőlem és kész vagyok előadni szent Péter mondása szerint. (I. Pét. III. 15.) Tisztelem és becsülöm az úr őnagyságát[3], *de Őnagysága sem kényszeríthette volna kegyelmeteket,* hanem akiben kételkedett, vetett volna számot vele Őnagysága, *és így a szétszakadás nem lett volna közöttünk.* Mindazonáltal, amit én velem ér kegyelmed, kész vagyok törekedni benne, hogyha egyességnek kell lenni, legyen.

De a kőszegi lelkész nem egyedül volt, aki Reczések eljárását helytelenitette. Soós János lósi lelkész is vele tartott, s 1595 márcz. 18-ról irja neki: Hirt semmit, jó Pál uram, nem irhatok, hanem a vislálók ma mennek ki Csepregből visitálni. Először is Andreas Budaeushoz mennek, valamint állja meg a sárt. Téthényi Imre[4] és Dániel igen bánják, hogy az irást tették a quaestiók alá, *bizony hogy én is igen pirongatom őket.*[5] Megis nyerte érte az elfogultak kárhoztató ítéletét, de ő ezzel nem sokat törődött, a régi jó békesség helyreállításán munkálkodott tovább is. Mind a két rész érzékenységét jellemzi ugyancsak Kincses Pálnak, ezen évi márczius 29-ről Soós Jánoshoz irt levele, mely egyuttal bizonyíték arra vonatkozólag is, hogy az agg Beythével az összeköttetést

---

[1] Igaz mentség. 6. levél.
[2] Magyar Nemzeti Múzeumi kézirattár Fol. Lat. 2077.
[3] Nádasdyt érti.
[4] Czenki lelkész.
[5] Levele a Magyar Nemzeti Múzeum említett gyüjteményében.

még mindig fentartották. Ime a levél:[1] Fitos Lénárt[2] bizonnyal irta Zrinyi uram őnagysága ispánjának, hogy pribékké lettél jó uram. Ha nem hiszed, hogy pribék vagy, ihon a levélnek a mása. Tégy róla, ha bánod. Mindazonáltal más bizodalmam vagyon kegyelmed felől mindaddig, mig amoda nem subscribálsz, ahova nem illik, s nem méltó. Várom vala Ujvárról hozzám kegyelmeteket, jeles halakat is készítettem vala bizony reá. De nem jöve erre kegyelmetek, kit bizony igen bántam. Hétfőn csak előttem szaladtatok el Bükkről, kin is igen bánkódtam . . . Im egy éneket küldöttem kegyelmednek, énnekem is ugyan hozták, kegyelmed vegye jó néven tőlem." Ez az ének bizonyára „A Csepregi Synatról, ott a praedikátorok között való meghasonlásról" czimü historiás ének volt, melynek két végső versszaka szerint:

Ez éneket szerzék Nádasdy jószágában,
Kik predikátorok valánk jószágában,
De az igasságért valánk bucsuztatásban,
Isten hozzád immár én jó Nádasdy uram.

Irnak vala ekkor kilenczvenhatodikban,
Mikor mind e dolgok lőnek az országban,
Kin a keresztyének kik vannak ez országban,
Vannak nagy keserves bánatban és sirásban.[3]

Siratták a mi szegény eklézsiánk állapotját, a sok eláradott botránykozások és egyenetlenségek miatt, és kenyeret kérő családjukat. Nem ok nélkül veti szemére Kincses Pál Reczésnek, amiért az április 2-ára Kőszegre kitüzött egyházlátogatást nem tartotta meg, hogy beszámíthatlan állapotban volt, mikor levelét irta, s másnap az nem jutott eszébe, majd figyelmezteti *ama meszlényi zsinatban végeztetett VI. kánonra, hogyha megegyesülhetnek Isten által, aki minémü helyet érdemel, mindennek olyan adatik,*[4] de ha egy vagy két ember aláirt ez Egyesség könyvének, ő is aláir, majd április 10-én azt irja neki,[5] hogy a köztük levő botránykoztatás, pártütés, mind a két résznek fáj, s az egész országban nincs oly keresztyén, a pápásokat kivéve, akinek szive ne fájna

---

[1] Ugyanott.

[2] Sárvári lelkész.

[3] Magyar Nemzeti Muzeum Collectanea ad historiam ecclesiasticam protestantium in Hungaria czimü kéziratgyüjteményéből.

[4] *Fabó:* Idézett mű 61. l. közli Kincses Pál eredeti levelét.

[5] Magyar Nemzeti Muzeum Fol. Lat. 2077. l.

rajta, de ha meg kell lenni, ő aláir, Reczést és Nádasdyt kész külön-külön megkövetni, „még kegyelmetek a mieink, mi még kegyetmeteké vagyunk.“

Ez valószinüen a fentebb említett meszlényi zsinaton hozott határozatra vonatkozik. Hogy mi volt ennek a tartalma? fájdalom, nem tudjuk, de hogy valami egyezményre lépett itt a két fél, még pedig a területi viszonyokra, és az egyházkormányzásra vonatkozólag, oly formán, hogy az Egyesség könyvét elfogadókat Beythe nem látogatja, hanem csak a hasonló hittani állásponton levő esperesek, abból következik, hogy az említett kézirat szerint, az ág. hitv. ev. egyházaknak nem volt külön püspöke, de az elszakadt jegyzőkönyvből 1607-ig több esperes és lelkész nevét meg lehet állapítani, s a konzisztóriumhoz csupán azon egyházak tartoztak, amelyek Sopron- és Vasvármegyében feküdtek, mint a jegyzőkönyvekben levő feljegyzés tanusítja. A zalavármegyei egyházak csak később csatoltattak ehhez. Nyilván kitünik ez az 1630. évi junius 5-iki csepregi zsinat leirásából, lásd mégis *Concordiam Meszlenianam Anno 1595.* Mig valamely szerencsés kutató ezt a meszlényi egyességet fel nem találja, a különválás okait teljesen feltárni nem lehet.

Azonban nem sokáig mondták el ezt egymásról. Reczés gyűjtötte az aláirásokat, s nem járt a Beythe gyülésére, holott ez, még mindig az egyesség helyreállításán munkálkodott; az említett meszlényi zsinat, ma ismeretlen határozatára való előbbi hivatkozás is e mellett szól, s midőn 1597 elején végre gyülést hirdetett, Reczés és pártja nem jelentek meg azon, hanem Hegyfaluban megtartott összejövetelükről egy gyalázó, goromba levelet küldtek a vépi zsinatra, melyre Beytheék elhatározták, hogy válaszolnak, de az egyesülés reményét még mindig nem adták fel, legalább Beythe András esperes 1597 márczius 6-án kelt, Reczés, Thokoics és Klaszekovics esperesekhez küldött levelének végén erre ismét felhivta őket; „ha sziveitek szerint törekedtek — ugymond — az egyház egységére, ha ezen felyül az igazi kegyesség barátai vagytok, jöjjetek a világosságra, ne rejtőzzetek el, mint eddig. Mert mindenki, aki rosszat cselekszik, gyülöli a világosságot, és nem jön a világosságra, hogy a maga tettei szembeötlők ne legyenek: jöjjetek azért és jelenjetek meg. Im zsinatot hirdettünk folyó márczius 18-ra Rohonczra, tárgyaljunk ott komolyan az egyház dolgáról, megláthatjátok melyiket keressük, jelesen Istenét, kinek dicsősége bizonyára szemeink előtt van, melyért készek

vagyunk a tüzhalált és számüzetést elszenvedni. De ti pillanatnyi haszonért megtagadtátok a hitet és megsértettétek a lelkiismeretet. Menjetek a szamaraktól az ökrökhöz, de én nem akarom, hogy ti arra hivatkozzatok *αυθος εφα* (Ő mondta). Feleljetek, amit akartok. Tudom, hogy ti nem tudtok jól beszélni. De tudjátok meg, hogy sziveiteknek gondolatai nemsokára felfedeztetnek, ha csak azt megelőzni nem igyekeztek. Az Isten, ha meg akartok térni, térítsen meg titeket, felejtse el a ti vétkeiteket és könyörüljön rajtatok."[1]

Ezen rohonczi zsinaton olvashatta fel Beythe azon hitvallását, melyet „Confessio fidei Németujváriensis certis comprehensa articulis 1597" czim alatt szoktak említeni, de amelynek ma egy példányát sem ismerjük, de Pázmány említi,[2] s mivel idézeteit magyarul közli, csak a czimlap lehetett latin. Ebből azt a kis töredéket, amit a hires ellenfél megmentett az enyészettől, im itt átveszem: „A mi magyar kálvinistáink abban a hitvallásban, melyet a Beythe István zászlója alatt csatázó prédikátorok 1597-ben nyomtatának Német-Ujvárban, megvallják, hogy: a Szent Lélek, mindörökké származik az atyától és fiutól (1. Articulus[3]) . . t Közönségesen azért, vagy kivánság, vagy gondolat, vagy cselekedet legyen, Isten előtt elvetett dolognak, örök halálra kötelezőnek mondja ez irás, ha az Isten az ő fia érdeméért meg nem bocsátja. (7. Art.)[4] Az igazság sem a törvénynek teljesítéséből, melyre egy ember sem elég, sem valaki jámborságából, amely Istennél nem kellemetes, mert tökéletlen, nem adatik. (9. Art.)[5] A bünnek érdeme, vagy jutalma, vagy nagy, vagy kicsiny: a halál.[6] De az Ur Isten szerető fiának érdemes voltából mindeneket kegyelmébe fogad, üdvözít, örök élettel ajándékoz, minden érdemnek és jó cselekedetnek kivüle. (10. Art.)[7] Ajándékon az Uristen minden embert kegyelmébe fogad, és üdvözít, minden érdem vagy cselekedet nélkül. (Art. 14.)[8]

De ugyanezen évben egy körülmény nagyon elmérgesítette a kisebbséget, mely az elvek feletti harczot a személyeskedés terére vitte át. Értem azon „bakbűzü füzfa verseket",[9] melyek *Encomium ubiquisticum* czim alatt szintén 1597-ben Németujváron adattak ki,

---

[1] *Fabó A.:* Beythe élete 67. lapján közli az eredeti levelet.
[2] Kalauz 1613. évi kiadás.
[3] U. o. 387. l.
[4] [5] U. o. 203. l.
[6] [7] [8] U. o. 204. 212. l.
[9] U. o. 221. l.

melynek példányaiból ma egy sem ismeretes, de Pázmány közli belőle a Thokoics György, Politoris János, Fitos Lénárt sárvári, Hegyfalui Miklós, Kevi Dániel, Klaszekovics István, Benkóczi Mihály és Budai Andrásról irtakat. Mindenki azt hitte, még Pázmány is azt hirdette később is, hogy a verseket Beythe István irta. A gyanut és egyszersmind a vádat, már az Igaz mentség visszautasítja:[1] „Komédiátokat nem ő irta, sem ő hirével nem költ, hanem csak aki igaz, azt irta; nem kellett néki a gyermeki játék". Pázmány könyvének főiskolai könyvtárunkban levő példányába egykoru kéz ezt irta a versek mellé: „Ezek a személyek, lutheránus prédikátorok voltak, de ezekért a versekért mikor haragudván kivánnák, hogy fejükre rakja ezen hamis hireket, magát a püspök menté, hogy nem az ő versei, aminthogy nem is azok voltak, hanem Beythe Andrásé, kiért őtet előfogván, vissza kelle hazudni verseit, és meg kellett sirva mindezeket a személyeket követni, mely követésben némely lutheránus urak is voltak jelen." Erre vonatkozólag irja Nádasdy 1597 deczember 19-én Reczés és Thokoics espereseknek, hogy válaszoljanak Beythe azon levelére, melyben nem az ellenkező hitczikkekről való kegyes és barátságos beszélgetésre, hanem a czivakodások és gáncsolódások elhárítására ajánlja magát.[2] Még 1598 január 25-iki levelében is arra kéri Beythe Nádasdyt, hogy állítsa helyre az egyház feldult békéjét, a szakadásnak nem ő, hanem a dicsvágyó Reczés az oka,[3] de annyira elmérgesedett már ez a kérdés, különösen a személyeskedések miatt, hogy a jobb érzésüek által forrón óhajtott békességet, többé helyreállítani nem lehetett.

Ahelyett ugyanis, hogy Beythe András esperes előbb említett meghivására a rohonczi gyülésre elmentek volna, kiadták 1598-ban a Formula Concordiae magyar fordítását,[4] s annak előszavában meggyalázták az egyházak nagy többsége által még mindig tisztelt püspököt, aki ugyan már 1595-ben lemondott tisztségéről, de azt

---

[1] 6. levél.

[2] Magyar Nemzeti Múzeum Fol. Lat. 2077.

[3] *Fabó:* I. mű. 70. l. közli az eredeti levelet.

[4] Tejes czime: Summája azoknak az articulusoknak, kikről vetekedések támadtanak az augustana Confession való tanítók között és akik ez következendő irásban, mely az egyességnek könyvébül magyar nyelven irattatott Isten igéinek tanítása szerint és a hitnek egyenlő folyása szerint isteni félelemmel megmagyaráztattanak. Keresztur, 1598. Egyetlen példánya a kassai püspöki könyvtárban, melyet Récsey Viktor úr szivességéből használtam.

nem fogadták el. Nádasdy még 1598-ban is püspöknek czimezi őt, de mivel látta Beythe, hogy az Egyesség könyvét aláirókkal az egyházi közösséget fentartani nem lehet, sem azt nem akadályozhatja meg, hogy ki ne váljanak s külön ne szervezkedjenek, most említett levelében önérzettel tudatja a gróffal, hogy ő ugyan mindig a békességre törekedett, egyháza érdekében minden kötelességét pontosan teljesítette, s bizonyára többet tett az egyház közjavának előmozdítására úgy az iskolában való tanításával, mint az Isten anyaszentegyházában való igehirdetésével, mint ellenfelei: de vitatkozni többé hozzájuk nem megy, mert támadó fél és biró egy személyben senki nem lehet. Belenyugszik tehát az elkerülhetetlenbe: utjukra bocsátá, akiket tartóztatni nem lehetett.[1]

Reczés és pártja hozzá fogott a szervezkedéshez. Az 1598-ban Kereszturon kiadott Egyesség könyve záradékául kinyomatták azoknak a névsorát, akik azt még 1596-ban aláirták. Számuk elég tekintélyes, 78-ra megy,[2] de a 18. helyen aláirt Soós János lelkész 1598 augusztus 25-iki leveléből látjuk, hogy voltak köztük, akik Beythével még mindig fenntartották az összeköttetést, s az óhajtott egyesség létrejövetelén munkálkodtak, épen azért fakad ki Reczés

[1] A Nádasdyhoz irt levelet közölte *Fabó:* I. mű. 69—71. l.

[2] Sequuntur nomina eorum, qui libro Concordiae, in eodemque contentae huic Epitomae, praemisso solenni iuramento Anno 1596. subscripserunt: Joannes Reczés senior, Georgius Tokoitch senior, Stephanus Klaszekovith senior, Leonhardus S. Vidos senior, Georgius Muraközi, Ambrosius Jazkai, Gregorius Károli, Emericus Pápai, Andreas Budaeus, Georgius Kosztolani, Matthias Musith, Joannes Perich, Joannes Ruber, Stephanus Kelemenovich, Emericus Théténi, Daniel Théténi, Gregorius Pithyraeus, Joannes Soos, Joachimus Styber, Michael Benkóczi, Georgius Szentgyörgyvölgyi, Joannes Kreuterer, Joannes Algerus, Joannes Scharlapaur, Andrees Cheke, Georgius Lynduxus, Joannes Dyanovich, Benedictus Pyrus, Nicolaus Livbetics, Stephanus Comarinus, Mattheus Kenézi, Ambrosius Polyanyi, Joannes Szeremlyéni, Joannes Kóla, Joannes Somogyi, Joannes Körmendi, Martinus Gazdagh, Andreas Röjtöki, Emericus Pápai, Joannes Csepregius, Stephanus Körmendi, Basilius Frank, Matthias Letenye Szentgyörgyi, Petrus Pápai, Michael Ruzsa, Lucas Transylvanus, Ambrosius Samariai, Vitus Altenmarkter, Adamus Metzlerus, Joannes Cziczak, Antonius Iványi, Michael Partos, Franciscus Szennyesi, Gregorius Ságodi, Paulus Hegedüs, Michael F. Kereszturi, Joannes Foris, Jacobus Talabér, Caspar Belechich, Stephanus Berdóczi, Georgius Csebenics, Nicolaus Jagodics, Michael Zvonarics, Martinus Reczius, Stephanus Csepreginus, Laurentius Stenackerus, Georgius Szentmiklósi, Basilius Tömpör, Christophorus Felxerus, Joannes Mallo, Stephanus Magyarinus, Basilius Küszöginus, Nicolaus Anchneforeus, Andreas Beythe de kő, Gregorius Miskolczi, Ambrosius Hegyi Szerdahelinus, Metteus Végh Baraniai, Petrus Komari.

ellen, hogy azzal rágalmazza, miért ment be Meszlénybe a Beythe gyülésébe, s kéri Klaszekovics István esperesét, hogy intse meg őkegyelmét, hagyjon békét a sok zürzavarnak, maradjunk meg az atyafiui szeretetben, legyen az egyességnek lelke nálunk, ne háborogjunk, ne kisebbitsük egymást semmi dologban.[1] Azon körülmény, hogy Beythe fia András is aláirta az egyességi formulát, a Soós János panaszával együtt, elég bizonyíték arra, hogy még mindig reménylték az egyesülést. Ám Reczések nem engedtek. 1598-ban Ágendájukat is kiadták,[2] s hogy még azon törvényekkel se kelljen élniök, melyet Beythe hirdetett ki, még ez évben egy külön törvénykönyvet is szerkesztettek,[3] s tán ha Reczés 1599 deczember 13-án meg nem hal,[4] püspökké is választatja magát, melyre mindig vágyott az Igaz mentség szerint, s bár vannak rá adataink, hogy Beythe életében Reczés, Tokoics, Klaszekovics esperesek látogatták az egyházakat,[5] de püspököt nem választottak.

Mig az egyesség könyvének betüjére esküdő fél szervezkedését, így nyomról-nyomra kisérhetjük, Beythe és pártfeleiről alig tudunk valamit, nekik nem kellett szervezkedni, megmaradtak a maguk határaiban. Kanizsai Pálfi Jánosnak 1612. évi feljegyzéséből tudjuk csak, hogy még Beythe idejében öt esperese, tehát ugyanannyi egyházmegyéje volt a dunántúli református egyházkerületnek, kiket névszerint is felemlít:[6] Alsólendvai Péter vépi, Beythe Imre körmendi, atyja halála után németujvári, Perlaki Márton a Szent-György mellett levő vizlendvai, Nagy Gáspár veszprémi és Soós János kiskomáromi lelkészek. Valószinünek tartom, hogy Beythe Imrét, az 1599-ben meghalt[7] Beythe András helyébe választották

---

[1] Magyar Nemzeti Muzeumi kézirattár Fol. Lat. 2077.

[2] Agenda, azaz szentegyházi cselekedetnek avagy szentségeknek és egyéb egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának módja. Keresztur, 1598.

[3] Czime: Canones, azaz, az egyházi szolgáknak életének, tisztinek, és tisztességes magoktartásának regulái. Irattattak a Sopron vármegyebeli eklézsiák senioritul Isten tisztességére és az anyaszentegyháznak s abban való tanítóknak épületekre I. Timoth. 3. Haec scribo: ut scias, quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis etc. Anno 1598. Közölte *Mokos Gyula* a Prot. Szemle 1891. évf. és külön füzetben 1892-ben.

[4] A dunántúli reform. egyházkerületnek az esztergomi herczegrimási főegyházmegyei könyvtár kézirattárában levő 1612. éven kezdődő eredeti jegyzőkönyvéből, *melyre ezután csak mint régi jegyzőkönyvre fogok hivatkozni.*

[5] Magyar Nemzeti Muzeumi kézirattár. Fol. Hung. 206. V. ö. Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár 1907. évfolyam.

[6] A dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

[7] Ugyanott.

esperessé. Élükön volt az agg püspök, kiről Kanizsai püspökké választásakor mondott beszédében így emlékezik meg:[1] Midőn 1612 junius 16-án Pápára jött, ezen idő körül történt, hogy a halhatatlan emlékezetü aggastyán, az evangéliomi igazságnak serény és mind halálig tántoríthatatlan bajnoka, Beythe István, a dunántúli egyházaknak püspöke, neki a németujvári egyházban egy közbevetéssel előde, teljes huszonhat esztendeig folytonosan teljesített püspöki hivatala, a Krisztusért való megszámlálhatatlan munka, kimerítő fáradtság s bajvivás után, a harcz és küzdelem teréről elhivatott, és mennyei karddal ajándékoztatott meg 1612 május 3-án. Halála után választottak külön a reformátusok, és külön az ágostai hitvallásuak püspököt Dunántúl.

[1] Ugyanott.

4. Felső-dunamelléki egyházi viszonyok Sibolti és Dobronoki püspöksége alatt.

Bornemisza Péter halála után, régi iróink: Ember Pál, Bod Péter, Schmal, Klanicza tanúsága és a dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvének 1628-ban feljegyzett bizonyítása szerint, Sibolti Demeter volt a felső-dunamelléki püspök, még pedig a részekre nem szakadt egységes protestáns egyházak püspöke. Kerületéhez tartoztak az itteni magyar ajku gyülekezetek, de hogy melyek voltak ezek s hány egyházmegyébe voltak beosztva? adatok hiánya miatt megállapitani nem lehet; de hogy az egyházkerületnek már ekkor volt püspöke, bizonyára azon ténnyel is igazolható, hogy midőn a zsolnai zsinat az itteni ágostai hitvallásuaknak megengedte, hogy helyettes püspököt választhatnak, Thurzó nádorhoz küldött kérvényükben arra hivatkoznak, hogy nekik már a bécsi békekötés előtt külön püspökeik voltak, úgymint Bornemisza Péter és Sibolti Demeter.[1] Ugyancsak Klaniczánál látjuk,[2] hogy az egyházmegyékbe való beosztás a XVI-ik század végén már megvolt, s a hat egyházmegye közül a tapolcsányiban 1580 körül Benedikti Miklós nagytapolcsányi, a bajmócziban 1569-ben Schupka Menyhért, 1595-ben Szoczovszky András, a sempteiben 1574-ben Bornemisza Péter volt az esperes, de sajnos, a szervezkedésre vonatkozólag ennél több adat nincs.

Sibolti Demeter születése helyét homály fedi. Valószinü, hogy Tolna ringatta bölcsőjét, mert előnevét róla irja, s ezen felül tanulását is az itteni iskolában kezdette,[3] melynek hirneves tanára Dombi Péter volt. Majd Temesvárra vitték[4] Szegedi Kis István iskolájába, hogy ott e nagy mester kezei alatt folytassa megkezdett

---

[1] *Fabó András:* Monumenta evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria. Pest, 1865. III. 198. l.

[2] U. o. 147—149. ll.

[3] *Schmal:* Brevis de vita Superintendentum evangelicorum in Hungaria Commentatio. *Fabó:* Monumenta. I. 83. és III. 201. l.

[4] Ugyanott és III. 202. l.

tanulmányait, itt tanult 1551-ben.[1] Iskoláit Temesvárt bevégezvén, a Massai-családnál nevelősködött,[2] tanítván hat éven keresztül e dúsgazdag főur gyermekeit, amikor azután a wittenbergi egyetemre ment, tán épen Massai Imrének, a Kálvin-követők nagy pártfogójának költségén. Wittenbergi tanulására nézve eltérők forrásaink. Bod Péter azt irja,[3] hogy Sibolti 1557-ben tanult Wittenbergben, 1562-ben pedig már úgy szerepelteti, mint az ottani egyetemen tanuló magyar ifjak társaságának széniorát. Érdemesnek tartom itt megemlíteni, hogy a wittenbergi egyetemen tanult magyar ifjak, más nemzetiségüek példájára, már 1546-ban egy magyar társulatot alapitottak, alapszabályaikban tagjaikat áhitatos, vallásos buzgóságra, szorgalmas és erényes életre, kihágások és büntények elkerülésére hivják fel.[4] Ennek volt Sibolti 1562. év első felében a 11-ik széniora, mely tény úgy tünteti őt fel, mint kortársai által is elismerést érdemlő jeles ifjut.[5] Schmalnál[6] pedig, Klaniczával[7] egyezően, úgy találom, hogy Sibolti 1559-ben ment a wittenbergi egyetemre, de mind a három irónk megegyez abban, hogy 1562-ben jött haza egyetemi tanulmányairól. A Révész Imre által közölt hiteles névsor szerint[8] az 1558—1559. iskolai évben volt az egyetem anyakönyvébe beirva, mindazonáltal ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy már 1557-ben a vittenbergi magyar bursa tagja ne lehetett volna.

Haza jövetele évében, 1562-ben a gyulai iskola rektora lett;[9] itt tanított 1565-ig, amikor megalapitván gróf Nádasdy Tamás özvegye, Kanizsai Orsolya a csepregi iskolát, Siboltit hivta meg abba tanítónak Gyuláról,[10] ahol úgy tetszik, hogy főteendője az ifju Nádasdy Ferencznek Isten félelmében való tanitása és nevelése volt. Sibolti eme tisztének hiven megfelelt, elkisérte ifju urát Bécsbe

[1] *Ember Pál:* Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylv. és *Rácz Károly:* A zarándi egyházmegye története. 48. l.

[2] *Fabó:* Idézett mű. I. 83. és III. 202. l.

[3] Hist. Hung. Eccles. 363., 364. l.

[4] *Ember Pál:* Idézett mű. 275. s köv. V. ö. Barthalomaeides: Memoriae Hungarorum, qui in alma universitate Wittenbergensi studia in ludis patriis coepta confirmarunt. Pest, 1817.

[5] *Thury E.:* Iskolatörténeti Adattár. II. évf. 18. l., hol a bursa eredeti anyakönyvét közlöm.

[6] Idézett mű. 83. l.

[7] Fata aug. conf. ecclesiarum etc. *Fabó:* III. 201., 202. l.

[8] Magyar Történelmi Tár. 1859. VI. kötet. 227. l.

[9] *Klein:* Nachrichten von dem Lebensumständen und Schrifften Evangelischer Prediger. II. 493. l. *Fabó:* Monumenta ev. I. 83. és III. 202. l.

[10] Ugyanott mind a három helyen.

is, mellette volt szüntelen és az ekkor még csak 12 éves Ferenczet a jó erkölcsökben való állhatatosságra serkentgette. Fennmaradt Siboltinak egy 1567 junius 26-án Bécsből kelt levele,[1] melyben patronájának, Kanizsai Orsolyának nyilt őszinteséggel irja, hogy: „. . . semmi nagyobb gonosz erkölcsét urának nem ismeri, mint azt, hogy mikor valamiért megszólítja vagy megfeddi, másképp adja elő a dolgot, mint ahogyan volt és mentegeti magát, úgy veszi észre, hogy nem örömest érzi magát bünösnek, melyért gyakran összevész vele, mert ez egy neme a hazugságnak . . .“ Különben az egész levélből az tünik ki, hogy csak világlátásért és a német szó tanulásáért mulatának ott fent. Meddig volt Sibolti Csepregen? pontosan nem lehet meghatározni, mert Nádasdy Ferencz 1568 julius 14-ről kelt levelében azt olvassuk, hogy úgy értesült, miszerint Sibolti Demeter, aki neki ezelőtt mestere volt, mindent pénzen vesz és munkájával szerez, mely dolog, ha igaz, bizony nem jó. Arra kéri azért édes anyját, hogy megtekintvén az ő munkáját és jámborul való tanítását, ha valami nyomoruságba van, ne hagyja, őt ha az Ur megtartja, egy mesterének sem akar háládatlan lenni, s jóleső érzéssel említi julius 19-iki levelében, hogy megértette a válaszból, miszerint anyja eddig sem hagyta Demeter mestert, melyet jól tett, s kéri, hogy ezután se hagyja szükségében.[2] Csepregről hivta gróf Salm Gyula Semptére.[3]

Mint a semptei iskola rektora, tehát oly férfiu, aki papi pályára készül, s mint olyan, aki külföldi akadémián is volt, Bornemisza Péter felső-dunamelléki püspök által 1574-ben a jókai prédikátorságra bocsáttatott ki, oly utasítással, hogy annak vidékére is kiterjessze őrködő gondját.[4] Bod Péter is azt irja róla, hogy „Sibolti a hazában pap volt elsőben Jókán, annak utánna vitetett Nagyszombatba, ahol sokat szenvedett a Krisztus evangéliomáért a püspököktől“.[5] S amit Bod ugyanott Siboltira vonatkozólag a szentek képeinek összetörésére nézve említ, azt megerősíti az esztergomi főkáptalannak 1576. évi tanuhallgatása, mely szerint vizsgálatot rendelt el arra nézve, hogy: „Sibolti Demeter midőn Jókán hitszónok volt,

---

[1] Az országos levéltárból.

[2] *Dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József:* Nádasdi Tamás nádor családi levelezése. Budapest, 1882. 192., 193. l.

[3] Monumenta evangelicorum. I. 83. és III. 165. l.

[4] Ugyanott. 221. l. Klanicza is megemliti, hogy Jóka és a szomszédos helységek később Kálvint követték.

[5] Magyar Athénás. Szeben, 1766. 239. l.

kikelt-e a szentek képei ellen s tanácsolta-e azoknak kidobálását? Mely kérdésre a tanuk igenlően válaszoltak.[1] Ezen vizsgálati jegyzőkönyvből világosan kitünik, hogy Sibolti egész reformátori lelkesedéssel szolgálta Jókán azon ügyet, melyre Bornemisza püspök által kiküldetett; világosan látjuk ebből, hogy 1574- és 1575-ben szolgált itt, s midőn 1576 elején Nagyszombatba ment, az esztergomi főkáptalan szükségesnek tartotta, hogy előbbeni tartózkodása helyéről olyan adatokat gyüjtsön ellene, amelyekkel bevádolhassa a király előtt és mint eretneket kikergethesse a szent városból.

Sibolti az esztergomi főkáptalan minden ellenzése és erőlködése daczára is 1576 február havában[2] elfoglalta a nagyszombati lelkészi állomást és jóllehet Bornemisza püspök őt már 1574-ben kibocsátotta az igehirdetésre, a nagyszombati egyház az akkori szokás szerint mégis Wittenbergbe küldötte, hogy ott avattassa fel magát, melyet Oberdorfer Mihály itteni lelkész ezen év julius 11-én ünnepélyesen teljesített.[3] A nagyszombati egyházra szép fényt vet a wittenbergi magyar tanulók társulatának anyakönyve, melyben az 1576-ik évről ezen feljegyzést olvassuk: „Tiszt. Sibolti Demeter és Lingeliusz Kristóf, a nagyszombati ekklézsia nevében ajándékoztak két német forintot".[4]

Ezután apostoli lelkesedéssel folytatta Nagyszombatban az elkezdett munkát, nem kevés boszuságára az ott székelő biboros érseknek, mert Sibolti volt az első, aki az Ispotály-kápolnában nyilvános istenitiszteleteket tartott egy esztendeig,[5] s rendes hitszónoka volt az itteni protestáns egyháznak, melyet nagy botránynak tartottak a számos templomáról Kis-Rómának nevezett városban. Telegdi Miklós nagyszombati prépost, esztergomi érseki helynök, Nagyszombatban, 1576-ban május 12-én kelt, XIII. Gergely pápához irt levelében, szomoru érzések között panaszkodott a magyar kath. egyház végromlásáról. Nem gondolja, úgymond, hogy ne tudná a pápa, miszerint néhány évvel ezelőtt Esztergomot a

[1] *Stelczer:* Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schiksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden sowohl Augsb. und Helv. Confession in der Königliche Freistadt Tyrnau in Ungarn. Pest, 1870. 41. l.

[2] *Doleschall Mihály Dénes:* Die wichtigsten Schicksale der Ev. Kirche Augsburg. Bekentnisses in Ungarn. 205. l.

[3] Monumenta. I. 83. és III. 202. l. *Stromp László:* Magyar ev. egyháztört. Emlékek. 1905. Közli a Wittenbergben lelkésszé avatott magyarok jegyzékét, melynek 49. lapja a Siboltira vonatkozólag felsorolt adatainkat megerősíti.

[4] Thury Etele: Iskolatörténeti Adattár. II. 37. l.

[5] *Bornemisza Péter:* Ördögi kisértetekről. 849. l.

török elfoglalta, mely városban érsekség és a káptalannak állandó széke és hazája volt, s ők számüzöttek és földönfutók lettek, Ferdinánd király pártfogása és engedelméből Nagyszombatban székhely-építéshez kezdtek, hol kezdettől fogva annyi munkát és gondot vállaltak magukra, gyakran roppant költséget áldoztak, s mindezekért az emberek gyülöletét és haragját kellett tapasztalniuk; míg vallásuk épségéről gondoskodtak, addig az eretnekek fanatikus kisérleteit ugyanazon módon letörni igyekeztek. Szándékaiktól az Isten sem vonta meg segítségét, sőt a maga isteni oltalmával őket sokszor megsegítette, az eretnekek tudományának megsemmisítésében és azoknak csalárdságai ellen, nekik biztonságot mutatott. De mindezen dolgoknak csak úgy lenne nagyobb sikere, ha volnának főpapjaik, kik velük együtt harczolnának és az Isten egyházáért ellenállanának. S mivel most mindezektől megfosztattak, *az eretnekek nagyobb vakmerőséggel és erőszakossággal zaklatnak és forgatnak mindeneket: a magyarországi egyetemes egyház elpusztítása és romlása a legbizonyosabban fenyeget.* Tehát a rosszak fenyegetése, vagy inkább a garázdálkodók miatt való félelem kényszeríti arra, hogy a pápa kegyességéért és jóságos segélyéért könyörögjön; némely előkelő nagyszombati polgárok már évek óta a legbuzgóbb szándékkal és legfőbb erőlködéssel fáradoznak különböző eretnekségeknek, *leginkább a kálvini és lutherinek,* veszedelmes fertője, valamint az eretnek hitszónok bevitelével, s arra törekednek, hogy az egységes népet az istentelen kultuszra átvigyék és azt a minap, kétségkívül február havában, elkezdették komolyan véghez vinni. *Mert annak a gonosztévő embernek* (értsd Siboltinak) *magában ebben a városban az ispotály-templomot kijelölték, hol a maguk istenkáromlásait menydörgi, amit serényen teljesít és az istentelen emberek közül sokan nagy tetszés- és örömnyilvánítással hallgatják.* Ő ugyan tiszttársaival együtt könnyezve, a napokban, a gonosz kigyónak jobban ellenállni akarván, már ezelőtt három hónappal nem szüntek meg a szükséges segélyért a császári fenségnél könyörögni. A pápa nunciusa is őfelségét gyakran ostromolta és kérte, hogy ezt a dögvészt a városból, melyben az érsekség székhelye van és amely eddig csak katholikus hitszónokokat hallott, irtsák ki, de sem ez, sem Radeczi István egri, sem Liszti János győri püspökök segítsége nem használt semmit. Eddig csak azt érhették el, hogy őfelsége kegyeskedett bizonyos küldötteket megbizni, hogy nyomozzák ezt a dolgot s arról őfelségét értesítsék. Nem kételkedik ugyan, hogy őfelsége, mint a kegyességnek és a

szent vallásnak jóságos védelmezőjéhez illik, ennek a gonosznak ellenáll és a pártoskodó emberek igyekezetét megakadályozza: mégis mivel ez a dolog gyorsaságot és sürgős megfontolást követel, alázatosan térdelve könyörög a pápának, a megváltó Jézus szerelmére, a közbenjárásért.[1]

Telegdi, mint a levélből kitünik, minden követ megmozdított, hogy Siboltit Nagyszombatból eltávolíttassa, s erre még a pápa közbenjárását is kérte. Ezért kellett azután a Krisztus evangéliomáért oly sokat szenvednie, annyi megaláztatást és méltatlanságot kiállania, s ezért kellett királyi parancsra való hivatkozással Nagyszombatból eltávoznia. A főkáptalan által ugyanis Rudolf király előtt, mint itteni eretnek-predikátor és a szentek képeinek összetörője, bevádoltatván, könnyen kieszközölték tőle 1578 febr. 5-én kelt azon rendeletet, melyben egy bizottságot nevez ki oly utasítással, hogy az Nagyszombat város tanácsának az ő nevében, összes kiváltságai elvesztésének terhe alatt parancsolja meg, hogy a király tudta és akarata nélkül sem Sibolti Demetert, sem pedig más eretnek papot befogadni ne merészeljen.[2] Két évi munkálkodás után tehát el kellett hagynia Nagyszombatot, mint Bod Péter irja,[3] Telegdi Miklós reá harangoztatott és sok czeremóniával a gyertyát reá kioltotta a templomban.

Sibolti Demetert 1579-ben a semptei papi széken találjuk,[4] hol az innen január elején kiüzött Bornemisza utóda lett, itteni lelkészi állomásán érte azon tisztesség, hogy az 1585-ben meghalt Bornemisza helyébe a felső-dunamelléki egyházkerület püspökévé választották, s már mint püspök ment el a következő évben a győri egyházba lelkésznek. Szenczi Molnár Albert irja naplójában, hogy midőn 1586 február 3-án Győrbe vitte tanulni eddigi tanítója Szabó Farkas, ott Sibolti Demeter volt a lelkész, aki mivel atyjának komája volt, gyakran segítette.[5] Majd az 1604-ben kiadott Latin-Magyar Szótára ajánlásában is megemlékezik Siboltiról, midőn, úgymond, hazájából először is Győrbe ment, nemcsak legnagyobb jóltevője volt, hanem magyar irásait is szorgalmasan olvasta és

---

[1] *Schmitth Miklós:* Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati. Tyrnaviae. 1768. III. 114—118. l.

[2] *Stelczer:* Idézett mű. 119. l. közli a rendeletet.

[3] Magyar Athénás, jelzett helyen.

[4] Országos levéltárban meglevő eredeti nyugtája szerint.

[5] *Dézsi Lajos:* Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Budapest, 1898. 5. l.

prédikációit figyelmesen hallgatta. Ezekre való hivatkozással irta Bod Péter[1] azon következtetést, hogy Molnár Albertet Sibolti keresztelte 1574-ben, keresztapja is volt, aki Szenczről ment Győrbe lelkésznek. Mivel 1574-ben Bornemisza Jókára bocsátotta ki Siboltit, Molnárt megkeresztelhette ugyan, de hogy keresztapja nem volt, s nem Szenczről ment Győrbe, azt egyszerüen azon tény bizonyítja, hogy Molnár egyiket sem említi. Sibolti gróf Salm Gyulának is udvari papja volt Semptén, s mint ilyen ennek pártfogására is számíthatott, s minden valószinüség szerint ő választatta meg püspöknek is, épen úgy, mint előbb Bornemisza Pétert. Az Országos levéltárban megvannak Siboltinak sajátkezü nyugtái 1579., 1580., 1581., 1582. évről, melyekben elismeri, hogy a semptei papi dézmát felvette; 1583—1585-ről egy nyugta sincs Semptéről, de az 1586-ikit már Samarjai Vidos Lénárt vette fel. Az bizonyos, hogy négy évig Semptén volt Sibolti, ha oka volt rá, hogy 1583-ban elmenjen innen, akkor grófja akarata ellen nem lehetett volna püspök 1585-ben, de ennek akaratából és a kath. papság iránt való ellenszenvéből már könnyen következett az, hogy az ő püspöke is Győrből ügyeljen fel az egyházakra, s épen ezen okból szenczi lelkészsége idejét történeti adatok hiányában 1578-ban, Nagyszombatból való kiüzetése évében kell keresnünk.

Kanizsai Pálfi Jánosnak, a dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvében való feljegyzése szerint, Sibolti 1589 február 17-én halt meg.[2] Tehát mindazok, akik őt még 1594-ben is mint első felsődunamelléki püspököt említik, majd a somorjai, szenczi, győri vagy pataházai lelkipásztorok között szerepeltetik, tévednek, mert ismeretlen volt előttük a haláláról szóló adat.

Azon kérdésre, hogy Sibolti melyik reformációi iránynak volt a követője és terjesztője? iróink különbözőképen felelnek. Az evangélikusok, elkezdve Czwittingertől, mindnyájan egyházukhoz tartozónak állítják, a reformátusok pedig Ember Pál óta a saját hitfelekezetük részére foglalják le, de hogy mindegyik minden biztos alap nélkül teszi ezt, az bizonyos. Amazok hivatkoznak Wittenbergre, ahol tanult, s hova felszenteltetése végett is ment; emlegetik patronusait, Nádasdynét, a Thurzókat, Salm Gyulát; ezek a tolnai iskolában való tanulását, mesterét Szegedi Kis Istvánt, az oltárok és

---

[1] Literata Panno-Dacia. Liber I. cap. 58. l.

[2] „Demetrius Sibolti, superattendens ultradanubianarum mortuus est anno 1589. die 17. februari".

szentek képeinek összetörését s több e félét. De Sibolti kizárólag egyik felekezeté sem, ő még a reformátorok közül való, fennmaradt munkáiból legalább, nem lehet eldönteni hitfelekezeti álláspontját. Annyi tény, hogy jó és nagy munkát végzett, a Felső-Dunamellékén levő összes protestáns egyházak püspöke volt, s mint ilyet, mindegyik hitfelekezet a maga részére foglalja le, a szakadás csak az ő halála után következett be. Bornemisza úgy jellemzi, hogy szelid lelkü, békességet szerető, a protestáns egységet szivén hordó férfiú volt.[1] Két kis munkáját ismerjük, melyekről alább lesz szó.

Sibolti után Dobronoki Miklós volt a Felső-Dunamellék püspöke. Ipolyi úgy jellemzi,[2] hogy tekintélyes, már aggkoru férfiú, ki közszeretetnek és bizalomnak örvendett, bár akkor (a XVII. század elején) öregsége miatt gyarlóbb, s úgy látszik irodalmilag is és hittanilag kevésbbé müvelt és tudományos ember volt. Hogy ez túlzott álláspontról való itélet, Kanizsai Pálfi János leveléből következtetem, aki, midőn 1634-ben a pápaiak attól féltek, hogy hozzájuk akar menni, méltó szemrehányással irta:[3] „Lám, a komáromi keresztyén gyülekezet Dobronoky Miklós püspököt, *ki ifjuságának virágát köztük töltötte volt el,* vénségére Érsekújvárból haza vitte, és noha vénsége miatt már nem szolgálhatott, mégis holtig tisztességesen eltartotta“ — mellyel egyszersmind azt is tudtunkra adja, hogy lelkipásztorságának első nyomait Komáromban keressük, s ez a nyom az 1563-ban innen menekülő Huszár Gál reformátori munkájának örökségébe vezet, s mivel Kanizsai tizennégy évig szolgált Pápán, s erről az időről ugyanezen levelében azt irja, hogy „ifjuságának erejét, virágát köztük töltötte“, Dobronoky komáromi szolgálatát is tehetjük legalább ennyire. Mikor volt ez? nem lehet adatok hiányában megállapítani, de mindenesetre 1592 előtt kell keresnünk.

Mint Monoszlai András czáfoló iratából[4] látjuk, a reformáczió-

---

[1] Predikácziók egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangeliomokból. Detrekő, 1584. LXXXI. levél.

[2] Veresmarti Mihály XVII. századi magyar iró élete és munkái. Bpest, 1875. 40. l.

[3] Dunántúli egyházker. régi jegyzőkönyvéből.

[4] Brevis ac Catholica Confutatio *impiorum novorum articulorum nuper in Galantha a sacramentariis concinnatorum.* Authore *Andrea Monozlói,* ecclesiarum Posoniensis, ac Felhaeviziensis praeposito. Impressum Tirnaviae Anno Domini 1593. 8-ad rétü 12+80. levél. (A 30. levél nincs megszámozva, a tulajdonképeni 31-id 30-al van jelölve, igy a 79-ik levél tulajdonképen a 80-ik.) *A pannonhalmi szent Benedekrend példányát használtam, melyért e helyen is köszönetemet nyilvánitom.*

hoz csatlakozott felső-dunamellékiek 1592-ben Galántán tartott zsinatukon szervezkedtek, kánonokat alkottak ezekben, különösen az úrvacsoratanban, Kálvin szellemü határozatokat hoztak, melyek közül ugyan fájdalom egy sem maradt reánk, de amiket erre vonatkozólag Monoszlai elmond, abból is meglehet állapítani, a református egyházkerületté alakulás alapvonalait. Fájdalommal említi, az 1593 julius 5-én kelt, Fejérkövi István nyitrai püspök és Magyarország helytartójához intézett ajánló levélben, hogy többet ne említsen, — úgymond — végig hordozza szemeit, és szemléli az őket körülzajongó *azon sakramentárius* hirdetményeket, amelyekkel már az Úr vetésének szántóföldjét behintették, ördögi találmányuk kisérleteit a napokban, az ő határukban közzé tették, kikkel szomszédságban vannak, s akik mig bizonytalan székhelyeken barangolnak, előbb *Galántán,* most *Semptén,* közben *Komjátin* helyezik el táborukat, sátrakat készítenek[1] . . . Két sákramentom alapíttatott, a keresztség és az úrvacsorája, melyek közül az egyiket a csecsemőknek az üdvösségre kevésbbé szükségesnek tüntették fel (a szülők hitével megelégedvén), a másikból végre valami házi vendégséget csináltanak: ennek, *a múlt évben is* nyilvános tanujelét adták a sakramentáriusok, Galántán valami gyülésecskére jövén össze, és *Kálvin atya eretnekségével bemázolt, tévelygésekkel teljes új hitczikkeket koholtak,* amelyeknek védelmezését valami *Dobronoky* (az ő itéletük szerint püspök, és Cypriánus mondása szerint senkinek sincs alávetve, és önmaga által avattatott fel az apostol mondása ellen: senki nem veszi őmagának e tisztességet. Zsid. 5.) *magára vállalván,* övéinek esztelen irásait Nagyságos Illésházy úrhoz intézett saját két levelével palástolgatá, ezenközben veszedelmes kelepczébe és labyrinthusba hálózta be magát, hogy mit állítson, teljesen kinyilvánítani nem tudja, mint ezen könyvecske a kegyes olvasót megtanítja.[2]

És noha azoknak őrültségeit, az elmúlt deczemberben megczáfoltam, szükség volt rá, hogy ez a könyv a kellő időben megjelenjék, im Istennek lelke által felindíttatva ezen könyvecske megjelent, *mely a galántai sakramentáriusok czikkelyeinek leglényegesebb fejtegetéseit és Dobronoky levelét czáfolja,* amelyeknek alakjáról látható, hogy miféle bűzös mocsárból merítették hitczikkeiket, nem is tagadhatják, sőt maguk elárulják, hogy igazi attyjuk és szerzőjük

---

[1] Idézett mű ajánlásának 5. levelén.

[2] Ugyanott 6. *b)* és 7. *a)* levél.

Kálvin. Mert azok Kálvinnak és a sakramentáriusoknak szellemét lehelik.[1]

Monoszlai ajánló levele szerint, tehát a felső-dunamelléki reformátusok, mint ő mondja sakramentáriusok, előbb Galántán, most Semptén, időközben Komjátin szervezkedtek, mivel a két utóbbinak lelkészét ezen időből ismerjük, amennyiben a tized lajstromokban meglevő nyugtáik szerint,[2] Komjátin 1592—1595-ben Dávid András, Semptén 1591-ben Tolnai Lukács, 1592-ben Turóczi György volt a lelkész: a galántai papi széken Dobronokyt kell keresnünk, nemcsak azért, mert nem tudjuk ki volt ekkor itt a lelkész, hanem azért is, mert az Illésházyhoz irt mentegetődző levél is e mellett bizonyít. Kitünik továbbá az ajánlásból, hogy 1592-ben Galánthán zsinatot tartottak, melyen a Kálvin szellemében megalkotott hitczikkeket maga a püspök Dobronoky védelmezte az ellenvéleményüekkel szemben, mely körülmény arra kényszerítette Monoszlait, hogy ezeket czáfolja meg, s könyvével egyszersmind értékes adatokat szolgáltat tárgyunkra. Csak az a kár, hogy nem terjeszkedett ki, a galántai hitczikkek mindegyikére, hanem először annak első hitczikkébe foglalt úrvacsoratant czáfolja az 1—26. *a)* levélen, s azt bizonyítgatja, hogy a szeretetvendégségben nem kenyér, hanem Krisztusnak igaz és valóságos teste vétetik fel, a kenyérnek és bornak anyaga és lényege nélkül. Ezen fejezetben tárgyunkra vonatkozólag ennyi van: *„A galántai konvent úgy bizonyítja a szellemi evésről szóló czikkelyét,* hogy azt teljesen kétértelmüvé engedi tenni. Mert, úgymond, az irásokban sehol sem taníttatik a Krisztus testének, azaz magának a Krisztusnak más élvezési módja, mint hit által, más módot tehát nem fogadunk el, mig az, az irásokból nyilván ki nem mutattatik, ahol különösen a hitczikket kétségbe vonja, és kétértelmüvé teszi, ő addig nem akar mást hinni, mig Krisztus testének valóságos evéséről fel nem világosíttatik, melyet az egyetemes egyház eddig tanított, és igy vagy kevés, vagy semmi alapja nincs az ő jegyzékének; ezen dologról Luther is irt a sakramentáriusok ellen".[3] Igen oktalanul fogja fel és magyarázza az illető helyet Dobronoky Miklós az ő Simon Páljával, midőn levelében ezt mondja: Ez az, ugymond Simon Pál, amely eszközök által, az úrvacsorájának törvényes vételében Krisztus-

---

[1] Ugyanott és 7. *b)* levélen.

[2] Az Országos levéltárban levő eredetiekről.

[3] Ugyanott 15. *a)* és 16. *b)* levélen.

nak valóságos teste és valóságos vére közöltetik velünk[1] . . . „Ezeket az a Dobronoky nem veszi észre az ő társaival, melyik bokor alatt lappang a kigyó“[2] . . . „Így is felelek Dobronoky gyarló bizonyítékára“[3] . . . „Ha tehát a galántai új sakramentáriusok gyülése és Simon Pál szerint“[4] . . .

A második fejezetben a 26. *b*) — 32. *a*) levélen előadja, hogy amint Polikarpus tanítványa, szent Irenaeus bizonyítja, a szeretetvendégség sakramentumában földi és égi dolog van, és adja Irenaeus szavainak igazi értelmét. A harmadik fejezetben (32. *b)* — 49. levél) bizonyítgatja, hogy János evangéliomának hatodik fejezetét a Krisztus teste és vére evéséről nem a sakramentáriusok értelme szerint szellemileg, hanem betü szerint kell értelmezni, s mindjárt a 32. *b)* levélen idézvén Augusztinus véleményét, igy folytatja: „ezt az érvet használják az összes szent atyák, és *ezt a galántai eretnek gyülésnek* figyelembe kellett volna venni“[5] — majd ezt mondja: „Igen gyarló azoknak *a galantaiaknak a bizonyítéka,* akik a Krisztusnak a sákramentomban való valóságos jelenlételét tagadják, mivel, ugymond; törni nem lehet: a csontot nem vagdalhatjátok kicsiny darabokra abból“[6] . . .

A harmadik és negyedik fejezetben azt tárgyalja, hogy a hitetlenek és bünösök is valósággal veszik a Krisztus testének sakramentomát, és így az áruló Judás is vette Krisztus valóságos testét az úrvacsorában. Tárgyunkra vonatkozólag pedig ezt irja: „Jóllehet az új dogmáknak amaz oltalmazói, mint Dobronoky predikátor is (de bizonyára, nem az Isten igéjének predikátora) és a többi galántaiak azt hazudják, hogy nem tartoznak Kálvinhoz, vagy más valakihez, mindazonáltal *dogmáik a legvilágosabban Kálvinból vannak merítve,* hogy erről a hitczikkről is az ő szavait ismételjem:[7] idézi Kálvin Instit. 4. könyv 17. fej. A sákramentom (hogy ismét Augusztinuszt idézzem) két dologból áll, így tanít Iranaeus, t. i. földi és égi dologból, azaz, majd mint a kenyérnek és bornak jele tünik fel, majd mint a két dolog, a földi és égi összetételéből előállt kenyérből és husból, mint Augusztinus állítja

---

[1] U. o. 21. *a)* levél.
[2] U. o. 22. *b)* l.
[3] U. o. 24. *a*) l.
[4] U. o. 24. *b)* l.
[5] U. o. 33. *b*) l.
[6] U. o. 44. *b*) l.
[7] U. o. 50. *a)* l.

(amely helyet *a galántaiak esztelenül a maguk számára bitorolnak és hoznak fel a második hitczikkelyben).*“[1]

A hatodik fejezetben (68—74. levél) arról tárgyal, hogy a sakramentáriusok istentelenül megtagadják a Megváltó testét, de „nem számit, amit Dobronoki többi galántai sakramentárius társaival és másokkal együtt ürügyül felhoz . . . amit Dobronoky levelében ezen szükségesség enyhitéséül említ“.[2] Végül a hetedikben (74. *b*) levéltől 80-ig) a galántai sakramentáriusok azon új és istentelen állitása ellen, hogy a házassági ünnepélyeket csak hétköznapokon engedték megtartani, sikra száll, és bizonyítja, hogy ezeket a hív keresztyének, vasárnapokon és ünnepeken törvényesen és kegyesen gyakorolták és gyakorolják.

A felső-dunamelléki egyházkerület történetében két fontos tényt bizonyíthatunk tehát Monoszlay András könyvecskéjével. Egyik az, hogy *a Kálvin értelme szerint való szervezkedés az 1592. évi galántai zsinaton, Dobronoky Miklós püspök alatt megtörtént, aki az alkotott hitczikkeket védelmezte,* a másik pedig az, hogy *ekkor már Dobronoky püspök volt,* mely körülményből azon következtetést vonhatjuk le, hogy közvetlen utóda volt Siboltinak. Azon tény, hogy 1593-ban Monoszlai ajánló levele keltezése előtt is két gyülést tartottak a reformátusok, Komjátin és Semptén, csak amellett bizonyít, hogy a megalakult kerület éberen őrködött a maga határain belől, s tán lesz idő, mikor ezen ismeretlen határozatok felől is, teljes részletességgel itélhet az egyháztörténetirás, most meg kell elégednünk annyival, hogy meg tudjuk határozni a református egyházkerület megalakulását, és ismerjük annak püspökét. Ezen időben különben már nagyon szomoruan állott a katholikusok ügye. Veresmarti Mihály megtérése történetében azt irja,[3] hogy ürményi prédikátorsága idejében *alig volt már azon vidéken egykét községük,* s csak Tardoskeddet, Mocsonokot, az esztergomi érsek és nyitrai püspök jószágát, továbbá Surányt és Séllyét említi, mint olyanokat, ahol még akkor katholikus papok voltak. Nem is lehetett ez másként, hiszen ezen vidék hatalmas földesurai: a Thurzók, Ungnádok, Balassák, a ghymesi Forgácsok, az alsólendvai Bánffyak, Nyáryak, Berényiek, Vizkeletiek, Révayak, Szerda-

[1] Ugyanott 51. *b)* l.

[2] U. o. 69. *a)* l.

[3] *Ipolyi Arnold:* Veresmarti Mihály XVII. századi magyar iró élete és munkái. Bpest, 1875. 41. lap.

helyiek jószágaiban mindenütt hirneves evangéliomi egyházak voltak.[1]

Bizonyára ebből az időből való a Szilágyi Béniámin István Synodáliáiban fenmaradt azon 32 czikkből álló szabályzat, melyet 13 Bars- és Nógrád vármegyei lelkész irt alá.[2] Bizonyítható ez magából a szabályzatból, mely az 1576. évi herczegszőllősi kánonokból van merítve, illetőleg annak az alapján készült, de az úrvacsora kiszolgáltatásáról szóló szakaszok ki vannak hagyva belőle, fenhagyván a lelkészeknek, hogy kenyérrel, vagy ostyával éljenek annak osztogatásánál, de mivel azon egyházak mindegyikében, amelyeknek lelkészei magukat, nevük aláirásával ezen czikkek megtartására kötelezték, a reformált egyház szilárdult meg, bizonyos, hogy keletkezését az 1592. évi galántai zsinat előtt kell keresni. Mivel a czikkekben főpüspökről és esperesekről van szó, s mégis csak barsi és nógrádi lelkészek irták alá, egyik példányát kell keresnünk benne a tót és német ajku evangélikusoktól magukat külön szervezett magyar reformátusoknak. A XVII. század elejéről már több barsmegyei lelkész nevét ismerjük, ekkor már Barsban is tartattak a zsinatok, ezen czikkek alá irt lelkészek nevei pedig ekkor már nem fordulnak elő: a történeti következetesség kivánja, hogy keletkezését 1592 előtt keressük. És ha ismeretesek is ezen czikkek a herczegszőllősi kánonokból, mégis felvettem ide, hogy mint a szervezkedés korából való történeti emlék, egyszersmind legrégibb kánongyüjtemény, itt a maga helyén is feltalálható legyen, továbbá azért is, mert Mokos[3] a lelkészek névsorát tévesen közölte. Imé a czikkek:

1. Egy az igaz és örökkévaló Isten, kit minden keresztyén embernek igazán kell ismerni, és vallani, semmit e világi hatalmasokkal nem kell gondolnunk, ha ő tőle minket el akarnának szakasztani, és más idegen Istent tiszteltetni.

2. Ezt pedig az igaz Istent, kinek kivüle más Isten nincsen, hisszük egynek lenni természetiben, vagy állatjában; de ugyanezen egy Istent, a Szentirás szerint valljuk és imádjuk három személyben, mely az Atya, a Fiu, és a Szentlélek.

3. A főpüspök semmit az önnön fejétül ne cselekedjék, hanem

---

[1] *Fabó András:* Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica. III. 139—140. l.

[2] Megvan a debreczeni református főiskola könyvtárában.

[3] Idézett mű 240—241. lap.

minden dolgot a seniorokkal és a több arravalókkal közöljön; azonképen a seniorok is az ő diecesiajukban való atyafiak tanácsából és akaratjából cselekedjenek és végezzenek.

4. Tartoznak az anyaszentegyházban minden közönséges tanítók a senioroknak engedelmességgel, és valamikor az ő jelenvoltuk kivántatik, minden okvetetlen legyenek jelen, hanem ha oly dolog állana előttük, ami semmiképen őket oda nem eresztené.

5. Senki se prédikáljon, se a szentségeket ne szolgáltassa más megyében, az ott való tanítónak hire és akaratja nélkül.

6. Próbálás nélkül senki az anyaszentegyházi szolgálathoz ne nyuljon; ez okáért azt kivánjuk, hogy senki se prédikáljon, se ne kereszteljen, mig az ő tudománya és erkölcse meg nem próbáltatik.

7. A gyermekszülő asszony állatoknak beavatásukat, és az apostolok emlékezeti napjait, noha erre kötelesek nem volnánk az Istennek törvényéből, mindazáltal botránkozásnak eltávoztatásáért, ahol gyenge község vagyon, megtartjuk, és az igét hirdetjük; kézimunkától senkit nem tiltunk.

8. Esztendő által az Úr napját, a Krisztus születésének, halálának, feltámadásának, mennybemenésének és a szentléleknek elbocsátásának napjait megszenteljük, és megüljük, mivelhogy hitünknek ágazatinak és idvességünk emlékezetit tartják.

9. Az Úr napján senkit nem esketünk, mert a szent nap szent életet kiván, az emberek pedig a házasságnak lakodalmiban sok hivságos dolgokat cselekesznek: részegeskednek, kajabajálnak, éktelenül szöknek, az igét elmulatják, miket Isten igen bán és tilt; azért mi is tiltjuk az Úr napján való házasulást.

10. Minden prédikátor az ő tisztében hivséggel járjon, Úr napján kétszer prédikáljon, az Úrnak vacsoráját vagy minden hónapban, vagy minden kántorban — mennél gyakrabban lehet, szolgáltassák a községnek.

11. Senki a tanítók közül nagyobb terhet fel ne vegyen, hanem amennyit ismer magában, hogy elviselhet; azért senki nagyobb jövödelemnek okáért helyét ne változtassa, még hogyha hivatalja volna is. A község is pedig az ő pásztorát, vagy reá való haragjában, az önnön fejétül, a főgondviselőknek hirük nélkül el ne küldje és mást ne fogadjon, mert ez gyakorta esik, hogy a község a hizelkedőkben és csélcsapokban inkább gyönyörködik, hogy nem mint az igaz és hiv tanítókban, és így leszen, hogy az ő kedvük szerint doktorokat válogatnak maguknak.

12. A szent Pál kívánja és parancsolja a tanítóknak a józan életet; ez okáért minden prédikátor megoltalmazza magát a részegségtül, mert ha valaki szent hivatalát és önnön személyét részegségével megrutítja, tisztitül megfosztatik és csépre, kapára hajtatik; azért nem engedjük senkinek, hogy a parasztokkal a korcsmán együtt dőzsöljön.

13. Minden esztendőben kétszer a főpüspök synodust tegyen; a seniorok pedig mennél gyakrabban lehet, ha lehetséges el is menjenek és visitálják az eklézsiákat, mind a tanítóknak és kösségnek jobbulásáért.

14. Senki az ő tanítótársát alattomban ne rágalmazza, se nyilván avagy titkon gonosz akaratból a senior előtt ne vádolja, hanem atyafiui szeretetből cselekedjék ő vele, hogy az ő lelkét Istennek megnyerhesse. A kösségtül is azt kívánjuk, hogy az ő tanítóját ok nélkül be ne vádolja a gondviselőknek, hanem inkább tegyen ő felőle minden tisztességes emlékezetet.

15. A prédikátor hivalkodó ne legyen, hanem foglalatos az isteni szolgálatban, prédikálásban, imádkozásban, hálaadásokban, a szent életnek követésében, hogy legyen így példaadó az ő alatta való kösségnek és épitsen mind tanításával, mind pedig erkölcsével.

16. Senki az eklézsiáját el ne hagyja esztendejének előtte; akkor is a seniornak az ő elmenését és annak okát megjelentse. Azt is akarjuk, hogy senki magát úgy valahová ne kötelezze, hogy azután őket megcsalja, hanem először meglássa, ha lehet, vagy nem; mert a hazugság jóllehet mindenekben rut erkölcs, de főképpen azokban, akik sokaknak tüköri; azért meglássák, hogy hazugsággal tisztüket és személyüket meg ne rutítsák.

17. Senki az ő tanítótársát titkon való hizelkedéssel helyéből ki ne ássa, mert ezzel az ekklézsia nem épül, hanem romol és a gyarló kösség ismét kész leszen minden csalárdságra és felebarátjának romlására.

18. Az eklézsiáknak ügyét, jámbor tanítóknak sok törekedésük által szerzett jövedelmét, ha nem öregbíthetik, el ne veszessék, mert a kösség igen örül az ingyen szolgának, bátor alávaló legyen is.

19. Ha valami nehéz dolog támadna a keresztyének között, semmit a tanító önnön fejétül ne cselekedjék, hanem mindjárást az Isten igéjére és a régi keresztyéneknek Isten igéje szerint rendelt kánonira tekintsen és minden dolog felől itéletet aszerint tegyen.

20. Senki a házasulókat különben össze ne eskesse, hanem ha elébb mindkét félnek szabadsága felől bizonyos leend; egyenetlen személyeket, azaz aggal ifjat, össze ne eskessen, fejedelmektől való féltében.

21. Senki, se prédikátor, se mester, egy püspökség alól más püspökség alá ne menjen, hanem attól, akinek püspöksége alatt lakott, levelet kérjen jámborsága mellett.

22. Az iskolamesterek az ő prédikátoruknak tisztességgel és engedelemmel legyenek; alattomban őket ne árulják, se rágalmazzák, avagy a község között, avagy mások előtt. A pásztorok ismét az ő mesterüknek, kik jó erkölcsben viselik magukat, tisztességgel legyenek.

23. Minden nyilvánvaló czégéres bünben élő heverő embereket, akik életüket jobbítani soha nem akarják, mint a részegeket, hamis esküvőket, szitkos átkozókat, lopókat, paráznákat, uzsorával kereskedőket és egyébféle botránkoztatókat kitiltunk a keresztyén gyülekezetből, hogy akik megtérendők, megtérjenek, akik pedig jobbulni nem akarnak, nyilván legyenek, miképpen hogy eleitől fogva ez a szokás az Istennek népe között megtartatott. Addig pedig a kitiltottak be ne vétessenek, míg az Istent és a keresztyéneket meg nem követik.

24. A pásztorságnak tisztit, akik fel akarják venni, azoknak, kik érettük oda munkálódnak, étellel és itallal tartoznak.

25. A tánczot mind mennyegző lakodalmában, mind pedig egyéb közönséges helyen a prédikátoroktul és azoknak házastársuktul is tiltjuk erősen.

26. A szentségeknek szolgáltatása, jóllehet bizonyos helyhez nincsen köteleztetvén, mindazáltal az Isten szerzésének becsületes voltáért azt akarjuk, hogy a templomban legyen; ahol pedig templom nem leend, más közönséges helyen is meglehet. A keresztségben pedig a gyermekeknek atyjaik jelen legyenek.

27. Szent Pál nem engedi a tanításnak tisztit a templomban az asszonyi állatnak, azért a szentségek szolgáltatását sem engedi, mert a szentségek az igével együtt járnak. Ha pedig bába-anyánk kézközön, mint ők nevezik, megkereszteli is a gyermeket, az hiábavaló leszen és az egyházi szolga afelől ugyan megkeresztelheti.

28. A sugó-gyónást, mit a pápa papjai kivánnak az emberektül, nem javalljuk; mindazáltal a megrettent lelkü emberek elmehetnek a prédikátorhoz és ő tőle vigasztalást vehetnek.

29. Akik nem akarnak semmiképpen élni az Urnak vacsorájával, azokat először a tanító intse és ha meg nem jobbulnak, a keresztyének közül kitiltsa; gyermekeket, esztelen bolondokat, kik még nem tudják próbálni magukat, és becsülni az Urnak szent testét és vérét, az Urnak asztalától tiltunk.

30. Mivelhogy az ördög a beteg ember körül igen forgolódik, hogy őtet kétségbe ejthesse az Istennek irgalmassága és bünének bocsánatja felől: a prédikátor tartozik elmenni és az Istennek szent igéjével biztatni, bátorítani és erősíteni minden ördögi kisértetek ellen.

31. Senki a prédikátorok közül, tisztin kívül ne hágjon, amint szent Pál is Timotheusnak parancsolja, azaz, ha pásztor, hát udvarbiró, dézmás, rationista és egyéb eféle rendtartásnak ellene mondjon; sok dologba magát ne avassa.

32. Minden tanító ez articulusoknak, azt kivánjuk, fogadjon engedelmességet s az ő tulajdon nevét aláirni tartozik.

Bars- és Nógrádvármegyében aláirták:

Gyöngyösi Gondán András lévai lelkipásztor.

Baranyai Miklós sarlói lelkipászlor.

Komáromi János ölvedi lelkipásztor.

Bukonvi Mihály, az Isten igéjének szolgája, Zselizen.

Magyaradi Mihály egyházi hitszónok, Kuralyon.

Dávid B. János, omnium nimirum E. V. A.

Dániel András, a kálnai egyház szolgája.

Taksonyi János, a sárói egyház lelkipásztora.

Bradi Michael, indignus minister Verbi Dei humillime mea subjicio praescriptis articulis.

Corvin Ábel, a varsányi eklézsia lelkipásztora.

Corvin Éliás, a perőcsényi eklézsia lelkipásztora.

Farnadi Mihály, a farnadi eklézsia lelkipásztora.

N(agy) Péter, a füzesgyarmati ekklézsia lelkipásztora.

Midőn Veresmarti Mihály 1599-ben Kőrösről menekülő hiveivel Ürményben letelepedett, a szomszédságában levő Komjátin, Forgács Péter birtokán, Dobronoky Miklós a dunáninneni virágzó kerület püspöke volt a lelkész,[1] kiről említett munkájában többször megemlékezik, mely mint korrajz, élénk képet nyújt ezen vidék akkori egyházi viszonyairól. Veresmarti előbb czeglédi, majd

[1] *Ipolyi:* Idézett mű.

kecskeméti rektor volt, azután kőrösi lelkész lett, de innen a török által zaklatott lakosokkal, erre a részre menekült. Ürményből gyakran átment Komjátiba, hol egy alkalommal Dobronoky jelenlétében, Suri Mihály rektornál[1] valami polemikus könyv került a kezébe, s vitatkozás közben a katholikus álláspontot védelmezte, ám azért a szószéken nyiltan támadta a katholikus egyházat, melyről Forgács Ferencz nyitrai püspök midőn tudomást szerzett 1604 julius havában, vagyis a pozsonyi országgyülés után, az általa szerkesztett hires XXII. törvényczikk alapján fegyveres katonákkal elfogatta és várába záratta, honnan azonnal irt a püspöknek, tudakozódván tőle esetének okát. Forgács megfordította Veresmarti levelét s hátára ezt irta: Fogságodnak az az oka, hogy te egy kálvinista eretnek vagy, ki a Krisztus juhait eltántorítod és az igaz keresztyén hitet gyalázod hiveid előtt.[2] Veresmarti ugyan továbbra is a nyitrai vár börtönében maradt, de a levelet elküldte Komjátiba saját püspökéhez, Dobronokyhoz. Elfogatása nagy feltünést és megdöbbenést okozott mindenfelé, Nyitravármegye háromszor küldött közgyüléséből Forgácshoz, hivei és egyéb főemberek is közbenjártak érte, először Ujfalusi János, majd Apponyi Pál, végre maga az alispán: Szerdahelyi Mihály, de hiába: az 1604-ik évi országgyülésről boszusan haza érkezett érsekjelölt, az eretnekek kihágásainak megfékezéséről irt munkáját, gyakorlatilag is alkalmazni igyekezett. Veresmarti tehát fogságában maradt, hol Keresztesi Máté nyitrai kanonok térítgetni kezdé, s a gyenge hitü ember már ekkor elesett. Mikor szeptemberben eljött a hirre, hogy Bocskay az alkotmány és a vallásszabadság biztosításáért fegyvert fogott: Forgács is jónak látta Veresmartit fogságából szabadon bocsátani. Visszatért tehát Ürménybe hiveihez s midőn 1605 tavaszán Bocskay az egész vidéket meghódította, Veresmarti is örömmel üdvözölte, s midőn Homonnai Bálint Érsekújvárt, Rhédey Ferencz Nyitrát bevették: mindkét helyen jelöltek ki a reformátusok számára is templomot, a hitéért fogságot szenvedett s ott megrendült férfiú, a nyitravári tábori lelkészségre vállalkozott, de csak két hónapig volt itt, mert innen késő ősszel Komjátiba vitték, az Érsekujvárba távozott Dobronoky Miklós püspök helyébe.[3]

A római katholikus egyház ekkori székhelyén, Nagyszombatban is visszaadta Bocskay az ispotály-templomot a református egy-

[1] U. o. 43. l.
[2] U. o. 52. l.
[3] U. o. 109—141. l.

háznak, melyben már Sibolti is esztendeig prédikálta az evangéliumot. Asztalos András itteni tekintélyes református polgár, a zsoltárfordító Szenczi Molnár Alberthez 1608 márczius hó 6-án kelt levelében örömmel eltelve irja, hogy május hó 16-án lesz három esztendeje, tehát 1605 óta, hogy van lelkészük és tanítójuk. Taksonyi Péter esztendeig volt rektor, két év óta van már náluk Somorjai Patkó Tamás, akit 1609-ben a deáki prédikátorságra bocsátottak ki; lelkészük 1605 óta Hollósi Márton, ki mellett volt egy évig Suri Mihály, mikor egyikőjük a ferenczrendiek templomában szolgált, melyet az érsek 1607-ben visszafoglaltatott. A két lelkész azonban nem fért össze egymással; Suri Heidelbergben tanult, az urvacsora-tanban a svájczi reformátusokat követte, az ostya miatt az öreg Hollósival nem alkudhatának meg, azért Komjátiba ment az állomásáról lemondott Veresmarti helyébe. S mikor Hollósi 1609-ben februárban meghalt, Dobronoky püspök felszólította Veresmartit, hogy fogadja el a nagyszombati prédikátorságot, majd az egyház megbizottait, Bédi Istvánt és Sánta Pált küldé hozzá levelével s kérte, hogy szolgáljon egy darabig ezen újonnan plántáltatott eklézsiának, azután — úgymond — megtanít az idő, mit kelljen cselekednünk. Az én esztendőm im eltelik, s ha nem akarsz ott maradni, helyembe (Érsekújvárba) akarlak elhelyeztetni. Veresmarti el is ment ekkor Nagyszombatba az egyház küldötteivel, de mivel már ekkor az a hir volt elterjedve róla, hogy katholikussá lett, a hivek is kedvetlenül fogadták,[1] s azért nem is őt, hanem Rátkai Györgyöt vitték Hollósi helyébe Deákiból, rektoruk ekkor Makai Máté volt, akit Györgyösről vittek magukhoz.[2] Az iskolában száz körül volt a tanulók száma,[3] mint Asztalos András irta Molnárhoz.

Míg Illésházy nádor élt, a nagyszombati református egyház szép fejlődésnek indult, azonban ennek halála után Forgács Ferencz érsek, nem akarta őket megtürni az ő városában, s támogattatva a püspököktől és a káptalantól, az ország törvényei ellenére rávette a városi tanácsot, hogy támadjon ellenük; először Asztalos Andrást vették elő, amiért az iskolának és a rektornak helyet adott s 250 forint értékü marháját elvitték, s két hét mulva, vagyis okt. 16-án[4] hatalmasul rákerekedtek a prédikátor házára a katholikus polgárok,

[1] [2] Ugyanott, 223. l.

[3] *Dézsi Lajos:* Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Budapest, 1898. 330. l.

[4] U. o.

és feldühödve megesküdtek, hogy addig sem nem isznak, sem nem esznek, míg a prédikátort és az iskolamestert ki nem vetik a városból. Négy tanácsbeli, a fertálymesterek és drabantok jelenlétében, az oda rendelt szekerekre portékáját felrakták, feleségével, gyermekeivel kiküldték a város határából az iskolamesterrel együtt. Az oda sereglett hivek, mást nem tehetvén, részvétüket nyilvánították, de a katholikusok fenhangon kiáltották: csak menjenek oda, ahonnét jöttek; senki sem adott nekik engedélyt arra, hogy itt megtelepedjenek.[1]

A nagyszombati határból erőszakkal kivitt Rátkai György lelkész és Makai Máté rektor, a szomszédos Majtényban, Écsy Gáspár jómódu pártfogójuknál kerestek szállást, aki nem levén otthon, kénytelenek voltak egyelőre, ennek barmai között, az istállóban megvonni magukat, de midőn hazaért, vendégszeretettel fogadta az üldözötteket, mindaddig, míg a nagyszombati egyház egyik főembere, Szegedi Gáspár a város mellett levő pusztáján menhelyet nem nyújtott a hontalanoknak.[2]

A vallása szabad gyakorlatában méltatlanul megtámadott s belhivatalnokaitól megfosztott nagyszombati református egyház, ezen sérelmes ügyét a november 1-én megnyilt pozsonyi országgyülés elé terjesztette. Immár az ország előtt vagyon dolgunk, irja Asztalos András,[3] de még elő nem vétetett, míg palatinust nem választnak Illésházy helyett. Az urakat eléggé felbuzdítottuk és a vármegyéket, felette ajánljuk magukat, hogy az előbbeni végzésben, mely szerint szabad legyen a vallás, semmit, egy pontot sem hagynak hátra, hanem inkább megerősítik, mindazonáltal jó reménységünk vagyon, hogy ismét behozhatjuk a prédikátort és az iskolát is. Vannak bizonyára sok ellenségeink, kik ellenünk szegülnek, de az Ur hatalmasabb mindazoknál és ellenük állhat, mint ennek előtte.

A nádorválasztás után követelték a protestáns rendek, hogy ezen sérelem orvosoltassék. Ámde a kath. párt, élén a botrányt rendező Forgács Ferencz érsekkel, nagy és hosszu vitát idézett elő, s úgy viselkedett, mintha a bécsi béke s az azt beczikkelyező törvény nem is léteznék, s a nála járt nagyszombati katholikus küldötteket is kitartásra buzdította, ő a maga részéről, úgymond,

---

[1] U. o. 336. l.

[2] A rektor Makay verses leirása. U. o. 467. l.

[3] U. o. 331. l.

kész a végletekig elmenni, kész életét is feláldozni inkább, mint eltürje, hogy az ő városába valamely prédikátor bevitessék. Azonban hiába erőltette az érsek törvénytelen álláspontját, az országgyülés többsége kimondta, hogy Nagyszombat városa tartozik a királyi biztosok által visszahelyezendő prédikátort és iskolamestert befogadni. Thurzó nádor decz. 19-én tudatta a határozatot a várossal s 28-án megjelentek a biztosok, Herman Márton és Bajcsics Péter s az elüzött lelkészt és tanítót visszahelyezték.[1] Makai Máté 1611-ben Losonczra ment innen, amikor Samarjai János lett utánna a rektor; Rátkai pedig midőn 1615-ben Lévára ment lelkésznek, a nagyszombatiak Patkó Tamást vitték helyébe.

A bécsi békekötés, és az azt beczikkelyező 1608. évi pozsonyi országgyülésnek a vallás szabad gyakorlata ügyében törvénybe iktatott azon határozata, hogy sem végvárakban, városokban, falukon, senkit hitében nem szabad háborgatni, hanem szabad legyen a vallás mindenütt egész Magyarországon: Felső-Dunamelléken is új életre keltette a reformált egyházat. Asztalos András nagyszombati polgár 1609 február 10-én örömmel irja Molnár Albertnek: Immár Isten kegyelméből, most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házuknál sem volt szabad olvasni a szentirást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium, Pozsonyban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Samarjában, Séllyén, a jézsuitákat be sem bocsátják az országban. Sok helyeken, hol a háboru előtt be sem mert menni az evangélikus prédikátor, most immár a pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban, (Érsek) Újvárban, Samarjában, Séllyére, mely ugyan a jézsuitáké vala, és több falukban is. Csakhogy bizonyára a tanítók szüken vannak, és az iskolamesterek annál is szükebbek.[2] Mint mindjárt látni fogjuk, lelkészeik és tanítóik közül többet ismerünk, emlékezetüket részint Molnár Albert levelezése, részint a katholikussá lett Veresmarti tartotta fenn, kiknek irataiból, a különben eléggé mozgalmas egyházi élet képét megrajzolhatjuk.

A komjáti lelkészi állomásról lemondott Veresmarti, mint megtérése leirásában elmondja, többször kérte Dobronoky püspököt, hogy vallási kételyei felől nyugtassák meg, ki ügyében több zsinatot hivott össze, így egyet 1609 szeptemberben Barsra, hol a püspökön kivül hatvan lelkész volt jelen, kik közül felemlíti Csene Péter csallóközi esperes samarjai, Csatári Gergely mosonyi, Puha Pál

[1] *Ipolyi:* Idézett mű. 378., 379. l.
[2] Ugyanott. 298. l.

esperes barsi, Suri Mihály esperes komjáti, Taksonyi Péter jókai, Patkó Tamás deáki, Rátkai György nagyszombati lelkészeket.[1] Úgy látszik Bars rendes zsinati székhely volt, Szenczi Szijjártó Lukács nagymegyeri lelkész irja Molnár Albertnek,[2] hogy Taksonyi Péter és Suri Mihállyal együtt az 1607 május 26-iki barsi zsinaton avattatott fel; maga Dobronoky is emlékezik egyről 1608 szept. 22-iki levelében, melyben azt irja Kanizsai Pálfi János somorjai rektornak, hogy „*a multkor, a mi barsi zsinatunkon* említettem neked, sőt a mi újvári iskolánk igazgatására szóló tisztes meghivást el is küldöttem",[3] mely világosan egy itt tartott zsinat emlékét újítja fel. Veresmarti leirása szerint a zsinatot jókor reggel elkezdték, s miután a többi tárgyakat elintézték, mikor az ő dolga következett, mindenkit, az iskolamestereket is (Lőveit, Gáspár Flóriánt és Suri Pált), kiküldték a barsi régi, gótizlésben épült templomból, melynek hosszu csucsos ivezete alatt a szentély elején, hosszu fekete tógájában ő a középre állt, előtte körben hatvan prédikátor ült. Először Dobronoky püspök szólt, majd Suri Mihály vette át tőle a szót és kérdé: vitatkozást kiván őkegyelmüktől, vagy orvosságot? Hosszas gondolkodás után kijelentette, hogy vitatkozást nem kiván, beszédére Puha Pál, Suri és Taksonyi válaszoltak, de mivel a vitatkozás kiindulása és feltételeire nézve megegyezni nem tudtak, sok feleselés és személyeskedés után abban állapodtak meg, hogy Szent-Mihály nap után való héten Deákiban új zsinatot tartanak; ez azonban elmaradt. Ekkor Veresmarti újra kérte a püspököt, hogy czáfolnák meg legalább csak azt, amit Bellárminból hoz fel ellenük, igazítsák el vallási kételyeit. Sürgetésére kitüzte Dobronoky a zsinatot 1609 nov. 17-re Komjátiba.[4]

A zsinaton csak tizenhatan jelentek meg, felemlíti közülük Dobronoky püspököt, Puha Pál esperest, Suri Mihály, Taksonyi Péter, Patkó Tamás, Nemesnépi Dániel szőllősi lelkészeket, Kanizsai Pálfi János samarjai, Pécselyi Király Imre komáromi rektorokat, mikor köszönteni ment őket — úgymond — feltünő kedvetlenséggel fogadták, Puha Pál esperes kezet sem fogott vele, s feddődve kérdezte: no mit akarsz immár!? miért hivattál, mit kivánsz tőlünk, miért háborgasz és szerzesz ilyen botránkozást az eklézsiában!? Majd összegyültek a lelkész lakásán, s felhivták

[1] *Ipolyi:* Idézett mű. 270. l.
[2] 1608 nov. 5-ről. *Dézsi:* I. mű. 290. l.
[3] *Fabó:* Codex Diplomaticus. 43. l.
[4] *Ipolyi:* I. mű. 269—303. l.

a megjelenésre, bátorítva őt, hogy semmitől ne tartson, miután hitlevelet is adtak neki. A vitatkozás azonban most is csak az eddig történtek feletti feleselésből állt, melyben a püspök, Puha Pál, Suri, Taksonyi, Nemesnépi, Pécselyi vettek részt, s mivel eredményre nem juthattak: Surit, Taksonyit és Patkót küldték ki, hogy Veresmarti dolgát vigyék véghez.

Suri Orvos Mihály a theologiai tudomány szinvonalán álló tehetséges férfiu volt. 1595-ben Debreczenben tanult,[1] 1600 április 1-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be,[2] s 1602 márczius 1-én jött vissza,[3] ahol a kiválóbb tanárokkal, mint *Páreussal* és magyar tanuló-társaival, Molnár Alberttel, Taksonyi Péterrel, Thury Györgygyel tudományos reményekre jogosító irodalmi érintkezésbe lépett. Mint láttuk, Komjátin volt rektor, majd nagyszombati lelkész volt egy évig, 1606-ban Komjátiba ment, hol meg is nősült Prágai Zsuzsánnával,[4] s ezen egyházmegyének esperese volt, 1614-ben Sárospatakra ment lelkésznek. Másik kiküldött társa, *Taksonyi Péter* 1592-ben a wittenbergi egyetemen tanult,[5] s egyike volt azon 25 magyar tanulónak, akik mivel a reformált egyház hittani álláspontjával ellenkező és a két protestáns egyház teljes elválására vezető Formula Concordiae aláirását megtagadták: Frigyes Vilmos szász választó-fejedelem 1592 deczember 2-án kelt s a gyülölt kálvinisták végkiirtását kimondó rendeletével az egyetemet elhagyni kényszeríttettek.[6] 1600 november 26-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be,[7] hol Pareussal szorosabb viszonyba lépett s 1602 aug. 28-án dr. Coppen rektor elnöklete alatt vitatkozást tartott,[8] Molnár Alberttel benső baráti viszonyba lépett s buzdította több fennmaradt levelében a magyar biblia kiadására, s mikor 1603

---

[1] Catalogus Omnium Scholae Debrecinae Civium legibus eiusdem ab anno 1588 subscriptorum. Kézirat, közöltem az Iskolatörténeti Adattár II. k.

[2] Sárospataki Füzetek. 1862. 501. l.

[3] *Dézsi:* Idézett mű. 128. l. Közli Molnár Alberthez küldött levelét.

[4] Ugyanott.

[5] *Frankl:* Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 317. l.

[6] *Ember Pál:* Historia ecclesiae reformatae in Hungaria. 330. l.

[7] *Frankl:* Idézett mű. 253. l.

[8] *Czime:* Theses Theologicae. De officio Christi de quibus divino numine adspirante praeside Bartholomeo Coppen, theol. doctore et professore ordinario, in illustri et perantiqua Heidelbergensi academia publice respondebit *Petrus R. Taxonius* Ungarus ad XXVIII. diem augusti horis et loco consuetis. Haidelbergae, 1602. Ajánlta Asztalos András nagyszombati tanácsos, pártfogójának.

májusban haza jött, az általa kivitt visolyi bibliát Molnár részére az egyetemi könyvtárba letette. 1603-ban szenczi, 1605-ben nagyszombati rektor volt, 1607-ben jókai, később 1610-ben szerdahelyi lelkész, 1611-ben csallóközi esperes volt. Szijjártó Lukács 1610 julius 7-én ezt irja Molnárnak róla,[1] hogy

> Szerdahelyt lakja,
> Borát gyakortább hajtja,
> Ki miatt magát is gyakorta elfelejti
> És nótában ejti.

Esperesi tisztét azonban nem sokáig vitte, mert 1613 május 28-án temették el.[2] Szijjártó jellemzése daczára is igaza van Ipolyinak,[3] mikor azt irja róla, hogy egyike volt a tudományosan legműveltebb itteni ekkori prédikátoroknak és mint ilyen állíttatott Veresmarti ellenébe. *Patkó Tamás* nagyszombati rektor volt Taksonyi után, 1608-ban Heidelbergbe akarták küldeni, de nem kaptak helyébe mást,[4] s mikor 1609-ben Rátkai Györgyöt Nagyszombatba vitték, Patkó Tamást kibocsátották a deáki predikátorságra.[5] Később nagyszombati lelkész lett, s mint ilyen, jelen volt az 1615. évi újlaki zsinaton.[6]

A kiküldöttek felhivták Veresmartit, adja elő pontonként irásban, röviden, azon pontokat és módozatokat, melyeket a vitatkozásban követni akar, s arra ők is közlik vele feltételeiket. Ekkor mind a két rész a feltételek és kikötések hosszu sorával állt elő, melyeket latinul fogalmaztak, s kitünik belőlük, hogy koruk tudományosságának szinvonalán állottak. Veresmarti előbbi feltételeit tiz pontban sorolta elő, melyekre a megbizottak irásban így válaszoltak: A te lelki nyavalyádnak megorvoslása kedvéért a mi presbiteriumunk rendeléséből im ide jöttünk és az Uristent s az ő szent angyalait hivjuk bizonyságul, hogy valamely gondolat és tudomány mibennünk vagyon, azt készek vagyunk nagy igyekezettel sebed meggyógyitására felajánlani. Mert valamit cselekszik a jó doktor, a beteget meg akarván gyógyitani (nem a beteg kivánsága szerint ugyan, hanem amint az orvossághoz illendő), minden

---

[1] *Dézsi*: I. mű. 349. l.

[2] *Fabó*: I. mű. 69. l.

[3] I. mű. 324. l.

[4] Asztalos András levele Molnárhoz, 1608 márczius 6-ról. Idézett mű. 153. l.

[5] *Dézsi*: I. mű. 330. l.

[6] *Fabó*: Codex Diplomaticus. 131. l.

tehetségünk szerint im készek vagyunk megcselekedni, csak meg ne vesd. Majd elmondják, hogy oly engedékenységgel viseltetnek iránta, hogy tovább sem hitük, sem tisztük nem engedi. A maguk részéről a következő pontokat terjesztették elő:

I. Hogy czéljuk egyedül Isten dicsősége, az anyaszentegyház üdve s az igazság felkeresése legyen. II. A tételek röviden és világosan adassanak elő s magyaráztassanak meg. III. Illendően, nyugodtan vitatkozzanak. IV. Egy kérdést megvitatván, menjenek át a másikra. V. Mindkét fél irásban adja elő tárgyát, azt pecsétjével és aláirásával erősítse meg és hit alatt fogadja, hogy mindaddig titokban tartja a dolgot, míg a presbiterium, sőt ha a dolog úgy kivánja, a felső-magyarországi kálvin-felekezeti egyházak zsinatai is ezt megvizsgálják s itélnek felette; melyet Veresmarti kifogása után úgy módosítottak, hogy a közelgő karácsony után két hétig kötelesek titokban tartani. VI. Ha mindenre nem tudnának megfelelni, ez az igazságnak ne legyen kárára, mely alatt a küldöttek azt értették, hogy ők végleges itéletet maguknak nem tulajdoníthatnak, sem ilyen halandót neki meg nem nevezhetnek, de ha ő ilyet képzel, kimutatják, hogy csalódik. VII. Az elferdítéstől mindkét rész tartózkodjék s a kimutatott igazságot előitélet nélkül fogadja el. VIII. Fogadja meg esküvéssel az orvosságot kereső Veresmarti, hogy ezen vitatkozásból nem vesz okot vallása rágalmazására. IX. A szentirás az egyedüli alap s az igazságot ennek értelmében kell eldönteni. X. A vitatkozók, ahányszor kivántatik, állításukat ezen szavakkal erősítik meg: ezt hisszük, ezt tanítjuk.[1]

Veresmarti megirta erre a maga kifogásait és se hossza, se vége nem volt az irásbeli válasz és viszonválaszoknak, épen ezért irásban megegyezni nem tudtak; de mihelyt szembeálltak egymással, azonnal megkezdték egész formaszerüen a vitát, azonban ez megint csak üres szalmacséplés volt, Veresmarti kifogásai miatt, s mivel ezen feltételek szerint Suri egyenes felhivására sem akart velük vitába bocsátkozni s azt egyszerüen megtagadta, Suri fenyegetően mondá: No hát efelől senkinek ne merj szólani, püspök uramat pedig ne bántsd se szóval, se irással! A küldöttek másnap Dobronokyhoz siettek Érsekújvárba, hirül vinni a történteket, Veresmarti egy 1609 deczember 30-án kelt levéllel mentegeté magát előtte,[2] s bár még a következő évben tartott zsinatokon is foglalkoztak

[1] *Ipolyi*: Idézett mű. 327—332. l.
[2] U. o. 347. l.

vele, de a magával és társaival meghasonlott férfiut elkezdett útján fel nem tartóztathatták, 1610 augusztus 15-én Bécsben, a jezsuiták kollégiumában Pázmány Péter kezébe letette a hitvallást.[1] Asztalos András 1610 február 20-án Molnár Alberthez küldött levelében így jellemzi őt:[2] „Ismerheti kegyelmed Michael Veresmartit; ezelőtt komjáti prédikátor volt, igen megtébolyodott a hitnek dolgában. A prédikátor uraim semmit nem tehettek neki, sem Barsban, sem Komjátin. Inkább hiszem, hogy a bosszuság vitte arra őtet, amiben vagyon. Azt akarja, hogy mutassák meg a prédikátorok, hogy ők törvényesen vannak elhíva a szolgálatra. Erre azok megfelelvén, azt kérdi, hogy Luther, Zwingli, Kálvin közönségesen vagy rendkivüli módon voltak-e elhíva? Erre is inkább hiszem, hogy megfeleltenek, nemcsak őkegyelmük, hanem még ő maga is, míg meg nem tántorodott. Azután kérdezi, hogyan lehet azt bebizonyitani, hogy őket a szentlélek vezeti, mellyel a szentirás magyarázatában dicsekesznek, mert ezt minden vallás követői egyformán követelik maguk számára, egymástól bármily eltérően magyarázzák is a szentirást. Ezután azt állítja, hogy felfordult állapot a tanulatlan s műveletlen hivekre bizni az afelett való itéletet, vajjon a pap, a szentlélek sugallata szerint, helyesen magyarázza-e a szentirást? Még szinte pápistává nem lett, de inkább hiszem, hogy közikbe áll, mert sok ideje, hogy itt vagyon Nagyszombatban és néha-néha oda is elmegyen hozzájuk."

Szenczi Szijjártó Lukács azon év julius 7-ről azonban már kedvezőbb hireket közöl vele: „Itt most, hála Istennek, minden helyeken a békesség, sok viszálykodás és háboruság után, virágzik; az ekklézsia nyilván, közönségesen támadott haboktól nem hányattatik, noha alattomban szenved. Érsekújvárban tisztelendő Dobronoky Miklós püspök úr, vénségével tusakodván, jár hiven hivataljában, noha ellenben vettetett az ubiquitarius Göncz Miklóssal, kit Kollonics sokak ellen erővel tartat benn. Bölcskei István uram a komáromi ekklézsiát szép békességben igazgatja."[3]

Mint említettem már, Kanizsai feljegyzése szerint a komáromi ekklézsia öregsége idején visszavitte a maga kebelébe Dobronoky Miklós püspököt. Ez 1611-ben Szent-György napkor történt. Hogy nem előbb, onnan tudjuk, miszerint Szenczi Lukács 1610 nov,

---

[1] U. o. 415. l.
[2] *Dézsi*: I. mű. 339. l.
[3] U. o. 347. l.

15-én azt irja Molnár Albertnek, hogy Szenczi Csene Péter még a samarjaiakat gyönyörködteti az élet igéjével, Szent-György napig (1611 április 24) lesz ott. Dobronoky Miklós püspök urunk Ujvárban még él,[1] s ugyan ő 1611 augusztus 28-án arról értesíti Molnárt, hogy Csene Péter már az ujvári papságot viszi, Dobronoky Miklós püspök pedig Bölcskei Istvánnal Komáromban őrzi a Krisztus seregét,[2] melyből kitünik, hogy Dobronoky Komáromba menetele után lett Csene érsekujvári lelkésszé, az ő utódja pedig Tolnai Barbély István lett Somorján. Ugyanazon levélben említi, hogy augusztus 23-án zsinatjuk volt Komjátin, Molnár ismerős barátai egésségben vannak és élnek, Suri Mihály Komjátin, Taksonyi Péter Szerdahelyen, akit ezen zsinaton a csallóközi traktus esperesévé választottak. Kanizsai Pálfi János a komáromi iskola igazgatásában hiven forgolódik, Samarjai János Nagyszombatban szorgalmasan tanítja az ifjuságot. Lengyel Miklós a samarjai iskolát igazgatja, ő maga pedig még mindig Nagymegyeren van.

Jóllehet a felső-dunamelléki református egyházkerület megalakulását a felsorolt adatok alapján 1592-re tehetjük, az egyházmegyékre való beosztásra vonatkozólag nem maradtak fent emlékek. Ismerjük néhány esperes nevét, de sem szolgálati helyük, sem egyházmegyéjük elnevezése nem egyez meg a későbbi időből való emlékekkel, mely világosan tanusítja, hogy a végleges szervezkedés később történt. Ebből az időből a következő egyházmegyéket, illetőleg espereseket sorolhatjuk elő:

I. Barsi vagy lévai egyházmegye esperese volt miskolczi Puha Pál, aki 1568-ban Wittenbergben tanult s az ottani magyar ifjak társaságának 1570-ben széniora volt, mint váczi lelkész 1579-ben egy aranyat küldött a wittenbergi bursának,[3] innen Barsba vitték lelkésznek. Ember Pál ő előtte említi Csütörtöki István sallói lelkészt.[4]

II. Csallóközi egyházmegye: Ember Pál[5] ezen egyházmegye első espereséül *Séllyei Halász Ferencz* mosoni, másodikul *Szenczi Szijjártó Lukács* samarjai lelkészt említi; az elsőről annyit tudunk, hogy 1589-ben a debreczeni főiskolában tanult s a neve után beirt jegyzet szerint, midőn a wittenbergi egyetemről visszatért, komáromi professzor, azután mosoni lelkész és a somorjai egyház-

[1] U. o. 358., 859. ll.
[2] U. u. 370. l.
[3] Iskolatörténeti Adattár. II. 19., 20., 37., 38. l.
[4] Historia ecclesiae reformatae. 570. l.
[5] U. o. 568. l.

megye esperese volt, melyet megerősít Perlaki Mártonnak Szilágyi Benjámin István synodáliáiban olvasható feljegyzése,[1] s midőn 1606 körül, az utóbbi tudósítás szerint, Ráczkevébe költözött, *Szenczi Csene Péter* samarjai lelkészt választották esperessé,[2] kinek 1611-ben Érsekujvárba történt költözése alkalmával csak előbb említém, hogy *Taksonyi Pétert* választották utódává, ennek 1615-ben történt halála után pedig *Csatári Gergely* mosoni lelkész volt az esperes s ezután következett Szijjártó Lukács.

III. Komjáti egyházmegye: Dobronoky Miklós püspök, mint komjáti lelkész, egyszersmind ezen egyházmegye esperese is volt. Mivel Ipolyi határozottan irja, hogy Suri Mihály komjáti lelkész esperes volt,[3] ez csak Dobronoky Érsekujvárba költözése után történhetett, sőt valószinü, hogy csak 1611-ben, midőn Komáromba ment.

A komáromi és drégelypalánki egyházmegye akkor még nem alakult ki. Az Ember Pál által említett Bölcskei István ugyan ekkor már komáromi lelkész volt, de mivel másutt sehol nem találom, hogy esperesnek neveznék: ezen tisztét későbbi időre kell helyeznünk. Ugyanezt mondhatjuk a drégelypalánki egyházmegyéről is.

Jóllehet, adatok hiánya miatt alig tudjuk megnevezni néhány egyház lelkészét, a maig felkutatott adatok alapján előadottakból, mégis azon következtetést vonhatjuk le, hogy a reformáczió ezen egész vidéken nagy hódítást végzett, s miután teljesen meggyökeresedett, ennek természetes következménye volt a megalakulás. Hogy mennyire elterjedt Felső-Dunamellékén az evangéliomi tan, alig bizonyíthatnánk hitelesebb feljegyzésből, mint a reformáczió egyik esküdt ellenségének, a győri hős báró Pálffy Miklósnak leveleiből, akit 1582 február 21-én Rudolf egyenesen felhivott, hogy intézkedjék, miszerint a pozsonyi vár uradalmaiban levő eretnek hitszónokok helyett, akik a népet a kath. egyháztól elszakítani igyekeznek, mindenütt kath. papok végezzék az istenitiszteletet,[4] s mivel ennek úgy látszik kevés eredménye lett, a király április 7-én ismételten meghagyta neki, hogy a pozsonyi uradalomban

---

[1] A debreczeni ref. főiskola könyvtárában.

[2] *Dr. Dézsi Lajos:* I. mű. 305. l.

[3] I. mű. 192. l.

[4] *Jedlicska Pál:* Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hős élete és korához. Eger, 1897. 86. l.

levő eretnek prédikátorokat távolítsa el.[1] Pálffy maga irja 1584 november 14-én a pápai nunciusnak, hogy adja tudtára a pápának, miszerint ő minden lehetőt megtesz, ami a kath. vallás előnyére, terjesztésére s fentartására czéloz. Azonban, úgymond, nem régen *Érsekujváron* megfordulván, azt tapasztalta, hogy az Ujvár közelében levő falvakban nincs kath. lelkész. Azért arra kéri a nunciust, hogy ha már nem neveznek ki esztergomi érseket, legalább odatörekedjék, hogy Ujvárra kath. kapitányt nevezzenek ki, akinek buzgalma és közreműködésével majd kath. papokat alkalmazhatnának, mert attól kell tartani, hogy Ujvár egész vidékén kárt szenved a vallás ügye.[2]

Pálffynak ezen levele utban volt már Róma felé, midőn a nunczius is 1584 novemberében kelt levelében, magasztalva emlékezik vallásos buzgalmáról, s küldi neki a pápa azon levelét, melyben felhivja, hogy a maga hatáskörében az eretnekség elnyomására törekedjék. Majd kéri, hogy *Komárom városa és vidékéről* az eretnekeket üzze el,[3] nagyszámu levelei között azonban egy sincs, amelyben erre vonatkozólag bővebb értesülést nyerhetnénk, s úgy látszik épen a protestánsok túlnyomó többsége kényszerítette Pálffyt arra, hogy a lelkészeket ne igen kergesse el. Hiszen tulajdon városából, *Somorjából* Reischel Ábrahám kath. lelkész 1585 deczember 20-án panaszosan említi, hogy ott kevés katholikus van, alig több, mint amennyi kapuja volt Thébének.[4] Majd 1586 márczius 16-iki levelében felkéri a plébános Pálffyt, hogy vegye védelmébe a somorjai katholikusok ügyét. „Az eretnekek — úgymond — iskoláikba hivják az embereket, s a katholikusok ellen rágalmakat szórván, minket bálványimádóknak neveznek.“ Majd tudatja, hogy a *magyar rektort* eltávolitották és Soós Benedek kamarás egy tudatlan tanitványát vitte be. Ha Pálffy segitségére nem megy, kénytelen lesz Szent-Györgykor Somorját elhagyni, mert az eretnekek már a német lakosok között is kezdenek téríteni.[5]

Midőn 1595-ben Esztergomot a magyar sereg a töröktől visszafoglalta, itt kálvinistákat talált, kiknek lelkészük is volt.[6] A török uralom alatt az érsek káptalanával együtt Nagyszombatba székelvén, a reformált egyház itt megerősödött, mely körülmény igen

[1] [2] [3] Ugyanott 119. l.

[4] U. o. 192. l.

[5] U. o. 221. l.

[6] *Némethy Lajos:* Emléklapok Esztergom multjából. Esztergom, 1900. 356. lap.

bántotta Kutassy János esztergomi érseket, azért midőn a várt visszafoglalták, nem akarta, hogy az ő székhelyén tovább is legyen az eretnekeknek gyülekezete. 1599 junius 4-én kelt levelében megkérte Mátyás főherczeget, hogy mozdíttassa el Esztergomból az eretnek predikátorokat. Mielőtt ezen ügyben a főherczeg az intézkedést megtette volna, megkérdezte Pálffyt, mint az ottani vár parancsnokát, hogy tudassa vele, kik azok a katonatisztek, akik prédikátorokat tartanak és honnan nyerik ezek fizetéseiket? s különösen arra kér választ, hogy az érsek kérése, a mostani hadjárat alatt, zavargás kikerülése nélkül teljesíthető-e, s ha igen, hogyan lehetne azt foganatosítani?[1]

Hogy a predikátorok eltávolítására nézve micsoda intézkedéseket tett Pálffy Miklós, nincs semmi tudósításunk, de hogy a főherczeg felhivásának eredménye nem lett, abból következik, hogy 1599 junius 19-én újból rendeletet küldött neki az esztergomi eretnek papok elüzésére nézve, miután, úgymond, az érsek szerfelett panaszkodott, hogy a vizivárosban és a vár területén az eretnek predikátorokat eltürik. Elrendeli azért, hogy működjék oda, miszerint az érsek kivánsága teljesüljön, s a kath. papság semmi akadályra ne találjon.[2]

Mivel Mátyás ezen második rendeletének sem lett semmi eredménye, Rudolf király 1599 julius 6-án kelt levelében tudatta Pálffyval, hogy mivel ő Magyarországon, különösen az *Esztergomban és Érsekujvárban* levő eretnek prédikátorokra vonatkozólag több brévét és panaszt kapott, azért emlékezteti azon királyi rendeleteire, amelyeket ezen helyeken lakó eretnekek vallás gyakorlatának megszüntetése végett adott ki. Felhivja, hogy kövessen el mindent arra nézve, miszerint az eretnekség Esztergomban tovább ne terjedjen, mert ott, ahol a kath. egyház annyi századon keresztül virágzott, nem engedheti meg, hogy most az eretnekség megfészkelje magát. Számit azért eddig tanusított kath. hitbuzgalmára és reményli, hogy ezen, a keresztyénségre és hazára egyiránt előnyös feladatot megoldja.[3] Ezen rendeletnek sem lett azonban eredménye, mert a prédikátorok tovább is ott maradtak; ezek közül egyiknek Tapolcsányi János volt a neve, aki mint az őrség prédikátora 1602 november havában kérte az udvari kamarát, hogy

---

[1] *Jedlicska:* Idézett mű. 678. l.
[2] Ugyanott 680. l.
[3] Ugyanott 681. l.

fizettesse ki hátralékban levő 29 frt. fizetését, Némethy ugyan kath. segédlelkésznek tartja őt,[1] de concionator alatt ref. lelkészt kell annyival is inkább értenünk, mert ha Tapolcsányi kath., akkor közvetlenül Baráthy István jószágkezelőtől, s nem a kamarától kéri azt. Egész 1603 deczemberéig ott működtek az eretnek lelkészek, ezen évi deczember 3-ról ugyanis azt irja Szuhaji István püspök, gróf Migazzi püspök barátjának, hogy ő saját tekintélyével és vallásos buzgósága által is indíttatva, Esztergomból és Révkomáromból személyesen vettette ki az eretnek hitszónokokat; ellent állottak ugyan, de hiába, már nyugosznak.[2]

Az esztergomi reform. egyház isteni tiszteleti helyére vonatkozólag Némethy közöl egy okmányt,[3] mely szerint a vizi-városban szabad téren állitottak fel egy szószéket, mely mellett gerendákból egy harangláb s abban két harangjuk volt. Szuhaji István parancsot adott ki ennek a lebontására is, és Althán Mihály várparancsnok ekkor szigoruan meghagyta Schüszleder Mátyás hidmesternek, hogy a szószéket a haranglábbal együtt rombolja szét, melyet mint németül irt jelentése tanusítja, deczember havában teljesített is, „Esztergomban — ugymond —, a vizi-városban 1603 deczember havában, a magyar kálvinisták szószékét, a gerendákkal együtt, melyeken két harang függött, melyek szabad téren nyilvánosan állottak, a magyarok nagy bosszuságára szétverettem. A harangokat átvitettem a rendes templomhoz, hol tornyot épittettem, melybe a harangokat elhelyeztem.“[4]

A felső-dunamelléki kerület zsinatai között Ipolyi említi,[5] hogy a katholikussá lett Veresmarti, Lósy Imre főesperessel midőn az egyházakat látogatta, az épen Ürményben zsinatot tartó kálvinisták gyülekezetébe, a templomba bementek. Ez 1612-ben volt. Amint beléptek, köszönté őket fejbólintással, melyre ki viszont ráintett, ki fejét csóválta. Épen a felavatandó lelkészek vizsgája folyt, Lengyel Miklós, 1611-ben heidelbergi tanuló[6] tartotta vitatkozását a nem kanonikus Tóbiás, Baruch, Judith könyvének hitelességéről s ügyesen védelmezte egyháza álláspontját. Az alkalom nagyon kinálkozó volt, hogy ezen könyvek hitelességéről a jelen-

---

[1] Idézett mű. 232, l.

[2] Közölte Rácz Károly: Szabad Egyház. 1886. évf. 24. sz.

[3] Idézett mű. 183. l.

[4] Ugyanott.

[5] Idézett mű. 458. l.

[6] Sárospataki Füzetek. 1862. 502. l.

levő kath. papok ellenkező tanításukat érvényesítsék, de egyideig tartózkodtak, majd segítették az ellenérveket felhozót, de akkor Pécselyi Király Imre, Lengyel segélyére sietett s egyszerre háromnégy felől is zúgni kezdtek. Ekkor kijelentették, hogy nem akarják a zsinatot háborgatni, nem is vitatkozni jöttek, de Lósynak, mint nyitrai főesperesnek, a tiszte alatt levő helyeken hivatalos látogatása levén, híveit akarta itt keresni. Majd Veresmarti kezdett szólni, hogy hallják meg az ő két-három szavát, de Suri Mihály határozottan kijelentette, hogy nem hallgatják meg.

A dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvébe Kanizsai az 1613. évi junius 19., 20-iki komáromi rész zsinatról azt jegyezte fel, hogy ezen egyházban a Dobronoky Miklós püspök, Bölcskei István komáromi és Tolnai Barbély István samarjai lelkészek miatt keletkezett nyugtalanság lecsillapíttatott. Ezen zsinaton Pathay István dunántúli püspök is jelen volt és letette ott alapját azon jó szokásnak, hogy a két szomszéd egyházkerület a Krisztusban való egység bizonyságául, egymás zsinatait meglátogatta, melyet sokáig megtartottak. Ezen évi julius 13-án a Győr mellett levő Pataházán, az öreg Szana Máté lelkésznél tartottak egy összejövetelt, magának Máté urnak és a győri ekklézsiának ügyében, annak kedvező elintézésére összegyültek Dobronoky Miklós püspök, Suri Orvos Mihály, Szenczi Csene Péter, Csatári Gergely esperes mosoni, Kanizsai Pálfi János pápai, Varasdi Mihály halászi lelkészek és Pécselyi Király Imre, a komáromi iskola rektora. Egyházi beszédet tartott Csene Péter Máté V. 20—26. felett. S ajánlották Suri Mihályt, kit a győri ekklézsia legjobbjai egyházuknak Isten igéjével való kormányzására meghivtak, de az ostyások ellenzései miatt győri lelkész nem lehetett. Mint jellemző körülményt megemlítem, hogy Pathay István püspök, ekkor még szalónoki lelkész, augusztus 1-én kelt levelében, fél évig minden fizetés nélkül való szolgálatát felajánlotta a győri egyháznak, csak azért, hogy az ellenkező felekezet lelkészei közül valakit, a mi mellőzésünkkel be ne vigyenek, de hiába fáradozott.[1]

Dobronoky püspök emlékét még egy zsinat őrzi. Pathay István ugyanis 1614. évi junius 11-én azt irja Kanizsainak, hogy Dobronoky tudatta vele, miszerint Keresztelő János ünnepén (junius 24.) tartja a zsinatot Ürményben. Boldogítsa az Isten.[2]

[1] Kanizsainak a dunántúli református egyházkerület jegyzőkönyvébe való feljegyzése szerint.

[2] *Fabó*: Codex Diplomaticus. 139. l.

Ezt a zsinatot azonban úgy látszik Komjátin tartották meg, mert Molnár Albert az ó-naptár szerint 1614 junius 14-ről az irja naplójába, hogy ekkor Komjátin volt *Nemesnépi Dániel* lelkésznél; itt ekkor zsinat volt, melyen két püspök (Dobronoky, Pathay) jelent meg és Samarjai Jánost ezen avatták fel a nagymegyeri papságra. Mivel a zsinat is Molnárt ajánlotta lelkészül a komáromiaknak,[1] azt kell következtetnünk, hogy Dobronoky már nagyon elgyengült, megöregedett s valószinüen még ezen évben, vagy a következő év első felében meghalt, mert az 1615. évi komjáti zsinat aktáit már Csene Péter, mint püspök, Pécselyi Király Imre, mint komáromi lelkész irták alá.[2]

---

[1] *Dézsi:* I. mű. 62. l.
[2] *Fabó:* I. mű. I. 31. l.

5. Egyházi irodalmi téren való munkálkodás. Nyomdák.

Ezen fejezetben együtt sorolom fel a két egyházkerületből az egyházi irodalom terén munkálkodott férfiakat, nem azért, mivel számuk nem nagy, hanem azon alapon, mert az irók munkáikkal nemcsak saját egyházkerületük, hanem az egész magyar protestáns egyház érdekét óhajtották szolgálni és előmozdítani.

A magyar irodalmat a reformáczió teremtette meg és virágoztatta fel. Midőn reformátoraink a keresztyén vallás igazságait a sajtó utján is terjeszteni igyekeztek, fájdalommal látták, hogy először magyar nyelvtant kell adniok, melyben meg kell ismertetniök a nyelvtani alapismereteket, s csak azután adhatják ki a reformáczió terjesztésére vonatkozó irodalmi műveiket. Miként Luther bibliafordításával, Kálvin irodalmi műveivel, a német, illetőleg a franczia irodalmi nyelv megteremtésében úttörők voltak, korszakot alkottak, úgy reformátoraink irodalmi munkálkodását is úgy lehet és kell tekintenünk, mint alapvetőkét, mely megteremtette a magyar irodalmat, és azt saját emlőjén felvirágoztatta. S mig az első 1531-ben Krakkóban megjelent magyar nyomtatvány Heyden Sebald latin-német-lengyel-magyar nyelvü iskolai könyve, addig *Komjáthi Benedek Az zent Pál levelei magyar nyelven. Krakkó, 1533.* czimü biblia-fordítástól elkezdve, egész sorozatát említhetjük fel azon könyveknek, melyek első sorban a reformácziót szolgálták ugyan, de közvetve a magyar nyelv és irodalom megteremtését mozdították elő. Legyen itt felemlítve *Ozorai Imre:* A Krisztusról, és annak eklézsiájáról. Krakkó, 1535. *Pesti Gábor:* Új-testamentum magyar nyelven. Bécs, 1536. *Gálszécsi István:* Énekes könyv. Krakkó, 1536. és A keresztyéni tudományról való rövid könyvecske. Krakkó, 1538. czimü munkája, az úttörők közül.

Irodalmi szemlénket Dunántúl kiváló reformátorának *Dévaynak* egy vita iratával kezdhetjük, melyet a Boldog lelkek élet utáni állapotáról irt, s latin nyelven (Disputatio de statu in quo sint beatorum animae post hanc vitam, ante ultimi iudicii diem) 1536-ban Nürnbergben kiadott munkáját Bebek Imre székesfehérvári prépost-

nak ajánlotta 1535 május 16-ról Sárvárról, hol már ekkor a másik hirneves reformátor *Sylveszter János* tanító volt, s mint ilyen szükségét érezte a gyermekek számára való magyar nyelvtannak, s miután ura és pártfogója Nádasdy Tamás, Mátyás király budai könyvnyomdájának megszünése után, az első hazai könyvnyomdát 1539-ben Sárvár mellett Ujszigeten felállította, kiadta még azon évben az első magyar nyelvtant: *Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum reces* czim alatt. Sokkal nagyobb fontosságu, és a reformáczió terjesztésére is nagyobb hatást gyakorló műve volt biblia-fordítása: *Új-testamentum magyar nyelven, mellyet a görög és deák nyelvből újonnan fordítánk, a magyar népnek keresztyén hitben való épülésére 1541-ben.* A nyomtatást Abádi Benedek eszközölte. Hogy a szentirás alapján álló reformáczió mily nagy hasznát vette ennek, azt bizonyítgatni felesleges, mert egyedüli czélja volt, hogy mindenki olvashassa és megérthesse. 1574-ben újabb kiadásban is megjelent Bécsben.

Dévay is irt egy magyar nyelvtani munkát, s Révész Imre[1] annak kiadási évéül 1538. esztendőt veszi fel, de Szilády Áron minden kétséget kizáróan bebizonyította 1897-ben Dévay hittani kézi könyvének a magyar tudományos akadémia által eszközölt kiadásához csatolt jegyzeteiben, hogy nem magyar nyelvtanát, hanem: *A tiz parancsolatnak, a hit ágazatinak, a mi atyánknak, és a hit pecsétinek röviden való magyarázata* czimü könyvét adta ki Dévay ez évben Krakkóban, melyben az úrvacsorát határozott kálvini értelemben magyarázza, s a tiz parancsolatot is Kálvin szerint osztja fel, ami világosan bizonyítja, hogy eme nagynevü reformátorunk 1538-ban már határozottan Kálvint követi. Midőn az *„Orthographia Ungarica, azaz igaz irás módgyáról való tudomány“* 1549-ben Krakkóban megjelent, Dévay már nem élt, különben a czimlapon is ott áll, hogy „mostan pedig *újonnan* megigazíttatott és kinyomatott“, de az első, még Dévay életében megjelent kiadásból egy példányt sem ismerünk.

Heltai Gáspár 1550-ben nyomdát állított fel Kolozsvárt, mely hivatva volt arra, hogy a magyar irók műveit idehaza nyomassák ki, mégis azt látjuk, hogy *Sztáray Mihály:* Az igaz papság tükőre czimü komédiáját ezen évben Krakkóban nyomatta ki. Csak a könyvnyomdák hiányán óhajtott segíteni *Huszár Gál,* midőn 1558-ban Magyar-Óváron nyomdát állított fel, s hogy földesura

[1] Dévay élete. Pest, 1863. 99—116. l.

meggyőződést meríthessen arról, milyen tudományt hirdet az ő birtokán, még ezen évben kiadta: *„Az ur Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kinszenvedéséről és dicsősséges feltámadásáról való predikációk“* czimü három egyházi beszédét, majd 1559-ben reformátor társának *Sztáraynak:* Az igaz papság tüköre czimü művét újra kiadta, mely után királyi paranccsal tiltatott el a könyvek nyomtatásától. Óvárról 1560-ban Kassára menvén, nyomdáját is magával vitte, s mikor innen kiüzetett, Debreczenbe ment, itt Énekes könyvet, s Méliusz Péternek öt munkáját nyomatta ki; majd midőn Komáromból és Nagyszombatból reformátori munkásságáért elüzetett, s Forgách Imre védő szárnyai alatt Komjátin megvonhatta magát, 1573-ban kinyomatta itt Bornemisza predikációi első részének felét, és *1574-ben Énekes könyvét „A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretek és imádságok“* czim alatt, melynek előszavát ezen évi október 6-ról innen keltezi. Nyomdáját fia Huszár Dávid pápai lelkész örökölte, kiről mindjárt külön lesz szó.

Huszár Gál példáját követte *Bornemisza Péter*, midőn 1573-ban nyomdát állított fel Semptén, s elkezdte azon nyomatni saját munkáit, s egymaga elég dolgot adott neki. Ime: *„Első része az evangeliomokból és az epistolákból való tanuságoknak, melyeket a keresztyéneknek gyülekezetibe szoktanak predikálni minden ünnep nap, kit az ur Jézusnak lelke által az együgyü keresztyéneknek üdvösséges tanuságukra irá Bornemisza Péter Pestifi“*. Sempte, 1573. 4-ed rétü 460 levél, ajánlta gróf Salm Gyulának, s nejének Bethlenfalvi Thurzó Erzsébetnek. *II. Rész. Sempte, 1574.* 4-ed rétü 718 levél, ajánlta Alsólendvai Bánfi László Zalavármegye főispánjának, s nejének Somi Borbállának. *III. Rész. Sempte, 1575.* 4-ed rétü 965 levél, ajánlta Gyarmathi Balassa András nógrádvármegyei főispánnak s nejénnek Mérai Annának. *IV. Rész. Sempte, 1578.* 4-ed rétü 930 levél, ajánlta Enyingi Török Istvánnak, Hunyad vármegye főispánjának. *V. Rész. Sempte és Detrekő, 1579.* 4-ed rétü 679 levél. Ezen öt kötet prédikációjával a felnőtteket tanította Bornemisza, de ő a gyermekekről sem felejtkezett meg, hogy ilyenre is gondja volt, szépen indokolja az Ungnád Máriához intézett ajánlásban: „Láttam keserüségteket, ezen napokban, midőn csak igen rövid nap egymás után két tisztes leányzó öcsédet az Ur szemetek elől magához vette volna. Azonkivül is tudom, a te szerelmes anyádnak mennyi lelki óhajtási legyenek. Megolvastam a te kezed irását is, kibe kértél, hogy tenéked egy jámbor tanítót szereznék, hogy jobban-jobban gyarapodhatnál az Isten akaratjának értelmében, kiből jó reménységet vettem felőled. Im azért én is

előbb egy kis könyvecskét küldtem a ti megkeseredett sziveteknek vigasztalására, kit ez előtt *„Füves kertecskének“* is híttak, mert mint a kis orvos kertecskébe a betegnek drága és hasznos füveket szedegetnek, és összetörnek az orvosok, nagy nehéz fájdalmu betegségeknek meggyógyitására, és mint a szép leányzók szép és jó illatozó virágokból ékes koszorukat kötnek az ő külső ékességükre: így ezen kis könyvecskéből is, mind egészséget, mind szépséget vehetsz lelkedben. Ebből a czélból adta ki: *Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról*: I. *Az első könyvecske kicsiny gyermecskéknek.* II. *Korosb községnek.* III. *A predikátoroknak* rövid tanuságukra. IV. Vigasztaló könyvecske. A magyar irás olvasásnak módjával, és szép imádkozásokkal egyetemben. Semptén, 8-ad rét. I. Rész 12, II. 52, III. 151, IV. 73 levél. A három elsőt ajánlta Balassa Menyhért úrfinak, a negyediket Ungnád Máriának. Az evangéliomi magyarázatok negyedik részéből a 647. levéltől kezdve végig, külön czimlappal *Ördögi kisértetekről* czim alatt külön kiadást is rendezett Bornemisza. Majd 1578-ban *„Igen szép és szükséges predikáczió, az Istennek irgalmasságáról, és a mi egymáshoz való irgalmasságunkról“* czim alatt adott ki 4-ed rétü 120 levél prédikácziót, 1582-ben Detrekő várában énekes könyvét nyomatta: *Énekek három rendben különb-különb félék* etc. czim alatt 4-ed rétü 334 levélen. Végül ugyanitt kezdte el, s Nádasdon végezte be 1584-ben *Predikácziók egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból* czimü 723 folio levélre terjedő Gyarmathi Balassa Istvánnak ajánlott munkáját. Bornemisza elmondhatta Pál apostollal, hogy egymaga többet munkálkodott, mint kortársai együttvéve az irodalom terén.

Alsólendvai Kulcsár György, az ugyanitteni egyháznak előbb 1573-ban tanitója, Hoffhalter Rudolf alsólendvai nyomdáján két munkát adott ki: *„Az halálra való készületről rövid tanuság, melyben a keresztyén embernek, aki az Isten országát akarja keresni, életének rendi irattatik meg“*, 8-ad rétü 65 levél, ajánlta Bánfi Miklósnak. Másik műve: *A ördögnek a penitenczia tartó bünössel való vetekedéséről és a kétségbeesés ellen a reménységről való tanuság,* 8-ad rétü 48 levél, ajánlta Zrinyi Györgynek, Kristófnak és Miklósnak. 1574-ben Alsólendván ugyancsak Hoffhalter nyomatta: *Postilla, azaz evangeliomoknak, melyeket esztendő által keresztyének gyülekezetibe szoktak olvasni és hirdetni predikáczió szerint való magyarázattya* czimü 4-ed rétü 561 levél munkáját, melyet már mint itteni lelkész irt, miután *Beythe ez évben* Sopronba ment.

Szenczi Molnár Albert az általa ismert predikációk között ezeket tartotta legjobbaknak. Kulcsár Alsólendvai Bánfi Miklós zalavármegyei főispánnak ajánlta ezen predikációit, melyeket Bártfán 1579 és 1597-ben Gutgesel Dávid újra kinyomatott.

Itt emlékezem meg a pápai nyomdáról, melyet az 1574. év végén Pápára jött, s itt 1575-ben meghalt *Huszár* Gáltól örökölt fia *Dávid,* ki attyának a papi széken is utóda lett. *Huszár Dávid* a hejdelbergi kátét magyar nyelvre lefordítván, azt 1577-ben saját nyomdájában kinyomatta. Az ezen évi márczius 20-án kelt ajánlásban mondja, hogy mint Isten igéjének méltatlan sáfára, ki újonnan szólíttatott az ő szőlőjébe, azaz, az anyaszentegyházba vinczellérül és mivesül, hogy mind a szőlőtőkéket és vesszőket egyetemben művelje, ne hivalkodna, hanem amint a talentumot adták, abból hiven sáfárkodnék, az ő ereje szerint . . . hogy ezzel megmutatná, mely igen nagy jó akarata és szándéka van, a mi nyomorult egyházunk építésére. A hiv olvasóknak irt végszóban pedig igéri, hogy akiknek nem szunnyadó kedvük van az Istenhez való kiáltásra és könyörgésre, azok jó néven veszik ezen kis munkát, mely után Istennek segítségéből hamar időn mást is bocsát ki. Czime: *„A keresztyén hitről való tudománynak rövid kérdésekben foglaltatott summája, melyet egész esztendő által minden Úr napjára rendszerint magánvaló részekben rendeltünk. Ugyan ennek a végén mingyártan imádkozó könyvet is nyomatattunk.* Pápán nyomtatott 1577, 8-ad rétü 184 levél. Huszár Dávid igéretét beváltotta, mert még azon évben kinyomatta az 1576 augusztus 16-án, az alsóbaranyai Herczegszőllősön tartott zsinaton kihirdetett kánonok latin szövegét, és annak általa eszközölt magyar fordítását. Czimeik: *Articuli Consensus Christianarum ecclesiarum, quibus universitas fratrum subscripsit Hergczegszőlősini in Barovia. Anno Domini MDLXXVI. Die 16. et 17. augusti.* Impressum Papae, 14. Die Augusti Anno 1577. 4-ed rétü 12 levél. A magyaré: *Az Alsó- és Felső-Baranyában való eklézsiáknak articulusi, melyek Herczegszőllősön irattanak negyven predikátorok jelen voltában, melyeket mindnyájan jóvá hagytanak. Anno Domini 1576. 16. augusti.* Pápán nyomtatott 1577. esztendőben. 4-ed rétü 12 levél.

Nagyszabásu irodalmi munkásságot fejtett ki *Beythe István,* kiről ugyan fentebb már volt szó, de a teljesség szempontjából mégis felsorolom munkáit: 1. *Körösztyéni tudománynak rövid summája, a tiz parancsolatról, evangéliomról, imádságról, körösztségről és az Úrvacsorájáról, a gyermecskéknek isteni félelemben*

való nevekedésökért iratott Beythe István prédikátor által. Nyomtatott Velágosvárat Manliusz Jánostul 1582. 8-ad rétü 48 levél, ajánlta Nagyságos ifjunak, Battyáni Ferencznek. 2. *Miképpen a keresztyéni gyülekezetben a körösztséget, úrvacsoráját, házasok esküttetését, oldozatot, gyónást etc. szolgáltassanak az egyházi tanítók, arról iratott könyvecske.* Nyomtatott Gyzzing városában Manliusz Jánostul 1582. 8-ad rétü 50 levél, mindkettőről szóltam fentebb. Ezután egyházi beszédeit adta ki, nem azért, hogy más keresztyén szolgáknál nagyobb méltóságunak itélné magát, avagy hogy maga felől kérkednék, mert elméje igen rövid, és a tudomány is nem az övé, hanem a kegyelmes Uristené, hanem azért, hogy amit ifjuságától fogva prédikált, a felől bizonyságot tenne mindenek előtt, hogy a jövendő világ megtudná hitét és Istene felől való értelmét. Továbbá, mivel látta, hogy megfogyatkozott a szegény magyar nemzet, tanító és gondviselő nélkül, mert némelyek örömest tanulnának, ha volna kitől, hogy azért sokaknak szolgálna munkájával, és ura Batthyány Boldizsár s neje Zrinyi Dorottya jótéteményéért ne lenne háládatlan: kiadta munkáit,[1] melyek, mint czimeikből is látható, az egyházi évkör minden ünnepét felölelték, s az ezekre rendelt evangéliomokat és leveleket magyarázták, mindannyi 1584-ben jelent meg Németujváron, Manliusz János nyomdájában, mint ő is mondja, Batthyány Boldizsár úrnak segedelmével, s úgy a szerzőre, mint az áldozatkész főurra szép fényt vetnek. *Az evangeliomok magyarázati, kiket a körösztyéni gyülekezetben esztendő által szoktak predikálni, rövideden irattanak, az istenfélő embereknek lelkük vigasztalására.* 4-ed rétü 311 levél, ajánlta Batthyány Boldizsár királyi asztalnok mesternek. *Esztendő által való vasárnapi epistolák, magyarázatokkal össze.* 4-ed rétü 240 levél, ajánlotta az Isten igéje kegyes szolgáinak. *A szentek főünnepeiről való evangéliomok, magyarázatokkal össze, esztendő által, a szegény együgyü keresztyéneknek értelmére iratott.* 4-ed rétü 107 levél, ajánlta Zrinyi Dorottyának, Batthyány Boldizsár nejének. Ennek folytatása a *Főinnep napra való episztolák magyarázati, esztendő által,* mert az „élő Istennek szent fiának, az Ur Jézus Krisztusnak“ szóló ajánlás, az Ur seregének pásztoraihoz és Batthyány Boldizsárhoz intézett 6—6 soros latin vers, a czimlappal, s az előző kötet utolsó számozatlan levelével 6 levélre megy, s ezért kezdődik ez a kötet a 113. levéllel s végződik 187-el. Pázmány Kalauzában, még a következő

[1] A Szentek főinnepeiről való predikácziók ajánlásában.

két, ma egy példányban sem ismeretes munkát tulajdonítja Beythének: *Confessio fidei Németujvárini* 1597. és *Encomium ubiquisticum contra Brentianos.* Ugyanott. Végül egy énekes könyvet is adott ki Beythe, még pedig dallamokkal, de ennek ma egy példányát sem ismerjük, csekély töredékben megvolt Toldy Ferencznél. Irt Beythe szép latin költeményeket is.

Sibolti Demeternek két kis munkáját ismerjük: *Vigasztaló könyvecske* . . . 12-ed rétü 104 levél, ajánlta Gyarmati Balassa Istvánnak. Három részre van felosztva, s mindegyikben a beteg, bünös emberhez intézett vigasztaló szó, az elsőben 15, a másodikban 7, a harmadik egy kegyes elmélkedés arról, miképpen lássa magát az ember az Istennél a halál országában, az egészet a halálhoz közelgető keresztyén számára irt imádság zárja be. Másik munkája: *Lelki harcz, a bünös embernek felette igen nehéz lelki kisértetekről való vetekedése és azoknak Isten igéjéből való meggyőzése.* 12-ed rétü 24 levél, mely kérdések és feleletek alakjában van irva, s a bünös ember lelkiismeretében felmerült kérdésekre, az evangéliom vigasztalásaival ad feleletet röviden, de elég ügyesen.

Egyházszervező munkálkodása ugyan a következő korszakba esik, de 1592-ben kiadott agendájával méltó elismerést aratott Pathay István: *A sakramentumokról in genere, és kiváltképen az úrvacsorájáról való könyvecske, melyben kérdezkedéseknek és feleleteknek formájában, a keresztyéni tökéletes és igaz vallás, az Úr Krisztusnak teste ételének, és vére italának igaz értelméről befoglaltatik, és minden rendbeli tévelygések ellen, szentirásnak igaz magyarázattal való helyeivel megerősíttetik.* 8-ad rétü 153 levél. Az úrvacsoratant Kálvin szellemében magyarázó szerzőt, Beythe István püspök költeményével üdvözölte. Példányai elfogyván, 1643-ban Gyulafehérvárt új kiadásban jelent meg.

Ez a rövid kép is arról győz meg, hogy az irodalom terén is jelentékeny munkásságot fejtettek ki nálunk, hogy ezen úton is szolgálják a reformáczió ügyét.

MÁSODIK KORSZAK.

A szervezkedés és a létért való küzdelem korszaka. 1612—1734.

ELSŐ RÉSZ.

A dunántúli egyházkerület szervezkedése és története a XVII. század első felében.

1. Pathay István püspöksége 1612-től 1628-ig.

A csepregi hitvitán összekülönbözött dunántúli protestánsoknak Beythe haláláig valami sajátságos helyzete volt. Az elszakadók, mint láttuk, külön szervezkedtek, az egyházak igazgatását espereseik utján intézték, de püspököt nem választottak; a Beythe mellett megmaradt rész pedig csendesen építgette a Krisztus anyaszentegyházát, még pedig oly csendben, hogy róla úgy szólva, alig tudunk valamit. Annál élénkebb képe tárul elénk az egyházi életnek az agg harczos elköltözése után.

Mindjárt a Beythe halálát követő hónapban, 1612 jun. 19-én Körmendre gyültek össze a dunántúli református lelkészek püspökválasztásra, hol az egybegyülekezettek egyhangu szavazásával Batthyány Ferencznek rohonczi udvari papját, *Pathay Istvánt,* a Vas, Sopron, Zala, Veszprém és Somogy vármegyékben levő egyházak püspökévé választották s másnap a jelenlevő esperesek: Alsólendvai Péter vépi, Beythe Imre körmendi, Perlaki Márton a Vizlendva mellett levő szentgyörgyi, Nagy Gáspár veszprémi, Soós János kiskomáromi lelkészek által feleskettetett és felavattatott.[1]

[1] Kanizsai Pálfi János feljegyzése a dunántúli ref. egyházkerületnek az esztergomi herczegprimási főegyházmegyei könyvtár kézirattárában levő eredeti jegyzőkönyvébe.

Az újonnan választott püspök java férfikorában volt már. Mint maga irja 1631 május 16-ról Kanizsainak,[1] 1555 augusztus 5-én született Pápán, hol tanulását is kezdette, melyet a XVI. században méltán hires tolnai iskolában fejezett be, mint ezt Fogtői Máté bizonyítja, aki 1613-ban beszél Dombi Péter tolnai iskola-igazgatóról, s egyuttal arról is megemlékezik, hogy ő Pathay István dunántúli püspökkel ezelőtt negyven évvel, tehát 1573-ban szenteltetett fel lelkésznek.[2] Hol ismerkedhetett volna meg másutt Fogtői Máté, Pathay Istvánnal, mint a tolnai főiskolában, melyben miután mind a ketten bevégezték tanulmányaikat, és az egyházi szolgálatra meghivást nyertek, együtt fel is avattattak. Tolnán tanulása mellett bizonyít 1615 márczius 20-án Kanizsaihoz küldött levele is, melyben tudatja vele, hogy fájdalommal értesült Batai János Baranya vármegyei mányóki lelkésztől arról, hogy már összes ifjúkori barátai és tanúlótársai, ezen siralom völgyéből az örök nyugalom hazájába vonultak, s csak maga fut még egyedül az élet küzdterén lihegő kebellel.[3] Mivel lelkésszé avatásakor Pathay még csak 18 éves volt, minden kétséget kizár, hogy ő az akkori szokás szerint valamelyik külföldi egyetemen is megfordúlt volna, aminthogy hiába is keresem nevét a külföldön tanultak névsorában.

Pathaynak Tolnán történt lelkésszé avatásában önkénytelenül egy történeti tény vitatásába kell bocsátkoznom, s ebben kell keresnem hittani álláspontjának határozott kálvini irányát. A dunántúli részeken, a reformáczió lutheri iránya hódított, már ő maga is lelkész volt, midőn Szegedi Máté püspökké választásakor 1575-ben az ágostai hitvallást ünnepélyesen bevették. Felső-Dunamellékén, a lutheri és kálvini irány közt ingadozó Bornemisza Péter volt a püspök. Pápán ekkor Sztáray Mihály volt a lelkész és így nem alap nélküli azon feltevés, hogy a pápai származásu Pathay, az ő ajánlatára ment a tolnai iskolába, oda, hol Szegedi Kis Istvántól kezdve, kiváló tanítók hirdették folyvást a kálvini reformáczió vivmányait, ahol maga Sztáray is, lelkészi és püspöki hivatalokat viselt. Magának Tolnának és vidékének a reformáczió kálvini irányát követő magatartása, méltán nagyhirü papjai és tanítóinak hallgathatása vonzották a fiatal, tanulni vágyó Pathayt, s neki mint nagyratörő, sokra hivatott ifjúnak, épen olyan előljárókra, iskolára

---

[1] Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár III.

[2] *Lampe-Ember:* Hist. Eccl. Ref. 668. l.

[3] *Fabó:* Codex diplomaticus. 119. l.

és környezetre volt szüksége, mint amilyet Tolna ezen időbeli képe felmutat. Épen ezért itteni iskolázása és tartózkodására kell visszavezetni kálvini irányának kezdő szálait. A két részre szakadt dunántúli kerület református egyházainak, ilyen iskolában felnőtt apostolra volt szüksége, s kétség sem férhet Pathaynak ezen téren szerzett érdemeihez, mert a kálvini irányt nemcsak meggyökereztette és terjesztette, követőit nemcsak összetartotta, hanem következetesen arra törekedett, hogy a vele egy véleményen levő egyházakat, egy szilárd és önálló egyházkerületté alakítsa. Törekvését siker koronázta. Igaz, hogy ezért sok méltatlan rágalom jutott osztályrészéül a lutheri irányt követőktől, de mivel olyan feszült s elkeseredett volt a két félnek egymás iránt való viszonya, hogy a közös nagy czél érdekében, az egyesült erővel való munkálkodásra még csak gondolni sem lehetett, épen ezért, a kálvinizmus részéről Pathayt csak elismerés illetheti, hogy buzgó apostolává szegődött s zászlóját diadalra segítette.

Lelkészi pályáját Rohonczon, Batthyány Boldizsár védszárnyai alatt kezdette, s innen vitték 1585-ben Pápára, mint ez kitünik, a „Sakramentumokról" irt munkája ajánlásának eme szavaiból: „amióta engemet a fölséges Uristen, *ezen pápai anyaszentegyházban való vigyázásra és szolgálatra,* a Te Nagyságod akaratjából, Majtényi László uramnak, ki az időben pápai főkapitány vala, törekedése, és a vitézlő Huszár Péter uramnak fáradsága által *behozott, kinek immár hét esztendeje vagyon:* sok visszavonást láttam a keresztyéni gyülekezetben".[1] Ezen adat kétségtelenné teszi azt, hogy Pathay 1585-ben lett pápai lelkésszé, s Tóth Ferenczet az Agenda megjelenési éve sodorta tévedésbe, mikor azt írta, hogy először rohonczi, de már 1592-ben pápai pap volt,[2] mert ime saját szavaiból bizonyos, hogy 1592-ben pápai lelkészségének már hetedik esztendejét számlálta.

Mint a következő zsinat meghivójából látjuk, már a püpökké avatás alkalmával elhatározták, hogy az egyház ügyes-bajos dolgainak elintézése végett újabb zsinat tartassék, melyet Pathay, Szalónakon, 1612 október 12-én kelt levelével, *november 11. és 12. napjára hivott össze a zalavármegyei Köveskutra,* s felhivta abban az iskolák rektorait és a felavatandókat, hogy hallgatóik közül magukkal viendő tanukkal jelenjenek meg, jól elkészüljenek a

---

[1] A Török Istvánhoz irt ajánló levél kelt Pápán, 1592 október 5-én.

[2] Túl a dunai püspökök élete 64. l.

hitczikkekre, tételeiket készítsék el előre, s nyolcz tételt jelöl ki, a mi Urunk Jézus Krisztus személyéről, a vitatkozás tárgyául. Felavattattak: Kanizsai Pálfi János pápai, Nikolaides Simon zalavármegyei veleméri, Domjáni Mihály martyánczi, Szentgyörgyi Gergely pécselyi, Dávid Gergely polyányi, Nárai Gáspár csákányi, Udvarnoki Simon a Veszprém vármegyei vámosi, Deáki Dániel kisgörbői és Végh János hedrahelyi lelkészek. A zsinaton Szenczi Molnár Albert is jelen volt, s miután a felavatottak oklevelét aláirta, bizonyosan részt vett a tételek megvitatásában is, valamint jelen volt a vele levő ifjú belga túdós Novilius Róbert, Felsődunamellékről itt volt Molnár rokona: Szenczi Szijjártó Lukács nagymegyeri lelkész. Kanizsai megjegyzi még, hogy Török István és a pápai eklézsia, követekül és az ő felavatásának tanuiul elküldötte Hatos Bálint lovashadnagyot, Piriti Ambrus vajdát és Nagy János polgárt, s hogy a zsinat első napján ő tartott egyházi beszédet János XV. 1—10. felett, másnap pedig Szenczi Szijjártó Lukács Máté XV: 16. felett. Ugyanezen zsinaton Kanizsait a pápai egyházmegyében levő eklézsiák esperesévé választották.[1]

Abba a jegyzőkönyvbe, amelybe Kanizsai a zsinati határozatokat az enyészettől megmenteni óhajtván, azokat feljegyezgette és amelyet Esztergomban, a főegyházmegyei könyvtárban megtaláltam, nincsenek bevezetve a köveskuti zsinaton kihirdetett törvények, mivel ez, és bizonyára a többi Dunántúl alkotottak, egy másik jegyzőkönyvbe voltak beirva, melyben mindenki köteles volt sajátkezüleg aláirni a tövényeket, mely vagy örökre elveszett a küzdelmek között, vagy lappang valahol. Szerencsére megmentette a kánonokat a végmegsemmisüléstől Gál Imre, 1624-től veszprémi lelkész, aki a kerületi levéltárunkban levő róla nevezett kánontárba gondosan bejegyezte a latin eredetit, mely hű fordításban így van:

Az 1612. évi köveskuti zsinat kánonai.

A Sopron, Vas, Veszprém, Zala stb. vármegyékben lévő, a helvét hitvallásban az Isten igéje által egyesített s a keresztyéni szeretet köteléke által egybekapcsolt gyülekezetek törvényei vagy kánonai.

Kihirdettettek Tisztelendő *Pathay István* superintendens úr által a köveskuti zsinaton, amely az Urnak 1612. esztendejében november 11. napján tartatott.

---

[1] Kanizsai feljegyzése.

Mottó: A karthagói 3-dik zsinat harmadik czikke: „Határozta a zsinat, hogy a felavatandó püspököknek, vagy egyházi férfiaknak felavatóik előbb a zsinatok végzéseit emlékezetükbe vessék, hogy meg ne bánják, ha a zsinat határozatai ellen valamit vétenének."

BEVEZETÉS.

Mielőtt a mi közmegegyezéssel hozott törvényeinket, amelyek kötelékei az egységnek és jórendnek, mit Isten az ő egyházában fen akar tartani mint gyámoszlopot, mindenkinek szeme elé bocsátanók, Istenről való hitünket és vallásunkat akarjuk röviden mindenek előtt feltárni. Egyrészt azért, hogy a mi közmegegyezésünk alapja az igazságszeretők előtt világossá legyen, valamint azok, akik velünk egy testté akarnak egyesülni, megismerjék, hogy micsoda erős kötelékkel történik az. Másrészt, hogy a rágalmazóknak, akik minden jóról rosszat szoktak szólani, betömjük a száját, vagy pedig épen a saját lelkiismeretüktől megczáfoltatva megszégyenüljenek.

I. Czikk.

Hisszük és valljuk tehát, hogy az igaz Isten, aki minden látható és láthatatlan dolgok teremtője, aki magát az ó-testámentomban Jehovának nevezi, természetére és lényegére nézve egy s rajta kivül nincs más Isten. Hogy pedig ez tényleg három valóságra vagy személyre különül, össze nem elegyítve, sem szét nem osztva, amelyek az Atya, Fiu és Szentlélek tulajdonságaik minden összezavarása nélkül, a Szentirás alapján állítjuk.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentirás alapján, hogy az Istennek fia, aki az örökévaló Atyától örök idők előtt származott, nem teremtetett, s nem gondolta, hogy az ő Istennel való egyenlősége csak ragadmány, önmagát megüresítve (lefokozva) megalázta s a szeplőtlen szűz Mária lényéből, testet vett föl, melyben elszenvedte érettünk a halált és ezen egyetlen egy áldozatával tökéletesekké tette örökre azokat, akik megszenteltetnek. Harmadnapon halottaiból feltámadott, láthatóan fölment a mennybe, hogy nekünk, akik benne kiválasztattunk, helyet készítsen.

Hisszük, hogy az Atyának jobbján ül és el fog jönni, hogy itéljen elevenek és holtak fölött.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentirás alapján, hogy az istenség eme második személye, akit az evangélista *logos*-nak nevez, emberi természetet vett föl a maga személyének egységébe

és ezt elválaszthatatlanul és összezavarhatlanul egyesítette magában, úgy hogy mindkét természetnek lényeges tulajdonságai megóvatnak és meg is kell azokat óvni.

Tanítjuk továbbá és hisszük, hogy épen ez az ő emberi természete nagy és kimagyarázhatlan ajándékokkal volt ékesítve, amennyire saját természetének lényege megengedte, hogy a teremtő és teremtett természete között való különbség örökké megmaradhasson.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentirás alapján, hogy ez az ember Jézus Krisztus a világ megváltója, az egyedüli közbenjáró Isten és az emberek között.

Hasonlóképen hisszük, valljuk és tanítjuk, hogy valamiképen mint Isten tulajdon testében szenvedett és meghalt, úgy ez az ember a saját istenségénél fogva mindenütt jelen van és az Istent a maga testével összefoglalta a mennyben.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentirás alapján, hogy a Szentlélek, mint az istenségben a harmadik személy, természeténél fogva Isten, öröktől fogva származott és származik az Atyától és Fiútól, s vigasztalója, igazgatója és tanítója a Krisztus egyházának.

Bárki, más Istent, vagy ezenkivül máskép ismert, hitt, vagy tanított, kijelentjük, hogy ez a mi gyülekezetünkhöz nem tartozik; és ha a mi gyülekezetünkben volt, egyszeri vagy kétszeri megintés után, a mi egyházunkból teljesen eltávolítandónak tartjuk.

II.

Melyik az egyetemes egyház?

Igaz és egyetemes egyháznak azt ismerjük, melyet az Isten igéje kormányoz, nem emberi kitalálásokon s az Isten igéjével ellenkező hagyományokra támaszkodik; amelyben az Isten igéje tisztán, a nép által értett nyelven hirdettetik és a szentségek (sakramentumok) a Megváltó rendelése szerint szolgáltatnak ki; amely egyházban, hogy mindenek ékesen és szép renddel legyenek, szükséges. Ezért azt akarjuk, hogy gyülekezeteinkben a tanítóknak meghatározott rendje legyen, akiknek szorgalma és hűsége folytán az Isten igéje hiven hirdettessék s a hallgatók gyülekezete épüljön.

III.

A püspök tekintélyéről.

A püspök az esperesekkel egyetértve tegyen mindent, fontos ügyeknél semmit ne próbáljon pusztán a maga belátása szerint,

kivévén azt, hogy ha lát valamely tisztaéletü, alapos készültségü s kiváló kegyességü férfiút, aki tisztességes meghivásban részesült, ennek, miután a zsinaton való eskü idejéig ünnepélyes fogadalmat tett, szabadságot adhat a gyülekezetben való tanításra engedély-levéllel együtt, amit a fölavatandó az avatás alkalmával adjon vissza.

Apostoli kánon 34. IV. Kárthágói zsinat kánona. II. Toledói zsinat 10. kánon. Herczegszőllősi kánonok 3. Váradi zsinat II. czikk. Sopronmegyei kánonok 14. 15.

IV.

A zsinat összehivásának módjáról és a meghivó levelek visszatartásáról.

Zsinatot, az esperesekkel egyetértve, egyedül a püspök hivhat össze, s az összehivó leveleket, társaságunk hivatalos pecsétjével, amit gondosan magánál tartson, és saját aláirásával hitelesitsen. Az esperes urak irják alá neveiket s igy köröztessék az alájuk rendelt lelkipásztorokkal a püspöktől hozzájuk küldött meghivókat. A lelkipásztorok pedig gyorsan és gondosan küldjék át a meghivókat szomszédaikhoz, hogy senki se hozhassa fel ürügyül, hogy hozzá nem jutott el. S ki-ki jegyezze fel, hogy mely napon kapta meg. Mert ha valaki nem küldi tovább és visszatartja, mindazokért egyenként, akik a levél visszatartása miatt elmaradtak, három forintot fizet.

V.

Hányszor hivjon össze zsinatot?

A zsinatot minden évben kétszer, vagy ha súlyos kényszerüség gátolja, egyszer hivja össze.

Agathopolisi zsinat 40. kánon. III. Kárthágói zsinat 2. kánon. Milevei zsinat 9. kánon. Apostoli kánon 32. 38. Antiochiai zsinat 20. kánon. IV. Toledói zsinat 3. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 8. kánon. I. Niceai zsinat 5. kánon. Herczegszőllősi zsinat 11. czikk. Debreczeni zsinat 53. czikk. Váradi zsinat 11. czikk. Sopronmegyei kánonok 69. czikk. Zsolnai zsinat 2. czikk.

VI.

Az egyházak és lelkipásztorok névjegyzékéről.

Az espereseknek, vagy egyházi felügyelőknek, legyen hiteles jegyzékük, vagy katalógusuk, az ő hűséges gondozásukra bizott egyházakról s az azokban tanító lelkipásztorokról. Hasonlókép a püspök is, mint az esperesek közt a legelső, a körüllevő egyházakat gondozza, irányítsa és kormányozza.

Váradi zsinat 20. czikk.

VII.

Az egyházlátogatásról és a lelkipásztorok agendája és könyveinek megvizsgálásáról.

Az esperesek a rájuk bizott gyülekezeteket évenként szorgalmasan meglátogassák és kérdezzék ki a hallgatókat eskü alatt lelkipásztoruk életéről és erkölcséről. Hasonlóképen a lelkipásztorokat is lelkiismeretesen, a hallgatóik felől: vajjon hallgatják-e az Isten igéjét, vajjon élnek-e a sákramentomokkal, s vajjon illően és haszonnal terjed-e köztük az Isten igéje? Ami az ugynevezett agendák egyformaságát illeti, amit gyülekezeteinkben komolyan megkivánunk, minden nyelven és tanítási nemben vizsgálják meg és az Isten igéjét eltorzító iratokat vegyék el. Ha a lelkipásztor és hallgatói közt valami ellenkezések lennének, igazítsák el; vagy ha súlyos lenne az ügy, amit akadály nélkül eligazítani és békésen elintézni nem tudnak, hagyják a zsinatra, ahol egész látogatásukról adjanak számot a püspök előtt.

IV. Toledói zsinat 2. és 35. kánon. II. Brágai zsinat 1. és 23. kánon. IV. Kárthágói zsinat 25. kánon. Debreczeni zsinat 52. czikk. Herczegszőllősi zsinat 27. Sopronmegyei kánonok 71. czikk. *Ujvári határozat az egyházlátogatásról 1. és 2. czikk.* Zsolnai zsinat 2. és 6. czikk.

VIII.

Az esperesek ne adjanak szabadságot a tanításra.

Az esperesek senkinek se adjanak engedélyt a tanításra, mivel azt akarjuk, hogy ez egyedül a püspök hatalmában álljon; ha mégis valakit elő akarnak léptetni, vezessék a püspökhöz, vagy levélben ajánlják és ha ettől engedélyt és meghatalmazó levelet kaptak, törvényesen léptessék elő és ajánlják a gyülekezetnek. Azon polgárok közül pedig, akiknél a lelkipásztort alkalmazni kell, legalább kettő jelenjék meg a püspök előtt azzal, akinek a fölhatalmazás kell, mint meghivatásának és életének tanuja.

A herczegszőllősi zsinat 6. czikke ezzel ellenkezőt rendel, valamint a váradi zsinat 8. czikke is.

IX.

Az egyházlátogatókról.

Az egyházlátogatókat a gyülekezetek és lelkipásztorok becsülettel fogadják és lássák el, és ha fogatjuk nem volna, melyen utazniok kellene, *szállítsák át a szomszédos gyülekezetekbe.*

II. Brágai zsinat 2. kánon. Sopronmegyei kánonok 71. czikk.

X.

Az esperesek a püspöknek engedelmeskedjenek.

Evangéliomi önmegadást vagy engegelmességet kivánunk az egyházi ügyekben. Tehát, ahol az esperesek jelenléte kivántatik, a püspöktől hivatva (elkerülhetlen kényszerüség esetét kivéve, amit azonban igazolni tartoznak) semmi se tartsa őket vissza, hanem a püspöktől kitüzött időben és helyen megjelenjenek. És ha valahova a püspök által kiküldettek egyházi ügyben, ellenszegülés és mentegetődzés nélkül menjenek el. Ha valakinek épen távol kell lennie, a püspök megbizása és az egyházi ügyek így követelvén, a szomszédos lelkipásztorok helyettesitsék azokat a sákramentomok kiszolgáltatásában, esketéseknél és az evangéliom hirdetésében. És ha munkájukért valamit adnak nekik abban a gyülekezetben, hagyják azt annak, akit helyettesítenek, az egyházi törvény büntetésének terhe alatt.

Mainczi zsinat 25. kánon. Sopronmegyei kánonok 25. czikk.

XI.

A lelkipásztorok engedelmességéről.

Ugyanazt határozzuk a többi lelkipásztorokról, hogy ha espereseik által hivatnak, minden vonakodást félretévén engedelmeskedjenek és megjelenjenek. Az engedetleneket, ha elfogadható módon nem védekeznek, először az egyház közszükségeire fizetendő három tallérra büntetjük. Ha másodszor is ugyanarra vetemednek, kétannyit fizetnek. Ha harmadizben is: hivataluktól megfosztassanak. A szomszédos lelkipásztorok helyettesítsék ezeket úgy, amint az előző szakaszban elmondottuk. A birságot pedig az esperesek hajtsák be az alájuk rendelt engedetlenkedőktől s adják át a püspöknek, aki, az egyház közszükségeire, vagy a tanuló ifjuság segítésére fordítsa.

A kárthágói harmadik zsinat 43. kánona; a negyediknek 21-dik, az ötödiknek 10. kánona. II. Arelatei zsinat 17. 18. 19. kánona. Laodiczeai zsinat 40. kánona. Kalczedoni zsinat 18. kánona.

XII.

A zsinaton jelen nem levőkről.

A gyülekezetek lelkipásztorai, akik vakmerően, igaz ok nélkül elmaradtak a zsinatról és az egyház közügyéből magukat kivonják: az esperesek ugyan hat, a többiek pedig három forint büntetéssel

sujtassanak. Ha másodszor, vagy harmadszor is ugyanarra vetemednek, azokkal szemben a XI. szakasz értelmében kell eljárni.

Herczegszőllősi zsinat 15. czikk. Sopronmegyei kánonok 69. czikk.

XIII.

Mennyiben kell a lelkipásztornak helyéről elmenni?

Parancsoljuk azonkivül s rendeljük az Urban, hogy senkit a lelkipásztorok közül, ha más helyre hivják, helyváltoztatásánál ne vezessen a nagyobb fizetés vagy a haszon reménye, hanem mindig a közbecsülésre legyen figyelemmel. Mert illetlen dolog, hogy valaki jobban törődjék a maga hasznával, mint az egyház építésével. (II. Kor. II. 4.)

Antiochiai zsinat 16. kánon. Herczegszőllősi zsinat 13. czikk. Sopronmegyei kánonok 29. czikk.

XIV.

A nép lelkipásztorát az egyházi felsőség beleegyezése nélkül el nem küldheti.

Azt is szem előtt tartandónak határozzuk, hogy a nép lelkipásztorát, valamely iránta való gonosz indulatból, vagy saját elhatározásából, az egyházi felsőbbség tudta nélkül, el ne bocsássa, se mást fel ne fogadjon. Gyakran történik ugyanis, hogy a nép inkább az élősdi, mint a valódi lelkipásztorokban gyönyörködik, s a saját jótetszése szerint választ magának tanítókat. Ha mégis valami helytelenséget követne el a lelkipásztor, a nép terjessze az ügyet az esperes elé s az saját kötelessége és buzgalmához képest intézze el a viszályos ügyet. Akik pedig vakmerően előzik lelkipásztorukat, azok ne kapjanak lelkészt és senki se szolgáljon azoknak, a püspök engedélye nélkül, a hivatalból való megfosztás terhe alatt.

Mainczi zsinat 29. kánon. Herczegszőllősi zsinat 17. czikk.

XV.

Az esztendei szolgálati idő kitöltéséről.

Senki se hagyja el gyülekezetét az ő szolgálatának törvényes határideje előtt, hanem esztendejét kitöltvén, az esperes engedélyével távozzék és változtasson helyet. Egyébiránt azt is komolyan rendeljük az Urban, hogy a lelkipásztorok a gyülekezeteket hiábavaló beszéddel meg ne csalják, saját szolgálatukat igérgetve ne-

hogy önmagukat és a lelkészi hivatalt gúny tárgyává tegyék. Mert aki életével és tudományával mások tüköre tartozik lenni, rút dolog annak hazudni és így könnyelmü hazugsággal gondoskodni a saját hasznáról, — a X. szakaszban kijelentett büntetés terhe alatt.

Herczegszőllősi zsinat 19. czikk. Sopronmegyei kánonok 30., 31. czikk. Váradi zsinat 19. czikk.

XVI.

A bizonyságlevelekről.

Senki a lelkipásztorok vagy rektorok közül, egyik püspök kerületéből, a másik kerületébe át ne menjen, s be ne fogadtassék, annak a püspöknek bizonyságlevele nélkül, akitől átmegy. Rektorok az esperesektől kérjenek bizonyítványt, akiknek felügyelete alatt valának. Ezt különösen szigoruan megkivánjuk a hamis tanítók miatt, hogy azok titkon be ne lopózkodhassanak a hivek gyülekezetébe. Sőt a népet is kötelezzük, hogy senkit fel ne fogadjanak az esperes engedélye nélkül, aki csak ha megismerte annak hűségét, úgy fogja ajánlani a gyülekezetnek. Így őrizzük meg a lelkipásztorság méltóságát is.

VI. Konstantinápolyi zsinat 17. kánon. Antiochiai zsinat 7. kánon. IV. Karthágói zsinat 27. kánon. Apostoli kánon 33. Laodiczeai zsinat 41., 42. kánon. Kalczedoni zsinat 6. kánon. Herczegszőllősi zsinat 24. czikk. Sopronmegyei kánonok 32. czikk. Zsolnai zsinat 9. czikk.

XVII.

Az előd kielégítéséről.

Annak a lelkipásztornak, aki valamely helyről eltávozik, senki a helyére ne menjen, míg az előbbi nincs kielégítve. Ezt pedig a nép az eltávozni készülő lelkipásztortól kapott nyugtatvánnyal bizonyítsa. Ha pedig valaki ennek a helyes intézkedésnek kötelező voltát vakmerően megszegi, büntesse meg az esperes hat forintra és előd jét a saját fizetéséből elégítse ki.

Váradi zsinat 21. czikk. Sopronmegyei kánonok 27. czikk.

XVIII.

A tánczolás tilos.

Az egyházak pásztorainak, hivatalvesztés terhe alatt tilalmazzuk a tánczolást, és bármiféle kartáncot, melyek általában keresztyén

embernek meg nem engedhetők, és sok rossznak előidézői, és alkalomnyújtói. Sőt rendeljük, hogy hallgatóiknak is tiltsák ezt a csábításhoz hasonló összekeverését a különböző nemüeknek.

Ugyanezt tiltjuk az iskola-rektoroknak is.

Ambrozius III. könyve a szüzekről. Laodiczeai zsinat 53., 54. kánon. Herczegszőllősi zsinat 12. czikk.

XIX.

Az egyenlő teherviselésről.

A lelkipásztorok, a gyülekezetekben egyenlő terhet viseljenek. Ha egy város vagy falu el tudja őket tartani, ne kötelezzék el magukat többeknek, fizetés vagy rút nyereség kedvéért. De az egyházi szolgák hiánya miatt megengedjük, hogy egy lelkipásztor két, vagy három falu élén álljon. Sőt kényszerítő szükség esetén másoknak is szolgáljon, nem kalmárkodva az Isten igéjével, hanem gyümölcsöztetve azt, építsék az Urnak egyházát, hogy így hirdettessék az Isten beszéde. (II. Kor. IV. 2., II. Tess. III. 1.) Ámde ezt tegyék az esperes, vagy püspök tudtával és beleegyezésével.

Váradi zsinat 17. czikk. Herczegszőllősi zsinat 12. czikk. Sopronmegyei kánonok 28. czikk.

XX.

A részegeskedést kerülni kell.

Mivel a részeges és iszákos lelkipásztort, az apostol kárhoztatja, valamint az Ur is eltiltja törvényében, azért megújítjuk az apostolok és egyházi atyák törvényeit, a lelkipásztorok részegeskedése és tobzódása ellen. Bárki tehát hivatalát részegeskedéssel bemocskolja, s a köznéppel együtt a kocsmában tobzódik, azt először 3 forintra büntetjük. Ha másodizben is rábizonyul, hivatalától megfosztatik. Az iskola-rektorokról is ugyanezt határozzuk.

Laodiczeai zsinat 24. kánon. III. Karthágói zsinat 27. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 9. kánon. Apostoli kánon 54. Mainczi zsinat 46. kánon. Herczegszőllősi zsinat 14. czikk. Váradi zsinat 27. czikk.

XXI.

A perlekedők és hamis vádaskodókról.

Perlekedések, szóharczok, csufolódások, indulatoskodások, illetlen egyenetlenkedések a lelkipásztoroktól távol legyenek. Mert a Krisztus minket békességre hivott. És ha valaki a lelkipásztorok

közt való békességet, gőgös elbizakodottsággal megzavarja, az egyházi törvények szerint meg kell büntetni. Ha valami zavar támad a lelkipásztorok között, saját espereseik előtt tárgyalják az ügyet. Tehát lelkiismeretesen kell óvakodni attól, hogy valaki az esperes előtt gyülöletből, rosszakaratból vagy irigységből vádolja testvérét, hanem mindent szeretetből cselekedjenek. Mert ha valakinél észrevesszük, hogy titkos gyülöletét méltatlan viaskodással elárulja, ezeket egy vagy két megintés után elkerüljük, mint a keresztyéni egyesség és szeretet megzavaróit.

Apostoli kánon 31. IV. Kárthágói zsinat 55. 56. kánon. II. Arlesi zsinat 24. kánon. II. Kárthágói zsinat 6. kánon. Melai zsinat 19. kánon. Kalczedoni zsinat 20. kánon.

XXII.

A rosszhirü életmódurol jelentést kell tenni.

Ha valaki a lelkipásztorok közül látja, vagy hallja, hogy szomszédja, vagy tiszttársa gyalázatosan él, melyből vagy az egyházra szégyen hárul, vagy a lelkipásztori hivatal rossz hirbe keveredik és nem vádolja be szeretetből, vagy ha a vétkes a testvéri intést semmibe sem veszi és a tudomással biró esperesének nem jelenti, ezt mint hozzátartozójának életére leselkedőt társaságunkból kirekesztjük. Mert ha szomszédunknak eltévedt barmát vissza kell vezetnünk, sokkal inkább segítségére kell sietnünk tévelygő testvérünknek.

Sopronmegyei kánonok 60. czikk.

XXIII.

A ruházatról.

Mivel az illetlen öltözet némiképen a lélek állhatatlanságát árulja el, az egyházi szolgák tisztes középutat tartsanak a ruházatban és nyiratkozásban, hogy meg lehessen őket különböztetni a zsoldosoktól, kereskedőktől és vargáktól. Parancsoljuk tehát az Urban, hogy mellőzvén azt a gyalázatos katonai és (tisztességgel legyen mondva) a far eltakarására alig eléggé alkalmas ruházatot, hosszú köntöst és (amennyire lehet) alakra, szinre, a hivatalnak megfelelő palástot viseljenek. Kerüljék a katonai szakál- és hajnyirást, hogy az egész nép előtt nevetség tárgyaivá ne váljanak.

Az iskola-rektoroknak és tanuló ifjuságnak azt parancsoljuk, hogy illedelmes és tisztes ruházatba öltözködjenek, a kettécsapott süveget és gyűrüs hajzatot hagyják a legénykedőknek.

Feleségeik is szerényen öltözködjenek, a fényüzést kerüljék, mert azoknak nem arannyal és értékes drágakövekkel, hanem erényekkel illik ékeskedniök.

VI. Konstantinápolyi zsinat 27. és 96. kánon. IV. Toledói zsinat 40. kánon. IV. Kárthágói zsinat 45., 46. kánon. Váradi zsinat 7. czikk. Sopronmegyei törvények 62. 63. czikk.

XXIV.

A tétlenül élő egyházi szolgákról.

A tétlen és hanyag lelkipásztorokat, akik csak vasárnapokon vesznek könyvet a kezükbe, egyéb napokon pedig ivással és kószálással töltik az időt, és csalárdsággal forgolódnak az Urnak munkájában, egy vagy két megintés után, ha meg nem javulnak, hivatalukból le kell tenni. Rendeljük pedig, hogy vasárnapokon mindig két egyházi beszédet tartsanak, a többi napokon pedig hetenként szintén kettőt, vagy a kátét adják elő a délutáni egyházi beszéd helyett, hogy mind maguk előhaladjanak a tudományban, mind a nép hozzászokjék a szent beszédekhez.

II. Toledói zsinat 2. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 19. kánon. Agdei zsinat 1. és 39. kánon. II. Orleansi zsinat 13. kánon. III. Orleansi zsinat 8. és 44. kánon. I. Toledói zsinat 5. és II. 24. kánon. Apostoli kánon 58. Herczegszőllősi zsinat 18. czikk. Sopronmegyei kánonok 38. czikk.

XXV.

A tekergőkről.

A kóborgókat, akik törvényes meghivás és püspöki engedelem nélkül tanítanak a gyülekezetekben, ha az esperestől megintetve sem hagynak fel ezzel, el kell fogni és át kell adni a hatóságnak, amely egy évi fogság után űzze el őket területéről. Rendeljük tehát, hogy aki az egyházi szolgálatnak e nagyon szép tisztét magára akarja vállalni, annak határozott meghivója legyen valamely községtől, melynek kegyes háládatosságból három évig szolgáljon, illő tiszteletet és fáradságának jutalmát elvévén attól.

Kalczedoni zsinat 5. kánon. I. Karthagói zsinat 10., II. 11., III. 20. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 20. kánon.

XXVI.

A felavatásról.

Rendeljük, hogy a felavatás nyilvános helyen, a rendes zsinaton történjék, az egész testület közmegegyezésével és határozatából,

és mielőtt a nyilvános vizsgálatra előállanának, az iskolában az iskola-rektoroktól latinul megvizsgáltassanak. Azután nyilvánosan a templomban folyon le azok dolga. A püspök a lelkészek közül rendeljen egyet, aki az ő megbizásából gondoskodjék, hogy a vizsgálat illően történjék, s mintegy elnöklő biró terjessze a püspök és esperesek elé azokról szóló véleményét, neveikkel együtt. Azonkívül a felszentelendők ama lelkipásztorokat, akik az ő kedvükért jönnek össze, saját költségükön tartsák el embereikkel együtt. Lehetetlen ugyanis, hogy mi, a felavatás ürügye alatt, magunkat másokért gyakran költségekbe keverjük.

II. Toledói zsinat 8. kánon. Herczegszőllősi zsinat 29. czikk. Sopronmegyei kánonok 29. czikk.

XXVII.

Sarlóját senki más gabonájába ne vágja.

Bármely lelkipásztor buzgón és szorgalmasan végezze kötelességét s aközben őrizkedjék, hogy sarlóját a más gabonájába ne vágja, amint ezt a régi egyházi törvények meghagyják. És a felfogadott lelkipásztor tudta nélkül, és akarata ellenére, ne tanítson és ne eskessen sehol, hanem azon lelkipásztorának teljes beleegyezésével, ha csak a szükség nem kényszeríti a felfogadott lelkipásztor távolléte miatt. Mert akkor joggal szolgálhat, de akkor is úgy, hogy szolgálatának díját a fölfogadott lelkipásztornak hagyja.

Kalczedoni zsinat 5. kánon. I. Karthagói zsinat 10., II. 11. és III. 20. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 20. kánon. Apostoli kánon 14. Herczegszőllősi zsinat 14. czikke. Sopronmegyei kánonok 26. czikk. Váradi zsinat 18. czikk.

XXVIII.

Főbenjáró bünben leledző egyházi szolgákról.

Azok a lelkészek, akik valami főbenjáró bünben, mint például paráznaságban, gyilkosságban, lopásban stb. rajtakapattak és az hiteles tanubizonysággal rájuk bizonyult, hivatalukból letétessenek és a világi hatóság kezébe adassanak.

Neocesareai zsinat 1. kánon. Agdei zsinat 31. kánon. III. Orleansi zsinat 5. kánon. Apostoli kánon 25., 65., 74. Zsolnai zsinat 10. czikk.

XXIX.

A hivatalukból elmozditottakról.

Rosszhirü lelkészek pedig, és akik gyalázatos életükért hivataluktól megfosztattak és kiközösittettek, a gyülekezetben szolgálatot

ne végezzenek, kivéve ha az egyházba visszavétettek és annak kebelébe ismét visszafogadtattak. Akik pedig e rendelet ellenére szolgálatot teljesítenek, örökre kizárassanak. Egyébiránt ahol és amely esperesek parancsából és püspöknek itélete folytán fosztattak meg hivataluktól, rendeljük, hogy ugyanott és ugyanazon esperes előtt történjék a visszavétel. Viszont azok, akik az egyház itéletével szemben, külső oltalom alá menekülnek és az egyházzal és annak itéletével vakmerően szembeszállnak, örökre kizárassanak.

Arlesi I. zsinat 16. és III.: 30. kánon. Apostoli kánon 28., 32. Antiokhiai zsinat 4., 11., 12. kánon. Kárthágói II. zsinat 8. III.: 9. és IV.: 87. kánon. Agdei zsinat 7. kánon. Orleánsi III. zsinat 8. kánon.

XXX.

Az uzsorásokról.

Az uzsoráskodó egyházi szolgákat, és akik üzérkedést és piszkos nyerészkedést űznek, először a kicsalt javaktól fosztjuk meg, azután ha észre nem térnek, hivatalukból elmozdítjuk.

VI. Konstantinápolyi zsinat 10. kánon. Niceai zsinat 18. kánon. Arlesi zsinat 17. kánon. Laodiczeai zsinat 5. kánon. Kalczedoni zsinat 3. kánon. III. Kárthágói zsinat 16. kánon.

XXXI.

A világi foglalatosságot üzőkről.

Azok az egyházi szolgák, akik világi üzletekbe, — amint az apostol mondja — és törvényes kötelezettségekbe bonyolódnak, amivel magukat mások megvetésének teszik ki, vagy világi perekbe keverednek, nem a kényszerüségből, hanem nyereségvágyból sarkalva, tiz forintra büntettetnek.

Szárdikkai zsinat 8., 9., 10. kánon. I. Karthagói zsinat 6. III.: 15. és IV.: 18. kánon. Mainczi zsinat 14. kánon. Apostoli kánon 5., 81., 83. II. Toledói zsinat 6. és IV.: 30. kánon. A 20. apostoli kánon azt rendeli, hogyha a pap kereskedésre adja magát, letetessék.

XXXII.

Azokról a falvakról, amelyek lelkipásztoraikat megcsalják.

Azoknak a falvaknak és városoknak, amelyek lelkipásztoraikat igaz és jogos jövedelmében megrövidítik, nem kell lelkipásztort adni.

XXXIII.

A fizetést megkisebbitő egyházi szolgákról.

Akik azért, hogy a nép és pátronusok kegyébe jussanak, megengedik, hogy az egyházi jövedelem, amely már régtől fogva a lel-

készek számára rendeltetett, kisebbedjék, vagy valami módon megcsorbuljon, vagy teljesen elidegeníttessék, csakhogy megtürjék őket azon a helyen, mint a közvagyon megrablóit el kell őket kergetni.

XXXIV.

A lelkipásztorok vendégeskedéseiről.

Az egyházak lelkipásztorainak, ha őket tisztességes lakodalmi vendégségre meghivják, szabad elmenniök, de a köznéppel együtt nyilvános korcsmába ne menjenek, ne pajtáskodjanak s ne igyanak együtt, hanem józanul és illedelmesen, saját példájukkal buzdítsák vendégtársaikat a kegyességre és istenfélelemre s igyekezzenek azokat visszatartani, a szokott pajkoskodástól és szemérmetlen táncolástól. Mihelyt pedig a többiek kezdenek a bortól fölhevülni s megjelennek az énekesek és lantosok, hogy az illetlen tánczolást lehetővé tegyék, a lelkipásztorok keljenek föl és távozzanak, hogy úgy ne lássék, mintha jelenlétükkel helyeselnék azt a kicsapongást, amit a közönséges istenitiszteleteken is kárhoztatni tartoznak.

Laodiczeai zsinat 54. kánon. Agdei zsinat 28. A váradi zsinat 15. czikke ezzel ellenkezőt rendel.

XXXV.

A hitehagyottak kerüléséről.

Mivel pedig a sátán ravaszkodása folytán gyakran látjuk megtörténni (különösen napjainkban), hogy az igazság ellenségei gonosz szószátyárkodással, bálványimádással és annak rút babonájával beszennyezve a jó és hűséges lelkipásztorokat tőrbe csalják, hogy azokat gyalázatba keverjék a nép előtt való kicsufolással: tehát rendeljük és meghagyjuk különösen a lelkipásztoroknak, hogy a már ismert és annyiszor megczáfolt tévelygéseket az apostolok meghagyása szerint annyira kerüljék, hogy még szóval se vitatkozzanak azokkal és ne perlekedjenek, nehogy a velük való vetélkedés folytán az Isten szentséges neve szenvedjen sérelmet. Mert az ilyen magán feleselgetésből sem az egyház nem épül, sem béke nem származik, sem az igazságot nem varázsolják elő, melynek örve alatt fitogtatják magukat azok, akiket hiábavaló dicsőségvágy ösztökél.

Titus III.: 9—11. János VIII.: 10. II. Tim. IV.: 15. Herczegszőllősi zsinat 21. czikk. Sopronmegyei kánonok 68. czikk. Váradi zsinat 4. czikk.

XXXVI.

Az iskola-tanítókról.

Az iskola-rektorok tisztes és kegyes engedelmességgel függjenek lelkipásztoraiktól és azokat mások előtt igaztalan vádaskodással hirbe ne hozzák. Ha pedig valaki feljebbvalója ellen alaptalan háboruságot gerjeszt, az ügy letárgyalása után szégyen-szemre fosztassék meg hivatalától, ha vádja hamisnak bizonyul. Azt is megkivánjuk tőlük, hogy kötelességüket szorgalmasan és hűségesen elvégezzék, úgy az iskolában való tanítást, mint a templomban, ami az ő kötelességük lesz, azok iránt való szent tisztelettel teljesítvén. Azonkivül, hogy a lelkipásztoroktól erejüket túlhaladó fényes ebédeket ne követeljenek, hanem elégedjenek meg azzal, amit a lelkipásztor adhat. Hozzátesszük azt is, hogy a lelkipásztorok viszont, tanítóik iránt, tiszteletet tanusítsanak és ellátást adjanak, ha a szerződés szerint ezzel tartoznak, ha pedig nem, akkor rendeljük, hogy a tanítók a magukéból gondoskodjanak eledelükről. Azokat, akik a pajkos paraszt ifjusággal együtt isznak, pajkos dalokban gyönyörködnek, hanyagok, mértéken túl szigoruak, az iskolán kivül igaz ok és becsületes czél nélkül gyakran kóborolnak, részegesek, hivatalukat illetlen tánczolással lealacsonyítják, rágalmazók, engedetlenek, paráznák, a vendégségeken illetlenül viselkednek, katonás ruházatukkal és csaknem törökmódra nyirt hajukkal, úgy hogy bojthoz hasonlónak látszik fejükön a megmaradt haj, hivatalukat gyülöletessé teszik, az ekeszarvához utasítjuk.

II. Gyula és X. Leó alatt tartott laterani zsinat 7. kánon. Herczegszőllősi zsinat 26. czikk. Sopronmegyei kánonok 64., 65., czikk. Váradi zsinat 24., 25., 27., czikk.

XXXVII.

A tanulókról.

A tanulókról és iskolai jótéteményben részesülőkről, kik nem a tanulásért, nem a mennyei tudomány előmozdításáért, nem is a magasabb tudományok tanulmányozásáért lépnek az iskolákba, hanem csak a mások költségén való heverést keresik, hogy annál könnyebben élhessenek herék módjára, és akiknek nincs biztos lakóhelyük és állandó maradásuk, hanem iskoláikat, tanítóikat és tartózkodási helyüket hirtelen, egymásután, csalók módjára változtatják, az előadásokon nem jelennek meg, a vizsgálatokat, mint a ragályt, kerülik, másoknak akadályul és botránykozásul szolgálnak, rendeljük, hogy a tanulók társaságába föl ne vétessenek, és ha

épen ott volnának, meg ne türessenek. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy senki a rektorok közül ismeretlen új tanulókat ajánlólevél nélkül be ne fogadjon és ha valakit befogadott, ez egy éven belül az iskolát el ne hagyja. Ha pedig valamelyik kóborló, részeges, a többieket háborgató s tanítója iránt engedetlen leend, azt az iskola-rektor az iskolai törvények szerint zabolázza.

Váradi zsinat 26. czikk. Sopronmegyei kánonok 66., 67. czikk.

XXXVIII.

Az egyházból való kirekesztésről.

Az egyházi fegyelmet, melyet máskülönben szellemi igazságszolgáltatásnak, vagy az egyházból való kirekesztésnek szoktunk nevezni, egyházunkba ismét behozzuk. Mert szakadatlanul birta az egyház, az oldásnak és kötésnek kulcsait s birni fogja, míg ez a világ fennáll. Határozzuk tehát az Isten igéje szerint, amely köt és old, hogy az összes czégéres bünösöket, részegeseket, hitszegőket, káromkodókat, tolvajokat, fösvényeket, paráznákat, kurválkodókat és azokat, akik uzsorás nyerészkedést űznek és akik a Krisztus egyházának botránykozására szolgálnak és benn a nyáj között vannak, ezzel a lelki korbáccsal kell féken tartani, hogy akik eszükre térnek, éljenek, az észre nem térők pedig még nagyobb veszedelembe rohanjanak. Azt is hozzá tesszük, hogy akik nyilvánosan vétkeztek, az egyházba vissza ne vétessenek, csak ha nyilvánosan megkövetik az eklézsiát.

XXXIX.

A lakodalmakról.

Megtiltjuk, hogy a mi gyülekezeteinkben lakodalmi ünnepélyek tartassanak vasárnap (amikor még inkább kell igazság után törekedni, még inkább kell a bünöktől tartózkodni, a keresztyének templomait látogatni s a könyörgésekbe elmerülni), mivel akkor a tisztességes lakodalom ürügye alatt főleg saját kicsapongásukra készítenek alkalmat az iszákosak, az Isten igéjét elhanyagolják és az Urat féktelen kicsapongásaikkal boszantják. Mert meg vagyon irva: Ne tégy azon semmi dolgot, ami tudniillik megakadályozhatná a szombat megszentelését. A kézfogók tartását sem engedjük meg azon a napon. Szombaton sem engedjük meg az esketést, azon az alapon, hogy az emberek vasárnap a lakodalom miatt bortól égjenek, csak ha ugyanazon a napon feloldozást nyerhetnek.

Ünnep első napján is tiltjuk a lakodalmak tartását. Mert megzavarná az Ur napját a bekövetkező lakodalomra való előkészület. A házastársak összeesketése is józan fővel és megfelelő helyen történjék.

Laodiczeai zsinat 53. kánon. III. Toledói zsinat 22. czikk. Herczegszőllősi zsinat 31. czikk. Sopronmegyei kánonok 52. czikk. Váradi zsinat 13., 23. czikk.

XL.

A házasulandókról.

A házasságra lépők közt az esküt, mivel az nincs az igazság szabálya ellen, gyülekezeteinkben fentartandónak rendeljük. Így az Isten is az ő egyházát, mely az ő jegyesének neveztetik, hittel kapcsolta önmagához: (Ezék. XVI. 8. Hózs. II. 19. Malak. II. 14.) Eljegyezlek téged önmagamnak hűséggel és megismered a Jehovát, és megesküvém neked s frigyre léptem veled, azt mondja az Uristen és lől az enyém.

Herczegszőllősi zsinat 32. czikk.

XLI.

Az egyenlőtlen koruakról.

Senki a házasulandókat össze ne eskesse, míg mind a két fél szabad voltáról meg nem győződött. Viszont senki össze nem illőket és egyenlőtlen koruakat, akár a hatalmaskodóktól való félelméből, akár valakinek a kedvéért össze ne eskessen, akiknél a házasság végczélja feltünően meggátoltatnék és az egyik fél megkárosításával járna. 14 éven alul lévő ifjakat ifjabbakkal nem esketünk össze; aki összeesketi, azt hivatalától meg kell fosztani.

Rendeljük továbbá, hogy a lelkipásztorok a házassági ügyekben az Isten igéje és a természet törvénye s a fenálló állami törvények alapján itélkezzenek, nem pedig a pápás törvények szerint, melyek semmit sem érnek.

Debreczeni zsinat 22., 23., 24., 25., 26. czikk. Herczegszőllősi zsinat 33., 34. czikk. Váradi zsinat 14. czikk. Sopronmegyei kánonok 56. czikk. Samarjai János czikkei III. rész, 55. kánon.

XLII.

A titkos eljegyzésekről.

Mivel pedig a mindennapi tapasztalat bizonyítja, hogy ama titkos és alattomos eljegyzések igen nagy bajoknak, folytonos

veszekedéseknek, hitszegéseknek és gyilkosságoknak okozói, sőt ebből keletkezik az egyháznak és polgári társaságnak gyalázatos romlása és megháborítása: azért mindezeket a mi egyházunkból kiküszöböljük.

Azt is megtartandónak rendeljük, hogy házasság-szerzéseknél kiválasztott öregek, kiválóan derék férfiak szerepeljenek az egyes városokban és falvakban. Az asszonyoknak pedig, akik a házasságot megakadályozhatnák, a házasság-szerzést teljesen megtiltjuk. És mielőtt a kérők az ügyet befejeznék, rendeljük, hogy az bejelentessék a lelkipásztornak.

Herczegszőllősi zsinat 35. czikk.

XLIII.

A jegyesek elválásáról.

Két személy, akik közt az eljegyzés és kézfogás megtörtént, ha egymást kölcsönösen meggyülölnék (mert ez gyakran megtörténik a dologtalan asszonyok istentelen fecsegései miatt), előbb össze ne eskessék, míg újra ki nem engesztelődnek. Ha pedig fennforog a gyülölet és összeférhetlenség törvényes oka, úgy hogy házasság esetén is elválhatnának, nem kell őket összeesketni. De ha igazságtalan és szenvedélyből eredő ballépés (praesumptio) történt, ha a vádlott személy nem törekszik az egyességre, fosztassék meg a leendő házasság reményétől; a másik az ő tisztességében és szabadságában sértetlen marad.

Herczegszőllősi zsinat 36. czikk.

XLIV.

A jegyesek elrablóiról.

Mások jegyeseinek elrablói, az egyházból kirekesztessenek, s a hatóság tiltsa ki őket saját területéről, ha ugyan életüknek megkegyelmeztek. Az elrablott nőt pedig vissza kell adni saját törvényes jegyesének. Aki akár a saját jegyesét szülőinek beleegyezése nélkül elrabolja, rekesztessék ki az egyházból s ne számíttassék addig a tisztességes emberek közé, míg az egyházat meg nem követi.

Kalczedoni zsinat 26. kánon. Ancyrai zsinat 11. kánon. Apostoli kánon 67.

XLV.

A keresztségről.

Rendeljük, hogy a keresztséget (ámbár nincs meghatározott helyhez kötve) nyilvános könyörgés idején szolgáltassák ki az Ur nevében, az atya és a rokonok jelenlétében. Ha pedig előfordul a lelkipásztorok csekély száma miatt, hogy olyan falukon, ahol nincs lelkipásztor, sem az istentiszteletre rendelt nyilvános helyiség, keresztelőre hoznak kisdedeket, ott a lelkipásztor magánházban is (kivéve a korcsmaházat) szabadon keresztelhet, csak józanon és illendőséggel történjék az.

VI. Konstantinápolyi zsinat 31. és 59. kánon. Herczegszőllősi zsinat 37. kánon. Váradi zsinat 23. kánon. Sopronmegyei kánonok 43. czikk.

XLVI.

Az asszonyi keresztelésről.

Azonkivül az asszonyoknak, miként az apostol elveszi tőlük a gyülekezetben való beszélés és tanítás jogát, úgy a keresztelést föltétlenül megtiltjuk az Úr nevében, még a halál pillanatában is. Mert gonosz és illetlen dolog volna, ha az asszonyok papi tisztet tulajdonítanának maguknak. Hogyha mégis keresztelnek asszonyok, keresztelésük érvénytelen és a keresztelő asszony, ha megintés után is vakmerően keresztelend, az egyházból kirekesztessék. (I. Kor. XIV.: 34. I. Tim. II.: 12.)

VI. Konstantinápolyi zsinat 70. kánon. IV. Kárthágói zsinat 99. és 100. kánon. Herczegszőllősi zsinat 38. czikk.

XLVII.

A gyermekágyasok beavatásáról.

Az asszonyoknak a szülés után való beavatását, valamint az új asszonyokét, a zsidók és az azokat utánzó rómaiak módjára, mellőzzük. Nem a negyven vagy nyolczvan napos őrizkedést, hanem csak a természetes tisztességet tanítjuk.

Heczegszőllősi zsinat 7. czikk. A sopronmegyei kánonok 25. czikke ezzel ellenkezőt rendel.

XLVIII.

A megkereszteltek és összeeskettek anyakönyvéről.

Minden egyes lelkipásztornak legyen egy könyve, amelybe az összes megkeresztelt kisdedek névsorát beirja, megjegyezve

mindegyiknél a napot, évet és hónapot s ezt megőrizze a sok esetleges szükség miatt, ami a gyülekezetben elő szokott fordulni. S ha máshova költözik, ezt a könyvet adja át utódjának.

Herczegszőllősi zsinat 23. czikk.

XLIX.

Az úrvacsora kiszolgáltatásáról.

Meghagyjuk továbbá, hogy mindazok, férfiak úgy, mint nők, kik alkalmasok lesznek az úrvacsorájára, járuljanak az Ur testének és vérének sákramentumához. Viszont a lelkipásztoroknak megparancsoljuk, hogy ezt a nép előtt előre kihirdessék és figyelmeztessék őket, hogy ki-ki annak vételére illően előkészüljön, miként azt a sákramentom czélja és méltósága megköveteli.

Arra is figyelemmel legyenek a lelkipásztorok, hogyha történetesen valamely idegen jövevények lennének a gyülekezetben, ahol az úrvacsoráját kiosztják, akik még a hitvallás tanaiba nincsenek beavatva, azok, ha a sákramentomban részesülni akarnak, menjenek el a lelkipásztorhoz és az, magánlakásán oktassa őket s hitvallásukról szorgalmasan kikérdezze.

Herczegszőllősi zsinat 39. czikk.

L.

A kölcsönös meghasonlásról.

Minthogy pedig az ellenségeskedések leginkább elkedvetlenítik az Istent és különösen ellenkeznek a szentséges végvacsorával, tehát a lelkipásztor tiltsa el attól azokat, akikről nyilván tudja, hogy elvetemedett gonosz indulatból viszálykodnak, mig felhagyván az ellenségeskedéssel (amire a lelkipásztornak gondja legyen) kölcsönösen ki nem békülnek.

II. Toledói zsinat 4. kánon. II. Arlesi zsinat 31. kánon. IV. Kárthágói zsinat 93. kánon. Agdei zsinat 27. kánon. Herczegszőllősi zsinat 40. kánon.

LI.

Az úrvacsorában kenyérrel kell élni, nem ostyával.

Mivel az összes evangélisták és az apostol azt irja, hogy kenyeret vett Krisztus a vacsorában és ezt a vett kenyeret és poharat adta tanítványainak: mi is rendeljük, hogy a végvacsorát közönséges kenyérrel és közönségesen használt borral, amelyekkel táplálkozunk, kell kiszolgáltatni gyülekezeteinkben. Azt az áldozatot

azonban, amit másképp adománynak vagy felajánlásnak hivnak, mely sem tényleg, sem névleg nem kenyér, átengedjük a miséhez és a római pápa áldozatához, akinek alkotása is, s oda ajándékozzuk neki és utánzóinak, hogy csak rágják.

Herczegszőllősi zsinat 41. czikk.

LII.

Kiket kell az úrvacsorájától távol tartani.

Rendeljük, hogy a gyermekeket, kik annak fontosságát megitélni nem tudják, a szent vacsorától távol kell tartani. Mert nem gyermekeknek, hanem azok számára rendeltetett az úrvacsorája, akik alkalmasak a Krisztus testének és vérének megkülönböztetésére és azokra vonatkozólag a saját lelkiismeretük megvizsgálására (ezt pedig gyermekeknél hiába keressük). Miként az apostol meghagyja: Próbálja meg — úgymond — az ember önmagát, és úgy egyék abból a kenyérből, és úgy igyék abból a pohárból; mert aki méltatlanul eszik és iszik stb. (I. Kor. XI. 28., 29.

Herczegszőllősi zsinat 44. czikk.

LIII.

A fülbegyónásról.

A lelkeknek ama kinzását, a bünök felsorolásával, gyülekezeteinkből teljesen kizárjuk. Mindazáltal az, akinek aggódó lelkiismerete van, fontosabb esetekben, magánosan, kérhet tanácsot lelkipásztorától s lelke számára az Isten igéje szerint vigasztalást kereshet.

Helvét hitvallás 25. fejezet. Herczegszőllősi zsinat 45. czikk. Soronmegyei kánonok 51. czikk.

LIV.

A betegek megvigasztalásáról és az úrvacsora széthordásáról.

Mivel a betegek, kiknek életük veszedelemben forog, gyakran megkisértetnek a sátán cselei és ámításai által, hogy kétségbe essenek: ennek a nagy bajnak elejét kell vennünk. Ennélfogva, hogy az embereket az annyira súlyos veszedelemtől megszabadíthassuk és a sátán tüzes nyilai ellen fölfegyverezzük: a lelkipásztorok készen legyenek és kéznél tartsák a vigasztalást az Isten igéjéből, hogy azokat a kisértésektől megszabadítsák, az igéretekben megerősítsék, és biztos reménységet nyújtsanak a bünbánóknak, Isten irgalmasságáról és az ő jóságáról. Ezt pedig főleg akkor kell tenni, mikor tudva van, hogy a beteg kivánja.

Az úrvacsorának ama tüntető széthordását, akár betegekhez, akár a kényeskedőkhöz, és a gőgös kevélységtől felfuvalkodottakhoz, és azokhoz, akik a hallgatók gyülekezetétől magukat elkülönítik és semmibe sem veszik Krisztus titokzatos testét, ami nem más, mint az anyaszentegyház, mivel sem az Idvezítő nem rendelte, sem az apostolok példája nem igazolja, átengedjük azoknak, akik a római bálványozást gyakorolják és utánozzák, s azok esztelenségeit követik.

A lelkipásztorok pedig másik vasárnapon is szolgáltassák ki az urvacsorát az istenfélő hivők gyülekezetében, hogy részint a hallgatók hozzá szokjanak a sákramentom gyakoribb vételéhez, másrészt a sákramentom törvényes élvezését helyreállítsák és megszilárdítsák.

I. Niceai zsinat 12. kánon. Herczegszőllősi zsinat 46. czikk. Sopronmegyei kánonok 51. czikk.

LV.

A törvényeknek alá kell irni.

Rendeljük azonkívül, hogy miután ezeket a törvényeket megvizsgálták és a hitszabályokhoz mérten helyeselték, a lelkipásztorok egyenként irják alá, s azután ne merjék azokat vakmerően megsérteni. Ha pedig valaki gőgös kevélységtől eltelve, megsértené, azt, mint a hitnek kétségtelen ellenségét, s a jó rend felforgatóját és megsértőjét, az egyházi törvénykezés szerint, meg kell büntetni.

II. Kárthagói zsinat 13. kánon. Efézusi zsinat 6. kánon. II. Orleánsi zsinat 22. és IV. 25. kánon. Herczegszőllősi zsinat 47. czikk. Sopronmegyei kánonok utolsó czikke.

— Vége. —

Mint az egyes czikkek alatt levő idézetekből látható, Pathay nem csinált titkot abból, hogy hol vette ezen törvényeket. Hivatkozik az 1567-iki debreczeni, az 1576. herczegszőllősi, az 1577. váradi, az 1610. zsolnai zsinatok és az 1598. sopronmegyei ág. hitv. ev. törvények hasonló tartalmu rendelkezéseire, sőt régibb katholikus zsinatoknak az ő czikkeivel való megegyezésére is. Azon eljárása, hogy több czikket büntető záradékkal látott el, az 1587. csepregi zsinaton, Beythe által kihirdetett törvényekre emlékeztet. Általános jellemvonása, hogy rendet, pontosságot óhajtott

velük teremteni a kerületben, s erre való hivatkozással szervezik később az egyházakat és egyházmegyéket.

Azon rendelkezését, hogy évenként kétszer, de egyszer legalább, rendes zsinat tartassék, pontosan megtartották. 1613-ban háromszor is összegyülekeztek, juniusban Körmenden, szeptember 18-án Pápán és november 11—12-én a vasvármegyei Szécsényben, ahol miután Pathay hét új lelkészt felavatott, a misés és ostyás német papokkal vitatkoztak s házassági pereket intéztek el és elrendelték, hogy az egyház közszükségeinek fedezésére a lelkészek és az iskolák rektorai, külön-külön és egyenként, kétszeres fizetés büntetésének terhe alatt, évenként 25 forint jövedelem után 50 dénárt, 50 forint után 1 forintot, 100 forint után két forintot és így tovább tartoznak fizetni. Továbbá elrendelték, hogy azok, akik a zsinat vége előtt a felsőség engedélye nélkül házaikba visszatérnek, a következő zsinatig a szolgálattól felfüggesztessenek, melyet az 1617 május 1-én Köveskuton tartott zsinaton úgy módosítottak, hogy 100 forint után 50 dénárt, 50 forint után 25 dénárt fizessenek évenként espereseik kezéhez, a maga idejében.

Az 1612. évi köveskuti zsinaton jelenvoltak között Szenczi Molnár Albertről is volt szó, aki ekkor, engedve a sok hazahivogató kérésnek, augusztusban utra kelt és miután rokonait Felső-Dunamellékén meglátogatta, Batthyány Ferencz vasvármegyei főispán és Pathay István felhivására erre a részre jött, s mint vendég részt vett azon, és elfogadta a hitbuzgó Batthyány által neki felajánlott szalónaki német papságot. A vasvármegyei német ajku lakosok Stájerből költöztek be, midőn a XVI. század végén Fridrik herczeg kiadta azon rendeletét, hogy az új hit követői vagy térjenek át a római egyházba, vagy hagyják el az országot. A hitükhöz ragaszkodó s lelkiismeretük szabadságáért hazájukat elhagyni kész lakosok Batthyányhoz folyamodtak ekkor, hogy terjedelmes uradalmaiban telepítse le őket s jóllehet Rudolf király 1600. évi levelében a befogadás és megtelepítés ellen tiltakozott: Batthyány mégis földesuri jogai alapján befogadta az üldözötteket, telephelyeket adván nekik a Lapincs határfolyó völgyének keleti oldalán, s azonkívül borostyánkői és szalónaki uradalmaiban.[1]

A földesuri jog alapján, úgy Batthyány, mint udvari papja és püspöke, az új telepesek hovatartozandóságát a saját egyházuk

---

[1] Lásd Prot. Szemle. 1903. évf. 299. l., hol a Batthyányakról bővebben írtam.

részére kivánták biztosítani, s egyházilag Pathay püspöki hatósága alá osztották be őket, ezért szükség volt a németül tudó lelkészekre. Szenczi Molnár Albert a meghivást elfogadta és 1613. évi április 28-án családjával együtt Szalónakra költözött, itt szolgált félévig s midőn az 1613 november 11-iki szécsényi zsinaton a veszprémi egyház küldöttei, Oroszy István gyalog-vajda és Garay Sámuel, a lovasok főhadnagya, Pathayt egyházuk lelkészi állomására meghivták: Molnár deczember 2-án Rohonczra költözött, honnan Batthyány többször elvitte Németujvárba s egy alkalommal könyvtárát is rendeztette vele.[1] Azonban bármily jó helyzete volt is itt, nem tudta az ottani állapothoz alkalmaztatni magát, mert amint irja,[2] máshova vágyott s 1614 juliusban már Révkomáromba költözött.[3]

Pathay a szécsényi zsinat engedélyével elfogadta a veszprémi lelkészi állomást, hol ekkor már virágzó egyházunk volt. Ma is meglevő egyik nevezetes emléke Pathay itteni lelkészségének, az általa 1614-ben itt elkezdett anyakönyv, melyből látható, mily virágzó volt a XVII. század elején ezen egyház. A nemes és vitézlő sereg azonban nem örömest látta, hogy püspök lelkésze hivatalos dolgai intézése végett többször kénytelen eltávozni a véghelyből. Így junius 18., 19-én ő maga tartott Pápán zsinatot, innen pedig egyenesen a junius 24., 25., 26-án tartott komjáti zsinatra ment Kanizsai Pálfi Jánossal s mivel augusztus 24., 25-én megint ő tartott zsinatot Köveskuton, elhatározták, hogy a püspök ügyében levéllel keresik meg a veszprémi egyházat. A zsinat nevében az öt esperes — Alsólendvai Péter körmendi, Beythe Imre németujvári, Kanizsai Pálfi János pápai, Perlaki Márton lendva-szentgyörgyi, Soós János kiskomáromi lelkészek — annak előre bocsátása után, hogy ők maguk is gondolták, de püspökük is jelentette, hogy káros lenne az ő Veszprémből való gyakori kijövetele, melyért talán némelyek neheztelnek is ő kegyelmére, azért kérik őket fejenként, hogy ne bánják az ő kijövetelét, becsüljék meg az anyaszentegyházat. Lám ők is eléggé megtisztelték a veszprémieket azzal, hogy mindnyájuk előljáróját engedték nekik tanítóul, mit soha eddig nem cselekedett a gyülekezet, hogy ily messze földre szakadt volna vezérétől, hogy püspökét ilyen véghelybe

[1] *Dézsi Lajos:* Idézett mű. 62. l. „Gyurkó öcsémmel vitettünk Ujvárba az urhoz. Felhántam, kiraktam a bibliothékát."

[2] Postilla Scultetica ajánló levél. 7. l.

[3] *Dézsi:* I. mű. 63. l.

bocsátotta volna lakni, hová az utnak messze és félelmes volta miatt, a Rábán belül levő szegény atyafiak nem igen mehetnek, szükségük megjelentésére. Ezután mindazáltal, talán püspöküknek is nyugodalmasabb dolga lesz, mint eddig volt, mert nem lesz oly gyakran gyülésük, mely miatt annyiszor kényszeríttetett kijönni, de ha mégis ki kell jönnie, ne nehezteljenek meg reá miatta.

A köveskuti zsinaton alkotott egyházi törvények V. czikkére vonatkozólag ezen zsinaton elhatározták, hogy ezután évenként egy rendes zsinat tartassék, de ha csendesebb idők lesznek, vagy ha valamely fontos ügyek követelik, az V. czikk értelmében évenként két zsinat tartassék; egyszersmind elrendelték, hogy ugyanazon törvény VI. czikke alapján, az esperesek, a felügyeletük alá helyezett egyházak jegyzékét, a püspököknek átadják.

Kanizsai Pálfi János Pápára jövetelétől kezdve egy tenyérnyi vastagságu ivrétü jegyzőkönyvbe elkezdte jegyezgetni a nevezetesebb s megörökítésre általa méltónak tartott dolgokat, zsinati határozatokat, felavatottak neveit s jóllehet az 1617 májusi 1-i köveskuti zsinaton választották meg *az egyházkerület jegyzőjévé,* mégis az ő buzgalmának köszönhetjük, hogy 1612-től, Pathay püspökké választása idejétől kezdve, egy teljes hitelre méltó gazdag kincsesbánya áll rendelkezésünkre, melyből történetünkhöz adatokat meríthetünk.

Jóllehet az egyházak összeirását már az 1612. évi köveskuti zsinat VI. czikke elrendelte, az 1614-iki zsinat megsürgette, mégis csak az 1618. évi november 1., 2. és 3-án tartott szentlőrinczi zsinat osztotta be az egyházakat egyházmegyékbe. Nem azt akarom mondani ezzel, mintha tagadnám, hogy előbb nem voltak az egyházmegyék határai kijelölve, mert ezt feltételezni sem lehet, hanem csak azt, hogy előbbről nincs egy olyan összeirásunk, melyből erre vonatkozólag tájékozást nyerhetnénk s így annyival inkább értékes a szentlőrinczi zsinat beosztása. A jegyzőkönyvben először fel vannak sorolva az egyházak, azután a hozott határozatok, de mivel a jelenvoltak és távollevők névsora is fel van jegyezve, minden egyház lelkésze nevének a közlését is helyén valónak tartottam:

Veszprémi egyházmegye.

Alsó-Örs, Jakosics Pál.
Balatonfőkajár, Solti Brédi János.
Battyán.
Bedeg, Muraszombati György.
Berhida, Márkus György.

Enying, Szerdahelyi Hegyi Ambrus.
Felső-Örs, Kőszegi Molnár Mátyás.
Fokszabadi, Tallósi György.
Füred, Rozgonyi Király György.
Hidvég, Szentgyörgyi Lethenye Miklós.
Ireg, Szokoly Imre.
Kádárta, Solti Brédi Benedek.
Kenese, Komjáthi János.
Kiliti, N. Benedek.
Nagyberény, Barsi Bálint.
Nágocs, Liptai Simon.
Nyék, Karácsonfalvai Gergely.
Ősi (Tolnamegye), Harosi István.
Ősi (Veszprémm.), Szondi János.
Paloznak, Debreczeni János.
Pécsely, Szentgyörgyi Gergely.
Sóly, Tejedi Márton.
Szárberény, Nagy Ambrus.
Szentgál, Szerdahelyi Izsák.
Tótvázsony, Körmendy Benedek.
Vámos, Szegedi Márton.
Veszprém, Pathay István püspök.

Pápai egyházmegye.

Bánk, Vépi Imre.
Csesznek, Fehéregyházi Miklós.
Csögle, Erdélyi Buzás Ferencz.
Fölpécz, Némethi Mihály.
Görzsöny, Szalai György.
Gyimót.
Hőgyész, Szentmártoni Vaska Kristóf.
Kenyeri, Pápai Gergely.
Kéttornyulak, Szeli Gergely.
Kup, Szombathelyi István.
Mezőlak, Nemeskéri János.
Mezőörs, Nemesnépi Ferencz.
Móriczhida, Szenczi András.
Noszlop, Herczeg Benedek.
Nyárád, Nemesnépi Ferencz.
Padrag, Ladányi György.
Pápa, Kanizsai Pálfi János és Miskolczi Péter.
Polyány, Thétényi Mihály.
Ságh, Győri Péter.
Szemere, Fejes Pál.
Szerecsen, Körmendi György.
Szenttamás, Vépi Imre.
Takácsi, Herczegh Benedek.
Tapolczafő, Vasas Tamás.
Táp, Budai András.
Szentmiklós, Feli Dávid.
Tevel, Boldi János.
Téth, Krapinai Sztáray Mihály.
Vágh, Sarlai Pál.

Kiskomáromi egyházmegye.

Aszaló, Komáromi János.
Csokonya, Alattyáni Balázs.
Csököly, Nádasdy Dániel.
Csurgó, Laskói János.
Gadács, Bodó Miklós.
Galambok,
Gige, N. Bálint.
Gölle, Bene György.

Györök, Györki Péter.
Hetes, Szeremlyeni Tamás.
Juta, Sági Miklós.
Kisgörbő, Tőtősy György.
Kiskomár, Nagy Gáspár esperes.
Lápafő, Ács Orbán.
Látrány, Tergenyei Pál.
Mérő, Balassa János.
Mocsolád, Samarjai Méhes Miklós.
Nagybajom, Kosztolányi Gy.
Sámsond, N. János.
Segesd, Laskói Máté.
Somodor, Soós György.
Szentmárton, Végh János.
Tab, Erdélyi Lukács.
Tapsony, Deáki Dániel.
Ujlak, N. György.

Németujvári egyházmegye.

Baksafalva, Mumeniusz Gergely (német).
Csájling, Székely Fülöp (német).
Csákány, Náray Gáspár.
Hodász, (üresedésben).
Hidegkut, Tillesius Balthazár (német).
Keresztúr, Neuburgi Rikárdi Mihály.
Kukmér, Kindlius János.
Németujvár, Beythe Imre esperes.
Pusztaszentmihály, Vismácz Mátyás.
Rábaszentmihály, Körmendi Mihály.
Szent-Elek, Stansits Péter.
Szentgrót, Homoki Lukács.
Szentimre, N. Péter (német).
Szentkut, Summerauer Kristóf (német).
Szentmiklós, Szentgyörgyi Tüske Mihály.
Szentpéter, Hodosi Jankó Tamás.

Ezen egyházmegye alá tartoznak Rohoncz és Szalónok vidékéről a következők:

Csejte, Kötél Miklós.
Csém, Pomperics Mihály.
Inczéd, Tisinai György.
Kethely, (üresedésben).
Kiczláden, Crusius András.
Komját, Sindler Farkas (német).
Nárda, Runics Gergely.
Neomark, Summerauer János (német).
Óvár, Sturmius János (német)
Őr, Őri Ferencz.
Petersdorf, N. Ferencz.
Rohoncz, Miller Jakab (német).
Rohoncz, Vnicsa János (horvát).
Sámfalva, Artner András.

Körmendi egyházmegye.

Acsád, Körmendi János.
Bű, Tholnai István.
Hollós, Kakas Gergely.
Körmend, Alsólendvai Péter esperes.
Köveskut, Szombathelyi István.
Nagyasszonyfalva, Kamondi Gáspár.
Polyány, Maráczi Nagy Balázs.
Rádócz, Röjtöki János.
Szecsőd, Könnye Miklós.
Szentkirály, Jazkay Péter.
Szentlőrincz, Tholnai Mihály.
Vép.

Vizlendvai egyházmegye.

Hodos, Merkatorisz István.
Lak, Sóstarics Mihály.
Martyánycz, Domjáni Mihály.
Muraszombat, Szilágyi István.
Szentbenedek, Permavis Mihály.
Szentgyörgyvölgye, Csótár István.
Szenttrinitás, Skaricza Gáspár.
Szécsisziget, Szentgyörgyvölgyi János.
Turniscza, Hidegkuti Szilavecz András.
Velemér, Kanizsai Szalay Márton.
Vizlendva, Bereczky Péter esperes.

E szerint tehát, a veszprémi egyházmegyében volt 27, a pápaiban 29, a kiskomáromiban 26, a németujváriban, az ide sorozott Szalónak- és Rohoncz-vidékiekkel együtt 30, a körmendiben 12, a vizlendvaiban 11, *összesen a hat egyházmegyében 135 anyaegyház.* Ez az első összeirás azonban nem teljes, az 1618. évi szentlőrinczi zsinat előttről, vagyis az első hivatalos összeirás előtti időből 12 egyházat tudunk felsorolni, melyekbe a dunántúli kerület zsinatain lelkészeket avattak, vagy ott a jelen-, vagy távollevők között fel vannak említve, u. m.:

Az 1612 november 11-iki köveskuti zsinaton, Végh János felavattatott a somogyvármegyei *hedrahelyi* lelkészi állomásra.

Az 1613 november 11-iki szécsényi zsinaton Sallai Pál felavattatott a *Pannonhalma alatt levő szentmártoni* lelkészi állomásra; ugyanekkor alsólendvai Gál János volt a *szecsényi* egyház lelkésze.

Az 1614 augusztus 24-iki köveskuti zsinaton Csáktornyai Miklós a *bucsui* egyház lelkészévé avattatott fel.

Az 1615 augusztus 10-iki köveskuti zsinaton Harosi István felavattatott a *szóládi* egyház lelkészi állomására; az 1618 pápai zsinaton nem jelent meg Bodó Miklós szóládi lelkész.

Az 1616 junius 8-iki pápai zsinaton Komjáti Jánost a *mámai* egyház lelkészi állomására felavatták, mely egyházunk ezután fenállott. *Ugyanitt avatták fel Győri Pétert a patonai lelkészi állomásra.*

Az 1617 május 1-i köveskuti zsinaton a zalavármegyei *tölyvári* egyház lelkészévé Tőtősi Györgyöt avatták fel.

Az 1618 január 17—18-iki pápai zsinat jegyzőkönyvében távollevőkül vannak megnevezve Szakonyi Benedek *fülei*, Hencsei János *csepelyi*, Tallósi György *bálványosi*, Horváth Dávid *majsai* lelkészek.

E szerint tehát a dunántúli reform. egyházkerületben levő anyaegyházak száma 1618-ban 147 volt. Elég tekintélyes szám, melyek hat egyházmegyébe voltak beosztva.

Ugyanezen szentlőrinczi zsinat elrendelte, hogy az esperesek segítségére minden egyházmegyében presbiterek választassanak, s ilyenekül azonnal megválasztották:

A veszprémi egyházmegyében:

Solti Brédi János, kajári
Szentgyörgyi Gergely pécselyi
Nagy Ambrus, szárberényi
Kőszegi Molnár Mátyás, felsőőrsi lelkészeket.

Pápai egyházmegyében:

Budai András, tápi
Vasas Tamás, tapolczafői lelkészeket.

Kiskomáromi egyházmegyében:

Deáky Dániel, tapsonyi
Szeremlény Tamás, hetesi
Komáromi János, aszalói
Tergenyei Pál, látrányi lelkészeket.

Németujvári egyházmegyében:

Miller Jakab, rohonczi (német)
Pomperics Mihály, csémi
SzentgyörgyiTüskeMihály,Németujvár mellett levő szentmiklósi
Náray Gáspár, csákányi
Kötél Miklós, csejtei lelkészeket.

Körmendi egyházmegyében:

Tholnai István, bűi
Tholnai Mihály, szentlőrinczi
Szombathelyi István, köveskuti lelkészeket.

Vizlendvai egyházmegyében:

Szilágyi István, muraszombati	Skaricza Gáspár, szenttrinitási
Hidegkuti András, turnisczai	Domjani Mihály, martyánczi lelkészeket.

Teendőiket a következő évi pápai zsinaton, 1619 május 1-én így irták körül: Tisztük lesz, hogy az eklézsiák gondozásában az esperesnek mintegy őrködő szemei, éles fülei és gyors lábai legyenek. Az esperes után az erkölcsökre és a testvérek életére szorgalmasan vigyázzanak; ha valakiben valami megfeddésre méltót láttak, azt testvériesen feddjék meg, figyelmeztessék kötelességére, utasítsák rendre és dorgálják meg, aki nem tér meg és hajthatatlan marad, jelentsék fel az esperesnél. Egyházlátogatáskor az esperesnek szorgalmas segítőtársai legyenek; ha az esperes valamelyik egyházat nem látogathatná meg, azt látogassák meg. Ha valamely eklézsiában új lelkész-választásnál a megegyezés az esperes előtt nem történhetnék meg, az esperes helyett jelen legyenek és a megegyezést irásban jelentsék be az esperesnek. Ha valamely eklézsiában valamely baj keletkeznék, most egy, majd kettő gyorsan menjen el, és azt intézzék el. A presbitereknek legfőbb tisztük lesz, hogy mindazokat, amelyeket az esperes a maga felügyelete alá rendelt egyházakban elvégezni és elintézni nem tud, hűségesen elvégezzék és teljesítsék; és ha valamely fontos ügyet nem tudnának elintézni, azt, valamint amit elvégeztek, eljárásuk eredményét, irásban vagy élőszóval terjesszék az esperes elé. Ezen tisztükre az egyházkerület előljárói által kiállított, aláirt és pecsétjével ellátott megbizó-levelet kapnak, s tisztségük megbecsüléséért elrendeltetett, hogy a presbiterek akár a rendes, akár a rendkivüli zsinatokon, akár a testvérek bármely tisztességes összejövetelén, az esperes után az első helyet foglalják el, és első szavuk és szavazatuk legyen. Ha a presbiter a megtiszteltetés fokán rendetlenül viselné magát, és meg nem javulna, egy vagy kétszeri megintés után gyalázatosan letétetik.

Felemlítem még az 1618-i szentlőrinczi zsinat határozatai közül, hogy elrendelték, miszerint zsinat idején senki a templomból felsőbbségének engedélye nélkül el ne távozzék. Ajtónállókul a zsinat által megválasztattak Pomperics István és Kokas Gergely, hogy a templomból kimenőkre szorgalmasan vigyázzanak, s ha valaki a lelkészek közül, a templomon kivül, észszerü szükséget kivéve, egy órán túl késedelmeskednék, 25 denárra büntettetik, melyet az ajtónállók szorgalmasan behajtsanak.

Aki a zsinati titkot (hivatalos titkot) kifecsegi, az egyházkerület kötelékéből kivettetik.

Az esperesek a jövendő zsinat helyének és idejének megállapítása végett évenként egyszer, a püspök megbizásából jöjjenek össze, még pedig egyik évben a Rábán innen Mesteriben, a másikban a Rábán túl Bűben.

A rendes évi zsinat aratás előtt tartassék.

Senkit valamely egyház lelkészi szolgálatára felavatni nem lehet, ha legalább „Syderius kátéját magyar nyelven nem tudja".

Az esperesek az általuk felvett ifjú lelkipásztoroktól esküt és sajátkezüleg irt térítvényt vegyenek.

Ha valaki, felsőbbségének engedélye nélkül, a zsinat vége előtt a testvérek összejövetelét elhagyná, a következő zsinatig, hivatalától való felfüggesztéssel büntettetik.

A felszentelendők, az ő érdekükben összegyült lelkészek ellátására, valamint a püspöknek bizonyítványaik megpecsétléséért, egyenként két forintot adjanak; külön a bizonyítványért pedig 35 dénárt.

A sarlóját más vetésébe vágó lelkész három forintra büntettetik.

Senki a lelkészek közül a maga hallgatóiból esperesének tudta és beleegyezése nélkül senkit kiközösíteni ne merészeljen.

Majd az 1619 május 1-i pápai zsinaton elhatározták, hogy a parókiákhoz tartozó mindennemü ingatlan és ingó javakról, és jövedelemről, rendes jegyzéket kell készíteni és azt az egyház jegyzőkönyvébe be kell jegyezni; ugyanitt, miután az esperes mellé választandó presbiterek száma egyházmegyénként négyben állapíttatott meg, a pápai esperes mellé még Fejes Pál szemerei és Szenczi Major András kupi lelkész presbiterekül választattak.

Így léptették életbe lassanként a köveskuti zsinat határozatait, pótolták annak hiányait, vagy büntető záradékkal toldották meg intézkedéseit, de az LI. czikk, mely az úrvacsorát közönséges kenyérrel rendeli kiszolgáltatni, még mindig nem volt életbe léptetve mindenütt. Maga Pathay a Sákramentumokról irt munkájában[1] is a bölcs mérsékletet ajánlotta, azt mondván abban az ostyáról, hogy ha a keresztyének gyengék és nem értik, türhető dolog bennük; lelkésztársait pedig figyelmezteti, hogy mindaddig, mig szintén meggyarapodnak az értelemben, aféléket nem árt tejjel táplálni,

[1] A Sakramentumokról és kiváltképen az úrvacsorájáról, 128—130. l.

kik a derék eledelnek befogadására nem alkalmatosak, de egyuttal inti is őket, hogy azonközben munkálkodjék a jó lelki tanító, hogy őket igaz értelemre hozván, megnyugossza lelküket az igaz értelemben, mert így kiviheti közülük botránkozás nélkül. Ahol azonban tudós és megrögzött értelmü keresztyének vannak, ott ugyan nem illik szenvedni, hanem a bálványozásnak még a gyökerét is ki kell közülük hányni, hogy az Urnak tiszta templomai legyenek. Később is így gondolkodott. Kanizsait, aki a délutáni istenitiszteletet lassanként gyertyagyujtás idejéig kinyujtotta, majd gyertyánál tartotta meg, intette, hogy kedves és szükséges dolog ugyan a kegyeseknek Istenhez való buzgó és folytonos imádkozása, de az egyházba új egyházi szertartásoknak magánember által való behozatala, bármily magas- vagy alsórendü pápa, vagy püspök legyen az, az mindig a többi papok kárhoztatásával és az egyház botránykoztatásával szokott történni, s jó alkalmul kinálkozik az ellenkezőknek arra, hogy abból fegyvert kovácsoljanak. Ily módon hozták be hajdan a pápások is szertartásaik sokaságát, mivel mindenki iparkodott saját buzgalma szerint a bevett szertartáshoz valamit csatolni. De óvatosan jártak el, mert az általuk feltalált szertartást előbb gyülés elé terjesztették, annak ajánlották, s azután a gyülés tekintélyével támogatva, minden egyháznak szivére kötötték annak teljesítését. Semmit sem szabad, úgymond, az eklésziában gyorsan, megfontolatlanul, hosszas gondolkodás, az elöljárók megkérdezése, a tekintélyes és tiszteletre méltó egyének szándékának tudta nélkül cselekedni.[1]

Az ostyáról is így gondolkodott. Midőn 1618 junius 24., 25-én Kanizsai Pálfi Jánossal a kiskomáromi egyházban püspöki vizsgálatot tartott, s arról győződött meg, hogy Nagy Gáspár ottani lelkész, még mindig nem vihette be az ostyások miatt a kenyér használatát, a köveskuti zsinat határozata értelmében elrendelte, hogy az úrvacsorát kenyérel szolgáltassa ki, s erre vonatkzzólag a következő zsinaton jelentést tegyen. S midőn az 1618 november 1-i szentlőrinczi zsinaton megtudakozták volna Nagy Gáspártól, hogy úgy osztogatja-e az úrvacsoráját, amint eleibe adták volt, azt felelte, hogy némely alkalmatlan akadályok miatt azt még mindeddig meg nem cselekedhette, melyet hallván, rossz néven vettek tőle, és késedelmeskedéséért illendő dorgálással megfeddették, s a püspök, az esperesek és az egész zsinat nevében, a kiskomáromiak-

[1] *Fabó András:* Codex Diplomaticus, 145. l.

hoz küldött levelében azt irja, hogy meghagyták Nagy Gáspár esperesnek, egész gyülekezetül, hogy őkegyelme, minden ez ideig való tartózkodásnak békét hagyván, némelyek átalkodásával semmit ne gondoljon, hanem mint a Krisztusnak jó lelki vitéze, bátran, a Krisztus rendeléséhez illendőképpen szolgáltatná azt ki. Melyről őket, mint velük a Krisztusban az igaz keresztyén hitnek és szeretetnek kötelével öszekötött attyukfiait, mind fejenként, a Krisztus nevében kérik és intik, hogy mint egyéb dolgokban, úgy ebben is, az evangéliom igájának engedelmessége alá hajtsa és az úrvacsorájában a Krisztus rendelése szerint közönséges kenyérrel éljen. Keresztyéni igaz hitük szerint, mely által idvezülni kivánnak, lelkismeretük szerint, az élő Isten előtt a szent gyülekezetben levén, irják azt, hogy az úrvacsorájában, a Krisztus rendeléséhez sok ezerszer illendőbb közönséges igaz kenyérrel, mint ostyával élni. És amint már Isten által ebben a püspökségben lévő eklézsiákban, jobbrészint bevitték az úrvacsorában a közönséges igaz kenyeret, és letették az ostyát: úgy az Isten fiának velük munkálkodó ereje által naponként azon lesznek, hogy amely eklézsiákba még be nem vitethetett, lassan-lassan bevitettessék és az ostya letétessék.

Ám, hogy nem ment könnyen és egyszerre az átmenetel, a dolog természetéből következik. Körmenden Nemesnépi Dániel 1613-ban, Németujváron Kanizsai Pálfi János 1626-ban osztotta először kenyérrel az úrvacsoráját s még utóbbinak püspöksége alatt is foglalkoztatta ez a kérdés az egyházkerület vezetőit.

Meg kell itt emlékeznem egy nagyon fontos intézményről, a presbytérium felállításáról.

Kanizsai Pálfi János még hejdelbergi egyetemi tanuló korában közvetlen meggyőződést szerzett arról, hogy a Kálvin-féle presbytérium felállítása, mily áldásos munkát végez az egyházban, melynek tiszte, a gyülekezet valláserkölcsi életére való felügyelés volt, s ezenkivül hatáskörébe tartozott a vagyoni ügyek ellátása, egyszóval minden, az egyház külső igazgatására vonatkozó intézkedés. A lelkész mellett egy ilyen tanácsnak a szervezése, azonkivül, hogy az egyház mindennemü ügyeinek jól és ékesen végzésére hathatósan közre munkált, egyszersmint jelentékeny befolyást gyakorolt az érdeklődés felkeltésére is. Hiszen szervezeti szabályuk maga is így fejezi ki egy pontban kötelességeiket: „valamelyek néznek ezen eklézsiának javára, megmaradására: mindazoknak tehetségük szerint való megcselekedésére; viszont valamelyek miatt az eklézsia kárt és botránkozást szenvedhetne, mindazoknak kigyom-

lálására és ellenük való állásra igyekezzenek az egyházi tanácsok, úgy mint az Isten fia eklézsiájának vénei, elei és szemei". E szerint nem a lelkész vállain nyugszik egyedül az egyház ügyeinek terhe, hanem a vele együtt munkálkodó, őt minden dolgában segítő presbytériumon.

Kanizsai, mint az egyház külső és belső megerősítését egyiránt buzgón óhajtó férfiú, mindjárt pápai lelkésszé választása után, erős kézzel munkába vette az egyház építését, s a belső szervezés fundamentumát is le akarván rakni, elhatározta, hogy felállítja a presbytériumot. Tervét mindenekelőtt közölte Pathay István püspökkel, aki 1615 november 23-án Veszprémből kelt válaszában azt irta neki, hogy „amit a presbytérium szervezéséről irsz, a legnagyobb mértékben dicséretemet érdemli, és óhajtom, hogy a kegyes törekvés szerencsés véget érjen. Áldjon meg Téged az Isten, és tiszteletre méltó fáradozásaitokat segítse elő az ő egyházának építésére". Majd kéri, hogy menjen el hozzá s vigye el magával a Pécselyi Király Imre által neki küldött könyvet, mely a hejdelbergi presbytérium rendjéről szól, kéri továbbá a komjáti zsinat határozatait, valamint azon iratát, melyet a sárvári vargához akar küldeni.[1] Mindezekről azután egy-két nap tanácskozhatnak s nézeteiket egymással közölhetik, csak menjen el, mert egyéb közölni valói is vannak, melyeket nem akar a postára bizni.[2]

Miután a püspök beleegyezése megvolt a presbytérium szervezéséhez, bemutatta Kanizsai az általa erről irt szabályzatot a város földesura és főkapitánya Enyingi Török Istvánnak, ki azt a reá vezetett záradék szerint ünnepélyesen jóváhagyta, s halála után örökösei, a Begedi Nyáriak, is megerősítették, valamint a vitézlő és városi rend is elfogadta, *s megalakult Pápán, 1617-ben, hazánkban az első református presbytérium*, mely jóllehet már ismeretes,[3] mégis a teljesség okáért fel kellett azt itt vennem, hogy mint a hazai református egyházak között, egyházkerületünkben legelőször meghonosított intézményről, itt a maga helyén kimerítő tájékoztatás legyen.

---

[1] Zvonarics Mihály sárvári ev. lelkészt érti.

[2] *Fabó András:* Codex Diplomaticus, 145. l.

[3] Protestáns Szemle 1901. évf.

A pápai gyülekezet presbytereinek, avagy egyháztanácsának névjegyzéke:

A vitézlő rendből:	*A városi rendből:*
1. Aga Mátyás uram.	1. Csór Gergely uram.
2. Nagy Márton Vajda uram.	2. Demeter Deák uram.
3. Győri Mihály uram.	3. Felső Balázs uram.
4. Gáspár Deák uram.	4. Gyöke Pál uram.
5. Baranyai Gergely uram.	5. Bicsó János uram.
6. Pesti János uram.	6. Varga Mihály uram.

A rendes presbitereken kivül:

Városbiró uram.
Szij Ferencz uram.
Bosnyák Pál Deák uram.
Kozma György uram.

Egyházfiak:

A vitézlő rendből: Csoroni Péter Deák uram.
A városi rendből: Szabó Ferencz uram.

A pápai gyülekezetnek külsőképpen való igazgatására tartozó Regulák, avagy Articulusok.

I. A házasságról.

1. A menyegzőnek szerzéséről.

1. Senki titkon menyegzőt ne szerezzen; se titkon, se részeg korában senki ne házasuljon, kezét házasságra ki ne adja, hanem a tisztességbeli emberek előtt legyen, mikor a házasulni akaró személy józan és maga eszével bir. (Art. 34. Herczegszőll. Art. 42. Köveskut.)

2. A menyegzőszerzők jól meglássák, kiket szereznek össze, és ha valami kétséges dolog volna benne, addig meg ne szerezzék, mig a tanítónak hirré nem teszik. (Art. 53. Sopron.)

3. Idegennek és jövevénynek itt nálunk különben megházasodni szabad ne legyen, hanem ha jó nemzetségéről és jámbor életéről leendnek bizonysági, avagy jó módjáról való bizonyságlevele.

4. A szerző emberek tisztességbeli személyek legyenek, kiknek nevüket a tanító, jövendő bizonyságul, arra rendeltetett könyvbe beirja. (Art. 46. Debreczen. Art. 42. Köveskut.)

5. Ifjúnak tizennégy esztendősnél (tizennégy esztendőbe fordult, avagy azt eltöltötte) kisebb leányzót, és idős öreg asszonyt is, ki az ifjúnak ideje szerint közel anyja lehetne, valamennyire idős férfiúnak tizenhat esztendősnél kisebb leányzót házasságra senki ne szerezzen.

2. A házasulandó személyeknek meghirdetéséről.

1. A házasulandó személyek addig össze ne eskettessenek, mig a tanító által a templomban meg nem hirdettetnek. (Art. 13. Várad. Art. 49. Debreczen.)

2. A meghirdetés ne hétköznapokon legyen, hanem vasárnap, a reggeli prédikáczió után.

3. Hetedszaki prédikáczió, avagy imádság után, senki meg ne hirdettessék.

4. A házasulandó személyeknek meghirdetése, esküttetése és menyegzőjük azon egy napon ne legyen, hanem a meghirdetés az esküttetésnek, a menyegzőnek előtte legyen legfeljebb tized, legalább harmad-negyed nappal, hogyha valaki a személyek felől valami oly dolgod tud, a tanítónak megjelenthesse.

5. Amely jegybeli leányzót avagy asszonyt mátkája elhagyott, annak bizonyos ideig való várakozás után, ha férjhez menetelre való szabadság engedtetik, a megesküttetés és menyegző előtt, három nevezetes napokon hirdettessék meg a gyülekezetben.

3. A megesküttetésről.

1. A megesküttetés azon nap legyen, melyen a menyegző.

2. Szombaton, vasárnap, hétfőn senki meg ne esküttessék.

3. A megesküttetés ne a háznál, hanem a templomban, ne este, hanem reggel, éhomra a reggeli predikáczió avagy imádság után legyen.

4. Arról, hogy a házasulandó személyek összeesküttetni kivánnak, a megesküttetés előtt való napon a tanítónak hir adassék.

5. A vőlegény hivatalos vendégei közül, akik előtt mátkájával meg akar esküdni, azokkal (arra őket az előtte való nap elszólítván) együtt a reggeli predikáczión vagy imádságon jelen legyen, és az elvégeztetvén, ott a templomban megmaradván, azután álljon elő a megesküvésre.

6. A megesküttetéskor, a házasulandó személyek mellett, a tanitón kivül, bizonyságul legyenek jelen legalább három személyek, ki férfiú, ki asszonyi állat.

7. A szerző emberek a megesküttetéskor, vagy mindenik, vagy csak egyik is jelen legyen, holott azoknak neveik bizonyságul, arra rendeltetett könyvben, a tanítótól le szokott irattatni.

8. A tanító a házasulandókat különben össze ne esküttesse, hanem ha elébb mind a két félnek szabadsága felől bizonyos leend. (Art. 41. Köveskut. Art. 32. Herczegszőllős. Art. 55. Sopron.)

9. A tanító idővel egyenetlen személyeket senkitől való féltiben össze ne esküttessen. (Art. 33. Herczegszőll. Art. 14. Várad. Art. 45. Debreczen. Art. 41. Köveskut. Art. 56. Sopron.)

10. Tizennégy esztendőnek alatta való leányzót ifjúval, valamennyire idős férfiút pedig tizenhat esztendősnél kisebb leányzóval meg ne esküttessen.

11. Valamely, házasságra idétlen, és idővel egyenetlen személyek, azért, hogy a városban őket a tanító meg nem eskütteti, kimennek másuvá, és másutt összeesküttetik magukat; ha azután ismét bemerészlenek jönni a városba, miért hogy az egész gyülekezetnek jó szokása ellen botránkoztatást cselekedtek: az egyházi tanácsoknak igaz itéletükből származott büntetésük alá vettessenek.

4. A menyegzői lakodalom napjáról.

A menyegzői lakodalom, mint szintén a kézfogás is, ne legyen se vasárnap, mert azt Isten magának választotta, se karácsony ünnepében, se kiskarácsony napjában, se Urunk Krisztus szenvedése, halála, feltámadása, mennybe felmenése napján, se pünkösd ünnepében, mert azokat és azokhoz hasonló nagy ünnepeket, melyeknek az apostoli Credóban fundamentoma vagyon, és amelyek e mi gyülekezetünkben megtartatnak, az első eklézsia az Isten igéjének hallgatására és tanulására, nem a testnek ételben, italban való bujálkodására rendelte. Se szombaton ne legyen, se hétfőn, mert az emberek az ő mértékletlen életükkel s italukkal, és a lakodalmaskodáshoz való készülettel az úr napja megszentelésére magukat így alkalmatlanokká tennék. (Art. 21. Hegczegszőllős. Art. 39. Köveskut. Art. 46. Debreczen. Art. 13. Várad. Art. 52. Sopron.)

II. A keresztelésről.

1. A keresztelés, jóllehet bizonyos helyhez nincsen köteleztetve, mindazáltal az Isten szerzésének becsületes voltáért azt akarjuk,

hogy a templomban legyen, ahova a keresztyének közönségesen, az Isten igéjének hallgatására összegyülnek. (A keresztelésnek helyéről: Concilium Constantinapolitanum VI. canon 31. et 59. Art. 36. Herczegszőllős. Art. 45. Köveskut. Art. 33. Várad. Art. 43. Várad idejükről.)

2. Ugyanúgy vagyon, hogy a keresztelésnek bizonyos időt is nem szabhatni, de mindazáltal főrendtartásnak okáért, akitől lehet, arra igyekezzék, hogy magzatja reggel, a predikáczió, vagy imádság után kereszteltessék meg. A bába a komákat a keresztelésnek napja előtt este elhivja, kik másnap a templomban, a prédikáczión, avagy az imádságon jelen legyenek. Mert rút, és a tanítók nehézségére való dolog az, mikor a komák a templomba a keresztelésre a predikáczió, avagy imádság után kullogva jönnek. (Komákról vide: Perkins. Decas, Confer 1., 2. cap. 9. De Baptismo 52. Gratian: decretum de consecratione c. 4. (Vos ante omnia . . . ibid, ante glossa.) In babtismo qui non est christianus, non offerat puerum, cum hic nobiscum non tenet articulos fidei, qualiter potest esse obses pro puero et qualiter docebit, in his, quae discenda. Vide Sintag. Polan. 55. de baptismo f. 31., 96. Concilium Carthaginiense IV. canon 100. Tertullian de velandis Virginibus 76. Ad magnum filium, Epiph. Heres 79. Art. 37. Herczegszőllős. Art. 46. Köveskut.)

3. Ember, magzatjának megkeresztelésére, komául ne hivjon se gyermeket, se leánykákat, kik azt sem tudják, a komaság mire való legyen, se bálványozó embert, se olyat, bár öreg legyen, s bálványozó ne legyen is a „ki a keresztyén vallásnak fundamentumát, ugymint az Úrtól tanult imádságot, a Credot, és a tiz parancsolatot nem tudja, hanem a komák istenfélő, keresztyéni tudományban alkalmas értelmü, jámbor, és tisztességbeli személyek legyenek, kik ha a gyermek felnő, szüleit reá nógassák, hogy őket a keresztyén hitnek fundamentomaira megtanítsák, vagy ha a gyermecske árvaságra marad, mások megtanítsák és keresztyénül való nevelkedésére gondot viseljenek.

4. A bába házi keresztséggel ne kereszteljen, mert nem az ő tiszte.

5. A beavatásnak a mi gyülekezetünkben semmi helye nincsen.

III. Az Úrvacsorájának kiszolgáltatásáról.

1. Ezen mi gyülekezetünkben az Úrvacsorája kiszolgáltassék rendszerint minden harmadik vasárnap. Annak felette, ugymint

rendkivül, Urunknak születése, környülmetélkedése, szenvedése, feltámadása, mennybe felmenése, és a Szentléleknek az apostolokra elküldetése napján. (Art. 34. Herczegszőllős. Art. 52. Köveskut.)

2. Az olyan gyermecskék, kik magukat sem megpróbálni nem tudják, sem az Úrvacsorájában való étel, sem egyéb külső étel között külömbséget tenni nem tudnak, az Úr asztalához ne bocsáttassanak. (Confessió Helvetica Cap. 25. Art. 45. Herczegszőll. Art. 54. Köveskut.)

3. Midőn valami keresztyén ember, férfiú, avagy asszonyi állat, ki egészségében az Isten igéjének hallgatásában magát gyakorlotta, és az Úrvacsorájával élt, hosszú ideig való betegségben sinlődik, a tanítótól, ha hivatja, meglátogattassék és vigasztaltassék. És ha kivánja az Úrnak vacsoráját, a tanító a vasárnapi tanítás után tegyen emlékezetet felőle és intse a hallgatókat, hogy akik jó készülettel vannak az Úrvacsorához való járulásra, menjenek annak a betegnek házához, hogy ott legyen a Krisztusnak valami kis gyülekezetecskéje, és a beteg ember a keresztyéneknek hozzá való gyülésükből és vele való communikálásukból vigasztaltassék; és így a tanító, ott a beteg ember házánál, az Úrvacsoráját kiszolgáltathatja. De különben az Úrnak szent sákramentomát házról házra hordozni akárki kedvéért, dicstelen és becstelen dolog. (Sintag. Polan Rubric. 6. c. 56. De Coena S. porro administr. 22., 38. Grel. ust Thol. 6. c. De coena. Katas 237. Sadiol. Art. 15. Abiur. et respons. fol. 441.)

IV. A predikációnak és a templomban való könyörgésnek idejéről.

1. A predikáczió a templomba való. Azon a vasárnap, vagy ünnepnap, melyen az Úrvacsorája kiszolgáltatik, nyáron hét órakor, télen nyolczadfél órakor legyen.

2. Amely vasárnap és ünnepnap pedig az úrvacsorája nem osztatik ki, a templomba való bemenés, nyáron nyolczadfél, télen nyolcz órakor legyen.

3. Vasárnap, és egyéb ünnepnapokon a délesti prédikáczióra a templomba télen, nyáron mindenkor két órakor kell bemenni.

4. A könyörgésre kell bemenni nyáron hat, télen hét avagy nyolczadfél órakor.

5. A hetedszakai prédikáczióra a templomba való bemenés nyáron hetedfél, télen nyolczadfél órakor legyen.

V. A halott-temetésnek idejéről.

1. A halott temetése vasárnap és egyéb ünnepnapokon legyen 12 órakor, hogy miatta az emberek a délesti prédikációról el ne vonattassanak.

2. Hétfőn, vagy kedden, csütörtökön és szombaton, a halott temetése legyen vagy délelőtt kilencz, avagy tiz órakor, vagy délután egy órakor.

3. Szerdán és pénteken, mivelhogy a szokás szerint reggel a templomban prédikáczió leszen, a temetés ebéd előtt nem lehet, hogy a tanitó, aki reggel prédikállott, a halott-temetésen jelen levén, nem prédikálhatna; hanem legyen ebéd után egy órakor.

4. Aki halottainál prédikáltatni akar, jó reggel, a templomba való bemenés előtt, a tanítónak hirré tegye, hogy lehessen ideje a prédikáczióra való készületre.

VI. A presbytereknek vagy egyházi tanácsoknak privilegiumukról.

1. Az egyházi tanácsok közül senki, se gyermekének megkereszteltetésétől, se halottai eltemettetésétől, a tanítónak kötelességképen, hanem ha jó akaratjából, semmit se fizessen.

2. Ha valamelyik közülük megbetegül, tartozzanak a többiek szüntelen meglátogatni.

3. Ha az egyházi tanácsok közül valamelyiknek, vagy háza népe közül valaki, vagy pedig önnön maga meghal, annak koporsóját ne mások, hanem az egyházi tanácsok fogják, és a temetőhelyre tisztességesen vigyék. Mind a két prédikátor, az oskolamester, az egész deáki sereg, és még azon kivül a városban való különb czéhbeli jámbor mesteremberek jelen levén, az egyik tanító szép idvességes prédikácziót tegyen, szolgálatjáért való fizetésének megvárása nélkül.

VII. A presbytereknek avagy egyházi tanácsoknak tisztükről.

1. Az egyházi tanácsok, amennyire tőlük lehet, szorgalmatosan vigyázzanak a tanítókra, kikre sok szem néz, ha maguk hiven tanulnak-e, az Istennek igéjét tisztán és igazán hirdetik-e? a szentséges sákramentumokat, az Ur Krisztus rendelése szerint kiszolgáltatják-e, az egész eklézsiának javára és épületére igyekeznek-e, tisztükhöz és tudományukhoz illendő életet követnek-e? Az iskola mestere: ha tisztiben hiven eljár-e, ha a keze alatt bizatott ifjúságot, a szabad mesterségek mellett idvességes, igaz tudományra

tanítja-e, és ha azoknak mindenben, tehetsége szerint, javukra és épületükre igyekezik-e? Az iskolabeli ifjakra, ha tanulnak-e, az eklézsiának elemosynájával méltán élnek-e, és magukat akárhol tisztességesen viselik-e? Kik közül ha valamelyikben valami megszólítást érdemlő dolgot valahol látandnak, mesterüket kell róla megtalálni.

2. Annak felette az kivántatik, hogy az egyházi tanácsok, a tanítók cselédinek mind életére, mind magaviseletére szorgalmatosan vigyázzanak, hogy valami botránkoztatás a tanítók cseléde miatt egyebekben ne adassék. Ha ezért eszükbe veszik, hogy a tanító cseléde közül valamely nem úgy viselné magát, amint illenék, találják meg a tanítót felőle és intsék meg, hogy a cselédet egyebeknek megbotránkoztatásától megóvja. Ha pedig maga a tanító, magát nem tiszte és rendi szerint viseli, ne más valmi külső embertől, hanem az egyházi tanácsosok közül egyiktől, vagy kettőtől szólíttassék meg, először maga szeretetből, azután többektől, azután az egész presbytériumtól, végre ha mindennyi intés sem használ róla annyit, amennyit használni kellene, vádoltassék be a püspök úrnál.

3. Az egyházi tanácsok, úgymint a tanítók mellé választatott személyek, tartozzanak azzal, hogy a tanítókat hirükben, nevükben, tisztességükben, minden rágalmazók és patvarkodók ellen tehetségük szerint oltalmazzák. Azért ha valamelyik közülük meghallja, hogy valaki a tanítók felől gonoszt szól, őket valami dologban rágalmazza, gyalázza, szidja: mellettük tisztességes szóval való mentéssel kitámadjon, afféle gonosz rágalmazó szókkal a tanítók ellen patvarkodó embereknek fecsegését el ne türje, hanem azt megszólítsa, hogy aféle szó nélkül el legyen. Ha ki egy és két rendbeli intés után száját meg nem zabolázza, végre feddettessék meg az egész presbiterium előtt.

4. Ha a hallgatók a tanítónak, vagy magaviselésében és cselekedetiben, vagy tanításában valamit nem kedvelnének, mely miatt a tanító ellen magukban zúgolódnának, hogy abból a tanító magát megjobbíthassa, tartozzanak az egyházi tanácsok azt a tanítónak megjelenteni.

5. Továbbá az egyházi tanácsoknak még arra is reá kell vigyázniok, ha vannak-e a gyülekezetben valami tévelygő vélekedésüek, Isten igéjének és a sákramentumoknak megutálói, czégéres vétekben heverők, egymás ellen gyülölködők, és dagályos haragvók, botránkoztatóul egyenetlenségben élő házasok. És tanácsukat azok

felől a tanítóval közölvén, afféle gonosz emberektől származandó botránkoztatásoknak elejét venni, a szerint, amint Urunk Krisztus Máté 18. előnkbe adta.

6. Az egyházi tanácsoknak legfőbb és kiváltképen való hirük és akaratjuk nélkül, prédikátor és iskola-mester ezen itt való gyülekezetbe se be ne jöhessen, se abból el ne mehessen.

7. Iskolabeli tanuló-ifjú, deák, ugyanazoknak, s legkiváltképen a prédikátoroknak, hirük és akaratjuk nélkül ezen mi iskolánkból el ne mehessen.

8. Az egyházi tanácsoknak minden karácsony, kiskarácsony, husvét, pünkösd estén gyüléseik legyenek. Azonkivül gyülésekre rendeltetett nap szombat legyen, hogy midőn oly dolog kivánja és az egyházfiaktól megszólíttatnak, könyörgés után, akik közülük itthon lesznek, a praeses házához jönni ne restelljenek.

9. Az összegyüléskor a tanító az ő nehézségét, melyek eleibe jöttek, renddel adja elő, hogy azok elintéztessenek. Az egyházi tanácsok közül is, ha valaki a gyülekezetben, valami oly botránkoztató dolgot, valaki felől látott, vagy hallott, szelidségnek lelkével elől beszélje, és a többiek végezzenek felőle, mit kellessék cselekedni.

10. Akit a tanító valamely oly okból, vagy maga, vagy a presbytérium eleibe akar hivatni, az egyházfiak által hivassa.

11. Midőn vagy a Dunántúl, vagy másunnan való oly nevezetes prédikátorok a mi lelkitanítóinkhoz jövendenek, az egyházfiak közül valamelyik hivattatván, tartozzék a tanító házánál jelen lenni, ott becsületesen forgolódni és szolgálni.

12. Senkit a tanító a templomban, kinevezésképen, az egyházi tanácsok hire és tanácsa nélkül meg ne prédikáljon.

13. Ha valami az eklézsia javára néző oly közönséges dolgot a prédikáczió után a tanitó meg akar hirdetni, az egyházi tanácsoknak, ha hirtelen őket mind össze nem hivhatja is, de nagyobb részének, vagy akiket közülük itthon találhat, hirük, tanácsuk és akaratjuk nélkül meg ne hirdesse.

14. Az ő itéletükből menjen ki az, melyik vétkes érdemelje meg a gyülekezetből való kitiltást: és az is, mely vétkesnek kellessék csak a presbytériumot, és melynek az egész gyülekezetet közönségesen botránkoztató cselekedeteiért magához újból megnyerni, és azt is ők itéljék meg együtt a tanítókkal, a gyülekezetből kitiltott vétkes embernek, mennyi időt kellessék adni a penitenciára.

15. Ha valaki oly vétkes ember találkoznék, akit vétkéről magánúton meg kellene inteni, arra a presbytérium válasszon az

intésnek rendi szerint, egyet, vagy kettőt, kik hiven a reájuk bizott dologban eljárván, megjelentsék aztán, minemü foganatja volt intésüknek annál, akihez voltak küldetve.

16. Az egyházi tanácsok minden gyülésekben, valaminemü dolgot szereznek, végeznek, intéznek, nagyobb erősségnek, bizonyságnak, állandóságnak okáért e protocollumban beirattassék.

17. Summa szerint, valamelyek néznek ezen itt való eklézsiának javára, megmaradására, mindazoknak tehetségük szerint való megcselekedésére, viszont valamelyek miatt az eklézsia kárt és botránkozást szenvedhetne, mindazoknak kigyomlálására, és ellenük való állásra igyekezzenek az egyházi tanácsok, úgy mint az Isten fiának e helyben levő eklézsiájának vénei, elei, és szemei, melyre őket segélje a teljes szentháromság egy bizony Isten. Ámen.

A szabályzat figyelmes elolvasása, meggyőzi az olvasót a presbyteri intézmény nagy fontosságáról, melyet dunántúli egyházainkban, időről-időre, egy és más helyt, különösen a nagyobb gyülekezetekben felállítottak. Pathay püspöksége idejéből van adatunk rá, hogy Pápán kivül Veszprémben, Kiskomáromban, Németujváron volt presbytérium, mely üdvös kezdeményezés mind jobban hódított és — mint majd látni fogjuk — 1630-ban zsinati törvénynyel rendelték el annak az egyházakban való felállítását.

Visszatérve Pathay István püspök egyházi ténykedéseinek általános jellemzésére, mint már több idézett nyilatkozata is tanusítja, nagy körültekintéssel, bölcsen kormányozta egyházkerületét. Szép rendet tartott és tartatott, nem volt fukar az elismerésben, ha dicsérni kellett valamely, az egyház építését előmozdító dolgot, viszont a legszigorubb fenyítéktől sem riadt vissza, ha a megátalkodott bünöst büntetni kellett. A részegeskedéssel vádolt kővágóörsi lelkész elővezetésére katonákat küldött, s ekkor hallgatói azon ürügy alatt, hogy már feljelentették, pártfogásukba vették. Azt hiszi, hogy ez a legegyenetlenkedőbb eb a lutheránusokhoz pártolt. Ha szelidebbek vagyunk, visszaélnek szelidségünkkel, semmivel nem törődnek, ha szigorubbak leszünk kitérnek,[1] s méltó felháborodással irja Kanizsainak,[2] hogy a jó rend fentartásában mily nagy akadályukra vannak a lutheránus hárpiák, mert ezek nem az Isten dicsőségét keresik, hanem csak a maguk kereskedésének a dicsőségét

[1] Mint ez a zalavármegyei Kővágóörsön tényleg meg is történt.

[2] Az 1614 jul. 14-én kelt levelet közli *Fabó:* Codex Diplomaticus, 96. l.

hajhásszák. Majd ugyanezen ügyről bővebben is nyilatkozik azon évi augusztus 20-iki levelében,[1] tudatja, hogy Török István urral szeretne tanácskozni az egyházi dolgokról, majd így folytatja: A papságot és az egyház tekintélyét lassanként megvetik, és ha nem vigyázunk és serényen utját nem álljuk a gonoszoknak, be fog következni, hogy minden úgy lesz, amint ők akarják, és az eklézsiák, melyeknek az Isten minket élére állított, sokaknak megbotránkozására, mint a pásztor nélkül való juhok, úgy maradnak. Tudsz arról, hogy mily igazságtalanúl bánt velem Tolnai Mihály, mily vakmerően megvetette még az egész eklézsiának tekintélyét és tilalmát is, akit patronusai a presbytérium törvényei ellenére oltalmaznak. Mert őméltósága tagja az egyháznak és patronusa az orthodox papságnak, neki teljes tehetségével gondot kell viselni a papság fentartásáról. Ezért óhajtottam tanácskozni vele, nehogy dolgaink nem óhajtott módon haladjanak. Különben a mi legjobb patronusunk előttem áll, nem kellett volna az ő tanácsa nélkül ily nagy dologba belemenni. Ha intünk, megvettetünk; erőszakot a patronusok tanácsa és hatalma nélkül nem tehetünk, és nem is szabad. Nagy Gáspár kiskomáromi lelkész, megveti a presbytérium tekintélyét, és feljebbvalóiról, ahol csak teheti, mindenütt legroszszabbat beszél. A dörgicsei lelkész nemcsak ellenünk cselekszik, hanem a szomszéd lelkipásztorokat, mint Kővágóörsön meg is történt, kitérésre izgatja. Ha hallgatunk, a szerencsétlenek lelkei kezünkből kivétetnek, ha valóban szigoruskodunk, megvettetünk. Vajha ezeket vissza vezethetnénk a rendbe, sokat meggyógyítanánk, és a papság tekintélyét dicsőséggel előbbre vinnénk. Ha pedig esztelenül cselekszünk, vagy hallgatásunkkal a nevezett megátalkodottak vakmerőségét növeljük, mindenki szemét magunkra fordítjuk, és ellenségeinknek gúny tárgyai leszünk, s ezen felyül semmi erővel, semmi szorgalommal nem tudjuk begyógyítani az egyházon ütött sebet.

Az egyházakat szorgalmasan meglátogatta. 1616 julius 23-án irja Kanizsainak:[2] Szeretném, ha dolgaidat úgy elrendeznéd, hogy bármely időben megyek hozzád, hozzám csatlakozhatnál. Meg kell látogatnunk a Rábán túl levő testvéreket, lelkesíteni kell őket, nehogy vagy azt higyjék, hogy mi megvetjük őket, vagy hogy maguk tőlünk összetört reménnyel elbágyadjanak. Mert tudod,

[1] U. o. 98. l.
[2] U. o. 157. l.

hogy némelyeknek lelke, mily különféle, amit az ördög a maga fuvallatával jobban-jobban szorongatni meg nem szünik.

A világi hatóságnak az egyházi kormányzásba, a lelkészek fegyelmi ügyeibe való beleavatkozását nem türte el. Mikor a paráznasággal vádolt Szegedi Márton vámosi lelkészt az alispán elfogatta és bezáratta, lelke egész keserüségével fájlalta a papságra hozott ezen gyalázatot és tiltakozott ellene. Kanizsainak 1619 október 7-én így ir erről:[1] Ismét panaszt fogsz tőlem hallani! Szegedi Márton, kinek botlásának hire azt hiszem már a te füleidig is eljutott, a mi papi testületünk nagy szégyenére a legutálatosabb hűtlenségen fogatott, és az alispán elé vezettetett. Oh jaj! ti a régieknél erősebb hullámok, (mert a közügyeket a magán dolgoknak mindig elébe kell helyezni) a mi hivatásunk hajócskáját és öregségünk gyengeségét szétromboljátok. Az ellenséges zavargásoknak és csapongásoknak ezen gyötrelmeiben, melyekkel a mi időnk telve van, ime mily engesztelhetlenül harczol az ördög a Krisztus eklézsiája ellen. Magából Krisztus környezetéből, hol hűségesebben kellett szolgálni, kiválik Judás a tanítványok sorából, hogy véres árulást kövessen el jóltevő mestere ellen. Krisztus sorsát érte meg az eklézsia. Aki áll, vigyázzon, hogy el ne essék, mert a mi ellenségünk az ördög nem aluszik, mint az apostol mondja, hanem gondosan körüljár, keresvén kit zavarjon ki az ő reménységéből, és kényszerítsen lemenni az örök szenvedésre. Kérdezed talán, hogy mi a véleményem a teendőkre nézve? Inteni és figyelmeztetni kell az alispán urat, hogy őt adja át az illetékes biró kezébe, amit ha megigér, te a hátralépő Mártont a bilincsekben óvatosan tartsd vissza, nehogy az ellenségeskedők hárpiái a vargák barlangjából oda repüljenek és elragadják, amint megtörtént Czeglédi György esetében, és engem minden bizonnyal tudósíts, hogy összehiván azokat, kiknek leginkább jelen kell lenni, közönséges itélettel, hivatala méltóságától azt a nyomorultat megfosszuk, és a papság magas lépcsőjéről letaszítsuk, azután ha az alispán ur akarja, vigye és büntesse meg, a jog rendje szerint a laikust, s ne az egyház szolgáját.

Pathay serényen és híven eljárt tisztében, a zsinatokat pontosan megtartotta, öreg kora daczára is személyesen intézett mindent, s ha kellett, ott volt mindenütt, ha egyházunk érdekeinek megóvásáról volt szó. Még 1619-ben azt irta Kanizsainak, hogy

[1] U. o. 201. l.

nem tudja mit fog tenni, ha az ő korát eléri?[1] De 1622 őszén súlyos betegségbe esett, s november 7-én kelt levelében tudatta vele, hogy e miatt nem mehet el a november 11-re kitüzött szentlőrinczi zsinatra, s ezért arra kéri, hogy köszöntse az ő nevével is a megjelenteket, s ezen egyetlen távollételét mentse ki erőtelen gyengesége, mellyel leverettetett. Boldog emlékü elődje Beythe István, nem egyszer, sem kétszer, részint gyengélkedés, részint más indokból nem távozott el házából, tehát nem példátlan az eset; a zsinathoz czimzett levelében is kimentetni kéri magát betegsége miatt, tudatja, hogy maga helyett Kanizsai Pálfi János esperest küldi. Ezt a zsinatot azonban nem tarthatták meg. A Rába kiáradása miatt, a Rábán inneni részekről Kanizsaiéknak Sárvárról átmenni nem lehetett, s így Szentlőrinczre nem mehettek és ott nem jelenhettek meg.

Milyen lefolyású volt, és meddig tartott Pathay betegsége? nem tudjuk, de mivel 1623 augusztus 24-re a rendes évi zsinatot Szentlőrinczre összehivta, azt kell következtetnünk, hogy mikor ezt tette, már teljesen felgyógyult. Csakhogy most, egy az előbbinél még fájdalmasabb körülmény miatt nem mehetett el a zsinatra; nevezetesen a 68 éves öreg ember, nem türhetvén tovább Zichi Pál kapitány dühöngéseit és haragját, Tállyai György alkapitány, Palothai Ferencz lovas-hadnagy, Szente István és Etséri Lázár vajdák gyülölködéseit, kik által már régóta és sokszor üldöztetett, nyugtalaníttatott és gyötörtetett, miután julius 25-én Thurzó Szaniszló nádor oltalmához is hijába folyamodott: 1623 augusztus 16-án minden holmijával együtt a veszprémi eklézsiából kimenni kényszeríttetvén, Pápára költözött.

Mint az 1623 augusztus 24-iki szentlőrinczi zsinat jegyzőkönyvéből látjuk, Pathay itt megjelent, neve ugyan a távollevők között legelől van feljegyezve, de ez bizonyára tévedésből történt, mert azonkívül, hogy a jelenvoltak között is fel van véve, Kanizsai azt is feljegyezte, hogy „püspök urral együtt voltunk szálláson a nemes Kanczer Mátyásnál és annak vejénél Kevi Miklósnál", mely tagadhatlan bizonyíték jelenlétele mellett. De ugyancsak e mellett bizonyít azon körülmény is, hogy a zsinat határozatából Pathay és Kanizsai a rimaszécsi Szécsiekhez küldettek ki Muraszombatba, és a zsinat elvégződvén, augusztus 30-án eljártak ezen tisztükben. De Veszprémbe nem tért vissza többé. A zsinat

[1] U. o. 202. l.

is megbotránkozott a történtek felett, és kiküldötteit utasította ugyan, hogy tiszteletteljesen köszöntsék a veszprémi eklézsiát, de adják tudtukra, hogy a püspök személyében mindnyájan és egyenként meggyaláztattak és megszégyeníttettek. Mindazonáltal tudva azt, hogy ezt a jogtalanságot a püspökön nem a veszprémi egyháznak minden egyes tagja, hanem csak néhányan követték el, a gonoszért nem fizetnek gonosszal, hanem a boszuállást az Urra hagyják. De a jövőre való ovakodásból elrendelték, hogy az ezutáni lelkészt minden támadások és erőszakoskodások ellen, minden erejükkel és tehetségükkel megvédelmezzék, annak fizetését csorbítás nélkül szolgáltassák ki és őt abban a parochiális házban, melyben a püspök lakott, minden támadástól megoltalmazzák.

A zsinat határozatai között, semmi sincs arra vonatkozólag feljegyezve, hogy az eklézsia nélkül maradt püspökkel mi történjék? Valószinüen abban állapodtak meg, ha Nagy Gáspár kiskomáromi lelkész esztendeje kitelik, mivel már előbb is el akart menni onnan, és a várőrség is felmondta neki a szolgálatot, menjen át a szentgróti eklézsiába, s a püspök ő utánna Kiskomáromba. Ezen egyház anyakönyvét 1624 november 24-én kezdi el Pathay, de hogy ennél előbb ott volt már, abból bizonyos, hogy az 1624 május 16-ra hirdetett körmendi zsinat meghivóját április 10-ről Kiskomáromból keltezi, s a jelenvoltak között is úgy van megnevezve, mint idevaló lelkész, bizonyos tehát, hogy ezen év elején már itt volt.

Erre vonatkozólag nem igazít teljesen utba az 1623 augusztus 24-iki körmendi zsinat jegyzőkönyve sem. Igaz ugyan, hogy Pathaynak Veszprémből való eltávozását megerősíti azon tény, hogy itt Tolnai István csopaki lelkészt, a veszprémi és balatoni egyházmegye esperesévé választották, mely azt jelenti, hogy mivel az eddigi esperes, maga Pathay püspök, innen eltávozott, az egyházi közigazgatás ellátására esperest kellett választani, de nem ad feleletet arra, hogy a püspök Pápára, vagy Kiskomáromba ment-e? Az tény, hogy a veszprémi egyházból és egyházmegyéből elköltözött. Azon eshetőség bekövetkezése esetén, hogyha a püspök nem lehetne jelen a zsinaton, elrendelték, hogy akkor az esperesek hivják össze a zsinatot és avassák fel a lelkészeket.

A veszprémi egyházmegye új esperese, nagy buzgalommal kezdett tisztéhez. Kanizsai az 1623 augusztus 24-iki szentlőrinczi zsinat jegyzőkönyve után feljegyezte, hogy Tisztelendő Tolnai István csopaki lelkész és esperes ezen évi október 18-án, Lukács evangélista ünnepén, azon Balatonon innen és túl levő lelkészek

kedvéért, kik a rendes zsinaton jelen nem lehettek, rendkivüli zsinatot tartott Alsóörsön, hol mintegy 24 lelkész volt jelen. Itt a köveskuti zsinaton alkotott törvényeket újra átnézték, és bővítették, melyeknek egykoru XVII. századi másolatát, a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában egy gyüjteményben, a komjáti és herczegszőllősi kánonok tartalommutatója után bejegyezve megtaláltam, s itt közölni szükségesnek tartottam, azon toldalékkal együtt, melynek eredetét meghatározni nem is tudtam, de több gyüjteményben találtam.

Az 1623 okt. 18-án tartott alsóörsi rész-zsinaton alkotott egyházi törvények.

Következnek más kánonok (t. i. a komjáti-i és herczegszőllősi kánonok Indexe után van ez bejegyezve), melyek kiadattak a veszprémi egyházmegyében levő alsóörsi zsinaton. I. Tim. III. Szükség a püspöknek feddhetetlennek lenni, egy feleségü férfiúnak, vigyázónak, józannak, gazdálkodónak, a tanításra alkalmatosnak, nem bor mellett ülőnek, nem verekedőnek, nem nyereség rútul kivánójának.

A kánonok határozatait mindenki megtartsa, és egyházi ténykedésben és itélkezésben, ne a saját nézete, hanem ezeknek végzése által vezettessék.

Kánon 9.

Minden falu avagy város, vagy vagyon prédikátoruk aki ugyan köteles volna hozzájuk, avagy nincsen, mivelhogy azért nem lehetnek prédikátor nélkül, a vizitátoroknak tartoznak mind tisztességgel, s mind kocsival, ameddig szükség.

Kánon 10.

A gyülekezetben fel nem jötteknek, ez artikulusnak kontinenciája szerint való büntetésük, ha egyszer vétkezik, három tallér, ha másszor hét tallér, ha harmadszor deponáltassék, ha az előttük járóknak, avagy a szénioruknak nem engednek.

Kánon 11.

Ha valaki a tanítóknak előljárói közül, minden igaz ok nélkül elmarad, ha szenior avagy presbyter, hat forinttal büntettetik, ha közönséges prédikátor, három forinttal, harmadszor a 10-dik articulus szerint büntettetik.

Kánon 12.

Mivelhogy ez artikulust némelyek nem obszerválják, megparancsoltatik a 11-dik artikulus szerint való büntetés, hogy senki széniorja hire nélkül másuvá ne kommendálja magát.

Kánon 13.

Valamely falu, valami gonosz indulásból, avagy maga tanácsából az eklézsia előtte járóinak hire és akaratja nélkül, tanítóját elbocsátja, és mást fogad, tanító nélkül hagyattassék; ha pedig valami villongás támadna köztük, a szénior előtt megbékéljenek, melyet ha meg nem cselekszenek, törvény szerint való büntetéssel megbüntettetnek.

Kánon 14.

Minden tanító, esztendeje kitöltének előtte egy hónappal elbucsuzzék helyéből, vagy akar megmaradni avagy nem, hogy megismerhesse bizonyosan, ha kedves-e az ő szolgálatja helyében avagy nem; ha nem kedves, tudja magának gondját viselni és az egy hónap alatt magát széniorja által helyre iktatni, és így amely falunak avagy városnak prédikátor kell, a széniortól kérje.

Kánon 15.

Valamely falu avagy város tanítót akar fogadni, püspök, vagy szénior hire nélkül ne fogadjon, hogy azok által megpróbáltassék, ha igaz tudományú ember-e, avagy nem, és ha ezen tiszte szerint jól viseli-e életét, avagy nem.

Kánon 16.

Ha valamely tanító, ki akar helyéből menni, más tanító addig helyébe ne menjen, miglen az előbbenit a kösség szolgálatjáról meg nem elégíti, és róla bizonyos levelet nem mutathatnak. Ha pedig valamely tanító ezzel nem gondolna, tehát hat forinttal büntettetnék és az előtte kiment tanítót is azon maga jövödelméből kell megelégíteni.

Kánon 17.

Az tánczos prédikátorok az eklésia törvénye szerint megbüntettetnek.

Kánon 18.

A szent gyülekezetnek engedelméből az artikulusba hozzá adjuk ezt. Hogyha szomszéd falu avagy város bizonyos okokkal

megmutatja azt, hogy nem idegen az Isten igéjétől, hanem a tanítóknak szük volta miatt szükölködnek a tanító nélkül és kívánja szomszéd prédikátornak szolgálatját, bizonyos napok választassanak azoknak szolgálatjukra, a törvény szerint való helybeli gyülekezetnek fogyatkozása és iniuriája nélkül; több munkát vevén magára a prédikátor, ezektől bizonyos fizetést vehet fel a prédikátor, úgymint igaz munkájának bérit.

Kánon 19.

Amely tanító azon tisztit részegséggel meggyalázza, elsőben hat forinttal büntettetik meg, másodszor tisztitül megfosztatik.

Kánon 20.

Egymás ellen való vivást, alattomban való rágalmazást, szemben való versengést, a tanítóktul parancsoljuk távollenni, ha pedig valamikép illetlen háboruság támadna közöttük: szénior előtt igazíttassanak meg.

Kánon 21.

A tanító, ha egy másban valami oly vétket találand, mely miatt az Isten tisztessége meg szidalmaztatnék, intsék meg őtet maguk között, aki ellene támadna a jó intésnek, és meg nem jelentené azt a szent gyülekezetnek, kivettessék.

Kánon 22.

Öltözete a tanítónak, tisztéhez illendő legyen.

Kánon 23.

Hivalkodó ne legyen a tanító. Itt kivántatik, hogy a tanítónak elegendő fizetése legyen, hogy legyen magát és háza népét mivel táplálni, és így a külső életben való szorgalmatosság miatt tisztiben fogyatkozás ne essék. Másodszor, hogy bizonyos jövödelmét beszolgáltassák, hogy ne kellessék a tanítónak házanként gyalázattal és néha hitegetésekkel várni. Ha pedig mindezek meglevén, mégis a prédikátor, telhetetlensége miatt, más dologban foglalja magát, avagy gyakorta való vendégeskedéssel és hivalkodással elmulasztja tisztit, amint az artikulus kívánja, a község tartozik a széniornak megjelenteni, és nem menteni.

Kánon 24.

Ez artikulusnak kontinencziája szerint amely eféle gyülekezet maga szabadságával vitt tanítót, a tanítói szent gyülekezetnek

végezése és törvénye ellen meg akarja tartani, és szénior hire nélkül bevinni, tanító nélkül hagyatik és semmi szükségében nem szolgálnak neki, mind addig, miglen a szent gyülekezetet nem rekonciliálja.

Kánon 25.

Ez artikulus maga állapotjába marad meg.

Kánon 26.

Ez is hasonlóképen a mint megiratott.

Kánon 27.

Ez is megmarad.

Kánon 28.

Ez artikulus szerint, a község intendő, hogy a gonosz életű, és szentgyülekezetből kivettetett tanítót meg ne fogadjon, mert így ő maguk is kivettetnek, úgymint akik nem a jónak, hanem a gonosznak akarnak szolgálni és engedni a gonosz tanitók által.

Kánon 29.

Uzsorás tanítókat kivetjük, ha meg nem jobbulnak.

Kánon 30.

Akülső dolgokba elegyíttetett tanítók a szénior által tiz forinttal büntettetnek meg.

Kánon 31.

A mely falu, avagy város a tanítónak jövedelmét meg nem adnája, megtalálván azt, tanító nélkül hagyjuk. Ugyan ottan törvény szerint erős büntetés alatt megparancsoljuk, hogy az olyan helynek, a tanítók közül senki semminemű szükségében ne szolgáljon.

Kánon 32.

A mely tanító, valamely pátronusnak, avagy pedig a népnek kedvéért, régtől fogván az istentiszteletthez rendeltetett jövedelmet avagy megkisebbítenéje, avagy eltulajdonítanája, avagy másnak engedné eltulajdonítani, csak azért, hogy őtet megtartsák: az olyan tanítót helyéből kivetjük, mint közönséges jónak lopóját.

Kánon 33.

A tanítóknak mennyegző lakodalomban való menések megengedtetik.

Kánon 34.

Megolvastatván ez artikulus, becsületesen megtartatott.

Kánon 35. és 36.

Magukban megállnak.

Kánon 37.

Excommunicatio servitur. Itt meg kell hagyni a kösségnek, mint viselje magát a kitiltott személyhez; a tanítónak is micsoda formulát kell tartani a kitiltásban.

Kánon 38.

Mennyegzők Urnak napján ne szolgáltassanak.

Kánon 39.

A házasok esküvési megtartatik.

Kánon 40.

Azt hozzá adjuk, hogy akik messzünnét jöttek, kik felől kétség lehet, szabadságuk felől, hogy szabad személyek-e, avagy nem, addig ne copuláltassanak, miglen előbbeni helyükből elegedendő bizonyságlevelet nem hoznak azon szabadságos jámbor életük felől; ha pedig valakik kezesük akarnának lenni, effélék ne (amint néha szokás) úgy legyenek kezesek, hogyha valami kivántatnék, a nem szabad személyeknek büntetésüket kötelesek legyenek gondját viselni, ha pedig egyiket sem akarják felvenni a házasulandó személyek, melyek maradjanak el egymástul, mivelhogy némelynek szabados voltával nincsen szabados erősség ezen artikulus kijegyzett büntetése szerint.

Kánon 41.

Ezt hozzá adjuk, hogy egy, avagy két héttel, a prédikátornak tudására adassék a házasság véghez vitelének napja. És így a prédikátor, a prédikáczió végében megjelenti a gyülekezetben a házasulandóknak nevüket, nemzetségüket ily okkal, ha tudna valaki valami oly dolgot, mely az igazán való házasságnak és annak a törvényének ellene való volna, tudniillik, ha atyafiuság volna közöttük, avagy kétség volna valamely személynek szabad voltáról, avagy valami gonosz élete tetszett volna ki valamely személynek: Tartozik lelkiismeret szerint a tanítónak megjelenteni, ha valamelyik a másikat nem szeretnéje, azokról is ugyan azont

kívánjuk. Ha pedig valamely tanító ezen artikulusnak kontinencziáját által hágja, büntetését el nem távoztathatja. Item, ezen artikulus azoknak is csalárdságuk ellen való, kik azt szokták praetendalni, tudja hogy nincs otthon a prédikátor, avagy beteg. És így mind a tanítóknak, s mind pediglen a gyülekezetnek gyalázattyával akarják véghez vinni azon gonoszul elkezdett dolgukat.

Kánon 42.

Ez artikulus magában áll meg.

Kánon 43.

A mely személyek kitiltassanak az eklésiából, azoknak mind barátságuktól, mind segítségüktől magát megtartóztassa, tisztességes helyen se legyenek együtt, ha ügyükben őket nem oltalmazzák, ha pedig valamely falu avagy város efféléknek helyet adna, tanító nélkül hagyattassék.

Kánon 44.

Ez artikulusban kivántatik a kis gyermek kereszteléskor az atyáknak jelen létük, hogy (noha mindenkor illik, sőt ugyan szükséges is) azon magzatjukért Istennek könyörögjenek, hogy kiváltképpen akkor, mikor azon magzatjukat az Úr háza népe közzé, az Istennek nevének zászlója alá iratják és számlálják, imádkozzanak jelen való Istennek szolgájával. Másodszor, hogy megválasztassanak a fattyaktul, az igaz házasságbani születettek, és ne legyen olyan szabadságuk a kurváknak az Isten templomában, mint az igaz keresztyéneknek. Harmadszor: Hogy a magistrátus sem mindenkor jár el igazán, az Istentől ő reája bizattatott tisztben, a paráznáknak illendő büntetésükben a megjobbulásra. Illik azért, hogy a fattyak addig meg ne kereszteltessenek, miglen a pásztornak annyuk kezét, hitit be nem adja arra, hogy mikor a miniszter kívánja, szent és jámbor életre kötelezze magát, melyet ha nem fogad, senki semmi segítséggel azon beteg ágyában neki ne legyen, sőt kiüzettessék a helyiségbül is.

Kánon 45.
46.
47. } megállnak.
48.
49.

Kánon 50.
51.
52. megállnak.
53.
54.

Kánon 55.

Hogy ilyen módon kelleték ezen artikulusokat megöregbítenünk, némelyeket pedig csak magában hagynunk, ne vélje senki azt, hogy a régi szent és Isten tisztességére való buzgóságbúl bölcsen össze rendeltetett artikulusokat avagy böcsületlenül meg akartuk volna kisebbíteni, avagy azokhoz illetlen és azokkal ellenkező dolgokat akartunk volna oda adni, hanem némely helyeknek és tanítóknak segítségükre itéltük szükségeseknek lenni. Ha pedig a teljes gyülekezetnek, avagy mindenestül, avagy valamely része nem tetszendik és nem kellőnek itéltetik, mi semmit azon nem törődünk, mostan az Alsó-Eörsi partikularis synodusban helyben hagytuk mindezeket.

Ezen kánonok, mint az 1612. évi köveskuti zsinaton alkotott, illetőleg elfogadott 55 szakaszból álló kánonoknak a kiegészítései, később ismét bővítették ezeket, egy évszám nélkül fent maradt 9 szakaszból álló kánonnal, mely az alsó-eörsi synodus kánonaival együtt maradt reánk. — Íme:

Kánon 1. — Articulus 27.[1]

Minden faluról avagy városról, gyülésben falu avagy város költségével ember legyen a prédikátorral, a tanítónak szolgálatjabeli fizetése nélkül. Mikor pedig vizitáczió vagyon, a holott vizitátorok vannak, azok az eklézsiák tartozzanak azoknak étellel, és itallal, és nem a tanító, hogyha így nem enged a kösség tanító nélkül marad.

Kánon 2. — Idem talis. Articulus 24.

Más püspökség alul jött atyafiát senki, püspöknek, avagy kompetens széniornak bizonyságlevele nélkül be ne vegyen, se püspök urunk, se esperes uraimék.

Kánon 3.

Valamely eklézsia a vizitátoroknak nem gazdálkodik, és (ha szükség kivánja) kocsit nem adna, annak az eklézsiának ügyét

[1] Hivatkozás a köveskuti zsinat hasonló tartalmu kánonára.

egyik szénior se vegye fel, avagy végezze, a közönséges zsinat nélkül, hanemha tisztitül megfosztatik.

Kánon 4.

Minden szénior a reá bizattatott eklézsiákat kétszer esztendőben megvizitálja, ha egézsége lészen, és ha magától nem lehet proszéniorjára bizza és hiteles hűséggel mindeneket feljegyezvén, a gyülésre behozza. Mert így tanít a Szent Pál apostol: mindenek ékesen és jó renddel legyenek az eklézsiában.

Kánon 5.

Minden tanító köteles legyen arra, hogy a vizitátorok mellett hiven szolgáljon, és akiket magukkal együtt el akarnak vinni, elmenjen, ha elmulhatatlan dolga nincsen, minden versengés nélkül, ha tiszti nélkül nem akar lenni.

Kánon 6.

Minden szénioroktól és vizitátoroktól megkivánjuk, hogy amit titkon és tudva elvégeznek, azt sehol ne hirdessék, hogy az Istennek neve mi általunk gonoszul ne hallattassék.

Kánon 7.

A vizitátoroktól megkivánjuk, hogy egymást értsék, tiszteljék, és becsüljék és az előttük járóktól hallgassanak, amit felelnek közönséges megegyezéssel az előtt elvégezvén, hogy minden szavuk helyükben lehessen, ha pedig kivántatik, ugyan azont szóljanak egy szivvel és szájjal.

Kánon 8. — Articulus 34.

Minden násznagyok a házasság dolgában, a tanítók hire nélkül a leánykérésbe meg ne induljanak, ha hire nélkül járnak, az után ami esik a házasok között, senkire ne vessenek.

Kánon 9.

Gyakorta a vigasságos helyen való mulatás ártalmat szerez, mind kösségnek, mind tanítóknak. Annakokáért a prédikátornak a lakodalomban a harmadik tál éteknek felszedése után való mulatást nem hagyjuk mulatni, hanem bucsut vevén, menjen házához; valaki pedig megpróbálja, egy avagy két intés után, az eklézsiától való büntetését várja.

A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában, üvegszekrény alatt levő Magyar Codex Nro. 8. 8° jelzésű gyüjteményből.

Pathaynak Kiskomáromba való költözése után, nem volt olyan jó alkalma, meghitt barátjával Kanizsaival, a sürű levélváltásra, mint Veszprémből, melyekben az egyházi ügyeket megbeszélték, s így ettől kezdve már, csak a jegyzőkönyvek adataira szorítkozhatunk elbeszélésünkben. Igaz, hogy azon legfeljebb két és félévre terjedő idő alatt, mig Pathay Kiskomáromban volt, elég dolga volt ezen egyházunk és a somogyi egyházmegye ügyeinek rendezgetésével. Fájdalom! ezekről nem tudunk többet Kanizsai azon rövid feljegyzésénél, hogy 1625 december 10-én Kiskomáromban rendkívüli zsinatot tartott, melyen ő az esőzések miatt ugyan nem jelenhetett meg, de Tolnai István csopaki esperes az övéivel ott volt, és Székely Péter a lelkészi szolgálatra felavattatott.

A pápai egyházban bekövetkezett lelkészváltozások következtében, Pathay 1626 junius 6-án, Szentháromság vasárnapja előtt való szombaton, kiskomáromi lelkészségét az ittenivel cserélte fel. Miután ugyanis Miskolczi Péter 1625 január 20-án meghalt, a dunántúli egyházkerület ez évi junius hó 25-én Pápán tartott zsinatából megkereste Samarjai János felsődunamelléki püspököt, hogy engedje meg az itteni egyháznak, hadd hozzon, az ő kerületéből lelkészt,[1] amikor Czeglédi Pál szerdahelyi lelkészre esett a gyülekezet választása, aki állomását 1626 május 12-én foglalta el. S mivel a Beythe Imre halálával megüresedett németujvári lelkészi állomásra Batthyány Ferencz özvegye Kanizsait vitette el, az ő üresen maradt helyére Pathay Pápára költözött, mely helyen azonban ő is csak rövid ideig maradt, mert egyházából és kerületéből ezután két év mulva eltávozott, mely kérdés tárgyalásával, egy alaptalan vád tisztázásába kell bocsátkoznom.

Egyházkerületünknek a maga korában, méltán hírneves püspökéről, Pathay Istvánról ugyanis, Tóth Ferencz[2] azon vádat hozta forgalomba, hogy *„1629-ben, mind az eklézsiájától, mind a szuperintendenciától tudva nem lévő, de nagy okokból elszökvén, és papságát és püspökségét elhagyván, Belényesben ment lakni . . .“* Az elszökés vádja tartotta magát, miután azt Pathay közvetlen püspöki utódjának Kanizsai Pálfi Jánosnak, egy 1631. évből kelt, keserű panasszal és szemrehányással teljes teljes levelére

---

[1] Közöltem: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. III. évfolyam. 54—55. l.

[2] Túl a dunai református püspökök élete. Győr, 1808. 65. l.

alapitotta,[1] melyből a vádat könnyen ki lehetett kovácsolni. Hiába jelent meg a dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből, az 1629 márczius 18-iki körmendi püspökválasztó zsinatból a patronusokhoz küldött öt ajánló-levél, melyekben az esperesek az egész gyülekezet nevével tudatják, hogy *„mivel a mi előbbeni püspökünket Pathay Istvánt, Bethlen fejedelem ő fensége közülünk elvitette:* Batthyány Ádám udvari papját, Kanizsai Pálfi Jánost választottuk püspökké . . .“,[2] mert ha vele az elszökés vádját kellő értékére leszállíthatjuk is, még nincs teljesen feltárva a távozás főindoka, és körülményei, és még csak a minap is azt állították, hogy megszökött kerületéből.[3] Mivel azonban erre vonatkozólag is hiteles adatokat, illetőleg feljegyzést találunk kerületünknek az esztergomi herczegprimási főegyházmegyei könyvtár kézirattárában levő eredeti régi jegyzőkönyvében, amelyek Pathay Belényesbe menetelének okát és idejét teljes világításban felmutatják: lássuk ezen adatokat, hogy minden kétségeskedésnek vége legyen.

Pathay Istvánról Szabó Károly azt irja,[4] hogy 1626-ban névtelenül egy ily czímű könyvet adott ki: „Amaz Het Feiev es tiz sarw fene bestian ueloe Barsonnyal s Draaga Koeveckel fel ruháztatott parázna *Babillónak,* melly az oe tisztátalan paráznaságának, arany pohárba toeltoett reszegetoe utálatossagával megrészegétoette ez foeldnec lakozóit *mezételensegenek tuekoere*“ czim alatt 12-ed rétű 185 levélen. A könyv szerzőjéül azért vette fel Pathayt, mert a sárospataki főiskolai könyvtár példányának czímlapjára tett régi jegyzetben, ezen névtelen munka irója így van megnevezve: „mellyet ki bocsátott ez világ eleibe Pathay István“. Ezen párbeszéd második kiadása 1671-ben jelent meg Sárospatakon,[5] Bod Péter csak ezen második kiadást ismerte, s azt irja arról,[6] hogy az *Skotodulos és Diofánes beszélgetését* tartalmazza. Sándor István is csak ezen kiadást látta, de tartalmát közelebbről jellemezve azt mondja, hogy az: *Diofánes és Skotodulos beszélgetése a református vallásról.*[7]

---

[1] Rövidítésekkel közölve: Túl a dunai református püspökök élete. Győr, 1808. 65—68. l.

[2] *Révész:* Figyelmező. 1870. 526—531. l.

[3] Magyar Könyvszemle. 1901. évf. 70. l.

[4] Régi Magyar Könyvtár. I. 249. l.

[5] Ugyanott. 468. l.

[6] Magyar Athenas. Szeben, 1766. 195. l,

[7] Magyar Könyvesház. Győr, 1803. 247 l.

Ezt a névtelenül megjelent könyvet, mint az alábbiakból kitünik, Pathay István irta *s még 1619-ben kinyomatta.* Nem Pápán, mint Pázmány[1] említi: „minap névnélkül nyomtatának Pápán egy könyvecskét és Parázna Babylon mezítelensége Tükörének nevezék" s aki után teszi Szabó Károly[2] is Pápára annak megjelenését, *hanem Németujváron,* Bernard Mátyásnál, kinek ekkor itt volt könyvnyomdája.

Már rég ismeretes azon levél, amelyet Pathay, Kanizsai Pálfi Jánoshoz 1619 május 9-én irt, mely eddig teljesen kikerülte könyvészeink figyelmét, pedig abban az említett névtelen könyv szerzője nyilatkozik meg, s tárgyunkra vonatkozólag ezt mondja: „Ha a könyvnyomtató hozzád menne, vagy valamely alkalommal irhatnál neki, kérd azt kérlek, hogy ne halogassa sokáig az általam neki átadott könyvnek (Scotodulos Diofánes) kinyomatását; és ha nem, hozza le magával a körmendi zsinatra,[3] akkor teljesen kielégítem, s gondosan kössön össze 25 példányt, melyeket barátaim és pártfogóim között akarok szétosztani".[4] A később felemlítendő adatokon kívül, Pathay maga elismeri, legbizalmasabb barátjához küldött levelében, a névtelen mű szerzőségét, melynek kinyomatásáról még 1619-ben gondoskodott, s ha egyéb btzonyítékunk nem lenne is, ez is minden kétséget kizárólag elég lenne arra, hogy őt annak szerzőjéül tekintsük, hiszen ez volt egyik oka annak, amiért Dunántúlt elhagyta. De 1628 október 17-én még Pápán volt, mert egy ezen napról kelt levelét még innen keltezi, magát püspöknek, Kanizsait németújvári esperesnek mondja, de semmit nem szól benne arról, hogy már indul innen: „Légy jó egészségben legkedvesebbem! irja Kanizsainak. Mi ugyan, amennyire a szokott öregségi állapot engedi, hála Isten jól vagyunk és élünk, amint élhetünk, a velem levőkkel együtt, és hogy te, tieiddel, legboldogabban élj, lelkemből kivánom!" Majd elmondja, hogy a minap lement Kiskomáromba, de a végvár kapitányát, s az ottani református egyház patronusát Sárkány urat nem találta otthon, mert a palatinusnál volt; négy napig várakozott megérkezésére, mely alatt ügyes-bajos dolgait elvégezte, de Sárkány uram nem jött ez alatt meg, s végre is bucsuzás nélkül tért vissza onnan;

---

[1] A Szentirásrul. Bécs, 1626. 4. l.
[2] Idézett mű. 249. l.
[3] Megtartották azon évi augusztus 24-én.
[4] Fabó: Codex Diplomaticus. Pest, 1869. 200., 201. l.

nagyon fél a nádor fenyegetődzésétől s kéri Kanizsait, hogyha valami bizonyosat hall, vagy tud, értesítse róla.[1]

A református egyház hitágazatait védelmező könyv, bizonyára nem tévesztette el a maga hatását, keresték annak szerzőjét, a gyanu és nyom Pathayra irányították a figyelmet. Eszterházy nádor is így gondolkodott, s Pathayra igen megharagudott. Kanizsait, minden ügyes-bajos dolgáról értesíteni szokta Pathay, erről is megemlékezett egy 1628 október 23-iki levelében, melyet annyival inkább fel kell itt említenem, mivel ebben is úgy beszél, mint az említett névtelen munka szerzője: „Már palatinus uram kezéhez juttatták az ártatlan könyvet, Sárkány uramnak, mikor nála volt, meg is mutatta, kétségen kivül Mátyás az elárusító könyvárus, az állásából folyó pénzvágytól elragadtatva szolgáltatta kézhez (Skotodulos Diofánest) eddig fenyegetődzött (ezen fenyegetések miatt ment el Belényesbe), reám gyanakodik, mindenféle ürügy alatt vizsgálatot tart. De bizom az Urban, aki az én oltalmam. Téged kérlek kedvesem! emlékezzél rólam nagyságos úrnőd előtt,[2] s ha valamit kipuhatolhatnál, legyen rá gondod, hogy engem arról gyorsan értesíts; azonközben adandó alkalommal tudósítsál arról is, vajjon lehet-e még nekem reménységem, vagy teljesen el kell hallgatnom? Élj boldogul testvér sokáig kedveseiddel. Imádkozzunk egymásért kölcsönösen.“[3]

Ezen levélből tehát minden kétséget kizárólag tudomást vehettek akik olvasták, hogy Pathay említett könyve miatt fél, s mint zárjel között már az egykorú másoló, maga Kanizsai megjegyezte, a nádor haragja elől ment el Belényesbe.

Valószinüen említett kiskomáromi utazása alkalmával terjedt el azon félelmetes hir, hogy Pathay eltünt, s Gál Imre a Veszprém

---

[1] A levél keltezése, aláirása és czimzése így van: Datum Papae, Postridie Galli. Anno 1629. Tuus sine dolo Stephanus Pathaynus, *superintendens*. *Kivül*: Eximiae emditionis laude orantissimo viro domino Ioanni Paulidi Canisaeo, ecclesiae Németujvariensis ministro fidelissimo, et districtus eiusdem ecclesiarum *seniori* vigilantissimo etc. Ezen levél keltezésében az évszám tévedésből van 1629-nek irva, mert az események bizonyítják, hogy 1628 a helyes dátum, mivel 1629 novemberben már Pathay nem püspök, hanem belényesi pap, Kanizsai pedig ekkor már nyolcz hónap óta püspök volt. Dunántúli reform. egyházker. levéltárból.

[2] Batthyány Ferencz özvegyét, Lobkovitz Poppel Évát érti.

[3] A latin eredetit közöltem: Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár III. évf. 63. l.

mellett levő fejér- vagy fejeskuti egyház[1] lelkésze 1628. évi november hó 14-én kelt, Kanizsai Pálfi Jánoshoz küldött levelében, Szilágyi Istvánnak, fegyverrel való kiüzéséről panaszkodván, valószinüen erre czélozott, mikor azt irta, hogy egész konzisztoriumunk ábrázata homályos és gyászfátyollal van bevonva. Mit cselekedjünk? Levelét Szili János bűi lelkésztől küldötte, aki november 21-én juttatta azt kézhez. Kanizsai a nem várt hir által indíttatva, hogy a valóságról személyesen meggyőződjék, deczember 4-én Pápára ment: de Pathayt már ekkor nem találta itt. Szomorú szivvel irta be a dunántúli reform. egyházkerület jegyzőkönyvébe az 1628. évi junius 27., 28., 29-én még Pathay elnöklete alatt tartott pápai zsinat aktái után, hogy *ezen búbánattal legteljesebb esztendő november havában öreg Pathay István úr,* ki a mi egyházi társaságunknak püspöki terhét körülbelül 16 éven át dicséretesen hordozta, minket az örvény közepén előljáró nélkül hagyván, nem csupán Pápa városából, amely egyháznak lelkésze volt, hanem *a mi egész kerületünkből, tudtunkon kívül eltávozott. Magát a tőlünk való elköltözési szándékot ugyan ismertük, már régen keblében melengette azt, mert ki tagadhatná, hogy Váradon, Bethlen fejedelemnél fényes állásban levő legidősb fiának Pathay Mátéának láthatása vágyától égett.* (Miként Jákób patriárka, mikor hallotta, hogy az ő fia József még él, s Faraónál nagy befolyása van, semmit sem tartott fontosabbnak, mint azt, hogy még csak addig élhetne, míg annak elfelejthetetlen arczát megláthatná.) Azért közvetítő által már régóta értekezett és megegyezett fiával, hogy az, a maga bölcsességével, és azon tekintélyével, amellyel a fejedelem által felékesíttetett, eszközöljön ki valamely előnyös módot, hogy egész családjával és holmicskájával innen Váradra költözhessen. Kétségen kivül igaz, hogy mintegy titokban ragadtatott ki, tudtunkon kivül, megkérdezésünk nélkül és bucsútlanul távozott el, de kénytelen volt így tenni, a Magyarország nádorától való félelem miatt, aki valami

---

[1] A *dunántúli reform. egyházkerületnek, az esztergomi herczegprimási főegyházmegyei könyvtár kézirattárában levő eredeti jegyzőkönyvében* olvasható a levél, melyet Gál Imre sajátkezüleg irt oda be, s azt így keltezi: Datum *Fejérkutini* 14. novembris. 1628. Kanizsai pedig feljebb Clarissimus et charissimus noster frater Dominus Emericus Gál *Candidi fontis* ecclesiae-nek irja; a szép fényes forrás most is megvan, az egyház elpusztult, emlékét a *Fejesvölgyben* levő monumentális templom romjai őrzik.

Diofánes és Skotodulos nevü, 12-ed rétben kiadott párbeszédéért felettébb haragudott és utóbb fenyegetődzött.[1]

Ezen egykorú bejegyzés, minden kétséget kizárólag tudósít, Pathay Belényesbe menetelének indokairól. Elsőnek fia láthatását mondja, s erről állítja, hogy ezen vágyat már régen melengette szivében, s ismerték azon szándékát, hogy el akar költözni innen. A második, Skotodulos és Diofánes dialogusa miatt, a nádortól való félelem. És jóllehet ez utobbira, már Pathay fentebb idézett levelének egyházkerületi levéltárunkban levő másolata is figyelmeztetett, mégis elfeledték azt, könyvecskéjével együtt.

Elutazása körülményeiről Gál Imre fejeskuti lelkész 1628 deczember 28-án kelt levelében értesítette Kanizsait.[2] Azzal kezdi, nem kételkedik ugyan arról, hogy nem ismeretlen előtte, a bajok által elijesztett, vagy inkább az alsó Magyarországban élő kedveseinek láthatási vágyától égő püspökünknek elutazása, mégis értesíti arról, amit erre vonatkozólag hallott közelébb, mikor Bethlen követei a veszprémi kapitánnyal beszéltek. Pathay amint elkezdett utazását folytatta, Pesten túl, az országúton találkozott Bethlen követeivel, akik átadták neki a náluk levő leveleket: a Pathaynak szóló, belényesi egyházba meghivó levelet, az oltalom-levelet, a pápai kapitányhoz Pathay és családja szabadon és békességesen leendő elbocsátásáért irt levelet, s a követekkel visszatért Pestre, hol megállapodtak a teendők felől. Pathay innen levelet irt feleségének és Czeglédi Pál lelkésztársának, s ezeket az oltalomlevéllel és a pápai kapitányhoz irt levéllel a követeknek átadta, akik Fehérváron, Palotán át deczember 16-án estve értek Veszprémbe. Bethlen követei nem titkolták küldetésük czélját, sőt azt teljesen feltárták, s az említett véghelyek kapitányaitól is nyert levelekkel, a győri őrség generálisához mentek, aki szintén nem gördített semmi akadályt sem, a czélba vett utazás elé. Igy előbb mindent bölcsen elrendezve Pápára jutottak, hol a kapitány és Czeglédi a megmásithatlan dologba belenyugodtak, s mint a levél után való feljegyzés mondja: Tiszteletes Pathay István uram családja négy szekérre felrakott minden podgyászával és házi eszközeivel együtt, deczember hó 29-én Pápa városából kiindult s innen végképen elutazott.[3]

[1] Kanizsai Pálfi János bejegyzése, a dunántúli reform. egyházkerületnek, az esztergomi herczegprimási főegyházmegyei könyvtár kézirattárában levő eredeti jegyzőkönyvébe.

[2] Ugyanott. — [3] Ugyanott.

Pathay Belényesbe menetele idejének megállapítására nézve, hivataltársának, Czeglédi Pál pápai lelkésznek, az 1629 márczius 18-iki körmendi püspökválasztó zsinatra meghivó leveléből, hadd álljon itt ez a részlet: Krisztusban szerelmes atyánkfiai s szolgatársaim, kik ezen pápai szénioriságban az Urtól néktek engedtetett talentom szerént pásztori vigyázattal az Urnak nyáját serényen forogjátok, őrizitek és legeltetitek, tagadhatatlanképpen tudva lehet nálatok, hogy az elmult 1628. esztendőben novembernek eleiben, minémü szomorú változás keserítette meg a Dunán innen levő keresztyénséget, különösen pedig és kiváltképpen azt a szénioriságot, kiben titeket én velem az Urnak atyai intézése és jó kedve helyheztetett a számadó munkára, mert Pathay Istvánnak tőlünk való véletlen távozása, nemcsak szuperintendens nélkül hagya, sőt az minékünk fájdalmasabban esék, szénior nélkül is nagy árvaságban maraszta . . .“[1]

Az előadottakkal Pathay István Belényesbe menetelének oka és ideje, egykoru okmányokra való hivatkozással tehát teljesen fel van derítve, s az még 1628 november havában megtörtént. Távozása nem is példátlan. Az 1614 január 19-én tiszántúli püspökké választott Melotai Nyilas István is, 1618 junius 24-én, mint szatmári lelkész letette püspöki hivatalát és Gyulafehérvárra költözött, mert Bethlen Gábor elvitette a maga udvari papjának.[2]

Pathay tehát 1628-ban Belényesbe ment lelkésznek, *s hivatalát nem tette le.* Kitünik ez egy egykoru kézirati feljegyzésből is, melyet Peuczer Gáspár: „Commentarius de praecipius divinatiorium generibus. Servestae 1591“ czimü művének, a kolozsvári reform. főiskola könyvtárában levő példányába jegyzett fel egykoru tulajdonosa Beökényi Gergely, melyben azt irja, hogy a bihari egyházmegye esperese Deési István 1631 junius 15-én meghalván: *Pathay István belényesi lelkész követte az esperesi széken.*[3] Aki előbb egy egyházkerület hajóját kormányozta, s aki hányatott élete után nyugalomra vágyott, azt a férfiut élete alkonyán a bihari egyházmegye esperességgel tisztelte meg, s ebből bizonyos, hogy lelkészi tisztéről sem mondott le, s mint bihari esperes és belényesi lelkész halt meg, késő vénséget érve 82 éves korában 1637-ben.[4]

[1] Czeglédi sajátkezü aláirásával, ugyanott.

[2] Irodalomtörténeti Közlemények II. évf. 1892. 176. l.

[3] *Révész:* Figyelmező: 1871. 185. l.

[4] *Siposs Imre*: A belényesi református egyház története. Nagyvárad, 1883. 34. l.

Érdekes világot vet a Pathay elköltözésével bekövetkezett helyzetre, egyszersmind kerületünk akkori állapotára, egy 1631-ik évből való levélváltás, mely az eltávozott püspök levele és különösen Kanizsai válaszából látható, mely egy valóságos korrajz ezen időből, épen azért méltónak tartottam arra, hogy itt egész terjedelmében felvegyem. Ime a levél:[1]

Tisztelendő Agg! Kedves Atyám! Téged, tieiddel együtt, a kegyesek üdve szerzőjével a Krisztussal sokszor üdvözöllek és köszöntlek!

Amióta Te, a Krisztus ezen dunántúli kerület lelki taván járó hajócskájának, a főhajósgazda Krisztus után első evezőse, akit Krisztus azért tett az ő hajócskájának vezénylő kormányzójává, hogy mind magadra, mind a tieidre vigyázz, hogy az evezőlapátokat bátran kifeszítsed, továbbá, hogy az evezésben ellankadtakat intsed, lelkesítsed, biztassad, bizonyos szokatlan viharnak ellened való támadását előre megérezve, tőlünk testvéreidtől, társaidnak tudta, tanácsa és köszöntése nélkül, úgy magának a hajócskának, valamint saját állapotodnak az örvény közepére jutása idején, kevésbbé illendően elhagytad, a mi társaságunkból teljesen és végképen elmentél, kiköltöztél: Tőled Tisztelendő Atyám! két levelet kaptam, még pedig az elsőt múlt évi május 28-án, az utóbbit pedig folyó évi junius 19-én, Tisztelendő Ujhelyi György utján. Ami az elsőt illeti, önkényt bevallom, nem válaszoltam reá novemberben, de nem feledékenységből, vagy a hálátlanság valamely vétkéből kifolyólag nem válaszoltam, ezt lelkiismeretem furdalása nélkül határozottan tagadom. Nekem, az irni akarónak, többek között a következő két nehéz és súlyos ok volt utamban. Az első okot szolgáltatta azon hadi zürzavar, amely köztetek és a mi részünkön levő emberek között dühösen folyt, melynek lefolyásáról nekem hozzád valamit irni, bünténynek és gonosztettnek tulajdoníttatott volna. A második ok azon hir volt, hogy te elköltöztél az élők társaságából. Hogy te az égi hadsereg gyászöltönyét már magadra vetted, és a boldog halandók hazájába költöztél, nálunk biztosnak és kétségen kivülinek tartatott, mely hir, menynyire alaptalan volt, a te utóbbi leveled, és annak kézbesítője, engem határozottan meggyőzött. Igen, néked Tisztelendő Atyám!

[1] A latin eredetit közöltem a Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár III. évf. 1904. 70—76. lapjain, de ez a fordítás annál bővebb, mivel a közlés után megtaláltam az eredeti fogalmazást kerületi levéltárunkban, s ebbe az ott nem közlött részleteket is felvettem, s a maguk helyére beillesztettem.

úgy a te és tiéid életéért és jóllétéért, mint dolgaidnak szerencsés előhaladásáért lelkemből igen nagyon örvendek, és ebben nemcsak az Istennek atyai jóvoltát, rólad való különös gondviselését és szeretetét nézegetem, hanem csudálom, aki életednek eme késő alkonyán Téged, ezen kerület hullámainak közepéről kiragadott, arra a helyre és állásra kegyesen előléptetett, úgy, hogy rólad méltán elmondhatjuk: csakhogy el nem vesztél, csakhogy megvagy! Nekem azonban sokféle bánatom van. Mert hogy arról hallgassak, hogy a te tőlünk való eltávozásod, vagy elköltözésed testvéreid között egynek sem okozott több gondot, nehézséget és terhet, mint nekem szerencsétlennek, mert ha te visszafordultál volna, annyi szomorúságot okozó ősz hajszálaim sem szaporodtak volna meg, mondom, hogy erről hallgassak, azon időtől fogva a balsors mennyi nyilának voltam kitéve, alig tudnám elszámlálni, aláhullatott könnyeimet valamely hamvveder sem fogadhatná be.

Azon időtől fogva elsirattam és siratom ma is kedves és hűséges feleségemnek korai halálát, aki 1629 deczember 10-én a halál végzetes nyilával e mulandó életből kiszakíttatott, utánna való szomoru sóvárgásra hátrahagyott engemet; sirattam magamat újra, és az előbbihez kedvességre hasonlót nem találok az asszonyok között. A te nyomdokodba való érkezésem után (később kitünik, jó jelre tettem-e?) a komáromi egyház özvegyei közül, Thaly Gergely szolgabiró leányát, életem társául választottam. Meggyászoltam kegyuram fiának hitehagyását, ki egy éve, az esztendő elején, sokak példája által indittatva, a pápás hitre áttért. Sirattam a pápai főkapitányságban történt változást, innen van, hogy én az ezen egyházba való visszahelyezést illetőleg mindinkább kétségbe vagyok esve. Az ugyanis, aki most az ügyek élén áll, amennyiben tőle függ, visszatérésemnek már minden reményét zsarnokul letépte. A szentmihályi, nem a péterfalvai, hanem a Rába folyó mellett levő egyház ügyében, melyet a lutheránusok pártoskodó keze, nem épen egyenjoguság alapján, tőlünk jogtalanul elragadott, nehányszor folyamodtam a nádori törvényszékhez, mindannyiszor Vasvármegyének velünk szemben kétszinü főispánjával fuldoklásig és könnyekig perlekedni kell. Ezen résznek gyülekezetei ugyanis, most sokkal nagyobb hánykódásnak vannak kitéve, mint a te püspökséged idejében. A nádor Őméltósága nékünk azt a hallgatást, melyről leveled szerint értesültél, nem más alkalommal parancsolta meg, mint akkor, midőn a vépi egyház ügyében Ómagasságát Kismartonban felkerestük; mert akkor, ha vissza

tudsz reá emlékezni, neked, mint püspöknek szigoruan megparancsolta, hogy a felügyeleted alá tartozó lelkipásztoroknak szorgalmasan kötelességévé tedd, hogy egyházi beszédeikben a népet építsék, a gyalázkodástól (így a maguk igazhitüségének a pápa elsősége és a mise szentsége ellenében magából a szentirásból való bebizonyitását tanitási szabadságnak nevezik) nyelvüket megtartóztassák, azt a vallást, amelynek őfelsége a császár az ápolója és védelmezője, ne rágalmazzák, ugyanazon módon a veszedelmes sértegetést elkerüljék. Ezen parancsot, ugyanazon szavakkal a közelebbi nyáron, a tarcsai savanyúvizen, midőn a szentmihályi egyház ügyében személyesen megjelentünk előtte, előttem és a lutheránus püspök Kis Bertalan előtt megismételte, megújította, újra elmondta. Az én állásom, a németujvári egyházban, felette szegényes, dolgaimnak illendően alig mehetek végire, némelyeket állandóan nem teljesíthetvén; itt maradásom tehát igen bizonytalan. Mert félek, hogy a kegyúr elszakadása, változást hoz és visz be magával a vallásba. Nagyságos Szécsy Mihály úrtól tisztes meghivást nyertem az udvari papságra, melyet a közelébb elmúlt mennybemenetel ünnepén tartott körmendi közzsinaton, közöltem is az enyéimmel, de ezt a meghivást, a németujvári egyháznak ily zavaros időben való elhagyásával és veszedelembe juttatásával el nem fogadhatom és nem követhetem, de a sorsnak bármely fordulására el vagyok készülve, megvárom mit visz és hoz magával a késő est. És te, kinek szerencséd megvan állapitva és akinek lábaid kívül vannak a békón és sáron: élj boldogul!

A Muraközben, valamint a lutheránusoknak volt egy egyházuk Légrádon, úgy nekünk is volt egy eklézsiánk Turnisczán, de ezt lelkészének, Tisztelendő Hidegkuti Andrásnak elhalálozásával az én úrnőm a maga oltalmába vette és ő maga volt előmozdítója annak, hogy azt a lutheránus lelkipásztor elfoglalta, és így az egész sziget a pápások és lutheránusok kezébe esett. Még ugyan vannak a hallgatók között, akik a hitegységnek kötelékét, mellyel velünk előbb táplálkoztak, még egészen nem szakitották el, de ugyanazon nőzsarnokság alatt nyögnek.

Nemes *Nádasdy Imre* úr, ez a páratlan férfiú, vallásunknak buzgó követője, aki házasságra lépésekor nemes Deli Jánosnak minden vagyonát megnyerte *Muraszombatban,* és gazdag helyzetbe jutott, múlt évi februárius havában az emberi mulandóság porhüvelyét levetette, és a szomorú sírba tért.

A mi Tisztelendő öregünk, és kedves lelkésztársunk *Szentgyörgyi*

János, feleségével, eme kiváló asszonysággal, *a körmendi egyházban*, tűrhető egésségben él, a veled átélt régi dolgokra, szivesen emlékezik vissza. Tisztelendő *Domjáni Ferencz* úr, akit még a te püspökséged idejében, *a pápai eklézsia Saáry István* urral együtt a németországi akadémiákra küldött és akit visszatérése után, a mi tisztelétes presbitériumunk a *körmendi iskola* első rektorává, majd a *szentlőrinczi* egyház lelkipásztorává mozdított elő, alig töltött el a lelkészi szent szolgálatban egy esztendőt, a múlt évben Szent Márton ünnep napja körül meghalt. Tisztelendő *Szilágyi István vépi esperes* is megvan eklézsiájában, de nem a régi lelkészi lakban, mert amint tudod, azt a főpártfogó a templommal együtt zsarnok módon elfoglalta, hanem egy új, a maga és az istenitisztelettartásra épített házban lakik, aki most arra törekedik és igyekezik, hogy Isten segítségével, ezen nyáron, némely dolgainak elvégzésére, a nagyságos Perényiekhez felső Magyarországba mehessen. Aki míg ezen tervét szövögeti, oly nagy vággyal kiván meglátogatni Tégedet, hogy reményem szerint nem késedelmeskedhetik, hogy hozzád menjen és a te ősz fejedet, fiúi alázatossággal és tisztelettel köszöntse.

Tisztelendő *Bereczky Péter esperes* úr is, Szombathely közelében, valami *nárai* nevű faluban gyámoltalan özvegységben, valami csúfos betegségbe esve, él. Fiaid közül a kegyes *Pathai Jeremiásról*, annak szomorú sorsán kívül egyebet nem irhatok. Ez az egészséges ember, az elmúlt télen házából, urának megbizásából Bécsbe ment és míg ott időzött, hirtelen halállal megsemmisíttetett szegény, de hogy micsoda nagy betegség ereje törte meg, arról senki sem tud biztosat mondani. Azt mondják és vélik, hogy Bécsben a pápásokkal vitatkozott a vallásról és ott bolond fűnek poshadt mérgével étették meg s igen sokat szenvedett. Ő magában olyán csodálatos látványt és az emberi nyomoruságnak oly fájlalandó példáját mutatta, hogy teste Bécsből holtan, paraszt szekéren, száraz szénával fedve, kegyetlen téli fagyban és jégben, teljesen megdermedve és fagyva, övéihez hazavitetett; boldogtalan családja, mely az ő fejét nehány napja egésségben bocsátotta el, midőn a sajnálatra méltó állapotról váratlanúl értesült, majd a szomorú látvány által leveretve, hogyan viselkedett, könnyebb elmével elgondolni, mint nyelvvel, vagy tollal, bármily gyorsan ki lehetne fejezni. Igy vegyített Isten szomorúságot a te örömeid közé! Ő gyermekségétől fogva tisztelt téged öregségéig. Istennek valóban rettenetes és borzasztó nyilai ezek, de az ő édes atyai kezéből származnak és jönnek, aki

az ő fiát, akit szeret, megdorgálja és az övéit azért szakítja el tőle, nehogy e földön kárkozatba essenek és el ne vesszenek. Tisztelendő *Kötél Miklós,* akinél közülünk senki sem lelkipásztorkodott tovább, már az Isten jóvoltából a csöglyei egyházban futását boldogan bevégezte és ez életnek siralomvölgyéből az égi hazába vitetett és vétetett fel.

A *pápai* hirneves eklézsia, dicsősség érte Istennek, a pálma terhe alatt szépen virágzik, mint a pázsit. Magának a városnak élén, kétszeres czimen, mint főkapitány és földesúr, nagyságos Csáky László, róm. kath. vallásu úr áll, aki a várban a maga oldala mellett egy Kecskeméthi nevü jezsuitát tart és kedvel, aki azonban ennek az egyháznak tagjai közül még eddig, az én tudomásom szerint, a maga ravaszságával, attól az őszinteségtől, mely a Jézus Krisztusban van, senkit sem tudott elvonni és az ő tévelygéseikre átvezetni. A gyülekezet első lelkészségét, valamint a szomszédos egyházak esperességét mindeddig Tisztelendő Czeglédi Pál úr, a te hajdani hivataltársad viszi, aki mint a pogányok apostola irja Epafroditásról, mint előtted is imeretes, már egészen elerőtelenedett és a halál szélén állott, de Isten kegyelmes volt hozzá, de nemcsak ő hozzá, hanem mihozzánk is, kiket egyik gyász után a másik gyász ért. Csudálkozással szokta nékünk egynehányszor mondani, mi történik akkor, ha te a Krisztusnak szolgája és 70. éven felyüli öreg, a Krisztusnak tett fogadásodért magadba szállasz, visszatérsz és megjössz és szembe állsz? Azt a haragot azonban, amelyet ellene bensődben mindeddig gyüjtögettél és forraltál, abban mindeddig megérlelődtél, de ő te ellened nem véthetett, ha erről lehetne szó (melyről hogy ő valamit tudna, önérzetesen tagadja), a szeretet leplével sem palástolhatod el, mivel tőlünk való eltávozásodat nem az ő alkalmatlankodása és engedetlensége okozta, hanem isteni gondviselés irányította, amelyet nem tagadhatsz, sőt inkább hozzád minden jó dologban alkalmazkodott, melynek kétségen kívül örvendezel szivedben. József pátriárkhát testvéreinek világos irigysége Egyiptomba pénzért eladta, mivel azonban az ő gondviselésszerű eladását és eltávozását a pátriárkha, a maga és övéinek javára fordította: nem ti küldtetek engemet ide stb. — mondá és szivesen megbocsátott nekik. Ha te is atyám ezt a példát követed, a te véneiddel, a legméltóbb dolgot cselekszed. *Czeglédi* úr, hogy egyszer már folytassam a pápai egyházról mondani valóimat, hivataltársával, Tisztelendő *Saáry István* úrral együt, munkálkodik. Az iskolát pedig *Mosoni István* dicséretesen vezetit

kik közül azt és ezt, alakjukról jól ismerted. A hallgatók seregéből a halál útján eltávoztak nemzetes *Thury György* úr, nemes *Szecsei György* császári élelmező mester úr, nemes Nagy János vajda úr, a becsületes *Kolozsvári Péter* barbély. Továbbá az érdemes *Gyöke Pál* úr; a többiek, kiket eltávozásodkor itt hagytál, még eddig életben vannak. Itt van nemes *Tóthi Lengyel Boldizsár* úr is, hacsak a kapitányságból és városból akarata ellenére el nem távozik és előbbeni tartózkodási helyét *Győrben* el nem foglalja. Az én nagyságos asszonyom sokszor megfordúl *Pápán*, valamint *Németújváron* és másutt. Most is gyermekágyban fekvő leányánál van, fáradtságot nem ismerő anyai szorgalmatossággal, aki nemrég egy Miklós nevű fiúgyermeket szült. A *pápai* gyülekezet állapotáról ennyi untig elég lehet.

Ami már a *veszprémi* eklézsiát illeti, csendben és nyugalomban él a viharok után, amelyekkel két éve a dühös ellenség által a templomépítés miatt elboríttatott, most tiszta napfény derült fel és sugárzik felette. Lelkipásztora a Krisztus dicsőségének szeretete által áthatott férfiú, *Gál Imre* alesperes úr, azt ezen egyház minden tagjainak nagy megelégedésére, hathatós eredménnyel kormányozza.

Tisztelendő agg! Talán óhajtanál valamit hallani Tisztelendő öreg *Tolnai (István)* urról is? Befeketíteném barátságodnak szentségére a vele való összeköttetést, ha néked semmit sem irnék róla. Ő most is *Csopakon* van, új házasságban, mintegy teljes erőben megújhodva él, kedvesen emlékezik reád és óhajtozik utánnad, s üdvözöl.

Szerdahelyi Izsák úr, hajdan midőn a veszprémi eklézsiát kormányoztad, iskolaigazgatód, a mi időnkben a *szemerei* lelkipásztor, eltávozott az élők sorából. A halandóságnak ugyanezen sorsa jutott osztályrészéül *Váradi János* ászári lelkipásztornak is.

Tisztelendő *Váczi István tápi* lelkész és alesperesnek felesége elleni ügye, akit házasságtörés miatt a politikai hatóság előtt itt Pápán, a lelkipásztorságnak elég súlyos intőjelül bevádolt, leginkább a mi vallásunk ellen levő birák előtt oly szerencsétlenül végződött, hogy vagy kénytelen őt lelkiismeretének állandó terhére és a lelkipásztori tekintély lealacsonyítására magához vissza fogadni, vagy saját dolgainak nagy hátrányára kénytelen lesz a mi egyházmegyénkből egyedül kimenni és a ti részeitekre kivándorolni. Nekünk ugyanis a királyi főtanács nyilvánosan meghagyta, hogy akár neki, akár más igazságos okot felmutatónak is az elválásra és más házassági fogadás megtételére irányuló szabadságban segédkezet nyujtani nem szabad.

A *szentgróti* eklézsia kegyura, mindkettőnknek második atyja, és közöttünk mindegyikőnknek legjobb akarója, *Beregszói Hagymási Kristóf* az utálatos feldagasztó vizibetegségnek gyalázatos szennye által megfojtatván: koporsóba téve palotájában fekszik, de még nem temettetett el. Igy fosztatunk meg naponként, nehányat kivéve, legjobb pártfogóinktól, akik itt lételed ideje alatt még mind éltek! Ezt az eklézsiát a kolostorszerü lutheránusokból Krisztus igaz hiveivé igyekszik átalakítani Tisztelendő *Maráczi Nagy Balázs*, kinek munkáját tegye szerencsévé a Szentháromság a mennyből.

A *kiskomáromi egyházmegye* gyülekezetei, már a te Kiskomáromból történt eltávozásod óta, bizonyos esperes nélkül voltak; az *alesperességre* azonban *Laskói Sándor nagybajomi* lelkipásztor választatott meg a tisztelendő presbitérium által. A *kiskomáromi* várban levő eklézsiát, nemes *Sárkány István* ur kedves és kiváló pártfogása alatt (akit az Ur Jézus a maga egyházának javára sokáig éltessen) mindeddig Tisztelendő *Paksi István* úr kormányozza. Azon egyházmegyéből Komáromi János aszalói és Deáki Dániel jádi lelkipásztorok hunytak el. A többiek, atyám! mindnyájan, akiket mint fiaidat hirtelen eltávozásod után itthagytál, a mi hitünk kiváltságos apostolának és főpapjának, Krisztusnak kegyelméből, az ő szárnyainak oltalma és árnyéka alatt, jóllehet súlyosabb teher alatt, mégis nagyobb buzgalommal védelmeznek. A mostani bejnek oltalmából biztosabb oltalommal vétetnek körül és védelmeztetnek meg. Élünk, munkálkodunk, harczolunk és győzödelmeskedünk. A békességnek Istenét, aki a sátánt a mi lábaink alatt hamar megtörte és a maga erejét, a mi erőtelenségünk által végzi el, szivünkből imádjuk. Atyám — úgymond a zsoltáriró (Zsolt. XXXVI., 10.) — és anyám elhagynak, de az Úr magához vesz engemet.

Ennyit eklézsiáink állapotáról, amelyekről hallani óhajtottál egyet s mást, a rendszertelen elbeszélés fonalát, amennyire tehettem, eléggé kiterjesztettem. Elérkeztem már ahhoz, ami a te leveled lényegének és főpontjának látszik.

Azt kivánod tőlem, hogy a kétféle pénzt, tudniillik a szalonoki ház árát, a pápai seregtől járó két évi fizetésedet küldjem meg néked ezen hűséges kezü (Ujhelyi) György által. Ami a szalonoki ház árát illeti, gyakori kéréseim után 1629. évi junius 30-án Farkas János úr, a németújvári vár tiszttartója, átadta nekem Németújváron, de nem nyolczvan forintot, hanem kettővel kevesebbet, vagyis hetvennyolcz forintot. Mely pénzt, hogy én miért nem küldhettem

el tehozzád, lelkemből őszintén kérlek, hallgasd meg okaimat és sziveskedjél azokat az igazság mérő-serpenyőjébe függeszteni. Emlékezzél rá Atyám! hogy a Mosoni István úr javára összegyűjtött harminczöt forint élelmezési pénzt, aki eltávozásod után az Odera mellett levő Frankfurtba ment, Te elvitted magaddal, amelyet presbiteriumunk előtt Tisztelendő Czeglédi (Pál) úr kezed irásával bizonyított. Emlékezzél rá, hogy társaságunk közönséges pecsétjére közadakozásból tizenkét forintot gyűjtöttél, azok, akik püspökké való felavatásodon jelen voltak, nyilvánosan azt beszélték nékünk, hogy te Bécsbe készülve, magadhoz vetted azt. Emlékezzél rá, hogy Kiskomáromban Váradi Jánostól körülbelül harminczkét forintot kaptál, ezzel az adóssággal elmentél. Emlékezzél rá, hogy nemes és nemzetes Literáti Sándor György úrnak Pápán hat forinttal adósa maradtál. Emlékezzél továbbá arra, hogy atyádfiait, te pásztor a nyájat, mint evezős és kormányos a hajócskát, mint püspök a különféle viharok által hányatott testvéreket, személyedhez méltatlanúl és kevésbbé illendően elhagytad, melyet valahányszor megfontolsz, nem gondoljuk, hogy lelkiismeretedet úgy eltompítsd, hogy az néked keserű szívfájdalmat ne okozna. Egyeduűl ez az atyám (ismerd el kérlek, ami nekem keserű, de nem viszás vetélykedésből, hanem testvéreim részéről ezt a feltevést veled közlöm), hogy minket, Isten és emberek előtt tetsző, tizenhat évig tartott és védelmezett állásodat, messze, más fejedelem fenhatósága alatt titokban elhagytad, (így itélnek rólad az emberek) és annyira dicstelenűl hagytad el, hogy azon dolgok közűl, amelyeket itt hagytál, úgy egyházi, mint világi itélet szerint semmit sem követelhetsz és igényelhetsz. Sőt ha a mi Tisztelendő presbitériumunk a keresztyén szeretetre és a te érdemes öregségedre nem tekintett volna, téged mintegy bűnöst, kötelességed véghez vitelére, melyet kislelkűen elhagytál, zsinat elé állíttathatott volna. Azonban keresztyéni szeretetből ehelyett megszánt, megbocsátott, most is megbocsát és a te emlékezetedet tiszteletteljesen ápolja, nevedet becsben tartja, ezen te párját ritkító cselekedetedet a szeretet palástjával takarja be és az Isten által kimutatott szerencsés foglalatosságodnak felettébb örvend.

Emlékezzél azután arra, hogy eltávozásoddal mennyi gondot és költséget okoztál nekünk, úgy hogy a mi dunántúli testvéreinket új püspök választására és felavatására, tetemes költséggel zsinatunkba átjönni és onnan visszatérni kényszerítetted.

Emlékezzél végül arra, hogy tőlünk való eltávozásod által, téged, a te öregségednek könyörülő Istene, az ő határtalan kegyel-

mességéből oly előnyös, kiváló és tisztes állapotba emelt fel, hogy azokat, amelyeket te itt hagytál, néked oly bőséges kamattal fizette vissza, hogy közöttünk, akiket a mindennapi harczban itt hagytál, senki sincs, akit jólét dolgában messze túl ne haladtál volna.

Ezek után tehát, minden tettetett felháborodás nélkül, a mi presbiteriumunk ebben a dologban, a te pénzedről való sáfárkodást jól teljesítette, hogy tudniillik abból harminczöt forintot az általad elvitt helyett *Mosoni István* úr előléptetésére kivett; tizenkét forintért hivatalos pecsétet vásárolt, Literáti György úrnak hat forint tartozásodat kifizette, huszonöt forintot a szükölködő egyházak különféle szükségeire fordított; mondom a mi presbiteriumunknak a te említett pénzedről való sáfárkodásába atyailag egyezz és nyugodj bele, irántad való szeretetünket és becsülésünket atyai jóakarattal, keresztyéni megbocsátással növeld és tápláld; azon veszendő, mulandó s általunk gyermekeid által elköltött, az eklézsiák szüksége és tisztességes hasznára fordított és szétosztott pénzért minket akár egyetemlegesen, akár egyenként haraggal ne illessél, akár nyilt, akár titkos gyülölséggel kisérni óvakodjál, ujra óvakodjál és ismét óvakodjál Tisztelendő atyám! Akik között pedig, mint miközöttünk az összeköttetés és levelezés kedves és kellemes volt, ezzel a kétfelé választással és elszakítással szokás szerint még nehezebb és keserűbb lett. Vajha úgy szakadtál volna el tőlünk, mint Pál apostol az efézusi vénektől, mint ez a Cselekedetek könyve XX: 37., 38.-ban le van irva. Annak övéitől való eltávozását így irja le az evangélista: „Mindnyájan felette igen kezdének sirni és Pálnak nyakába esvén, csókolgatják vala őtet, akik megkeseredtek vala kiváltképen a beszéden, melyet mondott vala, hogy ők többé az ő orczáját nem látnák. És kikisérték őt a hajóra.“ Óh vajha! arczodat nem látva többé e halandó életben, nyakadba borulhattunk volna, tégedet szomoruan csókolgatva, siratva és sóhajtva kisérve, különféle jó kivánságokkal és azzal a sóhajtással, hogy a tőled való elválás lett a mi osztályrészünk. Oh örökkévaló Isten! ki mondta volna meg ezeket előre, vagy ki sejthette volna! De az emberi elme nem ismeri a sorsnak és végzetnek jövendőjét, mint a népköltők királya egyszer megénekelte. Ennyi untig elég, házad eladási árára vonatkozólag.

Végre hogy a pápai seregtől járó két évi fizetésedről is megemlékezzem, előbbi leveled vétele után, irántad való jóindulatból, ezért Pápára menvén, hogy milyen buzgalommal és hűséggel tár-

tam fel a sereg legelőkelőbbjei előtt ezen te ügyedet, bizonyságom reá az Isten és tanum saját lelkiismeretem. Felhivásodra történt utánjárásomat nem követte siker. Senki sem találtatott közöttük, aki ne tagadta volna, hogy neked tartoznék. Sőt mindnyájan azt mondják, hogy ezt a dolgot a saját fizetésük beszedése alkalmával beszolgáltatták. Azonközben különféle változások állottak elő a seregben. A főkapitány, aki neked ezen ügyben nagy segítségedre lehetett volna, állásától elmozdíttatott, aki pedig kétségen kívül ismert tégedet és a másik, aki helyébe állittatott, semmi jóakaratot nem tanusít irányunkban. A zsoldos katonák közül, némelyek meghaltak, némelyek pedig különféle okok miatt töröltettek és helyettük ujak vétettek fel, s irattak be. Ezekből kifolyólag, az embereknek ily csudálatos elváltozása (semmi sincs változóbb a népnél) mutatkozott irányodban, úgy hogy a te járandóságodnak még megemlítését sem akarták meghallgatni és senki sincs, aki arra emlékezni merészelne. A felszólítottak azt válaszolták, hogy megszökött szolgának jog szerint semmivel sem tartoznak. Jöjjön hozzánk, mondták és ha számítás szerint meggyőz minket arról, hogy adósai vagyunk, nem fogunk vonakodni a fizetéstől; különben soha sem fog tőlünk egy fillért sem kapni. Megvallom, gyalázatos és jogtalan ez az eljárás, mégis azt tanácsolom, hogy az volna korodhoz illendő, hogy azon férfiaknál levő fizetésedre soha ne gondolj, mintsem mérges gúnyolódással illessenek. Mivel maguk is ritkán fizetnek, a most szolgálatban levő lelkipásztorokat még valahogyan csak fizetik, de a te hátralékos fizetéseddel nem gondolnak. Nincs tehát semmi, amelynek tőlük való megnyerését reménylhetnéd, tartsd meg a szokásos igazságot: keveset remélj, magadnak szolgálj és amit óhajtottál, hagyd el.

Ahol pedig azt juttatod eszembe és azzal buzdítasz engemet a néked mint távollevőnek esedékes fizetés hűséges behajtására, hogy miként gondoskodtál te az én javamra, átengedvén fizetésedből a következő fizetési részletet, hogy nekem, mint pápai lelkipásztornak pontosan eleget tehessen, azért néked semmivel sem maradt adósod arról az évről, engem pedig kielégitett. Láthatod, hogy nem elég jól vizsgáltad meg az én innét való eltávozásomat, mert az én eltávozásomnak más oka és módja volt, mint a tiédnek. Mert én a presbitériumnak és így magának az eklézsia előljáróinak beleegyezése és határozatából ugyanezen püspökség eklézsiájába bocsáttattam, küldettem és mozdíttattam elő. Te azonban nem így. Mindazonáltal én nem ellenzem, s nem is szegülök ellene,

hogy neked szolgálatodért elég tétessék, sőt amennyiben tehetem és amennyire fekintélyemmel eszközölhetem, minden követ megmozdítok és hogyha még így sem elégíttetnél is ki, lelkiismeretemet megnyugtatom azzal, hogy a te ügyedben nem immel-ámmal és nem kelletlenül jártam el. Mindezekről hallj többet élőszóval ezen levél elvivőjétől és higyjed bár vagy kételkedj, tudom bizonyára elfogadod.

Atyám! midőn ezen komoly és törvényes dologban óhajtásod szerint nem járhattam el, nem látom szükségesnek, hogy a jövendőt illetőleg valamely dologban szolgálatomat felajánljam. Mert oly messze vagyunk egymástól, hogy mással nem, legfelebb kölcsönös imádkozással segíthetünk egymáson. Azt az igazán fiúi vonzalmat, melyet Isten már kezdettől fogva te irántad kebelembe zárt, a sirig hűségesen megőrzöm, téged gyermekileg tisztelni foglak, barátságod szent és áldott emlékét megtartom, rólad imádságomban megemlékezem és ha alkalom kinálkozik arra, hogy biztos levélvivő jelentkezik, nem mulasztom el, hogy téged levelemmel fel ne keresselek, hogy üdvözöljelek és megvigasztaljalak. Örökre emlékezetes családodat szent csókkal üdvözlöm és lelkitesti éltetek boldogságáért imádkozom, éltessen téged a pásztorok fejedelme az Ur Jézus, vidám és erőteljes öregségben, boldogul és még sokáig, az ő anyaszentegyházának ékességére. Úgy legyen. Kelt Németujváron, 1631. évben. Fiui tisztelettel párosult szolgatársad az Urban, *Kanizsai Pálfi János.*"

2. Kanizsai Pálfi János püspöksége 1629—1641.

Pathay István Belényesbe távozásakor, a vezér nélkül maradt dunántúli egyházkerületet Kanizsai Pálfi János németujvári lelkész és esperes rázta fel csudálkozásából s ő mint főjegyző is, azonnal a dolgok élére állt, s mindent elkövetett, hogy ebből nagyobb baj ne keletkezzék, s a kerület ügyei a maguk rendes medrébe tereltessenek. A gondos és kiválóan pontos férfiuról, már többször volt szó ezen lapokon, méltó azért, hogy most már élete egyéb körülményeiről is megemlékezzem, miután a XVII. században egyike volt kerületünk legkiválóbb lelkészeinek, sőt püspökei között is a legelsők közé helyezendő. Születési idejére nézve, nem tudok határozott évszámot, mivel ezt sehol feljegyezve nem találtam, de azon körülmény, hogy iskoláit 1607-ben már bevégezte, azt 1580—1585. közé helyezhetjük. Előnevét születése helyéről vette fel, s annak 1600-ban történt bevétele után 1602/3-ban Kopácsi István rektorsága alatt Fertőszentmiklóson, 1603/4-ben Liptói Andreades Mihály rektorsága alatt Csepregen tanúlt, honnan a Bocskay hadjárattól való félelem miatt 1605-ben Kőszegre ment, ahol Sármellyéki Nagy Benedek tanította. 1607 jún. 6-án elbúcsúzott a kőszegi iskolától, s még azon évi június 15-én a révkomáromi hírneves iskolába ment, Laskói János rektor vesszője alá, ahonnan július 27-én a somorjaiak vitték magukhoz rektornak. Miután itt ezen állásban két esztendőt eltöltött, 1609 május 12-én Suri Orvos Mihály komjáti-i és Szenczi Csene Péter somorjai lelkészek segítségével és a Szegedi Mártontól nyert kétszáz forinttal, Somorjai Máté János — később felsődunamelléki püspök — és Pécselyi Király Imre — a hirneves énekszerző, később komáromi, majd érsekujvári lelkész, — társaságában külföldre indult, s Linz, Passau, Regensburg és Nürnbergen át június 3-án Heidelbergbe érkezett, hol hirneves tanárok: Pauli, Jodok, Paraeus, Reuter, Coppenius előadásait hallgatta, 1610 máj. 4-én Paraeus Dávid elnöklete alatt nyilvánosan vitatkozott az egyházról. Majd ezen évi aug. 22-én elindúlt Szenczi Molnár Alberttel és meglátogatta Frankfurtot, Freiburgot, Giessent, Marburgot, Herbront és üdvözölte Pisca-

tort, Pasorist, Alstediust, s szept. 25-én visszatért Heidelbergbe. Itt okt. 20-án, Reuter elnöklete alatt nyilvánosan vitatkozott a Krisztus személyéről, következő magyar tanulótársaival: Szikszai Siderius Istvánnal, Pankotai Bán Istvánnal, Szepsi Szabó Istvánnal és Váradi Jakabbal, kikkel ez évi nov. 1-én Heidelbergből elindúlt s 28-án Somorjára érkezett.[1]

A tudományos készültségéről méltán hírneves Kanizsaiért, valósággal versenyre keltek egymással egyházaink: Sárvár, Érsek-Ujvár, Nagyszombat, Somorja, Révkomárom[2] egymással mintegy vetélkedve óhajtották iskoláik rektorául megnyerni, s ez utóbbi meghivását elfogadván, állomását 1611 jan. 21-én elfoglalta[3], honnan 1612 április 27-én Lévára, majd Debreczenbe hívták lelkésznek[4], május havában pedig a pápai egyház meghivóját vette, melyben Podari István főbiró, az egész tanáccsal és esküdtekkel egyetemben, a város földesurának, Enyingi Török Istvánnak, a vitézlő rendnek és az egész városnak akaratjából, a Szalónakra távozott Pathay István helyébe lelkésznek meghivták[5]. Kanizsai a pápai egyház meghivását fogadta el és saját feljegyzése szerint[6], *1612 junius 16-án* Pápára költözködött, ahol jól meg sem pihent, már a junius 20-ára Körmendre összehivott püspökválasztó zsinatra sietett, s azzal tette még nagyobb elismerésre méltóvá nevét, hogy ettől kezdve egy nagy ívrétü, vastag jegyzőkönyvbe, feljegyezgette röviden az általa emlékezetre méltónak tartott dolgokat, különösen az évenként többször tartott zsinatokon, a lelkészi állomásokra felavatottak neveit, később a jelenvoltak s távollevőkét, majd a tárgyalt ügyeket is. Az ő feljegyzéseivel kezdődik egyházkerületünk legrégibb jegyzőkönyve, mely most a herczegprimási főegyházmegyei könyvtárban van Esztergomban, ahonnan nagy hálára lekötelező szivességgel, azt felhasználás czéljából, rendelkezésemre bocsátották, s ebből merítettem egyházkerületünk történetéhez hiteles és legfontosabb adataimat.

---

[1] Kanizsai sajátkezü feljegyzéseiből. Történelmi Tár. 1880. 191—193.

[2] *Fabó András:* Codex Diplomaticus. Pest, 1869.: 40. 42. 43. 46. 48. 65. 68. l.

[3] Történelmi Tár. Idézett évf. 193. l.

[4] A meghivókat közöltem Magyar Prot. Egyháztört. Adattár IV. évf. 1905.

[5] *Tóth Ferencz:* Túl a dunai reform. püspökök élete: Győr, 1808. 85. l. és *Fabó:* I. mű 51. 52. l.

[6] „Commigravi ego Joannes Paulides Canisaeus Papan 1612. 16. die Junii hoc est Die illo sabbathi, qui Dominicam sacro sancti Trinitatis antecessit" — irja a dunántúli egyházkerület jegyzőkönyvében maga Kanizsai; mely adattal nem egyezik meg a Történelmi Tár idézett helyén közölt junius 1. dátum. Közöltem a Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár 1908. évi VII. folyamában.

Kanizsai mikor Pápára ment, még nem volt a lelkészi szolgálatra felavatva, mivel az volt a gyakorlat, s az 1612. évi köveskuti zsinat XXVI. czikke törvénnyé is tette, hogy „a felavatás nyilvános helyen a rendes zsinaton történjék", tehát ő is megjelent az 1612. évi nov. 11. és 12-én tartott köveskuti zsinaton a felavatásra, melynek első napján ő tartotta az egyházi beszédet János X: 1—10. felett, s Nicolaides Simon veleméri, Szentgyörgyi Gergely pécselyi, Dávid Gergely polyányi, Nárai Gáspár csákányi, Udvarnoki Simon vámosi, Deáki Dániel kisgörbői és Végh János hedrahelyi lelkésztársaival együtt Pathay István püspök által ünnepélyesen felszenteltetett, s egyszersmind a pápai egyházmegyében levő gyülekezetek esperesévé is megválasztatott, majd az 1617 május 1-én ugyancsak Köveskuton tartott zsinaton, az egyházkerületi jegyzői tisztet ruházták reá.[1] Tudtunkkal Kanizsaival kezdődik a dunántúli reform. egyházkerület jegyzőinek díszes névsora, aki tisztét példás pontossággal teljesítette, s feljegyzéseivel hiteles adatokat szolgáltat egyházkerületünk régi fényes multjának, igen sok elpusztult, de legnagyobb részében ma is meglevő egyházának történetéhez, amennyiben időről-időre megtudjuk nevezni lelkészeinket, nagyobb iskoláink rektorait, fontosabb ügyeiket a jegyzőkönyvből. S ha sikerül még azt a másik jegyzőkönyvet felfedezni, amelyről az 1618. évi szentlőrinczi zsinaton jelen volt 57 lelkész előszámlálása után azt mondja, hogy ezek, ezen a zsinaton, mindannyian sajátkezüleg irtak alá a mi kánonainknak, egy másik protokollumban: akkor még nagyobb világításban láthatjuk dicsőséges multunkat. Ez a feljegyzés egyszersmind igazolja azt, hogy nemcsak megalkották a törvényt, hanem azt alkalmazták is. A köveskuti zsinat LI. czikke is elrendelte, hogy „miután ezeket a törvényeket megvizsgálták és hitünk szabályaihoz mérten helyeselték, a lelkipásztorok egyenként írják alá, s ezután azokat vakmerően megsérteni ne merészeljék. Ha pedig valaki dölyfös kevélységtől eltelve megsértené azt, mint a hitnek nyilvános ellenségét és a jó rendnek felforgatóját s megszegőjét, az egyházi törvényszék által megbüntettetni határozzuk."

Pápán ekkor virágzó reform. egyház volt, állandóan két lel-

[1] Az említettem jegyzőkönyv 1612 jun. 20-án kezdődik. Kanizsai legtöbbnyire sajátkezüleg vezette, később a bejegyzéseket a lap szélen levő sajátkezü irásával mintegy hitelesítette, s mikor 1631-ben Czeglédi Pált generális nótáriussá, Kerékgyártó Mihály csöglei lelkészt pedig ennek irnokává választották: a jegyzőkönyv akkor is nála állt.

készt tartott, s az egyházi ügyek iránt való érdeklődést Kanizsai csak fokozta azzal, hogy a Kálvin-féle presbitériumot, hazánkban először, 12 tagból itt felállította és szervezte, s a fennmaradt jegyzőkönyvek tanusítják, hogy a püspök mellett ő volt az egyházkerület ügyeinek mozgató lelke, vezére, jó szelleme, Pathay mindent az ő tudtával, helyeslésével tett, s minden fontosabb dologban kikérte tanácsát. Innen van, hogy a köztük levő nagy korkülönbség daczára, mondhatni, benső viszony volt Pathay és Kanizsai között. A közös szentczél: az anyaszentegyház igaz érdeke, eggyé tette a két hű küzdőt; ezért irták oly sürüen az atyai szeretet bensőségével és a fiui szeretetteljes ragaszkodással leveleiket egymáshoz. Mikor Pathay 1628. november havában búcsuzás nélkül elköltözött Pápáról, Bethlen Gábor fejedelem felhivására elfogadta a belényesi lelkészi állomást: a dunántúli reform. egyházkerület kormányzó, vezér nélkül maradt. A nádor haragja elől oly hirtelen távozó püspök eljárását, saját felei állásához méltatlannak itélték, a megkérdezésük és tanácsuk nélkül menekülőről azt mondták, hogy a kislelkűek példáját követte, s elfelejtkezett hivatásáról. Ezen óvatos elmenekülésével — mondja a feljegyzés — hogy mily sok botrányt hagyott hátra, nem könnyü elbeszélni. Ellenségeink győzelmüket hirdető felduzzadt pofával, gúnyosan, kihivólag kiáltoznak, hogy a mi püspökünk elfutott.[2] Ezen szomoru hir hallatára Kanizsai 1628 decz. 4-én Pápára ment, s személyesen győződött meg anak igaz voltáról. Itt egyszersmind tanácskozott Tolnai István veszprémi esperessel, Czeglédi Pál pápai és Gál Imre veszprémi alesperesekkel a teendők felől, s abban állapodtak meg, hogy először is tanácsot kérnek a felsődunamelléki testvérektől, kiket ez érdemben Czeglédi Pál levelével keressen meg, másodszor pedig elhatározták, hogy 1629 jan. 25-én rendkivüli zsinatot kell tartani Körmenden, ahol az esperesek, alesperesek és presbiterek jelenjenek meg, s ezen ügyben ott és akkor véglegesen határoznak. Ezen utja alkalmával, decz. 6-án avatták fel a pápai iskola rektorául a két évvel előbb külföldre, s Leydenből nehány hónappal ezelőtt visszatért hirneves férfiut Gyöngyösi Sári Istvánt, s ajánlották őt a tanuló-ifjuságnak. Kinek kiváló hirét midőn a nagyszombati iskola tanulói: Bereczki Dániel, Bereczki Péter unyomi lelkész és esperes fia, Toknai Borbély Gergely, Horrai Péter, Komáromi Meszes István, Sárai Albert, Teli Zeke

[1] Kanizsai feljegyzése 1628. évről a hivatkozott jegyzőkönyvben.

Pál, Szenczi Kertész Ábrahám és Farnadi Berényi János meghallották, rektoruknak Kecskeméti Istvánnak vesszője alól a pápai iskolába mentek.[1]

Somorjai János felső dunamelléki püspök még decz. 31-én válaszolt Czeglédi levelére, melyben részvéttel emlékezik meg Pathay távozásáról, kinek visszatéréséhez, mivel felesége is már utánna ment, s minden holmiját elvitette, semmi remény nincs, tehát a legközelebb tartandó zsinaton az egyházak igazgatására másik püspököt válasszanak.[2] A veszprémi egyházmegye 1629 január 3-án Balaton-Füreden gyülést tartott, melynek határozatából kifolyólag Tolnai István csopaki lelkész esperes, és Gál Imre veszprémi lelkész arra kérték még a gyülésből keltezett levelükben Kanizsait, mint egyházkerületi jegyzőt, hogy generalis synodust hivjon össze, ugyanezt sürgeti Czeglédi Pál is január 9-iki levelében[3], de semmi nyoma sincs annak, hogy ezt a kérést teljesítette volna, mivel ő a teendők felől való elhatározásra legilletékesebbnek tartotta a január 25-re kitüzött körmendi rendkivüli zsinat megtartását, mely azután határozzon bölcsessége szerint. Mint az alábbiakból kitünik, Kanizsai nem tartotta magát illetékesnek püspökválasztó zsinat összehivására.

Az esperesek, alesperesek és presbiterek a tervezett összejövetelt nem Körmenden, hanem 1629. évi január 23-án Német-Ujváron tartották meg, melyen teljes részletességgel megállapitották a Pathay távozásával üresen maradt püspöki szék, miként leendő betöltésére vonatkozó intézkedéseket. Tanácskozásukról egy kimerítő jegyzőkönyvet vettek fel[4], melynek ismertetése im ez: 1. kell-e generalis synodust tartani? 2. Ki hivja azt össze? 3. Melyik lesz a legalkalmasabb hely a zsinat tartásra? 4. Mikor tartsák? 5. Mily módozatokkal? Mely kérdésekre a következő határozatokat hozták:

I. Mivel Pathay visszatéréséhez semmi remény nincs, a generalis synodust össze kell hivni.

II. Beythe István halálakor azon eljárást követték, hogy mivel senki sem tartotta magát illetékesnek a generalis zsinat össze-

---

[1] Ugyanaz, ugyanott.

[2] Somorjai levele ugyanott.

[3] Mind a két levél megvan ugyanott.

[4] Questiones et rerum capita, statum ecclesiarum nostrarum concernentia, una cum deliberationibus de iidem factis, in conventu Nemet-Ujvariensi per exiguo 23. die Januarii. Anno 1629. *Ugyanott.*

hivására, püspöki szék üresedés esetén pedig az esperesek kötelesek az egyházakat gondozni, tehát az esperesek együttesen hivják azt össze, az új püspök megválasztatása czéljából, s a meghivóleveleket hivatalkor szerint irták alá, először a tiszteletre méltó öreg, Alsó-Lyndnai Péter, azután Nagy Gáspár s úgy renddel a többiek, s mivel ezt az eljárást leghelyesebbnek tartják, tehát az esperesek együttesen hivják össze a zsinatot, s a meghivókat mindannyian irják alá, először tisztelendő öreg Tolnai István, azután Bereczki Péter, harmadik helyen Kanizsai Pálfi János és végül Szilágyi István.

III. A zsinattartásra, Körmendnél alkalmasabb és illetékesebb helyet, ezen veszedelmes időben, nem találhatnak, mert Pathay Istvánt is itt választották püspökké, itt Batthyány Ferencz özvegyének Lobkovitz Poppel Évának s fiának Batthyány Ádámnak oltalma alatt összegyülhetnek, akik az új püspököt saját védenczüknek tekintik és pártfogásukba veszik, s igy az ő birtokaikon levő német és horvát lelkészek is püspöküknek ismerik. Mert ha a püspököt másutt, az ő uradalmaikon és területüken kivül választják meg, attól lehet tartani, hogy azt nem ismerik el saját püspöküknek, s ahelyett, hogy elrendelnék a német- és horvátajku lelkészeknek az új püspök részére leendő megszerzését, szabadkezet engednek azoknak arra, hogy a másik püspökhöz önként átszökjenek. A nagyságos asszony szájából gyakran lehetett hallani, hogy az ő fenhatósága alatt levő lelkipásztorok a sárvári püspöktől függjenek és annak a zsinatát látogassák. Mivel pedig Németh-Ujvár sohasem függött Sárvártól, hanem ha szükség volt rá, a saját fenhatóságában püspököt választott, akitől ők függeni tartoztak. Tehát, mint már mondva is volt, hogy a leendő püspök, nagyobb és jóakaratu oltalomban részesüljön, s azoknak szivét Istenhez vezérelje: a generalis synodust Körmenden az ő oltalmuk alatt kell megtartani.

IV. A zsinat idejéül böjt harmadik vasárnapját — Dominica oculi — tüzzék ki, mely ez évben márczius 18-ára esett.

V. Az eljárás minkéntjére vonatkozólag, a következő határozatokat hozták:

1. Batthyányi Ferencznétől köteles tisztelettel engedélyt kell kérni arra, hogy a kitüzött helyen az összejövetelt engedje meg, melynek eszközlésével megbizták Kanizsai Pálfi Jánost.

2. A szomszéd püspököket meghivják a zsinatra. Somorjai Jánost hivják meg együttesen egy levélben az esperek és azt az előbb közölt sorrendben irják alá. A ráczkevi püspököt Simándi

Mihályt, a presbiterium nevében hivja meg Tolnai István esperes és Gál Imre alesperes.

3. Az egyházkerület kötelékében levő lelkipásztorok mindnyájan és egyenként, *gondnokaikkal*[1] *együtt*, minden mentegetődzés nélkül tartoznak megjelenni, hasonlóképen az iskolák rektorai, nehány tanulójukkal.

4. A horvátajku lelkészek mindnyájan felhivatnak a megjelenésre, ámde a németek közül csak a hirnevesebbek.

5. Az esperes urak, a felügyeletükre bizottak közül, ha némely ellenszegülőt vennének észre, azokat külön meghivóikban, szorgalmasan intsék a megjelenésre, s nekik ok nélkül ne adjanak szabadságot a távolmaradásra. Akinek pedig elfogadható okból az elmaradást megengedik, attól a leendő püspökválasztásra szavazatot kérjenek és követeljenek.

6. A patronusok Sárkány István, Hagymási Kristóf, Nádasdy Imre, Polyányi Lőrincz, vagy *levélben, vagy küldötteik által* szavazataikat küldjék be.

7. A zsinat czélját minden lelkipásztor, az összeülés előtt levő vasárnapon, a reggeli istentisztelet alkalmával a szószékből nyilvánosan hirdesse ki és a saját gyülekezetét intse, hogy igyekezetünk szerencsés előhaladásáért imádkozzanak. Ezen felyül a zsinatra vagy követet küldjenek, aki a püspökválasztáskor a saját szavazatát kinyilvánitja, vagy szavazataikat levélben küldjék el; kiváltképpen pedig a hirnevesebb egyházak, mint Pápa, Veszprém, Kiskomárom, Német-Ujvár. Mert a népet, vagy a világi elemet is meg kell kérdezni és az egyháziak, különösen pedig a püspökválasztásnál, szavazatukat el lehet fogadni. (Csel. VI.)

8. A zsinat a szentlélek segitségül hivásával kezdődik, azután Gál Imre alesperes, a zsinat egybehivásának okáról nyilvános beszédet mond.

9. Melynek végződésével a szavazatok összegyűjtése és a választás történjék meg.

10. Ugyanaznap, ha az időből kikerül, a felavatandók vizsgáltassanak meg.

11. Másnap reggel vagy valamelyik püspök, vagy Czeglédi Pál tartson egyházi beszédet.

12. Azután első dolog legyen az új püspök megerősitése, s

---

[1] Az *aeditus*-t mindenütt gondnoknak fordítom, mert a templomfelügyelő, templomatya elnevezésnél ez jobb, sőt a szótárakban levő *egyházfi* jelentésnél is jobb, s megfelelőbb.

a felszentelendők felavatása, melynek végződtével az Urnak szent vacsoráját kell kiszolgáltatni.

13. Feloldozás. A népet megáldással a templomból el kell bocsátani, s azután a mi magánügyeinket, magunk között megvitatjuk.

14. A zsinat berekesztése.

Ezenkivül még a következő különös intézkedéseket tették:

A pápai, veszprémi és kiskomáromi egyházm. meghivóit Tolnai István esperes készítse el saját pecsétje alatt. A kiskomáromi meghivót akár Tolnai, akár Czeglédi Pál, amelyiknek jobban módjában lesz, küldje Kiskomáromba Paksi Istvánhoz, aki inteni fogja a somogyi testvéreket, hogy el ne maradjanak. Somorjai meghivóját is aláirja Tolnai és küldje Szilágyihoz, vagy valamely biztos követ által Pápáról Halásziba. A pápai egyházm. meghivóját Czeglédi intézze el.

Maguk az esperesek, még az összejövetel napján, január 23-án Német-Ujvárról kelt leveleikben felkérték Somorjai János felső-dunamelléki[1] püspököt, hogy a márczius 18-án Körmenden megtartandó püspökválasztó gyülésre, a felavatási teendők elvégzésére menjen el, s a másikban meghivják a dunántúli lelkészeket, márczius 17, 18, 19-ére Körmendre, s intik őket, hogy mindnyájan megjelenjenek. Mindegyik levelet a fent megállapított sorrendben irták alá. Maga Kanizsai, úrnője megbizásából, Varga János bicskei polgár házassága ügyében január 27-én levelet irt Simándi Mihály ráczkevei püspöknek, tehát felhasználta ezen alkalmat arra, hogy esperes társainak és az egész presbitériumnak nevével kérje: jöjjön el a márcz. 18-iki püspökválasztó zsinatra, mivel már a niczeai zsinat elrendelte, hogy az új püspök felavatásán a szomszéd püspökök közül ketten, vagy hárman jelen legyenek, elődjének Monostori Jánosnak példája szerint, aki Samarjai János felavatásán részt vett.[2]

---

[1] Következetesen így irom mindig és mindenütt. A kezemen megfordult XVII. századi oklevelek között csak egyetlen egyben olvastam: Csallóköz és Mátyusföldе püspöke, de ezen egy, irányadó nem lehet akkor, midőn kétszáznál több helyen Trans, vagy Ultra Danubiana elnevezést találtam, az általam felsődunamellékinek nevezett terület megjelölésére akkor, midőn a *dunántúli* kerületet mindig és legalább ugyanannyi helyen mindenütt *Cis Danubiana*-nak irják, s 1612-ben készült, ma is meglevő pecsétünkön is az utóbbi felirás áll. Vagy, mert nehány, ugyanezen korból való oklevélben *laskói püspökséget* olvashatunk, felcseréljük-e vele a *baranyai püspökség* nevét?

[2] Mind a három levél megvan az idézett jkönyvben.

Ámde az akkori idő nagyon gonosz volt. Török fenhatóság alól az ausztriai ház alatt levő területre járni, nem igen volt tanácsos. Azért a ráczkevei birák és az egész esküdt tanács már február 1-én kelt levelükben tudatják Tolnai Istvánnal és Gál Imrével, hogy kérelmük teljesíthetésében szeretettel forgódtak és akiknek illett, főfőgondviselő uraiknak hirré is tették, de semmiképpen arra nem ment a tanács, hogy még csak meg is említené a főuraknak, hogy eleresztenék. Maga Simándi is jelezte február 10-diki levelében, hogy nem mehet, okul adván azt is, hogy ő is zsinatot hirdetett. Majd ugyanezt egy másik, márczius 8-án kelt levelében megismételte, melyet a gyülésre már oda érkezett *Mórágyi Mátyás* szentmártoni és *Semptei Király György* vecsei lelkészek is aláírtak. A másik szomszéd püspök Samarjai János, mosonvármegyei halászi-i lelkész, a négy dunántúli espereshez czimzett február 20-án kelt levelében készségesen megigérte, hogyha az Úr akarja, espereseivel együtt elmegy a püspököt választó és felavató zsinatra. Meg kell itt említenem még, hogy egy márczius 1-én kelt levélben, Kanizsai felhivta, leginkább az ő németújvári egyházmegyéjében levő horvát- és németajku lelkészeket, a megjelenésre. Czeglédi Pál pápai lelkész is, mivel ezen egyházmegyének Pathay István püspök eltávozásával nem volt esperese, a négy esperes által kibocsátott zsinati meghivót, egy külön levélben ajánlotta a pápai szeniorságban levő szerelmes attyafiainak, hogy azt érdemlett tisztelettel vegyék, magukat és hallgatóik közül azokat, akik kivántatnak, fogyatkozás nélkül hozzákészítsék, a zsinatra összegyüljenek, s ott egy szivvel, szeretettel ami fogyatkozás, hasadás, vagy repedezés esett volna az Ur eklézsiájának külső falain, azt szentegyházi szolgálatuk szorgalmatosságával helyére orvosolják, az erőteleneket vastagítsák, az eltévelyedetteket haza keressék, a dülőfélben levőket szánakozó vállaikkal támogassák, s így számadásuk terhes voltát könnyebbítvén, mindenekben az Úr Krisztus dicsőségét keressék.[1]

A zsinati meghivók tovább küldéséről, s az ott meg nem jelenő lelkészekről az érvényben levő egyházi törvények elég szigorúan rendelkeztek. Amarra nézve az 1612. évi köveskuti kánonok IV. czikke úgy intézkedett, hogy: „a lelkipásztorok a meghivóleveleket szomszédaikhoz igen hamar és szorgalmasan átküldjék, hogy senki ürügyül ne hozhassa fel, miszerint az hozzá nem jutott

---

[1] Mind az öt levél ugyanott.

el, s ne akarják, hogy egyenként nappal kapják meg. Mert ha valaki tovább nem küldi és visszatartja, az ellenszegülésért, a távol maradók helyett három forintot fizet." Ezekre vonatkozólag pedig a XII. czikkben azt olvassuk, hogy: „az egyházaknak azon lelkipásztorai, akik a zsinatokról meggondolatlanul, s minden igaz ok nélkül elmaradnak és az egyház közösségéből magukat elvonják: az esperesek ugyan hat, a többiek pedig három forint pénzbirságra büntettessenek. Ha másodszor is megtennék, kétannyit fizessenek; akik pedig harmadszor is megkisértenék, hivatalukból elmozdíttassanak.[1] Elérkezett végre 1629 márczius 17-ike, a zsinat határnapja, melyen szép számmal sereglettek össze lelkészek és világiak egyiránt. Névsorukat két indokból tartottam szükségesnek közölni. Egyik az, hogy áttekinthető képet nyujtsak vele a dunántúli reform. egyházkerület azon időbeli kiterjedéséről, egyházmegyékbe való beosztásáról, a másik pedig ebből következik, hogy bizonyítani lehessen vele akkor fennállott egyházainkat, s ezek egyenként megnevezhessék lelkipásztoraikat. Forrásom hiteles, a zsinat eredeti jegyzőkönyve,[2] mely szerint jelen voltak:

A felső dunamelléki egyházkerületből: *Samarjai Máté János* püspök, halászii-, *Magyari Ág Jakab* esperes, révkomáromi, Szenczi *Szijjártó Lukács* esperes, samarjai lelkészek.

A dunántúli egyházkerület veszprémi egyházmegyéjéből: Tolnai István esperes csopaki, Gál Imre alesperes veszprémi, Kőszegi Molnár Mátyás presbiter pécselyi, Rosos Nagy Ambrus presbiter felsőörsi, Vezekényi Balázs alsóörsi, Váczi András szentgáli, Solti Benedek kajári, Maklári Mátyás monoszlói, Rozgonyi Király György papkeszi, Barsi Gergely —, Karancsi Mihály szárberényi, Szent Istváni Mihály kádártai, Tejedi Márton berhidai, Székely Péter barnagi lelkészek.

A pápai egyházmegyéből: Czeglédi Pál pápai lelkész, mint az esperességgel megbizott. Váczi B. István alesperes tápi, Kötél Miklós csöglei, Németi Mihály cseszneki, Szalai Balázs csetényi, Sukorói István dudari, Laki Péter lázi, Váradi János ászári, Muraközi Mihály szentmiklósi, Körmendi Péter szerecseni, Boldi János görzsönyi, Körmendi György nyárádi, Rakonovius Mihály nórápi, Herczeg Benedek kupi lelkészek. Gyöngyösi Sári István a pápai

---

[1] Egykoru latin szövegük a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában.

[2] Esztergomban, a herczegprimási főegyházmegyei könyvtár kéziratárában.

iskola rektora, Szeli György ugyanazon iskolának kiérdemült rektora, Horrai Péter a pápai iskola növendéke, Tolnai Borbély Gergely ugyanazon iskola növendéke. Kereszturi Mihály mezőörsi, Győrvári István mezőlaki, Ludányi György padragi lelkészek.

A vépi egyházmegyéből: Szilágyi István esperes vépi, Szombathelyi B. István alesperes köveskuti, Szili F. János presbiter bűi, Latinidesz Jakab polyányi, Maráczi Nagy Balázs szentlőrinczi kiérdemült lelkész és N. N. a bűi iskola rektora.

A németújvári egyházmegyéből: Kanizsai Pálfi János esperes németújvári, Szentgyörgyi János alesperes körmendi lelkészek, Domjáni Ferencz a körmendi iskola rektora. Muraközi Márton Alsólendva körül levő szentmiklósi, Domjáni Mihály presbiter martiánczi, Korczmaricz Mihály veleméri, Hodosi Tamás presbiter szentpéteri, Lonkai Pál csákányi, Samarjai L. Máté kardonfalvai, Bakos János presbiter szentmihályi, Röjtöki János ivánczi, Homoki Lukács szentkirályi, Gyüdi Ventei Jakab felsőőri, Tiszinai György inczédi lelkészek, Szeremlei János a németújvári iskola rektora. *Német lelkészek:* Streimi Graul Ernő, Berner Péter szentimrei, Seffler János szentkereszti, Petrasecs Dénes szenteleki, Molnár Mátyás háresdorfi, Schinkler Farkas kemétei.

A kiskomáromi egyházmegyéből: Bereczki Péter esperes nárai, Tőtősi György galamboki, Maráczi Nagy Balázs presbiter szentgróti lelkészek.

A jegyzőkönyvben összegezve is van a névsor: felső dunamellékről jelen volt 3 lelkész, a mi egyházkerületünkből 49, továbbá 6 német-, 1 horvátajku és 5 iskola rektora, de tévedésből 63-ra van összeadva 64 helyett. Ezeken kivül jelen voltak a következő egyházak képviselői: *Veszprémből* Szente István vajda, *Pápáról* Fölső Balázs és Sándor István urak, *Vépről* Horváth György, *Nagyunyomból* Kun Boldizsár úr és Hölgye Imre, *Szentlőrinczről* Polyányi Lőrincz, Polyányi Zsigmond, Kanczer Mátyás és Kevi Miklós urak, *Rádóczról* Györffi István úr a gondnokkal, *Hollósról* Baranyai János biró a gondnokkal, a *kajdi, bűi, polyányi* egyházak követei, *Szecsődről* Szecsődi István és Szecsődi János urak, *Németújvárról* Rajki Imre és Falusi Boldizsár urak, *Felsőőrből* Tornyos Lénárt úr, *Csákányból* Literati András a gondnokkal, *Gosztonyból* Kaszás Balázs, *Szentmihályról* Kukkor György gondnok. Összesen 26, tehát egyháziak és világiak együtt 90-en voltak jelen a zsinaton.

De hogy a kép teljes legyen, felsorolom itt a távollevőket és a lelkész nélkül levő egyházakat is. Nem jelentek meg *a veszprémi*

egyházmegyéből: Mozsonyi Márton vámosi, Borsai Bálint sólyi, Vépi Imre fülei lelkészek. Kajár városon túl, a mai külsősomogyi egyházmegyében levő összes lelkészek távol voltak, mivel mint a jegyzőkönyv mondja, a török hódoltságban levén, nem jelenhettek meg. Imé itt van a dunántúli kerülettől való elválás valódi oka, mely ezután csakhamar, még ezen évben megtörtént.

A pápai egyházmegyéből távol voltak: Szerdahelyi Izsák presbiter tapolczafői, Tétényi Mihály polyányi, Teli Dávid szemerei lelkészek. *A németújvári egyházmegyéből*: Hidegkuti Mihály turnisczai, Dankóczi Miklós bagoni, Bosáni György laki, Hodosi István hodosi, Jobbágy István boldogasszonyfalvai, Nemes Mihály mileji lelkészek. *A kiskomáromi egyházmegyéből* a szentgróti és galamboki lelkészeken kivül senki sem jelenhetett meg, épen azért, hogy Somogyra is nagyobb fény derüljön, hátrább közölni fogok egy teljes kimutatást, mely öt évvel későbbről kelt. *A horvátajkuak* közül nem jelentek meg: Sutak Mátyás rohonczi, Veniczei János csémi, Kelcz Mihály nárdai, Szakszó Márton pusztaszentmihályi lelkészek; *a németajkuak* a fent megnevezett hatot kivéve mind távol voltak. Lang Farkas rohonczi levélben mentette ki magát, valamint Iserhoffer Zsigmond kaltempruni is, mig az öreg Lázár szentmihályi azt mondta, hogy kálvinisták zsinatán, jó lelkiismerettel, jelen lenni nem tud, Vinxer Vilmos pedig hidegleléssel mentegette magát. Nem volt lelkészük a *németujvári* egyházmegyében a dobronoki, nemtei, szentgyörgyvölgyi, szölczei, gyarmati, szentmiklósi, szentgróti-, a *vépi egyházmegyében* a szecsődi, hollósi, rádóczi, kajdi, dozmati és szentlőrinczi egyházaknak. Ez utóbbiak a zsinaton megjelent követeik által, mindannyian lelkészt kértek. A somogyi egyházmegyét kivevén, 89 anyaegyház volt a dunántúli egyházkerületben.

A zsinatra összesereglettek, a körmendi egyház templomában összegyülekezvén, a könyörgés végződtével, a bevett szokás szerint az ily alkalommal énekelni szokott „Jövel szentlélek" kezdetü himnuszt elénekelték, mely után Tolnai István csopaki lelkész, az esperesek nevében beszélni kezdett, s azok megegyezéséből felkérte Gál Imre veszpémi alesperest, hogy mindnyájuk nevében adná elő, a zsinat összehivásának okait és czélját, aki, miután magát röviden mentegette volna, a szószékbe felment és ékesszólással előadta, hogy a zsinat összehivására nem csupán azon szabály adott alkalmat, hogy azt, évenként legalább egyszer, összekell hivni, hanem azon ok, hogy Pathay István helyébe püspököt

válasszanak, mivel ő kerületünkből végképen eltávozott, mely munkára kérte a Szentlélek segedelmét, s a szószékből lejött.

Ekkor Tolnai István esperes ismét felállott s beszédében azon kérdést vetette fel, hogy mivel Pathay István még él, s a kellő formaságok megtartásával püspökségéről nem mondott le, vajjon meg kell és meglehet-e törvény szerint annak utódját választani, s fel lehet-e azt szentelni, minthogy ha csak megnem halt, vagy törvényesen le nem tétetett, helyébe senki nem léphet?

Ezen kérdést élénk és sokáig tartó vitatkozás követte, melynek végeredménye az lett, hogy az egész gyülésen az összes jelen voltak, lelkészek és világiak, egyértelemmel a választás megejtése mellett határoztak. S mikor Tolnai hallható szóval az egész gyüléstől, háromszor egymásután megkérdezte, hogy nyilatkozzanak arra nézve, akarják-e mindnyájan és egyenként az új püspököt megválasztani és felszenteltetni? háromszor válaszoltak mindnyájan és egyenként, hogy ezt akarják és kérik.

Az egyértelemmel meghozott határozat után, a püspökválasztás módjáról tanácskoztak. A lelkészek közül nehányan a régi zsinatok határozatait, nehányan pedig elődeinknek hasonló alkalommal gyakorolni szokott eljárását és szokását óhajtották megtartani, s figyelmeztettek azokra. Tetszett végül, hogy a négy esperes: Tolnai István, Bereczki Péter, Kanizsai Pálfi János és Szilágyi István a tanácskozás szinhelyéről, a templomból küldessék ki, s a négy közül kettő kijelöltetvén, ezek csak a szavazatok összeszámlálása után, a másik kettő pedig azonnal visszatérhet a templomba szokott helyére. Tolnai és Kanizsai kijelölteknek nyilvánittatván, Bereczkit és Szilágyit a templomba visszahivták, a szavazatok összegyüjtésére pedig két kiváló hirü férfiút Magyari Ág Jakab révkomáromi és Szenczi Szijjártó Lukács samarjai esperest kérték fel, kik az összes jelenlevőknek, a jelöltekre adott szavazatait hűséges készséggel összeszedték. Melynek megtörténte után a jelölteket tiszteletteljesen a templomba hivták, s a mély csöndben Samarjai János felső-dunamelléki püspök, egy jól átgondolt beszédben Kanizsai Pálfy Jánost, a szavazatok többségével megválasztott püspöknek nyilvánította. Aki annak a hivatalnak nehézségét elhárítani óhajtván, egy nem könnyek nélküli beszédben mentegette magát a gyülés előtt. Ez a beszéd megérdemelné, hogy szószerint való fordításban egészen közöljem, de mivel két ívnél többre nyulik, csak főbb és érdekesebb pontjait mutatom be.

Beszéde kezdetén a jelenlevők nyiltszivüségére hivatkozott,

mindnyájan jól tudják, hogy kicsinyhitü és dadogó beszédü, ilyen küzdtéren nem forgolódott, azért fél! De bizik az Úrban, aki felemeli a szegényt a porból; az Isten az, aki őt már anyjának méhében elválasztotta és kegyelmébe vette, ő az, aki túl a Dunáról, a révkomáromi hirneves iskolából, ezen dunáninneni részre, ennek az egyházkerületnek kőfalain belől behozta, mely ha jól emlékszik, ezelőtt tizenhét évvel volt. Tény az, hogy 1612 június 16-án, szentháromság vasárnapját megelőző szombaton történt ez. Ezen idő körül történt, hogy a halhatatlan emlékezetü aggastyán, az evangéliomi igazságnak serény és mindhalálig tántoríthatatlan bajnoka, Beythe István úr, a dunántúli egyházaknak püspöke, a németújvári egyházban neki egy közbevetéssel előde, teljes 26 esztendeig folytonosan teljesített püspöki hivatala, a Krisztusért való megszámlálhatatlan munka, kimerítő fáradság s bajvivás után a harcz és küzdelem teréről elhivatott és mennyei karddal ajándékoztatott meg 1612 május 3-án. Ennek püspöki hivatalába ugyanazon évi június 19-ik napján, ezen szent presbiteriumnak szavazatával, ebben a templomban választatott meg a kiváló tulajdonságokkal felékesített férfiú Pathay István úr, Batthyány Ferencz udvari papja, kinek felszentelésén jelen volt. Nem egyedül jött, magával hozta a révkomáromi iskolából már amaz égi hazába költözött Angyal (Seraphin) Pált, s azt a pápai iskola rektorává tette. Akkor öt esperese volt ennek az egyházkerületnek. *Alsó Lyndvai Péter* vépi, *Beythe Imre* körmendi, atyja halála után németújvári, *Perlaki Márton* a Szentgyörgy mellett vizlendvai, *Nagy Gáspár* veszprémi és *Soos János* kiskomáromi lelkész. A lelkészi szent hivatalra Pathay avatta fel, ugyanazon évi november hó 12-én Köveskuton 9 más szolgatársával együtt, melyen Molnár Albert, a kiváló hirü holland ifjú: Novilius Róbert, s a most is köztük levő Szenczi Szijjártó Lukács is jelen volt. Attól kezdve mennyire elváltozott minden, mennyien meghaltak, s mennyien léptek helyükbe! Pathay püspöksége alatt össze volt híva 16 generális és 8 részleges zsinat. A lelkészi hivatalra felavattattak 106-an. Az ő felavatásán résztvett öt esperes, a földi hazát már mind égivel cserélte fel, egymásután elköltöztek. Legelőször Perlaki 1616-ban, azután Soós János 1617 szeptember 8-án, Lendvai Péter1619 június 19-én, Beythe Imre 1624 márczius 14-én, végre 1627 márczius 6-án Nagy Gáspár is meghalt Szentgróton. Ezek után reá tért azon teendők felsorolására, amelyek a püspöki tisztséggel járnak, szép hasonlatokat sorolt elő, majd felkért mindenkit, esperes társait egyenként és névszerint,

hogy nehéz, sok gond és fáradsággal járó tisztében segítsék, majd a bibliából vett idézetekkel (Ézsai. 6:8., II. Móz. 4:13., Jerem. 1:5., Máté 26:39., Csel. 21:13.) ismét kijelentette, hogy a püspökséget nem kereste, bevégezte beszédét, melyet Samarjaival együtt mindenki csudálkozással hallgatott, s a megválasztásba beleegyezett. Legyen amint az Úr akarja, mondá, benne veti bizodalmát mindenek felett, az Ő fiába a Jézus Krisztusba és a megáldó s megszentelő szentlélekbe, mindegyikre négy-négy megfelelő idézetet hozott fel, s magát a szolgálatra felajánlotta.

De feltételei is voltak.

Először is, ha neki valahonnan tisztességes meghivása lesz és azt el akarja fogadni, a püspöki hivatalról lemond.

Az esperesek törvényesen választassanak, szenteltessenek fel és hivataluk lelkiismeretes teljesítésére esküvéssel köteleztessenek le.

A lelkészek, mindnyájan és egyenként, az új esküminta szerint, a püspök és az anyaszentegyház iránt leköteleztessenek.

A Krisztussal való egyesülésnek jeléül, ebben a püspökségben, egymás között, mind most, mind az ezután következő zsinatokon, mindnyájan és egyenként úrvacsorával élnek.

Végül, hogy a presbitérium, ez a szent tanács, mely 24 tagból áll, állíttassék fel.

Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy a zsinat a feltételeket elfogadta és határozati erőre emelte.

Másnap, vagyis márczius 18-án, böjt harmadik vasárnapján reggel, a templomban Samarjai János I. Timóth. 3. alapján a püspök kötelességeiről egyházi beszédet mondott, az új püspök hivatalba állítását, a lelkipásztoroknak és a népnek, nagy tetszésnyilvánitásai között, ritka ünnepélyességgel véghez vitte. Előbb megkérdezte a hallgatóktól, érthető szóval háromszor: vajjon akarják-e Kanizsai urat a maguk püspökéül felszenteltetni? Akik egyértelemmel háromszor válaszolták: mindnyájan azt akarjuk és kérjük. Ekkor Samarjai János püspök, Kanizsai fejére tette kezeit, az ő két presbiterével, Magyari Ág Jakab és Szenczi Szijjártó Lukács esperesekkel együtt. A felszentelés után úrvacsora-osztás következett, mellyel a lelkészek és hallgatók legnagyobb része élt, s ennek végződtével a templomból, a nagy hideg miatt kimentek, s a presbiteri tanácskozást az iskolában folytatták.

Itt először is Tolnai István csopaki, Szilágyi István vépi, Bereczki Péter unyomi lelkész-esperesek, nyilvánosan megesketettek és tisztségeikben megerősíttettek. Majd a következő alesperesek

és presbiterek választattak: A *veszprémi egyházmegyében:* Gál Imre alesperes; presbiterek: Nagy Ambrus felsőörsi, Kőszegi Molnár Mátyás pécselyi lelkész. *Pápai egyházmegyében:* esperes Czeglédi Pál pápai, alesperes Váczi István tápi, presbiterek: Szerdahelyi Izsák tapolczafői, Pápai Mihály szentmiklósi, Kötél Miklós csöglei lelkész. *A vépi egyházmegyében:* esperes Szilágyi István vépi, alesperes Szombathelyi István köveskuti, presbiter Szili János bűi lelkész. *A németujvári egyházmegyében*: alesperes Szentgyörgyi János körmendi, presbiterek: Domjáni Mihály martiánczi, Hodosi Tamás szentpéteri lelkész. A kiskomáromi egyházmegyében esperes Bereczky Péter unyomi, alesperes Maráczi Balázs szentgróti lelkész. Tiszteletbeli presbiterek: Sári István a pápai, Domjáni Ferencz a körmendi iskola rektora. Majd megállapították az esperesek és lelkipásztorok esküformáját; az utóbbi így hangzott: „Én N. N., amely hittel megesküdtem Istennek és az eklézsiának, mikor az egyházi tisztet felvettem: azon hittel fogadom és kezem kiadásával, minden tisztességes dolgokban engedelmességemet ajánlom püspök uramnak és senior uraimnak", mellyel a jelenlevők azonnal feleskettettek. Végül galanthai gr. Esterházy Miklós nádornak, özv. Batthyány Ferenczné Lobkovitz Poppel Évának, Batthyány Ádámnak, gr. Nádasdy Pál vasmegyei főispánnak, Alsólendvai Bánffi Kristófnak, Zalavármegye főispánjának és Rimaszécsi Szécsy Mihálynak, Tornavármegye főispánjának, mint patrónusoknak, külön-külön irt levélben, az ujonnan választott püspököt pártfogásába ajánlották.

Mint láttuk, 26 világi tag volt jelen a zsinaton, akik a püspökválasztásban részt vettek. A meghivókban a patrónusokat és a nagyobb gyülekezeteket felhivták szintén a szavazatadásra. Berencsi Mihály nagyvázsonyi vajda márcz. 12. levelében tudatta a körmendi zsinatra egybegyültekkel, hogy püspökválasztó szavazatát Kanizsaira adja. Egy másik patrónus Hagymási Kristóf Szentgrótról márcz. 13. levelében azt irta, hogy a püspökválasztásra nézve, Maráczi Balázs prédikátor át fogja adni üzenetét. Az egyházak közül csupán a németujváriról maradt emlékezet, melynek nevében, Farkas János, Beer Benedek és Lusajkovics Dávid márcz. 16. levelükben így irtak a zsinatra: „minthogy kegyelmetek azt kivánja, hogy ilyen közönséges jó igyekezetben, Isten tisztességére néző dologban, ugymint a püspökválasztásban, amelyért most legkiváltképpen kegyelmetek összegyült, az apostolok idejebeli régi dicséretes szokás szerint, mi is hallgató renden valók, a mi tetszésünket jelentsük és mi is voksot mondjunk, abból a kegyelme-

tek kivánsága minekünk noha igen tetszik, de mint egyéb lelkünk javára néző dologban, úgy ebben is valakinek személyében ezen szent hivatalra való választására, az Isten lelke a kegyelmetek szivét hajtogatja és vezérli, mi is azon megnyugszunk és azt a személyt püspökül bevesszük, böcsülni és hallgatni Isten segitségébül igyekezünk. De mégis mindazáltal, ha ugyan úgy kell lenni, hogy mi is voksot mondjunk: mindnyájunknak, akik a németujvári kicsiny gyülekezetben vagyunk, a mi igaz lelkünk ismeretiből a mi voksunk az, hogy arra a hivatalra a mi lelki tanitónk, *János prédikátor urunk* választassék meg, melynek, hogy úgy kellettessék lenni, elegendő okait a mi előszámlálásunk nélkül is, kegyelmetek által érzi és jól tudja. Majd kérik a zsinatot, hogy Kanizsait tovább is náluk hagyja, s igy folytatják: igaz, hogy gyülekezetük nem sok tagból áll, de mindazáltal a Rábán innen, a tekintet legkiváltképpen erre van, úgy hogy a mi emberi itéletünk szerint, a Rábán belől, a mi keresztyén vallásunkon levő gyülekezeteknek, nagyobb részint, Isten után mind megmaradása, mind romlása, ennek megmaradásához látszik köttetettnek lenni, úgy hogy mig az Úr Istennek jó akaratjából kegyelmetek gondviselése által, a Rábán belől, ezen kicsiny gyülekezetben, a mi keresztyén vallásunknak, az Isten igéje szerint való prédikálásának zászlója itt fen lobog: addig az itt körül levő több eklézsiák is biztathatják magukat, de ha ennek valami bontakozása, s lejárása érkezik, a többiek is méltán félhetnek, hogy reájuk is hasonló sors várakozik[1]. . . Szavazatukat a zsinat bizonyára figyelembe vette, s a németujváriak azon kérelmét is teljesitette, hogy Kanizsait tovább is náluk hagyta.

Az új püspök nagy buzgósággal munkához kezdett. Tisztelői közül Kanizsai Mihály nagyszombati lelkész jun. 7-én kelt levelében üdvözölte és sok szerencsét kivánt püspöki tisztéhez; valamint Pécselyi Király Imre érsekujvári lelkész, hejdelbergi tanulótársa is szeretetteljes melegséggel üdvözölte jun. 10-diki levelében.[2] S készülődött a junius 19-re összehivott pápai zsinatra, melyen miután nyolcz ifju lelkészt, névszerint Domjáni Ferenczet a szentlőrinczi, Csók Imrét a tápszentmiklósi, Zarkóczi Sámuelt a szecsődi, Hidvégi Mihályt a hollósi, Csótár Istvánt a szentgyörgyvölgyi, Fejes Istvánt a szerecseni, Hajgató Andrást a gyimóti és Sallai Pétert a rádóczi egyház lelkészi szolgálatára felavatott: számba vette a felügyeletére bizott gyülekezeteket és iskolákat, mely fényes ered-

[1] Mind a három levél ugyanott.

[2] Kanizsai és Pécselyi levelei ugyanott.

ményre vezetett, mert 30-al emelte az anyaegyházak számát. Az 1629. évi fenti névsor tehát így módosul:

Veszprémi egyházmegye: Vöröstón lelkész Székely Péter, Vilonyán Szentistváni Mihály, Ősiben Szendi János, Mór. Szentgyörgyön Havasi István, Ladányban Buzás Ferencz, Lepsényben Márkus György. Enyéng. Fokszabadi. Kenesén Szerdahelyi Balázs, Füreden Vas Gergely. Nincs lelkésze Tótvázsony és Csajágnak. Az ellenkezőktől elfoglaltatott Nagy-Vázsony és Csurgó. Iskola van Veszprémben, Pécselyen, Vámoson, Kajáron, Berhidán. Lelkész van 26 egyházban, nincs 2-ben. *Pápai egyházmegye*: Gyimóton Hajgató András, Rédén Királyfalvai Mihály, Kéttornyulakon Körmendi Péter. Lelkész van 21 egyházban, nincs Tamásin, Láziban, Cseténye, Takácsiban. Az ellenkezők által elfoglaltatott Ugod, Patony, Tés, Bánk, Ság, Fölpécz, Gyömöre, Tét, Móriczhida, Vaszar, Dobrony-Kerta, Noszlop. Iskola van Pápán és Tápon. A *vépi* egyházmegyében nincs változás, iskola van a bűi, köveskuti és szentlőrinczi egyházban. Lelkész van 8, nincs 3 helyen. A *németujvári* egyházmegyében anyaegyház 15, ezeknek lelkészük is van, nincs 5 helyen. *horvátajku* anyaegyház 5. Puszta-Szent-Mihály, Inczéd, Csém, Rohoncz, Nárda; *németajku* 17. Szent-Jakab, Szent-Forrás, Szent-Imre, Szent-Kereszt, Czajling, Kukmer, Hidegkut, Szent-Anna, Szent-Alexius, Szent-Mihály, Haresdorf, Camete, Kéthel, Kajning, Hodász, Regnicz, Purg. Iskola van Németujváron, Körmenden és Szenpéteren. A Mura és Rába közt nincs lelkész Csesztregen, Szent-Miszlón, Kápolnásfalván, Rákoson, Gyarmaton, Szigeten. Az ellenkezőktől elfoglaltatott Nempte, Szemenye, Szölcze. Tehát a belsősomogyi egyházmegyét ide nem számítva 112 anyaegyház volt akkor a dunántuli egyházkerületben.

Ezen időre esik egy régóta huzódó ügynek, a Balatonon alul levő egyházaknak, a veszprémi egyházmegyéből, illetőleg a dunántúli egyházkerület kötelékéből való kiválása, s a felsőbaranyai vagy dunamelléki püspökséghez való csatolása, melyből a mai külsősomogyi egyházmegye alakult ki.

Tény, hogy ezen egyházaknak több lelkészét megtudjuk nevezni, akik a mi dunántúli kerületünk közgyülésein, a mi püspökeink által avattattak fel és állíttattak be gyülekezeteikbe. Nevezetesen az 1615 aug. 10. köveskuti zsinaton Tergenyei Pál a *látrányi,* Hárosi István a *szóládi,* Györki Péter a *meszesgyöröki,* az 1618. jan. 18. pápai zsinaton Barsai Bálint a *nagyberényi,* ugyanazon évi nov. 1. szentlőrinczi zsinaton Liptai Simon a *nágocsi,* Ács

Orbán a *lápafői,* Sági Miklós a somogyvármegyei *jutasi,* az 1619 máj. 1. pápai zsinaton Karácsonyfalvai Gergely a *nyéki,* Keszői Benedek a *kapolyi,* Bors György a *bedegi,* az 1619 aug. 24. körmendi zsinaton Ujkéri Gergely az *iregi,* Bene György a *gelyei,* Bodó Miklós a *szóládi,* Samarjai Méhes Miklós a *kőröshegyi,* az 1622 május 3. pápai zsinaton Endrédi Gergely az *endrédi,* Jeges István a *bálványosi,* az 1623 aug. 24. szentlőrinczi zsinaton Kálnai András a *hékuti,* az 1624 máj 16. körmendi zsinaton Szokoli Gergely a *tabi,* az 1626 jun. 24. szentlőrinczi zsinaton Szakmári Bálizs a *nyilasi,* az 1628 jun. 27. pápai zsinaton Szerdahelyi István a *karádi,* Nagymegyeri Borbély István a *kőröshegyi* egyház lelkészi állására, vagyis a mai külsősomogyi egyházmegye 20-ik egyházába. Tény, hogy jog szerint a veszprémi egyházmegyéhez számlálták ezeket az egyházakat; lelkészeik a mi egyházkerületünk gyüléseire jártak, akik jártak. Név szerint felsorolhatjuk, hogy az 1618 jan. pápai zsinatról távollevők között említettnek Szokoli Imre *iregi,* Harosi István *ősi,* Liptai Simon *nágocsi,* Muraszombati György *bedegi,* Hencsei János *csepeli,* Bodó Miklós *szóládi,* Méhes Miklós *mocsoládi,* Györki Péter *meszesgyörki,* Tallósi György *bálványosi,* Karácsonfalvai György *nyéki,* Horváth Dávid *majsai,* Sági Miklós *lápafői,* Soós György *somodori,* az 1619 máj. 1. pápai zsinaton jelen voltak Liptai Simon *mágocsi,* Barsai Bálint *nagyberényi,* távol voltak Bodó Miklós *szóládi,* Sághi Miklós *lápafői,* Szokoli Imre *iregi,* Körmendi Benedek *bálványosi,* Hárosi István *ősi,* Horváth Dávid *majsai,* samarjai Méhes Miklós *kőröshegyi,* az 1619 aug. 24. körmendi zsinaton jelen volt Harosi István *ősi,* távollevők között említtetnek Karácsonfalvi Gergely *nyéki,* Bors György *bedegi,* Szokoli Imre *némedi,* Barsai Bálint *nagyberényi,* Körmendi Benedek *bálványosi,* Liptai Simon *nágocsi,* az 1621 jul. 1. veszprémi zsinaton jelen voltak: Harosi István *nágocsi,* Szondi János *ősi-i,* Ujkéri Gergely *iregi,* Bene György *teleki,* Bodó Miklós *szóládi,* Méhes Miklós *kőröshegyi,* az 1623 aug. 24. szentlőrinczi zsinaton jelen voltak: Kálnai András *hékuti,* Barsai Bálint *nagyberényi,* Szerdahelyi Nagy Ambrus *kiliti-i,* Ács Orbán *ságvári,* Ujkéri Gergely *iregi,* távol voltak: Sepsi István *ősi-i,* Körmendi György *gadácsi,* Szakonyi Benedek *kőröshegyi,* Vizkeleti István *ősződi,* Rozgonyi Király György *csepeli,* Bodó Miklós *szóládi,* Vas György *endrédi,* Jeges István *bálványosi,* Sági Miklós *jutasi,* Tergenyei Pál *látrányi,* Györki Péter *meszesgyörki,* 1624 máj. 16. körmendi zsinaton jelen volt Ujkéri Gergely *iregi,* az 1627 máj. 12. körmendi

zsinatról távollevők közt említtetnek Megyeri János *nyéki,* Ujkéri Gergely *iregi,* Kálnai Adrás *tabi,* Bodó Miklós *csepeli,* Czeglédi György *szóládi,* Méhes Miklós *kapolyi,* Jeges István *bálványosi,* Ács Orbán *ságvári,* Keszei Benedek *gadácsi,* az 1628 jun. 27. pápai zsinaton jelen volt Tergenyei Pál *látrányi,* távol voltak: Megyeri János *nyéki,* Ujkéri Gergely *iregi,* Méhes Miklós *kapolyi,* Jeges István *endrédi,* Kálnai András *tabi,* Liptai Simon *nágocsi,* Bodó Miklós *csepeli,* Czeglédi György *gadácsi,* Endrédi György *ősi-i* lelkészek, vagyis ismét olyan 11 egyház, melyekbe közvetlenül nem Dunántúl avattak ugyan lelkészeket, de ide számlálták őket.[1]

Valóban különös helyzetben voltak ezzel a 31 egyházzal. Im a majdnem másfél évtizedről felsorolt adatokkal igazolom, hogy a dunántúli kerülethez tartoztak, de itt sohasem tudták teljesen számba venni és nyilvántartani őket. Sőt mikor az 1618. évi szentlőrinczi zsinaton az egyházakat egyházmegyékbe beosztották, mondjuk ezeknek határait kijelölték, csupán 16-ról van szó (Nyék, Ireg, Bedeg, Nágocs, Ősi, Nagyberény, Kiliti, Jutas, Somodor, Gadács, Lápafő, Mócsolád, Tab, Gellye, Meszesgyörök, Látrány), melyek közül hét a veszprémi, a kilencz utóbbi pedig a kiskomáromi egyházmegyébe soroztatott.[2] Gyülésekre lelkészeik nem igen jártak, csak akkor ismerjük meg őket, mikor valamelyikbe új lelkészt kellett felavatni s a távollevőket is csak így közvetve tudták nyilván tartani. Nem csodálhatjuk, hogyha ily viszonyok között itt nem volt rend, a gyülekezetek függést nem ismertek és az elégedetlenség mind nagyobb erőre emelkedett. Pathay István püspök Veszprémben, majd Kiskomáromban lakott, mindegyik végvár volt, innen nem igen mehetett a hódoltságba, s engedélyt sem kapott rá, hogy az egyházakat meglátogassa, s bennük szabályszerű vizsgálatot tartson.

Bizonyára többször felhívták a Balatonon alul levő egyházakat s lekészeiket, az egyházi törvények pontos megtartására, de ennek semmi eredménye sem lett s mindenesetre a többszöri figyelmeztetés és intés sikertelensége felett érzett keserűség adták Kanizsai tolla alá az itteni állapotokról a mindjárt elősorolandó jellemzést. Fájdalmasan említi Simándi Mihályhoz írt levelében,[3] az itteni helytelen magaviseletű lelkészek vakmerőségét, kiket

[1] Az összes adatokat a dunántúli ref. egyházkerület eredeti jegyzőkönyvéből merítettem.

[2] Ugyanonnan.

[3] Megvan ugyanott. Lásd még *Földváry László:* Adalékok I. 102. l.

Simándi is méltán nevezett megtestesült ördögöknek, kik az ég és föld közötti repülést megkisértő Daedalusként a dunamelléki és dunántúli püspökség közt lappanganak, egyikhez sem csatlakoznak, egyik zsinatait sem látogatják, egyik püspöktől sem függenek, kik szörnyű és keresztyén füleknek még hallani is borzasztó botrányokat büntetlenül űznek. Már régen óhajtotta ezeknek megfékezését és istenes korlátok közé szorítását, de karjaik nem nyulhattak ki ennyire, s az egyházi fegyelem zabolájával ezt nem korlátozhatták. Hányszor sóhajtott fel és bánta meg könnyek között, midőn hallotta, hogy az egyházi szolgálatra egykor általuk felavatottak, a somogyi egyházmegyében mennyire elvetemedtek és vádolta önmagát, hogy miért adta ehhez beleegyezését és miért tette reájuk kezét. Meg is fogadta, hogy ezután nem egyezik bele olyanok felavatásába, akik olyan helyről jönnek, ahol nem ügyelhet fel reájuk és nem fenyítheti őket.

Ezt a szigorú itéletet a példás rendet tartó Kanizsai mondta. Általában sok igazságot mondott vele. A somogyi lelkészek is érezték, hogy ez az állapot nekik is csak hátrányukra szolgál, azért mivel Németujvártól messze is estek, közülük az 1629. évi püspökválasztó zsinatra senki sem ment. De megjelentek közülük 10-en a márczius 22-én tartott pataji zsinaton és a dunamelléki kerület kötelékébe való felvételüket kérték. Egyelőre nem értek czélt, mert azt a választ nyerték, hogy „előbb onnét felyül bucsuzzanak el tisztességesen s majd azután választ adnak ő kegyelmüknek.“[1]

Simándi Mihály püspök mindjárt a zsinat végződtével 1629 márczius 24-én Kanizsaihoz írt levelében kérte a kerület határvonalának megállapítását, tudatta vele, hogy a somogyi testvérek közül nehányan azzal a kéréssel mentek pataji zsinatukra, hogy vegyék őket kebelükre. Lássa meg azért ezeknek a nyomorult testvéreknek sorsát, kik ellenséges hatalom, tűz és kard közé helyeztettek, mert csak az ő beleegyezése után teljesítheti kérésüket.[2]

Mint láttuk, Kanizsai maga is óhajtotta a somogyi egyházak felfordúlt állapotának rendezését, az 1629 junius 19-én tartott pápai zsinat elé terjesztette ezt az ügyet, s ennek határozatai után bejegyzett kelet nélküli levelében[3] tudatta Simándi Mihály püspök társával,

---

[1] Földváry: i. m. 95. l.

[2] A dunántúli reform. egyházker. jegyzőkönyvéből.

[3] Megvan ugyanott.

hogy a két szomszédos püspökség határának pontos kijelölését maga is már régóta legfőbb szükségnek ismeri, s többször határozottan sürgette is, azért kérését készséggel teljesíti. Miután tehát ezt az ügyet a szent zsinat elé terjesztette és a veszprémi egyházmegyével is közölte, jelzi, hogy ennek úgy tetszett, miszerint Veszprémen alul, a Balaton mellett levő somogyi és fehérvári egyházmegyéhez tartozó, az alábbi jegyzékben elősorolandó egyházakon kívül, a többi községekben levők, mind Simándi püspöksége alá tartozzanak, tőle függjenek, azokat egyházai jegyzékébe vegye fel, az egyházi törvények szigorával zabolázza és püspöki joggal kormányozza.

Tehát Veszprémen alul, a veszprémi egyházmegyében, a dunáninneni németujvári püspökség alatt lévő egyházak ezek lesznek:

Kádárta	Berhida	Ősi
Vilonya	Csajág	Enying
Sóly	Kajár	Fokszabadi
Berény	Lepsény	Moór
Kenese	Füle	Szentgyörgy
Papkeszi	Ladány	

Ezek után ünnepélyesen kijelenti Kanizsai, hogy megnevezett 17 egyházon kívül azokat, amelyek azelőtt az ő püspöksége alá tartoztak, Istennek tetszéséből, az egyházkerületi tanács (presbytérium) egyhangú beleegyezésével, Simándi Mihály püspök felügyelete és joghatósága alá adja, oly kikötéssel, hogy ezen eklézsiák lelkipásztorai, valamint ezeknek utódai, azon függés és eskü alól, melylyel eddig neki lekötelezve voltak, ezennel feloldatnak, elbocsátja őket, s ezután tőle nem függenek, hanem a felsőbaranyai püspökség alá tartoznak, ennek a zsinatát kell látogatniok, s ezt törvényes püspökük és előljárójuknak kell tekinteniök s nagyrabecsülniök; sohasem lehet nekik a presbitérium iránt való engedelmességet, a dunántúli püspökséghez való tartozandóság ürügye alatt felmondani, vagy lerázni, egyházaikból feljebbvalóik engedélye és bizonyítványa nélkül, ebbe a kerületbe átjönni, valamint az idevalóknak sem szabad az átjönni akarókat befogadni, vagy bebocsátani. Nem is akarja tovább a püspöki tisztéből folyó felügyelői és biráskodási jogát reájuk kiterjeszteni, mert akiknek nem püspöke, azoknak püspöke gyanánt nem kívánja magát tiszteltetni.

Majd kéri Simándit, hogy annál a buzgalomnál fogva, melylyel hitvallásunk apostola és főpapja a Krisztus, az ő Szentlelkével

felkente és felruházta, az emberisegnek ama szörnyeit, kiknek kicsapongó élete miatt, a Krisztus egyháza eddig a nép gúnyját és haragját kénytelen volt türni, kik szerte-széjjel készek voltak mindenféle alávalóságra, kik a tisztes papi szolgálatot istentelenül megszentségtelenitették, bemocskolták és bekeverték, ha az egyházi törvények által nem engednék magukat fékeztetni, akkor a világiaknak, még pedig a török basáknak, a bégeknek, vajdáknak, rendfőnököknek, adóbérlőknek karhatalmával zabolázza, szelidítse, szúrja, vágja mindaddig, míg meg nem javúlnak, vagy mint javíthatlanoknak végre nyiljék meg nekik a feneketlen sötét mélység.

Kanizsai a juniusi pápai zsinat határozatából megadta fentiekben az engedélyt a Balatonon alul levő egyházaknak a dunamelléki kerülethez való csatolására. Az illetékes egyházak lelkészei közül hárman, Hevesiváni Orbán kőröshegyi, Gyarmati Márton fokszabadi és Szikszai András ádándi ekkor személyesen keresték fel Simándit Ráczkevén, s kérték, hogy viselne róluk gondot és menjen ki közibük az egyházak megvizsgálására. Kérésükre szóval is mengmondta, levélben is megadta a választ: Minden kicsinyes dologért nem mehet hozzájuk, azért mindenek előtt elrendeli és óhajtja, hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek közöttük, úgy a tanítói rend, mint a hallgatók között, senki hivalkodásban, részegségben, dobzódásban, szitok-átokban ne éljen, mindenki emlékezzék meg tisztéről, s úgy viselje magát, hogy büntetésbe ne essék s tisztétől meg ne fosztassék. Mindenek előtt tehát válaszszanak maguk közül egy férfiút, aki addig is, míg rendes esperesük lesz, dolgaikat elintézi. Ha már hozzájuk csatlakoztak, megkivánja a hitet, becsületet, szófogadást, engedelmességet, a vakmerők, dobzódók, engedetlenek megláthatják hová hajtják le fejüket, mert mint a győzhetetlen császároktól és vezérektől kiadott hitleveleikből kitünik, a püspök hire és akaratja nélkül sem falu, sem város prédikátort fel nem fogadhat, a prédikátor sem taníthat, míg ő meg nem engedi. Tudatja velük, hogy közöttük szép renddtartás van mindenütt, falukon és városokban, senki sehol törvényeiknek vakmerően ellene szegülni nem mer, mert mindenfelé jól tudják, hogy nekik a hatalmas török vezérektől olyan oltalom-leveleik vannak, hogy őket senki ne háborgassa, ha tisztükben forgolódnak. Azért inti őket, hogy ehhez tartsák magukat egyházaikkal együtt, ha közibük akarnak állni; a faluk is mindenféle csavargó, tudatlan, gyermek-ifjú embereket be ne vegyenek, lelkészeikről

gondot viseljenek, fizetésüket jókedvvel megadják, ne átkozódással.[1]

A rendszerető Simándi utasítására megtették az első határozott lépést a kibontakozásra, 1629 szeptemberben Iregen összegyűlt 19 egyház lelkésze, s innen keltezett levelükben[2] tudatják vele, hogy kívánsága szerint választottak egyet maguk közül, aki utánnuk való gondviselő lenne, s a Szentlélek útmutatásából a sorsvetés Gyarmati Márton fokszabadi lelkészre esett. Kérik, hogy a vezérek leveleivel menjen ki hozzájuk és erősítse meg őket mind a fejedelmek előtt, mind a község között. Simándi szept. 26-án vette ezt a levelet, s 29-én már örömmel értesítette Kanizsait, hogy a somogyi egyházak dolgát kölcsönös egyetértéssel elintézhették, s egyben megnyugtatja, hogy nem olyan elvetemült istentelen emberek ezeknek lelkészei, mint előtte is befeketítették őket, kik csak a számot szaporítják s az egyház javait pusztítják, ám ő, a rendetlenkedőket fenyíteni és büntetni fogja.[3]

Mivel a somogyiak által választott gondviselő, Gyarmati Márton Fokszabadin lakott, arra volt még szünség, hogy ennek odacsatolására nézve is engedélyt nyerjenek a veszprémi esperestől. Mikor ezzel óhajtásukat közölték, Tholnay István egy Csopakon, 1629 okt. 17-én kelt levelében[4] arra való hivatkozással, hogy püspöke a somogyi egyházak dolgának elintézését reá bizta: megengedi, hogy a fokszabadi eklézsia számláltassék a somogyi eklézsiák közé.

Ezzel elhárítottak most már minden akadályt, mely a dunántúli kerület kötelékéhez tartozandóságuk mellett, illetve a ráczkevei püspökséghez való csatolásuk ellen még felhozható lett volna, arra kérték, azért 1629 nov. 10-én Fokszabadiról kelt levelükben Simándit, hogyha már Dunántúlról is az ő gondviselő szárnyai alá engedték őket, hallván és tudván jó gondviselését: fejüket mint kegyes atyához hajtják, szánja meg nyomoruságukban.[5] Simándi nov. 13-iki levelében hálával telve a Mindenható iránt, tudomásul vette, hogy intéseit megfogadták és magukat gondviselése alá adták. Igéri, hogy elmegy hozzájuk; kéri őket, hogy szorgalmasan

---

[1] *Földváry L.:* i. mű 100. l. közli az eredeti levelet.

[2] Ugyanaz, ugyanott 101. l.

[3] Megvan a dunántúli egyházker. régi jegyzőkönyvében.

[4] Az eredetit közöltem: A veszprémi ref. egyh. tört. Budapest, 1893. 64., 65. l.

[5] Közölte *Földváry:* i. mű 107. l.

tanuljanak, fáradhatatlanul tanítsanak, feddhetetlenül éljenek és vitézkedjenek a Krisztus nyájáért. Tudatja, hogy Gyarmati Mártont hagyja, vallja és ajánlja előttük járójuknak, engedelmeskedjenek neki. Majd nov. 23-án a somogyi eklézsiákban levő igaz hiveknek is irt, kérte és intette őket, hogy az Isten evangéliumát mindenütt bevegyék, megbecsüljék, úrvacsorával éljenek, a tanítót tiszteljék, róla gondot viseljenek, minden nyomoruságtól megoltalmazzák. Míg közibük kimehet, Gyarmatira bizta a dolgokat, hogy helyette járjon el.[1]

Im amit Kanizsai is buzgón óhajtott elérni a somogyi egyházakkal, a közelébb levő Simándi szép módjával megvalósította azt.

Kanizsai nagy gonddal őrködött egyházkerülete felett, nem kerülte el figyelmét semmi, bizalmasai értesítették ha baj volt, s ő ott volt mindjárt, tanáccsal, segéllyel, pártfogással, s megtett mindent, amit csak tehetett, hogy egy is a gondjaira bizottak közül el ne vesszen. Mikor arról értesült, hogy a gosztonyiak, jóllehet mint leányegyház tartoztak Rába-Szent-Mihályhoz, hol mindig helv. hitvallásu lelkész volt, mégis ők az anyaegyházba, minden egyházi fórum mellőzésével, a reform. lelkészt meg akarják állomásától fosztani, s ág. evangélikust vittek be vármegyei támogatással: 1629 decz. 1-én kelt levelében erélyes hangon tiltakozott Vasvármegye törvényhatósága előtt ezen eljárás ellen, de egyuttal szeretetteljes tanácsot is adott: kövessék egyéb elegyes eklézsiák példáját. Mint például a *győri* evangélikus vitézlő sereg között való evangélika eklézsia, rész szerint augustana, rész szerint helvét hitvalláson levő tagokból áll, mindazonáltal, holott az augustana hitvallás ott előbb való és gyökeresb, a helveticusok az augustanusokkal, az augustana hitvalláson levő prédikátor tartásban egyetértenek és egyiránt fizetnek s a prédikáczióra bejárnak, noha máshova járnak úrvacsorára. *Pápán is úgy vagyon,* vannak augustana hitvalláson levő keresztyének, de mivelhogy többen vannak a helvét hitvallásuak, azért a többivel nem vonnak ujjat, hanem a helveticus tanítónak tartásában egyetértenek, a predikáczióra eljárnak és egyaránt fizetnek, noha máshova járnak az Urvacsorát felvenni. De szigoru is volt. Mikor arról értesült, hogy Muraközi György kiskomáromi lelkész a szigetvári török agával levelezett, azonnal felkérte Sárkány István kiskomáromi főkapitányt, hogy vettesse börtönbe. Pedig azt kérte a jámbor az agától, hogy a *lábodi* lelkészt, valami Galát,

---

[1] Mindkét levél közölve u. o. 108., 109. l.

másképen *Szobi Györgyöt,* mivel azt tanítja, hogy a lisztből lett, vasközött sült kenyér habja imádandó, hogy Isten legyen, tiltsa ki falujából. Mivel *Heves Iváni Orbán egresi* és *Berthóti Márton szentmiklósi* lelkészek nemcsak maguk nem engedelmeskedtek, hanem másokat is azzal fenyegettek, hogyha Kanizsai zsinatjaira feljárnak, bevádolják őket a török bégnek; 1632 máj. 16-án tudatta velük, hogy észre térjenek, mert találok — ugymond — Kiskomáromban olyanokat, akik véletlenül titeket felvegyenek és felhozzanak oly büntetésre, melynek ize szájatokban marad.[1]

A dunántúli református egyházkerület ezen időbeli főpátronusának Batthyány Ferencznek németujvári udvari papja Beythe Imre esperes 1624 márcz. 14-én meghalván, miután az ottani templomban eltemettetett, az üresen maradt lelkészi és esperesi széket, egy minden tekintetben méltó férfiuval óhajtotta betölteni. A vallásos főur választása Kanizsai Pálfi Jánosra esett, akit az 1625. évi jul. 1-én Németujváron tartott zsinaton, Pathay István püspök jelenlétében, élőszóval hivott meg az udvari papságra. Azonban, mint a feljegyzés mondja, ezen évi szept. 13-án, szombaton reggel meghalt Szalónakon, a tekintetes és nagyságos Batthyány Ferencz úr, pusztulásra hanyatlott országunknak nevezetes főoszlopa és november 2-án nagy pompával temették el holttestét, a németujvári templomban, mely alkalommal szónoklatokat tartottak *Pathay István* püspök, *Kanizsai Mihály* és *János, Czeglédi Pál, Nagy Gáspár, Szilágyi István* esperesek és *Szentgyörgyi János* mezőlaki lelkész. Kanizsai tehát még egyelőre Pápán maradt. Ámde Batthyány özvegye, Lobkovitz Poppel Éva, férje akaratának érvényt óhajtott szerezni, azért 1626 január 5-én Nádasdy Imrét, megbizó levelével Pápára küldte, hogy hivná meg Kanizsait a németujvári lelkészi állomásra. A fenálló szabályok szerint azonban, erre magától nem vállalkozhatott, mert az 1612. évi köveskufi zsinat XVI. czikke úgy rendelkezett, hogy egy lelkipásztor se változtassa helyét, még ha hivják is, a nagyobb fizetés, vagy haszon reményében, s mivel a XV. megtiltotta, hogy senki szolgálatának törvényes határideje előtt egyházát el ne hagyja, hanemha teljesen kitöltötte esztendejét, esperesének engedelmével hagyja el és változtassa azt: Kanizsai püspöke elé terjesztette az ügyet, aki 1626 február 4-ére az esperesek és egyházkerületi presbiterek konventjét Pápára összehivta, melyen úgy határoztak, hogy Kanizsait a pápai

[1] Levelei a dunántúli egyházker. jegyzőkönyvében.

egyház előkelőbb tagjainak beleegyezésével a püspök ajánlatára küldik Batthyánynéhoz, mely határozatról maga Pathay értesítette, midőn február 11-én Rohonczon ezt élőszóval tudatta az özveggyel. Igy azután Kanizsai április 6-án, nagyhét hétfőjén a pápai egyházból Németujvárra költözött, hova 8-án megérkezvén, a következő napon, vagyis nagycsütörtökön tartotta első egyházi beszédét a lábmosásról. (Ján. XIII.) Hol hogy mennyire megnyerte úrnője rokonszenvét, kitünik az 1627. évi május 12-én Körmenden tartott zsinat jegyzőkönyvéből. Ákosházi Sárkány István kiskomáromi főkapitány, s az ottani várban levő eklézsiának főpártfogója ugyanis meghivta Kanizsait az üresedésben levő lelkészi állomásra, melyről midőn Batthyányné értesült, ő is elküldte megbizottjait Rajki Imrét, Bozzai Lászlót és Falusi Boldizsárt a zsinatra és általuk kérette a szenttanácsot, hogy azt a férfiut, akit megkedvelt, aki már elmult egy éve, hogy tisztét közmegelégedésre betölti, tovább is hagyja náluk. Itt is hagyta, s itt érte azon tisztesség, hogy 1629 márcz. 18-án a dunántúli kerület püspökévé avattatott fel, de ugyanitt sok keserüség, méltatlan bántalmazás is jutott osztályrészéül.

Kanizsai mint püspök, szükségesnek tartotta, hogy az egyházkerületi közigazgatás szokásban levő formáját közönséges zsinaton törvényesen szabályozza. Azért mindjárt püspöksége második évében, az 1630. év junius 18—19. napján tartott pápai zsinaton megalkotta és kihirdette azon törvényeket, melyeket a közegyház érdekeinek szempontjából szükségesnek tartott. Ezen zsinatról jegyzőkönyvünkben fent maradt a Kanizsai meghivója, s a feljegyzés szerint a következő lelkészek avattattak fel: Gyöngyösi Saári István a *pápai,* Perlaki Márkus a *kajári,* Szeremlei János a *felsőőri,* Sápi Tamás a *tihanyi,* Murai György a *dozmati,* Tóth Mihály a *rákosi,* Sajószentpéteri István a *keszi-i* eklézsiába. Ugyanitt találjuk az egyházmegyei presbiterek következő névsorát:

Veszprémi egyházmegye:

Tolnai István esperes, csopaki, Gál Imre alesperes, veszprémi, Vezekényi Balázs presbiter, alsóörsi, Solti Benedek, pécselyi lelkész, Rozsos Ambrus presbiter, felsőörsi.

Pápai egyházmegye:

Czeglédi Pál esperes, pápai, Váczi István alesperes, tápi, Mosoni István, a pápai iskola rektora, Csok Imre, szentmiklósi lelkész, Gyöngyösi Saári István, pápai lelkész.

Vépi egyházmegye:

Szilágyi István esperes, vépi, Szombathelyi István alesperes, köveskuti, Szili János, bűi lelkész.

Németujvári egyházmegye:

Kanizsai Pálfi János, püspök, Szentgyörgyi János alesperes, körmendi, Hodosi Tamás, szentpéteri lelkész, Domjáni Mihály, martiánczi lelkész.

Kiskomáromi egyházmegye:

Bereczki Péteri esperes, nárai, Paksi István kiskomáromi lelkész.

Az itt kihirdetett törvények hét fejezetre osztva szólnak: 1. a presbitériumról, vagy az egyházkerületi tanácsról, 2. az esperesekről, kiknek esküminták is ismerjük, mely így van:

Én N. N. esküszöm az igaz élő Istenre, aki Atya, Fiu és Szentlélek, természetiben egy, de személyiben három, hogy én minden érdemem nélkül Istentől az én szolgatársaimnak voksok által a pápai szent társaságban való szeniori tisztre választatott levén, jó lelkiismeretem szerint az Isten dicsőssége terjesztésének, az anyaszentegyház közönséges javának és az Úr munkájában levő szolgatársaimnak hasznoknak keresésének kívánságából ezen szent hivatalt magamra vállaltam és az Isten kegyelme, segedelme velem levén, ebben úgy gyakorolom magamat, hogy az Istennek és az ő eklézsiájának az én hivatalomról számot adhassak és ennek minden részeiben jó lelkiismerettel megfelelhessek. Valamit a szenttársaságnak és abban levő tiszteletes atyafiaknak kárukra következendőnek lenni tapasztalok, mindazt teljes tehetségem szerint Isten megsegítvén, assessorimnak velem együtt való munkálkodása által elfordítani igyekezem; az én superintendensemnek az Urban engedelmes leszek és a közönséges anyaszentegyházzal minden istenes dolgokban és bevett szent szokásokban megegyezek. Isten engemet úgy segéljen![1]

3. az alesperesekről, 4. a presbiterekről, 5. a lelkipásztorokról, 6. a zsinatokról, 7. az iskolák rektorairól és a tanulókról. Kiváló fontosságu azon rendelkezése, hogy *az egyház kormányzására, minden egyes eklézsiában presbiterek választását rendeli el,* és hogy az egyházkerületi tanács teendőit szabályozta. Az egészből Kanizsai rendszerető, az anyaszentegyház ügyeinek előbbviteléért égő lelke szól. A történeti értékü és becsü törvények ime így vannak magyar fordításban:

[1] Gál Imre kánontárából, a dunántúli ref. egyházker. levéltárából.

A Somogy, Veszprém, Zala, Sopron és Vas vármegyékben lévő dunáninneni orthodox egyházak törvényczikkei,

melyek kihirdettettek Tisztelendő Kanizsai Pálfi János úr, ugyanazon egyházak püspöke által a Pápán, 1630 junius 18—19. napjain tartott köz-zsinaton.

I. FEJEZET.

A presbitériumról vagy szent tanácsról.

Mi ez?

1. Presbitérium vagy szent tanács állíttassék föl a mi gyülekezetünkben és az az erényre buzdító lépcsőnek vagy kitüntetésnek tartassék, valamint a szorgalom és hűség gyakorlásában elsőnek.

Kiket kell a presbitériumba fölvenni?

2. Abba a tanácsba csak feddhetlen életü lelkipásztorok vétessenek föl, hogy azok becsületességgel, józansággal, szerénységgel, alázatossággal és más erényekkel tünjenek ki többi tiszttársaik felett és legyenek a mi gyülekezetünknek mintegy jóillatú virágai s a kegyességnek élő példái.

Kiket kell onnét eltávolítani?

3. Mindazokat, akik valami kicsapongásukkal magukat bemocskolják, mint pl. a zsugoriakat, bujálkodókat, részegeseket, kéjenczeket . . . stb. s akik azt a kitüntetést hiábavaló kevélykedésre, kérkedésre és szolgatársaik hiú megvetésére használják fel, csúfosan el kell onnét távolítani.

Hány személyből álljon s kik legyenek a tagjai?

4. Álljon 24 személyből, akik között 25-ik[1] legyen maga a püspök, mint mindannyiuknak elnöke és kormányzója.

5. A szent tanács tagjai legyenek maguk az esperesek alespereseikkel és az ő segédjeikkel együtt, (akik általában presbitereknek czimeztessenek).

6. A népes pápai iskolának rektora (valamint a körmendié is), ha ugyan akadémiát végzett, szorgalmának erős buzdítására ezen tanácsba okvetlenül fölvétessék.

---

[1] Tényleg 24-ből állt, 25-ik volt a püspök.

Köteleztessenek résztvenni a köz-zsinaton.

7. Bármelyik köz-zsinaton ez a 24 tanácstag föltétlenül tartozik megjelenni. Ha valaki elfogadható okból elmarad, a helyett a püspök más érdemes személyt rendelhet saját jótetszése szerint.

8. Az a gyülés tartassék köz-zsinatnak, amelyiken ez a 24 tanácstag vagy egytől-egyig, vagy kevés hiján megjelent.

9. Az erkölcs megitélésénél mindenek előtt ezen tanács tagjai kerüljenek vizsgálat alá.

10. Az ezen rendből való lelkipásztorok ellen csak akkor fogadtassék el a vád, ha két vagy három tanu jelen van.

11. Ha a vétek rájuk bizonyult, nyilvánosan feddessenek meg, hogy a többiek is féljenek.

12. Akik ennek a szent rendnek életük tisztaságával és erkölcseik nemességével megfeleltek, kettős tiszteletre méltóknak tartassanak.

II. FEJEZET.

Az esperesekről.

Az esperesek szabályszerüen választassanak.

1. Ha valahol esperesekre szükség lesz, szabályszerüen választassanak és szenteltessenek föl.

Esküdjenek meg!

2. Esküdjenek is meg erre a háromra:

a) hogy ők minden tisztességes, igazságos, megengedett, az Isten dicsőségét s az egyház hasznát czélzó dologban a püspöknek kész szolgái lesznek;

b) hogy a felügyeletükre bizott egyházakban azok hasznát és előmenetelét szivvel-lélekkel munkálják, azokat meglátogatván és rájuk vigyázván.

Az egyházakat szorgalmasan gondozzák és látogassák.

3. A felügyeletük alá rendelt egyházaknak biztos névsora a püspöktől kapott jegyzékben mindegyiknél meglegyen és ha ezek közül valamelyik megüresedik, az esperes szorgalmasan gondoskodjék, hogy az ellenség el ne foglalja és annak a lehetőséghez képest igyekezzék lelkipásztort szerezni. Ha pedig valamely egyházat, mely azelőtt hozzánk tartozott, az ellenség már elfoglalt, becsületes és megengedett úton-módon szorgalmasan igyekezzék ismét

visszaszerezni. Ha pedig valamelyik esperes a saját tunyasága miatt, valamelyik, az ő felügyelete alá tartozó egyházat elveszti, a püspök a köz-zsinaton a szent tanács előtt emeljen ellene vádat, s az, mint vádlott, vesse alá magát a presbitérium ítéletének.

Egyházaik látogatását az esperesek alespereseikkel és presbitereikkel együtt, felváltva vévén ezeket maguk mellé, a kellő és megszokott időben hűségesen végezzék.

A felügyeletük alá tartozó iskolákra is kiváló gondot fordítsanak, hogy azokban az ifjúság kiskorától kezdve jámborsággal teljék el s arra jól ráneveltessék.

A püspökhöz kellő időben eljöjjenek.

4. A püspököt mindegyik esperes meghatározott rendben, alesperesét és egy vagy két presbiterét maga mellé vévén, évenként meglátogassa és üdvözölje.

Más egyházkerületbe lelkészt elbocsátani nem áll hatalmukban.

5. Az esperes valamely lelkészt a saját felügyelete alól egy más püspök kerületébe át nem bocsáthat; hanem ha ezt az ügyet a püspök és a köz-zsinat elé utasítja, egyrészt kötelességét teljesíti, másrészt érdemes munkát végez.[1]

A meghalt lelkipásztor temetésén az esperes jelen legyen s annak családját oltalmába vegye.

6. Ha valamelyik gyülekezet lelkipásztora esetleg meghal, legyen rajta az esperes, hogy vagy maga személyesen, vagy alesperese és presbiterei utján annak temetésén résztvegyen, a hallgatókat komolyan figyelmeztesse, hogy az özvegyet és árvákat becsületesen elégítsék ki, ha valami annak járandóságából még fizetetlen maradt és hogy az üresedés[2] ideje alatt valami kóborgót, akit ő nem ajánlott nekik, lelkipásztorukká ne fogadjanak s be ne bocsássanak. Amennyire tekintélyével képes, rajta legyen, hogy a lelkipásztornak a parókhiából távozni akaró özvegye alkalmas menedéket találjon azoknál, akikhez menni szándékozik. A lelki-

[1] Itt a „Herczegszőllősi kánonok“ cz. munkában közölt latin szöveg föltétlenül hibás. Igy kellene lenni: „verum ad ediscopum vel synodum generalem si reiecerit“, vagy pedig: „verum id ad episcopum vel synodum genaralem si reiecerit“.

[2] Helyes értelmezés szerint itt *„vocatio“* helyett *„vacatio“* szónak kell lenni az eredeti szövegben.

pásztorok maradékait egyenként külön-külön pártfogásába vegye s ha maradt neki a tanulásra alkalmas árvája, a lelkipásztorok közakaratából tartozik ajánlani valamelyik iskola rektorának, hogy azt a tisztes tudományokra ingyen oktassa, mint az egyháznak leendő pártfogoltját (alumnus).

Az alumnusok számára adományokról gondoskodjék.

7. Ha valakit az egyház Németország valamelyik akadémiáján növendéke gyanánt tartand, annak a számára a felügyelete alá rendelt egyházakban adományokat gyűjteni, kiváló gondja legyen az esperesnek. Ebben tanusítsa hűségét férfias komolysággal és munkájának bőséges jutalmát majd elnyeri a pásztorok fejedelmétől, Krisztustól.

Az érdemes tanulókra különös gondja legyen.

8. Az érdemes és kiváló reményekre jogosító tanulókra, akik reményt nyujtottak, hogy egykor a Krisztus egyházának szolgálni fognak, az espereseknek különös gondjuk legyen, azoknak előmenetelén buzgólkodjanak s őket atyai szeretetükbe és oltalmukba fogadják.

A hozzá folyamodó hitrokonokat emberségesen fogadja.

9. Hitrokonait, akik kényszerítő szükségből hozzá folyamodnak ne mogorva és komor ábrázattal fogadja, hanem emberségesen és a szelídség lelkével, s biztató szóval bocsássa el őket magától.

III. FEJEZET.

Az alesperesekről.

Az alesperes az ő esperesének engedelmeskedjék.

1. Mindegyik esperesnek legyen alesperese, aki neki az egyházi ügyekben hathatósan segédkezzék, úgy azonban, hogy az esperes tudta nélkül semmibe se merjen kezdeni, alárendeltje legyen esperesének, neki, ha hozzá fordul, vagy egyházi ügyekben valahova elküldi, készségesen engedelmeskedjék, az esperesnek mintegy szeme, vagy jobb keze legyen.

Az alesperes esperese mellett legyen egyházlátogatáskor.

2. Az alesperes egyházlátogatás alkalmával folytonosan esperese mellett legyen, a presbiterek közül felváltva majd az egyikkel, majd a másikkal, amint az esperesnek tetszik és hasznosabbnak látszik.

A félelmes helyeken lévő egyházakat maga látogassa meg.

3. A török uralom alatt lévő egyházakat, melyek az ellenség veszedelmes portyázásainak annyira ki vannak téve (ha a félelmes helyen lakó esperes saját életének kétségtelen veszedelme nélkül azok látogatására ki nem mehet), az alesperes látogassa meg egyik vagy másik presbiterrel és azoknak esetleges ügyeit intézze el, még pedig esperesének engedélyével és parancsára, akinek látogatása és vizsgálódása eredményét jelenteni tartozik.

4. Azok közül némelyek valósággal alespereseknek, mások pedig a helyi viszonyokhoz képest csak kiküldötteknek tartassanak.

IV. FEJEZET.

A presbiterekről.

1. Közönségesen az összes lelkipásztorokat általában, sajátlag magukat az espereseket, tágabb értelemben pedig az esperesek mellérendeltjeit szoktuk presbitereknek mondani és tartani.

2. Az esperes mellérendeltjei közül a legjelesebbet[1] hivjuk alesperesnek, akiről már szólottunk.

3. Mivel maguk az esperességek nem egyenlők, — mert az egyikben nagyobb a lelkészek száma, mint a másikban, — ezért azok nagyságához képest választassanak a presbiterek vagy mellérendeltek azok közül, akik az esperesek felügyelete alá tartoznak, hogy így a tanácstagok gyülekezete vagy száma, melybe maguk (az esperesek) is belefoglalandók, 24-en felül ne emelkedjék.

A presbiterek kötelességei.

4. Maguk a mellérendeltek, vagy az esperesek presbiterei, az alesperesekkel együtt, kisebb fontosságu házassági ügyek megvitatásánál (melyek a köz-zsinat döntését nem kivánják) mintegy tiszteletbeli birák lesznek, akik az egyházak ügyében annak óhaj-

[1] Helyes értelem szerint a praecipuum szó elől hiányzik e szó : maxime. A mostani szöveg vagy másolási-, vagy sajtóhiba.

tása szerint hivására megjelenni tartoznak és ha valami botrányos dologról hallottak, azt alespereseik utján espereseiknek idejében jelenteni és tudtukra adni kötelesek, s azoknak mintegy nyitott fülei és gyors lábai legyenek, épen espereseik számára.

A közönséges zsinatokon jelen legyenek.

5. A közönséges zsinatokon espereseikkel együtt (elkerülhetlen kényszerüség esetét kivéve) okvetlenül megjelenni tartoznak, hacsak tisztségüktől elmozdíttatni nem akarnak.

V. FEJEZET.

A lelkipásztorokról általában.

A lelkipásztor szorgalmas legyen az igehirdetésben, kátémagyarázásban és a könyörgések tartásában.

1. Mivel Pál apostol azt tanítja, hogy a sáfárban a hűséget keresik, azért mi is a lelkipásztorokban, kiket az apostol az isteni titkok sáfárainak nevez, ugyanezt a hűséget keressük egyenként, a legfőbb püspök-, a Krisztusért való munkában és azt akarjuk, hogy a lelkipásztor a hűségére bizott egyházban, egy napot se hagyjon nyilvános istentisztelet nélkül; minden ünnepnapon kétszer menjen a szent gyülekezetbe, reggel ugyan mindig egyházi beszédet tartson, délután pedig vagy kátét magyarázzon, vagy ha úgy tetszik, közönséges könyörgést rendezzen; de kényelemszeretetből se a hétköznapi istenitiszteleteket ne hanyagolja el, mindenek közt legkevésbbé pedig a reggeli könyörgéseket, amelyekhez okosan még a kátémagyarázat is oda csatolható.

Esti harangozás a könyörgésre.

Ha pedig valahol estéli könyörgésre a templomba menni nincs alkalom, azért esti szürkületkor a harangot meg kell huzni, hogy annak szava, mint valami intő jel, magukban való buzgólkodásra gerjeszsze a hallgatókat.

2. A szent vacsorát minden hónapban újhold vasárnapján, azonkívül e három főünnepen: az Úr születésének, husvétnak és pünkösdnek ünnepén nyilvánosan ki kell szolgáltatni, hogy ily módon a hallgatók annak gyakoribb élvezéséhez hozzászokjanak és annak házról-házra való babonás széthordása könnyebben megszüntethető és eltörölhető legyen. A szentjegyeknek ezt a széthor-

dását ugyan sem szabadon nem engedélyezzük, sem elhamarkodott itélettel meg nem szüntetjük; hanem a hallgatók gyengesége miatt néhol a jobbulás reményében eltürjük, úgy mindazonáltal, hogy az ilyesféle széthordásnál a lelkipásztor azon legyen, hogy a beteg házában, akinek a szent vacsorát magánosan ki kell szolgáltatni, egy kis gyülekezet legyen, nehogy az emberi babonát az úrvacsorának ily helytelen magános gyakorlása még jobban növelje.

A visszaélések megváltoztatása és megszüntetése.

3. Senki a maga gyülekezetében esperesének tudta és beleegyezése nélkül, a nyilvános visszaélésekben valami változást és újítást behozni ne merjen, nehogy a gyenge botránykozók a javítás fonák buzgalma által lelki szomorusággal kényszeríttessenek káros eredményt tapasztalni. A műveletlen köznépet kell először azoknak a visszaéléseknek haszontalanságáról az Isten igéjéből szorgalmasan megtanítani, így azután az esperes tanácsával és támogatásával és a hallgatóknak, vagy legalább az előkelőknek és befolyásosabbaknak beleegyezésével kell a változtatást és újítást megkezdeni, mozgatni és sikerre vinni.

Az üresedésben lévő egyházat a szomszédos lelkészek meglátogassák.

4. Ha esetleg valamelyik gyülekezetet lelkipásztora elhagyja és üresedésben van, a szomszédos lelkipásztorok esperesük és alesperesük belegyezésével és jóváhagyásával, még ha nem hivatnak is, oda felváltva elmenni és annak szolgálni tartoznak, nehogy a hamis testvérek által, akik szemérmetlenül[1] be szoktak férkőzni és tolakodni, a mi nagy kárunkra elfoglaltassék és tőlünk elidegenítessék.

5. Feljebbvalójának tudta és beleegyezése nélkül, senki a lelkipásztorok közül, annak az egyháznak, amelyben esztendejét kitöltötte, újból való szolgálatát ne igérje, még ha hallgatói ösztönöznék is, és egyességet ne kössön, hanem ügyét feljebbvalójához irányítsa, és azon legyen, hogy ha hallgatói az ő szolgálatával tovább akarnak élni, azt illő módon megkeressék s közöttük maradását attól nyerjék meg; mert magára a lelkipásztorra nézve is illőbb és tisztesebb lesz, ha nyilvános tekintély ajánlja őt újból hallgatóinak, mintha saját akaratából rájuk köti magát és így maguk a hallgatók mintegy rákényszéríttetnek, hogy nagyobb becsben tartsák lelkipásztorukat.

---

[1] A latin szövegben *imprudenter* helyett okvetlenül impudenter olvasandó.

A gyülekezetet kormányzó presbiterek választásáról.

6. Minden egyes gyülekezetben az esperesek befolyásával, és pedig az egyházlátogatás idején, azon hallgatók közül, akik kegyesség és a Krisztus dicsősége iránt való buzgalom tekintetében mások felett kitünni látszanak, néhányan kiválasztatva a lelkész mellé rendeltessenek, hogy éppen abban a gyülekezetben, annak oldala mellett, legyenek mintegy egyházi tanácsosok, erkölcsi felvigyázók és az egyházi fegyelem gyakorlásában hűséges segítőtársak, akik az imádkozó Mózes kezeit az amelékiták ellen fentartják, hogy kifáradva el ne lankadjanak, akiket az esetleges ügyek elintézése végett, a lelkész tartozik magához meghivni s azoknak közös tanácsával magát megszilárdítani s a fegyelmet gyakorolni.

A Szentlélek ellen való káromlás megtiltassék.

7. A Szentlélek ellen való ama szörnyű káromlást, minden egyes lelkipásztor, a saját gyülekezetében Isten igéje szerint buzgón dorgálja és teljes erővel rajta legyen, hogy e káromlás nyilvános büntetéssel fékeztessék.

Az egymás iránt haragtól égők békességre intessenek.
A gyülekezetet kormányzó presbiterek a viszálykodókat békéltessék.

8. Nagyobb ünnepek bekövetkeztekor, a lelkipásztor nyilvános hirdetésében intse hallgatóit, hogy az egymás iránt kölcsönösen haragtól és gyülölségtől égők békességre térjenek, egymással ismét megbéküljenek és így készüljenek alázatosan az ünnepekre. A viszálykodók ilyen megbékéltetése minden egyes gyülekezetben a lelkipásztor után ama kiválasztott és a lelkipásztor személye mellé rendelt férfiaknak lesz a kötelessége, hogy a békesség megszerzésére szorgalmasan törekedjenek és vigyázzanak.

A kiközösítés.

9. Esperesének tudta és beleegyezése nélkül senki se merje valamely hallgatóját kiközösíteni, vagy a kiközösítettet visszafogadni.

Könyörgés a pártfogókért.

10. Az istentiszteletek, kiváltképen pedig a vasárnap reggeliek, ünnepélyes könyörgéssel záródjanak, az egyház és az egyházi szolgálat megmaradásáért, az ország békességéért, a pártfogókért és mindazokért, akik magas sorsba helyeztettek, azért, hogy nyugodt életet élhessünk, teljes kegyességben és erkölcsi tisztaságban.

Az egyházi adó.

11. Mivel pedig a gyülekezetek egynémely esetleges ügyeinek elintézésére néha költség kell, ezért rendeljük, hogy az egyházi adót, minden egyes lelkipásztor, fizetésének minden forintjától, köböl buzájától és akó borától magyar pénzben hűségesen rójja le; s hogy ez a dolog tisztán álljon, hogy ki-ki mennyit tartozik fizetni, szükséges, hogy az esperes úr, a felügyelete alatt lévő minden egyes lelkipásztor fizetését gondosan felszámítva, s magánál naplóba jegyezve tartsa. S ezt az adót az esperes, az alesperes utján, az alesperes pedig a presbiterek vagy mellérendeltek utján, a zsinatot összehivó levél kibocsátásának idejéig, mindenkitől késedelem nélkül behajtsa, hogy a zsinaton a közköltségre beadhassa; vagy legalább minden lelkipásztor olyan készülettel menjen a zsinatra, hogy ott, azt az adót, halogatás nélkül lefizethesse.

VI. FEJEZET.

A zsinatokról.

1. Évenként két-két zsinat tartassék; az egyik ugyan a rendes (generalis) tavasz vége felé, vagy nyár kezdetén, felváltva majd a Rába folyón túl, majd azon innen; a másik pedig, a részleges (partialis) ősszel. És ha a rendes zsinat a Rábán túl tartatik, ugyanazon évben a részleges zsinat a Rábán innen tartandó, amelyen a másik vidék esperesei, a püspök rendeletére külön levéllel, meghivatva tisztesség okáért megjelenni tartoznak.

Milyen rendben üljenek a zsinaton?

2. Rendes zsinaton a püspök az első sorban, az esperesek a másodikban, az alesperesek és presbiterek a harmadikban, a többi lelkipásztorok pedig azután közösen üljenek. Maguk a presbiterek közt pedig az alesperesek után az akadémikusok (rektorok) tiszteltessenek meg az első helyekkel. S ezen ülésen ki-ki a maga helyén ne valami falusias hányavetiséggel, hanem lelkipásztori méltósággal, mintegy szent tanácsban és mintegy a mindenható Istennek félelmes szine előtt üljön, alázatosan figyeljen arra, amit beszélnek vagy tárgyalnak, a suttogást, nevetést és gyakori felállást óvatosan kerülje.

Engedelem nélkül senki se távozzék.

3. Senki a gyülés helyéről a püspöktől nyert engedély nélkül — még ha a természeti szükség kényszerítené is — ne mer-

jen távozni. Aki a tilalmat átlépi, öt garasra büntettessék. Ha pedig valaki engedelemmel kimenvén, ott künn fél órán túl, vagy éppen egy egész óráig késlekedik, tüstént fél tallér büntetéssel sujtassék.

A kószálók bünhödjenek.

4. Ha azon idő alatt, míg mások a templomban a zsinati szent dolgokat végzik, valakit az utczákon vagy a piaczon kószálni látnak, egy tallérra büntettessék.

A bőjtöles ellen vétők büntetése.

5. Ha az alatt, míg mások a templomban vannak és az ételektől tartózkodnak, valaki a közben a templomból bár engedelemmel kimenve (kivévén, ha súlyos betegség kényszeríti) torkának és gyomrának szolgál, öt garasra büntettessék.

Azok büntetése, kik a zsinat vége előtt távoznak.

6. Ha valaki a zsinat végét be nem várva, engedelem nélkül saját dolgai után megy, egy birodalmi tallérra büntettessék.

Azok büntetése, akik a zsinat titkait kifecsegik.

7. Ha valaki a zsinat titkait idegenek előtt kifecsegi, a presbiteri tisztségtől megfosztassék és mint közönséges testvér, a presbitérium itéletének vettessék alá.

Az egyházi ügyek rendje.

8. A lelkipásztorok egyházi ügyei, az egyházmegyék rendje szerint vétessenek fel és intéztessenek el.

Az ügyes-bajosok dolgainak előterjesztési módja.

9. Az idegen ügyes-bajosok ügyüket kérvény alakjába foglalják és azt a püspöknek nyujtsák át, hogy arra a presbitérium végzését fel lehessen jegyezni és a jövőben való megóvása végett jegyzőkönyvbe lehessen vezetni.

Az erkölcsök megvizsgálása.

10. Az erkölcsök megvizsgálását ily módon és rendben kell intézni:

Először a püspök bocsátja a saját életét testvéreinek vizsgálata alá, és helyéről felkelve, miután tisztét egyik esperesre bizta, távozzék a gyülésből, hogy annál szabadabban merjen szólani az,

aki akar és akinek van valami mondani valója. Bevégződvén felette a vizsgálat, neki, miután behivták, az egyik esperes habozás nélkül adja elő, ha valami megrovásra méltót találtak benne, s ne féljen haragjától, mert itt nem hiábavaló hizelgés után kell kapkodni, s nem is kegykeresés czéljából beszélni, hanem szeretetből a kölcsönös jobbításra kell törekedni, amely javulás alul még maga a püspök sincs kivéve.

Másodszor a püspökről az esperesekre kell térni, akik szintén vessék alá magukat a vizsgálatnak és akire esik közöttük a sor, keljen föl és ne szégyeneljen kimenni a gyülésből; akik közül mindegyikre hogy miként szól[1] az itélet, a püspök komolyan adja elő és mondja meg.

Harmadszor ugyanezen eljárást kell megtartani az alesperesekkel szemben is.

Negyedszer a presbiterek is nem egyenként ugyan, hanem egy-egy esperességben akár ketten, akár hárman vagy négyen is vannak, az esperességek sorrendje szerint küldessenek ki és életükről, az ugyanazon esperességben lévő lelkipásztorokat kérdezzék meg.

Ötödször, hasonlóképen az esperesek között tartott sorrendhez képest az esperest, alesperest és presbitereket, a püspök eskesse meg az élő Istenre, hogy a szent zsinat előtt lelkiismeretesen adják elő, ha valami rosszat vagy botránkoztatót hallottak, a saját esperességük vagy felügyeletük alá tartozó valamelyik ember életéről és erkölcséről.

Hatodszor az iskola-rektorokról és azok életéről is gondos kutatás és vizsgálódás legyen lelkipásztoraik utján.

A zsinaton a szent vacsorát kiszolgáltassák.

11. Az úri szent vacsorát egyrészt a Krisztussal, mint fővel, másrészt egymással való közösségünk jeléül minden zsinaton ki kell szolgáltatni.

Hogyan végződjék a zsinat?

12. Minden zsinat énekléssel, hálaadással, a jelenlévők névsorának felolvasásával, a testvérek közös imádságával, áldás- és üdvkivánásával végződjék és záródjék.

---

[1] A latin szövegben *feret* helyett valószinüleg *foret* állott. Legalább ez volna a helyesebb.

VII. FEJEZET.

Az iskola-rektorokról és tanulókról.

Az esperes az iskolákat látogassa meg.

1. Minden esperes a felügyelete alá tartozó iskolákat szorgalmasan látogassa és kötelessége szerint gondoskodjék, hogy azok romlásnak ne induljanak.

A káté-magyarázást az iskolákban gyakorolják.

2. Minden iskolában a tanulóknak nagy gonddal csepegtessék lelkébe a Heidelbergi kátét; és pedig a nagyobb gyermekeknek Syderius magyar nyelvü kátéját, a kisebbeknek pedig Huszár Gálét. Sőt valamelyik napnak erre a czélra kiszabott óráján vitatkozást is rendezzenek abból és hétköznapi templomi könyörgéseken a gyermekek mondják fel a kátét.

A rektor esküvel kötelezteссék hivatására.

3. Minden iskola-rektor a saját lelkipásztora által, vagy (ha annak hivatalbalépésekor tisztesség okáért megjelenni méltóztatik) esperese által kötelezteссék tisztségének hűséges betöltésére; mégpedig mikor bevezetik az iskolába, bármelyik szabad város (ahol az iskolába rektort kell alkalmazni), mezőváros vagy falu előkelő és tekintélyes polgárainak jelenlétében.

Az elhunyt lelkipásztorok árvái ingyen taníttassanak.

4. Az elhunyt lelkipásztorok árváit, mint az egyháznak tulajdon növendékeit és fogadott fiait, a rektor a tisztes tudományokra tartozik ingyen tanítani és azoknak előmeneteléről mások előtt szorgalmasan gondoskodni, különösen ha azok dicséretes tehetséget tanusítanak.

A rendkívül szegények fiai is ingyen képeztessenek.

5. A szegények fiait, akik a tandíjat megfizetni nem tudják, a mi iskolánkban ingyen oktassák, nehogy a veszedelmes, lélekrabló jezsuitákhoz való menetelre alkalmuk legyen.

A pápai iskolában gyakran rendezzenek nyilvános vitatkozásokat.

6. A pápai iskola rektora gyakran rendezzen felváltva majd theologiai, majd logikai nyilvános vitatkozást; egy hét se muljon el abban az iskolában, valamely nyilvános vitatkozás nélkül.

Ennek az iskolának növendékei miként tanusítsák hálájukat?

7. Ennek az iskolának növendékei hálájuk nyilvánítása végett, ha a mi püspökségünkben tisztességes meghivást nyertek, legalább egy évet tartoznak szolgálni az iskolákban az ifjuság nevelése érdekében.

Az esperes tudta nélkül növendékek se be ne fogadtassanak, se el ne bocsáttassanak.

8. A rektor ebbe az iskolába, az esperes tudta nélkül növendéket se föl ne vegyen, se abból el ne bocsásson.

Ezt az iskolát többszörösen meg kell vizsgálni.

9. Ennek az iskolának anyagi szempontból való megvizsgálását, meghatározott időszakban, a püspök és az esperesek el ne mulaszszák, hanem megtartsák.

FÜGGELÉK.

A köveskuti és komjáthi törvények elfogadtatnak.

Az itt följegyzett törvényeken kivül, ha a köveskuti és a túl a dunai testvérek komjáthi törvényei között akadhatnak olyanok, amelyek ezen mi tárgyalásunknak, helyzetünknek és célunknak megfelelnek (amint hogy akadnak is), azokat is elfogadandónak és hasznunkra fordítandóknak véljük, határozzuk és rendeljük.

VÉGE.

Ezen törvényekkel az egész dunántúli református egyházkerületben életbe léptette Kanizsai, azon általa kezdeményezett, lelkészi szolgálata szinhelyein Pápán, Németujváron, Kiskomáromban megalakított, az egyházi élet ébren tartására, a jó rend és igazgatás fenntartására mindenütt hasznosnak bizonyult presbitériumot. Még pedig hogy ezen fontos intézményt az egyházkormányzásba teljesen beillessze, a püspök mellé az egyházkerületi, az esperesek mellé az egyházmegyei tanácsok szervezéséről gondoskodott, kiket presbitereknek nevezett el. Igaz, hogy tagjai a legkiválóbb lelkészek soraiból kerültek csupán ki és világiak az egyházmegyei és kerületi közigazgatás ellátására nem választattak, mégis nagyon fontos intézkedést léptetett vele életbe az egyházkormányzásban. Nem a püspök maga, sem az esperesek különkülön és együttvéve illetékesek az egyház igazgatására, hanem a melléjük választott tanácsokkal együtt alkotják az egyházkormányzói hatalmat, éppen ezért a presbitereknek kötelességük jelen lenni a zsinatokon és ott az ügyek megvitatásában részt kell venniök.

Az egyes egyházakat kormányzó presbiterek választását is elrendelte a törvény, midőn kimondta, hogy minden egyes gyülekezetben az esperesek befolyásával, az egyházlátogatás idején, azon hallgatók közül, akik kegyesség és a Krisztus dicsősége iránt való buzgalom tekintetében mások felett kitünni látszanak, néhányan kiválasztatva, a lelkész mellé rendeltessenek, hogy abban a gyülekezetben annak oldala mellett legyenek mintegy egyházi tanácsosok, erkölcsi felvigyázók és az egyházi fegyelem gyakorlásában hűséges segítőtársak, akik az imádkozó Mózes kezeit az amalekiták ellen fenntartják, hogy kifáradva el ne lankadjanak, akiket az esetleges ügyek elintézése végett a lelkész tartozik magához meghívni, s azoknak közös tanácsával magát megszilárdítani, s a fegyelmet gyakorolni. Mint a kiskomáromi és veszprémi egyházak anyakönyveiben való feljegyzések tanusítják, ezeket a presbitériumokat felállították a gyülekezetekben, Pápán pedig már 1617-től kezdve állandóan megvolt az.

Mivel az egyházkerületi presbitérium tagjainak száma a törvény latin szövegében, bizonyára a leiró tévedéséből, 34-re van téve, álljon itt az 1633 május 8-iki köveskuti zsinat jegyzőkönyvéből ennek névsora, bizonyságául annak, hogy tényleg 25 tagból állt és hogy a törvény intézkedéseit a gyakorlatban érvényesítették:

A huszonöt személyből álló Tisztelendő presbitérium névsora:

Kanizsai Pálfi János püspök.
Czeglédi Pál pápai esperes.
Szilágyi István körmendi lelkész, a vépi egyházmegye esperese.
Gál Imre veszprémi esperes.
Mosoni S. István tápi lelkész, alesperes.
Szombathelyi István vépi lelkész, alesperes.
Laskói Sándor, kiskomáromi lelkész, alesperes.
Rozsos Nagy Ambrus sólyi lelkész, alesperes.
Hodosi Tamás szentpéteri lelkész, alesperes.
Saári István pápai lelkész.
Szeli Luka György, a pápai iskola rektora.
Paksi István kiskomáromi várban levő lelkész.
Szili János szentlőrinczi-,
Vezekényi balázs felsőörsi-,
Maráczi Nagy Balázs bűi-,
Kőszegi Molnár Mátyás csopaki-,
Domjáni Mihály martyánczi-,

Bakos János szentmiklósi-,
Kereszturi Mihály mezőörsi-,
Csok Imre vörösberényi-,
Latinidesz Jakab kajdi-,
Sukorói István dudari-,
Szeremléni Tamás hetesi-,
Fider Mihály galamboki-,
Solti Benedek pécselyi lelkészek.

Tiszteletbeli presbiterek:

Perlaki Márkus kajári-,
Sallai Péter csákányi-,
Mosoni Márton vámosi lelkészek.

Kanizsai nagy buzgalommal és pontossággal teljesítette lelkészi és püspöki állásával együtt járó kötelességeit, s mikor ifju patrónusát anyagi érdekekért Pázmány Péter 1630-ban a római kath. vallásra áttérítette, kétszeres erővel őrködött kisded egyháza és egyházkerülete igaz érdekei felett. Nem minden keserüség nélkül irta Nádasdy Pál főispánhoz, mikor Rábaszentmihályra erőszakkal ág. hitv. ev. lelkészt vittek be, pedig ott a helvét hitvallásuak kétszáznál többen voltak: Vajha most az én idvezült patrónusom, Batthyány Ferencz úr élne, kétség nélkül engem is az én püspökségemben minden jogtalanság ellen kegyesen protezsálna (1630 febr. 9.). De magára maradt a küzdelemben, melyet Nádasdy erőszakos foglalásai és hitét elcserélt földesura, Batthyány Ádám ellen kellett folytatnia. Az elsőről, a testvérharczról nem szólok most, úgyis csordultig megtelik a másodikkal a keserű pohár.

Az 1633 május 8-án Köveskuton tartott zsinaton fájdalommal jelentette Kanizsai, hogy a németujvári templom kulcsát gróf Batthyány Ádám április 13-án a szombathelyi prépost által elvétette és őket abból kizáratta. A rendkívüli módon meglátogatott kicsiny gyülekezet nem is temploma elvesztésén búsult már, hanem attól rettegett, hogy lelki vezérét máshova helyezi át a zsinat, s akkor egyházuknak vége lesz. Két könyörgő levelet vitt azért az egyház küldöttje, Varga Ferencz városbiró magával, egyiket az idvességük dolgaiban fáradozó szent gyülekezethez, másikat Kanizsaihoz. Amabban ezt irják: mivel reméljük azt, hogy a mi lelki tanítónknak, úgymint püspök urunknak, János predikátor urunknak, mostani synatban hivatalja találkozik, kegyelmeteket, mint lelkünk-

nek javára igyekező meghitt bizodalmas urainkat nagyszeretettel az Istenért kérjük, hogy kegyelmetek ez után is, a mi kicsiny gyülekezetünktől atyai gondviselését meg ne vonja, hanem inkább ő kegyelmének tovább való megmaradásával is minékünk kedveskedni méltóztassék. Ugy vagyon, a mi gyülekezetünk igen kevés tagokból áll, mindazáltal erre vagyon a tekintet, és ha most itt közöttünk az Isten igéjének lejárása érkezik, és kegyelmetek püspök urunkat ő kegyelmét innét másuvá rendeli, soha többé itt mi vallásunkon való lelkitanító nem leszen. Vannak ő kegyelmének sok fogyatkozási is, de mi valamit ő kegyelmének igértünk, azt ő kegyelmének (s ami hátra maradva volna is) keresztyéni buzgóságbul beszolgáltatjuk. Ha szintén mitőlünk a templomnak kulcsát elvették is, gondot viselünk arra is, ahol ő kegyelme az Isten igéje predikálásának közöttünk való zászlóját fönn lobogtassa, és ő kegyelmének háza népivel csendes szállása lehessen. Kanizsaihoz hasonló szellemben irtak, kérték maradjon náluk — és ott is maradt.

Mivel azonban Kanizsai az ezen évi szept. 20-án Mezőlakon tartott zsinaton a Tisztelendő presbitériumtól bucsuzott, arról tanácskoztak az atyák, hogy mivel püspök urunknak ő kegyelmének a németujvári eklézsiában az ellenkező vallású földesúr miatt, nincs biztos megmaradásra való alkalmatossága, sem pedig ebben a mi kerületünkben, az ő kegyelme becsületes személyéhez oly illendő és alkalmatos eklézsia nincs üresedésben, a Dunántúl való Tiszteletes presbitérium pedig pápai uraiméktúl, és a mi Tiszteletes presbitériumunktul Czeglédi Pál senior urunkat vissza kivánja, avagy ő kegyelme helyett Sári urunkat, vagy valamely közülünk való becsületes atyánkfiát, ezen okokból püspök urunk a Tiszteletes presbitériumtól bucsuzott, mely dologban a presbitérium így határozott: Püspök urunkat semmiképen a mi dioecesisünkből ki nem bocsátjuk, hanem minden erőnkkel és tehetségünkkel azon leszünk, hogy ő kegyelmének illendő és alkalmatos helye és megmaradása legyen. *Sári uram pedig ő kegyelme bucsuzzék, és a mosoni vocationak feleljen meg.* Ugyanezen zsinaton a szentlőrinczi egyház meghívta lelkipásztorának, mert jól tudta, hogy nem lehet sokáig maradása Németujváron. Pedig predikátorával, Szili Jánossal mindenben megvolt elégedve, de mivel a Rábán belül való lelkitanítók nem akarták, hogy a püspök onnan átbocsáttassék, az kész volt más állomásra elmenni, csak megtarthassák Kanizsait maguk között. Azonban ezuttal még megmaradt Németujváron.

Kanizsai 1633 november 2-ára újabb zsinatot hívott össze a Gyöngyös mellett levő Szentlőrinczre, mely alkalommal úgy a zsinattartó szentlőrinczi, valamint a köveskuti eklézsia egyiránt óhajtották őt lelkészükül megnyerni, ha nem maradhatna tovább Németujváron. De mivel a németujvári eklézsia zsinatra küldött képviselője, Csizmadia Ferencz városbiró által azt kérte, hogy a szent presbitérium hagyja meg tovább is náluk Kanizsait: hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy a következő télen maradjon még a püspök előbbeni helyén. De egy véletlen eset következtében Németujváron tartózkodásának napjai csakhamar megvoltak számlálva.

Ugyanis 1633 november 13-án, Kanizsait, leányának Balogh Péterrel való eljegyzési ünnepélyére Sankóházára hívta Sankóháziné egyházi beszéd tartásra, melyen Telekesi Török János, Lósi Viczai Ádám, Mankóbüki Horváth Bálint és János, Rátki Miklós, Pethő Miklós s másokon kívül jelen volt Győri István szombathelyi prépost. A beszéd tárgya Máté XXIV: 15—28. alatt olvasható evangéliom volt, a hamis prófétákról, s a szöveget allegorikusan magára is alkalmazta. Az említett prépost hirűl vitte a dolgot Batthyány Ádámnak, s azt Kanizsai ellen oly nagy haragra ingerelte, hogy november 24-én jószágkormányzóját, Farkas Jánost Barasztovics Péter városkapitánnyal Kanizsaihoz küldötte a következő levéllel: „János prédikátort nem akarom tovább Ujvárott szenvedni, sem másutt az én jószágomban. Mert ha ott találom, rosszul jár, elhigyje igazán. Ebben egyébb ne legyen, mert nem akarom különben". A földesúr akaratát nov. 27-én advent első vasárnapján, a reggeli istentisztelet végződtével tudatta Kanizsai hallgatóival és elbúcsúzott azoktól. A Rába körüli egyházak lelkészei mikor hallották a Hiób hirt, a püspökhöz siettek: Szilágyi István körmendi lelkész és esperes, Hodosi Tamás szentpéteri lelkész alesperes, Sallai Péter csákányi lelkész, kik előtt, állapotát nyiltan feltárta és a teendőkről tanácskozott velük. November 30-án, a három megnevezett lelkész a püspök előkelőbb hallgatóival a gróf kormányzójához ment és azt közbenjárásra kérte, deczember 2-án Szép Mártont Bécsbe küldték az egyház kérvényével Batthyányhoz: de már mindez hiábavaló fáradozás volt. A Batthyány közelében levők jól voltak értesülve uruknak haragjáról, azért midőn az volt a hire, hogy nemsokára Német-Ujvárra megy deczember 15-én Farkas János tisztartó, Boor Benedek főporkolábbal és Jobbágy Dániel deákkal Kanizsaihoz ment, s ezt a két dolgot adta

ő kegyelme elé: először is, az ujvári parokhiális házból a jövő hétfőn Dániel porkoláb uram házába költözzék ki; másodszor, hogy mikor az úr megjön, akkor itthon ne legyen ő kegyelme, hanem háza népe itt maradván, maga menjen ki valahova falura, hogy az úr otthon ne tapasztalja. Még aznap estve Csizmadia Ferencz városbiró is felkereste Kanizsait, s megmutatta neki Batthyány Ádám válaszát, melyet a deczember 2-án Szép Mártontól Bécsbe küldött kérvényükre irt, melyben ilyen szók voltanak: „Ennek előtte sem közlöttem veletek tanácsomat. Azért én amit egyszer végeztem, azon kivül nem megyek. Csak az elmenjen mindjárást onnét, mert egy varga kurvafi se tanít engem". Ez elég érthető hangon volt megirva és elég volt arra, hogy Kanizsai 1633 deczember 14-én, advent harmadik vasárnapja után következő szerdán, azon a napon, amelyen négy évvel előbb felejthetetlen feleségét a németujvári templomba eltemette, nagy esőben, felettébb sáros és sikamlós uttal, kiindult azon helyből, ahol hét évig, nyolcz hónapig és két hétig a magyar egyház szolgája volt, miután gróf Batthyány Ádám által kiűzetett onnan, s decezmber 18-án, advent negyedik vasárnapján, — mint naplójában irja, — az Isten atyai gondviseléséből visszatért Pápára, saját tulajdon házába. A fiatal gróf pedig ezután csakhamar 1634 január 9-én kiadta azon hirhedt rendeletét, hogy az uradalmaiban levő lutheránus és kálvinista lelkipásztorok tizenöt nap alatt kihurczolkodjanak.[1]

Azt hitte Kanizsai, hogy Pápán csendesen félre vonhatja magát Batthyány haragja elől, a megtartandó közzsinatig, ahol az ő jövendő sorsa eldől. De csalódott, mert itt a saját házában sem hagytak neki nyugodalmat, jóllehet Pápán lelkészi szolgálatot nem teljesített, mert ekkor az egyháznak két lelkésze volt: Czeglédi Pál esperes és Sári István, rektor volt Szeli György, csupán püspöki tisztében járt el, ha valamely dologban intézkedni kellett. Ezek közül legyen itt felemlítve, hogy 1634 január 20-án, Muraszombati Nagy Miklóst, aki a Rábán túl levő polyányi egyház rektora volt, miután Hodosi Tamás alesperes szentpéteri, Bakos János szentmiszlói és Domjáni Mihály martiánczi lelkészek ajánlották, Takó János és Bölcsföldi Simon Miklós képviselők által pedig az egyház kérte: Czeglédi Pál és Sári István pápai, Herczegh Benedek kupi lelkészek jelenlétében a bölcsföldi eklézsiába kibocsátotta, neki az

---

[1] Gróf Batthyány Ádám levele Szilágyi Benjámin István Synodaliaiban. a debreczeni református főiskolai könyvtár kézirattárában.

Isten igéje hirdetésére és a keresztség sakramentomának kiszolgáltatására szabadságot adott. Mivel a körmendi egyház lelkésze Szilágyi István esperes 1634 január 20-án szélhüdésben meghalt, ez Béllyei Tamást, az iskola rektorát, azon kéréssel küldte Pápára a püspökhöz, hogy mielőtt az eklézsiát a pápások elfoglalnák, küldjön hozzájuk egy lelkészt, névszerint Sári Istvánt, akit február 10-én bizonyos ideig a körmendi egyházba küldött.

Mikor Sári István Körmendre távozott, azt hitte az ellenfél, hogy Kanizsai pápai lelkész akar lenni, ezért még ugyanazon nap, február 10-én a pápás viczekapitány Hosszutóti György, Krakkói Pál, Lengyel Miklós, Hathalmi Sándor és a pápás Somogyi Pál jelenlétében házához hivatta Czeglédi Pál esperes-lelkészt és megmutatta Csáky László földesúr és generális levelét, melyben arról kér értesítést, hogy Kanizsai Pálfi János püspök úr ő kegyelme micsoda czélból jött be Pápára, ha csak úgy-e, mint azelőtt szokott volt, avagy hogy ugyan ottben lakásra való helységet akar magának foglalni, mivelhogy neki azt mondja császár urunktul utasításban meghagyatott, hogy vele egy helyben ne lakjék és Pápán ne türje meg, mert azelőtt is izgágáskodott, s mostan is arrul gyanus volna. Azért nem akarja Csáky, Kanizsai miatt a csillagokat rugni, avagy hogy vele, a csillagokat rugassák és addig mig a püspök Pápán benn lenne, nem akar őnagysága Pápára bejönni. Ezért tudakozódott az alkapitány a püspök Pápára való bejövetelének czélja felől Czegléditől. Erről semmi sincs feljegyezve naplójában, melyben napról-napra olvashatjuk a fontosabb dolgokat, s mivel sehol nincs arról említés, hogy Pápán valamely egyházi szertartást végzett volna, itteni tartózkodásának nem volt más czélja, minthogy félrevonulva megvárja a zsinat idejét. De nem hagytak neki nyugodalmat. Február 18-án megint ráizent az alkapitány Mogor István vajdától Csáky szavaival Kanizsaira, hogy magára gondot viseljen, mert őnagyasága semmi úttal nem akarja itt megtürni. 27-én ismét izent az alkapitány Mogor István vajdától Kanizsainak, a várbeli tiszttartó pedig Csáky László szavával megtiltotta, hogy senki a városiak közül a püspök mellett az Úrnak őnagyságának ne szóljon, mert valaki szóland, azzal magával az Úrnak őnagyságának ellene támad. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a pápai református urak is kétrészre oszoltak, s február 28-án Krakkói Pál uram, mivel igen ellenezte Kanizsainak Pápán való lakását, Györgydeák urammal a püspök dolga miatt egymással megharagudtak, s amaz haraggal ment haza a vacsoráról.

Így állván a dolog, a dunántúli egyházkerület présbiteriuma nevében és annak könyörgő levelével Gál Imre veszprémi esperes és Mosoni István tápi lelkész, pápai alesperes Csáky Lászlóhoz küldettek Köpcsénybe, oly czélból, hogy azt kérjék meg, állna el azon szándéktól, melylyel püspökük Pápán maradását nem akarja megtürni, melyre az új földesúr némileg szelidítette haragját, de most meg a Krakkói Pál pártja kerekedett ellene. Mikor Sári István 1634 márczius 14-én Körmendről visszatért Pápára, mivel szolgálatát megszerette az eklézsia, elhunyt lelkésze helyébe predikátorul kérte és irtak felőle levelet a pápai eklézsiának, hogy Sári urat közikbe engednék ideig. De mivel a körmendi egyház levele a vitézlő és a városi rendhez volt czimezve, városi uraim nem merték maguktul felszakasztani a levelet; a vitézlő rendből pedig Krakkói Pál, aki ekkor az első lovon ült, a régi püspök ellen való irigységből azt állította, hogy őkegyelme azért óhajtja Sárinak Pápáról való elmenetelét, hogy maga léphessen helyébe, s midőn a városbiró át akarta adni neki a levelet, azt nem fogadta el, hanem fölfordított orral megvetette.

Április 7-én Török János kérésére, egy tanulót Szenczi Ásót Istvánt vitt ki Kanizsai Pápáról a szécsényi rektóriára, s ajánlotta azt őkegyelmének, egyszersmind meglátogatta a köveskuti egyház lelkészét Jókai Jánost. Ezen utazását egyszersmind arra is fel akarta használni, hogy Németújvárt maradt holmiját Pápára szállíttassa. De Batthyány Ádám mihelyt arról értesült, hogy Kanizsai ott jár, április 13-diki kelettel, tehát mondhatni azonnal, a következő levelet küldte Farkas János németujvári tiszttartójához: „Amint értettük János prédikátor ott akadoz, mi dolga legyen a mi jószágunkban, nem tudjuk; kegyelmed mondja meg neki, távol járjon onnét, ha egésszég kell neki.“ A Krisztus számkivetett szolgája április 15-én irt Batthyánynak Körmendről egy levelet, alázatos enyhítő szókkal: . . . „Esék értésemre, hogy Nagyságod megtudván azt, hogy én idejöttem a Nagyságod jószágába, nagy haraggal ellenem felgerjedett és fenyeget is, hogy távol járjak innen, ha egésség kell. Ugy vegye azért Nagyságod kegyelmes uram eszébe, hogy én ide a Nagyságod jószágába, nem valami vakmerőségből, nem Nagyságoddal való újvonásból, sem nem a Nagyságod boszuságára (távol legyen az) jöttem ide, mivelhogy énnekem, ki egy erőtelen nyomorult prédikátor vagyok, Nagyságoddal, ilyen nagy urral való újvonásra sem akaratom, sem tehetségem nincsen. Hanem minthogy akkor, mikor Ujvárról a Nagyságod szárnya alul kibújdostam, a

nagy sietséggel való indulás és akkorbeli esős időnek alkalmatlansága miatt, partékámat ami volt, velem el nem vihettem, hanem itt együtt is, másutt is hagyni kényszeríttettem: mostani jó útnak alkalmatosságával, annak az én partékámnak meglátásáért és innét elvitetéséért jöttem ide a Nagyságod jószágába. És ide jövén, minthogy naponként haldogálnak, kértenek, hogy egynehány napot itt eltöltvén, a halottaknak eltakaríttatásában és a szent innepekben is, ne röstelnék köztük tisztem szerint szolgálni, igérték magukat némely emberséges emberek, hogy az ünnepek eltelvén, partékámnak elköltöztetésében segítségül lesznek. És ez kegyelmes uram az én ide való jövetelemnek kiváltképen való czélja és oka. Dolgaimat azért elvégezvén, meghigyje nagyságod, hogy itt való akadozásommal meg nem busítom Nagyságodat. A minemű úri kegyességgel volt ez előtt némely időtájban Nagyságod én hozzám, soha nem reménylettem volna, hogy a Nagyságod szive én hozzám úgymint ilyen megőszült öreg emberhez így meg keményedhessék, hogy mintha valami nyilvános gonosztévő volnék, csak azért is, ha valami alkalmatosságból Nagyságod jószágában, jóakaróim közé bejövök, Nagyságod ilyen nagyharaggal fenyegessen. Soha én, valamig Nagyságod szárnya alatt Ujvárott laktam, nemhogy Nagyságodnak, de még Nagyságod szolgái közül a legkisebbiknek sem vétettem. Sőt Nagyságodat kegyelmes patronusomnak ismertem tisztem szerint, a Nagyságod boldog hosszú életéért Istennek imádkoztam, ki énnekem ritka kegyelmességü patronus uram volt. Nemhogy azért Nagyságodnak kegyelmes uram, engemet erőtelen és nyomorult öreg embert fenyegetni kellene, de sőt inkább a Nagyságod Istenben elnyugodott attyának jó emlékezetét szemei előtt forgatván, azért engemet holtomig Nagyságod kegyes úri patrociniumja alatt oltalmazni és táplálni méltó volna. Mivelhogy engemet (hogy Nagyságod előtt ugyan bizodalmasan, de alázatosan megmondjam) a Batthyány hirneves familiához való hivséges indulatom és becsülésem inditott ezen nyomorult bújdosó állapotra. Mert ha én ezelőtt nyolcz esztendővel, Nagyságtokra való tekintetemből pápai kedves helységemből ki nem bontakoztam volna, emberi mód szerint szólván, megőszült koromban, cselédestől ilyen bújdosó állapotra nem jutottam volna, hogy *Pápán dolgom sem kint, sem bent nincsen.* Lássa azért Nagyságod kegyelmes uram az én szegény megőszült fejemmel mint cselekszik. De Nagyságod felől soha azt el nem hihetem, hogy a Nagyságod uri kegyessége arra bocsátná Nagyságodat, hogy azt, amire Nagyságodat némely fondorlók izgatják, Nagyságod ellenem és rajtam véghez vinné,

hogy ilyen együgyü embert mint én vagyok, Nagyságod valami módon megtréfáltasson. Ugy vagyon. Nagyságodtól, ilyen nagy gróf úrtól meglehet az. Én valamig bújdosom ezen múló világon, és valamig a halhatatlan emlékezetü Batthyány Ferencz urról Nagyságodat, mint őnagyságának természet szerint való fiát és minden erényeinek s világi javainak egyetlenegy törvényes örökösét, Isten szegény nemzetünknek és romlásra hanyatlott országunknak javára, virágzó méltóságban sokáig Nagyságodat megtartván, az emberek Batthyány Ádámnak, uruknak jó kedvvel hívni fogják, mindaddig őnagysága után Nagyságodat kegyelmes uramnak és patronusomnak ismerem és tartom, reménylvén azt, hogy a jó Isten a Nagyságod szivét még valaha hozzám megenyhíti, és szánakodó kegyelemre meghajtja . . ." Az önérzetes hangon írt levél nem tévesztette el czélját, semmi adatunk nincs, hogy Batthyány *ezután* bántalmazta volna az ősz püspököt.

Kanizsai számkivetésének hire messze földre elment, s mikor arról a híres-neves kecskeméti eklézsia értesült, mivel két év óta közöttük levő lelkipásztorát Bölcskei Pált az Uristen meglátogatta sulyos betegséggel és vénséggel, szemeiben megfogyatkozott s tanításra való ereje is megszünt: a város főbírája Kamarás Ambrus esküdt polgáraival együtt 1634 április 8-án kelt levelükben azon czélból keresték fel, hogyha tetszenék eklézsiájuk s maguk személye, tehát ne tartaná meg magát tőlük, hanem lenne őrállójuk és paizsuk szent Istenük templomában. Szeretettel kérik azért, hogy engedjen meghivásuknak, s bátorítják, hogy náluk nem kell félnie semmiféle üldözéstől, mert városuknak legfőbb s kedvesebb urai, mind hitünkön, vallásunkon valók. Egyik Rákóczy György erdélyi fejedelem, másik Barcsai János, harmadik Petróczy Pál. A fizetésre vonatkozólag azt irják, hogy az is tisztességes városukban. Végül arra kérik, hogy mivel iskolájuk rektorának az ideje is most telik ki, ha olyan tudományu és erkölcsü ifjú lenne Pápán, akivel megalkudhatnék, tehát az is kellene. Az előbbi agg lelkész Bölcskei Pál is, ugyanazon napról kelt levelében, tudatja Kanizsaival, hogy mivel az erőtelen vénség és a sok időtől fogva való betegség igen elnyomorította, kénytelen volt az eklézsia gondviseléséről letenni, kéri, hogy fogadja el a kecskemétiek meghivását, hol nem kell félnie az üldözéstől, lészen elégséges fizetése és főgondot viselnek reá fogyatkozás nélkül. Kecskeméti M. István dunapataji lelkész is egy április 9-én kelt levelében kéri Kanizsait a kecskeméti lelkészi állomás elfogadására.

A három levelet április 15-én adta át Körmenden Kanizsainak a kecskemétiek két küldötte, melyre még az nap megírta válaszát, hogy nem mehet. Ezt a levelet már csak azért is közlöm kivonatban, mert álláspontjának indokaival nemcsak meggyőz, hanem abból kitünik Pathay hirtelen való távozását, méltán elitélt meggyőződése is, melyhez hasonlóan, az adott alkalommal, ő nem cselekedhetett. „A kegyelmetek keresztyéni szeretetből irattatott levele — mondja a megszólítás után — énnekem Batthyány Ádám úr Körmend nevü városában, ma ugymint nagyszombaton érkezék kezemhez, melyből a kegyelmetek én hozzám való istenes indulatját elegendőképen megértettem, tudniillik, hogy kegyelmetek az Úr Krisztusnak, kegyelmetek között levő orthodoxa eklézsiájának Isten igéjének prédikálásával való igazgatásának gondját, becsületes meghivással énnekem ajánlja és értvén evangéliomi vallásom mellett reám érkezett bújdosó állapotomat annak elfogadására engemet kedvesen és kegyesen felkér. Akartam volna Tisztelendő uraim, ha a kegyelmetek levele más oly nap jutott volna hozzám, melyen a sok foglalatosságtul üresebb levén, választ reá bővebb beszéddel tehettem volna. De ma, a husvéti szent ünnepre való készületen kivül is, mennyi foglalatosságim voltak legyen, a kegyelmetek követi jól látta, és tanúbizonyságot is tehet róla. Magamat azért, amennyire ezen mostani alkalmatossággal lehet a kegyelmetek levelére hangolnám: legelőször a kegyelmetek énhozzám, ismeretlen emberhez Istentől indíttatott jó akaratját, elmémnek nagyobb buzgóságával köszönöm, hogy semmint vagy szóval kimondhatnám, vagy ezen levelemben megirhatnám. Az Uristen, ki minden jónak kegyelemből bőséges markú megtérítője, kegyelmeteknek ezen mostani, hozzám megmutatott kegyes indúlatját, ideje-korán magától, onnan felyűl alá szálló ajándékival megfizesse és térítse. Ezenkívül azt írhatom kegyelmeteknek, hogy noha itt ezen darab földön, bizonytalan és bújdosó állapottal vagyok, mindazonáltal nincsen abban semmi módom, hogy még most magam felől kegyelmeteknek derekas választ írhassak. Mivelhogy amely püspöki tiszttel, Isten az én atyámfiai között engemet méltatlanságomra felékesített, ahhoz hittel köteles levén, *valamig* az én atyámfiaitól illendőképen elnem búcsúzom, nem cselekedhetem tisztességem kára nélkül, hogy addig idő alatt magamat valahova igérjem. Hanem im Isten segedelméből Pünkösd havának 15-ik napjára a Marczal nevü folyóvíz mellett Cseglye nevű falúban (mely Pápához Sárvár felől egy mérföld) az én atyámfiainak

generális synodust hirdettem. Akkor ők együtt levén, minden bajaimat tisztem szerint kebelökben töltvén, tőlük elbúcsúzom és tisztemet, Isten úgy akarván, nekik visszaadom. Ugy osztán, annak a synodusnak elmulása után (ha lészen ki által) kegyelmeteket, elmémnek ezen kegyelmetektől felajánlott meghiváshoz minemü elhatározása legyen, bővebb szóval és nyilvábban bizonyossá tehetem. Akarnám, ha akkor, a mi megnevezett synodusunk napján és helyén, az én atyámfiainak szine előtt, kegyelmeteknek valamely becsületes követi jelen lennének, akikkel Isten az alkalmat úgy igazgatván, vagy az, hogy vizitálni kegyelmetekhez elmennék, vagy az, hogy tetszésem felől kegyelmeteket bőségesben bizonyossá tehetném. Több szóval most kegyelmeteket, terhes elfoglaltatásaim miatt nem terhelhetem, sőt még arra sincs időm, hogy az egyházi szent munkában tisztességére megvénhedett, és abból immár amint értem kifáradott, becsületes Bölcskei Pál uramnak magam irhassak, hanem őkegyelmét, ezen kegyelmetekhez irott levelemben atyafiságos szeretettel köszöntöm . . ."

Leveléből kitünik, hogy jól esett sok keserüséggel sujtott lelkének a kecskemétiek meghivása. De mennyire leverte a pápai vitézlő sereg és városi rendtől ezután öt napra kapott levél, melyet Barcza István és Pápai András vittek utánna, s mely öt pecséttel volt lezárva! Rövid szóval értésére adták, hogy ne igyekezzék hozzájuk menni lakni, mert úgy veszik észre, hogy most is, de jövendőben is, abból nekik sok kellemetlenségiek lehetnek, melyeket el akarván távoztatni, s óhajtván azt is, hogy a püspök becsülete is helyén maradhasson, elhatározták, hogy erről idejében értesítik. Kanizsai még aznap április 20-án válaszolt. A levél, — úgymond, — melyben Pápáról kitiltották s újabb számkivetésre vetették, kezéhez jutott, mely egyrészről igen megörvendeztette, mésrészről pedig igen megszomorította. Örült azért, hogy apostoli püspöki tisztét ily ékes koronával diszítik, hogy a Krisztus nevéért, a keresztyén vallásért szenvedhet. Nem tartja gyalázatnak, mert nem latorságért szenvedi, hogy olyan nevezetes városból mint Pápa kirekesztetett, tudván azt, hogy az emberek, ha valamely világi városból kirekesztik is, a mennyei dicsőségből ki nem rekeszthetik. Ha az Isten fia a hivekért nem szégyenlette azt, hogy a jeruzsálemi kapun halálra kivitték, miért szégyenlené ő azt, ha Pápa városából kitiltották, és annak kapuin, melyeken sok feslett életüek ki- s bejárnak őt nem bocsátják be. Nem történetből esett ez, mert megjövendölte a Krisztus, mikor ezt mondotta: lesztek —

úgymond — gyülölségesek az embereknél az én nevemért, a gyülekezetből kirekesztnek titeket. Örül azért ismételten, s vigad szivében, hogy az Uristen kegyelméből való választásnak jele, a világtól való meggyülöltetés, az ő méltatlan fején naponként megtetszik. De a Megváltó lelkének erősítése vele levén, az ő tisztességéért és keresztyén vallásáért, nemcsak Pápáról kirekesztetni, de még nagyobb károkat, sőt ha őfelsége úgy kivánja, halált is szenvedni kész.

De elszomorította a levél, melylyel Pápáról számkivetésre vettetett azért, mert nem olyan embertől kapta, akivel ellenkező vallásu, hanem azoktól akik néki azelőtt kedves hallgatói, most pedig püspöki tiszte alatt levő keresztyének, melyet nekik megirni, s reá küldeni nem illett. Ha a vele ellenkező vallásuak irták volna, örömmel mondhatná, hogy Pápáról kirekesztetett. De valahol bújdosásában azt a levelet előmutatja, abból az ellenkező tünik ki. Ha soha lelkitanítójuk nem lett volna, s most püspökük nem volna, hanem csak hite miatt oda bújdosott predikátor volna, igaz keresztyénségüket akkor mutatták volna meg, ha egész seregestül s gyülekezetestül a kegyes Csáky úrnál, köztük való megmaradhatásáért közben jártak volna. Sokkal inkább meggondolván azt, hogy nekik tizennégy esztendeig jámbor lelkitanítójuk volt, ifjúságának erejét, virágát közöttük eltöltötte, hol sok nyomorúságot is szenvedett, ha mindezt elgondolták volna, ha együgyü személye nem is, de püspöki tiszte, a pápaiak keresztyén hire megérdemelte volna, hogy köztük, saját puszta házában, asztaluk hulladékával holtáig eltartotta volna, és halálakor a külső temetőbe, ott nyugvó gyermekei mellé hideg testét tisztességesen elkisérte volna. *Lám a komáromi keresztyén gyülekezet Dobronoki Miklós püspököt, ki ifjúságának virágját köztük töltötte volt el, vénségére Érsekújvárból hazavitte, és noha vénsége miatt már nem szolgálhatott, mégis holtig tisztességesen eltartotta.* De nem azért neheztel reájuk, hogy nincs tehetségük a jó dologra, hanem azért, hogy a halandó emberektől való félelem úgy megnémította őket, hogy felőle s mellette ahol kellett volna, csak egy szót sem szóltak. Majd szemükre veti, hát ez a keresztyénség? hogy ne merjenek a hivek vallásuk püspöke mellett csak egy szót is szólni? Bizony ezzel igen megutáltatták magukat az ellenkező vallásuak előtt, mert azt gondolják, hogyha püspökük mellett nem mertek szólni, más alacsonyabb tanító mellett még úgy sem mernek. Sőt találkozhatnék olyan, ki magát evangélikus keresztyénnek tartja, kinek ha paran-

csolnának, reá vehetnék, hogy mostani lelkipásztorukat házából kivonják, és hátrakötött kezekkel előttük fogságra a várba behajtanák. Ha az ellenkező vallásuaknak valamelyik püspöke olyan próba alá vettetnék, mint ő, gondolnák-e azt, hogy azok püspökük mellett törvényes erővel és eszközökkel nem törekednének? Sokan közülük vele együtt szenvedni, és számkivetésbe menni készek lennének.

Kanizsai is azt hitte, hogyha a nemes vitézlő sereg mellette Csákyhoz egy kérvényt irt volna, hogy legalább addig mig valahova elmehet, Pápán megtűrte volna, sőt ezen felyül megis dicsérte volna őket, hogy püspökük mellett szót emelnek. Neki nem volt szándékában állandóan Pápán maradni, mert látta, hogy némelyeknek elméje elidegenedett tőle. De mivel az Isten őt méltatlan létére, együgyü attyafiai között püspökké tette, az volt a szándéka, hogy nekik zsinatot hirdet s ott szánakozásra méltó bújdosó állapotját azok elé terjeszti, és ha róla tehetnek s a dologban orvosságot találhatnak jó, ha pedig nem, püspökségét leteszi, tőlük búcsút vesz, s ezután Isten segítségéből gondot visel magára. Most is ez a szándéka, *mert lelkiismerete nem engedi, hogy püspöki tisztét cserben hagyván, ezen földről szegény Pathay uram után elbújdosék.* Im mikor Pápáról eljött a meghivókat kibocsátotta, attyafiait május 16., 17-kére Csöglére zsinatba összehivta, s ha úgy kell meglenni, ott leteszi püspök tisztét, s mivel sehol sem maradhat, erről a földről elbújdosik. Eddig is csak erre várt, s még csak annyit sem tettek meg, hogy legalább ezt kérték volna Csákytól, hanem e helyett kibucsuztatták Pápáról, melyért bocsásson meg nekik az Isten, nem kárhoztatja őket, mert tudja, hogy vannak ott sokan, kik mostani próbáin bánkódnak és szomorkodnak.

Ezek közé tartozott Czeglédi Pál lelkész, aki a püspök számkivetett állapotát őszintén feltárta Ákosházi Sárkány István kiskomáromi főkapitány előtt, melyre ez a vallásos úr április 11-én válaszolt, s tudatta Czeglédivel, hogy mikor a sereget összegyűjtötte, az arra kérte, hogy keresné föl Czeglédit püspök uram felől, akit szeretettel kéretnek és hivnak lelkészükül. Fizetése lenne a seregtül 125 forint, Sárkány Istvántól 20 forint, a viczekapitánytól 16 forint, ezenkivül a stóla. Mivel pedig a választ Czegléditől hiába várta, mert nem volt alkalma a püspök után Körmendre küldeni a levelet, nagy bizonytalanságban maradt. Maga Kanizsai erről a dologról semmit sem tudott. Sárkány István neki is jó patronus ura volt, bújdosásában hozzá fordúlt azért, s feltárta előtte szomoru helyzetét, melyből megértette a

buzgó úr, püspökének változó állapotját, s azon nagyon bánkódott, majd tudatja vele április 28-diki levelében, hogy már előbb, Czeglédi Pálhoz küldött levelében is kérte a kiskomáromi lelkészi állomás elfogadására, de azt nem juttathatták kezéhez, mert a Köveskutról irt leveléből látja, hogy még nem fordúlt Pápa felé; majd közli vele annak tartalmát, hogy mivel Paksi István lelkészük tőlük elbúcsúzott, azt a püspök állapotjára való tekintetből nem marasztották s így folytatja: „A becsületes sereg én általam kegyelmedet nagy szeretettel hivatja, az itt való egyházbeli tisztre, szivük szerint készek kegyelmedet bevinni. Én e szerint is irtam Czeglédi uramnak. Így levén uram a dolog, *kegyelmednek nem szükséges bújdosni, holott a mi kicsiny állapotunk szerint is, itt kegyelmednek tisztességes állapotja meg leszen, amellett oltalma is. Azért uram ezek meglevén, azt tartom, hogy kegyelmed, a kegyelmedre Istentül bocsáttatott juhait el nem hagyhatja, hanem mellettük megmaradni tartozik, kit ha kegyelmed nem cselekednék, talán ugyan, nagy számadásában is járna kegyelmednek Isten előtt.*“ Végül arra kéri, hogy bújdosói szándékának békét hagyjon, és a kiskomáromi becsületes sereg kívánságának engedjen, s fejetlen lábul, reá bizatott juhait el ne hagyja, hanem minél hamarább bizonyos választ adjon, de legalább is olyat, melyen a becsületes sereg megnyugodjék.

Nem ismerjük Kanizsainak ezen levélre küldött válaszát; ha irt, abban is bizonnyal a zsinatra halasztott, mint a kecskemétieknek tette.

Közelgetett a csöglei zsinat ideje. Kecskeméti István dunapataji, Bölcskei Pál kecskeméti lelkészek külön-külön, s Borsos Mihály főbiró esküdt polgáraival együtt, május 8-án kelt levelükben ismételve hivják a kecskeméti lelkészi állomásra Kanizsait... „nem félvén sem rettegvén semmit az idegen magistrátusoktól és azoknak vitézitől, mert oly gondot viselnek reá, hogy senki az ő akaratja ellen házához nem megy, s az üldözéseknek semmi hatalma nincs földükön.“ Végül arra is kérik, hogy egy jó indulatu, jámbor és tudós ifjut is szerezzen hozzájuk *iskolamesternek a pápai iskolából.* S tudatják, hogy a szentkorona eleibe két esküdt polgártársukat, Kecskeméti Nagy Jánost és Halasi Mihályt felbocsátották.

A zsinat május 16-án összeült Csöglén. Jelen volt a püspökön kivül 58 lelkész, rajtuk kivül névszerint fel van még sorolva 37, akik távol maradtak. Az első nap Kanizsai tartott egyházi beszédet II. Timóth. II. 8—14. felett, és a felavatandókat vizsgálta

meg, kik a Krisztus mindenütt jelenvalóságáról vitatkoztak, Letenyeinek Samarjai János Magyar Harmoniája ellen irt kirohanását sok hallgató előtt visszautasították. Az ujonnan felavatott lelkészek ezek: Samarjai János Kenesére, Bakó Benedek Kiskomáromhoz közel Sávolyra, Komjáthi István Tésenfára, Oletitz János a bagonyi német egyházba.

Második nap, az egész egyházi gyülekezet, az eklézsiák jelenlevő küldöttei, és számos jelenvolt hallgatók előtt a csöglei templomban tartott beszédében, gyöngéden megemlékezve különféle üldöztetéseiről, ünnepélyesen, nem könnyek nélkül lemondott Kanizsai sokszor megsiratott püspöki tisztéről, és hivatalosan bejelentette, hogy ennek az egyházkerületnek a pecsétjét a gyülés asztalára letette. Okot adott erre a közelebbi télen Batthyány Ádám által megkisérlett üldöztetése, mely miatt nem csupán a németújvári egyházból, hanem mindazokból ki kellett mennie, amelyek azon uradalomhoz tartoznak. Pápa városából is Csáky László zsarnokoskodása, és némely pápai urak hálátlansága miatt kiüzetett, s az egész dunáninneni kerületben nincsen illetékes helye, ahol tisztét teljesíthetné, s nem is adhatnak neki. Ezért elfogadja a hirneves kecskeméti eklézsia meghivását, s annak ezen csöglei zsinatra küldött két követével, kész útra kelni. Ezután helyéről felkelt és testvéreitől s az összes hallgatóságtól elbucsúzott, s mivel ezeknek köréből végképen elmenni és a templomból kimenni akart: lelkésztársai mindnyájan felállottak, lélekben egész gyülekezetül nagy buzgó szeretettel nyakába borúltak, s nagy esdekléssel minden igyekezetükkel kérték, hogy őket, mint attyafiait, dolgaiknak oly nagy örvényében ne akarja elhagyni. De nem akart maradni a templomban, sőt onnan végképen eltávozni készült, azomban lelkésztársai kibocsátani nem akarták, végre abban állapodtak meg, hogy előbb ünnepélyesen kötelezze magát, hogyha tiszteletteljesen hivják a határozat meghallgatására közibük megy, s annak aláveti magát. Ekkor egy szivvel és lélekkel azon határozatot hozták, hogy Kanizsait felkérik, álljon el szándékától, helyét, ahonnét felkelt és püspöki tisztét, melyről lemondott, az összes jelenlevőknek egyakaratu óhajtása, kérése és kivánsága szerint ismét foglalja el. Végre a sok kérés és kivánságnak engedett, s helyét sok könyhullatások között ismét elfoglalta.

A zsinat ezután úgy rendelkezett, hogy a kiskomáromiak kérésére Kanizsait oda engedte lelkésznek, de hogy a kecskemétiek kérését is részben teljesíthesse, Paksi Istvánt ajánlotta nekik lel-

készül, a következő levélben: „. . . Illendő tisztelettel és keresztyéni szeretettel vettük a kegyelmetek levelét és amellett a kegyelmetek becsületes követinek előbeszédéből is megértettük a kegyelmetek istenes kívánságát az iránt, hogy a mennyei tudománynak kegyelmetek között félben szakadás nélkül való megmaradására igyekezvén, a mi istenfélő s kettős tiszteletre méltó és hitünk ellenségeinek kegyetlenkedéseinek habjai között hányattatott püspök urunkat, bujdosó állapotját megértvén, rajta való kegyes szánakodásból, közülünk kegyelmetek magának lelki tanítóul elbocsátani kivánná. Mely kegyelmetek jókivánságának, hogy minden részben a magunk akaratját nem vethettük alá, arról a kegyelmetek képmutatás nélkül való keresztyéni kegyességétől bocsánatot várunk. Mert noha úgy vagyon, hogy ő kegyelme a mi becsületes püspökünk, hitünk ellenségitől naponként nem kevés háborgást szenved, mindazonáltal abban sem ő kegyelmének, hogy kicsiny seregünket elhagyhassa, sem pedig minekünk, hogy ő kegyelmét közülünk kibocsáthassuk, alkalmatosságunk és módunk nincsen. Mivelhogy itt, a mi nyomorult földünkön oly bajos és foglyos harczu a mi állapotunk, hogy előttünk forgódó gyakorlott lelki vezér nélkül annyira nem lehetünk, hogyha még maga is kegyelmetek a mi szánakodásra méltó külömb-külömbféle terhes ügyünket meglátná, nemhogy ő kegyelmét kimenni és minket ő kegyelmétől megfosztatván, árvaságra és mintegy fejetlen lábságra hagyattatni és jutni kivánna, de sőt inkább ha ott kegyelmetek között volna is, a lelki harczra közinkben elküldvén, amiben lehetne, kegyelmetek bennünket megsegíteni igyekeznék. Mert itt a mi állapotunk olyan, hogy minden emberi védelemtől megfosztottak levén, vallásunknak kétféle kemény ellenségével kell szüntelen harczolnunk, amelyre való tekintetből országunknak egyik tartományában sem itéljük szükségesnek lenni a jó látott, hallott, gyakorlott lelki vezért, mint itt miköztünk. Ha ő kegyelme ilyen szorgos és foglyos lelki harczunkban és ügyünkben közülünk valahova kibontakoznék, azzal az ő kegyelme kibontakozásával a mi vitézkedő seregünk igen megbomlana, ellenkezőinknek pedig mind szivük megvidulna, s mind szájuk a mi megcsufoltatásunkra megnyittatnék elannyira, hogy azt kezdenék mondani, hogy minket is seregestül, közülünk féltében kifutott püspökünk és vezérünk után rövid nap elfutamtatnak és iramtatnak. Mennyi nagy kárára lenne a mi tractusunknak, az ő kegyelme közülünk való kimenetele, kegyelmetek eszessége könnyen megitélheti. *Melyről mi ezen kerületben levő eklézsiáknak előkelhető*

tagjaival együtt tanácskozván, noha eléggé ő kegyelme a háborgatásnak habjaitól hányattatik, de semmiképen magunkat arra nem birhattuk, hogy szünetlen harczoló seregünknek eloszlására magunk közül kibocsáthassuk és ő kegyelmét is — magában azt jól meghányván-vetvén az ő Istentől vett tiszte mit kivánjon — az ő kegyelme, lelkiismerete és istenifélelme semmiképen arra nem bocsáthatta, hogy ilyen veszedelmes állapotunkban bennünket elhagyhasson, és elhagyván, magát mint valami béresnek lenni megmutassa. Oly bizodalmunk vagyon azért nekünk a kegyelmetek hozzánk való szeretetihez, hogy nemhogy kegyelmetek ezen dologbeli fáradtságának és költségének haszontalanságban való juttatásáért reánk valami módon neheztelne és tőlünk megidegenedésre vetemednék, sőt inkább keresztyéni tiszte szerint, Isten előtt való imádkozásában rólunk megemlékezik, hogy ezen lelki bajviadalban az Urnak jobb keze velünk munkálkodván, naponként győzödelmeskedhessünk. Noha azért ezen kegyelmetek kivánságának beteljesítésében magunk terhes kárával kegyelmeteknek nem kedveskedhettünk, mindazonáltal, hogy a kegyelmetek követinek fáradtsága minden részből haszontalan ne lenne, a jó Isten előre való gondviselése úgy igazgatván a dolgot, *im küldöttük kegyelmetekhez egy atyánkfiát, úgymint Paksi István urunkat, ki ez ideig egynehány esztendők elforgása alatt a kiskomáromi vitézlő seregnek, kik közé püspök urunkat rendeltük, minemü kedves lelki tanítója volt legyen,* kegyelmetek a kiskomáromi főkapitánynak, Sárkány István urunknak felőle irt leveléből, melyet bizonyítvány helyett megtekintés végett kegyelmetekhez elküldöttünk, kegyelmetek elegendőképpen megértheti. Reményljük azt, hogy noha külső tekintetre nézve személye együgyü, mindazonáltal tudományával, amelylyel Istentől fel vagyon ékesíttetve, kegyelmetek megelégszik és rajta megnyugszik . . .“

Kanizsai maga is irt a zsinat harmadik napján a kecskemétieknek egy mentegetődző levelet; pironkodva irja, úgymond, mert nagyon restelli, hogy érette tett fáradtságuk és költségük kárba veszett, de nem tehet róla, nem rendelkezhetett szabadon önmagával, megmaradt ezen a nyomorúlt földön, előbbi bajos, harczos és nehéz ügyü püspöki tisztében, nem a maga akaratjából, hanem hathatós kényteleníttésből és kényszerítésből, reá esett a lelki attyafiainak szent koronája, és a kerületében levő eklézsiák küldötteinek a zsinaton jelen volt serege. Esedeztek, reménykedtek, hogy ilyen veszedelmes ügyükben és harczukban, lelki hadnagyuk levén, ne

hagyja el őket farkas kaszára, s annyira rákötötték siránkozó kérésükkel magukat, hogy meggyőzetett általuk, s elgondolta azt, hogyha ellenségeitől való háborgatás miatt elhagyja őket, megbántja az Istent, megsérti lelkiismeretét, mert okot szolgáltatott arra, hogy az a fő sereg, melyet ezideig az Úr erőtelensége által igazgatott, eloszlik, elszéled. Pedig oly félelmes, terhes és együgyü helyre rendeltetett, hogy az a hires-neves Kecskemét mellett, csak olyan, mint egy falú. Ha rajta áll, inkább választotta volna magának lakásul Kecskemét városát, hogysem mint a pogány orra előtt levő s mint valami jég hátán épittetett Kiskomárt. De másként nem tehetett. Míg él, hálaadó emlékezettel megtartja a kecskemétieknek iránta tanusított kegyes jóindulatát.[1]

A számkivetett püspök tehát Kiskomáromba költözött a csöglei zsinat határozata szerint, még pedig mindjárt a zsinat végződésével útra kelt ezen egyház képviselőjével, Koszorus Péter úrral, s már 1634 május 20-án szerencsésen ide érkezett. Másnap, vagyis május 21-én, a menybemenetel előtti vasárnapon megtartotta első egyházi beszédét János evangélioma XVI. részéből vett alapigéről: valamit kértek az atyától az én nevemben, elveszitek. Családját aug. 18-án költöztette át végképen új lakhelyére.

Itt is, mint már 1617-ben Pápán, szervezte az egyház presbitériumát, eleikbe adta tisztüket, s mindezt gondosan feljegyezte az anyakönyvbe. Mint fentebb a pápait, úgy közlöm itt a kiskomáromi egyház presbitériumának névsorát és a Kanizsai által irt szabályzatot, hogy a presbitérium első szervezetére vonatkozó dunántúli intézkedések együtt legyenek. 1634 aug. 26-ról irja a kiskomáromi egyház anyakönyvében,[2] hogy ennek az eklézsiának igazgatására egyházi tanácsosok állittattak:

1. Szabatoni János vajda
2. Baranyai János vajda
3. Balassa Benedek vajda
4. Récsei András vajda
5. Koszorus Péter
6. Pósa vajda
7. Bornemissza György
8. Barbély Péter
9. Barbély István
10. Bocskai András
11. Turós Miklós.

Egyházfiak: Szalai Pál, Kecskeméti László, György Deák.

---

[1] Ugyanott.

[2] Megvan a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában, bemutatta Révész Kálmán a Prot. Szemlében.

Ugyanezen napról irja, hogy a templomba az egyházfiak által összehivatta az egyházi tanácsosokat, köztük jelen volt Tóthi Lengyel Farkas alkapitány uram is, és előttük az egyházfiak tisztit renddel felolvasta és őket tisztükben megerősítette. Ez a szabályzat a következő:

Az egyházfiaknak a templom, prédikátor, iskola és rektor körül való kötelességei.

A templom körül.

Szombat napokon és egyéb fő innepnapok estéjén, az iskolabeli deákgyermekekkel, a templomot megsöpörtessék, tisztogattassák. És olyankor vagy mindketten, vagy csak egyik is jelen legyen; pókhálót a falakról letisztitson, és azon legyen, hogy a templom csinosan megsöpörtessék s tisztogattassék, hogy valamely jövevény embernek szeme benne meg ne ütközzék, hogy felőlünk gonosz itéletet tenne.

Templombeli szertartásoknak idején kívül, hogy a templom ajtai betéve és szegezve legyenek, arra gondot viseljenek.

A templom kulcsa a prédikátornál álljon.

Estvéli könyörgéskor a gyertyát (melyet az alamizsnapénzből kell szerezni) gyertyatartóban a prédikáló székre szép módjával feltenni és (kiváltképen) onnan levenni s eloltani az egyházfi gondja lészen.

A templomra, ha valami épület kivántatik, arra az egyházfiak viseljenek gondot és ők találják meg felőle, necsak a sereg biráit, hanem még a főgondviselő uraimat is.

Minthogy a keresztelő medenczének a templomban kell tartatni, ha mikor keresztelés leszen, keresztelni való vizet közülük egyik a medenczébe töltsön.

A gyóntatás elvégződvén, az asztalról kannát, kelyhet, abroszt, és egyéb ahhoz valót, jó módjával felszedessen és a prédikátor házához hozasson.

A templomban való székeken, ha mit intézni kell, arra gondjuk ő nekik legyen. Ő hirük és akaratjuk nélkül senki a templomba új széket ne csináltasson, se ki ne vitessen, se egyik helyből másikra ne tehessen.

Székeket a templomból valamely lakodalmas házhoz kivinni szabad ne legyen.

A templomot gyakorta meglátogassák és ha annak táján valami csinosítást kivánó dolgot látnak, arra hiven gondot viseljenek.

A harangkötélre való gondviselés is az ő tisztük lészen.

A prédikátor körül.

A hetedszakai predikáczión, avagy reggeli és estvéli könyörgésen, ha melyik jelen leszen, ugyanazon templomban a prédikátorral szembe legyen, hogy, ha valamit parancsolni akar, neki megjelenthesse.

Ha valakit prédikátor uram, valami oly okból maga eleibe akar hivatni, ő közülük hol egyik, hol másik által hivassa.

Ha valami oly dolgot tisztviselő urainnak izenni akar, ő általuk, avagy olykor biró uraim közül valamelyik által izenjen.

Az egyházi tanácsok, mikor a szükség kivánja, ő általuk gyüjtessenek egybe.

Ha valaki a halott temetéstől, avagy esketéstől való fizetést sokára halasztaná, prédikátor uram ő közülük valamelyik által kéresse meg.

Ha a prédikátor háza táján valami épület kivántatik, önekik adja tudásukra.

Ha a prédikátor zsinatba, vagy az eklézsiáknak dolgában oda föl utra akar indulni, kisérők felől tisztviselő uraimat ő általuk kell megtalálni és Isten után, az ő forgolódásuk által legyen az utra illendő tisztességes készülése és indulása.

Ha valamely nevezetes prédikátor, valahonnan prédikátor uramhoz ide jön, mind a két egyházfiu (hivattatván) mindjárt ő kegyelméhez eljöjjön és amiben kivántatik, ő kegyelme körül forgolódjék, hogy az ő forgolódásukkal kedves embere előtt tisztelkedhessék.

Azonkivül, ha mi oly illendő dolgokban prédikátor uram az ő szolgálatjukat kivánja: az ő maguk dolgának káros hátramaradása nélkül jóakarattal szolgálni tartozzanak.

Az iskola és iskolamester körül.

Az iskolának épületire is ők viseljenek gondot és ha valami épület hozzá kivántatik, ők szorgalmazzák felőle a fő tisztviselő uraimat.

Az iskolamester fizetését is a diák gyermekek tanításától, ha kik megfizetni vagy nem akarnák, vagy sokára halogatnák, ők az adósuktól megkérjék, és rajtuk megvegyék. Ha pedig ők meg nem

vehetnék, úgy azután biró uraimnak megjelentsék, és azok kapitány uram és a vitézlő sereg erejével, az iskolamestert megelégíttessék.

Hasonlóképen a halott pénzt is, ha ki nékie meg nem adná, az egyházfiú valamelyik tartozzék az adóstól megkérni.

Némely külső dolgok körül.

Ha valamely nevezetes embernek történik ide bejövete, annak szállására, mindketten elmenjenek az egyházfiak, és a templom épületire tőle tisztességesen alamizsnát kérjenek.

Ha történik, hogy az itt való gyülekezetbeli valamely alkalmas értékü ember, halálos ágyban levén, testamentomot teszen, azt prédikátor uram szavával becsületesen megintsék, hogy a testamentom tételében, a szentegyházról se legyen feledékeny, ha nem az ő értéke szerint, annak is épületire, valami piczint, az ő javaiból szakasszon és hagyjon.

A perselyládácska minden vasárnap és fő ünnepnap a reggeli predikációkor a belső vár kapujába kitétessék, hogy belé a keresztyének jó akaratjukból alamizsnát hányjanak. Amely alamizsna prédikátor uram gondviselése és sáfársága alatt legyen.

Végül teljes tehetségük szerint, Isten segítségéből az egyházfiak azon igyekezzenek, hogy az ő tisztükben az itt való kicsiny eklézsiának használjanak.

A keresztelésről való regulák.

1. Mikor keresztelő leszen, azt a bába, vagy az előtt való nap estve, vagy azon nap reggel, templomba menés előtt a tanítónak megjelentse.

2. A keresztelés rendszerint legyen a templomban, rendkívül olykor a parochiális házban.

3. keresztelésnek rendszerint való ideje: a reggeli könyörgés, avagy predikáczió elvégződése után való idő.

4. A megkeresztelendő gyermek, a könyörgésre, vagy a predikáczió végére a templomba felhozattassék, hogy a tanítónak sokára reá várakozni ne kellessék.

5. Az egyházfiak közül egyik a medenczébe keresztelni való vizet hozattasson.

6. A gyermeknek atyja, ha valahová nem küldetett, nem ment, a keresztelésben jelen legyen és gyermekére nevet ő maga adjon.

7. Férfiú gyermeknek két férfiú és egy asszony, leányzónak pedig két asszony, egy férfiú komái legyenek.

8. A komák ne gyermekek, hanem ugyan emberszámot tevő keresztyén tisztességbeli személyek legyenek.

9. Magától különböző valláson levő embert senki komaságra el ne szólítson.

10. A megkereszteltetett gyermeknek keresztségének napja, neve, attyának és komáinak nevük ezen protocollumba beirattassanak.

11. A komák a Mi Atyánkot, a Credot és Tizparancsolatot tudják és ha a tanító kivánja, el is mondani tartozzanak.

12. A komák a reggeli könyörgésen avagy predikáczión jelen legyenek, és az elvégeződvén, ugyanott maradjanak és őket a bábaasszony a keresztelésnek napja előtt estve a komaságra való hivatal felől tudósítsa.

13. Ha valamelyik komaasszony leány leend, a tanítónak ő neki eleibe vetendő kérdésire a Catechismusból megfelelni tartozzék.

A házasságról.

I. Házasságszerzők nem valami vén asszonyok, hanem emberséges, értelmes, sőt ugyan egyháztanácsbeli emberek legyenek.

II. Addig annak megszerzésében el ne induljanak, míg a tanítónak hirré nem teszik, és ha az javallandja, úgy osztán Isten segítségéből indítsák el a dolgot.

III. Valaki titkon mennyegzőt szerez, azaz valakit asztalnál való bor ital közben, részeg korában estve nem bátorságos órakor megházasít, és valakit vagy leányzónak, vagy asszonyállatnak erővel magától maga azt ki nem adván, kezét kiveszi, és valamely személyhez való házasodásra fenyítékkel, ijesztéssel, szitokkal, fölöttébb való untatással készteti, (holott a férjhez való menetelnek szabad jóakaratból kell lenni, véghez menni) egyházi büntetés alá vettessék.

IV. Idővel házasságra alkalmatlan leányzót, azaz tizennégy esztendősnek alatta senki férjnek ne szerezzen.

V. Idővel egyenetlen személyeknek össze szerzésében, aki tisztességbeli ember, eszköz ne legyen.

VI. Szombaton, vasárnap, fő innepnapokon, se adventben házasságszerzés ne legyen.

VII. Ismeretlen jövevény idegennek, ezen mi helyünkben

senki házastársat, hasa, torka kedvéért ne szerezzen, hanem az a jövevény, a tanító eleibe hivattassék, ki ha kívánja, tartozzék az igaz járatbeli voltáról, onnan, ahol azelőtt lakott, pöcsétes bizonyság levelet hozni.

VIII. A templomban való meghirdetés nélkül, a házasulandó személyek meg ne esküdtessenek. A meghirdetés rendszerint legyen a vasárnapi reggeli predikáczió végében, a mennyegző előtt legfeljebb tized, legalább harmad, avagy negyed nappal.

IX. A megesküdtetés azon napon legyen, amelyen a mennyegzői lakodalom. Amely napokon és időben a mennyegzőt tartani tilalmas, azon napon és időben az esküdtetés se legyen.

X. Mennyegzőt tartani Szombaton, Vasárnap, Hétfőn, Adventben, Karácsony, Husvét, Pünkösd hetiben és egyéb fő ilyen innepnapokon legyen tilalmas.

XI. A házasulandó személyeknek megesküdtetése legyen reggeli időn, éhomra, rendszerint a templomban, a könyörgés avagy predikáczió után. Melyről a vendég-hivó, vagy valamelyik szerző ember, vagy az előtte való nap estve felé, vagy azon nap reggel, templomba menés előtt a tanítónak hirt tegyen, hogy ő magát tudja hozzá tartani.

XII. Senki az ő leányát idegen valláson levő legénynek el ne házasítsa.

XIII. Az esküdtetésnak napján, a predikáczión, avagy könyörgésen, a házasulandó személyek jelen legyenek, mindazokkal, kiket a hivatalos vendégek közül a megesküdtetéskor magukkal jelen lenni kívánnak, kiket a vendég-hivó arra, hogy az esküdtetéskor jelen legyenek, elhirdessen.

XIV. A menyasszonyt, a nyoszolyó asszonnyal és nyoszolyó leánnyal együtt egynehány tisztességbeli asszonyok becsületesen a templomba a könyörgésre, avagy predikáczióra bekisérjék és hozzák.

XV. A könyörgés, avagy predikáczió elvégződvén, a házasulandó személyek, velük levőkkel együtt a megesküvésre előálljanak.

XVI. Az esküdtetéskor a szerző emberek, vagy mind a ketten, vagy ha valami kénytelenség miatt nem lehet, csak az egyik is, jelen legyenek, mivelhogy a házasulandóknak szabad személyvoltukról, őnekik ott akkor felelniök kelletik.

XVII. Ha a menyasszony leány leend, tehát a megesküdtetésnek napja előtt való napon, a tanító eleibe, másod avagy harmadmagával jönni, és a Catechismusban amit és amennyit tud, elmondani tartozzék.

XVIII. A házasulandó személyeknek, a megesküdtetés után nevük, megesküdtetésnek napja és a szerző embereknek nevük ezen protocollumba beirattassék.

Mint érdekes és a valláserkölcsi élet jellemzésére vonatkozó adatokat felemlítem, hogy Kanizsai 1635 julius 2-ről, ezt irta naplójába:[1] „hozta én hozzám Nárdai Mátyás biró uram az én dijlevelemet, melyen a tisztviselő uraimnak szintén kilencz pecsétjük vagyon. Melyben *az itt való eklézsiának külső igazgatására néző ilyen dolgok, az én kivánságom szerint vannak megerősíttetvén:*

1. Hogy a lelkével való káromló szitok megtiltassék s büntettessék.

2. Vasárnapokon s egyéb fő innepnapokon a kapun ki s be szekérrel való járás, tere hordozás meg ne engedtessék.

3. Vasárnap, míg a délesti predikáczió tart, a korcsmán senkinek bort ne adjanak.

4. Azonképen egyéb napokon estve nyolcz óra után, bort árulni ne legyen szabad.

5. Minden esztendőben két-két egyházfiak, egyik a lovas, másik a gyalog rendből, prédikátor uram mellé választassanak."

Saját egyházának példás rendben való tartásán és kormányzásán kivül, Kanizsai fő gondoskodását a somogyi egyházak rendbe szedésére fordította. Fájdalommal tapasztalta ugyanis már két évtizeden keresztül, hogy ezek részint a török uralom alatt levő helyzetük, részint más okokból, nincsenek úgy oda nőve az egyház testéhez, mint kellene, s ennélfogva nincs meg bennük az együvé tartozandóság érzete, hiányzik az a közszellem, mely gyámolítja az erőtelent, pártját fogja az üldözöttnek; nincs függés, mely miatt felbomlott a rend. Mindezeknek orvoslása végett *1634 junius 7-ikére zsinatot hirdetett Kiskomáromba.* Ennek lefolyását már csak azon indokból is bővebben ismertetem, mert belsősomogyi egyházmegyénkről ez az első legrégibb rendszeres feljegyzés, s ezért méltó arra, hogy itt közöljem:[2]

Jelen volt a zsinaton Kanizsai Pálfi János püspök, kiskomáromi lelkészen kivül 20 somogyi lelkész, névszerint:

Laskói Sándor, alesperes, nagybajomi-,
Fider Mihály presbiter, csurgói-,
Laskói Máté, ötvösi-,

[1] Ugyanott.

[2] A dunántúli egyházkerület jegyzőkönyvéből.

Szombati György, ujlaki-,
Szomajomi Gergely szomajomi-,
Balassa János mérői-,
Heves Iváni Orbán hedrahelyi-,
Jobbágyi István böhönyei-,
Pelsőczi András tapsonyi-,
Zalátai Péter kisbajomi-,
Szántói István szentbenedeki-,
Kisvárdai János gigei-,
Bakó Benedek sávolyi-,
Fábri Pál karosi-,
Horváth Pál gelsei-,
Herczegszőllősi János galamboki-, ki a hajduk által vitetett be,
Szeremlei Tamás hetesi-,
Doktorics István egresi-,
Komáromi Pásztor István aszalói-,
Séllyei András szentmiklósi lelkész.

Távol voltak:

Keszői Benedek csoknyai-,
Simonfalvai Benedek jádi-,
Sági Miklós lábodi-,
Visontai Ferencz visontai-,
Koncz Imre korpádi-,
Pápai János sámsondi-,
Révkomáromi Mátyás görgetegi lelkészek.

De mint mindjárt látni fogjuk, még sem 28, hanem 39 volt a somogyi egyházak száma, s itt 11-nek a lelkésze nincs megnevezve.

Már az 1612. évi köveskuti zsinat VI. czikke elrendelte, hogy az esperesek, vagy az egyházak felügyelői, a hűségük és felügyeletük alá helyezett egyházakról és az azokban tanító lelkipásztorokról bizonyos névjegyzéket készítsenek. Hasonlóképen a püspök is, mint az esperesek között legelső, a körülötte levő egyházakat gondozza, irányítsa és kormányozza. Kanizsai tehát elkészíttette a kiskomáromi esperességhez tartozó egyházak jegyzékét, s azt beiratta ezen gyülés jegyzőkönyvébe, a legelső helyre, amint következik:

Kiskomárom várában levő egyház.
Magyarád.
Karos.
Galambok, Récse, Pósfölde.
Kiskomárom városi eklézsia.
Vid.
Tapsony, Szakácsi, Merke.
Inke, Déd, Vése.
Böhönye, Dánod, Kisfalud.
Nagybajom.
Kisbajom, Kutas.
Eötvös, Kóny, Belök, Szob.
Korpád, Szabás.
Lábod, Hosszúfalu.
Ujlak, Ujnép, Visonta, Aracs.
Szentkirály, Görgeteg.
Csokona, Györgyeös.
Csurgó, Nagy-Marton, Alsok.
Sarkad, Czente.
Szenta, Bolhás.
Segesd, Kis-Marton.
Csököl, Jákó.
Gige, Ó-Telek.
Hederhel, Hencse, Visnye és Kadarkut.
Szent-Benedek, Pacza, Szelna.
Szomajom, Kisasszond.
Mérő, Ujlak, Keczel.
Hetes.
Csoknya.
Jád.
Egres, Várda.
Aszaló.
Szomodor, Atád.
Szent-Miklós, Mernye, Eczön.
Kethel, Must, Sári, Magyaré.
Keresztur, Berény, Szentgyörgy.
Sámsond.
Marczali, Gomba.
Sávoly, Marót.

Ezen jegyzékben az egy sorban levő egyházak, egy lelkészi állomást képeztek, de nem feltétlenül az első helyen jelzett egyház volt a székhely. A távollevők között Visontai Ferencz visontai lelkészül van megnevezve, az egyházak jegyzékében pedig ez harmadik helyen áll. Gelse nincs felvéve az anyaegyházak közé, pedig lelkésze jelen volt a zsinaton, s neve után azon jelző áll: „gyermek“. Mint mindjárt látni fogjuk, ez azért nem szerepel a jegyzékben, mert ág. hitv. ev. egyház volt. Üresedésben volt a következő nyolcz lelkészi állomás: 1. Kiskomárom városi. 2. Vid. 3. Inke, Déd, Vése. 4. Csokona, Györgyös. 5. Szenta, Balhás. 6. Szomodor, Atád. 7. Kethely, Must, Sári, Magyaré. 8. Keresztur, Berény, Szentgyörgy. Az ágostai evangélikusok által elfoglaltattak: 1. Marczali, Gomba. 2. Segesd. 3. Somogy. 4. Puta. 5. Söjtör. 6. Hahót. 7. Gelse.

Bizony akkor is volt ezen nagy kiterjedésü egyházmegyében elég elintézni való ügy, a felvett jegyzőkönyv nyomán ezekről nyerhetünk tudomást, s láthatjuk meg abból a harmadfél századdal ezelőtt tartott egyházmegyei gyülés lefolyását:

Egy sávolyi Magyar Mihály nevü vén ember, Bakó Benedek *ottani predikátort éktelenül megszidalmazta.* A lelkész mellett Orvos Péter, Tóth Mátyás, Tóth János, Nagy Imre, Kós Lukács, Pandur György sávolyi polgárok bementek a gyülésre, valamint a szitkozódó embernek fia anyjával együtt, Sárkány István szolgája Bolla János mellettük levén. Az ügy tárgyalását elhalasztották, mivel Sárkány István nem volt odahaza, a polgár pedig az ő jobbágya volt. A lelkész felől megkérdezték a hallgatókat, akik semmi rosszat nem tudtak felőle mondani, sőt dicsérték. A prédikátor jelentette, hogy a parokhiális ház sározatlan, födetlen, a kert kerítetlen. A szentegyház földjét kiadatni kivánja. A lélekmondást igen gyakorolják. A lelkész fizetése: mindenki ad tiz-tiz pénzt. Három hold földet háromszor megszántnak, s bevetik. Minden házas ember, kinek igavonós marhája van, ad egy-egy köböl buzát. Zsellér, kinek igavonó marhája nincs, fél köblöt. A predikátor számára elegendő szénát kaszálnak s behordják. Minden háztól adnak egy-egy kaszást, szénagyüjtőt. Vetését megaratják s behordják. Ezen zsinaton Marót mint leányegyház, Sávolyhoz rendeltetett. Miután a lelkészt a következő évre is kérték: oda engedte és ajánlotta a zsinat. A prédikátor azt kérte, hogy a három hold buza mellett, egy hold rozsnak való földet is szántsanak. Igérték, hogy felavatása költségeiből egy tallért megtérítnek neki. Ime ennyiből állt a XVII. században egy magyar református lelkész fizetése falun, s tisztességesen megélt belőle.

Horváth Pál gelsei lelkészről. Ez igen ifju és gyermek szabású kiskomáromi fiú, Csillag Dávidnak sógora, kit ezen ideig maga helyett Gelsén tartott és a fizetést maga felszedte. A zsinat Szentára rendelte és Fider Mihály csurgói lelkészre bizta, hogy ahhoz közel levén, vigyázzon reá. A püspök megengedte neki a predikálást, de a keresztelésre nem engedett s nem is enged neki szabadságot, míg haját illendőképen nem neveli.

Pelsőczi András a tapsonyi eklézsiából a Somodoriba rendeltetett, Tapsonyba pedig Fábri Pál Karosból, a galamboki egyházba Heves Iváni Orbánt küldték.

Koczkás Györgyöt a kiskomáromi egyház harangozóját Kanizsai nyilvánosan megintette, hogy a templomi székekkel ne rendezkedjék, és magát oly dologba, mely őtet nem illeti, ne ártsa és ne avassa.

Jobbágyi István böhönyei lelkészről. Mikor látja, hogy valamelyik hallgatója szőlőjébe pinczéjéhez megyen, utánna elballag,

melyért neheztelnek reá. Borral, fazékkal mivel kereskedik. A tanításban, katekhizálásban szorgalmatos. A böhönyeiek emberségtelenek a pásztorukhoz. Fizetés: Böhönyéről és Dávodról 14 forint, 27 köböl buza. Minden szőlős ember két-két pint bort ad, három hold szántás, öt szekér széna, egy-egy szekér fa. A parokhiális háznak nincs ajtaja, a fala sározatlan. Képviselők voltak Böhönyéről Illés Balázs, Dávodról Kati Gergely. Megizente a püspök általuk, hogy az ajtót megcsinálják, a ház falát megsározzák.

Balassa János mérői lelkészről. A tanulásban igen tunya, rest, hetetszaka nem tanul, hanem szőlőjében pepecsöl, csak vasárnap reggel kapja elő a könyvet, ütve-vétve olvassa el a beszédet. Haszontalan tanító. Restsége miatt Keczel elszakadott tőle. A mérőiek igen pápistás emberek. A mérői eklézsia képviselője Dóczé Péter, nem mondott semmi rosszat a lelkészről. Nincs rosszabb parokhiális ház az egész Somogyban, mint a mérőieknél való. A mérőiek elhagyták a pásztornak való szántást. A három falu szántott neki hat holdat.

Kisvárdai János gigei lelkészről. Sebestyén Farkas gigei képviselő, megkérdeztetvén a lelkész felől, nem hozott elő mást, minthogy kevés bortul hamar megrészegedik, és magával nem bir, magát megmértékleni nem tudja. Amiatt, hogy felesége gyanut ébresztőleg munkálkodott, kellett neki Somodorból Gigére költözni. Józan korában jámbor, és tisztében szorgalmatos. Ha bele aszhatik a boritalba, azt sem tudja mi elég, mi nem elég, mignem kidül belőle. Inteni kell, hogy hallgatói előtt magát mérsékelje. Mondotta, hogy örömest ha lehetne bort nem innék, de nem lehet, nem tartóztathatja meg magát, kiváltképpen, ha egyszer vagy kétszer iszik. A püspök atyailag megintette, hogy amennyire csak lehet, magát megjobbítsa. Fizetés: 14 forint, 30 köböl buza, 3 hold szántás. A lelkész panaszkodott, hogy a pelengért nem csinálták meg, lölkével igen szitkozódók, a parokhiális ház födetlen.

Heves Iváni Orbánról. Megrészegedik, megkábul a bortól s megszidja az embert. Józankorában tiszta jámbor ember. A pógárt, ha megrészegül kicsinyre becsüli. Minden eddig való fogyatkozási feledékenységgel eltemettetnek, mivel újjonnan most adta magát közinkben; életének megjobbítása felől atyailag megintetett. Annak a hitnek formája szerint, mellyel ki-ki minden az 1629. esztendőben a körmendi zsinatban püspök urunkhoz és szénior urainkhoz való engedelmességét ajánlotta, keze beadása alatt: Heves Iváni

Orbán és Kisvárdai János, püspök urunk kezén megesküdte nek kezük beadása alatt.

Pelsőczi András tapsonyi lelkész jól viseli magát, jámbor atyafiú, de mivel szegény és ruhátlan, Szomodorra kell áthelyezni.

Zalátai Péter kisbajomi lelkész, mikor részeg, összevész a polgárokkal, késhez is kap. Azelőtt evangélikus volt, Csepregben avattatott fel, de Nagybajomban Laskói Sándor proszénior kezén a mi vallásunkra több lelkész és hallgatók jelenlétében megesküdött. A többit most elhallgatva, hadd álljon még itt Szeremlei Tamás hetesi lelkészről való feljegyzés:

Magánál alább valót megutál, magánál tudósbat rágalmaz. Egyik minisztert a másik előtt rágalmazza és közköpülködik. Megkell szólítani, hogy más minisztert ne rágalmazzon. Nem hogy a prédikátor mellett szólna, de inkább a hallgatót ellene biztatja. Irigy ember. Ha más pásztort dicsérnek, halálra bánja és haragszik. Azt akarná, hogy mindenek egyedül csak őtet dicsérnék. Nem akarja, hogy valaki az ő fárájában, ő otthon nem levén, egyházi beszédet mondjon. Nehezen fizető adós. Zsugori. Ferencz papnak a minemü könyvei nála vannak, Laskói Máténak kiadja, mivel őt illeti, Ferencz papnak attyafia levén, és annak leányát is ő tartja. Úgymint, tudniillik: százszor is mondja egy predikáczijában. És, és, és, és, hogy: sokszor mondja. Az olvasásban is akadoz. Ha predikátor megyen, és a hallgatók közül valaki, tisztelet okáért azt köszönteni megy, és a jövevény predikátor a hallgató előtt a Szentirásból valami szép dolgot előhoz, igen nehezteli és róla megtorkolja. Úgy kötötte magát a hetesi eklézsiára, mint aki valami száguldó lovon nyereg nélkül csak a szőrén ülvén, hogy róla le ne essék, annak üstökében igen kapaszkodik. Haszontalan tanító, csak a maga hasznát keresi, a hetesi eklézsiában való lakásban, mivelhogy igen marhás ember. Akarták egynéhányszor közülük a hallgatók elbocsátani, de nem lehet. Esztendeig való fizetését is megengedi nekik, csak türjék. Nagy kár, hogy jóllehet nevezetesebb eklézsia a Somogyban nincs Hetesnél, olyan haszontalan tanító lakik köztük. Inkább kellene egy eklézsiának, hogy sem egy embernek kedvére járni.

A kiskomáromi zsinat jegyzőkönyvéből való, ezen kivonatból is látható, hogy nagy szükség volt a somogyi egyházak rendezése végett is, Kanizsai mindenre kiterjedő figyelmére, az ő gondosságára, rendszeretetére. Látni és tudni akart mindent, hogy aztán mindeneket ékesen és szépen intézhessen el. A nagykiterjedésü

egyházmegyére azért is nehéz volt felvigyázni, mert lelkészei a büntetés elkerülése elől rendszerint átmentek az alsó baranyai püspökségbe, viszont onnan is, feljebbvalóik hire és bizonyítványa nélkül, Somogyba menekültek azok, akikre büntetés várakozott, s ott folytatták magukba szállás helyett, előbbi botrányos életüket, az egyházi gyülésekre nem jártak, függést ismerni nem akartak. Hogy ezen bajnak elejét vegye, 1635 október 23-án kelt levelével megkereste *Petri Szücs György laskói*[1] lelkész alsóbaranyai püspököt és feltárta előtte ezen viszás helyzetet. A Szigetvár mellett levő patai egyház lelkésze Jászberényi Mátyás, jóllehet az alsóbaranyai püspökséghez tartozik, mégis hozzá ment. Szathmári János tászári lelkész trigámiában, Debreczeni Pál ropoli (hoboli) lelkész bigámiában él. Ujfalucskai István szilvásszentmártoni lelkész nem jelent meg a gyülésen, valamint a zelnai (zalátai) lelkész sem, de ennek a nevét nem tudja; Szántói István szentbenedeki lelkész és néhányan mások a szili tractusból, kik közül legyen elég a felemlítésre Visontai Ferencz csokonyai lelkész, aki hasonló bünökben leledzik. De ezuttal nem kiván többről szólani. Végül figyelmezteti püspöktársát, hogy az 1576. évi herczegszőllősi zsinat 24. czikkét kölcsönösen tartsák meg: „Senki a lelkészek közül a mi egyházkerületünkből a tiétekbe, vagy a tiétekből a miénkbe, püspökének bizonyítványa és ajánló levele nélkül átmenni ne merészeljen, ha mégis átmenne, senki be ne fogadja".

1635 május 8—10-ikére összehivta Kanizsai az évenként tartatni szokott zsinatot a Gyöngyös vize mellett levő Szentlőrinczre. A meghivóban kiemelte, hogy az atyák, az iskolák rektoraival, és hallgatóik közül akár a gondnokokkal, akár egy-két más jó hirü férfiuval jelenjenek meg. A presbiteri egyházszervezetet hazánkban legelőször életbe léptető Kanizsai, a kerületi gyülésekre is legelőbb bevitte a világi elemet, jóllehet jogkörét nem szabályoztatta. Meghivóiban az egyházak világi képviselőinek jelenlételét majdnem mindenütt sürgeti. A felavatandóknak vitatkozási tételül kitüzte Krisztus testének az úrvacsorában való jelenlétéről szóló tant. Majd inti az espereseket, hogy a felügyeletük alatt levő egyházakat a zsinatig szorgalmasan vizsgálják meg, az atyákat, Bereczki Dániel

[1] Mivel *Petri György püspököt* rendszerint *vörösmarti lelkészként* emlegetik, közlöm itt Kanizsai levelének czimezését: Venerabili Viro, eximioque Jesu Christi Domini servo, Domino *Georgio Petri Pellionis,* ecclesiarum in inferiori Barovia existentium superintendenti vigilantissimo, ecclesiaeque *Lascoviensis* ministro etc. etc.

pápai tanulónak külföldi akadémiákra való kimeneteléhez, segélyadásra hivják fel, s évi járulékát mindenki pontosan befizesse.

A zsinatra Laskói Sándor Kiskomárom városi lelkésszel ment el Kanizsai, rajtuk kivül Somogyból más nem volt senki. A körmendi egyházmegyéből jelenvolt 16 lelkész, nem jelent meg 6, a pápaiból 14, a veszprémiből is 14-en vettek részt. Ezeken kivül jelen voltak még Tolnai Barbély Gergely a pápai iskola rektora és 9 ifjú lelkész, kiket ezen zsinaton avatott fel Kanizsai az egyházi szent szolgálatra, névszerint Szeli Luka György, előbb a pápai iskola rektora, kit ezen egyház külföldi akadémiákra is küldött, aki utóbb lelkésze, majd a dunántúli kerület püspöke lett, itt avattatott fel a köveskuti egyház lelkészi állomására, Béllyei Tamás az ivanczai, Ásott István a kisunyomi, Nagyszombati István a rádóczi, Nagy Miklós a bécsföldi, Dömötör Péter az inkei, Horváth Pál a szentai, Barsi János a nyárádi, Séllyei Helyes Mihály a nórápi egyházba.

Mivel közelgetett Kanizsainak, a kiskomáromi egyházban való egy évi szolgálatidejének betelése, Ákosházi Sárkány István május 5-ről kelt s Czeglédi Pál, Gál Imre és Mosonyi István esperesekhez irt levelében megkereste a szent koronát, tudván azt, hogy generalis synodusuk leszen, s tudatta velük, hogy az ottani becsületes sereg, elibe ment, és arra kérte, hogy találná meg az espereseket és a szentlőrinczi zsinatban együtt levő több jóakaró uraikat, püspök uruknak közöttük való megmaradása felől, mivel ökegyelmének mostanában telik esztendeje. Mint jóakaró urait és kedves attyafiait, szeretettel kéri, a kiskomáromi becsületes sereggel együtt, hogy püspök uruknak közöttük való maradását erősítse, meggondolván azt, hogy oda alá is Isten által ő kegyelmének vagyon kikre gondjának kell lenni. Nincs is sem neki, sem a becsületes seregnek kétsége a szent koronának irántuk megmutatandó jó akaratja felől, s ezért jó választ várnak tőlük. A zsinat a kiskomáromi vitézlő sereg kérését teljesítette, Kanizsait tovább is náluk hagyta, de egyszersmind fizetését felemelte. Ugylátszik régen is próbálták alább szállítani a lelkészi fizetéseket, de ha az egyházi hatóság ezt megtudta, az ilyen egyházat lelkésztartási jogától megfosztotta, s betöltés esetén, a javadalmat régebbi állapotára vissza állította. Jelen esetben így határozott: 1. „Amint Pathay uramnak ő kegyelmének fizetése volt, abból semmit le ne vonjanak, hanem azt épen, ugymint kétszáz forintot, püspök urunknak ő kegyelmének is, a kiskomáromi uraink megfizessék. 2. Hogy a majort

igéretük szerint megépítsék. 3. Széna-takarásból, fahordásból és őrletésből, ő kegyelmének fogyatkozás nélkül gondját viseljék.“ Ezen gyülésen Kereszturi Mihály mezőörsi lelkészt pápai alesperessé választották. 1635 október 31-én még egy rész-zsinatot tartott Kanizsai Mezőlakon, melyen a pápai, veszprémi és körmendi egyházmegyéből 40 lelkész jelent meg. Ez a gyülés Kereszturi Mihály alesperest, mivel a szentlőrinczi zsinat határozata szerint nem ment át Mezőörsről Tápra lelkésznek, hanem előbbi helyén megmaradt: négy forintra büntette.

1636 február 27—29-én Kiskomáromban tartotta Kanizsai az egyházmegyei gyülést, melyen Czeglédi Pál pápai, Gál Imre veszprémi espereseken, Rozsos Nagy Ambrus sólyi, Perlaki Márkus kajári, Foktüi András kádártai és Meszes István balatonfüredi lelkészeken kivül 19 somogyi lelkész volt jelen, a jádi egyházba ekkor felavatott Simonfalvai Pállal együtt. A jegyzőkönyv szerint jelen volt Szakonyi Kóbor János marczali-i ubiquitarius (ág. hitv. ev.) lelkész is, akit Czeglédi pápai esperes biztatott, hogy térjen át mi hozzánk, melyre ha rá nem beszélhette is, de egy ilyen áttérési esetről emlékezik az érdemes bejegyző, ezen gyülésen történt dolgok elősorolása után naplószerü bejegyzés formájában: „Április 2-án, Szeremlei Tamás hetesi lelkész püspök urunk eleibe hozta Vodarics Mihályt, aki még fel nem szentelt evangélikus lelkész volt Szelnán, s aki az egresiekkel megegyezett (vele levén egynehány egresiek) avégre, hogy hozzánk hajol, csak vegye be ő kegyelme. Kanizsai másnap, főemberek jelenlétében, a mi vallásunkra hozzánk esküttette, tőle térítvényt vett, és szabadságot adott neki, s úgy bocsátotta az egresi eklézsiába.“ Ezt, valamint a következő adatot, mely május 16-dikáról van keltezve, valószinüen Kanizsai feljegyzéséből másolták be a jegyzőkönyvbe, mert első személyben szól. Pünkösd után való pénteken jövén *hozzám* (ez a szó keresztül van húzva, és felibe irta ugyanazon kéz: *püspök uramhoz)* Csurgóról Johannes Pataki, Paulus Horváthtal, s ő kegyelmétől elbucsuzott. Adott ő kegyelme neki ajánló-levelet, megengedvén közülünk való kimenetelét, mivelhogy fogadását megszegvén, előbbi mocskolódását elkezdette. Paulus Horváthnak megparancsolta ő kegyelme, hogy a csurgói eklézsiára vigyázzon. Ugyanezen jegyzőkönyv végén a következő feljegyzést olvashatjuk: Tisztelendő Kanizsai Pálfi János úr, a mi jelenlegi püspökünk, kezdettől fogva idáig bezárólag, kilencz generális synodust, tizen-

négy particularist, három semi-particularist tartott, melyeken 46 lelkészt avatott fel.

Miért eszközölte ezt az összegezést az eredeti jegyzőkönyv után az érdemes bejegyző? ki tudná megmondani. De itt a jegyőkönyvben is hézag van, mert Csótár István szentgyörgyvölgyi lelkésznek 1636 február 5-én Mosoni István körmendi lelkész és esperes, Lonchaeus Pál szecsődi és Béllyei Tamás ivánczi lelkészek jelenlétében kiállított térítvénye után, közvetlenül az 1639 május 25-én Csöglén tartott zsinat jegyzőkönyve következik, tehát sem az 1636-ban tartott generalis, sem amiről a kiskomáromi anyakönyvben maga Kanizsai emlékezik, az 1637 jun. 15-iki szecsődi generalis synodusról, valamint az 1638. évben tartottról sincs szó. A kiskomáromi egyház anyakönyvébe bevezetett naplója is 1637 julius 8-án megszakad,[1] s erről a két évről semmit sem szólhatnánk, ha Kanizsainak a dunántúli reform. egyházkerület levéltárában őrzött eredeti leveles könyve utba nem igazítana némileg bennünket.

Kanizsainak a kiskomáromi egyház anyakönyvébe való utolsó bejegyzése 1638 január 10-én kelt,[2] s ettől kezdve nincs az vezetve 1639 juliusig, amikor Bereczki Dániel esperes, Kanizsai veje és hivatali utódja azt megint vezetni kezdi. Hogy Kanizsai még 1638-ban Kiskomáromban volt, említettem leveles könyvével igazolható. Ennek 61. levele második lapjára ugyanis, sajátkezüleg irta be Pathaynak 1627 február 23-án Pápáról kelt, s ő hozzá intézett azon levelét, melyben tudatja vele, hogy az espereseket a generalis synodus helye és ideje felől való tanácskozásra, február 18-ikára, Pápára hivta, s mivel Kanizsainak óhajtott jelenlételét nélkülözniök kellett, értesíti, hogy a zsinatot május 4. vagy 5. napjára Körmendre kihirdeti. A levél végére oda irta, hogy azt azon évi febr. 26-án kapta meg, s *1638 október 24-én Kiskomárom várában irta be leveles könyvébe.*[3] Ezen kívül még a 69. levél második lapján Pathay 1627 aug. 28-án kelt levele után, szinte ott van: Descriptae in arce Kiskomar, 25. octobris Anno 1638. és a 70-dik levélen tévedésből 1629-re irt, de valósággal Pápáról 1628. Gál napján (okt. 16.) kelt Pathay-féle levél után: descriptae ibidem, eodem die, végül a 72.

---

[1] Közölte Révész Kálmán Prot. Szemle 1892. 427—439. l.

[2] Megvan a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában.

[3] „26. februarii eodem anno reddiae." „24. die octobris Anno 1638. descriptae in arce Kiskomar."

levélen, ugyancsak Pathaynak 1627 márcz. 19-én kelt levele végén: 25. octobris Anno 1638. in arce Kiskomar descriptae. Kétségtelen tehát, hogy Kanizsai 1638-ban, még mint lelkész Kiskomáromban volt.[1]

Mint fent látható, Kanizsai május 20-án ért Kiskomáromba, tehát az ő szolgálati esztendeje ekkor telt ki, melyről 1639-ben le is mondott. Sem ő maga, sem a mindjárt említendő jegyzőkönyv, nem szól ugyan erről, de mint akkori szóval kifejezni szokták, hogy püspök uram a kiskomáromiaktól bucsuzott, s hivatalát letette, mindjárt ki fog tünni.

1639 május 25-én rendes évi zsinat volt a Marczal mellett levő Csöglén. A jelen voltak között első helyen van említve: Tisztelendő Kanizsai Pálfi János püspök úr, de lelkészi szolgálati helye nincs megnevezve. A pápai, veszprémi és körmendi egyházmegyéből 63 lelkész jelent meg, a távollevők között, névszerint 17-en vannak kimutatva. A jegyzőkönyv első pontja alatt egy május 22-én kelt, az esperesekhez, alesperesekhez, nemkülönben a Krisztusnak Csöglén összegyűlt minden szolgáihoz czimzett levelet olvashatunk, melyben a kiskomáromi sereg kicsinytől fogva nagyig tudatja, hogy becsületes és tisztességes attyukfiait, Könczöl Mihály és Bodor György uraimékat azért bocsátották fel ezen zsinatra, hogy ezektől megértvén lelkitanító nélkül való fogyatkozott állapotjukat, vagy Szeli György uramat, vagy Briccius (Bereczki) Dániel uramat a lelkészi szolgálatra hozzájuk küldené és bocsátaná, jelzik, hogy már idegen vallásuak is férkesztenek Kiskomáromba, s *azon kívül lenne kitől a somogyi atyafiaknak is függeniök, amint ezt püspök uram is eleikbe adta.* Végül kérik, hogy amit az ő nevükben becsületes küldötteik a zsinaton előadnak, helyet és hitelt adjanak szavuknak.

A kiskomáromi sereg leveléből bizonyos az, hogy Kanizsai még él, de ott viselt lelkészi állomásáról lemondott. Mint alább látni fogjuk, ekkor már szélhüdés érte a nagymunkásságú férfiút, s azon tanácsából, mellyel olyan utódot óhajtott maga után, aki a somogyi eklézsiákra felügyeljen, mondjuk esperes legyen, azt lehet következtetni, hogy püspöki tisztét is le akarta tenni. De minderről a szükszavu jegyzőkönyv mélyen hallgat. A kiskomáromiak kérvényére sincs feljegyezve semmi határozat, de miután a jegyzőkönyv második pontja alatt, a köveskuti egyház azt kérte, hogy Szeli György uram továbbra is náluk maradhasson, s a zsinat az ő kegyelmük kivánsága szerint, helyben hagyattatta ő kegyelmét, mint a kiskomáromi anya-

[1] Közöltem Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1904. évf.

könyv bizonyítja, Bereczki Dániel lett Kanizsai utódja. A csöglei zsinat jegyzőkönyve őt a távollevők között, mint a pápai iskolának ez idő szerinti rektorát említi, és sem a kiskomáromiak, sem Kanizsai dolgáról nem mond semmit. Másunnét tudjuk,[1] hogy Bereczki uram, Kanizsai Pálfi János Panna nevü leányát vette el feleségül, s minden jel arra mutat, hogy a beteg püspök ezután második nejével, Thaly Katával s kis fiaival, Pállal és Jánossal Pápára, itteni házába költözött. Az egyházkerület ügyében semmit sem határozott, reménylve, hogy majd felgyógyul.

Azomban nem így történt. Elmúlt egy teljes év anélkül, hogy felgyógyúlt volna, s 1640 junius 19-én Köveskuton tartott zsinatra már el sem mehetett. Ki hivta össze? nem tudjuk, de megtartották püspök jelenléte nélkül, határozatokat hoztak, s hét új lelkészt is avattak fel. Mivel ezen zsinat jegyzőkönyvéből 116 egyház létezését és lelkészének nevét bizonyíthatjuk, közlöm a több felől kért névsort, egyrészt azért, hogy ezen érdeklődők igényeit kielégítsem, másfelől azért, hogy Kanizsai élete végén sáfárkodott dunántúli lelkészekre s egyházakra több fény derüljön.

Az 1640 jun. 19-iki köveskuti zsinaton jelen voltak: *a pápai egyházmegyéből:* Czeglédi Pál esperes, pápai, Szili János szerecseni, Fejes István szemerei, Kereszturi Mihály alesperes, mezőörsi, Farkasdi Dániel presbiter, tápi, Ujvári Tamás szentmiklósi, Büi Ferencz lázi-i, Ujvári Gergely cseténi, Ujvári Jakab nánai, Somogyi István tési, Balassa Pál gyimóti, Murai György nyárádi, Hidvégi Mihály alásonyi, Bedő Mihály csöglei, Kocsi Mátyás polyányi, Hajgató András kupi, Komáromi Miklós tevelyi, Adonyi István ászári, Körmendi Péter noszlopi lelkészek. Nem jelentek meg: Vai András takácsi-i, Győrvári István mezőlaki, Boldi János kéttornyúlaki, Verbói János kapolcsi, Herczeg Benedek tapolczafői. *A veszprémi egyházmegyéből* jelen voltak: Gál Imre esperes, veszprémi, Rozsos Nagy Ambrus alesperes sólyi, Meszes István füredi, Somorjai János csopaki, Mosoni Horvát Márton tótvázsonyi, Soós István vámosi, Vörösmarti János vöröstói lelkészek. Távol voltak: Vezekényi Balázs felsőörsi, Kőszegi Mátyás polgárdi-i, Csók Imre vörösberényi, Perlaki Márkus kajári, Vépi Imre kádártai, Tejedi Márton vilonyai, Foktői András berhidiai, Szerdahelyi Bazilius ősi-i, Kardos Balázs ladányi, Déméndi Pál kiskeszi-i, Csipla György

[1] A pápai reform. egyház levéltárában levő 1642 szeptember 4-én kelt okmányból.

csajági, Székely Péter fülei, Vas Gergely szentgyörgyi, Jeges István enyingi, Laki Péter fokszabadi, Barsi János monoszlói, Királyfalvai Mihály köveskállai, Abaujlaki Ádám aszófői, Paksi István alsóörsi, Sápi Tamás pécselyi, Szalai Ferencz papkeszi, Maklári Mátyás öcsi, Rétei Gergely szentgáli, Szepsi János szentgyörgyi, Marosi Miklós moóri, Komjáti István csurgói lelkészek. *A körmendi egyházmegyéből* jelen voltak: Mosoni István esperes, körmendi, Szeli György köveskuti, Lonchaeus Pál szecsődi, Szalai Péter hollósi, Krassai Tamás rádóczi, Jókai János szentlőrinczi, Latinides Jakab kajdi, Gombos János kisunyomi, Jagonics György polyányi, Nemeskéri István csákányi, Nagyszombati István ivánczi, Bakos János kerczai, Domjani Mihály martiánczi, Csótár István szentgyörgyvölgyi, Szeremlei János felsőőri, Muraszombati Miklós bécsvölgyi, Nemes Mihály mileji, Jobbágyi Mihály rákosi, Maráczi Balázs büi, Ásott István vépi lelkészek. A nárai és hodosi egyházakban nincs lelkész. *A veszprémi egyházmegyében* levő kenesei egyházba áthelyeztetett Jagonics György, Csórra Komáromi György, Szent-Antalfalvára Hidvégi Mihály; új lelkész Kocsi Pál Almáson. *A kiskomáromi egyházmegyéből* jelen voltak: Berereczki Dániel esperes, kiskomáromi, Laskói Sándor alesperes, kéthelyi, Fider Mihály presbiter, szentmiklósi, Lósi András csurgói, Dömötör Péter jádi, Jádi Pál egresi, Lukács Gergely szentbenedeki, Bakó Benedek szomajomi, Horváth Pál tászári, Komáromi István aszalói, Séllyei András nagybajomi, Váczi Márton mernyei, Ürményi Miklós csoknyai lelkészek. *Távol voltak:* Kovács Pál inkei, Pelsőczi András vidi, Zalátai Péter béllyei, Laskói Máté ötvösi, Révkomáromi Mátyás korpádi, Szakmári János lábodi, Heves Iváni Orbán görgetegi, Szombati György újlaki, Doktorics István szomajomi, Balassa János mérői, Herczegszőllősi János balhási, Béllyei Tamás hetesi, Kisvárdai János somodori, Jobbágy István sávolyi lelkészek. A négy utolsónak távolmaradási engedélye volt az esperestől.

A jelen voltak a gyülést megtartották, s a következő hét új lelkészt avatták fel: Ujvári Jakabot a bakonynánai, Révkomáromi Jánost a dudari, Mosoni Gergelyt a lázi, Szécsi-Szigeti Jánost a körmendi iskolának három, a halászinak egy évig volt rektorát a nárai, Halászi Istvánt a mileji, Meszlényi Istvánt a kajdi, Ürményi Miklóst a csoknyai egyházba. A fent maradt jegyzőkönyvben 24 ügyről van emlékezet, arról azonban, hogy Kanizsaival mi történt, vagy mi fog történni, semmi sincs feljegyezve.

De ha itt hallgattak is róla, az 1641. évi junius 4. és 5-ére

Mezőlakra összehivott egyházkerületi gyülés tartásra alkalmat szolgáltató ok előadásával, a kérdés teljesen megvan fejtve. A meglevő jegyzőkönyvben ugyanis ezt olvashatjuk:[1] *„Tisztelendő és tudós Kanizsai Pálfi János úr, azon szélhüdési súlyos betegsége után, mellyel ezelőtt két évvel és négy hónappal leverettetett, végre 1641 április 9-én Pápa városában csendes halállal és kivánkozó lélekkel visszatért a Krisztushoz és április 14-én Misericordia vasárnapján tisztességesen eltemettetett.“*

Hiába zárták hát ki a pápaiak, az Úr úgy rendelte el, hogy az ő sok megpróbáltatáson keresztül ment hű szolgája, azon városban haljon meg és temettessék el, melyhez ifjú korának édes emlékei csatolták.

---

[1] Anno 1641. die 4. et 5. Junii. Celebrata est synodus generalis in oppido Mezőlak. Occasio synodi. Anno 1641. die 9. Aprilis. Post gravissimum morbum apoplexiae, quo conflictatus est annis duobus et quatour mensibus Reverendae ac sanctae eruditionis vir, Reverendus Dominus Joannes Paulides Canisaeus, tandem anno et die praenotatis, in oppido Papa morte placida et desiderata anima Christo reddidit, ac 14. aprilis Dominica Misericordiae honesta sepultura tumulatus est.

3. Czeglédi Pál püspöksége 1641—1655.

A Kanizsai Pálfi János püspök temetésén jelen voltak, mint forrásom mondja,[1] a gyászos alkalmat felhasználták arra, hogy az esperesek, az együtt volt lelkészekkel, a teendők felől tanácskozzanak, vajjon mit cselekedjenek, amely a Krisztus eklézsiájára nézve legalkalmasabb és legüdvösségesebb lesz? Felvetették azon kérdést is, nem jobb lenne-e a felső dunamelléki egyházkerülettel egyesülni, melynek püspöke, Samarjai János, ekkor épen a Duna jobb partján, a mozsonvármegyei Halásziban lakott. Végre is abban állapodtak meg, hogy azon legnagyobb szükségben, melyre jutottak, az lesz a leghelyesebb megoldás, ha a dunántúli presbitériumtól, mely legközelebb 1641 május 28-án a nyitravármegyei Farkasdra, tanácskozás végett zsinatra egybegyül, véleményt kérnek arra vonatkozólag, hogy miként lehetne a két egyházkerületet Samarjai János felvigyázása alatt egyesíteni, s ha nem, új püspököt kelljen-e választaniok? A másik kérdés az volt, hogyha új püspököt nem lehetne választani, vajjon az esperesek együttes munkájával és őrködésével kelljen-e püspökétől megfosztott egyházmegyénket kormányozni? Megbizták tehát Czeglédi Pál pápai lelkész, esperest, hogy Szeli György köveskuti lelkész és esperest maga mellé vevén, menjen el a farkasdi zsinatra és a szomszédsági jó viszony alapján is kérje gyámolításukat, nyilt és komoly nyilatkozatukat.

A felsődunamelléki testvérek, komoly tanácskozás tárgyává tették a kérést és kérdést, s az 1641 május 30-án Farkasdon tartott zsinatukból, Samarjai Máté János püspök, Magyari Agh Jakab komáromi, Nemesnépi Dániel komjáti-i, Szenczi Lukács csallóközi, és Perlaki Márton barsi esperes aláirásával ellátott levelükben mindenek előtt fájó részvétüket nyilvánították a lelkivezérétől megfosztott egyházkerületnek, gyászukban velük éreznek, s a kiváló munkásságú püspök elhunyta felett velük együtt keseregnek, s épen azért azt határozták, hogy mivel a késedelemben gyakran vesze-

[1] Dunántúli ref. egyházker. régi jegyzőkönyve.

delem rejlik, minél előbb egy alkalmas püspököt válasszanak összejövetelük alkalmával és azt a maga idejében erősítsék meg. Igérik, *hogy a kijelölt helyre és időre átjönnek és a megválasztott püspök* felavatása és megerősítésétől nem tartóztatják távol magukat. A zsinat helyét és idejét ugyancsak még a temetés alkalmával megállapították s Czeglédi Pál május 3-diki meghivójában tudatja az atyákkal, hogy a közönséges zsinatot Pápa szomszédságában, Mezőlakon, junius 4. és 5-én fogják megtartani, kéri őket a megjelenésre.

Samarjai junius 3-án érkezett Pápára Nagyszombati Szücs Andrással, 4-én kimentek Mezőlakra a zsinatra. Bemenvén a templomba, maga a szomszéd püspök, Samarjai predikált I. Tim. 3. felett és azután ajánlotta, hogy szegény meghalt püspök, Kanizsai Pálfi János helyébe mást kell választani. Ezután Czeglédi Pál pápai-, Gál Imre veszprémi-, Mosoni István körmendi esperes-lelkészeket és Szeli György köveskuti lelkész, alesperest választandókul kijelölvén, a kánonok értelmében kérte őket a kimenetelre. Czeglédi Pál nem akart kimenni, erőtelensége s kedvetlensége miatt nevét töröltetni kivánta, de hiába volt, Samarjai egy asztal mellé ült és nagy alázatosan szedte renddel az atyafiaktól a szavazatokat, melyeket midőn összeszámláltak, jóllehet nem várta, de az Isten igazgatásából a többségé Czeglédi Pálra esett, aki az iránta nyilvánuló bizalom következtében, a feljegyzés szerint legelőször Isten ebbeli jó tetszésének, ezután püspök, esperes, alesperes uraimnak és a jelenlevő atyafiak óhajtásának engedelmeskedett, s másnap reggel Samarjai által ünnepélyesen felavattatott. Samarjai ugyanezen alkalommal nyolcz ifjú lelkészt avatott fel, még pedig Nyikos János pápai iskola rektorát Czeglédi Pál püspök segítségére, Németujvári Lusajkovits Andrást, Lusajkovits Dániel gyalogkapitány fiát Gál Imre veszprémi esperes segitségére, Décsi Andrást, a szecsődi rektort a polyányi lelkészi állomásra, Galgóczi János sennyei rektort a bölcsföldi, Hodosi Dánielt a szentpéteri, Hodosi Dávidot a kerczai, Kocsi Pált az almási lelkészi állomásra, végül Rákosi Ferenczet, akinek szolgálati helye nincs feljegyezve.

Czeglédi Pál születése helyét és idejét nem ismerjük, valószinüen a XVI. század végén Nagykőrös, Kecskemét és Czegléd-ről felvidékre menekültekkel együtt jöttek fel a török-tatár hadak dúlásai elől szülei is, s a Czeglédi nevet születési helyéről vette fel, mivel maga Czeglédi S. Pál-nak irta nevét, de hogy az S. betü mit jelentsen? nem tudjuk. Iskoláit a nagyszombati jóhirű

iskolában végezte, honnan ennek tanulói, magának az egyháznak s főemberének, Asztalos Andrásnak költségén, egyenesen a külföldi iskolákra küldettek,[1] majd ennek halála után Mezőszegedi Gáspár volt ezen egyház főembere, a külföldi akadémiákra járók pártfogója. Czeglédi 1613 márczius 26-án iratkozott be a hejdelbergi egyetemre, Lővei Szücs Györgygyel, Erdélyi Miklósvári Tamással és Óvári Jánossal,[2] hol ezen évi julius 3-án Coppen theologiai professzor elnöklete alatt A bűn szerző okáról vitatkozott,[3] s munkáját Szegedi Gáspár nagyszombati polgárnak, Súri Mihály komjáti-i lelkésznek és Samarjai Máté János nagyszombati rektornak ajánlotta s miután ez alkalomból Súri Pál, Lővei György és Szentgyörgyi Bálint verseikkel üdvözölték, ő is egy költeménnyel üdvözölte utóbbit aug. 28-án ugyancsak Heidelbergben az Isten eklézsiájáról tartott vitatkozása alkalmából.

Külföldről haza jövén, az 1614 junius 24-én tartott komjáti-i zsinaton nagymegyeri lelkésszé avatott Samarjai Máté János[4] megüresült helyét töltötte be a nagyszombati rektorságban, s mint ilyen vett részt lelkészével, Patkó Tamással együtt az 1615. évi junius 17-iki ujlaki zsinaton, melyen Pálházi Göncz Miklós ev. püspök felhivására a két felekezet között óhajtott egyesülés megkisérlésére jelen voltak Csatári Gergely esperes mozsonyi, Samarjai János megyeri, Tolnai Máté samarjai lelkészek és Pécselyi Király Imre komáromi rektor. Az evangélikusok részéről Perina Boldizsár zólyomi, Csáktornyai Péter cseklészi és Laskay Bató István győri esperesek voltak jelen. Azonban semmire sem mehettek. Mind a két fél kifejtette a maga álláspontját, az evangélikusok szorosan ragaszkodtak Luther tanához, az ágostai hitvalláshoz, és ellenvetéseket tettek a helvét hitvallásuak tanfelfogására. Ezek viszont körülárkolták magukat Kálvin, Béza nyilatkozataival, különösen oltalmazták a helvét hitvallásban kifejtett keresztyén tant, s védekeztek azon ellen-

---

[1] *Ipolyi Arnold:* Veresmarti Mihály XVII. századi magyar iró élete és munkái. Pest, 1875. 368. l.

[2] Sárospataki Füzetek. 1862. 562. l.

[3] Theses Theologicae. De causa efficiente peccati. Quas divina adspirante gratia in academia Archii-Palatina quae est Heidelbergae, sub praesidio Domino Barthalomaei Coppen Sacro Sanctae Theologiae doctoris et professoris ordinarii, publice defendet Paulus S. Cegledinus Ungarus. Die 3. Julii. Hora et loco solitis. Heidelbergae. 1613. 4-rétü 12 lap.

[4] Kanizsai Pálfi János feljegyzése a dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvébe.

vetés ellen, mintha tisztán jelképes szertartásnak tartanák az úrvacsoráját.[1]

Nagyszombati rektorsága után valószinüen 1616-ban szerdahelyi lelkész lett Czeglédi, s mint ilyen és egyszersmind az egyházkerületi presbiterium tagja vett részt a felső dunamelléki testvérek küldöttjeként Szenczi Csene Péter püspök, Pécselyi Király Imre komáromi lelkész és alesperes és Eörsi Balázs somorjai rektorral az 1617 május 1-én tartott köveskuti zsinaton, melyen Pathay Zvonarics Mihály sárvári lelkésszel a hitágazatokban való véleménykülönbség és annak Tolnai István bűi ref. lelkészhez küldött levele miatt, vitatkozást akart tartani, s arra Zvonaricsot három levéllel is hivta. S mikor Klaszekovics István dunántúli ág. h. ev. püspök Zvonarics maga mentése után 1617 jan. 1-én azt irta, hogy ő sem ennek, sem másnak nem ad engedélyt arra, hogy a tervezett vitatkozásra elmenjen, Pathay egy hosszú levélben indokolta a vitatkozás megtartását. Ő azt hitte, úgymond, hogy Zvonarics csak mocczanásukat várja és mindjárt jelen lesz. A vitézek között olyan szokás van, hogy mikor egy végházbeli vitéz kopját küld a másiknak gyalázatos szóval, gyalázat ha fel nem veszi és elő nem áll. Ha pedig az, aki oda küldötte, hátra mász, kétszeres gyalázatot vesz magára. S mivel Zvonarics azt irta, hogy *egész könyvet irhatnék be a ti török mai tudománytokkal, talán ad is Isten módot benne, kiváltképpen ha tovább börzönködtök ti kálvinisták (minket ért ezen nevezettel) hogy bővebben mutathatom meg ezután a júh öltözet alatt elrejtett tudománytokban való farkas körmöket.* Ezért ajánlják magukat igazsággal, menjen el Zvonarics és mutassa meg azokat, mert ők nem ismerik. Tegyen velük annyi irgalmasságot, hogy ne hagyja őket az általa megismert tévelygésben elveszni; arra kérik azért ezt a kegyes lévitát, hogyha látja a latrok fegyverétől rajtuk esett sebeket, térjen hozzájuk és az ő könyörületességének olaját ne vonja meg tőlük. Menjen el a zsinatra, s a köztük levő gyülölségnek tüzét oltsák el.

A köveskuti zsinatra jövő felső dunamelléki testvérek április 29-én indultak tovább Pápáról Kanizsaival, s aznap Sitkéig mentek. Másnap reggel Sárvárra értek, itt találkoztak a Veszprémből jövő Pathaival és ekkor egy, Pécselyi Király Imre, *Czeglédi Pál,* Komáromi Angyal Pál, Eörsi Balázs és Járffás Pálból álló küldöttséget Zvonaricshoz küldötték, hogy azt tisztelettel köszöntsék és hivják

[1] *Fabó:* Codex Diplomaticus. 131. l.

a zsinatra. A megbizottak a városba mentek, s jelen voltak Zvonarics egyházi beszédén, ki Jézusnak János XVI. olvasható azon szavairól predikált, valamit kértek az atyától az én nevemben, megadja néktek. És mivel Zvonarics szokása szerint beszédében a mi vallásunkat rágalmazta, az istenitisztelet végződtével, a sárvári templom ajtaja előtt, ünnepélyesen tiltakoztak a mi követeink azon rágalmak ellen, melyeket Zvonarics a szószékben mondott; azért szemrehányással illették, s azokat férfiasan visszautasították, s azoknak alaptalanságát szeretettel kimutatták; majd magának püspök urunknak nevével emberségesen kérték, hogy menjen el a másnap tartandó köveskuti zsinatra, hol megakarják czáfolni azon vádakat, melyekkel jó hirünket és vallásunkat Tolnai Istvánhoz küldött levelében bemocskolta. De süket füleknek beszéltek. Mert aki egyszer a szemérem határát átugrotta, mint Cicero mondja, annak tökéletesen arczátlannak kell lenni. Ekkor még egyszer tiltakoztak Zvonarics rágalmai ellen, azután a zsinat kijelölt helyére, Köveskutra siettek, hova vacsora időre érkeztek meg, de mivel Zvonarics nem ment el, a hitvitát nem lehetett megtartani.[1]

Az 1619 május 1-én tartott pápai zsinaton is, mint a felsődunamelléki egyházkerület követe volt jelen Czeglédi, Pécselyi Király Imre komáromi és Komáromi Lengyel Miklós nagymegyeri lelkészekkel. Úgy látszik egyházkerülete jól ismerte az ő sokoldalu kiválóságait, azért tisztelte meg különféle megbizásokkal, s midőn az 1619 szept. 1-én tartott sóki zsinaton azt határozta, hogy azon egyházi törvényeket, melyekkel a mátyusföldi és csallóközi egyházmegyében levő eklézsiák lelkipásztorai élni tartoznak, mivel eddig hanyagul tartattak meg, újból összeirassanak és a következő zsinaton újra átnézessenek s végül nyomattassanak ki: az összegyüjtés teljesítésére Czeglédi Pál szerdahelyi lelkészt küldötte ki, oly utasítással, hogy: 1. a mi előbbeni kánonainkat, melyekkel eddig élni szoktunk, a maga helyén hagyja, mégis azokat, amelyek a mi körülményeinkre nem tartoznak, törölje ki; 2. hogy Carranzából,[2] a váradi, debreczeni és baranyai czikkekből más kánonokat is illesszen be, amelyekre szükség van, végül a kifejezéseknek megtartott tisztaságával az egészet latinul szerkessze.[3]

---

[1] Ennek összes aktáit közöltem Prot. Egyházt. Adattár 1908. évf.

[2] Itt Carranza Bertalan toledói érsek: *Summa Concitiorum et pontificum. Velencze, 1546.* czimü kánon-gyüjteményére történik a hivatkozás.

[3] Kanizsai feljegyzése a dunántúli ref. egyházker. régi jegyzőkönyvébe.

Hogyan felelt meg ezen megbizatásának Czeglédi Pál, nem tudjuk, mert eddig az ő törvénygyűjteménye ismeretlen, valamint ismeretlenek azon kánonok is, melyek 1619 előtt voltak érvényben Mátyusföldén. Mokos Gyula[1] ugyan azt mondja az általa közölt s barsmegyei kánonoknak nevezett 32 czikkből álló szabályzatról, hogy érvényben lehetett mindaddig, míg Csallóközzel és Mátyusföldével Bars is elfogadta azokat a kánonokat, *amelyeket az 1619. évi sóki zsinat megbizásából Czeglédi Pál szerdahelyi lelkipásztor nagy körültekintéssel szerkesztett,* de mivel ezeket idézett művében nem közli, jóllehet a pestmegyei, a Reczés-féle és a köveskuti kánonokat a herczegszőllősi czikkekkel való egybevetés végett közli, pedig Czeglédi utasításában világosan ott volt, hogy a baranyai kánonokból mindazt átvegye, amelyek az ő viszonyaikra is alkalmasak, s ennek közlésével eggyel több lett volna azon kánonok száma, melyeket a herczegszőllősi közös forrásra vissza lehet vinni: azt kell következtetnem, hogy ő sem találta fel a Czeglédi gyűjteményét, mely a neki adott utasításból itélve, csakugyan nagy körültekintést tételez fel. Pedig ott volt a szemei előtt. Mert a Czeglédi által összegyűjtött kánonok ugyanazonosak az 1623. évi komjáti zsinaton kihirdetett és elfogadott kánonokkal, daczára annak, hogy Gál Imre kánontárában, aki ekkor már veszprémi lelkész volt, tehát tudósítása kortárs hitelességével bir, akárhányszor úgy történik erre hivatkozás, mint Samarjai kánonaira.[2]

Midőn a pápai egyház agg lelkészét, Miskolczi Pétert, sok fáradtságai után a pásztoroknak fejedelme e siralomnak völgyéből 1625 január 20-án csendes halál által magához szólította, és az égi hazába átszállította, a dunántúli reform. egyházkerület ezen évi junius 25-én Pápán tartott zsinatából egy levéllel kereste meg Samarjai János felsődunamelléki püspököt, hogy engedje meg a pápai egyháznak hadd hozzon az ő egyházkerületéből lelkészt.[3] Melyre bizonnyal kedvező választ nyertek, mert Kanizsai feljegyzése szerint[4] 1626 február 27-én Czeglédi Pál egyházi beszéd tartás és egyezkedés végett Pápára hozattatván, az egyház előkelőivel megállapodásra jutott, s május 12-én Szerdahelyről Pápára költözött és ezen egyház lelkipásztorságát átvette; mivel pedig az ezen évi

---

[1] A herczegszőllősi kánonok. Bpest, 1901. 242. l.

[2] Megvan a dunántúli reform. egyházkerület levéltárában.

[3] Közöltem a magyar prot. egyháztörténeti Adattár III. évf. 54., 55. lapjain.

[4] A dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

április 6-án Németujvárra költözött Kanizsai Pálfi János helyébe junius 6-án Pathay István püspököt hozták Pápára, az 1627 május 12-iki körmendi zsinaton Czeglédit a pápai egyházmegye alesperesévé választották. Mikor pedig Pathay Bethlen Gábor meghivására 1628 novemberben Belényesre költözött, s Kanizsait az 1629 márcz. 18-iki körmendi zsinaton püspökké választották, ugyanekkor Czeglédit az esperesi tisztre emelték, majd az 1631 május 28-iki körmendi zsinaton, a dunántúli egyházkerület jegyzőjévé választották.

Czeglédi buzgón eljárt püspöki tisztében, a rendes zsinatokat megtartotta, s midőn a fegyverzaj miatt 1644. és 1645-ben azokat össze sem hivhatta, fájdalommal említi ezt fel az 1646. évi zsinati meghivójában, a jó rend és békesség felett szelíd gonddal őrködött, s igyekezett megtartani azon egyházakat, melyek idejében még fenálltak. És mivel ebből a korból sem lelkészeink, sem egyházmegyéink, s eklézsiáink nevét, számát nem ismerjük, szükségesnek tartom itt az 1643. évi máj. 19. és 20-án tartott csöglei zsinaton jelen voltak névsorát, lehetőleg egyházaik megnevezésével együtt közölni, hogy vele a dunántúli egyházkerület akkori történetére, magából a zsinatnak hiteles jegyzőkönyvéből, az eddigi homályra nagyobb fény derüljön.

A pápai egyházmegyéből jelen voltak:

Czeglédi Pál pápai lelk., püspök,
Sári István pápai lelkész,
Lendvai Péter pápai rektor,
Balassa Pál gyimóti-,
Vaji András takácsi-i,
Szili János szerecseni-,
Fejes István szemerei-,
Sukorói István sági-,
Farkasdi Dániel tápi-,
Adonyi István ászári-,
Ujvári Tamás szentmiklósi-,
Keresztúri Mihály mezőörsi-,
Mosoni Gergely lázi-i-,
Ujvári Gergely cseténvi-,
Komáromi János dudari-,
Ujvári Jakab bakonynánai-,
Marosi Simon rédei-,
Örsi Márton cseszneki-,
Komáromi Fábri János sikátori-,
Révkomáromi Miklós tevelyi-,
Herczegh Benedek tapolczafői-,
Bódai János kéttornyúlaki-,
Paksi István kupi-,
Kocsi Mátyás polyányi-,
Pataki János padragi-,
Verbói János kapolcsi-,
Kerékgyártó Bedő Mih. csöglyei-,
Murai György nyárádi-,
Győrvári István mezőlaki- és
Bűi Ferencz görzsönyi lelkészek.

Összesen 29.

A veszprémi egyházmegyéből jelen voltak:

Gál Imre esperes, veszprémi-,
Rozsos Nagy Ambrus alesperes, sólyi-,
Kőszeghi Molnár Mátyás presbiter, kenesei-,
Vezekényi Balázs presbiter, felsőörsi-,
Csok Imre presbiter, szentkirályszabadjai-,
Perlaki Márkus presbiter, kajári-,
Lusajkovits András, alsóörsi-,
Samarjai Horváth János csopaki-,
Meszes C. István füredi-,
Sághi Tamás pécselyi-,
Abaujlaki Ádám aszófői-,
Hidvégi Mihály antalfalvai-,
Barsi János monoszlói-,
Székely Péter köveskállai-,
Maklári Mátyás öcsi-,
Vörösmarti János vöröstói-,
Mosoni Horváth Márton tótvázsonyi-,
Rétei Gergely szentgáli-,
Sós István kádártai-,
Tejedi Márton vilonyai-,
Komáromi Varga György helynélküli-,
Foktői András berhidai-,
Szerdahelyi Bazilius ősi-i-,
Kardos Balázs ladányi-,
Déméndi Pál kiskeszi-i,
Csipla György csajághi-,
Jeges István enyingi-,
Nemeskéri István lepsényi-,
Komjáthi István csurgói-,
Szepsi János iszkaszentgyörgyi-,
Marosi Miklós móri-,
Kocsi Pál mohai-,
Szalai Ferencz papkeszi-i-,
Vas Gergely mezőszentgyörgyi-,
Laki Péter olaszfalui lelkészek.

Összesen 34. Üresedésben levő anyaegyházak: Polgárdi, Alszabadi, Vámos, ez utóbbinak lelkésze, Szenczi Madár János elhunyt az Urban.

A kiskomáromi egyházmegyéből

jelen volt lelkészek nevei után nincs feljegyezve szolgálati helyük, amennyire hitelesen megállapíthattam, az előző és utóbbi zsinatokon jelen voltak névjegyzékéből ezeket is közlöm, hogy a rajz teljesebb legyen. *Jelen voltak:*

Bereczki Dániel esperes, kiskomáromi-,
Laskói Sándor kéthelyi-,
Lósi András csurgói-,
Lukácsi Gergely szentbenedeki-,
Sághi Miklós-,
Ürményi Miklós csoknyai-,
Horváth Pál tászári-,

nem jelentek meg:

Dömötör Péter jádi-,
Körmendi Péter-,
Fábri Pál inkei-,
Sághi János-,
Simonfalvai Pál-,
Kisvárdai János somodori-,

Révkomáromi István aszalói-, Herczegszőllősi János balhási-, Szatmári János lábodi-, Szombati György ujlaki-, Rákos Ferencz szentkirályi-, Fider Mihály gombai-, Béllyei Tamás hetesi-, Séllyei András nagybajomi-, Szokolyi Gergely kisbajomi-, Váczi Márton mernyei-, Pelsőczi András vidi-, Jobbágyi István sávolyi-, Ungvári Pál lelkészek. Összesen 26.

A körmendi egyházmegyéből jelen voltak:

Mosonyi István esp., körmendi-, Szeli György alesp., köveskuti-, Lonkai Pál szecsődi-, Sallai Péter hollósi-, Decsi András polyányi-, Ásott István kisunyomi-, Meszlényi István kajdi-, Gombos János bűi-, Maráczi Balázs szentgróti-, Szeremlei János felsőőri-, Séllyei István csákáni-, Hajgató András ivánczi-, Hódosi Dániel szentpéteri lelkészek.

Távol voltak:

Krassai Tamás rádóczi-, Szécsi Szigeti János nárai-, Domjáni Mihály martyánczi-, Oletics János szentsebestyéni-, Dravetz Márton laki-, Dávid Dávid kerczai-, Korczmaricz Mihály veleméri-, Csótár István szentgyörgyvölgyi-, Bakos János lenthi-, Halászi István kápolnai-, Galgóczi János bécsvölgyei-, Jókai János szentlőrinczi lelkészek.

Összesen: 25.

Csalárdul a lengyeli és mileji eklézsiák szolgálatára kötötte magát Muraszombati Miklós nyilvános gonosztevő.

Az elmondottakból tehát az tünik ki, hogy a négy egyházmegyében volt ekkor 118 anyaegyházunk. Legjobban megfogytak gyülekezeteink Vasvármegyében, a németujvári és vizlendvai egyházmegye megszünt, a belőle megmaradt egyházak a körmendi egyházmegyéhez csatoltattak, ilyenek Felső-Őr, Szent-Péter, Csákány, Szentgrót, Iváncz, a németujvár-rohonczi és Szentgyörgyvölgye, Velemér, Martyáncz, Lak a vizlendvai egyházmegyéből. A többi a katholikussá lett földesurak, különösen Batthyány Ádám üldözése miatt legnagyobb részben a feltámadás reménye nélkül elpusztult. Nem találtam adatot reá, hogy szánalomra méltó siralmas sorsuk és számkivetésük között, egyesülve bár, vagy különkülön folyamodtak volna sérelmeik orvoslásáért, s e szerint könnyen lehet igazolni Fessler tudósítását, aki azt írja, hogy Batthyány maga negyvenezer jobbágyát kényszerítette át a róm. kath. val-

lásra.[1] S innen van, hogy az 1647. évi országgyülésen elősorolt sérelmek között is csupán a kiskomáromi, szentgróti és vépi templomok elfoglalásáról van szó, de mindegyik vissza kapta, sőt Vépre vonatkozólag elrendeltetett, hogy azon telek, melyről a lelkész elmozdíttatott, állíttassék vissza, iskola és lelkészlakás helyéül pedig Sipos Pál szomszéd telke vétessék meg tartozékaival és mentességeivel együtt.[2] Miután ugyanezen országgyülésen fájdalmasan adták elő sérelmeik között a prot. rendek, hogy a győri véghelyben, a haza és végvár megtartása érdekében annyit küzdött lakosoknak, nem szabad a város falain belől templomot építeniök, melyre azután, az ezen évi IX. t.-czikk az ujvárosban templom építését, vallásuk szabad gyakorlatát, a lelkésznek a városban lakást és házban való prédikálást megengedte: megalakult az itteni református egyház, eddig az ág. evangélikusokkal közös pataházai templomba jártak istenitiszteletre. Az 1647 máj. 21-én Szentlőrinczen tartott zsinaton, Gál Imre veszprémi esperes fiát az 1645-ben Franeckerben tanúlt, Gál Istvánt avatták fel a református egyház első lelkészéül.[3]

Czeglédi családi viszonyairól annyit tudunk, hogy egy Panna nevű leánya meghalt, s ennek emlékére irta „Krisztushoz készülök szerelmes szüleim“ kezdetü halotti éneket, melynek versfejei ezt az értelmet adják: Czeglédi Pál édes Pannájáról. Volt egy István nevű fia, kinek még kicsiny gyermek korában ajánlotta Pécselyi Király Imre többek közül 1630-ban Pápán kiadott „Abeczedarium latino hungaricum“ czimű könyvecskéjét, akiről maga Czeglédi 1647 aug. 1. levelében azt irja Gál Imrének: „Czeglédi István fiam véletlen érkezett hozzám Patakról, (Szilágyi) Benjamin uram felől egészséges virágzó állapotot hirdet“.[4]

Mint Gál Imre zsinati meghivó leveléből, s ezt megelőző feljegyzéséből is kitűnik, Czeglédi Pál pápai lelkészségének 23-dik, püspökségének 8-dik évében, ennek a nyomorúságnak völgyéből 1649. évi aug. 26-án az égi hazába költözött és aug. 29-én eltemettetett.[5]

---

[1] *Fessler J.* Die Geschichte der Ungarn. IX. 483. l.

[2] *Zsilinszky Mihály:* A linczi békekötés. 409. l.

[3] Lásd bővebben: Prot. Szemle 1905. évf. A győri református egyház megalakulása czimű értekezésemet.

[4] A dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

[5] Ugyanott.

4. Gál Imre püspöksége 1649—1655.

A Czeglédi Pál püspök temetésén jelentékeny számban jelen volt lelkészek, élükön Gál Imre veszprémi és Szeli György körmendi esperesekkel, abban állapodtak meg, hogy a következő szeptember hava 14. és 15-ik napjára, az új püspök megválasztása és felavatása czéljából, a közönséges zsinatot Pápára összehivják, s egyhangulag felkérik Samarjai János felsődunamelléki püspököt, hogy a felavatás és megerősítésre jöjjön el, s megbizták Gál Imrét, hogy ezen határozatukat minél előbb teljesítse. Samarjai 1649 szept, 2-án kelt levelében fájdalommal irja, hogy könnyező szemekkel olvasta a levélből Czeglédi halálát, megértette, hogy a szept. 14. püspökválasztó zsinaton az ő jelenlételét óhajtják, de ő maga is öreg ember már, s beteges, ezért ne várják, de ha csak lehet elmegy hozzájuk. Gál Imre és Szeli György esperesek szept. 2-án kelt levelükben hivták az atyákat a zsinatra: Mivel úgymondanak Isten Ő felsége előttünk járó vezérünket, tisztelendő püspök urunkat augusztus 26-án e világból kiszólítván, vezér nélkül maradtunk, azért közönséges végzésből, a temetés alkalmával, jelen volt esperesek és egyéb atyafiak az összegyülekezésre *szept. 14-dikét* tüzték ki, *melyre minden atyafiak*, elhagyván minden aprólékos dolgukat, **mellettük levő küldöttekkel együtt** *elmulhatatlanúl jelen legyenek.* Ha pedig valamely atyánkfia, oly derekas szükséges dolga, vagy betegsége miatt jelen nem lehetne, buzgó és áhítatos szóbeli imádságával Istennek könyörögvén, választandó püspökünk felől való tetszését leirja és szomszéd atyafiának levelébe lezárván, kezébe méltassa. Mivel pedig túl a Dunán levő püspök urunkat is körünkbe el kelletik hozatnunk, amely nem kicsiny költségünkbe kerül, azért mindenki az ő fizetésének felbecslése szerint a censust felküldje és felhozza.

Mivel Samarjai eljövetelében nem igen biztak, kényszeríttettek mintegy arra, hogy Gál István győri lelkészt küldjék hozzá, hogy ez a presbitérium nevével személyesen kérje az eljövetelre, mely kérésnek engedve, végre is rászánta magát az utazásra, s

jelen volt a pápai zsinaton, mely a következőképen folyt le: A szentlélek segitségül hivása után Sárfői Márton a pápai iskola rektora prédikált Lukács 10. felett, melynek végződtével Samarjai János püspök összeszedte az új püspökre adott szavazatokat, majd az ujonan felszentelendő lelkészek: Sárfői Márton pápai rektor a bűi, — Samarjai László János a csöglei, Domjáni Mihály a martyánczi eklézsiába, — kérdeztettek meg a hitczikkekből és Siderius kátéjából. Másnap szept. 15-én következett az új püspök *Gál Imre* veszprémi lelkész és esperes felavatása, aki előbb hosszas beszéddel mentette magát, emlegette a püspökségre való elégtelenségét, különféle betegségeit hordván fel okúl, mig végre beleegyezett, hogy ne láttassék az Isten ellen cselekedni, s ekkor azután Samarjai az új püspököt, a három új lelkésszel együtt felavatta.

Ezen zsinaton a következő alespereseket és presbitereket választották: A veszprémi egyházmegyébe Rozsos Ambrus helyébe: a Füzfőn felyül levő részre: Kőszegi Mátyás alsóörsi, a Füzfőn alúl levő részre: Perlaki Márkus kajári lelkészt, presbiterekké pedig: Veresmarti János csopaki, Mester István füredi lelkészeket; a körmendi egyházmegyébe pedig: Pápai Imre szentpéteri lelkészt. Ugyanitt az elhunyt Czeglédi Pál helyébe a pápai egyháznak a zsinaton jelenvolt küldöttei névszerint a nemesek részéről Jóra Gergely, Pesti János, Acsádi Balázs, az őrség részéről Hencz Imre: Gál István győri lelkészt kérték a zsinattól; Gál Imre püspök, Szeli György körmendi lelkész és esperest ajánlotta, de a követek állhatatosan megmaradtak kivánságuk mellett, melyre azután azon határozatot hozta a presbitérium, hogyha a változás a győri egyház kára nélkül megtörténhetik, akkor Gál Istvánt elvihetik. A győriek azonban nem eresztették el, s így Szeli György lett a pápai egyház lelkésze.

Gál Imre Alsó-Lendván született 1596-ban, hol atyja János, lelkész volt, s aki Kanizsai feljegyzése szerint[1] ezen kivül Felsőőrön, Somorján, Ekecsen és Szécsenyben volt lelkész s a ritka kegyességű férfiú 1616 nov. 22. életének 63, lelkészségének 40. évében Németujváron halt meg s az 1613. évi szécsényi zsinat jegyzőkönyve is, mint itteni lelkészt említi. Az alsólendvai Gál család, a maga családtörténetében, Gál János atyját jáki lelkésznek irja,[2] melyet semmi okunk sincs kétségbe vonni, mert ezt Gál Imrének

[1] A dunántúli református egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

[2] Tóth Ferencznek a Magyar Nemzeti Muzeumban levő Analectáiban.

egy feljegyzésével is bizonyíthatjuk, melyből az ő születési évét is megállapíthatjuk.[1] Tanulását az alsólendvai jóhirü iskolában kezdte, mely a Bánffy bárók pártfogása mellett, az egyházi beszédeiről méltán nevezetes Kulcsár György vezetése alatt, középiskolai szinvonalra emelkedett. Tanulmányai folytatására vonatkozólag az előbb említett családtörténeti feljegyzésben azt olvassuk, hogy „észre vevén némely debreczeni deákok, hogy jó elméje volna, magukkal elvitték, s addig tanúlt, mig nem öreg deákká lett. Ott eltöltvén deáki idejét, onnan akadémiákra ment, honnan alá jövén, lett veszprémi prédikátorrá.“ Már Tóth Ferencz[2] rá mutatott azon tényre, hogy Gál Imre nem lehetett külföldről való hazatérése után, azonnal veszprémi lelkésszé, mert a jegyzetben hivatkozott sajátkezü beirása szerint 1625-ben István nevü fia már 4 éves volt, ő pedig — miután Pathay István püspök 1623 aug. 16-án Veszprémből távozni kényteleníttetett, az egyházi felsőség jóváhagyásával azon évi október 8-án lett veszprémi lelkésszé[3] — ekkor még csak két évet töltött, a püspök-papját elűzött hires városban, tehát két-három évig valahol másutt kellett lelkészkednie, ahol megnősült s fia is született.

Az új lelkész nagy buzgalommal hozzá fogott a munkához, melynek eredménye azon szép templom, melyet az ottani katonaság számára a várban építtetett, s melyet Kanizsai szentelt fel. Másik kiváló érdeme, azon gondosság, hogy egy általa kezdett jegyzőkönyvbe, beirta a dunántúli egyházkerület régi törvényeit, s több más XVI. századi egyházi rendszabályt, s gyűjteménye egy valóságos kánontárt képez, s nem egy darabja csak ebben maradt fenn, melyért rendkívül becses s Gál Imre rendszeretetét dicséri.[4]

Midőn az 1627. évi május 12-én Körmenden tartott zsinaton elhatározta a dunántúli egyházkerület, hogy az esperesek mellé, illetőleg azoknak segítségére alesperesek választassanak, a tisztes

---

[1] „Patrem post et Avum, sibi grato redditur usu
Sacrum mi Emericus Gal, cui nomen adest.
Faxit Jova meus, Stephanellus scribere possit,
Post Proavos, et Avos, quod suus iste liber.“
Veszpremini Anno 1625 octobris 6. die aetatis meae 29, Stephanelli mei primogeniti quarto scribebam. *Tóth Ferencz:* Túl a dunai püspökök élete 106. l.

[2] Ugyanott 107. l.

[3] Kanizsainak a dunántúli református egyházkerület régi jkönyvébe való bejegyzése szerint.

[4] Megvan egyházkerületünk levéltárában.

öreg Tolnai István csopaki lelkész, veszprémi esperes mellé Gál Imrét alesperessé választották, s midőn Tolnai 1632 november 25-én, midőn a kajdi zsinatra ment volna, Vámos és Felső-Örs között útjában hirtelen meghalt, az 1633. évi május 8-iki köveskuti zsinat a veszprémi egyházmegyének üresen levő esperesi székébe Gál Imrét ültette, s ugyanott az ő segítségére Rozsos Nagy Ambrus sólyi lelkészt alesperessé választotta. Egyházkerületi jegyzővé választásáról nem tudok biztos adatot felmutatni, de hogy az volt, azon ténnyel bizonyítom, miszerint Czeglédi Pál püspöksége alatt, sőt saját püspöksége első esztendejének jegyzőkönyveit is 1643—1649 végéig sajátkezüleg irogatta be a dunántúli kerület régi jegyzőkönyvébe, mint ez másunnan jól ismert irásából valósággal megállapithattam, tehát még püspökké választása jegyzőkönyvét is maga jegyezte be. Fájdalom, nem olyan pontosan, mint egykori elődje, Kanizsai; utódai meg még annyit sem tettek, mint ő, mert csak az 1654. évi gyülésen jelenvoltak névsorát jegyezték fel, pedig bizonyos, hogy 1651. évi márczius 12-én Veszprémben zsinatot tartott, mert innen keresték meg egy levéllel a dunamelléki atyafiakat, fájdalmasan panaszkodván abban, hogy szivüknek nem kicsiny fájdalmával kellett szenvedniök némely eklézsiáknak kemény, megátalkodott állapotjukat azért, hogy jámbor tanitóiknak kegyes és istenes közöttük való serény fáradtságukat meg nem becsülvén, minden illendő ok nélkül megvetik azokat. Többek közül nevezetes *a balatonkajári eklézsia,* mely hűséges lelkitanitójának, Perlaki Márkus atyafinak, alesperesnek 21 évig köztük való serény szolgálatát meg nem becsülte, jóllehet semmi megvetésre való okot nem mondhattak, nagy háladatlanul elbocsátották, a presbitériumnak ellene szegültek, elszakadással fenyegetődztek, hogy a dunántúli kerülettől többé nem függnek, hanem máshova folyamodnak. Arra kérik azért a dunamelléki testvéreket, hogyha oda mennének, kedvük szerint való válaszuk ne legyen.[1]

Azon körülmény, hogy a dunántúli egyházkerületnek Kanizsai által kezdett régi jegyzőkönyvébe Gál Imre püspöksége idejéből csak az első 1649. és az utolsó 1654. évi zsinatok jegyzőkönyvei vannak beirva s közbe üresen maradt tiszta lapok vannak, nem tudjuk, kinek a mulasztását hirdetik, de a hiányzó jegyzőkönyvek is meg voltak, egy másik, negyedrét alaku jegyzőkönyvben, mely

[1] *Földváry László:* Adalékok a dunamelléki ref. egyházkerület történetéhez. Budapest, 1898. I. 154. l.

a múlt század elején még meg volt s abból Tóth Ferencz kivonatokat vett, mint a Magyar Nemzeti Muzeumban levő kéziratgyüjteménye igazolja s azt *„a veszprémi tractus in 4-o, pergamentbe kötött protocolluma“* czim alatt említi. Hogy ezen jegyzőkönyv amannak a folytatása, bizonyítható azon ténnyel, hogy az 1654. évi pápai zsinat meghivóját Tóth Ferencz abból irta ki, mely ezen zsinatról a régi jegyzőkönyvben olvasható bejegyzéssel teljesen megegyez. Ezt a negyedrét alaku jegyzőkönyvet a veszprémi egyházmegye 1837-ben az egyházkerületi levéltárnak ajándékozta. Hogy innen hová jutott s történettudásunk kárára, hol lappang most, nem tudom, mert reá semmi nyom nem vezet.

Gál Imre püspöksége idejéből tehát csak két zsinatról maradt fenn jegyzőkönyv, de adataink vannak, hogy többet is tartott. Így 1650 január 31-én *Szecsődön*, melyen Szeremlei János felsőőri lelkészt esperessé választották a pápai lelkészi állomásra eltávozott Szeli György helyébe; 1651 márczius 12-én *Veszprémben* tartott zsinatáról csak imént emlékeztem, egy másik adat szerint[1] ez évben *Csöglén* is tartott még egyet. Az *1652* május 23-ra Kajdra hirdetett s a balfi fürdőből keltezett zsinat meghivója meg van gyüjteményemben, hogy ezen zsinatot megtartotta, bizonyítható Tyukodi Márton: A tiszta életü József patriarcha életének etc. Várad, 1641. kiadott könyve tábláján levő feljegyzéssel, melyre Hodosi P. István lázi-i lelkész felirta, hogy ő az 1652 május 24-iki kajdi zsinaton avattatott fel Gál Imre püspök által, hol Szeli György és Szeremlei János esperesek jelen voltak és amelyen *az Isten előtt való megigazulásunkról* vitatkoztak Kálnai János pápai rektor elnöklete alatt s Pomotyai Márton balatonfőkajári lelkész volt az ellentétel vitatója s a lelkészi szent szolgálatra öten avattattak fel, u. m.: Kálnai János Vépre, Kóródi János Görzsönybe, Körmendi János Bakony-Nánára, Rakicsányi János Martiánczra és a feljegyző Hodosi P. István Láziba. Az 1653. évi zsinatról Szeli György emlékezik, aki február 5-iki levelében azt irja Magasi István ugodi hadnagynak, hogy Gergely napján (márczius 12-én) gyülése lészen püspök uramnak *Veszprémben* s értesíti, hogy a gonosz életü Lósi András prédikátor helyett, ekkor majd alkalmas férfiut nyernek.[2] Mivel ezután mind ritkábban vannak meg jegyzőkönyveink, fogynak

---

[1] *Tóth Ferencz:* Idézett mű. 111. l.

[2] Magyar Nemzeti Muzeum. Fol. Lat. 2077. jelzésü kéziratgyüjteményből.

eklézsiáink, lelkészeink, hadd álljon itt az 1654. évi junius 30-án Pápán tartott zsinaton jelenvoltak névsora:

A pápai egyházmegyéből:

Szeli György esperes,
Sári István pápai,
Sall Mihály takácsi,
Kóródi János görzsönyi,
Győrvári István mezőlaki,
Pápai János nyárádi,
Samarjai János csöglei,
Fejes Pál polyányi,
Kocsi Mátyás noszlopi,
Gombai Mihály kovácsi,
Herczegh Benedek kupi,
Boldi János laki,
Sümeghi György tevelyi,
Győri Péter gyimóti,
Szili János szerecseni,
Beládi Pál szemerei,
Sukorói István sághi,
Ujvári Tamás pázmándi,
Farkasdi Dániel tápi,
Bűi Ferencz szentmiklósi,
Hodosi István lázi,
Pápai István dudari,
Körmendi János nánai,
Szecsei János cseténi,
Marosi Simon rédei,
Mosoni Gergely ászári,
Kereszturi Mihály mezőörsi lelkész.

A veszprémi egyházmegyéből:

Tisztelendő Gál Imre püspök,
Gál István (veszprémi),
Rétei Gergely vámosi,
Mozsoni Márton tótvázsonyi,
Barsi János vöröstói,
Székely Péter monoszlói,
Csipla György szentantalfalvai,
Sápi Tamás pécselyi,
Meszes István füredi,
Maklári Mátyás aszófői,
Bűi János csopaki,
Komáromi György alsóörsi,
Veresmarti János felsőörsi,
Kun István berényi,
Csok Imre sz.-királyszabadjai,
Foktői András rátóti,
Ujvári Gergely sólyi,
Vépi Imre vilonyai,
Kocsi Pál papkeszi,
Nemeskéri István kenesei,
Komáromi Ferencz alszabadi,
Ürögdi Sámuel enyéngi,
Kőszegi Mátyás alesperes, lepsényi,
Pomotyai János kajári,
Sós István csajági,
Jeges István fülei,
Perlaki Márkus polgárdi,
Séllyei János szentmihályi,
Galgóczi Márton kiskeszi,
Palánki János jenői,
Csinder István ősi-i,
Szalai Ferencz berhidai,
Kardos Balázs öskü,
Kenesei János csóri,
Szepsi János iszka-sz.-györgyi,
Komjáti István mohai,
Adonyi István keresztesi,
Szebeni János almási,
Ujvári Jakab móri lelkész.

A kiskomáromi egyházmegyéből:

Tisztelendő Bereczki Dániel esperes kiskomáromi,
Maráczi Balázs kiskomáromi és galamboki,
Szakállasi Gergely csökölyi,
Szabó (Sartoris) Gergely szentbenedeki.
A többiek a törököktől való félelem miatt távol voltak.

Az őri és körmendi egyházmegyéből:

Tiszt. Szeremlei János esperes, őri,
Németujvári András köveskuti,
Kálnai János vépi,
Bűi János körmendi,
Ásott István bűi,
Rátkai György szentlőrinczi,
Meszlényi István kajdi,
Hajgató András unyomi,
Rakicsányi János polyányi,
Hodosi István hollósi,
Szigeti János szecsődi,
Hodosi Miklós rádóczi,
Pápai Imre szentpéteri,
Batta György rákosi,
Szomoróczi György kápolnai,
Jobbágy Mihály csesztregi,
Muraközi Márton tormaföldi,
Szigeti Miklós szemenyei,
Csótár István sz.-györgyvölgyi,
Korczmaricz Mihály veleméri,
Dravecz Márton laki,
Habsz János szentsebestyéni,
Halászi István kerczai,
Tárkány Ferencz hodosi lelkész.

Felavattattak a pápai egyházmegyéből Szecsei János Cseténybe, a veszprémi egyházmegyéből Palánki János Jenőbe.

Az 1655. évi pozsonyi országgyülésen a protestáns követek által április 10-én benyujtott sérelmek között egyházkerületünket illetőleg fájdalommal jelentették, hogy a vasvármegyei *Vép* községben jóllehet az 1647 : VI. törvényczikk értelmében kiküldött országos bizottság által a templom-, paplakás- és iskolaépítésre kijelölt hely árát a reformátusok megfizették s az ahhoz tartozó területet néhány év alatt háborítatlanul birták, mégis gróf Erdődy György, nem tudni mi okból, az illető helyek elvétele czéljából pert indított ellenük s nagy összeg pénz lefizetésére ítéltette őket. Ez ellen is orvoslást kértek és a hozott XVIII. törvényczikkben nyertek is.[1]

Gál Imre ezen országgyülésre betegsége miatt nem mehetett el, helyette Szeli György pápai esperes ment fel és egyezett meg

[1] *Zsilinszky Mihály:* Magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai. III. 117. lap.

az országgyülési mindkét hitvallásu evangélikus követekkel a martyánczi templomra vonatkozólag, melyről mindjárt részletesebben is lesz szó. Mivel a dunántúli egyházkerület lelkészei 1655 junius 1-én püspökválasztó zsinatra jöttek össze Pápára, melyre a jegyzőkönyv szerint Gál Imre halála adott alkalmat: bizonyos, hogy ezen év első felében meghalt, fiát, a győri reformált egyház első lelkészét, Istvánt hagyván maga után a veszprémi papi széken, aki már 1654-ben beteges atyja mellett szolgált. Rajta kivül még egy derék fia volt: Imre, aki 1666—1668-ig pápai főiskolánk rektora, majd felsőörsi, 1683-ban alsóörsi lelkész volt.

Gál Imre püspöksége idejére esik, a martyánczi templomper, mely ugyan Szeli György püspöksége alatt ért véget, de itt tárgyalom, mert a perben megkötött egyesség, Szeli püspökké választása előtt történt.

A vasvármegyei Martyánczon, a XVI. század végén már rendezett anyaegyházunk volt, mert az 1599. évi szolgabirói összeirásokból bizonyos, hogy ekkor már lelkésze volt, mivel Hertelendy Mihály vasvármegyei főbiró ezen évben 4 forint 50 denár adót szedett be az itteni hitszónoktól.[1] Névszerint nem ismerjük ugyan, hogy ki volt ez a lelkész, de a tényen ez semmit sem változtat, annyival inkább nem, mert az 1601. évi összeirás szerint is, a martyánczi hitszónok két forint adót fizetett,[2] s mivel ez utóbbi adatból, valamint a vasvármegyei többi prédikátoroktól beszedett adóösszegből az tünik ki, hogy évenként mindegyiknek két forintot kellett fizetnie, ebből az következik, hogy már 1598-ban is rendes lelkipásztora volt.

Az 1612. évi november 11—12-én tartott köveskuti zsinaton, melyen Szenczi Molnár Albert is jelen volt, Pathay István dunántúli református püspök Domjáni Mihályt a martyánczi lelkészi állomásra avatta fel,[3] mely tényből ezen egyház hitfelekezeti hovatartozandóságára vonatkozólag, azon következtetést mindenesetre le lehet vonni, hogy református volt. Az 1618. évi november 1—3-diki szentlőrinczi zsinaton, midőn a dunántúli református egyházkerület egyházait az esperességekbe beosztották, Martyánczot a vizlendvai egyházmegyébe sorozták, vagyis reformátusnak minősitették. Ugyanez a zsinat az egyházi közigazgatási teendők ellátá-

[1] Az Országos levéltárban levő szolgabirói összeirásokból. V. ö. Egyháztörténeti Adattár 1908. évf.

[2] Ugyanott.

[3] A dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyve szerint.

sára az esperesek mellé, illetőleg az ő segítségükre minden egyházmegyébe presbitereket választván: a vizlendvai esperes Bereczki Péter mellé választott négy presbiter közül az egyik, Domjáni Mihály martyánczi lelkész volt.[1]

Domjáni Mihály hitfelekezeti álláspontjára vonatkozólag az eddig felsoroltakból is könnyen lehetne ugyan az ő református voltát következtetni, mégis ennek nagyobb bizonyságára, felsorolom itt, hogy a dunántúli református egyházkerület következő zsinatain jelen volt: 1619 augusztus 24-én Körmenden, 1623 aug. 24-én Szentlőrinczen, 1624 május 16-án Körmenden, 1627 május 12-én Körmenden, hol ismét presbiterré választották; 1629 márcz. 18-án Körmenden, melyen az új püspöknek Kanizsainak mindnyájan kezük aláírásával kötelezték magukat az engedelmességre, s Domjánit itt ismét presbiterré választották; 1630 junius 18—20-án Pápán, 1633 május 8-án Köveskuton, ezen zsinat aktái között fel van sorolva a 25 tagból álló egyházkerületi presbitérium, kik közül egy Domjáni Mihály martyánczi lelkész, 1634 május 16-án Csöglén, 1635 május 8-án Szentlőrinczen, 1639 május 25-én Csöglén, 1640 junius 19-én Köveskuton, 1642 junius 25-én Szentlőrinczen, mig az 1643 május 19-diki csöglei zsinat jegyzőkönyvében, neve az engedélylyel távollevők között fordúl elő.[2] Valószinüen akkorra már elöregedett, ez a 30 esztendőnél tovább, Martyánczon lelkipásztoroskodott derék férfiú s talán az ő fia lesz az a Domjáni Mihály, akit az 1649 szeptember 14-dikén Pápán tartott zsinaton az ujonnan választott püspök Gál Imre veszprémi lelkész a martyánczi lelkészi állomásra felavatott?[3] aki azonban csak három évig volt itt lelkész, mert Hodossi P. István lázi-i reform. lelkész feljegyzéséből bizonyos, hogy az 1652. évi május hó 24-én Kajdon tartott zsinaton Rakicsányi Jánost ordinálták Martyánczra,[4] aki

---

[1] Ugyanott.

[2] A hivatkozott zsinatoknak ugyanott levő jegyzőkönyveiből.

[3] Ugyanott.

[4] Anno 1652. Die 24. Maii. Sunt candidati ad officium pastoratus in pago Kajd, Trans Rabum, per Clarissimum Dominum Virum episcopum *Emericum Gál,* et seniores: Dominum Georgium Szeli, Johannem Szeremlyei, aetatis meae 22. Steph. P. Hodosi, minister laziensis. Habuimus examine: De iustificatione nostra coram Deo. Opponens *Martinus Pomotyai,* minister Kajáriensis apud Balaton. Praeses *Johannes Kálnai rector Papensis.* Ordinandi quinque: *Johannes Kálnai* in ecclesiam *Vépiensem, Johannes Koródi,* in ecclesiam *Nanaiensem, Johannes Rakicsányi* in ecclesiam *Martyánczienscm* et ego Stephanus P. Hodosi in ecclesiam laziensem. Apocalipsis 2:20. Esto fidelis

midőn 1654-ben a Gyöngyös mellett levő Polyányba költözött:[1] az ágostai hitvallásu atyafiak a templomot önhatalmulag elfoglalták.

A martyánczi egyházra vonatkozó, s általam ismert, de eddig nem közölt adatokat azért soroltam részletesen elő, mert velük 1612—1654-ig igazolni lehet azt, hogy lelkészei a dunántúli református egyházkerület zsinataira jártak, felavatásukat ott nyerték, s az rendelte őket ezen egyházba: mégis a 42 évi jogfolytonosságra hivatkozóktól, elvették a templomot. Már előbb egyenetlenség támadt a mindkét hitvallásu evangélikusok között, úgy látszik az ág. hitvallásuak nem akarták Rakicsányi Jánost prédikátoruknak elismerni, s a kanizsai török agák elé vitték az ügyet, akiktől még ma is megszivlelendő és követésre méltó következő rendeletet vették: „Mi Kanizsa végvárának fő-fő agái, ti kik vagytok martyánczi polgárok, kicsinytől fogva nagyig, ezen leveleinket látván, azt adjuk tudástokra, hogy ti közületek levő 14—18 falubeli polgárok, az egész vármegye pöcsétes levelével jöttek ide, megértettük mindazt, hogyvan a levél irva, hogy minden ember a maga hitén megálljon, kálvinista kálvinista predikátort tartson, lutheránus lutheránust, és mindenik maga predikátorjának fizessen. *Mi kanizsai agák azt helyén hagytuk, ha fejetek kell, egymás hitin megálljatok, egymás között szépen, vesztegségben legyetek, mindkét hiten levő predikátorok egymás között békével legyetek, avagy éljetek. Mert, ha egymás között háboruság esik, fejetekkel fizetitek.* Lutheránus lutheránusnak fizessen, kálvinista kálvinistának fizessen, ehhez tartsátok magatokat. Ha a predikátorok török ispaja földit élik, tőle fizessenek, ha fejetek kell. Ehhez tartsátok magatokat. Kelt Kanizsán, 1652 junius 29-én.“[2] Ezt a szigoru parancsot azonban csak két évig tartották meg.

Ugyanazon kelettel a martyánczi prédikátor is kapott egy parancsot, de hogy ez az egy hónappal előbb ide bocsátott Rakicsányinak szóit-e, vagy az ág. evang. papnak? vita tárgya lehet. Ha az előbbinek szólt, akkor egyedül ennek tapintatlan eljárása, és fenhéjázó magaviselete miatt foglalták el a martyánczi templomot. Ime a sokat mondó parancs: „Én Muszel martyánczi ispaja,

---

usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae. Hodosi P. István fegyjegyzése: A tiszta életü Joseph patriarcha életének etc. Tyukodi Márton által irt s Váradon 1641-ben kiadott műve táblájának belső lapjára, mely megvan a pápai református főiskola könyvtárában.

[1] A hivatkozott eredeti jegyzőkönyv szerint.

[2] Magyar Nemzeti Múzeumi kézirattár. Fol. Lat. 2077.

adom tudtodra, pap vagy-e, vagy mi ördög vagy? Vagyon hiremmé, hogy a polgárokat üzöd, kergeted, magad pedig szélylyel ide s tova jársz. Hanem mihelyt ezen levelemet látod, ha az én falumban akarsz lakni, hát megbecsüljed a polgárokat, mert ha úgy cselekszel, mint ekkoráig, cselekedtél a polgároknak: az én igaz török hitemre mondom, hogy bizony megbánkozol róla. Az én falumban pedig ne lakjál, mert ha meghallom, hogy ott lakol, bizony mindjárt oda megyek s a házadat meggyujtom."[1] Mint mindjárt látni fogjuk, a martyánczi lakosokról a dunántúli ág. hitv. püspök Musai Gergely is úgy nyilatkozott, hogy kálvinisták: Muszel ispaja parancsa tehát Rakicsányinak szólt, s miatta keletkezett ez a templomfoglalási per, mely földesúri pártfogással a kisebbség javára dőlt el.

Mivel az 1647. évi XIII. törvényczikk alapján, az elfoglalt templomok visszaadására kiküldendő biztosok kinevezése késett: a dunáninneni evangélikus státus kérvényt adott be a nádorhoz, s abban megsürgette a templomok visszaadását. Erre való hivatkozással gróf Pálffy Pál nádor 1651 április 5-én Sopron- és Vasvármegyét felhivta, hogy rendeljen arravaló bizonyos főembereket, s ami még azon határozatoknak végrehajtásából hátramaradt, azoknak intézkedése szerint vitesse végbe.[2] Egyszersmind ugyanazon napról kelt levelében gróf Batthyány Ádámot is intette, hogyha a törvény rendelkezése szerint, a mindkét hitvallásu evangélikusoktól elfoglalt tepmlomok ügyének megvizsgálására, Vasvármegye részéről kiküldendő vallásügyi biztosok, az ország végzésének végrehajtására jószágaiba érnek, munkálkodásukat ne akadályozza s akadályoztassa, s újabb panaszra ne adjon okot.[3] A nádor ezen intézkedésével gondoskodott a törvény végrehajtásáról, s a biztosok az 1647: VI. törvényczikk szerint, templom, paplak és iskolaépítésre visszaadatták Vépen azt a jobbágy telket, melyből előbb a lelkészt kiüzték, s az 1652. évi kajdi zsinat, mint az előző lapon olvasható 3. alatti jegyzetből kitünik, Kálnai Jánost ordinálta ide lelkészül. E részben megszünt tehát a sérelem, de most meg a két protestáns egyház állott egymással szembe, és 1654-ben elfoglalták a martyánczi ág. hitv. evangélikusok a reformátusok templomát. Az ilyen esetekre vonatkozólag, ugyanazon országgyülés XIV. törvényczikke úgy rendelkezett, hogy a vármegyék a foglalókat

[1] Ugyanott.

[2] A Magyar Nemzeti Múzeum „Collectanea ad historiam ecclesiasticam protestantium in Hungaria" czimü kéziratgyüjteményéből.

[3] Ugyanott.

600 magyar forintra büntessék, s fellebbezés esetén az ügy, az országgyülés elé terjesztendő. És jóllehet az 1647 : V. törvényczikk 8. §-a szerint is a vallásfelekezetek között felmerülő vitás ügyek, az országgyülés jogkörébe tartoznak: mégis az történt, hogy a martyánczi templomfoglalási ügyben, nem az országgyülés, hanem az itt jelen volt protestáns képviselők ítélkeztek. Megállapodásukat okiratba foglalták és aláirták, melyet mint a két protestáns egyház együttes tanácskozásának első nyomaira vezető okmányt, im itt közlöm:

„Mi, az evangélikus státus, ugymint urak, vármegyék, özvegyek és szabad városoknak ezen jelen való nemes országgyülésre elküldött követei, adjuk emlékezetül, akiknek illik ezen levelünknek rendiben, hogy miután a martyánczi eklézsia végett, mely Vasvármegyében van, ezen jelen való nemes országunk gyülésében, a helvét hitvallásu urak részéről, panaszképen kinyilvánittatott volna előttünk, miszerint azon martyánczi eklézsia ágostai hitvallást követő urai, nehány ürügy alatt, a templomot nem régen magukénak tulajdonitván, az ágostai hitvalláson levők, a helvét hitvallásu hallgatókat, a martyánczi templom tulajdonjogában háborgatták, mely eklézsia miatt maguk között, rút és gyülölséges alkalmatlanságok jöttek közbe és arról maguk között meg nem egyezhetvén, az evangélikus státus, az egymás között levő szeretetnek megerősítésére, azon dolognak elintézését jelenlétünkben, ezen nemes országgyülés alkalmával elhatározta és közösen megállapította. Melyre nézve a Dunántúl való ágostai eklézsiák püspökét Musai Gergelyt és a helvét hitvallású eklézsiák esperesét Szeli Györgyöt, az elmúlt április hónap utolsó napjára ide *Pozsonyba* felhivatván, ő kegyelmük jelenlétében, a mindkét részről jelenlevő hallgatókkal, először is bizonyos, mind a két részről, úgymint ágostai és helvét hitvalláson levőktől arra rendelt atyánkfiainak jelentését meghallgatván, azon vitás kérdés általunk kölcsönösen megállapíttatott, kiegyenlíttetett és következőképen intéztntett el: Megbizonyosodván, mi előttünk világosan, hogy ember emlékezetétől fogva, azon martyánczi eklézsia és templom a helvét hilvallásu hallgatóké volt és most is Martyánczon helvét hitvallásu hallgatók laknak és hogy azok is bevádoltattak, az ágostai hitvalláson levő leányegyházakban s fárákban kivül lakó hallgatóktól, mely eklézsia és templom a martyáncziaknak az 1647. XIV. törvényczikk erejénél fogva odaitéltetett volna. Tehát jelen határozatnak erejénél fogva, a megnevezett martyánczi anyaeklézsia és templom, mivel

azon helyben az egész község, kettőt kivéve (amint megirt Musai Gergely püspök úr által előttünk felmutatott iratból kitetszett és megértettük) helvét hitvallásuakból áll, maradjon a helvét hitvallásu hallgatók számára minden, az egész parokhiával, iskolával és minden azon egyházhoz, nemkülönben a parokhiához és iskolához régtől fogva tartozandókkal, valamint a személyi járandóságokkal és jövödelmekkel együtt teljes joggal. És az ágostai hitvallásu lelkészt, mostantól számított egy hónapon belül, tartozzanak kivinni Martyánczról az ágostai hitvallásu hallgatók, a maguk leányegyházukba az 1647. évi XIV. törvényczikkben irt büntetés terhe alatt. És mivel azon anyaegyháznak többi között két leányegyháza, vagyis fárája van, ugymint Szent-Sebestyén és Szeszvéta, azon két leányegyház maradjon az ágostai hitvallásu azon megyebeli avagy falubeli lakosoknak és hallgatóknak, hasonlóképen azon leányegyházakhoz tartozó jövödelmekkel és hallgatóiknak személyes tartozékaikkal együtt, kik tartozzanak magukat okvetlenül ezen határozatunkhoz mindenekben alkalmazni az 1647. évi XIV. t.-czikkben irt büntetés terhe alatt, és semminemü szin és ürügy alatt ezen végzést egyik részről se merészeljék megsérteni. Ha közülük egyik vagy másik, akárminemü szin, avagy ürügy alatt, ezen végzés ellen vétene, s meg nem tartaná, akkor ezen végzésnek erejével az 1647. évi XIV. t.-czikkben irt büntetésen felül, az illető egyházi fenyítékkel is sujtassék, s a végzést meg nem tartó félnek lelkitanítóját, minden isteni szolgálattól, püspök és esperes uraimék, most és jövőre mindig, az előirt törvényekben feljegyzett módon és lelkiismereti kényszerítésből is mindaddig felfüggesszék, mig a végzésnek megsértője, a sértett félnek teljes elégtételt nem adott. Ennek nagyobb és bizonyosabb erejére, püspök és esperes uraimék aláirása és pecsétje alatt, hasonló módon mind a két félnek adtuk levelünket. Kelt szabad királyi Pozsony városában, 1655 május 1-én. *Musay Gergely,* a dunáninneni ág. hitv. egyházak püspöke. *Szeli György,* pápai lelkész és esperes. *Ostrosics Miklós, Ostrosics Mátyás, Mednyánzky Jónás,* a felséges erdélyi fejedelem követe. *Wittnyédi István,* Sopronvármegye követe. *Natl Lipót,* Sopron város követe. *Berényi György,* a felséges erdélyi fejedelem követe. *Barna György,* Abaujvármegye követe. *Teöreök Zsigmond,* Barsvármegye követe. *Dobay András,* Sárosvármegye követe. *Gombássy Mátyás,* Kőszeg városának követe. *Zaborszky Gábor,* Szepesvármegye követe. *Nándori Bene János,* Nógrádvármegye követe".[1]

[1] Magyar Nemzeti Múzem Fol. Lat. 2077. kéziratgyüjteményből.

A martyánczi templomot tehát a helvét hitvallásuaknak itélte az országgyülési protestáns követek együttes bizottsága. Musay Gergely ág. hitv. ev. püspök, tisztében híven eljárni óhajtván, mindjárt Pozsonyból való hazaérése után egy szépen irt levélben közölte a határozatot a martyáncziakkal. „Tudva vagyon — úgymond — kegyelmeteknél, hogy mind én, s mind kegyelmetek a kálvinistákkal, a magyarországi evangélikus státus által behivattattunk Pozsonyba, a martyánczi templom, parokhia és hozzájuk tartozandó jövödelem felől. Hogy azért kegyelmetek megértse, *mit végeztek evangélikus uraimék mind a két részről:* szükségképen kellett kegyelmeteknek tisztem szerint megirnom. A kegyelmetek közt való veszekedésnek meghatározása azért e szerint lett: hogy a martyánczi templom, parokhia, iskola, minden hozzájuk való tartozandóságaival együtt, a helvét hitvallásuak számára rendeltetett, azon okból, mivel Martyánczon inkább mind helvét hitvallásuak laknak és két lutheránusnál több azon helyben nincs. Szent-Sebestyént és Mindszentet pedig hozzávaló jövödelmeivel a lutheránusok számára rendelték, ugy, hogy a martyánczi parokhiából, a mi vallásunkon való prédikátor kimenjen, mindjárt ezen jelen való pünkösd havában és azután ne legyen szabad Martyánczon lutheránus prédikátornak lakni, hanem kálvinistának. Szent-Sebestyént és Mindszenten se legyen szabad kálvinistának, hanem lutheránus prédikátornak lakni. Én azért tisztem szerint hagyom és parancsolom a prédikátornak, hogy a parokhiából kiköltözködjék, és a helvét hitvallásuaknak engedje Martyánczot. Mert valaki akármely részről ez ellen cselekszik, a XIV. törvényczikk szerint hatszáz forinttal büntettetik, mely levélre mind az evangélikus státusnak, s mind minekünk egyházi rendeknek, kezünk irását kellett tennünk mind a két részről. Énnekem azért ezen végzéshez kell magamat tartanom".[1]

A martyáncziak azonban tudni sem akartak a templom átadásáról, megkeresték azért a földesurat, venné őket védelmébe. Nem is csalódtak benne. A református vallásban született, a grófi rangért Pázmány által katholikus vallásra térített Batthyány Ádám 1655 jun. 6.-ról így válaszolt nekik: „megértettük leveletekből mit irjatok a martyánczi templomnak eligérése felől, mely lett volna itt Pozsonyban a lutheránus superintendens által, a kálvinistáknak, mind a földes urak, mind a hallgatók akaratja ellen. Irhatjuk azért, hogy a lutheránus superintendens amit cselekedett, sem az ország

[1] A Nemeskérről 1655. máj. 8. kelt levél *ugyanott.*

előtt, sem a földesurak előtt nem jelentette meg, amint hogy értjük, hogy néktek sem volt hiretekké. Azért atyámfiai, a superintendens parancsoljon rendet a maga sajátjából, *mi nem engedjük a mi földesúri méltóságunkat senkinek. Kálvinista uraim legyenek a határukban: ha ti nem akartok kálvinistát bevenni, nem köthetik erővel reátok magukat.* Ha pedig ezen kivül cselekesztek, a mi hirünk nélkül, lássátok, de mi a kálvinistáknak nem engedjük az anyaeklézsiát".[1]

Földesurukat tehát teljesen megnyerték az evangélikusok, s hatalmas pártfogójuk oltalma alatt, a köteles engedelmességet sem tanusitották többé egyházi felsőségük iránt és semmit nem adva püspökük levelére, sem az országgyülésen jelen volt mindkét hitvallásu evangélikus követek határozatára, mint az egyházi közigazgatásban eddig ismeretlen hatóságra: belekapaszkodtak Batthyány levelének azon pontjába, hogy a protestáns követek együttes megállapodása semmit sem ér, mert arról az országgyülés és a földesurak nem tudnak semmit és fellebbeztek, a püspök által nekik adott utasítás ellen, az 1655. évi junius 9-én tartott szakonyi zsinatra.

„Az egész martyánczi lutheránus hallgatóság" nevében beadott fellebbezésben elmondják, hogy nemrégiben a püspök prédikátorukra reáirt és megparancsolta neki, hogy nagy sietséggel a fáraházból kihordozóskodjék, s azt üresen hagyja. Hogy miért? nem tudják. Ők eddig az igaz ágostai hitvalláson voltak, s nem adtak okot és alkalmat arra, hogy lelkipásztoruktól megfosztassanak, hogy a püspök miért adta templomukat a kálvinistáknak, nem tudják, de bizonyos az, hogy ők jobbágyok, a fundus nem az ő tulajdonuk, hanem a földesuré, ők nem rendelkezhetnek azzal, s földesuruk akaratja ellen, senkinek örökös fundust nem adhatnak. Igaz, hogy az egész templom, a fárával együtt az övéké volt, de a fundus nem; avagy nem nagy botránykozás-e, kérdezik, hogy minden igaz ok nélkül megfosztatván őseik temetőhelyétől és templomuktól, hanyatt-homlok a tévelygésre romoljanak, megtiltván attól, hogy a lutheránusnak semmi köze, sem temetőhelye ne lehessen ott! Ez ellen protestálnak, ők nem okai semminek sem, nem is lesznek, de földesuraik akaratja nélkül templomukat senkinek nem engedik. Fontolják jól meg, hogy egy lélek elvesztése mit jelent. Arra kérik azért a szakonyi zsinatra egybegyült

[1] Ugyanott.

lelkiatyáikat, hogy lelkük sérelmét meggondolván, ne bántsa addig lelkitanítójukat, mig az ország gyülése véghez nem megy és a vallásügyi biztosok ki nem mennek.[1] Mint Musay Gergelynek egy mindjárt említendő leveléből kitünik, a dunántúli ág. hitv. egyházkerület szakonyi közgyülése, ezen kérelmet elutasitotta, s a martyánczi templom- és lelkészkérdésben, a protestáns követek együttes határozatában foglalt álláspontra helyezkedett.

A martyánczi ág. ev. lelkész, a földesúrra és nehány hallgatójára támaszkodva, tovább is ellenállt és közvetlen egyházi hatósága határozatának sem engedelmeskedett és sem a templomot nem adta át, a reformátusok által e végre kinevezett küldötteknek, sem a parokhiából nem ment ki. S mivel ezen küldöttség jelentéséből világosan kitűnt, hogy a lelkész makacsságán és engedetlenségén tört meg a végzés véghezvitele, tehát az 1655 augusztus 20-án Kajdon tartott rész-zsinat nevében és megbizásából, a jun. 2-án püspökké választott Szeli György, továbbá Szeremlei János esperes felsőörsi, Bői János körmendi és Pápai Dávid Imre szentpéteri lelkészek tudatták ezt Musay Gergely ev. püspökkel és elégtételt kértek. Figyelmeztették arra, hogy az országgyülés folyása alatt, az evangélikus statusok, egymás között kölcsönös megegyezéssel, megegyeztek ugyan a martyánczi eklézsia felől, s abba ő is beleegyezett és hitfelekezete részéről alá is irt, ők is ahhoz alkalmaztatták magukat, kellő időben bizonyos személyeket elküldöttek, hogy az eklézsia kezükhöz visszaadassék. De nem tudják micsoda esztelen féltékenységből, az ottani evangélikus lelkész, a maga részére megnyert hallgatókkal, a pozsonyi végzésre mit sem adva, küldötteiket nem bocsátották be, sőt kemény és gyalázatos fenyegetésekkel ellentálltak, mely cselekedetük nekik nagyon fáj, mert bizony az meggondolatlan és jogtalan is volt egyszersmind. Arra kérik azért Musayt, hogy tartsa magát a végzéshez, hogy ezen dologban ne kelljen ismét fellépniök, s a martyánczi eklézsiát barátságosan és csendben bocsássa kezükhöz. Tudják, hogy a község makacsságának megzabolálására nincs hatalma, de arra van, hogy az alatta levő lelkészt az ottani szolgálattól eltiltsa és püspöki hatalmával onnan eltávolítsa és ezáltal a végzést véghez vigye, hogy több zürzavarra ok ne adassék és a harmadik félnek kacza-

[1] Ugyanott.

gásra út ne nyittassék, s más illetlen egyenetlenségek is ne következhessenek.[1]

A dunántúli evang. püspököt is boszantotta ez a dolog, s az engedetlen lelkész ellen egész erélyel lépett fel. Nem érti — irja Krisán Tamás muraszombati espereshez,[2] — hogy a martyánczi fráter ilyen vakmerőségre veti magát, hogy sem az ő parancsolatának, sem a közelébbi szakonyi zsinat consistoriumának rendeletéhez, sem esperese tiszte szerint való intésének helyt nem ad, hanem még mindig a parókhiában van. Tudatja vele, hogy a helvét hitvallásuak püspöke, espereseivel együtt, augusztus 20-diki kajdi részgyülésükből megkereste, s azt irja, hogy a pozsonyi végzés szerint, saját hitvallásu atyafiakat küldött Martyánczra, de az ott való fráter, a maga mellé vett hallgatókkal kemény és gyalázatos fenyegetésekkel fogadta őket. Mivel — úgymond — a nyakas községgel nem bir, mint a szakonyi generális gyülésben is consistorialiter megparancsolták, hogy a lelkész kimenjen a parokhiából, most is a szerint meghagyja és parancsolja, mert ezen dologban másként nem tehet, különben ha ki nem megy, tisztétől megfosztják. Végül arra kéri az esperest, járjon utánna, mi lehet annak az oka, hogy a martyánczi lelkész parancsolatuknak eddig is nem engedett, és ha ezután sem akarna engedni, arról őt mielőbb értesítse, hogy ő is kimenthesse magát a helvét hitvallásuak előtt. S ha a fráterre, vagy valakire másra háramlik a törvényczikk szerint a hatszáz forintban való elmarasztalás, annak ő nem lesz az oka.

Mint Musay püspöknek egy későbbi leveléből látjuk, az ág. hitv. ev. lelkész ekkor elment a martyánczi parokhiából, s ha eddig ő szította a földesurakban az ellenállás tüzét, most a lelkész nélkül maradt egyház állt ki a küzdtérre és a „martyánczi ág. hitvallásu hallgatóság“ nevében tiltakozott a templom átadása s a lelkész elmozdítása ellen. Igaz, hogy a Musay püspökhöz küldött levélben felhozott okok nem egyeznek meg teljesen a történeti igazsággal, de mint jellemző és egyházunk XVII. századi belső életére jelentékeny fényt vető okirat, méltán felhivja érdeklődésünket, annyival is inkább, mert ennek tartalmából kifolyólag a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület még ezen évben egy elvi jelentőségü végzést hozott, mely tudtommal ma sincs hatályon kívül

---

[1] Levelük ugyanott.

[2] Musay Gergelynek 1655 szept. 24. Nemeskérről kelt levele ugyanott.

helyezve, ezért bő kivonatban ismertetem azt.[1] Mint lelki attyuknak ajánlják alázatos szolgálatukat Musaynak. Megértették — úgymondanak, — hogy mit irt esperesüknek Krisánnak, és prédikátoruknak, mind a martyánczi templom felől, mind prédikátoruknak tisztitől való megfosztásáról, ha Martyánczról ki nem menne, és nagy siránkozva fájdalmasan érezték, hogy most már mintegy oktalan állat módjára kell élniök és nem tudják, hogy miért. Mert azon végzésnek, amelyre püspökük a pozsonyi elmúlt országgyülés alatt reá állt, semmi alapja nincs, nemcsak azért, mert *a végzést hozóknak nem adott sehol a nemes ország arra való hatalmat,* hogy elvegye egyik féltől a templomot és másnak adja, hanem azért is, mert nem igaz, hogy emberemlékezetétől fogva a martyánczi templom a kálvinistáké lett volna, mert sohasem volt, csak Martyánczon lakóké, hanem a lutheránusoké is volt; és az sem igaz, hogy azon templomban emberemlékezetétől fogva helvét hitvallású lelkipásztor lett volna; az sem áll, hogy az 1647 : XIV. t.-czikk alapján itéltetett volna oda azon templom a martyánczíaknak, mert akkor nem is volt róla kérdés a nemes ország előtt, nem is szól azon törvényczikk az ágostai és helvét hitvallású hallgatók között keletkezett ellenkezések kiegyenlítéséről, hanem a római katholikus és evangélikus státust illeti; nem is volt Martyánczon valami templomfoglalás, mert ők emberemlékezetétől fogva mindig békességes használatában és birtoklásában voltak azon templomnak és eklézsiának, s kezüknél is úgy maradt, mint törvényes birtokosoknál és utódoknál. *Jóllehet néhai Domján prédikátor is lakott azon eklézsiában,* de ő előtte és ő utánna is voltak mások, akik nem voltak olyan szinezők, mint ő, tetetvén magát lutheránusnak, de alattomban helvét hitvallású volt. Az egész hallgatóság jól tudja, mit tanított, mit nem, és ha kálvinistaságát világosságra vitte volna, sem akkori jó emlékezetü földesuraik, sem ők el nem szenvedték volna. De meg mi az oka, hogy mindnyájan nem lehettek kálvinistákká, holott akkor *Domjánin kívül nem volt más egyházi emberük,* és ő kegyelméhez gyóntak, *s úgy gyóntatott, mint lutheránus minister.* Mindezeket megbizonyították volna Pozsonyban, de Nádasdy Boldizsár alispán oda küldött követeiket a népek joga ellenére szidta, gyalázta, fenyegette, melyet ő kegyelme nem cselekedhetett volna, hanem mind a két félt meg kellett volna hallgatni. Az egy

[1] Az 1655 okt. 31-ről kelt s Musay ág. h. ev. püspökhöz czimzett felterjesztés ugyanott.

Istenért kérik azért Musayt, mint lelkiattyukat, hogy ne háborgassa őket igaz vallásukban és lelkiismeretükben, s ne fossza meg lelki tanítójuktól. Ám ők protestálnak egyáltalában, a lelkészt közülük ki nem eresztik és kálvinistát nem engednek bevinni. Kérik Musayt, hogy mindezekről jól gondoskodjék, s válaszát várják, mert a lelkész nem szolgál.

Ebben a levélben különösen három dolog vonja magára figyelmünket. Egyik az, hogy a marasztalt fél legelsőben is az országgyülésen jelenvolt protestáns követek együttes tanácskozási, illetőleg a vitás ügyek felett való határozathozatali jogát tagadja, s egyszerüen utal arra, hogy az ország sohasem adott nekik ilyen hatalmat. Pedig az a martyánczi-ügyben hozott végzés, mint kezdeményező épen azon czélból volt fontos, hogy a két protestáns egyház között felmerült surlódásokat és vitás ügyeket nem akarta az országgyülés elé vinni, hogy ott csakugyan a harmadik, a mindkettőjüknél sokszorta erősebb fél kárörvendjen egymással való veszekedéseik miatt. Azt hitték, hogyha az országgyülésen a kath. klérussal és ezeknek befolyása alatt levő kath. képviselőkkel szemben a protestánsok sérelmeit úgy ahogy lehetett, orvosolhatták, akkor a saját egyházaik között dúló viszályt, illetékes egyházi tisztviselőik meghallgatásával, ha országgyülésen kívül elintézik, a harmadik félnek felettük való méltó kárörömét nemcsak elkerülik, hanem együttes tanácskozásaikkal, kölcsönös megegyezéseikkel, a két prot. egyház tagjai között a testvéri szeretetet is élesztik. S ime a martyánczi templom-perben hozott végzésük ellen, épen a sérelmet okozó fél nem nyugszik meg, pedig épen azért intézték el a prot. követek maguk között ezt az ügyet, hogy ne kerüljön az az országgyülés, s onnan a vármegye elé, s rajtuk templomfoglalásért hatszáz forint birságot ne hajtsanak be. De ime a foglalók felyülkerekedtek, s vakmerően még azt is emlegetik, hogy az 1647. XIV. törvényczikk, mely a templomfoglalókat büntetni rendeli, reájuk nem alkalmazható.

A másik dolog természetesen következett az előbbiekből, a lelkészt nem eresztik ki a parokhiából, a templomot nem adják át, mert mindig az övéké volt. Ezen állításuk felett csak csudálkozni lehet. Hisz maga a püspök, Musay sem számította őket az ágostai evangélikusok közé, s hogy nem is Martyánczon, hanem ennek filiáiban voltak ők leginkább többségben, a jelentés azon szavaival bizonyítható, mikor az ottani templomról azt mondják, hogy az nemcsak a martyáncziaké volt, hanem az övéké is.

Végül legjellemzőbb, amit a harmincz évnél tovább közöttük volt Domjáni igehirdetéséről, s úrvacsora szolgáltatásáról mondanak, melyet mivel ostyával osztott ki, azt következtették belőle, hogy az ág. h. ev. volt, holott csak azt bizonyították vele, miszerint Martyánczon úgylátszik legtovább éltek az úrvacsorában ostyával a dunántúli reformátusok. Pathay és Kanizsai püspökök a XVII. század első felében nem egyszer utasították lelkészeiket, hogy az úrvacsorát kenyérrel szolgáltassák ki, s csak az öregebbeknek engedték meg, hogy a hitben gyengék kedvéért ostyát oszthassanak, de azért egyikük sem tartotta magát ágostai hitvallásunak.

Mikor a dunántúli ágostai hitv. egyházkerület 1655. nov. 25-re Gencsen zsinatra egybegyűlt, melyen a pestis miatt ugyan sokan nem jelenhettek meg, de Musay püspökön kívül jelen voltak mégis Régeni Márton, Szentmiklósi János, Semptei Benedek, Mód Benedek és Fistrovics György esperesek s nehányan a lelkészek közül, mely alkalommal a lelkészi szolgálatra felavatták Vislicenus Györgyöt a sopronvármegyei Petersdorfra, Kőszegi Pintér Andrást a vasvármegyei Ratisdorfra, Turnisczai Basiliust a győrvármegyei Fölpéczre, Nagy Andrást a veszprémvármegyei Vaszarra, Tarnóczi Jánost a vasvármegyei Szent-Tamásra, Nagy Istvánt ugyanazon vármegyei Szent-Benedekre és Rusanics Mihályt a sopronvármegyei Vágra: a martyánczi-ügyről is tanácskoztak, s ha a parokhia és templom átadása, valamint a szolgálatot már nem teljesítő, az eklézsiából ki is költözött lelkész ügyében nem határoztak is, másnap a következő elvi jelentőségü végzést hozták:[1] „Ezen zsinaton, nov. 26-án elhatároztatott, hogy ezután a testvérek közül mindenki, a saját illetékes esperesénél, évenként egyszer az Úrnak szent vacsorájával éljen; vagy ha a szomszéd

---

[1] In hac synodo 26. Novembris constitutum est, ut post haec, quilibet fratrum, apud suum competentem senierem, singulis annis utatur sancti Domini coena; vel si uteretur apud aliquem vicinorum fratrum, teneatur chirographum a confratre eximere, et suo seniori transmittere, sub poena, gravioris animadversionis, si quis neglexerit. Constitutio haec ideo facta, quia nonnulli ex Calvinianis soliti sunt sub specie augustanae confessionis helveticam confessionem inseminare, et auditores adversa religione inficere, uti hactenus compertum est in ecclesia Cassoviensia Petro Alvinczy, et in comitatu Castriferrei in ecclesia Martyanczensi a Michaele Domjan, qui semet ipsos venditarunt augustanae confessionis ministros sinceros, ast sub hoc titulo disseminarunt zizania Calvinisticae confessionis cum magno scandalo, et animarum dispendio.

testvérek valamelyikénél élne, tartozzék tiszttársától sajátkezüleg irt bizonyítványt kivenni és saját esperesének büntetés alatt átadni, amit ha valaki elmulasztaná, súlyosabb büntetés éri. Ezen intézkedés azért tétetett, mivel a kálvinisták közül némelyek ágostai hitvallás szine alatt, helvét hitvallás magvát szokták elhinteni és hallgatóikat ellenkező vallással megfertőztetni, mint mostanában rábizonyosodott a kassai egyházban Alvinczy Péterre és a vasvármegyei martyánczi eklézsiában Domjáni Mihályra,[1] akik az ágostai hitvallás igaz szolgáinak mutogatták magukat, és ezen ürügy alatt, lelkeiknek kárával, a kálvinista hitvallás konkolyait nagy botránnyal széllyel hintették."

Musay Gergelynek 1656 márcz. 24-ről Szeli György dunántúli reform. püspökhöz küldött leveléből megtudjuk a martyánczi eklézsia későbbi dolgát: Mikor — úgymond — Pozsonyból megérkezett, levelét Martyánczra, muraszombati alesperes által Szentháromság vasárnapján[2] beküldötte, melynek azonnal ellentmondtak és a postával Pozsonyba a földesurakhoz mentek, s kérésükre gróf Batthyány Ádám, Szécsiné, Forgáchné asszonyok Ónagyságaik, Meszlényi Benedek és Tipits Márton uraimék mind pártjukat fogták, ezért mikor a kajdi gyülésből hozzá küldött levelet vette, s a martyáncziaknak megirta, hogy a lelkészt tőlük elveszi, azonnal ellentálltak és azt irták neki, hogy: kicsoda az, aki hatalommal kálvinistát tukmál rájuk, bizony futva szalad, akárki lesz. Az esperes ugyan azt irta, hogy a fráter kiment a parokhiából és félesztendőnél tovább lakott egy faluban, ahonnan kálvinista részről való czéhmesterek vitték vissza a parokhiába. Ő most már ennél tovább nem mehet, a hatalmasokkal ujat nem huzhat.[3]

Tehát a martyánczi templom, parokhia, a földesuri pártfogással az ág. hitv. evangélikusok kezén maradt. A református egyház itt, mint annyi sok más helyen Dunántúl, teljesen megszünt. Még az 1656 jun. 21., 22. bődi egyházkerületi gyülés jegyzőkönyvében fordul elő, mint amelyben a lelkészi állás üresedésben van, mely soha többé református részről be nem töltetett.

---

[1] A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyvében mindig és mindenütt Domjáninak van irva, azért én is így irom.

[2] Mely ez évben május 23-ra esett.

[3] A Magyar Nemzeti Muzeum: „Collectanea ad historiam ecclesiasticam protestantium in Hungaria" czimü kéziratgyüjteményéből.

Martyáncz mai neve Mártonhely, lakosai nagyobb részben vendek. A XVII. századbeli magyar kálvinistákra nem volt szükségük az ausztriai befolyás alatt levő földesuraknak, akik egyházuk horvát neve daczára magyarok voltak: ma magyar a helység elnevezése, de a lakosai nem azok.

Szomorú tanuság, de fájdalom, igaz.

5. Szeli Luka György püspöksége 1655—1665.

Gál István veszprémi lelkész, atyja Gál Imre halála után 1655 *junius 1-re* püspökválasztó zsinatra hivta össze a *dunántúli kerület* atyáit Pápára. Ez az összehivó levél ugyan nem maradt fen, de a zsinat lefolyásáról szóló feljegyzés, ennek megemlítésén kívül arról is értesít, hogy a felsődunamelléki egyházkerületből Nyikos János püspök, érsekujvári, és Nógrádi István révkomáromi lelkészek jelen voltak; a miénkből pedig az egyházaknak csaknem minden lelkészei, esperesei és presbiterei, a kiválóbb egyházaknak küldötteivel együtt megjelentek. A kiskomáromi egyházmegyéből azomban, a törököktől való félelem miatt, csupán nehány küldött, t. i. Maráczi Balázs kiskomáromi és Lévai Márton galamboki lelkészek jöhettek el testvéreik szavazatával az új püspök megválasztására.

A zsinat első napján, Nyikos János püspök mindenek előtt, ünnepélyesen és nagy alázatossággal segítségül hivta a Szentlelket, azután az új püspök megválasztására adott szavazatokat összeszedte, s azokból kitünt, hogy csaknem minden szavazat *Szeli Györgyre* esett. Még az napon a felavatandó lelkészeket vizsgálták meg a hitczikkekből és Syderius kátéjából, s miután erkölcsi magukviseletéről megfelelő bizonyítványt mutattak fel, akik alkalmasoknak találtattak, azokat a lelkipásztorságra felvették és a következő eklézsiákba rendelték: Alistáli Jakabot Szent-Gálra, Alistáli Istvánt Kádártára, Halászi Gergelyt a vasvármegyei Nárába, Palánki Jánost Jenőbe, Ráczkevi Jánost Mezőszentgyörgyre, Feli Istvánt Csajágra, Szecsei Jánost Cseténybe, Szentmártoni Jánost Kupra.

Másnap következett a megválasztott püspök, Szeli György megerősítése és felavatása, melyet Nyikos János felsődunamelléki püspök teljesített, s az előbb megnevezett új lelkészek is ekkor avattattak fel.

Az ujonnan választott püspök születési helye és idejéről és előtanulmányairól nincsenek közelebbi adataink, vele először az 1629 márcz. 18-iki körmendi püspökválasztó zsinaton találkozunk,

melynek jegyzőkönyve *Szeli Györgyöt mint kiérdemült pápai rektort említi.* Mivel pedig 1627 juliusban még Mosoni István, 1629-ben pedig Gyöngyösi Sári István volt a pápai iskola rektora.[1] Szeli rektorsága 1628. évre esik. Valószinüen Pápán tanult, s erről a vidékről való volt, mert külföldi iskolázása költségeihez a pápai egyház is hozzájárult, s később úgy említik, mint ezen eklézsia által segélyezett tanulót, s ő maga is hálával nyilatkozik erről.[2] Czeglédi Pál pápai lelkész 1629 okt. 9-iki levelében arról értesíti Kanizsait, hogy Szeli György aug. 13-án Nagyszombatból az Odera melletti frankfurti egyetemre ment, s Samarjai János és Magyari Jakab, Mosoni Istvánt akarják megbizni a nagyszombati iskola vezetésével, melyből az következik, hogy ebben az évben külföldre meneteléig itteni rektor volt Szeli. Külföldön három esztendőt töltött s 1632-ben tanulmányai bizonyságául Amesius és Mackovius tanárok elnöklete alatt a franekeri akadémián két theológiai vitatkozást tartott; az elsőt[3] Kutasi Mihály cseszneki-, Tóti Lengyel Miklós és Krakkói Pál pápai-, Hathalmi Sándor tihanyi várkapitányoknak, Vizkeleti János veszprémvármegyei táblabirónak, Vásárhelyi András veszprémvármegyei jegyzőnek, Bottka Ferencz és Hatos István pápai nemeseknek, Kanizsai Pálfi János püspök, németujvári-, Tolnai István csopaki-, Bereczki Péter unyomi-, Szilágyi István vépi- és Szentgyörgyi János körmendi lelkészeknek, valamint a pápai gyalogőrség 11 hadnagyának ajánlotta. A másodikat[4] pedig Felső Balázs és Sándor István pártfogóinak, Czeglédi Pál esperes pápai-, Gál Imre veszprémi-, Sári István pápai lelkészeknek, Pápa város tanácsának, atyjának Luka Istvánnak és rokonának Szabó Pálnak ajánlta. Ha a dunántúli egyházkerület régi

---

[1] Lásd: A pápai ref. főiskola rektorai czimü közl. az 1903—1904. évi Értesítőben.

[2] Leveleik a dunántúli ref. egyházker. régi jegyzőkönyvében.

[3] Disputatio Theologica De Veris, Visibilis Christi Ecclesiae Notis. Quam Divina adiutus gratia sub praesidio Reverendi, ac Clarissimi Theologi, domino Giulielmi Amesii in illustri academia Franekerana S. S. Theologiae doctoris, eiusdemque facultatis ibidem professoris celeberrimi. Publico examini subiecit *Georgius L. Szelinus*, Ungarus. Franeker, 1632. 4-r. 16 lap.

[4] Disputatio Theologica, de ecclesia, quam auspice Christo summo unicoque ecclesiae capite, in inclita et illustri academia Franekerana praeside Nobillissimo, Clarissimo, Doctissimoque orio, Domino Joanne Mackovio Sacro Sanctae Theologiae doctore euisdemque facultatis ibidem professore ordinario. Publice examinandam, ventilandamque proponit, et defendendam suscipit Georgius Szely, Ungarus. Franeker, 1632. 4.-rétü 24 lap.

jegyzőkönyvében is meg nem örökítették volna, ezen ajánlásból is kitünnék, hogy családi neve *Luka* volt; ő maga kinyomatott két értekezésén Szeli L. Györgynek, később a fent maradt lezeleiben csupán Szeli Györgynek irta nevét, mig jegyzőkönyveinkben többször Szeli Luka György név alatt szerepel.

Külföldi tanulmányútjáról való hazatérése után, ismét a pápai iskola rektori székén találjuk. Az 1632. évi jun. 22—24-én tartott pápai zsinaton Mosoni István itteni rektort lelkésszé avatták, akit az 1633 május 8. köveskuti zsinat jegyzőkönyve már úgy említi, mint tápi lelkészt és pápai alesperest, ugyanebben Szeliről, mint a pápai iskola rektoráról van szó, amiből az következik, hogy midőn Mosoni 1632. év őszén Patonai Lőrincz helyébe Tápra ment lelkésznek, tőle a pápai iskola igazgatását Szeli György vette át, akit ugyanezen zsinaton érdemei elismeréséül az egyházkerületi presbitérium tagjává választották. Szeli ezen alkalommal, három évig volt a pápai iskola élén, az 1634., 1635. évi zsinatok jegyzőkönyve, még mint pápai rektort említi, s az utóbbin, melyet május 8-án Szentlőrinczen tartottak, a köveskuti egyház lelkészi állomására avatta fel Kanizsai, hol Jókai János volt az elődje, akit ekkor Szentlőrinczre vittek.

Az 1639. évi máj. 25. tartott csöglei zsinatra küldött levelében, a püspököt, espereseket, s az egész gyülekezetet, kérte a köveskuti eklézsia, hogy Szeli Györgyöt továbbra is hagyja náluk, őt magát már megkérték erre, de a zsinat hire nélkül nem igérte magát, azért ezt buzgóságosan kérik, hagyja meg közöttük, mivel vele jó egyetértésben élnek, mely kérést a zsinat is méltányolván, Szelit állomásán meghagyta. A következő évben Köveskuton tartották a zsinatot, ennek jegyzőkönyve Szelit, a körmendi egyházmegye alespereseként említi, s midőn ez alkalommal helyét, bizonyos körülmények miatt változtatni akarta, de mivel neki megfelelő alkalmas helyet nem tudtak ajánlani, úgy határoztak, hogy ezuttal maradjon Köveskuton, de hátralékos fizetését azonnal megadják.

Mivel a törvény szerint legalább három évig egy helyen kellett a lelkészeknek szolgálniok, azután mint ekkor mondták búcsúztak, Szeli Györgyöt nem akarták a köveskutiak búcsúztatni, azért az 1643 május 19. csöglei zsinatra küldött képviselőjük Varga Márton útján, s levelükben a nemesek és a többi hivek is azt kérték, hogy tovább is náluk maradjon. Itt is maradt egész 1646-ig, de miután Mosoni István körmendi lelkész és esperes ekkor meghalt s a május 1-én tartott mezőlaki zsinat Szelit a körmendi

egyházmegye esperesévé választotta, s az itteni egyház lelkészi állomására előmozdította: elbúcsúzott köveskuti hiveitől s Körmendre költözött.

Uj állomásán is általános szeretetnek örvendett Szeli György, de nem sokáig maradhatott itt, mert a Czeglédi Pál püspöknek halálával megüresedett pápai lelkészi állomást kellett elfogadnia, mely egyháznak egykor jótékonyságát élvezte, mert előde levelének bizonyítása szerint[1] a pápai eklézsia 1629. esztendőben Szeli uramat ennek a gyülekezetnek szolgálatára taníttatta. Ezen ok miatt Szeli nem térhetett ki, a pápai egyház meghivása elől, de mivel némelyek másként akarták, ide költözése némi akadályokba ütközött. Nevezetesen:

Az 1649. évi szept. 14. pápai zsinaton, midőn Gál Imre veszprémi lelkészt püspökké választották, a pápai egyház küldöttei, a nemesek részéről Jóra Gergely, az őrség részéről Pesti János, Acsádi Balázs, a város nevében Hentz Imre azt kérték, hogy elhúnyt lelkészük Czeglédi Pál püspök helyébe, a győri egyház lelkészét Gál Istvánt vihessék el. Jóllehet az új püspök nem fiát, hanem Szeli György esperes, körmendi lelkészt ajánlotta, mégis mint Samarjai János felsődunamelléki püspök leveléből kitünik, úgy határozott a zsinat, hogyha a változás a győri egyház kára nélkül megtörténhetik, akkor elvihetik Gál Istvánt. A győriek azonban nem eresztették el ifjú papjukat, s míg ezek a maguk igazai mellett érveltek a püspöknél, a pápaiaknál, addig ez utóbbiak mást gondoltak, s a győri egyház azon törekvését, hogy lelkészüket megtarthassák, elősegítették az által, hogy 1649 okt. 3-án kelt, Gál Imre püspökhöz küldött levelükben Gál Istvánról lemondtak, s Szeli Györgyöt kérték lelkészül.[2] Ezen levél indokolásában elmondják, hogy sok gondolkodás után kényszeríttettek kérni a püspököt, hogy Istenben elnyugodott Czeglédi Pál után, ki lehetne Sári István uram mellett a lelkipásztoruk. Igaz, hogy a közelebbi zsinat alkalmával Gál Istvánt kérték, *de nem Bottka Ferencz uram házánál egyező értelemmel hozott tanácsból;* minél fogva, a levél kelte napján, a gyülekezetben levő három rend, t. i. nemesi, vitézlő és városi rend együtt lévén, először az iskola dolgát intézték el, oly formán, hogy az új rektort Kálnai Jánost, másnap hivatalba állítják. Ami pedig Gál István személyét és tudományát illeti, mindegyikkel megvolnának elégedve, csakhogy ha mostani állapotukat

[1] Megvan régi jegyzőkönyvünkben.

[2] Lásd a győri református egyház megalakulása című közleményemet. Prot. Szemle, 1905. évf.

és a győrit tekintetbe veszik és ennek az ifjú állapotban levő eklézsiának gyengeségét megtekintik, melyért úgy a zsinaton, mint most is kérvényeznek győri uraim, s csak azt hajtják, hogy Gál Istvánt helyébül ki ne mozdítsák, mert amennyi egyenetlenséget, mind a másvallásu lelkésztől, mind egyebektől is felvett és elszenvedett, azt másnak csak megtanulni, vagy ahhoz alkalmazkodni is sok idő kivántatnék, de míg az meg lenne is, egy kis szikrából mi következhetnék, azt csak az Isten tudja. *De mivel az ő beleegyezésük és javallásukkal ment Gál István Győrbe, belenyugosznak ottmaradásába,* nehogy olyanoknak láttassanak, hogy amit egyik kezükkel építettek, azt a másikkal elrontsák. Nem tartják szükségesnek, hogy ügyeiket előszámlálják, mert azokat a püspök úgy is jól ismeri, s tudja, hogy Gál István ifjúságának gyengesége mit eredményezne a másik lelkész Sári uram mellett. Arra kérik azért közönséges akaratból, hogy irna Gál Istvánnak Győrbe, hogy elkezdett dolgában tovább is buzgólkodjék, a pápaiakra való neheztelés nélkül, mert ha eljövetelével valami fogyatkozása lenne, az Isten oda beplántált kicsiny seregének, vajjon megtörténhetnék-e ez, a püspök, a pápaiak és az egész presbitérium t. i. az egyházkerületi tanács, szivfájdalma nélkül? Kérik továbbá, hogy Szeli Györgynek is irjon Körmendre, ne vesse meg a pápaiak meghivását, tudván azt, hogy ez a nyomorúlt hely az ő emlékezetüktől fogva, *a Dunán innen való keresztyén eklézsiáknak mintegy metropolisa és anyaeklézsiája lévén,* úgy takargatták, igazgatták tanításukkal, erkölcsükkel, maguk viselésével, hogy még eddig nemcsak ezeknek a Dunán innen levő kicsiny eklézsiáknak, hanem még a Dunán túl valóknak is saját kebeléből kibocsátott virágokkal tündöklött. Ezekért és egyéb okokért is méltó erről gondot viselni és oly érett erkölcsü, tudományában, forgolódásában élemedett embert kell ide rendelni, aki ezeket ismét teljesíthesse. Ehhez járul az is, hogy a püspök lakása is távol van, minden ügyes bajosok nem mehetnek hozzá, s az ő könnyebbségéért is szükséges, hogy Pápán esperes legyen a lelkész.[1]

Mint fentebb már említettem, Gál Imre maga sem akarta a zsinaton, hogy fia Győrből Pápára menjen, de ez a levél mégsem szerzett neki örömöt, s nem ok nélkül vetette szemükre 1649 okt. 6-án küldött válaszában, hogy a közelebbi pápai zsinaton a nevükben megjelent követek, nem az ő akaratukat tolmácsolták akkor, midőn Gál Istvánt kérték lelkészül és viszásan viselték a

[1] A dunántúli ref. egyházker. régi jegyzőkönyvéből.

követséget, mert íme most azt kérik, hogy irjon Szeli Györgynek, ne vesse meg meghivásukat. Mindezt örömest megtenné úgymond, de hogyan bontsa ő fel egymaga a közhatározatot. A zsinat a pápai követek kérésére Gál Istvánt Pápára rendelte, ennek a helyébe pedig Győrbe Sárfői Mártont. S íme most azt várják, hogy a zsinat rendelkezését a püspök bontsa fel, Szelit rendelje Pápára, Gál István maradjon helységében, de hogy Körmendre kit rendeljen, s akit rendel elfogadják-e, Sárfőinek is honnan rendeljen illendő helyet, ezekről azt mondja a pápaiak semmit nem irnak, s talán mindezt figyelembe sem vették. Szóval tudatja velük, hogy tiszte és ereje felett való dologra erőltetik. Ő a maga részéről, mivel a közhatározatba úgy sem nyugodtak meg, nem áll utjukba, tegyenek úgy, amint legjobbnak gondolják. Győrbe izenjék meg Gál Istvánnak, hogy Pápára ne bizzék, viseljen magára gondot, Szeli uramat pedig hivják meg, s az ő helyébe állíttassék alkalmas tanító. Ne gondolják, hogy ő bánná, vagy nem akarná s ellenezné Szeli Györgynek Pápára való költözését, sőt ezt szive szerint akarja és óhajtja, csakhogy elvitelét az ő tisztének és az eklézsiáknak sérelme nélkül vigyék véghez.

A püspöki engedéllyel kezükben, azonnal követeket küldöttek a pápaiak Körmendre, s meghivták Szeli Györgyöt lelkészüknek, aki október 11-én már válaszol. Elmondja ebben, hogy a pápaiak hiteles követitől küldött levelet illendő becsülettel vette, de elméjének nem kevés felháborodásával olvasta. A pápai egyháznak vele cselekedett jótéteményeiért való kötelességét mindenkor bizonyítja, érte élete fogytáig háladatos lesz, s ezt minden hozzá illő dologban, nyilvánítani fogja. De hogy mostani kivánságukat teljesíthesse, hátra hagyván egyéb akadályokat, melyek mintegy felhők állnak előtte, ennek módját nem látja, sem pedig arra való erőt s tehetséget nem érez. Nem látja módját azért, mert a zsinat, melynek Isten után engedelmességet fogadott, mikor az egyházi súlyos tisztet felvette, a saját kivánságuk szerint rendelt nekik egy tudománnyal ékes, erkölccsel dicséretes és közöttük az isteni szolgálatra alkalmas tanítót Gál István személyében, őt pedig a körmendiek küldötteinek Katafalvai Andrásnak és Kis Mihálynak kérésére, a további szolgálatra ott hagyta. A pápai eklézsia állapotját megtekintvén, s arról jól gondolkodván, jó lelkiismerettel vallja, hogy ennek szolgálatára s a felőle való reménység betöltésére elégtelen és alkalmatlan. Mert hogy egyéb fogyatkozásairól, melyeket Isten lát s ő maga tud, ne szóljon, elég ha tudatja, hogy beteges és

erőtlen ember. Arra kéri azért őket, hogy ezért ne haragudjanak meg rá, s ne tartsák háládatlannak, hogy kívánságuk szerint nem cselekedhetett. Egyebekben kéri őket, hogy mindenkor alázatos szolgájuknak ismerjék és minden hozzá illendő dologban bátran parancsoljanak vele.[1] Mint a következőkből kitünik, Szeli Györgygyel csak a túl szerénység mondathatta, hogy ő a pápai egyház szolgálatára elégtelen.

Midőn a pápai egyház küldöttei Körmendről meghozták a kitérő választ, azonnal gyülést tartottak, s annak határozatát tudatták okt. 13-án a püspökkel. Jóllehet ugymondnak, a szüret miatt nem gyülhettek össze számosan, de mivel a távollevők is egyetértenek velük, mert Szeli meghivását mindnyájan helyeselték, most hogy némely erőtelen okokkal mentegeti magát, ők arra nem felelhetnek mást, mint azt, hogy ők Szelit akarják lelkészükül és arra kérik a püspököt, hogy ne engedje sokáig halogani ezt a dolgot, nehogy valami nagyobb baj származzék belőle.[2] A püspök azomban ezuttal, úgy látszik semmit sem tanácsolt, várakozó álláspontra helyezkedett, s Bereczki Péter esperes leveléből azt következtetem, hogy úgy ennek, mint a presbitériumnak a véleményét kérte ezen dologban. Míg ezekre várt, okt. 20-án a körmendi lovas és gyalog sereg is egy levéllel kereste meg, melyben a pápai zsinat határozatára való hivatkozással kérte, hogy lelkészüket Szeli Györgyöt, legalább egy évig ne rendelje el tőlük Pápára, miután az volt a határozat, hogy még esztendeig meghagyja, s másuva nem rendeli lelkipásztorukat. Ők ehhez tartják magukat, s egy évig lelkészüket el nem bocsátják; jól tudja a püspök is állapotukat, ha Szeli másutt volna is, Körmendre kellene vinni.[3] Ugyanazon keletről Frantsits Gáspár körmendi kapitány is szeretettel kéri a püspököt, hogy Szeli György Pápára vitelével ne búsítsa meg seregüket, hanem ha tovább nem is, a zsinat határozata szerint legalább esztendeig hagyja meg náluk prédikátorukat, de ha egy esztendő előtt azt mégis elvinnék tőlük, úgy ők az ellen tiltakoznak, kijelenti, hogy mást el sem fogadnak, hanem másképen viselnek magukra gondot.[4]

Igaza volt a püspöknek, hogy sok bút és gondot okozott neki a pápai egyház, mikor az ő tanácsa ellenére a zsinattól Gál

---

[1] A dunántúli ref. egyházkerület régi jkönyvéből.
[2] Ugyanonnan.
[3] [4] Ugyanott.

Istvánt kérte, s most a határozat ellenére, Szeli Györgyöt akarja, kit hogy magukhoz vihessenek, ujabb meg ujabb kérvénnyel keresték fel. Igy nov. 20-án újabban sürgetik, hogy ne halogassa a dolgukat. Tudatják, hogy Szeli György tudja a pápaiak iránt való kötelességét, melyet a püspök is jól ismer, s tudja, hogy ide nagyobb kötelessége van, mint a körmendiekhez, igérte is magát az eljövetelre, ha a püspök beleegyezik a presbitériummal és Körmendre utódját kirendelik, szeretné ugyan, ha addig elhalasztanák ezt, míg esztendeje kitelik. Arra kérik azért, hogy ne halassza eddig, hanem egyezzék bele, hadd vigyék még a karácsonyi ünnepek előtt magukhoz. Felemlítik, hogy Czeglédi temetésekor, ő is Szelit ajánlotta nekik, s azt mondják, attól fogva minden feltett czéljuk az volt, hogy őt kérjék. Lám a presbitériumnak is ott járt az elméje, ahol a püspöké, hogy t. i. Szeli uram lenne alkalmas a pápai egyház gondviselésére, miért volna azért arra szükség, hogy ezt a presbitérium előtt kérdésbe tegyék, miért kellene azért őket messze földről össze fárasztani. Majd példákra hivatkoznak, hogy szükség idején úgy az elhúnyt püspök, mint az előtte valók is, még a kisebb egyházak kéréseit is teljesítették, végül határozott választ kérnek, hogy beleegyezik-e vagy nem a püspök abba, hogy Szelit Pápára vigyék, s az utóbbi esetben megfenyegetik előre, mert — úgymondnak — ennek izét nemcsak ők fogják megérezni, hanem még a Dunán innen való eklézsiák is megismerik a maguk kárán. Élhettek vola ők is az Érsekujváriak példájával, de fiui engedelmességük nem engedte.[1]

Mi volt ez a példa? nem tudjuk határozottan, de valószinüen Nyikos János lelkész odavitelére czéloznak, akit a presbitérium 1641-ben mint pápai rektort Czeglédi Pál segítségére lelkésszé avatott, de azután nemsokára elment innen, mert a rektorságnál jobb falatot kapott.[2]

A pápai egyház hosszúra nyúlt lelkészváltozási ügyében még egy fontos levél maradt fent Gál Imrétől, melyben úgy a körmendiek, mint a pápaiak fenyegetését, kellő értékére leszállítja, nincs értelme, hogy mint Homeruson a régiek, Ilonán a görögök és Trójaiak, úgy Szeli György uramon a két eklézsia háborog és egyebek elméjét is háborítja. Személyesen akarta volna ezt az ügyet elintézni, de betegsége miatt nem tehette, pedig az volt szándéka, hogy Pápára megy, az egyház dolgát megvizsgálja, s

[1] [2] Ugyanott.

innen elmegy a körmendi és Rábán belül levő egyházak lecsendesítésére és ha lehetséges Körmendre egy alkalmas lelkitanítót ajánl, *Szeli Györgyöt a Pápára való menetelre szabadítja, melyhez az alesperesek, több lelkész és egyéb keresztyén tagjaink hozzájárultak.* Az utazásra már el is készült, de betegsége miatt szándékáról le kellett mondani. Nem mulaszthatja el azonban, hogy vissza ne utasítsa azon gyanút, mintha neki az lett volna szándéka, hogy fiát Gál Istvánt juttassa Pápára, legyen az bizonysága, aki a szíveket látja, hogy sem alattomban, sem nyilván, sem maga, sem más által, sem Hencz Imrének, sem Jórának, sem nemes, sem vitézlő, sem városi rend közül, fiát még csak egy gyermeknek sem ajánlotta. Mikor meghallotta, hogy meghivják, nem helyeselte, Szeli uramat, fiának soha utánna nem tette, hanem igaz lelkiismerettel most is azt mondja, hogy a pápai egyház igazgatására alkalmasabb tanítót, ha szintén a Dunákon mind a Tiszáig jár-kel is követtük, de Szeli Györgyöt csak hármat sem talál egy bokorban, aki egyházuk állapotjához úgy tudná magát alkalmaztatni.[1]

Azon körülmény, hogy Szeremlei János felsőőri lelkész 1650 decz. 28-án kelt levelében 1651 január 31-re egyházmegyei gyülést hív össze Egyházas-Rádóczra, aki a veszprémi egyházmegye Gál Imre idejebeli jegyzőkönyvében levő feljegyzés szerint, *1650 január 30-án Szecsődön tartott egyházkerületi gyülésen esperessé választatott,*[2] mindenesetre azért következett be, mivel a pápai egyház kivánsága szerint, Szeli György még 1649. év karácsony ünnepe előtt elfoglalta itteni lelkészi állomását, s bizonyára őt is az 1650. szecsődi gyülésen a pápai egyházmegye esperesévé választották, mint ezt a pápai egyház fentebbi levele is hangsúlyozta, hogy a közérdek szempontjából neki olyan lelkészt kell választani, aki az egyházmegyének esperese is legyen. Mivel pedig Sári István az egyház másik lelkésze nem volt esperes, mint Tóth Ferencz állitotta, s nem halt meg 1652-ben,[3] mert az 1654 junius 30. pápai zsinaton, mint itteni lelkész jelen volt, Szeliről pedig mint a pápai egyházmegye espereséről emlékezik a jegyzőkönyv,[4] ha esperessé választását okmánnyal nem igazolhatjuk is, bizonyos, hogy idejövetele után mindjárt az lett. S midőn az 1655 juniusi zsinaton püspökké választották, az időközben meghalt Sári István helyébe pedig a

[1] Ugyanott.

[2] *Tóth Ferencz:* Túl a dunai református püspökök élete, 115. l.

[3] Ugyanott: 116. l.

[4] A dunántúli református egyházkerület régi jkönyve.

pápai egyház Bereczki Dániel kiskomáromi esperest vitte magához másik lelkésznek, mint ezt az ezen évi nov. 30-án tartott pápai egyházmegyei gyülés jegyzőkönyve tanusítja,[1] hogy a püspökön is segítsenek, Bereczkit az 1656. évi bődi gyülésen a pápai egyházmegye esperesévé választották, a somogyi eklézsiák élére pedig ugyanitt, Rátkai György kiskomáromi lelkészt esperessé választották.

Szeli György pápai lelkészségének és püspökségének ideje már a küzdelmes időkre esik, kezdődik a protestánsok elleni üldözés az egész vonalon. Nádasdy Ferencz országbiró, a dunántúli és inneni vármegyékben, a királyok diplomái ellenére negyvennél több helyről elűzette az evangélikus lelkészeket és egyházaikat elfoglalta. Ezt azután számos katholikus főurak követték, a jezsuitákkal az evangélikusok több templomait elfoglalták, kiváló lelkipásztoraikat elkergették.[2]

De mielőtt erről megemlékeznék, annak bizonyításául, hogy még mindig tekintélyes számban vannak lelkészeink és gyülekezeteink, álljon itt az 1657 május 24., 25-én tartott pápai zsinat jegyzőkönyvéből egy kimutatás. Jelen voltak:

A pápai egyházmegyéből:

Szeli György püspök, pápai,
Bereczki Dániel pápai-,
Pápai Mihály takácsi-i-,
Kóródi János görzsönyi-,
Győrvári István mezőlaki-,
Vai András nyárádi-,
Samarjai János csöglei-,
Fejes Pál polyányi-,
Gombai Mihály kovácsi-i-,
Kocsi Mátyás padragi-,
Herczeg Benedek laki-,
Alistáli Péter tevelyi-,
Szili János szerecseni-,
Beládi Pál szemerei-,
Sal Mihály tápi-,
Kereszturi Mihály mezőörsi-,
Ujvári Tamás pázmándi-,
Bűi Ferencz szentmiklósi-,
Ujvári Mihály lázi-i-,
Mosoni Gergely ászári-,
Pápai István dudari-,
Szecsei János csetényi-,
Apáti György rédei-,
Tatai András nánai lelkészek.

Üresedésben vannak: Ságh, Noszlop, Kup, Pér, Kis-Bér, Csesznek, Sikátor, Kismegyer, Gyimóth.

---

[1] Ugyanott.

[2] Ember Pál: Historia eccl. reformatae, 427. l.

Az őrségi egyházmegyéből:

Szeremlei János esperes, őri,
Bűi János alesperes, körmendi,
Marosi István bűi-,
Pápai János köveskuti-,
Kálnai János vépi-,
Meszlényi István kajdi-,
Ásott István szentlőrinczi-,
Rakicsányi János polyányi-,
Hajgató András unyomi-,
Hodosi Miklós rádóczi-,
Hodosi István hollósi-,
Szigeti János szecsődi-,
Halászi Gergely nárai-,
Jobbágy Mihály csákányi-,

A Rábán túlról:

Némai Márton ivánczi-,
Dániel Imre szentpéteri-,
Balla György rákosi-,
Szomoróczi György kápolnai-,
Habsz János csesztregi-,
Nagy Miklós iványi-,
Muraközi Márton tormaföldi-,
Szigeti Miklós szemenyei-,
Csótár István szentgyörgyvölgyi-,
Korcsmarics Mihály veleméri-,
Dravecz Márton laki-,
Halászi István kerczai lelkészek.

Hodos üresedésben van.

A veszprémi egyházmegyéből:

Gál István esperes, veszprémi,
Csindar István kádártai-,
Fogtűi András rátóti-,
Csopaki Imre sólyi-,
Köveskuti György vilonyai-,
Ráczkevi János papkeszi-i-,
Helyes István berhidai-,
Komjáti István mohai-,
Szepsi János iszkaszentgyörgyi-,
Komjáti István ifj. moóri-,
Erdélyi György magyaralmási-,
Veresmarti János öskü-i-,
Csene István polgárdi-i-,
Kenesei János ősi-i-,
Feli István csajági-,
Pomotyai János presbiter, kajári,
Komáromi Ferencz lepsényi-,
Ürögi Sámuel enyingi-,
Kun István presbiter, kenesei-,
Nemeskéri Isván felsőörsi-,
Komáromi György presbiter, alsóörsi,
Bűi János csopaki-,
Meszes István alesperes, füredi-,
Alistáli István vöröstói-,
Alistáli Jakab szentgáli-,
Szalai Ferencz lődi lelkészek.

Távol voltak:

Kálnai András kiskeszi-i-,
Séllyei János szentmiklósi-,
Palánki János mezőszentgyörgyi-,
Kocsi Pál fokszabadi-.
Vépi Imre sz.-kir.-szabadjai-,
Rétei Gergely vámosi-,
Székely Péter henyei-,
Maklári Mátyás aszófői-,
Csipla György tótvázsonyi lelkészek.

Üresedésben vannak: Kenese, Ladány, Csór, Keresztesmajorja, Füle, Pécsely, Szentantalfalva.

Felavattattak:

Ujvári Pál Kenesére,
Komjáti György Fülére,
Lasztóczi István Pécselyre,
40. Vépi János Szentantalfalvára.

A kiskomáromi egyházmegyéből:

Lévai Márton alesperes, galamboki-,
Szakállasi Gergely csököli-,

Távol voltak:

Rátkai György esperes, kiskomáromi-,
Eőri Jakab csurgói-,
5. Károlyi Ferencz újudvari-,
Herczegszőllősi János szentai-,
Váczi István inkei-,
Révkomáromi Gergely nemesdédi-,
Bűi Péter vidi-,
10. Szigethi István marczali-i-,
Kisvárdai János böhönyei-,
Révkomáromi János kutasi-,
Bődi István gigei-,
Szabó Gergely szentbenedeki-,
15. Lukácsi Gergely szomajomi-,
Csepregi János kaposmérői-,
Sághi János jádi-,
Tatai János hetesi-,
Csepreghi Mihály csoknyai-,
20. Szentlőrinczi János szentmiklósi-,
Váczi Márton somodori-,
Révkomáromi Mátyás egresi-,
Galgóczi János szabási-,
Szőllősi János segesdi lelkészek.

Üresedésben vannak: Nagybajom, Tapsony, Komárváros, Récse, Lábod, Aszaló, Szabás.[1]

E szerint tehát a dunántúli református egyházkerület 1657-ben még 132 anyaegyházat számlált, melyek egy darabig ugyan még kitartottak, de ezután az üldözést el nem kerülhették, és számuk egymás után alább szállt.

Pápán már 1650-ben azt hiresztelte Eszterházy Pál földesúr, hogy királyi parancsot kapott arra nézve, miszerint az itteni várőrség evangélikus tagjait, mint lázadókat fékezze meg. Erről ugyan gróf Eszterházy János azon évi május 15-én kelt, s Bottka Ferenczhez küldött levelében azt irta,[2] hogy ilyen rendeletről semmit sem tud, mégis megtörtént, hogy egyik prédikátor házát erőszakkal elvették, mely helyett Hegyi István református polgár 1658 február 1-én a saját házát ajándékozta az egyháznak.[3] A parokhia elfog-

[1] Az eredeti jegyzőkönyvből.
[2] *Liszkay József:* A pápai reform. egyház levéltára. Pápa, 1875. 20. l.
[3] Ugyanott: 21. l.

lalásával kezdte el Eszterházy Pál a reformált egyház pusztítását, melyet megtorlandók, 1659 május 27-én ellentmondó nyilatkozatot adtak be Wesselényi Ferencz nádorhoz a gróf azon szándéka ellen, miszerint nem várva be a törvényes vizsgálat eredményét, fegyverrel akarja az evang. várőrséget megtámadni, s midőn a gróf és az egyház között fenforgó viszály ügyében május 28-án megtartott vizsgálat nem sikerült, azon templomukat, melyet a reformácziótól fogva szabadon birtak és 1610-ben újra építettek, Devecserből hozatott német katonasággal, iskolájukkal együtt elfoglalta, lelkészeiket számüzte, a tanuló-ifjuságot szétverte.[1]

Ezen esetet mint sérelmet felterjesztették az 1662. évi országgyülésre, hol részletesen elő vannak számlálva Eszterházy üldözései. Imé: Pápai jobbágyai közül 25 előkelőbb és korosabbat elfogatott és bebörtönöztetett, s őket mindaddig fogva tartotta, mig római katholikusokká nem lettek, s mivel veszprémi Szabó György hitét nem akarta elhagyni, s lófarkhoz kötéssel is hijába ijesztette, lábait, kezeit összekötözve lakompakhi várába vitette, ott addig kinoztatta, mig reform. vallásáról le nem mondott. Sőt még megélemedett asszonyokat is fogatott el, azokat undok börtönbe vettette, s különféle ijesztgetésekkel kényszerítette a római katholikus vallás felvételére, s mivel üldözéseivel nem hagyott fel, *hatszáznál több szabados és mesterember, lelkiismeretét, hitbeli meggyőződését feláldozni nem akarván, Pápáról elköltözött.* Csór Mihály nemes özvegyét, mivel nem tért át, bezáratta, s nem engedte meg, hogy hozzátartozói a börtönbe ételt vihessenek neki, s mikor semmiféle fenyegetéssel és kinzásokkal nem tudták hite elhagyására kényszeríteni, Eszterházy a vár tövében elterülő tavon át, előbb becsületében megsértve kutyahitünek nevezte, a tóba fulasztással ijesztette, csónakon a tulsó partra szállíttatta, s koldusbotot adva kezébe, minden birtokából gyalázatosan kivetette és számüzte. Bogács György özvegyével is ugyanezt cselekedte. A várbeli mesterembereket protestáns vallásuk miatt mesterségük gyakorlásától eltiltotta, s a régi czéh szabályaikba vallásukkal ellenkező czikkeket toldatott. Azon jobbágyokkal, kiket a gróf református vallásuktól erőszakkal és különféle módon eltántorított, folyamodványt iratott, melyben a reformátusok templomát ezek maguk számára kérték ő tőle, mint földesúrtól, aki azt a temetővel, tornyokkal, harangokkal együtt éjjel elfoglaltatta, s a katholikusok-

[1] Ugyanott: 23. l.

nak adatta. A református lelkészlakáshoz tartozó két malmot erőhatalommal elvette. A város lakosai közül sokat elfogatott, másokat esküvel s csaknem mindnyájukat különféle ijesztéssel római katholikus vallásra kényszerített. Mások megijesztésére, a templomhoz sok botot vitetett a gróf, s azzal fenyegetődzött, hogyha katholikusokká nem lesznek, birtokaik és ingóságaik elkobzása után, koldusbottal számüzetésbe mehetnek. Tiszttartójától nemes Molnár Mártonnak egy botot küldött, azon üzenettel, hogyha reformált vallásához ragaszkodik, és nem marad meg feleségével együtt, a fogságában elfogadott római katholikus vallásban, akkor azon bottal fogja minden birtokából számüzni. Molnár lelkiismeretére hallgatva, nejével együtt elment Pápáról, minden birtoka és ingóságai pedig a gróf részére elkoboztattak.[1]

Eszterházy ezen erőszakos pusztításának idejét pontosan nem tudjuk maghatározni, de azon tény, hogy herczeg Gonzága Alajos győri várparancsnok 1660 április 12-én arról értesíti a pápai várőrség református vitézeit, hogy kérelmük folytán értekezett gróf Eszterházy Pállal, s utasítja őket, hogy vallási ügyeikben ezután egyenesen a fejedelemhez folyamodjanak, kinél ő is szót emel mellettük, és azon körülmény, hogy ugyanazon évi junius 8-án a pápai várőrség vitézei már arról értesítik Gonzága Alajost, hogy utasítása szerint vallásügyi sérelmeikkel a fejedelemhez folyamodtak, és jóllehet a kancellár által a törvény utjára utasíttattak, mégis gróf Eszterházy Pál a kormány intézkedései ellenére, zsoldosaival templomukat, iskolájukat elfoglaltatta, lelkészeiket számüzte, a tanuló-ifjuságot szétverte,[2] azt bizonyítja, hogy a templomfoglalás 1660 április 12-ike és junius 8-ika között történt. Mint Tóth Ferencz emlékezetben hagyta,[3] ezen alkalommal a református tanulók közül némelyek a toronyba felmentek, akik közül egyet, valami Vratarics nevü hadnagy onnan ledobatott.

De ez még nem volt elég. Mert, midőn a gróf hajdui, némely üldözőbe vett, de a református iskolába menekült, vallásukhoz ragaszkodó egyháztagokat el akartak fogni, az iskolának fejszével betört ajtaján benyomult hajduk egyike, midőn fegyverét kilőtte, egyik társát véletlenül megsebesítette. Ezen erőszakos betörés hire elterjedvén a várban, a reformátusok a papjaik lakásai és az iskola

---

[1] *Bruyninx Henrik:* Historia Diplomatica 313. l.

[2] Pápai ref. egyház levéltára 40. sz. okmány.

[3] Pápai ref. egyház historiája 25. l.

elfoglalásától féltek, azért vallásszabadságuk védelmére, de semmi rosszat el nem követve, összesereglettek. Ezt a gróf önmaga, mint főkapitány ellen való lázadásnak tekintette, s ezért a pápai várőrség református vallásu vitézei közül 112-tőt, a győri katonai törvényszék elé idéztetett.[1] A megidézettek, 1660 augusztus 29-én, hiven előadták gróf Eszterházy Pálnak, a reformátusok ellen való ingerültségét, s tiltakoztak lázadással való vádoltatásuk ellen, s kijelentették, hogy ők a vallásszabadság őrei, s tántoríthatlan bajnokai, s mint ilyenek részrehajlatlan igazságszolgáltatást kérnek.[2] Úgy látszik azonban, hogy hijába volt minden buzgó törekvésük, mert az uralkodóhoz 1661-ben benyujtott kérvényükben is fájdalmasan panaszolják Eszterházy erőszakoskodásait, aki minden eszközt felhasznál megtérítésükre, börtönnel, kibecsléssel fenyegeti őket, irántuk semmi kiméletet nem ismer, s úgy tesz, mintha kiirtásukra törne, mert midőn egy éjjel templomukat, iskolájukat, harangjukat, temetőjüket, elfoglalta, másnap a veszprémi püspök jelenlétében misét tartatott abban, és a prédikátorok eltartására jövödelmező malmaikat is elvette, s tudatta velük azt is, hogyha szépségesen ki nem mennek a parokhiából, rövid uton kihányatja őket.[3]

Pápán már 1617-ben szervezte Kanizsai a presbitériumot, mely attól kezdve itt mindig fenállott s áldásos munkáját teljesítette. Egy fenmaradt feljegyzés szerint 1660 november 8-án a presbitériumot újra szervezték, teendőit körülirták, hogy Eszterházy erőszakos üldözésével szemben, az egyház igazait ezek megvédjék. Ime az érdekes okmány:

Anno 1660 die 8. Novembris.

Mi, a pápai evangelika eklésiának patronusi, tanítói, nemes és vitézlő rendből álló tagjai, felessen összegyülvén közönséges akaratból a felyül megnevezett napon, hogy az Isten eklésiája nemcsak megmaradt ezen helyben, hanem jobban gyarapodnék és minden jó dolgok rendessen follyanak s az emberek az isteni tudományban s a szent életben tapasztalhatóképpen épüljenek, rendeltünk Isten igazgatásából, egyező értelemmel oly megpróbált erkölcsü, keresztyén életü férfiakat, a nemesség, lovas- és gyalogsereg

[1] *Bruyninx Henrik:* Historia Diplomatica 312. l. Zsilinszky: Magyar országgyülések. III. 212. lap.

[2] Pápai ref. egyház levéltára 41. sz. okmány.

[3] Ugyanott 44. sz.

közül, kik a prédikátorokkal edgyütt, az Istennek eklésiájára, nagy szorgalmatossággal vigyázzanak, gondot viseljenek. Mi is fejenként kik azokat ez Istenes munkára választottuk és konfirmáltuk, minden Isten tisztességére néző, szolgáló dolgokban, jó akaratunkat és becsületeknek s tisztességeknek megtartását, adását ajánljuk s igérjük és valamikor kivántatik az eklésia dolgaiban, mint atyánkfiainak segétséggel lészünk.

Ez pedig a designatusoknak nevük szerént való rendek:

Itt benn:

A nemesek közül: Oroszi Ádám, Bogáts Ferencz, Péchi Péter Uraink.

A Lovasok közül: Fekete Imre, K. Szabó János, Iharosi (pénzes) Mihály Uraink.

A gyalogok közül: Nyiri Miklós, Szüts Gergely, Lakatjártó Márton Uraink.

A majorokban kivül:

Az fölsőben: Böröllyei György, Herbat Imre, Sidmond Mihály Uraink.

Az alsóban: Berindi Márton, Rusa György, Horvát Balás Uraink.

Amely dolgokat pedig ezen megnevezett s consequenter következendő gondviselő atyánkfiainak eleikbe tartanánk a naponként folyó s jöttön-jövő alkalmatosságok inkább megtanítják, hogy nem valaki leirhatná; mindaz által a mihez kötelessek ez időben magokat tartaniok, keves szóval meg jelenthetni. A többi közt

1. Az Isten szerént való tudományban és szent életben úgy tündököljenek, hogy egyebek mind itthon s mind kivül kegyesség tüköre gyanánt tarthassák őket. Kivántatik azért, hogy igen serények s buzgók legyenek a mindennapi közönséges isteni szolgálatban s tiszteletben, s azonképen házuknál és házukon kivül, mindenök előtt igyekezzenek oly keresztyéni tiszta szivből való kegyességet mutatni, mellyet mindnyájan Szentlélek munkájának ismerhessünk bennük.

2. Igen összekapcsolódott s fogódzott szivvel, akarattal, kézzel cselekedjenek mindeneket, valamelyek az eklésia javára szükségessek. Aki legalsóbbnak állíttathatnék is azokáért, csak feleljen meg hivataljának istenessen, méltó becsületben legyen, hogy a jó és egy közönséges igassághoz előmehessen. Ehez képest

illendőnek látszik, hogy minden két hétben legalább, bizonyos napon, bizonyos helyre öszsegyüljenek, hogy ha ki valami ilyetén helyre való dolgot vehetne eszébe, akár javára, akár ártalmára valót az Isten eklésiájának, vagy ad futurum miképpen kellessék valamit intézni, mondja meg, melyet közönségesen pie per suffragia libera disentiallyanak s felőle bizonyossan végezzenek. Ha valaki maga dolga végett kimaradna, jelentené meg valakinek az atyafiak közül, hogy visszavonónak ne itéltetnék. Amit pedig végeznek ő kegyelmek, ha egyebekkel nem közölhető, igen maguk között tartsák s időnek előtte ki ne nyilatkoztassák.

3. Számosan azért választatnak az eklésiától több helyes végek között, hogy a hozzánk tartozóknak életükre, cselekedetükre igen vigyázzanak. Ha mi botránkoztató vétket azokban bizonyosan eszükbe vésznek, úgymint rút szitkot, kordéba való s hamis esküvést, haragoskodást, trágárságot, részegeskedést s több efféléket; magán vagy egy társ jelenlétében szent együgyüséggel időt és helyet választván hozzá, megintsék, egynehányszor is, ha szót nem akar fogadni, de nem kell kinyilatkoztatni, valamig reménség lehet felőle, Istentől várván. Idő mulva aztán a prédikátoroknak megjelenthetni s egyebeknek is, ha szükség lészen. Itt azonközben igen vigyázzanak a vigyázók, hogy arcczal ne forduljon reájok más ember, s ne mondhassa, magadat gyógyítsd elsőben e nyavalyából, azután mást. Orvos, gyógyítsd meg magadat!

4. Akármiféle legatum, aequisitum s költségbeli java, akárhol légyen a megnevezett eklésiának, ő kegyelmük hűségessen viseljenek gondot róla. Úgy hogy az eklésia ládája és akármi névvel nevezendő házi java, legyen tiszteletes Szeli György püspök úr szállásán, mint közhelyen, s ő kegyelmek közül négyen ad minimum tiszteletes püspök urunkkal együtt mindeneket tudjanak, s úgy takargassák, mint Istenét, s mint illik, öregbítsék is; ahová szükséges s egyebünnen nem lehet, abból költsenek, amelyekről azután esztendőnként patronus uraink és több saját társuk előtt, ha úgy kivántatnék, számot adjanak.

5. A prédikátori házakra (ha Istentől lészen, a templom az első) scholara s azok közül lévő minden szükséges épittésre, igazíttásra egyenlő gondjuk légyen, egymásra való nézés nélkül. Maguk dolgának türhető elhaladásával is azért néha, ezekre viseljenek nagy gondot, mint az eklésiának jó gazdái, szemei. Senki nem fogja neheztelleni, ha minden héten megszentelik s kerülik ezeket, mert az eklésia ő kegyelmükre bizta ez iránt a gondviselést.

6. Ezen eklésia majorja minden épületivel edgyütt, barma, szőlei, rétei és bármi efféle lehet, ő kegyelmük keze alatt legyenek (a malmok is), amelyekre kiváltképpen való gondviselésüket maguk közül Tiszteletes püspök urammal egyetértvén, úgy rendeljenek, hogy nevelkedést tapasztaljon a külső jókban is az eklésia. Amit azután azokból vagy azoknak hasznukból hová kelletik szakasztani, fordítani, Isten igazgatásából az alkalmatosság megmutatja.

7. A prédikátorok, scholamesterek, deákok fizetésére, táplálásukra és arra, hogy azok szorgalmatosan tisztüket tegyék, ő kegyelmüknek nagy gondjuk légyen, sőt mikor szükség, t. i. ha bennük valami remissiót látnak, az eklésiának kárával, szabadon kérjék s intsék őket mint közönséges jó dologra rendeltetett személyek.

8. Ha az idősbek az ifjabbak által, de mint társak által viszsnek véghez valamit, se ezek kisebbségnek ne véllyék, se amazok ezeken való hatalmaskodásnak, hanem szent egyességből légyen minden.

November 23-án.

Egybe gyülvén ezen becsületes személyek, talán kettei hijával, tiszteletes Szeli György püspök uram bőven elikben adta cum singulari attestatione tisztüket, a melyekre való készségüket jó szivvel minden magok mentegetése nélkül kezükbe adásával (ubi manus ibi fideli fides) ajánlották s az eklésiának ebbeli gondviselését magukra vállalták, a felyülirt nemesek, és tisztes férfiak.

Vidd véghez Isten a te dolgodat itt és másutt is. Amen!

Ismét diakonusságra és egyházfiságra választattak s kézbe vétellel s adással konfirmáltattak gondviselő urainkal egyszersmind:

Szabó Ferencz és Csizmadia Ádám atyánkfiai és Uraink.

Ezeknek tisztük ezek a többi közt:

1. Minden dolguk és gondjuk előtt és felett való légyen az Isten és lelkek javának keresése, mint az Istennek választott szolgáihoz illik.

2. Az eklesiának gondviselőivel minden közönséges jó dolgokban egyetértsenek és ha valamire ő kegyelmek közt forgolódásuk kivántatik, meg ne fogják, sőt ha valamelyikben restséget érzenének az eklésia közönséges javára, tisztességesen kérhetik s inthetik.

3. Tiszteletes Szeli György püspök uram körül forogjanak, ha egyiktül nem lehet, másik hogy legyen, aki által szükséges közönséges dolgait naponként véghez vihesse. Tartoznak ezzel is, hogy a prédikátorok, mesterek, deákok élődésükre, szükségükre gondot tartsanak, ha mi kivántatik s maguktól nem lehet, az eklésia gondviselőivel közöljék s együtt végezzenek.

4. Ha valahol nehéz beteget vesznek eszekbe, a prédikátoroknak megjelentsék, s ha szükséges, el is hiják. Ha halott esik, ők legyenek a hirtévők és efféléktől való accidentiakra mind a parochiak s mind az schola számára gondot tartók. Helyes dolog lészen arra venni az eklésia tagjait, ha kinek efféle szolgálat kivántatik, hogy ami rendelésből a munkáért jár, előre megadják, minden felé könnyebb lészen, mivel a halasztás el is felejteti és nehezen fizettet az emberrel.

5. Vasárnapokon az eklésia ládácskáinak kihozatásuk s helyre való vitetésük ő kegyelmekre tartozik; azonképpen a közönséges gyülekezet helyének gyermekek által való megtisztogattatása és az Úr szent asztalának elkészítése amikor kivántatik, ő kegyelmüket illeti.

Végül igen szükségesnek látszik ez, hogy a mi feleink közöl való, ha a halandókra kiváltképpen való gondviselők rendeltessenek, hogy ne akárki által s akármelly formán, hanem szép rendel menjen a dolog véghez.[1]

A külső erőszak és fékevesztett üldözési dűh ellenében, így akarták építeni a belső egyházat, ha a főkapitány mindenüktől megfosztja is őket, legalább hitüket, lelkiismereti szabadságukat egyesült erővel megvédelmezhessék. És erre nagy szükség is volt, mert templomuk, iskolájuk, temetőjük elfoglalásával Eszterházy nem elégedett meg: a parokhiális házak elvételére vonatkozó fenyegetését is végre akarta hajtani, s mindent megpróbált, hogy a reformált egyházat megsemmisíthesse. 1662 január 2-án semptei uriszék elé idéztette Szeli György püspök lelkészt, a másik lelkészt Laki Mártont pedig a városi törvényszék elé, mivel nem engedték meg, hogy a városbiró iskoláik növendékeit lajstromba vegye, ezek azomban az idézésre nem jelentek meg.[2] A várőrség legérdemesebb

---

[1] A pápai ref. egyház levéltárában levő eredetiről, eltérésekkel közölte Liszkay idézett művében.

[2] Ugyanott.

református vitézeit, vallásuk miatt állásuktól megfosztotta, helyükbe érdemetlen katholikusokat nevezett ki, azért 1662 márcz. 21-én küldötteket bocsátottak a főhadparancsnoksághoz, hogy bevádolják gróf Eszterházy Ferencz főkapitányt, aki a reformált egyház százados jogait megsemmisíti, a prédikátorok, tanítók, tanulók ellen uriszéke és a városi hatóság által szigoru, lealázó, s becstelenítő ítéletet hozat, és pártfogást kérjenek az uriszék és egyéb hatóságoktól kierőszakolt ítéletek végrehajtásának felfüggesztésére vonatkozólag.[1]

De hiába volt ez is. Hiába hallgattak ki 1662 január 8-án Veszprémi István és Bolleraki György veszprémi gyalog vajdák 13 tanút arra nézve, hogy azon ház, amelyben Sári István s az előtt Czeglédi Pál és Kanizsai Pálfi János lelkészek 1612-től 1652-ig laktak, a reformált egyház tulajdona volt,[2] hiába tiltakozott a nemesi rend nevében Karácson Péter főbiró és Szili Gergely esküttt: Eszterházy Ferencz 1662 április 1-én a reformált egyház azon parokhiális házát, melyben akkor Laki Márton lelkész lakott, karhatalommal elfoglaltatta.[3] Előbb Tholdy Márton gyalog- és Uki Ferencz lovassági vajdát a lelkészlakra küldötte, hogy irják fel azon katonákat, akiket ott találnak, akik megbizatásukban eljárván, jelentették, hogy ott nem volt senki. Ekkor ismét elküldötte őket, mely alkalommal már az ajtót beszegezve találták, s a plébánus, jóllehet semmi ok nem volt reá, a prédikátort ilyen gyalázatos szókkal illette: vagy kimarsz, vagy kimarlak, melyet midőn a reformátusok hallottak volna, igen megbotránkoztak, s azért mentek azon házhoz. S mivel Eszterházy egy nyilatkozatot iratott alá, melyben úgy hallják az van, hogy a reformált egyház megbizásából a házat neki átadják: most ezen új nyilatkozatukban kijelentik, hogy nem tudták mit irnak alá, mert Tholdy Mártonnál nem volt kéznél szemüvege, Uki Ferencz pedig együgyü olvasó, s a gróf szolgája azt olvasta, amit akart, s ők olvasás nélkül aláirták.[4] Ez a lelkészlakás a mai róm. kath. népiskola és plébániaház között levő területen feküdt.

Az 1662. évi országgyülésen a protestáns követek, emlékira-

---

[1] Ugyanott 48. számu okmány.
[2] Ugyanott 47. sz.
[3] Ugyanott 50. sz.
[4] Az eredeti nyilatkozat ugyanott.

tuknak mintegy bizonyítékául, elősorolták 1647 óta szenvedett sérelmeiket vármegyénként, mely szerint:

Vasvármegyében *Vépen* gróf Erdődy György a paplakot elfoglalta, a lelkészt szolgáival elüzette, az (1647. évi) országgyülési biztosok által a reformátusok számára kijelölt templom- és iskolahelyet, melyet pénzen vettek meg, némi törvénytelen becslés után elfoglalta, a lelkésznek minden butorát az utczára hordatta, s a lakosok házaiba behordani nem engedte, s kénytelen volt azt hideg, fagyos télben, három nap és éjjel őrizni, végre máshova szállítani. A lakosok javait pedig összeiratta, s megüzente nekik, hogyha róm. kath. vallásra nem térnek, valamennyi vagyonukért egyenként négy forinttal kárpótolja s koldusbottal elüzi őket. Midőn ezen fenyegetésre sem tértek át, birtokain katonaféle oláhokat szedett össze, s azokat beszállásolás ürügye alatt, de tulajdonképen különféle zaklatás és nyomorgatás végett, vépi jobbágyaira küldte. De még ezzel sem elégedett meg, hanem nemi különbség nélkül, csaknem minden jobbágyát kastélyába rendelte, és őket vallásuk elhagyására sokféleképen kényszerítette, némelyeket, mint Szekér Jánost, különben is öreg ember, keményen megbotoztatott, s félholtan börtönbe vettetett; másokat pedig, míg vallásukat el nem hagyták, a tömlöczből ki nem bocsátott.[1]

Szentgróton a templom, paplakás és az ahhoz tartozó jövödelmek hasonlóan elvétettek. *Csákányban* Kisfaludi Balázs ottani kapitány, a lelkészt elkergette és a templomot elfoglalta.[2]

Maga Lipót a *veszprémi* várőrség hadnagyává Gyalody Istvánt, a hadügyekben eléggé jártas és képzett egyént nevezte ki, de mivel ez reformált vallását elhagyni nem akarta, egy róm. kath. vallásu szabómestert tettek hadnaggyá. Fájdalmasan említik, hogy az evangélikusoknak, legyenek azok bármily érdemesek, a kevésbbé képzett róm. katholikusok, mindig elibük tétetnek a hivatali fokozatokban, és ha az evangélikusok valamely hivatalt kérnek, előbb mindegyiknek vallását vetik a szemére, pedig a hazai törvények szerint a hivatalokat valláskülönbség nélkül kellene arra érdemes egyéneknek osztogatni.

Esterházy Pál gróf a *nyárádi, nagygyimóti* és *szerecseni* ref. lelkészeket tisztjeivel kiüzette, a parokhiákat és templomokat a róm. katholikusok részére lefoglaltatta, a községek lakosait pedig

---

[1] Historia Diplomatica 109. l. és Zsilinszky I. mű. III. 205. l.

[2] U. o. 110. l. és 206. l.

vallásuk elhagyására kényszeríti. *Borsosgyőr* Pápához tartozó leányegyház reformált lakosait Eszterházy Pál vallásuk gyakorlásától bizonyos birság alatt eltiltotta, mégis Eszterházy Ferencz közülük nehányat engedetlenség terhe alatt a pápai várba hivatotf, s különféle ijesztgetéssel róm. kath. vallásra kényszerített. Azokat pedig, akik áttérni nem akartak, arcczal a föld felé fordítva kalodába záratta, s abban éjjel-nappal több ideig tartotta; szabadon bocsátásuk után pedig minden házból egy-egy személyt negyven forint büntetés alatt a pápai várba beparancsoltatott, s azokat ott különféle módon kényszerítette a róm. kath. vallásra. *Ugodon*, ugyancsak Eszterházy Ferencz tisztjei a templomot és paplakot a róm. kath. részre elfoglalták és az ottani összes lakosokat, reform. vallásuk elhagyására különféle módon kényszerítették.[1]

Mindezen erőszakoskodások az országgyülésen nem orvosoltattak, s ezután mindig szomorubb napok következtek, melyekből még adataink is mind elvesztek, s ez az oka annak is, hogy Szeli György püspök életének végét is homály fedi.

Tóth Ferencz ugyan azt irja,[2] hogy Szeli György 1662-ben, püspökségének hetedik esztendejében meghalt, s állítását püspöki utódjának Gál Istvánnak aláirásával ellátott, Csok Mózes szentkirályszabadjai lelkész részére kiállított, *1663 junius 17-éről* Kajdról keltezett lelkészi oklevélre állapítja, melyet hitelesség szempontjából közöl is,[3] de mivel a pápai egyház levéltárában fent maradt egy, *Szeli György sajátkezü aláirásával ellátott* s az itteni reformált egyház vagyoni állapotára vonatkozó *feljegyzés, 1663 szept. 8-áról keltezve,* melyben részletesen elősorolja az egyház pénzeit, arany és ezüstnemüit és azt hogy nagyobb biztonság okáért melyik kinél és hol van elhelyezve, melyből világosan kitünik, hogy még ekkor élt, mert reá vonatkozólag ezt olvassuk abban: *„Itthon, magam gondviselése alatt,* Kutassiné asszonyom ezüst mive közül: Egy szerecsen dió aranyos pohár födelestül. Egy kis aranyos pohár födelestül stb. Vagyon készpénz *magamnál* ötven forint. *Magamnál* egy aranyos kelyh tányérostul, kit a régi óbúl csináltattam meg; két abrosz, négy keszkenő a szakramentumhoz való", *kétségtelen tehát, hogy ekkor még élt.* Ám a feljegyzés berekesztéséből: „Ezek eklézsiánknak kevés javai, *amelyeket ez ideig takargat-*

---

[1] Ugyanott 114. l. és 214. 215. l.

[2] Idézett mű 116. l.

[3] Ugyanott 119. l.

tam és tehetségem szerint hűséggel őriztem, azután a kegyelmetek gondviselése legyen rajtuk, hogy kára ne következzék kegyelmeteknek. Ezen kivül ami kezemhez jött, hűségesen irt lajstromaim vannak, mind pedig amit hova költöttünk, mind épületre, mind egyéb szükségünkre: mindazok föl vannak irva jó hittel és tiszta lelkiismerettel[1]" — lehetne talán azt következtetni, hogy lemondott, de mivel előbbi helyen okát adja annak, miért helyezték el másmás helyen és egyénnél az egyház javait, arról meg nem szól, hogy a nála levőt kinek adja át, mivel pecsétjével és sajátkezü aláirásával ellátott okmánnyal igazolhatjuk életben lételét, a Tóth Ferencz által közölt lelkészi oklevél nem kelhetett *1663-ban.* Fájdalom! egyházkerületünk levéltárában ennek az oklevélnek csak egy hiteles másolata van meg, melyből 1663 jun. 17. világosan kitünik; de ez csak akkor lehet helyes, ha Szeli már nem *él, vagy a püspökségről előbb lemondott volna;* mivel pedig ezekre vonatkozólag utbaigazitást sehonnan sem nyerünk, Szeli György püspökségét, tovább terjedőnek kell tartanunk és a Csok Mózes oklevelének keltezését 1665-re kell tennünk.

Az emlitett lelkészi oklevelet Gál Istvánon kivül *Szeremlei János felsőőri lelkész és esperes, továbbá Rátkai György esperes, körmendi lelkész irták alá* Tóth Ferencz közlése és a levéltárunkban levő hiteles másolat szerint. A feljebb közölt azon hiteles jegyzőkönyv szerint, melyből az 1657. évi pápai zsinaton jelenvoltak névsorát közöltem, látjuk, hogy *Szeremlei János az őri, vagy őrségi egyházmegye esperese volt, Rátkai György pedig a kiskomáromié;* Felső-Őr és Körmend az emlitett névsor szerint is, de köztudomás szerint is egy egyházmegyében vannak, tehát *egy egyházmegyének nem lehetett egy időben két esperese;* végre a kiskomáromi anyakönyv szerint, *Rátkai György még 1664-ben is ezen egyháznak volt a lelkésze,* mint ez sajátkezü bejegyzéséből kitünik. Szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy Körmendet olvasott volna Tóth Ferencz Kiskomárom helyett, s nemcsak ugyanazon okmány keltezését, hanem még az aláirását is elnézte volna, de Rátkainak kétségbevonhatlan 1664-diki kiskomáromi papságából is az következik, hogy Csok Mózes lelkészi oklevele nem kelhetett előbb *1665-nél,* tehát Szeli György halála idejét is e körül kell keresnünk.

---

[1] Megvan a pápai református egyház levéltárában.

6. Gál István püspökségéről.

A dunántúli kerület nyolczadik püspökét Gál Istvánt, minden valószinüség szerint azon 1665. évi kajdi zsinaton választották meg, melyről nem maradt reánk más emlék, mint azon papi oklevél, melynek keltezéséről épen most volt szó, s melyet ő mint püspök irt alá.[1] Négy teljes esztendőre terjedő püspöksége idejéből, kerületünkre. vonatkozólag semmi adattal sem rendelkezünk, de hogy tényleg püspök volt, az emlitett oklevél aláirásából bizonyos.

Gál István született 1621-ben,[2] atyja Imre veszprémi lelkész, később esperes és püspök volt. Tanulását a veszprémi iskolában kezdte s valószinüen a pápaiban végezte be, honnan ezen egyház segitségével is külföldi akadémiákra ment, melyet igazolhatunk azon vitatkozásával, melyet 1645-ben Coppenburg elnöklete alatt Franekerben tartott, melyet atyjának Gál Imre esperes veszprémi lelkésznek és Szilágyi Benjámin István váradi iskola rektorának ajánlott.[3] Külföldről való hazatérése után a pápai iskola rektora volt, 1647 május 21-ig, amikor a dunántúli egyházkerület szentlőrinczi zsinatán a győri református egyház lelkészévé avatta fel Czeglédi Pál püspök. Itteni hitsorsosaink, ugyanis ezen évben az ág. hitvallásuaktól külön váltak és megalapitották a reform. egyházat, melynek Gál István volt az első lelkésze. Az emlitett zsinat jegyzőkönyvéből világosan olvassuk, hogy ott a győri lelkészi állomásra Gál Istvánt avatták fel, de ezen kivül Czeglédi Pál püspöknek, 1647 aug. 1-én kelt leveléből is találunk erre vonatkozólag utba-

---

[1] *Tóth Ferencz:* Idézett mű 119. l.

[2] Bizonyos ez apja ezen feljegyzéséből: Veszpremini anno 1625 octobris 6. die aetatis meae 29. *Stephanelli mei* primogeniti quarto scribebam. Tehát ha 1625-ben négy éves volt, 1621-ben kellett születnie.

[3] Loci de Creatione disputatio IV. De operibus dierum II. III. et IV. Quam favente numine trinuno, praeside Johanne Clappenburgio sacro sanctae theologiae doctore et professore primario in illustri frisiorum academia, publico examini subiicit *Stephanus Gál ungarus.* Franekerae, 1645.

igazítást, aki tudatta Gál Imrével, hogy Sárfői Márton leveléből úgy értette, miszerint Szilágyi Benjámin Istvánnak a pataki reménység nem kedvesen felel meg, úgy itéli abból, hogy meghivásuknak nem mond ellent, kész lesz az ide való jövésre, amely felette igen szükséges, *Gál István fiunknak közülünk való költözése miatt, mivel Samarjai uram a győriek gondviselését teljességgel letette.* Rasoris[1] uram, ha szintén nem Gadarenus is, de igen Rubenista, nagyobb gondja vagyon hitvány dög barmaira, hogy nem a Krisztus nyájára. Ezt vevén eszében Ágh Jakab Komáromban, Kanizsai Mihály Nagyszombatban, intődnek levelükben, hogy örök gyalázatunk eltávoztatására, számadásunknak is könnyebbitésére, *siessünk segitségére a győri fiatal eklézsiának, Gál Istvánnak közikbe való bocsátásával.* Kéri Gál Imrét, hogy ezen dologban ne ellenkezzék, hanem inkább egyezzék bele és biztassa Gál Istvánt jövendő szolgálatjára, oktassa, agendázza és teljes feloldással bocsássa hozzá Pápára, hogy innen Győrbe átmehessen és tisztéhez istenesen kezdhessen.[2]

Az új lelkész még 1647-ben elfoglalta állomását Győrben, s mint az országgyülési küldöttek előtt az itteni két prot. egyház között kötött szerződésből kitünik,[3] mig a ház elkészül, a helvét prédikátornak, Bognár György evang. prédikátor urammal együtt lészen lakása. És jóllehet a második pontban szépen körül irták, hogy: prédikátor uraimék vasárnap, ünnepen és köznapokon, *egyik* reggel, *másik* délyest szolgáljanak, úgy hogy *egyike* a *másikat* illetlen cselekedettel, vagy a prédikállásban, vagy szóval valamely alkalommal ne illesse, hanem istenesen szeressék egymást, mégis az történt, hogy az 1648. évi május 12-iki mezőlaki zsinaton már azon panaszukat terjesztették elő a győri helvét hitvallásuak, hogy a lutheránusoktól, kiváltképen pedig azoknak lelkipásztorától Bognár Györgytől sok méltatlanságot és jogtalanságot kell elszenvedniök. Megbizta azért a zsinat Szeli György körmendi esperest, hogy menjen el az evangélikusoknak legközelébb Acsádon tartandó gyülésébe és ott kérje a püspököt s espereseket, hogy ne bánjanak olyan embertelenül a mieinkkel.

Midőn az 1649 szept. 14-iki pápai zsinaton Gál Imre vesz-

---

[1] Tolnai Barbély Gergely esperest érti.

[2] A dunántúli református egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

[3] *Liszkai József:* A nagygyőri református egyház multja és jelene. Győr, 1868. 13. l.

prémi lelkészt püspökké választották, a pápai egyház képviselői, elhunyt püspök-lelkészük Czeglédi Pál helyébe, Gál István győri lelkészt kérték a zsinattól. És jóllehet a püspök is, fia helyett Szeli György körmendi esperest ajánlotta, a pápai egyház kérésére mégis úgy határozott a presbitérium, hogyha a változás a győri egyház kára nélkül megtörténhetik, akkor elvihetik Gál Istvánt. Szeli György életrajzában előadtam már, hogy a határozat ellenére, mivel a pápaiak is lemondtak Gál Istvánról, Szeli lett a pápai lelkész, itt amannak igazolására fel kell sorolnom a győriek marasztását, akik nem eresztették el ifju papjukat, s ezek érvei előtt hajoltak meg a pápaiak is. Ez a marasztás azonban nem ment olyan könnyen, hiszen közhatározatba ütközött, azért előbb el kellett hárítani az akadályokat. Az első közbenjáró maga az agg püspök Samarjai János volt, aki midőn Pápáról, a püspökavatásról való hazautazása alkalmával Győrön ment keresztül, onnan 1649 szept. 17-én a következő levelet irta Gál Imre veszprémi püspöknek:

A győri, vallásunkon levő kicsiny szent gyülekezet, megértvén, hogy a közelébbi zsinat Gál István prédikátorjukat feltételesen megengedte a pápai eklézsiának, a feltétel pedig az, ha tudniillik kára nélkül lehetne az itt való eklézsiának, azért tudtára adja püspöktársának, hogy szemlátomást való romlására lenne Gál István uramnak Győrből való mostani kibontakozása, azért semmiképen el nem bocsátják ő kegyelmét még mostanában, legalább annyi ideig nem, mig állandóképen véghez vihetik az itt való eklézsiának állapotját. Még mostanában, Gál István uram helyett nem akarnak más prédikátort elfogadni, aki semmit nem tud az itt való állapothoz. Arra kéri azért, intse püspöki méltóságával pápai uraimékat, hogy legyenek csendességben, és ne tegyenek kárt a győri kicsiny eklézsiának; rabul és örökösen nem akarják a győriek Gál Istvánt tartani, de ilyen hirtelenséggel el nem bocsátják, s a kapun nem eresztik ki. Értesíti azért jó idején erről a dologról, mert Pápáról megtérvén, a győriek feltartóztatták, és gyülekezetükbe bevitték, hogy lássa és hallja az ellenkezőknek szándékukat és megértse állapotjukat, s arról igazat tudjon irni.[1]

Mig Samarjai levele utban volt Veszprém felé, vette Gál István győri lelkész, püspök atyjának a pápai zsinat határozatát tudató levelét, melyre már 1649 szeptember 22-én válaszolt. Ebből a levélből látjuk, hogy a pápai egyház azért ragaszkodott hozzá,

[1] A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

mert külföldi iskolázása idején, a neki adott segély czimén, jogot formált hozzá, de ő felmentetni kérte magát ezen kitüntetés alól, meggondolván a pápai eklézsiában való szolgálatra, elégtelenségét, és sok más bekövetkező akadályokat is megfontolván, inkább maradt volna — úgymond — Győrött. De ha a pápai eklézsiának, melynek sok és meghálálhatlan javaival élt, úgy tetszett, hogy az ő szolgálatát kívánja, s a zsinat is így határozott: jó, ő engedelmeskedni fog, győri uraimnak tudtára adja a dolgot, s távozása esetén, talán Sárfői Márton pápai volt rektort elfogadják.[1]

A győri egyház azonban semmit sem akart tudni lelkésze eltávozásáról, s midőn a püspök tudatta velük a zsinat azon határozatát, hogy lelkészüket Gál Istvánt Pápára, annak helyébe Győrbe pedig Sárfői Mártont rendelte: *a nagygyőri helvét hitvallás*on *levő evangélikus keresztyének* 1649 október 9-én kelt s a püspökhöz irt levelükben Gál Istvánnak náluk hagyásáért esedeztek, melyből álljon itt ez a részlet: mindenek előtt megemlítik, hogy a minap is megkeresték már püspöküket, amikor Samarjai irt az ő nevükben Gál István ott maradása felől, de nem irták azt olyan kemény értelemmel, mint a válaszból annak magyarázatát olvassák, mert nem akarják lelkészüket mintegy börtönben ott tartani, a szent eklézsia végzésének sem akarják magukat vakmerően ellene szegezni, mert csak az volt a szándékuk, hogy a püspök és a szent gyülekezet végzéséből lelkészük még tovább is közöttük lehetne. Jól értették úgy mondanak, mind püspök uruktól, mind követüktől Mányóki Györgytől, hogy a pápai gyülekezet követei Gál Istvánnak hozzájuk vitelét kérték. De megfontolván jól a dolgot, akárki is meggyőződhetik róla, hogy sokkal szükségesebb annak Győrben maradása, mint Pápára való elvitele. Ami pedig Sárfői Márton irántuk való rendelését illeti, a szent gyülekezet ebbeli irántuk való jó indulatját háládatosan köszönik. Sárfőit, személyét, tudományát becsülettel elfogadnák, de állapotukat meggondolván, látják, hogy a gyakori változásból csak az ő káruk következnék, mivel az egyenetlen szomszédok miatt, az új lelkésznek hozzájuk való alkalmazkodása is hosszabb időt kívánna. Más részről, a két protestáns egyház egymás között való egyenetlenségének is, melyet Gál István alapjától kezdve ismer, Isten segítségéből rövid időn jó kimenetelét várnák, mivel a következő november havában, szent Márton nap körül lesz Pozsonyban derekas

[1] Az eredeti levél ugyanott.

dolgoknak elegyengetése, melyen a fejedelem követei megint jelen lesznek, Gál István nélkül ott semmit nem érne dolguk. Arra kérik azért a püspököt, hogy hadd maradjon lelkészük továbbra is közöttük.[1]

Mivel ott maradásába a pápaiak is beleegyeztek, 1654-ig Győrben maradt Gál István, de az ezen évi pápai zsinat jegyzőkönyvében, az állomási hely megnevezése nélkül, apja Gál Imre püspök, veszprémi lelkész neve után, a veszprémi egyházmegyéből jelen volt lelkészek között fordul elő neve, s bizonyára ettől kezdve már beteges atyja mellett szolgált, kinek 1655-ben történt halála után, előbb a veszprémi lelkészi és esperesi, 1665-ben a püspöki székben is utódja lett, ezen tisztségét azonban nem sokáig viselte, mert 1669. év elején, 48 éves korában meghalt. A győri lelkészi állomáson a gályarab Komáromi István lett a közvetlen utódja Gál Istvánnak, mint ez kitünik a Lavater számára irt emlékjegyzeteiből, mert azt mondja abban, hogy 18 évi lelkészsége után, 1671 augusztus 4-én üzte ki onnan az iskola rektorával, családjával s az ágostai ev. lelkésszel együtt Széchény György kalocsai érsek, amikor Mezőörsre menekült, s kilencz hónapi itteni tartózkodása után, tehát 1672 májusban az ácsi egyház vitte magához lelkésznek.[2]

Tóth Ferencz azt irja,[3] hogy Gál István 1668-ban halt meg, melyet a Séllyei István felett elmondott halotti beszédből következtet, amelyben azt olvassuk, hogy „Séllyei az egyházi társaságnak *majd 24* esztendőtől fogva való generális inspectora volt", pedig ebből is bizonyos, hogy nem volt *teljes 24 évig püspök Séllyei.* Gál István halála évére vonatkozólag különben, a veszprémi reform. egyháznak általa is vezetett anyakönyve utbaigazít bennünket, melybe 1668 február 28-ról irja, hogy Péter nevü fia meghalt.[4] Ezután már hiányosan vannak vezetve az anyakönyvek, valószinüen betegeskedése miatt, s utolsó beirása 1669 április 10-ről kel, mely után valószinüen nem sokára meghalt.

Adatok hiánya miatt, fájdalom! alig tudunk valamit püspöksége idejéből többet felemlíteni. Hadd álljon azért itt Achmed Olay simontornyai basának egy 1669-ből való vallásügyi rendelete, mely még egy keresztyén uralkodónak is nagy dicséretére válnék:

[1] Az eredeti levél ugyanott.

[2] Sárospataki füzetek, 1863. 253. l.

[3] Idézett mű 120. l.

[4] Veszprémi reform. egyház 1614. éven kezdődő anyakönyve 377. l.

I. Az esküdt ember istenfélő legyen, az Isten templomába járjon, otthon létében prédikációt és könyörgést el ne mulasson, hogy így mind magának, mind alatta valóknak jó példa adásával lelküket Istennek megnyerhesse. Ha pedig azon kivül cselekszik, az esküdtségre sem méltó, sem illendő.

II. Azon igyekezzék, hogy a hazugságot eltávoztassa; józan és tiszta életü, igazmondó és tökéletes, állhatatos beszédü legyen.

III. Az ünneptörést, a lopást, a tolvajságot, árulást, vérontást, szitkozódást, személyválogatást, lélekmondást, ördögteremtette, ördöglelkü és hitü stb. undok szitkozódást, paráznaságot, latornak pártfogását, barátságos atyafiságot, hizelkedést, ajándékra való nézést, törvényekhez való engedetlenséget el ne kövessen. Aki pedig a megnevezett bünök közül valamelyiket cselekszi, azon kivül, melyeknek az Isten könyvében nyilván való büntetése leirattatott, melyek szerint ő is büntetődjék, a pellengérbe tétessék, és ott egy kevéssé tartassék, akár férfiú, akár asszonyi állat, akár gazda, akár szolga legyen, és azután üssenek hatot a farán. Ha ocsmány és trágár beszédü, a gyülekezetben erősen megpirongattassék, ha pedig a gonoszságban megátalkodván, mégis azokat szüntelen cselekszi, és e felyül megirt gonoszságokban tapasztaltatik, állandó és erős bizonyságokkal reá bizonyodván a dolog, nagy gyalázatosan a közönséges helyen az eklézsiából kiüzettessék, mint arra nem méltó személy.

IV. Minden szombaton, ha lehet, az esküdtek összegyüljenek a főbiró akaratjából, és akkor mindenekről tehetségük szerint igazságot szolgáltassanak. Ha kártételre való kimenetel kivántatik, minden maguk vonogatása nélkül, annak megbecsülésére kimenjenek, kicsinynek, nagynak, szegénynek, gazdagnak. *Vasárnap pedig semmiféle külső dolgokról való gyülés ne legyen, hanem azon napon mindnyájan az Isten szolgálatjában legyenek foglalatosak.*

V. A panaszt mindenektől igazán meghallgassák; akinek mi büntetése következik a fejére, azt közönségesen egyaránt szolgáltassák ki, vagy külső büntetést érdemel, vagy belsőt, templombelit.

VI. Az esküdtek maguk között egymásnak, s mind alattuk valóknak érdemlett tisztességet tegyenek, hogy egyesek lévén egymás között, minden jóban nevelkedhessenek. Tanítójuknak pedig mint lelkipásztoruknak fejet hajtsanak, s annak jó gondviselői s becsülői legyenek és minden jóban neki engedjenek.

VII. Ha valaki a prédikációt elmulatja, és vasárnap csak otthon hever, másik vasárnap a prédikáczió előtt a pellengérbe

tetettessék és mind a prédikáczió végéiglen benne tartassék; annak utánna üssenek négyet a farán, és bocsáttassék békével. Hasonlóképen valaki dolga végbenvitelére kimegyen, ha nem kénytelen vele, avagy szombaton megyen el, és vasárnap korcsoláz, azzal is úgy cselekedjenek, mint a prédikáczió elmulatójával. És aki csak azon a mezőn, teleken, szőlőhegyen korcsolázni és nyulászni, madarászni megyen prédikáczió előtt: azt is el ne szenvedjék az esküdt birák büntetetlen, mint aféle Isten napjának megrontóját megbüntessék.

VIII. Aki kórságosságot, dühödtet elmondja, égütöttet, kőütöttet, szinte mint a lélekmondókat úgy megbüntessék; ha pedig valaki másra gonoszságot költ és kiált, melyet meg nem bizonyíthat, a minemü büntetést érdemlett volna a meggyalázott személy, azt a meggyalázó személy szenvedje.

IX. Aki az esküdt birákat meghamisítja és végzésüket semminek tartja és megkáromolja, az olyatén vasárnapon jó reggel a pellengérbe tétessék, és uzsonnakorig mind ott tartassék; azután pedig ütögessék jól meg, és bocsássák békével. Amely esküdt ember pedig a büntetést nem javallja szivesen, erősen, afféle büntetésénél nem fogván, és hátra mászván a dologban: akit így büntetnének a bünért, a bünös mellé szólván: a bünöst bocsássák el és a bünös mellett szólót, annak pártfogóját, akárki legyen, azt büntessék meg, hogy így a lator mellé senki ne merészeljen szólani és támadni.

X. A gyülésbeli valami oly titkos dolgoknak eligazításának idején, senki se menjen hivatlan, még a prédikátor is, hanem ha hivattatik, úgy illik jelen lenni.

XI. Asszonyok a gyülésbe magukat ne avassák, pattogni oda ne menjenek, akik pedig az ellen cselekesznek, a pellengérben legyen helyek.

XII. Ha az asszonyok egymást megkurvázzák, szidalmazzák, rutítják, egymást gyalázzák, férfinak tisztességet nem tesznek, előttük fel nem kelnek, avagy nékik tiszteletlenül szólnak: efféle cselekedetükért a pellengérben megverettessenek.

XIII. Ha valaki megátalkodik a gonoszságban, a templomba nem jár, sem prédikáczió hallgatására, sem hetedszaki könyörgésekre, és aki a szent sákramentummal nem él, akár férfiú, akár asszony, és akármi rendben legyen, a prédikátor és még az istenes hivek is, olyan emberre szorgalmatosan reá vigyázzanak és az olyaténnak a tanító semmiben ne szolgáljon; sőt ha meg hal is, az

olyatén halálának emlékezetére ne harangozzanak, a község közül senki feléje ne menjen, se sirató, se koporsó-csináló, se sirásó, hanem temesse el a maga háza népe, amint tudja, de ne a közönséges temetőhelybe, hanem egyéb magános helyen s még távol a közönséges temetőhelytől, a maga gyalázatjára.

XIV. Ha a tanító mindezekre, és ezeknek végbevitelére nem vigyáz, és sem az esküdteket, sem a közönséget jóra nem kényszeríti, hanem minden latorságban élnek a polgárok: a prédikátort vastag büntetéssel megbüntetjük, az esküdteket meggyalázzuk és megbirságoljuk, hogy így minden latorság megszünjék, minden jámborság és tiszta élet megmaradhasson.

A prédikátor e parancsolatinkat és kiadott törvényeinket a templomban a község előtt gyakorta elolvassa, hogy ezután valami gonoszság ne essék, és senki azt ne mondhassa, hogy nem volt hirével, és előbb meg nem mondották neki. Ha valakin pedig ezek szerint valami esik, és nehéz lesz neki, jöjjön panaszolni, és ha onnanhazul fél terével jött, Isten úgy segéljen, bizonyosan elhigyje, hogy egész terével bocsátjuk. Irtuk Simontornyán, 1669. *Achmed Olay Bég.*[1]

---

[1] *Tóth Ferencz:* Magyar- és erdélyországi prot. eklésiák historiája. Komárom, 1808. 151—157. l.

MÁSODIK RESZ.

A felsődunamelléki egyházkerület szervezkedése és története a XVII. század első felében.

1. Szenczi Csene Péter püspöksége 1615—1622-ig.

Dobronoki Miklós halála után, 1614 végén, vagy 1615 elején, Szenczi Csene Péter érsekújvári lelkészt választották a felsődunamelléki egyházkerület püspökévé, de megválasztásának sem idejét, sem helyét adat hiányában nem tudjuk meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a Pálházi Göncz Miklós által 1615 jun. 17-én tartott ujlaki zsinaton, melyen ő az ágostai és helvét hitvallásuak között a hittani eltérések, különösen az úrvacsora-tanra vonatkozólag óhajtott kölcsönös megegyezésre jutni, a felsődunamelléki reformátusok képviselői között nem találjuk az egyházkerület püspökének nevét, Csatári Gergely esperes mosoni, Patkó Tamás nagyszombati, Tolnai Máté samarjai, Samarjai János nagymegyeri lelkészek, Pécselyi Király Imre révkomáromi és Czeglédi Pál nagyszombati rektorok voltak itt jelen, s miután az ág. hitv. evangélikusok bizottsága szigoruan ragaszkodott Luther álláspontjához, s ellenvetéseket tettek Kálvin tanára, Csatáriék pedig ezekhez hasonlóan a helvét hitvallás álláspontjára helyezkedtek, és tagadták azoknak azon ellenvetését, mintha ők csupán jelképes szertartásnak tekintenék az úrvacsoráját: az egyesség nem sikerült, azért abban állapodtak meg, hogy a helvét atyafiak ez évi szept. 9-én tartandó komjáthi zsinatára az egyezkedés eszközlésére megbizottakat küldenek ki. Az ág. hitv. ev. részről jelenvoltak: Marikius Miklós esperes, lévai-, Perina Boldizsár esperes semptei, Udvardy Miklós jegyző remetei-, Hollósy Miklós galgóczi-, Lipelinus Kristóf galánthai-, Csepregi István vajki lelkészek és Csajka Mihály

szenczi-, Simpliczius János galgóczi rektorok.[1] Pathay István aug. 30-iki levelében tudatta Kanizsaival, hogy jóllehet abban állapodtak meg, miszerint szept. 2-án hozzá megy, s Pápáról együtt mennek a komjáthi zsinatra, de közbejött gátló körülmények miatt 5-ike előtt nem mehet, azért 6-án Győrbe, 7-én Komáromba érnek és 8-án könnyen eljuthatnak a megállapított helyre, hova 9-ére vannak híva, s így felsődunamelléki testvéreik óhajtásának eleget tehetnek.[2] Kanizsai feljegyzése szerint[3] Dunántúlról ő rajta kívül jelen voltak Pathay István püspök és Beythe Imre esperes és ezen zsinaton avattatott fel a komáromi egyház lelkészi állomására Pécselyi Király Imre. Kanizsai ezenkívül emlékezetben hagyta, hogy a Göncz Miklós küldötteiként jelen volt 8 ev. lelkésszel, különösen ezeknek vezérével, Udvardi Miklóssal egész nap vitatkoztak, s végre az úrvacsora-tanra vonatkozólag megegyezésre jutottak, s miután a négy pontból álló határozatot közli, jelzi, hogy az evangélikusok részéről Marikius, Perina és Udvardi irták azt alá. Ez a szöveg teljesen megegyezik azzal, melyet Fabó közölt[4] azon különbséggel, hogy ezt *Csene Péter* és *Pathay István* püspökök irták alá, ezenkívül ugyanezen egyezményről, az országos levéltárban a következő magyar szövegü okmány maradt fel:[5]

„Az ágostai és helvécziai valláson való prédikátorok az úrvacsorája dolgában Komjátin 8. septembris Anno 1615. im ez czikkeleken egyesültenek meg:

1. Hogy az úrvacsorájának minden igéi, tulajdon azon értelemben vétessenek, valamint az igék az úrvacsorájában zönögnek.

2. Hogy a Krisztusnak szent teste és vére, az úrvacsorájának igazán való szolgáltatásában, valahol szolgáltatik, bizonyosan ott legyen; de mindazáltal nem hely szerint, sem a természetnek rendi és folyása szerint, hanem a sákramentomi mód és rend szerint.

3. Hogy a sákramentomnak igéje néha-néha csak az éltető állatokért (pro ipsis elementis), úgymint a kenyérért és borért vétessék; néha-néha is még az egész végvacsorának állatjáért (pro toto mysterio), azaz a jegyért és a jegyeztetett állatért (re signata).

4. Hogy az úrvacsorának állatját (substantiam) el sem rontja,

---

[1] *Fabó András:* Codex Diplomaticus, 134 l.
[2] Ugyanott 139. l.
[3] A dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvében.
[4] Idézett mű 136. l.
[5] Országos levéltár: Actor. Publ. Fasc. 38. Nro 43.

nem is álltatja (ponit), az úrvacsorájához járó embernek hitetlensége, sem hite."

Ugyanezen magyar szövegü egyezményre fel van jegyezve a latin szöveg is, melyet *Szenczi Csene Péter, mint a dunáninneni részeken levő helvét hitvallásu testvérek püspöke* és Pathay István püspök irtak alá, kétségtelen tehát, hogy ekkor már püspök volt, azért püspökségét innen számítjuk.

Csene Péter 1570 körül született Szenczen, amelytől kora szokása szerint előnevét is vette, s tanulását is kezdette. Hol fejezte be? nem tudjuk. Ő maga erre vonatkozólag azt irja, hogy Szenczi Molnár Albertnek hajdan tanuló- és asztaltársa volt,[1] bizonyára még Szenczen, mert nevét a debreczeni főiskola tanulói között sem találjuk. Lelkészségére vonatkozólag ugyanazon levelében tudósítja Molnárt, melyet az ő samarjai iskolájának növendékétől Laskói György fiától, Laskói Istvántól küld, aki Vekhelius Andrással felsőnémetországi útra készül, akit nem akart elbocsátani anélkül, hogy barátját állapotáról ne értesítené, mert háládatlan lenne, ha róla elfelejtkeznék. Tudatja tehát vele, hogy már hat éve teljesíti *a hitszónoki tisztet.* Isten így igazgatta dolgait: *három évig volt Jókán,* itt pedig, ahol most él *Somorjában, a harmadik évét tölti ki,* van három fia és egy leánya, feljebb való urainak határozatából és akaratából *ennek a csallóközi szigetnek esperese,* Istené legyen a hála, türhető családi állapotban van. Majd tudatja vele, hogy ismerősei Csatári Gergely uram mosoni, Taksonyi Péter jókai, Suri Mihály komjáti lelkészek élnek, attyafia Szijjártó Lukács pedig megyeri prédikátor.

Ezen levélből Csene életrajzára vonatkozólag tehát megállapítható, hogy 1603-tól kezdve jókai, 1606 óta somorjai lelkész volt, s ezután csallóközi esperessé választották, s négy gyermeke volt. Somorján volt 1611 ápr. 24-ig, midőn a Révkomáromba költözött Dobronoky Miklós helyébe Érsekujvárra vitték lelkésznek, mint ez Szijjártó Lukács leveléből kitünik,[2] aki azt irta Molnár Albertnek, hogy Csene Péter úr még a somorjaiakat gyönyörködteti az élet igéjével, Isten kegyelméből még György-napig lesz ott, s ugyanő 1611 aug. 28-ról irja Molnárnak, hogy Csene uram az ujvári papságot viszi,[3] akinek Somorján az a Tolnai Borbély István lett az utódja,

[1] Az 1609 márcz. 20-ról kelt latin levelet közli: Dr. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bpest, 1898. 305. l.

[2] U. o. 358. l. Közli az 1610 okt. 10. kelt latin levelet.

[3] U. o. 370. l.

aki 1568-ban Debreczenben Molnár Albert tanítója volt,[1] kiről Szilágyi Benjámin István azt hagyta emlékezetben,[2] hogy tolnai, azután somorjai, végre szőnyi lelkész volt, s attya volt annak a Tolnai Borbély Gergelynek, aki 1598-ban Debreczenben tanúlt, s aki miután külföldön is megfordúlt, előbb pápai, azután komáromi rektor volt, s azután mosoni lelkész lett.

A szapi egyház régi anyakönyvében Csene Péterről azt olvassuk, hogy érsekujvári lelkész, 1615 körül püspök és reformátor volt. Pozsony, Győr, Komárom vármegyékben ő szilárdította meg a kálvini reformációt, mivel faluról-falura járt, vitatkozott, az evangéliomot prédikálta, akik őt hallgatták, mindnyájukat reformálta. A reformáltak a pápásoktól kérdeztetvén: *„miért lettél eretnekké?“* így válaszoltak: *„mert a nagy atya, jó Csene Péter mondotta“*. Az anyakönyv neki tulajdonítja, hogy ő állított először a szapi, ballonyi, radványi eklézsiába az Isten igéje hirdetésére lelkészt Jó Tamás személyében 1619-ben, aki után 1624-ben Tóth András következett.

Mint érsekujvári lelkész, hozzá fogott a Bullinger által irt második helvét hitvallás fordításához, melyet a svájczi helvét egyházak 1566-ban, a magyarországiak 1567-ben elfogadtak, mely hitvallásról ama hires franczia katholikus püspök, Bossuet, ily nyilatkozatot tett:[3] „tartozom azzal a bizonyságtétellel a zwingliánusoknak, hogy az ő vallástételük legtermészetesebb és legegyszerübb minden hitvallások között, nemcsak az úrvacsoráról szóló tanra, hanem egyebekre nézve is. Egyszóval mindazon hitvallások között, amelyeket a protestánsoknál láttam, minden hibái mellett is az 1566-dik évből való az, amely amit akar, legtisztábban kimondja“, mely hitvallás, daczára annak, hogy nálunk is régen elfogadták már, s az iskolákban tanították, magyar nyelven mindeddig nem jelent meg. Ezen hiányon kivánt segíteni Csene Péter, s miután a fordítással elkészült, azt kinyomatás végett Szenczi Molnár Albert barátjához kiküldötte Oppenheimbe, az éppen külföldi akadémiákra induló Kanizsai Mihálytól, aki máj. 13-án érkezett meg a kézirattal,[4] s miután 1616 május 18-án a heidelbergi egyetemre beiratkozott,[5] Komáromy Angyal Pál és Velikinus István

[1] U. o. 64. l.

[2] Synodaliáiban a debreczeni ref. főiskola könyvtárában.

[3] Historie les Variations des Eglises Protestantes. II. 116.

[4] *Dr. Dézsi L.* I. mű 76. l.

[5] Sárospataki Füzetek. 1862. évf. 562. l.

Magyarországba haza készülő akadémikus barátait kérte fel a nyomatásban való segédkezésre, kik, mint Molnár Albert Naplójában emlékezetben hagyta,[1] már május 20-án hozzá vitték a kinyomtatni elkezdett hitvallást, melynek czime im ez:

Confessio Helvetica: *azaz A keresztyéni igaz hitről való vallástétel, melyet elsőben Helvécziában irtanak és bévettenek, annak utánna 1567. esztendőben Magyarországban is javallottanak és bevettenek és mindez ideig sok eklézsiákban megtartottanak. Magyarul fordíttatott az együgyüeknek épületekre és javukra Szenczi Csene Péter által.* 1. Pét. 3 : 15. Legyetek pedig készek mindenkoron megfelelni nagy alázatossággal és böcsülettel azoknak, akik számot akarnak venni a ti bennetek való reménységről. MDCXVI. Oppenheimban nyomtatta Galler Hieronymus. 8-ad rétü 192 lap. Szükségesnek tartom, hogy symbolikus könyvünk ezen első kiadásáról részletesebben is megemlékezzem.

Az ajánlásban ezt irja a nagyérdemü fordító: A Krisztus Jézus eklézsiájának, mely Magyar- és Erdélyországban vagyon, mint kegyes annyának kegyelmet és békességet kiván! Megmondotta a te fejed az Ur Jézus Krisztus, kegyes és szentséges anyám, hogy szidalmaznak tégedet a te lelki ellenségeid, háborgatnak és minden gonosz hazugságot mondanak te ellened ő érette. Hogy azért a magyar nemzet, ki még ez ideig nagy részre nem tudta és nem olvasta ezt a hitvallást, megértené világosan és megtudná, hogy nekünk azokkal az eretnekekkel semmi közünk nincsen, kiket az Istennek igéjéből kárhoztattak a régi szent emberek: ezen Confessiót magyarul fordítottam az együgyüekért. Irám Érsekujvárban, Szent György havának tizenkilenczedik napján ezerhatszáztizenhat esztendőben, kegyességednek alázatos fia és szolgája *Szenczi Csene Péter.*

Majd megemlékezik ezen hitvallás magyarországi bevételéről:

A Magyarországi eklézsiák javallása:

Krisztus Urunk születése után MDLVII. esztendőben Debreczenben zsinat lőn, hová begyülének a Tiszántúl és innen való tanítók, tizenhét széniorság alatt valók, és az eklézsiának szép articulusi között ezen Confessióról ilyen módon végeznének: A több confessiók közül bevettük ezt a helvécziai confessiót, melyet irtanak Helvécziában 1566. esztendőben és kezünkkel alája is irtunk, amelynek a genevaiak is alája irtanak.

---

[1] *Dr. Dézsi:* I. mű. 76. l.

A szeniorságok ezek: Váradi, Érmellyéki, Máramarosi, Makói, Debreczeni, Szatmári, Beregi, Szilágyi, Nyiri, Beszerményi, Nagybányai, Ugocsai, Thuri, Károlyi, Zempléni, Ujvári, Borsodi.

Ezen vallástételt a Dunántúl és innen és a török birodalma alatt való eklézsiák is nagy részre javallották.

Majd a 17. laptól kezdve üdvözlő versek következnek, Bézától latinul, melyet Molnár Albert magyar fordításban közöl, ezután következik Pécselyi Király Imre, majd Komáromi Angyal Pál, Velechinus István és Kanizsai Mihály költeménye, közülük hadd álljon itt az utolsóé:

A helvécziai vallást olvasni kívánod?
E könyvet tenni, te magadévá siesd.
Tudni ha kívánod, mit értsenek a hit ágáról,
Akik e vallást tartják és óvják hiven,
Szépen eszedbe vehedd, s nyilván megtudhadd im innen,
Az idvességről, mint tanítsanak ők is.
E vallást magyarul csak azért nyomtatták egészen,
Hogy a hiveknek a tudására legyen.
Ezt ha cselekeszed sokaknak káromló beszédek,
Hidjed ki tetszenek, ennek utánna szépen.
Azért e könyvet, melyet fordíta deákból
Csene Péter, magyar olvasó lásd meg igen.

Maga az igaz hitről és keresztyéni tudományról való vallástétel és rövid magyarázat a 21. lapon kezdődik és XXX. Részben a 183. lapon végződik. A 184—192. lapokon A kegyes olvasónak, közli a Symbolum Nicenum, Symbolum Constantinapolitanum, Symbolum Ephesinum és a Symbolum Sancti Athanasii-t.[1]

Ugyancsak 1616-ban megjelent Debreczenben a Csene által magyarra fordított helvét hitvallás párhuzamos latin szöveggel is, melyet az itteni nyomdász Lipsiai Pál, Rhédei Ferencz biharmegyei főispánnak, Bethlen Gábor tanácsosának ajánlotta.

Jóllehet fentebb 1615-ből, okmányokra való hivatkozással tudjuk igazolni Szenczi Csene Péter püspökségét, 1617 május 1-én is úgy jelent meg a dunántúli testvérek köveskuti zsinatán, mint felsődunamelléki püspök, mégis Kanizsainak ezen most említett zsinat jegyzőkönyve utáni feljegyzéséből azt látjuk, hogy csak az *1617 szept. 12-iki komjáti-i zsinaton avattatott fel a püspökségre.* Ennek okát minden valószinüség szerint azon körülményben kell keresnünk, hogy Dobronoky még élt, de öregsége miatt már nem szolgálhatott, megválasztották tehát utódját, aki az egyházakra való

[1] A Magyar Nemzeti Múzeum példányát használtam.

felügyeletet és igazgatást teljesitette, de nem volt felszentelve, azon kánoni elvnél fogva, hogy egy megyében csak egy püspök lehet. Megengedem, hogy talán más körülmény miatt nem történt ez meg, de tény, hogy Csenét 1617-ben avatták fel. Ime az egykoru tudósítás: „1617 szeptember 12-én volt a felsődunamelléki testvérek zsinata Komjátin, melyen Tisztelendő Szenczi Csene Péter úr, már ez előtt püspökké választatván, a presbitérium által kézfeltétellel megerősíttetett, kinek tisztességtételén a mi püspök urunk Pathay István, a pápai iskola rektorával Angyal Pállal jelen volt és a felsődunamelléki testvérek presbitériumát, ünnepélyes kérelemmel, kerületünk nevében arra birta, hogy amiért ő, püspökük megerősítésén jelen volt, ha valamikor a mi presbitériumunk (a dunántúli kerület) is, hasonló szükségben az ő jelenlételüket követeli, példának okáért a püspöknek hasonló választása és megerősítésénél (mert egynek meg kell halni, hogy más valakit helyébe lehessen állítani) s akkor a felsődunamelléki püspök egy esperessel a mi presbitériumunkban jelen lenni ne terheltessék. A püspökválasztás és megerősítés presbitériumunkban törvényes és erős legyen, melyen a dunántúli testvérek püspöke, vagy küldöttei jelen legyenek.[1]

A két egyházkerület között levő testvéri jó viszony eddig is megvolt, egymás zsinataira jártak, követeket küldöttek, a fontosabb kérdésben egyik kerület kikérte a másik véleményét. Igy Csene Péter maga is többször jelenvolt a dunántúliak zsinatán, legközelébb 1617 máj. 1-én Köveskuton, 1618 január 17., 18-án Pápán, s ezen szokatlan időben való zsinattartásra éppen ő kérte fel a dunántúliakat. Melotai István tiszántúli püspök ugyanis 1617 nov. 27-én Szathmárról kelt levelében, a maga és lelkésztársai nevében arra kérte Csene Pétert, hogy az 1618 márcziusi pozsonyi országgyülésre vallásunk ügyében képviselőket küldenének, akik az alsó magyarországi egyházak megbizó leveleit és az eklézsiák sérelmeinek jegyzékét a vármegyék követeinek átadják, mivel ez idő szerint arról a részről nem igen jelenhetnek meg az országgyülésen. Tetszett azért a Tasnádon 1617 nov. 19-én tizenkét vármegyéből összesereglettek zsinatának, hogy erre Csene Pétert megkérnék. Ugyanezt kérték 1617 decz. 1-én kelt levelükben Thardy György abauj-tornai-, Tihemeri Máté zempléni-, Nagy Tállyai F. Tamás borsod-gömöri-, Tolnai Balogh János ungvári esperesek, kik sérel-

[1] Kanizsai feljegyzése, a dunántúli ref. egyházkerület régi jkönyvében.

meiket is össze irták. Csene Péter méltányolván a kérelmet, hogy a mint II. Mátyás megkoronázásakor, Súri Mihály az egyházak képviselőjeként megjelent az országgyülésen, úgy most is szükségesnek tartotta, hogy az egyházak sérelmei ügyében való képviseltetésről gondoskodás történjék, Komjátin zsinatot tartott, s ott a pozsonyi országgyülésre küldendő követekül megválasztották Magyari Ág Jakab, Csatári Gergely, Nemesnépi Dániel, Beregi András és Rátkay György lelkészeket, akiket a dunántúliak, említett 1618. évi pápai zsinatukban a maguk követeiül is elismertek, mint a feljegyzés tanusítja: Mivel azok a követek, akiket a felsődunamelléki testvérek Pozsonyba küldenek, már megválasztattak és kineveztettek, nincs ok arra, hogy némelyek a dunántúli kerületből is választassanak, nehogy a követek sokasága miatt azoknak elégséges költségét ne biztosíthassák, éppen azért csak azt kérik, hogy képviselőiket, akik az egyházak közös ügyeit szorgalmazzák, valami költséggel a dunántúliak is támogassák. Hogy ehhez hozzájáruljanak, határozta a zsinat, hogy a kerületben levő minden egyes lelkipásztor, márczius 1-re, amely napon az országgyülés elkezdődik, saját esperesénél 25 pénzt tegyen le, mely összeget minden esperes küldjön Pápára, Kanizsai János esperes uram pedig hűségesen átküldi Komáromba Ág Jakab esperes uramhoz.[1]

Az országgyülést márcz. 4-ére összehivta Mátyás Pozsonyba, a protestáns követek eleget sürgették a vallási sérelmek tárgyalását, s azoknak orvoslását, de Pázmány Péter, s a vele tartó kath. követek, hallani sem akartak ezekről, mert úgy mondták, a protestánsoknak a bécsi békekötés szerint, csak olyan szabad vallásgyakorlat jár, ami a katholikus vallás sérelme nélkül eszközölhető. Hadd álljon azért itt azon vallásügyi sérelmek jegyzékéből az a részlet, melyet Kanizsai a dunántúli kerület jegyzőkönyvébe feljegyzett:

„Az egyházak sérelmeinek jegyzéke:

Tekintetes és Nagyságos és becsületes nemes uraink, nekünk Isten után kegyes patronusink, ezekért könyörgünk Nagyságtoknak és kegyelmeteknek:

1. A helvét hitvallás sok helyeken majd el kezd nyomattatni, nevezet szerint Zemplénvármegyében Varannón, Tornavármegyében Tornán, azért könyörgünk az egész eklézsia nevével Nagyságtok és Kegyelmetek gondoskodjék, hogy efféle visszaélések kiigazíttassanak.

---

[1] Ugyanaz, ugyanott.

2. Bizonyos örökségek erőszakosan elvétettenek, amint a nemes vármegye tudja: úgymint Zemplénvármegyében Liszkán a káplánság háza helye szántóföldével és rétjével; Varannón minden egyházi jövödelem templomával és parokhiájával egyetemben, a helvét hitvallásuak feljelentése szerint, a predikátor is gyalázatosan ki hányattatott. Tornavármegyében Tornán, minden jövödelem hasonlóképen elvétetett a tornai uraimtól, mely felől a nemes vármegyék együtt értvén, a nemes vármegyének végzése és igérete szerint, emeljenek nyilvános panaszt és az elrablott dolgok visszaállitását követeljék.

3. A prédikátorok szent székkel való erőltetésének hagyjanak békét a pápás püspökök, mert abból a patronusoknak sok kellemetlenségeik következhetnek és a vallás szabadsága is megsértetik. Mert a vallás szabadsága az egyházi tannal együtt jár.

4. Ha az eklézsia a nemes vármegye tetszéséből felbuzdító követeket bocsát az országgyülésre, azoknak Nagyságtok és ti kegyelmetek követei oltalmazói legyenek és ajánlják az oda fel való követeknek is, és az uraknak ő nagyságuknak.

5. A becsületes vármegyének követei az ország gyülésében, ha az eklézsia szüksége úgy kivánja és az összeegyesült provinciáknak követeit keressék meg és azokkal együtt kérvényezzenek ő Felsége a mi kegyelmes urunk császárunk és a nemes ország előtt, hogy a hitvallásnak, az egyházi törvényszéknek és azokhoz tartozó dolgoknak országul bevett szabadsága, minden fogyatkozás nélkül megmaradjon.

6. Mind pápista, mind lutheránus, mind helvét hitvallásu tartsa határában magát, egyik a másikat, se hitvallásában, se egyházi törvénykezésében, se templomában, se parokhiájában, se iskolájában, se jövödelmében, se személyében ne háborgassa, parancsoljon ő Felsége a nemes ország kérvényére, a bécsi békekötés és az ő Felsége koronázásakor kihirdetett első törvényczikk szerint."

Az országgyülés azomban a királyválasztás után feloszlott a nélkül, hogy a sérelmek orvoslásáról gondoskodott volna. De hagyjuk a fájó emlékekeket, s ezek helyett menjünk el az 1619 szept. 1-én tartott sóki zsinatra, melynek határozatait az itt jelenvolt, s gondját minden hasznos dologra kiterjesztő Kanizsai, szépen feljegyezte a dunántúli egyházkerület jegyzőkönyvébe

Az 1619. évi szept. 1-én Sókon, Nyitravármegyében, a Vág folyó mellett tartott zsinat határozatai közül, az iskolára vonatkozó

vonja magára különösen figyelmünket, melyből kitünik, hogy felsődunamellékén ekkor *nyolcz nagyobb iskolánk volt, melyek közül háromban theologiát is tanítottak.* Az iskolák reformácziójáról és azoknak megvizsgálásáról szóló határozat először általánosságban elrendeli, hogy nem kell a tantárgyak sokaságával a tanítók és tanulók elméjét túlterhelni, mert ez a módszer hiábavaló és nem vezet eredményre. Az iskolákban tanítandó tantárgyakat tehát, következőkép irta elő a zsinat:

I. A *komjáti*-i iskolában, Grammatika, Syntaxis és Poetika taníttassék, még pedig folytonosan minél több gyakorlat kiséretében és ezeken felyül a hejdelbergi káté anyanyelven magyaráztassék.

II. *Nagyszombatban* a Rhetorika és Logika adassék elő, bizonyos napokon pedig a szent theologia titkai fejtegettessenek.

III. *Bars*-ban Grammatikálék taníttassanak és a hejdelbergi káté latin nyelven.

IV. *Léván* Syntaxis és Poetika taníttassék és a hejdelbergi káté magyaráztassék.

V. *Komáromban* Logika, Theologia az ellenkezők tételeinek nyilvános megvitatásával és Rethorica szónoklati gyakorlatok kiséretében taníttassék.

VI. *Érsekujvárban* Rhetorika és Logika taníttassék, vasárnapokon pedig röviden a theologia magyaráztassék.

VII. *Halásziban* Grammatika és Syntaxis taníttassék.

VIII. *Somorján* Syntaxis és Poetika taníttassék, úgy mindazonáltal, hogy a nyelvtan elemei se hanyagoltassanak el.

Ezen iskolák felügyelőivé megválasztattak: *Nemesnépi Dániel* esperes, komjáti-i-, *Patkó Tamás* nagyszombati-, *Pécselyi Király Imre* alesperes komáromi-, *Somorjai Máté János* halászi-i lelkészek. Aki magát ezek vizsgálatának alá nem veti, számüzettessék.

Elrendelte továbbá a zsinat, hogy a tudományokat, a naponként tartandó gyakorlatokkal, minden évben be kell végezni. A stylus levén a tanítás legjobb mestere és teremtője, vasárnapot kivéve, minden nap tartassanak fogalmazási gyakorlatok. A hejdelbergi kátét hétköznapokon, reggeli órákon mindennap könyv nélkül el kell mondani. Vasárnap és ünnepeken pedig a tanítók ugyanazon kátét magyar nyelven magyarázzák. A nagyobb tanulók soron kívül is gyakorolják magukat az egyházi beszédek előadásában.

Ugyanezen zsinat rendelte el, hogy a csallóköz és mátyus-

földi egyházmegyék régi kánonait Czeglédi Pál szerdahelyi lelkész gyűjtse össze; továbbá, hogy készíttessék egy könyv, melyben az egyházi szertartásoknak az itteni szokások szerint való leirása körvonalaztassék, szóval egy jó kézi Ágenda készíttessék, végül elhatározták, hogy ezután az zsinatok alkalmával az urvacsoráját kiszolgáltatják.

Ezen zsinaton hívta meg a *füleki* egyház Lengyel Miklós nagymegyeri lelkészt, aki ide Komáromi Angyal Pál után ment lelkésznek.

Meg kell itt még emlékeznem az 1619. évi pozsonyi országgyülésről, melyen Kanizsai feljegyvése szerint Csene Péter is jelen volt kerülete képviseletében espereseivel, hogy az egyházi ügyekre nézve is az óhajtott állapot létrejövetelén munkálódjanak, melyre vonatkozólag Kanizsai hivatkozott emlékiratából teljes tájékozást meríthetünk.

Miután megemlékezett volna arról, hogy ezen népes országgyülésen leginkább a dunántúli vármegyék és Felsőmagyarország követei jelentek meg, mert a dunáninneniekből, mint például Sopron-, Veszprém-, Győr-, Zala-, Vasvármegyéből a németek szomszédsága miatt való félelemből nem jelentek meg, melyen arról sokat és sokáig tárgyaltak, hogy Ferdinánd letételével Bethlen Magyarország királyává koronáztassék. A Karok és Rendeknek ezen akarata oly hatalmas erővel ragadta magához a lelkekeket, hogy mindenki reménylette Bethlennek nehány nap alatt leendő megkoronázását és e helyett mindenkinek nagy csudálkozására fegyverszünetet kötött Ferdinánddal. Valóban reménylení lehetett, hogy az új király és hazája szabadságának védője, az elnyomott eklézsiákat a pápás papság zsarnoksága alól, Isten segedelmével a békés állam óhajtott révpartjára helyezi. Éppen azért a tiszántúli és -inneni eklézsiák igazhitü lelkipásztorai, megbizó levelekkel ellátott követeket küldöttek, hogy azok az ország Karai és Rendei előtt az egyházak ügyeit és szükségeit előterjesztenék. A követek ezek voltak:

Alvinczi Péter kassai lelkész,

Böszörményi Péter,

Somosi Fáber Mihály kassa-ujfalusi lelkész.

Az ezen részen levő dunántúli egyházkerületből való testvérek sem hiányzottak az egyházi ügyek tárgyalásánál, kiknek követe volt Szenczi Csene Péter érsekujvári lelkész és püspök, a maga espereseivel.

Ami pedig a dunáninneni (mai dunántúli) egyházkerületet illeti, hogy ne láttassanak úgymond Kanizsai, az eklézsiákat közö-

sen érdeklő ügyek elől magukat kivonni, ő Pápáról decz. 10-ére Pozsonyba ment és Csene Péter püspököt s *Rátkai György lévai lelkész-esperest* már ott találta, akik és többi társaik szivesen fogadták, de ezek deczember 18-án, a közelgető karácsonyi ünnepek miatt egyházaikba vissza tértek. Ő azonban részint Alvinczi kérésére, aki a fejedelem beleegyezésével, az ünnepek alatt leendő egyházi beszéd tartásra felhivta, részint Csene és Rátkai tanácsából Pozsonyban maradt, nehogy úgy járjanak, ha a Karok és Rendek, az egyházak kivánalmainak előterjesztésére kihallgatást adnának, s esetleg Alvinczinek is társaival együtt a legszükségegesebb időben el kellene menni, közülük se legyen jelen senki.

Csene és Rátkai eltávozása után, deczember 23-án az ország Karai és Rendei nekik a kihallgatásra engedélyt adván, a pozsonyi prépostnak a Szent-Márton temploma mellett levő házában, ahol Forgács Zsigmond nádor áttért, Alvinczi, Böszörményi, Somosi és Kanizsai az ország Karait és Rendeit magyar beszéddel üdvözölték, melyet emlékezet okáért, jegyzőkönyvünkben megörökített s közlését itt szükségesnek tartom:

1619 deczember 23-án a pozsonyi gyülésben a nemes ország előtt elmondott beszéd.

Mivelhogy Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes és Nemes, Bölcs és Tanácsos uraink Patronusink! Mivelhogy mondom e világot teremtő és fáradhatatlan gondviselő nagy Úristentől vannak minden jó gondviselések, kinek hire és akaratja nélkül csak hajunk szála sem eshetik el, hisszük bizonnyal, hogy Nagyságtoknak, és ti kegyelmeteknek is mostani országos indulatja és gyülése Ő szent felségének igazgatásából indíttatott és függ. Annak okáért először és mindenek előtt Ő szent felségéhez fohászkodván, buzgó imádságunkkal esedezzünk, hogy e nemes ország gyülésében önnön maga elnököljön, Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek elméjét úgy igazgassa, hogy ő szent Istenségének ezen csudálatos mostani meglátogatását Nagyságtok és ti kegyelmetek ismerhesse meg, és minden igyekezetivel, tanácskozásával, az ő szent akaratjának, szent kivánságának, szegény nemzetünk megmaradásával szolgálhasson.

Továbbá Tekintetes és Nagyságos uraink, Patronusink! Mi általunk, kik e nemes ország előtt mostan jelen vagyunk, egész alsó és felső, a Tátrán túl és innen levő magyarországi püspökségekben és esperességekben levő magyar evangélikus tanítók, Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek is, sőt ezen általános ország-

gyülésnek örvendetes kimeneteléért is egy szivvel esedeznek, Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek alázatos szolgálatjukat ajánlják, és kérik, hogy mi általunk ezen teljes felhatalmazás mellett beadandó kívánalmakra, tekintsenek kegyesen.

Kivántatnék tudjuk ezen nemes ország előtt ékes és művészi szorgalommal kidolgozott beszéd, melyben Nagyságtok és ti kegyelmetek eleibe adhatnók *az evangélikusoknak, kiváltképen az egyházi szolgáknak siralmas és meggyászolhatatlan sorsukat, a klérus és ennek felingerléséből némely római katholikus patronusok miatt siralmas és meggyászolhatatlan sorsukat.* Felhalmozhatnánk a mi keresztyéni hitünk és igaz isteni szolgálatunk ellen való káromkodó beszédeket, midőn prédikációnkat ebugatásnak, szamárrivásnak minek mondják lenni. Előhozhatnók az Antoniusz, Dioklecianusz, vagy hitehagyott Julius idejében lett kegyetlen üldözésnél kegyetlenebben való gerjedezéseket is, hangoló szókkal költött fenyegetődzéseket is, melyet még az ellenük fordult állapotban is zörgetnek, mondván: Jó Istennek, úgymond, hogy így lett, mert különben bántunk volna mi ti veletek. Megboszulhatnók, ha siralom és zokogás nélkül lehetne, templomainknak, parokhiáinknak, iskoláinknak, sok helyeken elfoglaltatását; panaszképen előszámlálhatnók az együgyü község lelkiismeretének birsággal, fogsággal, fenyegetődzéssel való kényszeríttetését, melyek nemcsak az egyházrendeknek, hanem minden isteni igazságot követőknek szivüket is annyira keresztüljárta és elkeserítette, hogy a keserüség és sopánkodás miatt csaknem teljességgel megepedtenek.

De mi szükség Nagyságtokat és ti kegyelmeteket is sok szóval ilyen nagy dolgokban tartóztatnunk, holott tudván vagyon, hogy sokan Nagyságtok és ti kegyelmetek közül, ezen keserves állapotnak minden aloesnél keserübb izét érzették. Hanem Nagyságtok és ti kegyelmeteknek magunk és a mi előttünk járóink nevében alázatosan könyörgünk, hogy Nagyságtok és ti kegyelmetek az Istentől csudálatosan mutatott alkalmatossággal, példát vevén a dicséretes szövetkezett Csch uraimtul, kik az ilyetén alkalmatossággal az evangéliomnak szabadságát és országuknak igazságos szabadságát helyreállították, ezen jó alkalmatossággal mondom, ilyen és eddig való elviselhetetlen igánkat eltávolitván, ezen jelenvaló kívánalmainkra figyelmezzen. Sőt a Nagyságtok és ti kegyelmetek bölcsessége szerint, ha mit mi együgyü tanítók kívánni nem tudtunk, azzal is kegyességét hozzánk öregbítse.

Melyet ha Nagyságtok és ti kegyelmetek megcselekedik, még

maradékinak maradéki is itt a földön a jók előtt emlékezetben lesznek, állandó csendes békességben állnak, az Isten igazinak szabados folyásában gyönyörködnek, és így egyenként az örök boldogságnak hajlékiba költöznek.

Melyre Nagyságtokat és ti kegyelmeteket a nagy Isten az ő maga bensőségéért segélje. *Ámen.*

Ugyancsak Kanizsai feljegyzése szerint, a felsőmagyarországi helvét hitvallású egyházak lelkészei, benyujtották ezen országgyüléshez kivánalmaikat, amint következik:

1. Valamint hajdan a kegyes hatóságok, az Isten népére áradt bajok elhárítása végett, közbünbánatot, könyörgéseket és böjtöt szoktak elrendelni: úgy most a közbünbánatnak ezt a kegyes gyakorlását, az Istennek a mi büneink miatt való haragja elfordítása és eltávolítása végett, a Karoknak és Rendeknek, az Isten egyházának nyilvános tekintélyével, melegen óhajtjuk ajánlani. És miként egykor Konstantinusz és Leo császárok, a mennyei felségnek szentelt ünnepnapokat, mint a vasárnapot, s más ünnepeket megtartani rendelték, hogy azok semminemü dologgal és szolgai munkával meg ne rontassanak: úgy ma is parancsoltassék meg az ünnepnapoknak áhitatos érzelemmel való megtartása, és azoknak már erősen lábra kapott vakmerő megrontása akadályoztassék meg.

2. Alázatosan kérjük, hogy az ország Tekintetes Karai és Rendei, a nagyszombati kollégiumot akadémiává változtassák, és azt a professzorok, tanítók és bizonyos számu növendékek fentartására, ő felsége kegyes beleegyezésével, elégséges jövedelemmel ellássák.

3. A II. Mátyás király koronázása alkalmával kihirdetett, és saját keze aláirásával megerősített, a vallás szabad gyakorlatáról szóló első törvényczikk, az ország Tekintetes Karai és Rendei által is erősíttessék meg.

4. Az egyházfegyelem, a bevett törvények szerint, a püspökök és esperesek által szabadon gyakoroltathassék, és annak szabad gyakorlatában, senki által ne gátoltassanak és akadályoztassanak.

5. A felséges fejedelem Bocskay István által, a tiszántúli és inneni püspökök, esperesek és lelkészek részére sajátkezüleg kiállított diploma (melyben a lelkészek gyermekeit firól-fira nemeseknek nyilvánítja) a felsőmagyarországi püspökök, esperesek, és lelkipásztorokra is, ő felsége jóváhagyásával, kegyesen átruháztassék és megerősíttessék.

6. A mindkét hitvallás követői között rég óhajtott egyetértés az ország Tekintetes Karai és Rendei által létrehozassék, és az hűségesen ápoltatni parancsoltassék, és annak megzavarói, igazságos büntetéssel sujtassanak.

7. Az ősök által adományozott, de jogtalanul eltulajdonított egyházi javak, mint például szőlők, szántóföldek, rétek, erdők, és más egyebek, ugyszinte parokhiák, templomok és erőszakkal elvétetett jövödelmeik, milyenek voltak a negyed, tizenhatod stb. az ország Tekintetes Karai és Rendei által visszaadassanak; ezen felyül az egyháziak javainak tizenhatodolását, — melyet eddig az egyházi sérthetetlenség előitéletével szoktak bitorolni, — megakadályoztatni, és teljesen eltöröltetni kérjük.

8. Mivel a véghelyeken levő evangélikus lelkészek régtől fogva nekik rendelt alapítványoktól megfosztattak, melyeket azelőtt senki más, csak bizonyos lovasok és gyalogok élveztek, kik fizetésükből némely helyeken már több év óta tanítókat tartottak, és ezen alapítványok a róm. kath. lelkész és tanító részére visszatartattak, melyeket a véghelyek lelkipásztoraik részére visszaállítani kérjük. És mivel a véghelyek lelkipásztorai sem tizedet, sem tizenhatodot nemkapnak, mivel maguk a katonák is felvannak mentve a tized alól, alázatosan kérünk részükre valamely gondoskodást a máshonnét összeadott tizedből.

9. Boldog emlékezetü nemes és nemzetes Starsics, másként Kis Farkas győri alkapitány, Isten tisztelete iránt való kegyes indulatból, tanulók számára kétezer forintot hagyott, mely pénzösszeg nemzetes Bay Mihály urnál volt letéve. Az a halállal való küzdelmében, nemcsak a Kis Farkas által letett pénzről emlékezett meg, hanem a magáéból is kétezer forintot tett le ugyanazon czélra. Mely pénzösszeget Nagyságos Keglevics Miklós úr elsajátította, és jóllehet néhányszor már felszólíttatott, visszaállítani nem akarja: kérjük tehát visszafizettetni.

10. Az evangélikus lelkészeknek szőlői, vagy ősi javai, vagy saját szerzeményei, eddig semmi tized, vagy kilenczed alá nem voltak vetve. Erre nézve is kérjük az ország Tekintetes Karai és Rendeinek kegyes felmentését.

11. A sződéni két templomhoz tartozó néhány hold szántóföldet és szőlőt, a sződéni plébános, az ugyanazon őrhelyen lakó evangélikus lelkész nem csekély kárára, kézzel fogható igazságtalansággal magához ragadta. Azért a plébános és lelkipásztor között, a földek és szőlők egyenlően osztassanak fel, hogy igazságtalanság

egyiken se történjék. — Bizony méltó volt a megszivlelésre ez a 11 pont.

A felsődunamelléki egyházkerületben történt üldözésekről részletesen azon összeirásból értesülünk, melyet a protestáns rendek 1619 julius 15-én nyujtottak be az országgyülésnek, melyből kitünik, hogy Séllyéről, Nagysallóból, Farnad, Ölved, Kuraly, Udvard, Martos, Bálványyszakállas és Mocsról még az elhunyt Forgács érsek kiüzette a református lelkészeket. Ugyanő Ölveden több református polgárt elfogatott, s 180 forint birságot hajtatott be rajtuk, s az iskola rektorát kényszerítette, hogy az iskolát zárja be. Garamszentgyörgyön a református lelkésznek nemcsak parokhiális földjein termő gabonáját, hanem pinczéjében levő borát is megtizedelik az érsek tisztjei. Pálfi István ismételve kiüzte Somorjáról a református lelkészt, a piacz közepén akasztófát állíttatott fel, és azzall fenyegetődzött, hogyha mégegyszer visszatér, egyenesen arra fogja felhuzatni. A szentmártoni apát Deákiból, az óvári kapitány Óvárról és Rajkáról, Vörös Mátyás soproni keresztes lovag, Bű helységből üzték ki a református lelkészeket. Wolfgang érsekújvári lelkész utközben a martosi református lelkészt és tanítót gorombán megtámadta, öklével és botjával verte. A komáromiakat a király nevében eltiltották a templomépítéstől,[1] de mindezek orvoslás nélkül maradtak, és csak a Bethlen által tartott pozsonyi országgyülés változtatott a szomorú helyzeten.

Az országgyülés határozatai között ezen kivánalmakra vonatkozólag, határozott végzést nem találunk, de vele több pontban egyezik Sepsi Laczkó Máté krónikája, mely szerint[2] a helvét eklézsiák tanítóinak ezen országgyülésre beadott kivánságai legnagyobb részben teljesíttettek, s az V. törvényczikk elrendelte, mivel bizonyos, hogy a rendeknek sokszorosan ismételt panaszai és sérelmei daczára, a róm. kath. rend sok templomot vett el erővel az evangélikusoktól, azért határoztatik, hogy az ily templomok összesen és egyenként előbbeni tartozékaikkal együtt, az alispán, szolgabiró és a biztosok által visszaadassanak. Nagyszombat városában a Szent-Miklós-féle parokhiális templom a róm. katholikusoknak, a Szent-János-templom pedig a kollégiummal, a szegények házával és a város területén levő egyéb hozzátartozandókkal együtt az evangélikus magyaroknak adassék.[3]

Bethlen Gábor igazságszeretetét, a felekezetességen való

[1] Acta Dietalia Anno 1619. Buda, 1790. 340—342. l.

[2] *Gróf Mikó Imre:* Erdélyi Történeti Adatok III. 238—241. l.

[3] Magyar Törvénytár.

felyül emelkedését hiven tanusítja azon rendelete, melyet ezen törvényczikk alapján Pozsonyból, 1619 deczember 20-án küldött, melyben Nagyszombat város tanácsának megparancsolja, hogy miután az országgyülési határozatok szerint, a főtemplom minden helységben, a nagyobb számban levő hitfelekezetüeket illeti, mivel ez idő szerint a római katholikusok többségben vannak Nagyszombatban, tehát a Szent-Miklós-temploma (székesegyház) a helvét hitvallásu evangélikusoktól vétessék vissza, s azoknak e helyett, a Jezsuiták birtokában levő, s keresztelő szent Jánosról nevezett templom adassék át.[1]

A felsőmagyarországi lelkészek azon kivánalmát, hogy a nagyszombati iskola akadémiává alakíttassék, s fentartásáról gondoskodás történjék, Bethlen Gábor teljesítette, 1620 április 14-én Kassáról kelt rendeletében, meghagyta a nagyszombati tanácsnak, hogy a Pázmány Péter által ezen hatóságnál hagyott hatszáz forint felét a helvét hitvallásuak templomának felépítésére szolgáltassa ki, háromszáz forint pedig a Bethlen által Nagyszombatban alapított iskola tanulói között osztassék fel.[2] Láttuk már fentebb, hogy 1605 óta állandóan volt itt iskola, melyről Ember Pál is azt irja, hogy a nagyszombati református iskolát Csúzi János, Bicskei Gergely, Kanizsai Mihály külföldi akadémiákról való visszatérésük után igazgatták, s ezt a névsort kiegészíthetjük Samarjai Jánossal, aki 1611-ben volt itt rektor, honnan a tanulók a németországi és hollandi egyetemekre jártak. Ugyancsak Ember Pál, Milotai István után beszéli, hogy dicsőséges emlékezetü Bethlen Gábor fejedelem 1621-ben megalapította a nagyszombati hirneves református iskolát, s abban huszonnégy növendék állandó eltartásáról gondoskodott, kiknek évi tartására 300 magyar forintot, 300 köböl buzát és 100 akó bort rendelt; mely iskolát később Kassára helyezte át,[3] ezt az áthelyezést azonban csak a javadalomra kell értenünk, mert

---

[1] *Stelczer:* Geschichtliche Darstellung — Tyrnau in Ungarn. 131. lap közli az okmányt.

[2] Ugyanott 132. l.

[3] Historia ecclesiae reformatae 572. l. A Sárospataki Füzetek 1862. évfolyam 449. lap közölt okmány szerint is elrendeli Bethlen, hogy amely hatszáz magyar forintot Pázmány Péter hagyott volt maga bizonyos szükségére kezeteknél, mivel annak három százát a Szent-János-templomára, mely már az ott levő orthodoxa religión való status számára építtetik, három százát pedig azoknak a deákoknak deputáltuk, akiknek eltartására évenként háromszáz forintot rendeltünk . . .

a nagyszombati iskola tovább is fenállott és virágzott. Ezen időben Patkó Tamás volt a lelkész, akiről Rhédey Ferencz midőn Bethlennel Magyarországon táborozott s halálát közeledni érezte, Nagyszombatban, 1621 márczius 25-én kelt végrendelésében, mint igen fő prédikátor és igen tudós emberről emlékezett meg.[1]

Visszatérve az 1619. évi pozsonyi országgyüléssel kapcsolatos dolgok rajzolására, legyen itt Kanizsai Pálfi János után feljegyezve,[2] hogy deczember 26-án a felséges fejedelem és az ország Karai és Rendei előtt a parokhiális templomban a zsidókhoz irt levél II. 16., 17., 18. alapján Krisztus emberi természetének igazságáról és annak az istenivel való egyesüléséről egyházi beszédet tartott és az úrvacsoráját a fejedelem testvérének Bethlen Istvánnak, Rédey Pálnak, Rákóczy Zsigmondnak, Kassay Istvánnak, Rákóczy Jánosnak, Strucz Ferenczenek, Chernel Istvánnak és Szikszay Istvánnak, és sok másoknak jelenlétében, közönséges kovászos kenyérrel kiszolgáltatta. Az ostyás Alvinczy karácsony első napján, az úrvacsora kiszolgáltatása alkalmával, felrakta a maga ostyáit, de csak 17 résztvevője volt, mig Kanizsaién ötszörte is többen voltak. Szenczi Csene Péter püspök és Magyari Ágh Jakab csallóközi esperes egy 1620 január 16-án Pozsonyban kelt bizonyítványukban hiven tanusítják, hogy Kanizsai az országgyülésen, az egyházak ügyében serényen és szorgalmasan eljárt, s a fejedelem jelenlétében egyházi beszédet tartott.[3]

Hiába állítják katholikus irók,[4] hogy a Bethlen hadjárata idején a reformált egyház felső dunamellékén, a katholikusoktól több templomot elfoglalt, mert csak a törvény-biztosította jogával élt, mikor tagjai számarányának megfelelően, az illető helyeken, a nagyobb, vagy a kisebb templomokat követelte, tehát azt, amelyik törvényesen megillette; a fejedelmi oltalom mellett mégis azt látjuk, hogy bizony ezután is szenvedtek a mi egyházaink eleget. Csatári Gergely mosonyi lelkész 1621 julius 9-iki levelében[5] fájdalmasan panaszolja Kanizsai Pálfi Jánosnak, hogy azon részen, mennyire háborgatják hivatalaikban a császári csapatok, a református lelkészeket, azokból ki is üzik őket, s általában nagyon szorongatják

---

[1] Magyar Könyvszemle, 1883. évf. 46. l. Komáromy András közleménye.
[2] A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.
[3] Megvan ugyanott.
[4] *Ipolyi:* Idézett mű.
[5] Közöltem a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1904. III. évf.

az egyházat. A mi sorsunk — irja tovább — veszélyes; a múlt télen a német katonáktól minden vagyonomból kifosztattam, most pedig az új kapitány, mindnyájunkat, kik Mosonvármegyében vagyunk, lakhelyeinkből kizavar; a kiköltözködésre csak nyolcz napot engedett, ez már elmult, s most egyre fenyegetődzik. Ha nem gondoskodunk magunkról, végünk van. Ha Isten meg nem fékezi kicsapongásaikat, könnyü elgondolni, mi lesz a többi református gyülekezetből is. De reméljük a jobbat. Tudjuk, hogy ott kezdődik az isteni, ahol elfogyott az emberi segedelem. Most is vész fenyeget bennünket mindenfelől... Szentgyörgyi urat az óvári gyülekezet lelkészét, tiszttársával a német pappal már száműzték; most családjával Kimle nevü faluban él. Samarjai úr meg én, itthon lappangunk még. Egyházukat a kóborló német és magyar katonák kifosztották, feldulták, hiveik elszélyedtek, azért arra kéri, hogy a kapitánynál megsanyargatott egyházuk ügyében lépjen közbe. Samarjai János halászi-i lelkész is, ugyanazon évi julius 22-én kelt levelében panaszkodik Kanizsainak, hogy a katonák szigoruan hajtják be az adót, s kéri, hogy járjon közbe érdekükben, ne zaklassák őket, mihelyt tehetik, fizetnek.[1] Csene Péter püspök sem irhat valami jó hireket 1622 január 5-én Kanizsainak; leveléből hadd álljon itt ez a részlet:[2]

A poklok mélységéből egy embertelen és kegyetlen nemzetség furakodott elő Trencsénvármegyében, a nemeseknek és jobbágyoknak nagy átkára és alkalmatlanságára; mit tesz velük, mint vezeti őket a fejedelem, ő lássa meg; azt mondják van ok a félelemre, mert sokan lesznek. Nemesnépi Dániel[3] minden javaiból kifosztatván, kesereg. Naponként hallunk itt könyörgő szegény embereket, akiknek minden javaikat elrabolták. Isten a könyörületességnek atyja könyörüljön a mi országunkon és segítse oda a vezető fériak szivét, hogy egyszer már lélegzethez juthassunk... Hitegetnek bizonyos békével, de a pokolbeliek megérkezése és ezeknek az embereknek gyors előnyomulása kételkedőkké tesz bennünket. Él az Isten s ha minden sziv nyugtalankodik is, ő helyrehozza a mi dolgainkat.

Még egy levelét ismerjük Csene Péternek 1622 február 22-ről, melyben a nagyszombati iskola volt rektorát, Sári Istvánt, a pápai

---

[1] Ugyanott.
[2] Ugyanott.
[3] Komjáti lelkész.

egyház lelkészének, Kanizsainak ajánlotta. Megemlékezik ebben arról is, hogy állomását Érsekujvárt szeretné elcserélni, jóllehet Ferdinánd főkapitánya Koháry Péter nálunk van, és szolgálatát felajánlotta. Nem tudja magát elhatározni mit tegyen, nem fél ugyan a jövőtől, de látja, hogy mily sok szükséget szenvedtek a mi katonáink, s e miatt neki fizetni sem tudnak. Majd irodalmi ügyekre tér át, és azon óhajtását fejezi ki, hogy jó lenne, ha közülük valaki a pápák életéről, az eredeti szerzők nyomán irna egy könyvet, melyre buzdítja is Kanizsait. Tudatja, hogy maga is foglalkozott ezzel a kérdéssel, sokat jegyezgetett Platinából, Sabellikóból, Tiliusból, Máriusból, Zarabellából és másokból, s mivel az első, néhány pápát igazán csudálatos szinben tüntet fel, minden reájuk vonatkozót felkutatott, mely munkáját midőn Imre urnak[1] megmutatta és felolvasta, annak a tetszését is megnyerte. Bizonyos Genebrandus jezsuita, ötven egymásután következő pápáról azt mondja, hogy nem az ajtón, hanem a ház hátsó részén jutottak be, kik 150 esztendeig éltek, ezek életét is megkisérli leirni, ha lesz rá nyugodt ideje, különösen ha Nagyszombatból megkapja Onufrius Pauviniust és Citavellát. Van egy könyve 24 pápa szakadásáról is.[2]

Csene Péter tervezgetéseit nem válthatta be, mert nem sokkal ezután 1622 junius 14-én meghalt,[3] halálakor három fia volt, mint Pécselyi Király Imre bucsuztatójából látjuk: Gergely, István és János.

---

[1] Pécselyi Király Imrét érti.

[2] Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1904. évf.

[3] Kanizsai feljegyzése a dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

2. Samarjai János püspöksége 1622—1652.

A felső dunamelléki egyházkerületből, Csene Péter püspök érsekujvári lelkész temetésén jelen volt nyolczvankét lelkész, a temetés után való napon, a teendők felől még Érsekujváron tanácskozott, s abban állapodtak meg, hogy 1622 szeptember 14-én Komjátiban rendes zsinat tartassék, arra Magyari Ágh Jakab komáromi lelkész és esperes hivja meg Pathay István dunántúli püspököt és Kanizsai Pálfi Jánost, hogy az új püspök megválasztásán és megerősítésén jelen legyenek, ez után Nemesnépi Dániel komjáti, és Samarjai János halászi-i lelkészek szavazás utján megválasztandókul kijelöltettek, hogy közülük egyikre szavazatot adjanak, végül hogy Ágh Jakab a mondott helyre és időre a zsinatot hivja össze.

A püspökválasztás előzményeit így jegyezte fel Kanizsai Pálfi János,[1] és így irták ezt le Pécselyi Király Imre és Magyari Ágh Jakab Kanizsaihoz küldött levelükben,[2] s utóbbi megbizatása szerint hivta is Pathayt és Kanizsait a zsinatra, de ezek elkerülhetetlen akadályok miatt, nem jelenhettek meg Komjátin, hol — Kanizsai szavai szerint[3] — a dunántúli testvérek a kiváló tehetségü és nagyreményü ifjút *Samarjai Máté János halászi-i lelkészt püspökké választották* és megerősítették, akit Monostori János kevi püspök avatott fel. Ugyanezen alkalommal az igehirdetésre kibocsáttattak, illetőleg Samarjai által felavattattak Darnai György, Soadi Péter, Komáromi Sz. Péter ifjú lelkészek.

Samarjai János 1585 február 21-én született Galgóczon, hol atyja Máté a reformált egyház lelkésze volt, róla irta ő maga is, mások is nevét Samarjai Máté Jánosnak. Tanulását a nagyszombati iskolában Taksonyi Péter és Samarjai Patkó Tamás rektorok alatt bevégezvén 1608-ban, a Szenczi iskola vezetésére ment, s

---

[1] A dunántúli református egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

[2] Megvannak ugyanott.

[3] Ugyanott.

kérésükre egy esztendeig tanított itt, amikor Asztalos András nagyszombati jómódu polgár segítségével tanulmányai öregbítése végett külföldre ment, magával vivén Szenczi Molnár Benedek ajánlólevelét, aki testvérének a zsoltárfordító és Marburgban lakó Molnár Albertnek ajánlotta: „im mostan oda fölmégyen a szenczi iskolamester a (Samarjai) János deák, kinek az atyja is jóakaró bizott urunk volt, a Máté prédikátor. Azért igen kérem kegyelmedet, légy jóakarója abban az idegen országban, mert az én fiamat is tanította két kántorig, melyre semmit nem adhattam ő kegyelmének.“[1] Samarjai 1609 május 30-án iratkozott be a hejdelbergi egyetemre, Kanizsai Pálfi János és Pécselyi Király Imrével,[2] kikkel együtt is indult el a hazából, s akik mind a hárman, református egyházkerületeink vezető férfiai lettek, s a tanulótársak között megkötött barátság, életük végéig tartott. Rajtuk kivül még tiz magyar ifjú volt ez évben a hejdelbergi egyetemen, de Keserüi Dajka János emlékét sem sértem meg, ha állítom, hogy az egy napon beiratkozott három jó barát, nagyon kivált és kiemelkedett külföldön együtt tanult társaik közül. Az akkori jó szokás szerint Samarjai is tartott három theologiai vitatkozást, s azokat ki is nyomatta.[3] Samarjai 1611 márczius 8-án kelt levele szerint még Hejdelbergben volt, s ebben magasztalván Rem Györgyöt vele szemben tanusított jó indulatáért, tudatja vele, hogy pártfogói Asztalos András és Bornemisza János hivására haza készül.[4] Hejdelbergben kiváló előszeretettel hallgatta Pareus Dávid előadásait, s ennek a német reformált és ágostai egyházak egyesítésére való törekvéseit helyeselte, és később irodalmi téren maga is megpróbálta a jónak vallott uniót a hazában megvalósítani, melyről mindjárt bővebben lesz szó.

Makai Máté nagyszombati rektor 1609 végén történt kiüzetése után, jóllehet 1610 januárjában Nagyszombatba vissza mehettek, s neki Asztalos András házánál biztos menhelye volt,[5] nem akarta tovább hordozni a Krisztus keresztjét, mint lelkésze Rátkai György irja,[6] a tanítóságról lemondott és Losonczra ment vám-

---

[1] *Dr. Dézsi Lajos;* Idézett mű 309. l.

[2] Sárospataki Füzetek, 1862. évf. 562. l. Az anyakönyv is Samarjai Máté Jánosnak irja.

[3] De beatitudine. Heidelberg, 1609. De sacramento eucharistiae, 1610. Theses de Scriptura, 1610.

[4] *Dr. Dézsi L.:* Idézett mű 368. l.

[5] Ugyanott 336. és 467. l.

[6] Ugyanott 367. l.

szedőnek. Helyébe, mint ugyanott olvassuk,[1] a Krisztusban nyugvó Soós István volt komjáti lelkésznek hasonnevü fiát állították, aki iskolájukat egy évig igazgatta és akit a Hejdelbergből hazajött Samarjai János váltott fel 1611-ben. Szenczi Szijjártó Lukács nagymegyeri lelkész, ezen évi augusztus 28-án kelt levelében azt irja Molnár Albertnek, hogy Samarjai János Nagyszombaton szorgalmasan tanítja az ifjúságot,[2] kik között felsőbb iskolai tanulók is voltak, Czeglédi Pál, Lővei Szücs György ezen iskolából, Samarjai keze alól mentek és iratkoztak be 1613 márczius 26-án a hejdelbergi egyetemre,[3] s Czeglédi tanítványi hálából ajánlotta neki, ezen évi julius 3-án Hejdelbergben Coppen Bertalan elnöklete alatt, a bün szerző okáról tartott theologiai vitatkozását. Midőn Samarjai a három évi rektorságot Nagyszombaton kitöltötte, Czeglédi Pál lett az utódja, őt pedig 1614. évi junius 24—26-án tartott komjáti-i zsinaton, a Jókára távozott Szenczi Szijjártó Lukács helyébe, Kanizsai feljegyzése szerint a nagymegyeri lelkészi állomásra avatta fel Csene Péter püspök,[4] és neki már, mint itteni lelkésznek ajánlotta Komáromi Angyal Pál 1615-ben Hejdelbergben az egyházi szolgák elhivásáról, hivatalba lépéséről és felavatásáról tartott theologiai vitatkozását, valamint Velechinus István is ugyanitt, ugyanez évben Krisztus igaz eklézsiájáról tartott vitatkozását.[5] Samarjai 1616-ban Nagymegyerről a mosonyvármegyei Halásziba ment lelkésznek, hol Varasdi Mihály volt az elődje, aki egyházkerülete képviseletében jelen volt az 1614. évi köveskuti zsinaton; aki valószinüen itt meghalt. Nagymegyeren pedig Komáromi Lengyel Miklós előbb somorjai rektor lett az utódja.[6] Péli István hejdelbergi tanuló „A Jézus Krisztusnak, közbenjárónknak és megtartónknak személyéről" 1617-ben tartott theologiai vitatkozását Samarjainak, már mint halászi-i lelkésznek ajánlotta. Ebben a ma teljesen róm. kath. községben hirdette ettől kezdve egész életén, egy emberöltőn keresztül, a békesség evangéliomát nagy haszonnal, itt irta ma is számottevő két nagyobb munkáját, itt érte java féfi korában kerületének megtisztelő bizalma, mellyel a felsődunamelléki püspöki tisztre elhivta, s innen igazgatta féltékenyen őriző

---

[1] Az 1611 február 22-ről Nagyszombatból kelt levele *ugyanott.*

[2] Ugyanott 370. l.

[3] Sárospataki Füzetek, 1862 évf. 562. l.

[4] A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyve.

[5] *Szabó Károly és Hellebrandt Árpád:* Régi Magyar Könyvtár 340—341. l.

[6] A dunántúli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyve.

gonddal három évtizeden keresztül, a gondjaira bizott gyülekezeteket. Fájdalom! az üldözések megsemmisítették alkotásainak nagy részét, őt magát is elfeledték, róla téves adatokat hoztak forgalomba, 1632-ből már Tolnai Barbély István somorjai lelkészt emlegették utódjaként a püspöki széken, Ember Páltól kezdve[1] — Tóth Ferenczig[2] és Szentkuti Kiss Károlyig,[3] mikor ő, még ezen időtől számítva majdnem husz évig még élt. Ezen körülmény okát abban kell keresnünk, hogy Samarjai püspöksége hosszu idejéből, alig maradt ránk valami adat.

Fentebb, Czeglédi Pál dunántúli püspök munkásságáról szólva, megemlítettem, hogy őt az 1619. évi sóki zsinat a régi, de még mindig érvényben levő kánonok összegyüjtésével megbizta, s azon utasítást adta neki, hogy Carranzából, a váradi, debreczeni és baranyai czikkekből más, olyan kánonokat is illesszen be, amelyekre szükség van, s azok kifejezésének tisztaságát megtartva, az egészet latinul szerkessze.[4] Czeglédi a megbizatás szerint munkáját elkészítette s azt az *1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinat* elé terjesztette, mely azt elfogadta s 1625-ben Bernhard Mátyásnál Pápán kinyomatta. A komjáti kánonokról, épen úgy mint a többi kánonokról, azon nézet volt elterjedve, hogy azt, a zsinaton elnöklő, s azt kihirdető püspök, vagyis Samarjai János irta. Ember Pál[5] s az ő nyomain Tóth Ferencz[6] azt mondják, hogy kik által készíttettek ezen kánonok, a régi zsinatok végzéseiből kik látták el olyan ékes idézetekkel, kik rendezték el olyan szorgalommal, és hogy kik voltak jelen ama komjáti zsinaton, melyen az öt részbe foglalt kánonok kihirdettettek, és kik voltak ezen eklézsiáknak előljárói, vagy lelkivezérei, épen nem könnyü sejteni, mivel sem a kánonok előszavában, sem pedig másutt megnevezve nincsenek, az arról való eredeti jegyzések elveszvén. Csak annyi bizonyos, hogy a kánonok czimlapján megnevezett Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád vármegyékben és a véghelyeken levő eklézsiák és azoknak lelkészei egy püspökséghez tartoztak. Ezen vármegyék

[1] *Lampe-Ember:* Hist. eccl. reformatae 568. l.

[2] Magyar- és erdélyországi prot. eklézsiák historiája. Komárom, 1808. 281., 282. lap.

[3] Monográfiai vázlatok a barsi ref. egyházmegye múltja és jelenéből. Pápa, 1877.

[4] Kanizsai feljegyzése a dunántúli ref. egyházkerület régi jkönyvében. *V. ö. ezen mű 300—301. lapjával.*

[5] Idézett: mű 362—363. l.

[6] Idézett: mű 334—335. l.

püspöki székhelye néha Somorja, néha Komárom, majd Óvár, avagy Halászi volt. Ezen vármegyék által alkotott egyházkerület lelkivezéreinek neveit, akik még 1632 január havában éltek, így találjuk feljegyezve a zempléni egyházmegye jegyző- vagy anyakönyvében: *Samarjai János* püspök, halászi-i lelkész Mosonvármegyében, *Nemesnépi Dániel* komjáti-i lelkész, az érsekújvári egyházmegye esperese, *Magyari Ágh Jakab* komáromi lelkész és esperes, *Szenczi Szijjártó Lukács* somorjai lelkész és mosoni esperes, *Csepregi Mátyás* drégelypalánki lelkész, nógrádi esperes, *Győri Bálint* barsmegyei endrédi lelkész-esperes és a közzsinat jegyzője. Ezek mindnyájan jelenvoltak a komjáti zsinaton 1623-ban, — nem sok idő telvén el attól 1632-ig — és teljesen valószinü, hogy részük volt a kánonok megalkotásában. Ember Pál ezen előadása mint későbbi feljegyzés, nem egyez meg mindenben a történeti valósággal, Győri Bálintra vonatkozólag legalább nem; mert Kanizsai Pálfi Jánosnak fentebb a pozsonyi országgyülésről való feljegyzése szerint 1619-ben Rátkai György lévai lelkész volt a barsi egyházmegye esperese, aki még *1625*-ben is élt, mert Miskolczi Puha Pál akadémikus, neki mint lévai papnak és *garammelléki esperesnek* ajánlotta Franekerben kiadott theologiai vitatkozását.[1] Győri Bálint tehát csak *1625 után lehetett barsi esperes* s mint ilyen nem volt még ekkor a zsinat jegyzője sem, ha a zsinat idején már lelkészkedett, mint lelkész jelen lehetett azon, de én az előzményekből azt következtetem, hogy a kánonokat összegyüjtő Czeglédi Pál volt a zsinat jegyzője.

Ami annyiszor ismétlődött már a világ- és egyháztörténelemben, ugyanazt látjuk a komjáti kánonok összeállítója esetében is: Samarjai János püspök hirdette ki, tehát az ő nevéhez füződött a kánonok összeállításának legalább is oroszlánrésze. Tagadhatatlan, hogy Samarjainak, valamint a zsinaton jelenvolt többi előszámláltaknak részük volt a kánonok meghozatala és elfogadásában, mert a czimlapon is azt olvassuk, hogy *az 1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinatban összegyült Isten szolgáinak közhelyeslésével, mondjuk köztetszéséből nyomattak azok ki:* mégis állítom, hogy mindenütt felismerhető a komjáti kánonokon azon utasítás, melyet az 1619. évi soóki zsinat Czeglédi Pálnak adott. Ennek, az Ember Pál által is kiemelt azon kiváló tulajdonságát, hogy egyes kánonok, a régi zsinatok végzéseiből vett ékes idéze-

[1] De ecclesia triumphante etc. Franeker, 1625.

tekkel vannak ellátva, *utasítása szerint szépen összeállította Czeglédi, Carranza Bertalan toledói érseknek kánon-gyüjteményéből,*[1] melybe a komjáti kánonokban idézett apostoli kánonok, a kárthágói, ancyrai, neo caesareai, niceai, arelatei, gangrai, antiochiai, sardikkai, syrmiai, laódiceai, konstantinápolyi, toledói, milevum vagy milevei, efezusi, agatha vagy agdei, chalcedoni, orleansi, bracara vagy brágai stb. zsinatok kánonai össze vannak gyüjtve, tehát a régi egyház határozatait ebben feltalálta, s megtartva ennek eredeti kifejezéseit, beillesztette azokat a Felsődunamellékén érvényben volt kánonokba, hogy velük törvényeik kánonszerüségét igazolja. *Ez az eljárás teljesen a Czeglédi Pálnak adott utasításra vall, és ezért őt tartom a komjáti kánonok szerkesztője vagy összeállítójának.* A szerény munkás örömmel ment munkájával az 1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinatra, mely fáradozásait azon elismeréssel honorálta, hogy gyüjteményét törvényerőre emelte. Ő, a Samarjai hálás tanítványa, tudtommal sehol egy feljegyzést nem tett, mely a komjáti zsinaton elnöklő püspök nevéhez füzött kánonok összeállítójára, vagy gyüjtőjére vonatkozólag utbaigazított volna; elég jutalma volt neki öntudata, s a zsinat elismerése, *de a történeti igazságszolgáltatás, ha elkésve, majdnem három század mulva is, imé megáll Czeglédi dicső emlékénél, és őt a legújabb időig érvényben volt komjáti kánonok szerzőjeként üdvözli.*

Jóllehet a komjáti zsinat idejét a kánonok első kiadása czimlapján mindenki olvashatta, mégis arról Ember Pál,[2] azon téves véleményt hozta forgalomba, hogy *1626-ban tartották*, s alig van egyháztörténeti, vagy egyházjogi könyv, mely ne ezt az esztendőt venné fel a zsinattartás, mondjuk a kánonok kihirdetése idejéül, és igy a köztudatba is ez az évszám ment át, mert még olyan iróval is, mint Tóth Ferencz, aki minden adatának jól végére szokott járni, megtörtént, hogy mig egy helyen[3] midőn a püspök választásáról szól, egész helyesen azt irja, hogy a komjáti kánonok 1623-ban készültek, addig másutt, midőn a zsinatok idejéről részletesen tárgyal, már a téves véleményt terjeszti: *1626-ban szeptember 13-dikán tartotta a samariai vagy csallóközi superintendentia a maga zsinatját Komjáton, hol az öt szakaszokra avagy részekre*

---

[1] *Barthalom. Carranza:* Summa Conciliorum et Pontificum. Velencze, 1546.
[2] Idézett mű 361. és 363. l.
[3] Idézett mű 247. l.

osztatott kánonok készültek,[1] s utána azután ezt az évszámot irták és tanitották a zsinat és a kánonok kihirdetése idejéül, pedig ezeknek első kiadása is *1625*-ben jelent meg,[2] mint annak czimlapja tanusítja. Ezeket a kánonokat a dunántúli egyházkerület is elfogadta és kötelező erejüeknek ismerte, valamint később a dunamelléki is elfogadta, és 1642-ben Váradon latin és magyar nyelven kinyomatta. Ugyancsak latin és magyar szöveggel a váradi kiadás szoros követésével megjelent Pesten, 1805-ban Trattner Mátyás betüivel és költségén harmadik- és 1867-ben Pápán egyházkerületünk kiadásában latin szöveggel negyedik kiadásban. A két és félszázadon keresztül érvényben volt kánonokat, tartalmukért és történelmi értékükért, a teljesség szempontjából közlöm itt magyar fordításban:

ÖT RÉSZBE ELRENDEZETT EGYHÁZI TÖRVÉNYEK,

melyekkel a Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont és Nógrád vármegyékben, valamint a véghelyeken levő helvét hitvallásu egyházak a felsőbbek által igazgattatnak.

Kiadattak az 1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinatban összegyült Isten szolgáinak határozatából Pápán Bernhard Máté betüivel az üdv 1625-dik esztendejében.

BEVEZETÉS.

Amit Kálvin A keresztyén vallás alapvonalai IV. könyv, X. rész, 27. fejezetében az anyaszentegyház áldásos igazgatásáról meghagyott, azt mi örömest magunkévá tesszük. „Ha — ugymond ő — azt látjuk, hogy minden emberi társaságban kell valami szervezetnek lenni, amely a közbékesség és egyetértés megőrizésére szolgál: akkor a véghez viendő dolgok teljesítésére mindig bizonyos rendtartás szükséges, amelyet a közönséges tisztességért és az emberiességért nem kell elvetni. Különösen az eklézsiákban kell ezt megtartani, amelyeket legjobban fel lehet tartani, minden dolgaiknak jól elrendezésével, mert egyetértés nélkül teljességgel semmik. Amiért, ha az eklézsia épségének külső formáját nagyon

[1] Ugyanott 333. l.

[2] Canones ecclesiastici in quinque classes distributi, quibus ecclesiae helveticam confessionem amplexae, in comitatibus Mosoniensi, Posoniensi, Comaromiensi, Nitriensi, Barsiensi, Hontensi et Neogradiensi et finitimis praesidiis, a superioribus reguntur. Editi communi suffragio ministrorum Dei in synodo Comiathina congregatorum anno 1623. die 13. septembris. Papae. Typis Matthaei Bernhardi, anno MDCXXV. salutis. Megvan egyházker. levéltárában.

óhajtjuk, teljes vigyázással kell gondoskodnunk, mint Pál rendeli (I. Kor. XIV. 40.), hogy közöttünk mindenek ékesen és jó renddel legyenek. (I. Kor. XIV: 40.) És mivel az emberek erkölcseikben oly nagyon eltérők, elméjükben annyira különbözők, itéletükben és értelmükben annyira ellenkezők: semmi rendtartás sem elég erős, ha csak bizonyos törvényekkel meg nincs erősítve, és egy megállapított szervezet sem tartható fenn valamely szabályzat nélkül. Ezért az ezeket szabályozó törvényeket, nemcsak nem kárhoztatjuk, hanem azt állítjuk, hogyha ezeket eltörlik, az anyaszentegyház erejét elveszti, teljesen eltörpül és elszélyed. Mert másként nem tehetjük amit Pál apostol megkiván, hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek, ha csak bizonyos szabályrendelettel, mint valamely kötelékkel, maga a rend és tisztesség meg nem állapítja." Ezen indokból összeirtuk és egyházainknak közönséges szavazatával megerősítettük és komolyan megtartatni határoztuk a következő kánonokat:

ELSŐ RÉSZ.

Az igaz hit megtartásáról, és a püspökök felavatásáról s kötelességeikről.

I. KÁNON.

Az igaz hitnek erős megtartásáról.

Legelőször hisszük és valljuk, hogy az az igaz Isten, akit hajdan a szent próféták és apostolok megismertek, hirdettek, és vallásosan imádtak, akinek nevében mi keresztyének mindnyájan megkereszteltettünk, t. i. Atya, Fiu és Szentlélek, aki örök istensége természetére, felségére, dicsőségére, munkáira és tiszteletére nézve ugyan egy, de személyére nézve három, s azoknak tulajdonságaira nézve valóban megkülönböztetett, amint a közönséges hitet, nemcsak a Szentháromságról, hanem a keresztyén vallás egyéb fő ágazatairól is, az Apostoli Hitforma, a szent Athanasius és a niceai zsinat világosan előadják.

Valaki azért a gyülekezetben ettől különböző Istent merészkedik hirdetni, és az előbb érintett hitformákban előadott, s megmagyarázott közönséges hittel ellenkezőt kezdene megátalkodottan vallani, azt már hajdan, Pál apostol által elátkozottnak tartjuk, aki azt mondja: „Bárha mi, vagy a mennyei angyal hirdetne is

néktek valamit azon kivül, amelyet mi hirdettünk tinéktek, átok legyen. (Galat. I. 8.)

Az Apostoli hitforma, melynek szerzői, hisszük, hogy maguk az apostolok voltak, ez: „Hiszek a mindenható Atya Istenben, mennynek és földnek teremtőjében“ stb.

Szent Athanasius hitvallása pedig ez: „Valaki üdvözülni akar, mindenek előtt szükséges, hogy a közönséges hitet kövesse, melyet ha valaki épen, és sértetlenül meg nem tart, kétségkivül örökre elvész. A közönséges hit pedig ez, hogy a Háromságban egy Istent, s az egységben Háromságot tiszteljünk, sem össze nem zavarván a személyeket, sem a lényeget külön nem választván. Mert más az Atya, más a Fiú, más a Szentlélek személye. De az Atyának, és a Fiúnak, és a Szentléleknek egy az Istensége, egyenlő a dicsőssége, felsége egyformán örökkévaló. Amilyen az Atya, olyan a Fiú, olyan a Szentlélek. Nem teremtetett az Atya, nem teremtetett a Fiú, nem teremtetett a Szentlélek. Megmérhetetlen az Atya, megmérhetetlen a Fiú, megmérhetetlen a Szentlélek. Örökkévaló az Atya, örökkévaló a Fiú, örökkévaló a Szentlélek. És mindazonáltal nem három az örökkévaló, hanem egy az örökkévaló. Valamint nem három nemteremtetett, és nem három a megmérhetetlen, hanem egy a nemteremtetett és egy a megmérhetetlen. Hasonlóan mindenható az Atya, mindenható a Fiú, mindenható a Szentlélek, és mindazonáltal nem három mindenható, hanem egy a mindenható. Épen így Isten az Atya, Isten a Fiú, Isten a Szentlélek: mindazonáltal nincs három Isten, hanem egy az Isten. Így Úr az Atya, Úr a Fiú, Úr a Szentlélek: és mindazonáltal nem három az Úr, hanem egy az Úr. Mert valamint a keresztyén igazság által kényszeríttetünk, hogy külön-külön mindegyik személyt Istennek és Úrnak valljuk: úgy a közönséges vallás tiltja, hogy három Istent, vagy három Urat mondjunk. Az Atya senkitől sem lett, sem nem teremtetett, sem nem született. A Fiú egyedül az Atyától van, nem lett, nem teremtetett, hanem született. A Szentlélek az Atyától és a Fiútól, nem lett, nem teremtetett, nem született, hanem származik. Egy tehát az Atya és nem három, egy a fiú és nem három, egy a Szentlélek, és nem három Szentlélek. És ezen háromságban semmi sincs elsőbb, vagy utolsóbb, semmi sincs nagyobb vagy kisebb, hanem egészben a három személy együtt örökkévaló és egyenlő. Ugy hogy, mint már fentebb mondatott, egyáltalában mind a Háromság az egységben, mind az egység a Háromságban tisztelendő. Aki tehát üdvözülni akar, ily értelemben legyen a

Szentháromságról. De szükséges az örök üdvösségre, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus megtestesülését is hűségesen elhigyje. Az igaz hit tehát az, hogy higyjük és valljuk, miszerint a mi Urunk Jézus Krisztus Istennek fia, Isten és ember. Isten az Atyának lényegéből öröktől fogva létrehozva, s ember anyjának lényegéből és időben születve. Tökéletes Isten, tökéletes ember, okos lélekből és emberi testből állván. Egyenlő az Atyával istenségére nézve, kisebb az Atyánál emberségénél fogva; aki jóllehet Isten és ember, mindazáltal nem kettő, hanem egy Krisztus. Egy pedig nem az istenségnek testté változása, hanem az emberi természetnek Istenbe felvétele által. Egy igen is, nem lényegének összeelegyedése, hanem személyének egysége által. Mert valamint az okos lélek és a test egy ember: úgy Isten és ember egy Krisztus. Aki szenvedett a mi üdvösségünkért, leszállt a poklokra, harmad napon föltámadott a halálból; felment a mennybe, ül a mindenható Atya Istennek jobbján, onnan jön el ítélni élőket és holtakat. Akinek eljövetelekor minden embernek fel kell támadni testestől, és számolni kell tulajdon cselekedeteiről. És akik jót cselekedtek, az örök életre mennek, akik pedig rosszat, az örök tüzre. Ez a közönséges hit, melyet ha valaki hűségesen és erősen nem hisz, nem üdvözülhet."

A nicaeai zsinat hitvallása így van: „Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden látható és láthatatlan dolgoknak teremtőjében, és az egy Ur Jézus Krisztusban, Istennek egy szülött Fiában, és az Atyától öröktől fogva születettben; aki Istenből való Isten, világosságból való világosság, igaz Istenből való igaz Isten, aki született, nem lett, egylényegü az Atyával, aki által lett minden. Aki érettünk emberekért, és a mi üdvösségünkért leszállt a mennyből, és testet vett fel a Szentlélek által szüz Máriától, és emberré lett. Meg is feszíttetett mi érettünk Pontius Pilátus alatt, szenvedett és eltemettetett, és az irás szerint harmad napon feltámadott, s felment a mennybe: ül az Atyának jobbján, és ismét eljő dicsőségben, ítélni élőket és holtakat, kinek országának nem lesz vége. És a Szentlélekben. Azokat pedig, akik állítják hogy volt, midőn nem volt, vagy nem volt, midőn lett, és mivel nem létezőkből lett, vagy más anyagu, vagy más lényegü; azokat, akik állítják, hogy vagy teremtetett, vagy Istennek átváltozható Fia: az ilyeneket átokkal sújtja a közönséges és apostoli anyaszentegyház.

II. KÁNON.

Az egyházi rendről.

Mivel Pál apostol bizonyos fokozatban sorolja elő azon férfiakat, akik az egyházak igazgatására és kormányzására vannak kötelezve, mondván: *„És ő adott némelyeket apostolokat, némelyeket pedig prófétákat, némelyeket pedig evangyélistákat, némelyeket pedig pásztorokat és tanítókat, a szenteknek egy testbe való kötöztetésekre, a szolgálatnak munkájára, a Krisztus testének építésére“* stb. (Eféz. IV: 11., 12.) És ugyanazon apostol más helyen püspökökről és presbiterekről emlékezik (I. Tim. III. Tit. I.): ezen rendeket s fokozatokat egyházainkban mi is elismerjük úgy, hogy vannak bizonyos püspökeink, s kitüntetőleg úgy nevezett véneink (presbitereink) vagy espereseink, avégre, hogy ezek Istennek többi szolgáit, kik a szentirás szavai szerint az egyházak lelkipásztorainak neveztetnek, bizonyos törvények szerint igazgassák.

III. KÁNON.

Milyen férfiút kell püspökké választani.

Milyen kiváló tulajdonságok kivántatnak meg azon férfiúban, akit püspökké kell választani, részletesen elősorolja az apostol, mondván: *„Szükség a püspöknek feddhetetlennek, egy feleségü férfiúnak, vigyázónak, józannak, megékesitettnek, tisztaéletünek, gazdálkodónak, a tanításra alkalmasnak lenni* (I. Tim. III: 2. Tit. I: 6.), melyeknek igaz értelme úgymond Kálvin, általában véve ez: egyedül olyanokat kell választani, akik igaz tudományuak, szent életüek, valamely bünnel meg nem bélyegzettek, ami mind az ő tekintélyüket elvenné, mind szolgálatukra gyalázatot hozna. Azért az idevonatkozó egyházi rendelkezésekben, igaz hitünk sérelme nélkül javalljuk ugyan a régi zsinatok egyező értelmét, melyeknek kánonait így olvassuk, mint irva találjuk, de azoknak számos, nálunk szokatlan elnevezéseit, milyenek: egyházi rendi, világi rendi, főpap, áldozár, metropolita, csupán békességgel türjük, saját egyházainkban azonban használni nem akarjuk, megelégedvén a szentirás szokott kifejezéseivel.

Különösen helyeseljük a karthagói negyedik zsinat első kánonát, mely így szól: a püspökké avatandó előbb megvizsgáltassék, valyon természettől okos, tanulékony, szelid erkölcsü, tiszta életü, józan, mindenkor saját dolgairól gondoskodó, alázatos, nyájas, könyörülő, tudományos, az Ur törvényében jártas, az irások értel-

mezésében biztos, a hitczikkekben gyakorlott-e? s mindenek felett pedig, valyon őszinte szavakkal vallja-e a hit tanubizonyságait, az Atyát, Fiút és a Szentlelket.

IV. KÁNON.

A püspökválasztás módja.

Ami a püspökök valóban szabályszerü és törvényes választását illeti, a szent apostolok kegyes példája szerint, *kik előállítának kettőt azon férfiak közül, kik velük egy gyülekezetben voltak, mindaddig, mig az Úr Jézus az ő tisztiben járt ő közöttük és imádkozván, mondának: Te uram, ki mindeneknek szivüket ismered, jelentsd meg, melyiket választottad e kettő közül, hogy részes legyen a szolgálatban és apostolságban, melytől eltévelyedék Judás, és sorsot vetének azokra, és esett a sors Mátyásra* (Csel. I.): mi is törvényesen zsinatba egybegyülekezve, isteni félelemmel böjtölve, és a Szentlelket, ki mindenek szivét igazgatja, nagy áhitatossággal segítségül hiva és imádva, presbyter társaink közül kettőt kijelölünk, kik felől sorsvetés helyett szabadon nyilatkozunk vagy szavazunk, kizárván minden kedvezést, személyválogatást, eltávolítva minden versengést, haragot, gyülölséget, meghasonlást, villongást, czivakodást, tekintetbe vevén a nép beleegyezését is. Ha pedig némelyek ellen mondanának, ezen esetben a niczeai zsinat hatodik kánona szerint a papok többségének szavazata áll meg. Így adja ezt elő Kálvin is: Az volt a régiek véleménye, hogy az választassék meg, akit a papság és a nép, vagy a nagyobb rész kiván. (Keresztyén vallás alapvonalai IV. könyv, 4. fejezet.)

V. KÁNON.

A nép joga az egyházi személyek választásánál.

Hogy a népnek, vagy a világiaknak is befolyást kell engedni az egyházi hivatalnokok választásánál, kitünik az apostolok cselekedeteiről irott könyvből: *Mert a tizenkét apostol, a tanítványoknak sokaságát egybegyüjtvén, mondának: válasszatok atyámfiai magatok közül hét férfiút, kiknek jó bizonyságuk legyen, kik szentlélekkel teljesek legyenek és bölcsességgel, kikre bizzuk ezt a dolgot, tudniillik a szolgálat dolgát. És tetszett ez a beszéd a jelenvaló egész sokaságnak, és választák Istvánt stb. és állíták ezeket az apostolok eleibe.* (Csel. VI.)

Javalljuk ezen részben is a régi zsinatok egyező kánonait,

milyen az antiókhiai zsinat 23-dik kánona: „A püspöknek még halála esetére sem szabad maga helyébe mást utódul rendelni, s ha mégis valami ilyes történnék, ezen rendelkezés érvénytelen legyen; tartsa meg tehát az egyház törvényét, hogy ezen tárgyban egyedül a felügyelők zsinata határoz, kik az elhunyt halála után jogosítva vannak előléptetni azt, aki arra érdemes.

Az orleánsi V. zsinat 4. és 5-dik kánonaiban azt olvassuk, hogy: mint a régi zsinatok elvégezték, senki erőszakkal püspökké ne tétessék, sem a hatalmasok nyomása által, — mit mondani is vétek, — a polgárok vagy egyháziak a beleegyezésre ne kényszeríttessenek. Ami ha megtörténnék, azon püspök, ki inkább erőszakkal, mint törvényes határozat folytán avattatik fel, megkezdett püspöki tisztétől örökre megfosztassék. Viszont mig a püspök él, addig fölibe más püspök ne tétessék, kivéve ha főben járó bün miatt veszítette volna el hivatalát.

Theodoretus említi ugyan IV. könyve 20-dik fejezetében, hogy Athanásius kinevezte utódjává Pétert, de mindjárt utánna teszi, hogy ezen intézkedést a papirend megerősítette, az előljáróság, a főemberek, és az egész közönség felkiáltásával jóváhagyta.

VI. KÁNON.

A felavatandó püspök az egyházi törvényeket magáénak ismerje el.

Ez is régen megállapíttatott a karthagói III. zsinat 3-dik kánonában, mely így szól: „Végeztetett, hogy a felavatandó püspököknek, vagy papoknak felavatóik által, a zsinatok határozatai előbb világosan értésükre adassanak, nehogy a zsinati határozatok ellen valami megbánásra való dolgot cselekedjenek."

VII. KÁNON.

A felavatandó püspöknek fel kell esküdni.

Az egyházi rend és a nép szavazata által eképen törvényesen megválasztott püspök, felavattatása alkalmával kezébe vevén a teljes szentirást, a helvét hitvallást, és az egyházi törvényeket, a zsinat szine előtt térdet hajtva, fenhangon esküvéssel fogadja, és hittel szorosan kötelezze magát a felügyelete alatt levő egyházak hűséges igazgatására, a keresztyén hitnek tiszta szivből való áhitatos oltalmazására, az egyházi törvényeknek szoros és hűséges megtartására, végre életének kegyesen, az egyház botránkoztatása nélkül való elrendezésére.

Javalljuk itt a toledói XI. zsinat 10. kánonát, mely így szól: „A püspökök, és az egyházak igazgatói, felavattatásuk alkalmával mindnyájan fogadást tegyenek, hogy a közönséges hitet tiszta szivbeli buzgósággal oltalmazván, szentül és kegyesen élnek, és felsőbbjeiknek tisztelettel engedelmeskednek.

VIII. KÁNON.

A használandó esküformáról.

Én, az Isten szolgáinak, és a helvét hitvallást követő egyházaknak törvényesen választott püspöke, fogadom az Isten, a Jézus Krisztus és a választott angyalok szine előtt, és ezen zsinaton jelenlevők előtt, hogy püspöki tisztemben, sem nyilván, sem titkon semmi más tudományt nem tanítok azonkivül, mint amelyet a szent apostolok és próféták kanonikus könyveikben megirtak; mely tudományt és igaz hitet, hogy a felügyeletem alatt levő esperesek, és a többi egyházi szolgák is tanítsák, szorgalmasan és komolyan felvigyázok. Továbbá, hogy egyházainknak és azok felügyelőinek előttük járni és használni akarok; hogy az egyházi törvényeket mind magam megtartom, mind másokkal megtartatom; végre hogy életemet tehetségem szerint kegyesen rendelni törekszem, s amint mindezeket, Istentől nekem adatott kegyelem mértéke szerint, amennyire az emberi természet erőtelensége megengedi, hiven cselekedni akarom: a teljes Szentháromság egy örök Isten engemet úgy segéljen, és úgy legyen nekem kegyelmes az Atya, Fiú és Szentlélek. Ámen.

IX. KÁNON.

A felszentelési szertartásról.

Mivel szent Mátyás apostol felavattatásakor, továbbá Pál és Barnabás elválasztatásakor több próféták és tanítók jelenvoltak, akik böjtölvén és imádkozván, kezeiknek reájuk vetésével szentelték fel azokat (Csel. I. és XIII.): mi is legjobban javalljuk, minél több püspök jelenlételét és áldását. Mivel pedig Timotheus felől megiratott: *Meg ne vesd az ajándékot, mely tebenned vagyon, mely adatott néked a prófétálásra a tanítók kezeinek reád való vettetése által, és felgerjeszd Istennek ajándékát, mely tebenned vagyon, az én kezeimnek reád tétele által* (I. Tim. IV.: 14.): azért ha a szükség úgy kivánja, ezen példa szerint megelégszünk kevesebb, avagy csak egy püspöknek és a presbyterek vagy espereseknek a felavatásával, felszentelésével és áldásaival is, melyeket egyenként

nagy buzgósággal, és a régiek szokása szerint kezeiknek reávetésével mondjanak.

X. KÁNON.

A püspöknek kiváltképen való teendői.

Az így felavatott és felszentelt püspök jól megértse, hogy nem hivalkodást, hanem jó munkát nyert (I. Tim. III.: 1.), hivatalából kifolyó kötelessége tehát, hogy a reá bizott egyházat, Istennek tiszta igéjével és a sákramentumokkal legeltesse, a vétkeseket egyházi fenyíték alatt tartsa, életének ártatlanságával, mindenek előtt tündököljék; nemkülönben a püspöksége alatt levő többi egyházak felett éber szemekkel őrködjék, hogy azokban az igaz hit tisztasága megmaradjon, szakadások és eretnekségek ne támadjanak, a mellette levő esperesek hivatalukban serényen eljárjanak, s feddhetetetlenül éljenek, a nép a tudományban és az erkölcsben gyarapodjék. Hasonlóképen az egyházakat, néha soron kivül személyesen meglátogassa, az esperesekkel pedig évenként rendesen meglátogattassa; egyházlátogatás alkalmával pedig szigoru vizsgálatot tartson a lelkipásztoroknak, valamint a hallgatóknak tudománya és erkölcse felett, valyon épülnek-e a hitágazatokban, az evangéliom szerint élnek-e; a templomok, lelkészi lakások, iskolák építéséről, vagy megujításáról gondoskodnak-e; lelkipásztoraiknak a megigért fizetést megadják-e, a templomok és parokhiák jövödelmét a polgárok, vagy földesurak beszolgáltatják-e; a szántóföldeket, réteket, szőlőket, malmokat, amelyek régtől fogva az egyházak számára rendeltettek, nem maguk használják-e, mely esetben azok visszaállítását sürgetni és erélyesen szorgalmazni tartozik. Köteles ezen felyül a püspök az egyházak lelkipásztorait és az iskolák tanítóit, a megirt törvények értelmében, minden méltatlanság ellen megvédelmezni, a rendtartások és szertartások egyformaságát elrendelni, a lelkészi szolgálatra törvényesen elhivott jelölteket, az esperesek közreműködésével az egyházi rendbe felvenni, a magánvizsgálat folytán alkalmasaknak talált hivatalos és felesküdt egyéneknek a következő zsinat idejéig az igehirdetésre szabadságot adni, az elébe terjesztett ügyekben, a szent presbytériummal együtt itéletet hozni; a rendetlen életüeket hivataluktól egy időre felfüggeszteni, vagy végképen letenni, a gonosztevőket tisztüktől való megfosztás után, a világi hatóságnak megbüntetés végett átadni, és több efélékre pontosan felügyelni, hogy mindenek

ékesen és jó renddel legyenek; egyszóval tartozik, a kerületében levő összes egyházakra gondot viselni.

XI. KÁNON.

A püspök egymaga senkit felavatni ne merészeljen.

A kárthágói negyedik zsinaton egybegyült atyák e tárgyban a 22-dik kánont alkották, mely így szól: „A püspök, a hatósága alatt levő pásztorok gyülése nélkül, a papokat fel ne avassa, ugyannyira, hogy a közönség beleegyezését, jóváhagyását és bizonyságtételét megnyerni igyekezzék.“

XII. KÁNON.

A püspök más kerületében senkit fel ne avasson.

Mivel az egyházkerületek bizonyos határokkal el vannak választva egymástól, mindegyik püspök maradjon a maga határai között, a maga alatt levőket avassa fel, és sarlóját a más gabonájába ne vágja, melyre vonatkozólag az antiókhiai zsinat 13-dik kánona így szól: „Egy püspök se merészkedjék egyik tartományból a másikba átmenni, s valakit az egyházi szolgálatra a gyülekezetekben felavatni, habár ebbe némelyek beleegyezni látszanának is, kivéve ha a metropolitának (amilyen püspököt mi nem ismerünk) és a mellette levő többi püspököknek levelével hivattatnék és így hozzájárulna a felavatás munkájához. Ha pedig minden felhivás nélkül, rendellenesen elhirtelenkedve avatkoznék némely felavatásokba, és a reá nem tartozó egyházi ügyek elintézésébe: minden intézkedései érvénytelenek legyenek, maga pedig helytelen fellépéséért s oktalan vakmerőségéért, már ezen zsinati határozat által kárhoztattatván, büntetés alá essék.“

XIII. KÁNON.

Nem szabad a püspöknek a maga kerületében sem olyat felavatni, aki más hatósága alá tartozik.

Helyeseljük ezen ügyben, a szárdikai zsinat 19-dik kánonát, mely így van: „Osius püspök mondá: ezt is egyetemlegesen elhatároztuk, hogy bárki, valamely más gyülekezetbeli idegen egyházi szolgát akarna felavatni, az illető püspök beleegyezése és akarata nélkül, ezen felavatás érvénytelen legyen; valaki pedig ilyen törvénytelenséget követne el, atyánkfiaitól, s püspöktársainktól megintessék és rendre utasittassék.“

XIV. KÁNON.

A püspök másnak a községeit el ne foglalja.

Helyeseljük a kárthágói első zsinatnak ezen tárgyban alkotott 10-dik kánonát, mely így szól: „Felix bajaei püspök mondá: senki tiszttársán sérelmet el ne kövessen, mert sokan tulmennek saját határukon, és másokét azok akarata ellenére elfoglalják. Grátusz püspök is azt mondja: senkisem tagadja, hogy minden gonosznak gyökere a haszonlesés (I. Tim. VI.), nem kell azért megengedni, hogy valaki más vidékét elfoglalja, vagy püspöktársára áttörjön, vagy más községének ügyeibe avatkozzék annak engedelme nélkül, mivel minden egyéb gonosz innen származik. És mindnyájan mondották: Helyes, helyes.“

XV. KÁNON.

A hely nélkül való püspökökről.

Ezekről az antiókhiai zsinat 16-dik kánona így szól: „Ha valamely hely nélkül való püspök valami megüresült egyházba beront, és annak székét, zsinati tárgyalás és végleges határozat nélkül elfoglalja, az ilyen elmozdíttassék, habár az egész község, melyet magához ragadott, megakarná is tartani.“

XVI. KÁNON.

Az olyan püspökről, aki pénzért teljesíti a felavatást.

Szent gyülekezetünk helyesli ezen részben ama kalczedoni nagy zsinatnak ezen ügyben alkotott 2-dik kánonát, mely így hangzik: „Ha valamely püspök pénzért teljesítené a felavatást és áruba bocsátaná a Szentlélek kegyelmét, mely el nem adathatik, és pénzért avatna fel presbytert, vagy diakonust stb.: akire ilyen merénylet rábizonyulna, saját méltóságát veszítse; a felavatott pedig ezen üzérkedéssel szerzett felavatásának, vagy előléptetésének semmi hasznát ne vegye, hanem mozdíttassék el azon méltóságtól, vagy hivataltól, melyet pénzért szerzett. Az pedig, amit az általunk felavatottak, felavattatásuk alkalmával fizetnek, nem a felvett szent rend ára, hanem az egyház közszükségére elfogadott némi önkéntes és hálás adomány, melyet nem kell visszautasítani.

XVII. KÁNON.

A püspök nem saját hasznáért, hanem csak az egyház érdekében változtathatja helyét.

Ezen határozat ama karthagói negyedik zsinaton kelt, melynek 27-dik kánona így van: „Sem püspök, sem valamely alsóbb rendü pap, kisebb helyről nagyobb helyre, nagyravágyásból ne menjen. Ha pedig a szükség úgy kivánná, a papoknak és világiaknak erről való határozata a püspökökkel közöltetvén, a zsinaton helyeztessék által, helyébe azonban más püspök állíttassék.“ Összhangzik ezzel a szárdikai zsinat első kánona, mely így szól: „Osius püspök mondá: Ezen szintoly gonosz szokás, mint veszedelmes romlottság végkép kiirtassék, és egy püspöknek se legyen szabad a maga városából más városba átmenni, mert nyilvánvaló az ok, amiért törekednek, mivel egy püspök sem találkozott, aki nagyobb városból kisebb városba ment volna, ahonnan kitünik, hogy a haszonlesés és a nagyravágyás vezérli őket és csak uraságot hajhásznak. Ha tehát mindenek helyeslik, az ilyen gonoszság keményen és szigoruan megbüntettessék, úgy hogy az ilyen még a világiak társaságából is kirekesztessék. Mindnyájan azt felelték: Helyes.“

XVIII. KÁNON.

A püspök a fontosabb ügyeket, csak esperestársainak jelenlétében hallgassa meg.

A kárthágói negyedik zsinat 23-dik kánonában ezen ügyről azt olvassuk, hogy: „A püspök senki ügyét se hallgassa meg a hatósága alá tartozó papok jelenléte nélkül; különben a püspök itélete érvénytelen lesz, hacsak a papok jelenléte által meg nem erősíttetik. Azonban az espereseknek irásban kiadott beleegyezése a püspök itéletét megerősíti.“

XIX. KÁNON.

A püspök igazságtalan itéletéről.

Ugyanazon kárthágói negyedik zsinat 28-dik kánona ezen ügyben így szól: „A püspök igazságtalan itélete érvénytelen, s azért a zsinat által visszavonható; tehát a püspök itélete ellen, a zsinatra való fellebbezésnek van helye.“

XX. KÁNON.

A püspök maga nem foszthatja meg hivatalától a lelkipásztort.

Jónak látszott e tárgyban is határozott rendszabályt alkotni, hogy a püspök ne tulajdonítson magának nagyobb hatalmat, mint amelyet a szent presbytérium ruházott reá, azért a szevillai második zsinat 6-dik kánonát szabjuk elébe, mely így szól: „Zsinati végzéssel elhatároztuk, hogy senki közülünk, a zsinat megkérdezése nélkül, a presbytert, vagy diakonust tisztétől megfosztani ne merészelje.“

XXI. KÁNON.

A püspök az egyenetlenkedőket megbékéltetni törekedjék.

Üdvös határozata ez is a kárthágói negyedik zsinatnak, melynek 26-dik kánona így szól: „A püspökök az egyenetlenkedő atyafiakat, akár papok, akár világiak legyenek, inkább békességre, mint törvénykezésre serkentsék.“ Helyeseljük ugyanazon zsinat 25-dik kánonát: „Az egyenetlenkedő püspököket, ha az istenifélelem nem, a zsinat összebékéltesse“, valamint az 59-dik kánont: „A viszálykodó papokat a püspök vagy szép módjával, vagy felsőségi hatalmával egyességre birja, az engedetlenkedőket pedig a zsinat, kihallgatás után megbüntesse.“

XXII. KÁNON.

A hanyag püspök megintéséről vagy letételéről.

Ezen tárgyban maguk az Ur apostolai mutattak nekünk példát, különösen Pál, ki az ő Timótheusát így intette: „Meg ne vesd az ajándékot, mely tebenned vagyon“ (I. Tim. IV.). Épen így: „Intlek tégedet, hogy felgerjeszd az Istennek ajándékát, mely e benned vagyon, az én kezeimnek reád való vettetése által.“ (II. Tim. I.) Aki Péter apostolt nemcsak intette, hanem neki szemtől-szembe ellene is állott. (Galat. II.) Az efézusi püspököket pedig buzdította: „Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra.“ (Csel. XX.) Hasonlóképen serkentette Péter is az ő presbytertársait, mondván: „Legeltessétek az Isten seregét, mely a ti gondviseléstek alatt van, nem kényszerítésből“ stb. Ha pedig a püspök az egyházak nagy kárával többszöri megintés után is, előbbeni hanyagságában megmaradna, letétessék. Hasonló ítélet alá esik, ha az eretnekség kiirtásában különös hanyagságot tanusítana.

XXIII. KÁNON.

A makacs püspökről.

Az antiókhiai zsinat 17-dik kánona ezen ügyben így szól: „Ha valamely püspök kézrátétel által a püspökséget felvette, és a népnek kormányára állíttatván, a szolgálatba lépést elmulasztja és a reá bizott egyházban helyét elfoglalni vonakodnék, az ilyen mindaddig ki legyen zárva a gyülekezetből, amig tisztét kénytelenségből is fel nem veszi, vagy mig az ugyanazon tartománybeli papok zsinata ő róla valamit nem határozott.“

XXIV. KÁNON.

Azon püspökökről, akik a más által kirekesztettet felveszik.

Az orangei első zsinat atyái a 10-dik kánonban ezt határozták: „Vád alá esik az a püspök, aki valakinek az egyházból való kirekesztetése felől értesíttetvén, azt befogadni merészli, mielőtt kibékül volna azzal, aki kirekesztette.“

XXV. KÁNON.

A hivatalától felfüggesztett püspökről.

Helyeseljük ez ügyben az arlesi második zsinat 30-dik kánonát, mely így szól: „A vének (esperesek) határozata szerint, ha a papi közönség a püspököt méltóságától megfosztja, nem csupán az egyháziak, hanem az egész nép társaságából is kizárassék mindaddig, mig magába szállván, eszére térni nem siet.“

XXVI. KÁNON.

A püspök ügyében egymással ellenkező itéletekről.

Ha valamely püspök perbe fogatván, bizonyos vétkek miatt ítéltetik, és úgy történik, hogy felőle a rendes, vagy ugyanazon kerületbeli birák egymással ellenkező véleményben vannak, midőn némelyek a törvénybe idézett püspököt mint ártatlant felmentendőnek, mások pedig mint bünöst, érdem szerint elmarasztalandónak vélik: ezen kétség eloszlatására, más kerületből rendkivüli birák hivassanak össze, hogy ezek és a kerületbeliek, együtt igazságos itéletet hozhassanak. De ha a perbe fogottat a kerületében levő birák mindnyájan, egyhangulag felmentendőnek, vagy elmarasztalandónak itélnék, azoknak összhangzó itélete megáll, és más kivül levőkhöz való fellebbezésnek nincs helye.

XXVII. KÁNON.

A püspök a megtérő lelkészeket eskü alatt fogadja vissza.

Hogy a megtértek visszavételénél sem a püspök meg ne csalattassék, sem szent gyülekezetünk ki ne játszassék: akik Megváltónk kegyelme által egyházunk kebelébe visszatérni kívánnak, magukat nemcsak vizsgálat alá vetni, hanem, a püspök előtt élőszóval és irásban esküt tenni is tartoznak, így, vagy ilyen formán: „Én, miután magamban hosszas megfontolás után, isteni kegyelem által segíttetvén, és mennyei világosság fénye által megvilágosíttatván, a tévelygések tőrcit, melyekben eddig fogva tartattam, nyilván megismertem: most azokat önként és készséges akarattal kárhoztatván és megvetvén, a helvét hitvallást követő igazhitü egyház kebelébe visszatérek. Hogy pedig ezen visszatérésem tisztátalan szándékból és képmutatatásból eredettnek ne láttassék: tisztem elvesztése és kiátkozás kötelezettsége alatt fogadom és igérem, s nemcsak egyszerüen fogadom, hanem esküszöm a Szentháromságra, hogy én, a ti egyházatok kebelében mindvégig megmaradok, és az előbbi tévelygésekhez, melyeket szóval és irásban, most és mindenkor kárhoztatok, soha vissza nem térek. Hogyha pedig, ami távol legyen, ezen egyháztól ismét elszakadnék, a hitszegés vétkébe esvén, érdemlett büntetés alá vettessem és a szakadás szerzőjével együtt vegyem el a jövendő életben osztályrészemet. Mely vallástételem és fogadásom nagyobb hiteléül, adom néked Tisztelendő püspök uram ezen saját kezemmel irt és tulajdon pecsétemmel ellátott levelemet, ez s ezen helyen, évben és napon. Én ezen vallástételemnek és fogadásomnak sajátkezüleg aláirtam.

MÁSODIK RÉSZ.

Az esperesekről.

I. KÁNON.

Az esperesek méltóságáról.

Mivel a presbyterek vagy esperesek, a szentirás több helyén püspököknek neveztetnek, oly méltósággal, befolyással és hatalommal ruházzuk fel őket, hogy mint az egyház atyjai és tanácsosai, azt üdvös tanácscsal és az egyházi törvények szerint a püspökkel együtt buzgón közreműködve igazgassák és kormányozzák. Mert az apostol püspököknek nevezte az efézusi presbytereket, mondván:

„Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra, melyben a Szentlélek titeket püspökökké tett az Isten anyaszentegyházának igazgatására és legeltetésére.“ (Csel. XX: 17., 28.) Ugyanő püspöki czimmel ékesítette fel a Titus által beállítandó presbytereket, mondván: *„Azért hagytalak téged Krétában, hogy azokat, amelyek hátra vannak eligazítsd, és rendelj városonként presbytereket, ha valaki feddhetetlen stb., mert a püspöknek feddhetetlennek kell lenni.“* (Tit. I.: 5., 6., 7.) Ugyanő a kézrátétel hatalmát a presbyterekre ruházta, midőn az ő Timótheusának ezt irta: *„Meg ne vesd az ajándékot, mely tebenned van, mely adatott néked a prófétálásra, a presbyterek kezeinek rád tételével.“* (I. Tim. IV.: 14.) Ugyanő azt mondja, hogy *azon presbyterek, kik tisztükben jól forgolódnak, kettős tisztességre méltóztassanak.“* (I. Tim. V.: 17.) Sőt maguk Péter és János apostolok is presbytereknek, vagy espereseknek nevezték magukat. (I. Péter V., II. János I.) Méltó meghallgatni erről szent Hieronymus véleményét is, aki így szól: „Mielőtt az ördög izgatásából pártok keletkeztek volna a vallásban, az egyházak a presbyterek közgyülése által igazgattattak; de miután mindenki azokat, akiket megkeresztelt, a magáéinak és nem a Krisztuséinak tartotta, végeztetett, hogy egy a presbyterek közül kiválasztatván, a többiek fölé emeltessék, akit illessen az egyház minden gondja, és a szakadások magvának kiirtása. És valamint a presbyterek tudják, hogy ők az egyházi szokás szerint annak, aki előljárójukká választatott, alatta állanak: úgy a püspökök is jól megértsék, hogy inkább szokásból, mint az Ur valóságos rendeléséből fellebbvalók a presbytereknél, és az egyházat azokkal együtt kell igazgatniok.

II. KÁNON.

Az esperesek ünnepélyes felavatásáról.

Minthogy tehát oly nagy a Tisztelendő esperesek méltósága, tekintélye és hatalma, hogy egyenként több egyház kormányzására vannak rendelve, szükséges, hogy ők is, ép úgy mint a püspök a szent zsinat által törvényesen választva, elhivatva, felavatva és felesketve állíttassanak bizonyos egyházmegye törvényes kormányzásának élére.

III. KÁNON.

Minden esperes a maga egyházmegyéjével elégedjék meg, és egyedül senkit fel ne avasson.

Helyes, és az egyetértés fentartására nézve igen hasznos, hogy mindegyik esperes csupán a saját felügyelete alatt levő egyházakat kormányozza, és azoknak vezetésével és igazgatásával megelégedjék; egyházmegyéje határait mások sérelmével át ne lépje, senkit magától, feljebb való püspökének engedélye nélkül, valamely rész-zsinaton felavatni ne merészeljen.

IV. KÁNON.

Az esperesek a püspök mellőzésével külön gyülekezéseket ne tartsanak.

Jól ismerjük az egyetértés üdvös és a viszálykodás szerfelett káros voltát, eme közönségesen ismeretes jeles mondások szerint: *egyetértéssel a kicsiny dolgok megnövekednek, viszálykodással a nagyok is elpusztulnak. Minden ország, mely magában meghasonlik, elpusztul. És minden város vagy háznép is, mely meghasonlik magában, meg nem állhat.* (Máté XII:25.) Amiért elvégeztük, hogy minden esperes az ő hatósága alatt levő lelkipásztorokat, valamely rész-zsinatba, bizonyos ügyek elintézése végett saját hatalmánál fogva összegyüjtheti, de az egyetemes zsinattól szakadás módjára elszakasztani semmiképen ne merészelje. Ezen ügyről az antiókhiai zsinat 5-dik kánonában ezt olvassuk: „Ha valamely presbyter vagy diakonus saját püspökét megvetve az egyháztól elszakadna, és különválva oltárt építene, s a püspök megintése után sem nyugodnék meg, és annak ismételt felhivására sem akarna megegyezni és engedelmeskedni, az ilyen minden módon kárhoztattassék, s orvoslást többé ne nyerjen, mert méltóságát többé vissza nem veheti. Ha pedig az egyházat háborgatni és nyugtalanítani meg nem szünnék, mint pártütő a világi hatóság által elhallgattassék.“

V. KÁNON.

Az esperesek eskü alatt szabadságot adhatnak a prédikálásra.

Az Isten igéjében jártas és feddhetetlen erkölcsü férfiaknak, ha az egyházak által törvényesen meghivattak, az esperesek, saját hatalmuknál fogva, a püspök megkérdezése nélkül is adhatnak szabadságot a prédikálásra, a zsinat idejéig, térítvény mellett, kényszerítő szükség esetében; úgy azonban, ha előző magánvizsgálat folytán alkalmasoknak találtatván, feleskettettek.“

VI. KÁNON.

Az esperesek az üresedésben levő egyházakba lelkipásztorokat rendeljenek.

Minden esperes a maga egyházmegyéjében levő egyházakra kiváló gondot tartson, azokat a kegyesség és istenitisztelet kárára sokáig üresedésben ne hagyja, hanem alkalmas egyházi szolgákról gondoskodjék, ezeket saját hatalma és tekintélyével gyülekezetenként rendelje és helyezze el, akik mindazonáltal elődeik után törvényesen következzenek.

VII. KÁNON.

Az esperes szükség esetén, egyik egyházból a másikba, áthelyezheti a lelkipásztort.

Néha megtörténik, hogy az egyház az ő lelkipásztorától megfosztatván, sulyos veszedelembe jut, ha idejekorán gondot nem viselnek róla. Mivel az ilyen szükségben a hosszas hallogatás legveszedelmesebb, az esperesek a kisebb egyházakban levő lelkipásztorokat a nagyobbakba áthelyezni szorgalmasan igyekezzenek, minden zavar nélkül, nem kényszerítésből, hanem a nép beleegyezésével és ha lehet, a püspök tudtával.

VIII. KÁNON.

Az esperesek biráskodási hatalma.

Az esperesek a maguk rész-gyülésein, a lelkipásztorok és hallgatóik között felmerült kisebb ügyeket és ellentéteket, vagy a hivataltársak között keletkezett és támasztott viszálykodást, az új vagy régi házastársak között előforduló házassági pereket, saját hatalmuknál fogva, az egyházi törvények szerint bíróilag elitélni és kiegyenlíteni tartoznak, hogy az egyetemes zsinat sok és gyakran csekély fontosságu ügyekkel s bajokkal ne terheltessék; mindazáltal a házassági válóperek ügyében hozandó határozat az Isten segedelméből évenként összejövő zsinatnak tartassék fenn, kivéve ha valamely kényszerítő körülmény az egyetemes zsinat bevárását gátolná.

IX. KÁNON.

A fellebbezésről.

Ha valamely elfogult, vagy felfuvalkodott perlekedő, saját esperese itéletét megvetné, megengedtetik ugyan neki a fellebbezés, vagy a püspökre való hivatkozás, ettől pedig az egyetemes zsinatra,

de ha az esperes vagy püspök ítélete igazságosnak találtatnék, az a hivalkodó és kevélyen felebbező, vétke minősége szerint megaláztassék, hogy a saját kárával tanulja meg, hogy az igazságos ítéletet nem kell megvetni, és annak tekintélyét nem szabad erőteleníteni.

X. KÁNON.

Az esperesek maguk mellett tanácsbirákat tartsanak.

A szentirásból tudjuk, hogy az Izraeliták tanácsülése hajdan több vénekből állt: mi azonban, a mi egyházi tanácsunkban megelégszünk az isteni kegyelem által az egyházjogban jártasságot szerzett husz férfiuval, kik készek és képesek legyenek veleményeiknek bizonyos rendben való előadására. Az esperesek tehát egyenként, mind az öt egyházmegyében külön-külön, három-három tanácsost válasszanak maguk mellé az alattuk levők közül, akik mindnyájan és egyenként különös gonddal és szorgalommal tanulmányozzák az egyházi törvényeket, hogy a világiak és egyháziaknak a zsinatokon tárgyalt minden pörei, ezen tanács által könnyen, törvényesen és úgy intéztethessenek el, hogy az itélet mindenki tetszését, beleegyezését és hozzájárulását megnyerje.

XI. KÁNON.

A vélemények előadásában követendő rend.

Midőn valamely ügy, ezen egyházi tanács elé terjesztetik, mivel véleményeiket együtt és egyszerre mindnyájan elő nem adhatják, a méltóság és tekintély minden sérelme nélkül, ezt a rendet kívánjuk megtartani, hogy a végzések és határozatoknál először az esperesek adják elő véleményeiket a mellettük levő tanácsbirákkal együtt. Majd mindezeknek szavazatai összeszedetvén, a püspök terjessze elő a magáét, de csak nagyfontosságu tárgyak és perekben, a kisebb megitélésénél pedig, az mondjon érvényes határozatot, aki erre a püspök által felhivatott. Így adja ezt elő Kálvin is, mondván: „Amily része van az államtanácsban az elnöknek, hogy tudniillik a tárgyakat előterjeszti, véleményt kér, tanácsa, intése és buzdításával a többieket vezeti, tekintélyével az egész tanácskozást igazgatja, és a közhatározatot végrehajtja: ugyanezen hatáskör illeti a püspököt, a vének gyülekezetében. (A keresztyén vallás alapvonalai. IV. könyv, 4. fejezet, 2. rész.)

XII. KÁNON.

Az esperesek egyházlátogatásáról.

Amint feljebb a rendkivüli egyházlátogatásra, fontosabb és ritkán előforduló ügyekben, felhatalmazás adatott a püspöknek: úgy az esperesek kötelesek évenként, a közgyülést megelőzőleg, rendes egyházlátogatást tartani, azon formában, mely a püspöknek elébe iratott. Ha tehát közülük valaki a saját egyházmegyéjét elmulasztaná meglátogatni, a betegség által való akadályoztatás esetét kivéve, mely esetben a hatósága alatt levők közül valakit kiküldhet, mulasztásának a szent presbyterium előtt okát adni köteles.

XIII. KÁNON.

A vádakat hogyan hallgassák meg az esperesek.

Az esperesek egyházlátogatásaik alkalmával a lelkipásztorok ellen emelt vádakat másképen el ne fogadják, hanem mint az apostol mondja, csak két, vagy három tanu bizonyítására. A bizonyítani nem tudó hamis vádaskodókra pedig ilyen büntetést olvasunk a brágai második zsinat 8-dik kánonában: „Ha valaki valamely papot paráznasággal vádolna, attól Pál apostol parancsa szerint két vagy három tanubizonyság követeltessék; ha pedig állítását tanukkal bizonyítani nem tudná, a vádlott helyett a vádló zárassék ki az egyházból.“ Mi pedig a világi hatóság segélyéhez folyamodunk, hogy az ilyen rágalmazó a polgári törvény szerint büntettessék, ha azt egyházi fenyítékkel nem sujthatnánk.

HARMADIK RÉSZ.

A közönségesen úgynevezett presbyterekről, vagy az egyházak lelkipásztorairól.

I. KÁNON.

A lelkipásztorok hivatásáról.

Senki meggondolatlanul s elhirtelenkedve az egyházi szolgálat szent tisztére ne lépjen, hanem várja meg a belső hivatást Istentől, amely szivünk jó bizonyságtétele afelől, hogy nem nagyravágyásból, sem haszonlesésből, vagy valamely más mellékérdekből, hanem tisztán istenifélelemből és az anyaszentegyház építésére irányuló buzgóságból lépjünk a felajánlott tisztségre, — a külsőt pedig az egyháztól, mint szent Mátyás, Titusz és Timótheus, hogy

küldetlen futónak ne láttassék. Mivel pedig némelyek, alázatosság és kegyesség szine alatt, a nyilvános igehirdetésre maguknak szabadságot vesznek, holott az apostol azt mondja: hogyan hirdethetik az igét, ha nem küldettek? Mindazok, akik eltiltatván, vagy küldve nem levén, a püspöktől vagy az esperesektől vett felhatalmazás vagy szabadság nélkül, a nyilvános igehirdetés és a szentségek kiszolgáltatásának tisztét bitorolni merészlik, a gyülekezetből kizárassanak és ha megintés után sem szünnének meg, más megfelelő büntetéssel büntettessenek.

II. KÁNON.

A lelkipásztorok felavatása.

Az egyházi szolgálatra elhivottak addig semmiféle szolgálatot ne tegyenek, sem a tanítás, sem a szentségek kiszolgáltatása körül, mig erre fel nem hatalmaztattak, vagy a zsinaton a püspök és az esperesek által meg nem vizsgáltattak s fel nem avattattak. Mert hivatalos állásuk így lesz törvényes.

III. KÁNON.

Hogyan kell a felhatalmazást kiadni.

Aki az egyházi szolgálat teljesítésére meghivattatik, a községtől vagy követek által kijelentett, vagy irásban kiadott bizonyítványa legyen; a püspök, vagy saját esperese előtt vizsgálatot tegyen, és így az igehirdetésre, de nem egyszersmind a szentségek kiszolgáltatására, a zsinat idejéig felhatalmaztassék és arról szabályszerü engedélyt nyerjen.

IV. KÁNON.

Kiket kell felavatni.

Az egyházi szolgálatra senkit sem kell felavatni, hacsak nyilvános vizsgálat után, az igaz hitágazatoknak a mi helvét hitvallásunk szerint való középszerü ismeretéről bizonyságot nem tett, ezenkivül a községtől, vagy a lelkipásztoroktól tisztességes magaviselete és jó erkölcséről, bizonyítványa nincs, nehogy teljesen müveletlenek, tudatlanok, és rossz hirüek vétetvén fel a szent szolgálatra, az anyaszentegyháznak inkább gyalázatára, mint diszére legyenek. A kárthágói harmadik zsinat 22-dik kánona ezen ügyben így szól: „Senki se avattassék pappá püspöki vizsgálat és községi bizonyítvány nélkül.“

V. KÁNON.

A felavatandók ismerjék az egyházi törvényeket.

Szabályszerünek láttuk elrendelni azt is, hogy mielőtt valaki az egyházi rendbe felvétetnék, azon egyházi törvényeket, melyekhez alkalmazkodni tartozik, előre megismerje, nehogy azok ellen való vétkezés esetén, azok nemismerésével menthesse magát. Mely ügyben az orleánsi negyedik zsinat 5-dik kánona ezt irja: „A gyülekezeti papok, az egyházi törvényeknek magukat illető rendszabályait, elolvasás czéljából főpapjaiktól átvegyék, nehogy ők maguk, vagy a hivek, az ő javukra alkotott rendeletek nemtudásával menthessék magukat.“ A kárthágói harmadik zsinat 3-dik kánona pedig így szól: „Végeztetett, hogy a felavatandó püspököknek vagy papoknak, felavatóik által, a zsinatok határozatai előbb világosan értésükre adassanak, nehogy a zsinati határozatok ellen, valami megbánásra való dolgot cselekedjenek.“

VI. KÁNON.

A felavatandóknak szertartási könyvecskéjük legyen.

A felavatandóknak szertartási könyvvel ellátva kell a szent szolgálat méltóságába lépni, hogy később a gyakorlatban, a szentségek kiszolgáltatásában és az istenitisztelet teljesítésében illetlenül félre ne beszéljenek. Mely óvatosságot a toledói zsinat előrelátó atyái, a 25-dik kánonba így állították be: „Midőn a presbyterek a gyülekezetekbe kibocsáttatnak, főpapjaiktól szertartási könyvecskét vegyenek, hogy a számukra kijelölt egyházakba kellő készülettel menjenek, nehogy tudatlanságból még a szentségek kiszolgáltatásában is vétkezzenek a Krisztus ellen.“

VII. KÁNON.

A felavatandóknak fel kell esküdni.

Méltó joggal követeli az esküt a felavatandóktól a szent presbyterium, hogy akik a szent szolgálatot elnyerik, tisztükben annál hivebben és nagyobb buzgósággal járjanak el, megemlékezvén arról, amit Istennek és az anyaszentegyháznak kegyes buzgósággal fogadtak. Amelyre vonatkozólag, már hajdan egyértelemben voltak velünk a toledói tizenegyedik zsinat atyái a 10-dik kánon szerint, mely így szól: „A főpapok és az egyházak igazgatói, felavatásuk alkalmával mindnyájan eskü alatt fogadják, hogy a

közönséges hitet tiszta szivbeli buzgósággal oltalmazván, szentül és kegyesen élnek és felsőbbjeiknek tisztelettel engedelmeskednek."

VIII. KÁNON.

Az esküforma.

Az általunk használandó esküforma ez, vagy ehhez hasonló lehet: Én N. N. esküszöm az élő Isten előtt, aki Atya, Fiu és Szentlélek és az ő szent angyalai előtt, s ezen zsinaton jelenlevők előtt, hogy ezen szent szolgálat viselésében, melyet most tőletek Istennek szolgáitól és az ő titkainak hűséges sáfáraitól a legnagyobb tisztelettel felveszek: a közönséges hitet, mely a próféták és apostolok kanonikus könyveiben foglaltatik, egyedül helvét hitvallásunk magyarázata szerint hirdetem, az egyházi törvényeket hiven megtartom, a püspöknek és espereseknek, mint felsőbbjeimnek kötelesség szerint engedelmeskedem, végre hivatalomat életemnek feddhetetlenségével ékesítem, s rossz erkölcsömmel senkit meg nem botránkoztatok. Mindezeket az Istentől nekem adatott erő és kegyelem mértéke szerint teljesíteni igyekezem. Az Atya, Fiu, Szentlélek egy Isten engemet úgy segéljen. Ámen.

IX. KÁNON.

A lelkipásztorok felavatási módja.

Az ős egyház szertartása kitünik a szentirásból, mint a Csel. XIII. részében olvassuk: „Mikor azok szolgálnának az Úrnak és böjtölnének, mondá a Szentlélek: válasszátok el nékem Saulust és Barnabást azon munkára, melyre őket elhivtam; akkor azért midőn böjtöltek és imádkoztak és az ő kezeiket reájuk vetették volna: elbocsáták őket." Ugyanazon apostolokról ezt olvassuk Csel. XIV: 23-ban: „És midőn gyülekezetenként választottak volna presbytereket és imádkoztak volna böjtölésekkel együtt stb." Hasonlóképen I. Tim. IV: 14-ben: „Meg ne vesd az ajándékot, mely te benned van, mely adatott néked a prófétálásra, a presbyterek kezeinek reád való vettettése által." Ugyanezen szokást tehát mi is megtartván, rendeljük, hogy a püspök, akárcsak egymaga, akár, midőn jelen lehetnek többen és az esperesek kezeiket egymásután a felavatandók fejeire tévén, nagy buzgósággal mondják a felszentelés szavait, mialatt az egész gyülekezet böjtöljön, imádkozzék és énekeljen.

X. KÁNON.

A felavatás vagy megáldás formája.

A lelkipásztorok felavatásánál ezt a formát, vagy ehhez hasonlót lehet használnunk: A mi Urunk Jézus Krisztus nevében, ki hajdan az ő apostolait a szentlélek ajándékaival felruházván, az evangéliom hirdetésére, a szentségek kiszolgáltatására, a kulcsok hatalmának, vagy az egyházi fenyítéknek gyakorlására, az egész világra elküldötte, ezen szent presbyterium méltóságánál fogva, hatalmat adok neked az Isten igéjének hirdetésére, az ő szentségeinek kiszolgáltatására, a bünbánóknak vétkeik kötelékeiből való feloldozására, azoknak pedig, akik büneiket meg nem bánják, megkötözésére. Az atya Isten az ő fiának, a Jézus Krisztusnak érdeméért árassza ki az ő lelkét minden testre, hogy prófétáljanak a mi fiaink. Ama szentlélek a maga sokféle kegyelmét adja tenéked, világosítsa meg elmédet, gerjessze fel szivedet az ő mennyei tudományának megismerésére és szeretetére, vezéreljen el téged minden igazságra, az ő szentséges nevének dicsőségéért és anyaszentegyházának épitéséért. Ámen.

XI. KÁNON.

A felavatottak bizonyitványa.

A már felavatott és felszentelt lelkipásztorok, a szent hivatallal való törvényes felhatalmazás felől a püspök és esperesek nevében kiállított, a falavatók által sajátkezüleg aláirt és testületünk pecsétjével ellátott oklevelet nyerjenek, hogy annak erejével a felavatott lelkészek, az egyházaknak még inkább ajánltassanak és azokat nagyobb tekintéllyel igazgathassák. Régi ez a szokás, amint kitünik ez a milevei zsinat 14-dik kánonából, mely igy szól: „Elvégeztetett, hogy akik ezután a püspökök által felavattatnak, felavatóiktól, ezek által sajátkezüleg aláirt oklevelet nyerjenek, a nap és évszám kitételével, hogy az utóbbiak, vagy előbb valók felől, semmi versengés ne keletkezzék.

XII. KÁNON.

Kiket kell eltávolitani a szent rendből.

Mindazok, akik a keresztyén tudományban vastag tudatlanságot tanusítanak, képtelenek levén másokat tanítani, vagy valamely vétek által megbélyegeztettek, akikről nem lehet elmondani az Úrnak ama szavait: „Ti vagytok a világ világossága“ (Mát. V: 14.)

hacsak a publikánus Mátéval és az Isten anyaszentegyházát üldöző Saulussal (Csel. IX.) akik megtértek, bűnbánólag a kegyelmes Istenhez meg nem térnek, méltatlanoknak ítéltetnek a szent hivatalra, Pál apostol emez utasítása szerint: „Rendelj városonként presbytereket, ha valaki vétek nélkül való". A niczeai első zsinat 9-dik kánona is így szól: „Ha némelyek talán megvizsgálás nélkül vétettek fel a presbyterségre és azután megvizsgáltatván vétkeiket bevallanák, s ezekre azon vallomás után, a szabályellenesen eljáró emberek kezeiket vakmerően reájuk vetnék, az ilyeneket az egyházi rend be ne fogadja, mert mindenben ami feddhetetlen, azt védelmezi az anyaszentegyház."

XIII. KÁNON.

A házasságtörő asszony férje méltatlan a szent szolgálatra.

Ezt a szabályt alkották a neoczezáreai zsinat atyái a 8-dik kánonban, ahol ezt olvassuk: „Azon férfu, kinek nejére, midőn még világi rendü volna, házasságtörés bizonyult be, az egyházi szolgálatra nem bocsátható; vagy ha a házasságtörés már az egyházi rendbe való felvétetése után követtetett el, nejét válólevéllel magától elbocsátani tartozik. Ha pedig azzal tovább is együtt élni akarna, a felvett szolgálatot nem viselheti."

XIV. KÁNON.

Senkit sem kell felavatni, ha nincs egyháza.

Ezen intézmény régisége kitünik a kalczedoni zsinat 6-dik kánonából, mely így szól: „Rendeljük, hogy senki, sem presbyter, sem diakonus, sem bármely egyházi rendü férfiu, feltétlenül fel ne avattassék, hanem világosan csak az ő városa, vagy birtokában levő egyházba stb., aki így avattatik fel, felavatása rendes és nyilvánosnak tekintessék; azokra nézve pedig, akik feltétlenül avattatnak fel, a szent zsinat határozata szerint a kézrátétel semmis legyen, és az ilyen eljárás, annak sérelmével, aki őket felavatta, érvénnyel ne birjon.

XV. KÁNON.

A lelkipásztorok kötelességeiről s nagy buzgalmáról.

Mivel a szentlélek átkot kiált azokra, akik az Ur dolgában csalárdul járnak el: az egyházak lelkipásztorai megemlékezzenek arról, hogy nem tunya henyélésre, sem külső gazdálkodásra,

henem az ur aratására és szőlőjébe hivattak el, azért kötelesek tisztüket nagy buzgósággal teljesíteni, azaz, az evangéliomot hirdetni, a szentségeket kiszolgáltatni és nem mindig csak az urnapi evangéliomokat, hanem a próféták és apostolok irásait is magyarázni a népnek, hogy a jóban naponként gyarapodjanak és a mennyei tudomány ismeretében növekedjenek. Igy a toledói negyedik zsinat atyái a 24-dik kánonban elrendelték, hogy „a tudatlanság, amely minden tévelygésnek szülőanyja, főképen az Isten szolgáinak köréből, akik a nép előtt a tanítói tisztet teljesítik, eltávolíttassék". Mert hogy a papok a szentirást olvassák, gyakran sürgeti Pál apostol, mondván: „Légy figyelmes az olvasásban és az intésben" stb. (I. Tim. IV.) Jártasok legyenek tehát a papok a szentirásban, elmélkedjenek az egyházi törvények felett, minden munkájuk a könyörgésben és az isteni tudományban álljon és a hittudományban, valamint a jócselekedetekben mindeneket építsenek. Amiért azokat, akik nem tanulnak, a szent dolgokban előre nem haladnak és a reájuk bizott egyházak tanítását elhanyagolják, mint haszontalan béreseket eltávolítandóknak, az egyházakból kivetendőknek és tisztüktől megfosztandóknak itéljük, mint ez már hajdan az orleánsi második zsinat 13-dik kánonában elrendeltetett, mely így szól: „Azon papok, akik kötelességüket nem teljesítik, vagy soruk szerint a templomba menni vonakodnak, tisztüktől megfosztassanak."

XVI. KÁNON.

A káté tanítását nem kell elhanyagolni.

A káté tanítását nem kell az egyházakban elmellőzni, sőt szorgalmasan oktatni kell az ifjuságot a keresztyén hit alapelveiben, hogy miután tejnek italával megelégíttettek, a keményebb eledelt is bevehessék. Minden egyházban pedig egy és ugyanazon kátét kell tanítani, nehogy a lelkipásztorok változásával a hallgatók nyilvános kárával a tudomány és tanítás alakja is változzék.

XVII. KÁNON.

Hol, mikor és kiknek kell a szentségeket kiszolgáltatni.

A szentségeket, szükség esetét kivéve, egyedül nyilvános helyen, délelőtt, a gyülekezet jelenlétében kell kiszolgáltani, még pedig nem csupán az úrvacsoráját, hanem a keresztséget is, melyet azért kivánunk meg, mivel a keresztség szentségével vétetünk be

az egyház kebelébe, továbbá azért is, hogy a szentségek méltósága le ne alacsonyíttassék. Szolgáltassák tehát ki a lelkipásztorok a keresztséget, a keresztyének kisdedeinek és ha kivántatik a felnőtteknek is, de csak a keresztyén vallástudományban való előleges, alapos oktatás és kikérdezés után; az úrvacsoráját pedig azon szertartás szerint, mellyel mint tudjuk az Ür és az apostolok éltek.

XVIII. KÁNON.

A keresztség kiszolgáltatása az asszonyoknak nem engedtetik meg.

A keresztség kiszolgáltatása az asszonyoknak semmi módon, még ha a halálos szükség kényszerítene is, nem engedtetik meg, mert az asszonyoknak az egyházban való szolgálat nincs megengedve; hanem akiket illet a tanítás, ugyanazokat illeti a szentségek kiszolgáltatása is: a pápások által teljesített keresztséget, mindazonáltal nem kell ismételni.

XIX. KÁNON.

A diakonusok, egyházfiak nem szolgáltathatják ki az urvacsorát.

Az niczeai első zsinat atyái ezen ügyben a 14-dik kánonban ezt adták ki: „Értésére esett a szent zsinatnak, hogy némely helységekben s városokban a presbytereknek a diakonusok nyújtják oda a szentségeket, holott sem törvényben, sem szokásban nem gyökeredzik, hogy azok, akik nem áldozhatnak, Krisztus testét nyujtsák azoknak, akik áldoznak". Hasonló végzést hozott a laodiczeai zsinat a 25-dik kánonban, mely így szól: „A diakonus sem a kenyeret nem oszthatja, sem a kelyhet meg nem áldhatja".

XX. KÁNON.

A szentségek kiszolgáltatásáért semmi dijt nem kell követelni.

Helyeseljük a brágai második zsinat 7-dik kánonát, melyben ezt olvassuk: „Minden püspök egyházanként meghagyja, hogy azok, akik kisdedeiket keresztségre viszik, ha önként, saját jószántukból ajánlanak valamit, tőlük elfogadtassék, de azoktól, akiknek szegénységük miatt nincs mit adniok, erőszakkal a papok semmi dijat ne vegyenek. Ugyanezt végezzük az urvacsora kiosztására vonatkozólag, hogy azért semmi dijat nem kell követelni, tudván, hogy az Istennek ajándéka pénzért el nem adható; az önkéntes adományokat azomban nem tartjuk visszautasítandóknak.

XXI. KÁNON.

Kiket kell a szentségektől eltiltani.

Akik Isten igéjét megvetik, a keresztyén vallás alapigazságait, sőt még az Uri imádságot és az apostoli hitformát sem tudják, az Istent nem félik, mint a közönségesen úgynevezett czigányok, és hasonlókép az isteni szolgálatba be nem avatottak: az ilyenektől, mint akik a keresztyén hittől idegenek, a keresztség és urvacsora szentségét is megtagadni rendeljük, sőt, ha meghalnak, tisztességes temetésben sem kell őket részesíteni: „Mert ami szent, nem kell az ebeknek adni, sem a drága gyöngyöt a disznók elé hányni.“ (Máté VII.) Eltiltandók még az urvacsora szentségétől a gyermekek, akik a keresztyén hit alapigazságait nem tudván, magukat meg nem próbálhatják, s a szent és szentségtelen között semmi különbséget nem ismernek.

XXII. KÁNON.

Arról, aki az urvacsorájában elvett kenyeret meg nem eszi.

Helyeseljük a toledói első zsinat negyedik kánonát, mely így szól: „Ha valaki az urvacsorájában a paptól elvett kenyeret meg nem eszi, mint szentségtörő elüzettessék.“

XXIII. KÁNON.

A szertartásokról.

Azon szertartások, amelyek a jó rendtartás okáért szereztettek, és a keresztyén hit s kegyesség gyakorlására valamennyire hasznosak, megtartassanak: csakhogy ne gondoljuk, mintha azokkal Istent tisztelnénk, vagy előtte érdemet szereznénk, vagy hogy azok szükségesek volnának; mert bizonyára több időt kell az Isten igéjének tanítására, hallgatására fordítani, mint a szertartásokra.

XXIV. KÁNON.

Az ünnepnapokról.

A szentek ünnepeit, melyeknek megtartása a szentek segítségül hivásával egy forrásból származott, semmiképen sem kell megtartani, hanem egyedül a vasárnapot, Urunk fogantatása, születése, körülmetéltetése, szenvedése, feltámadása, menybemenetele s pünkösd ünnepeit, az azokhoz tartozó ünnepnapokkal együtt.

XXV. KÁNON.

Vasárnap nem szabad dolgozni.

Mivel a vasárnap az istenitiszteletre rendeltetett nap, minden helyen teljességgel megtiltjuk a kézi munkát. A lelkipásztorok tiszte lesz tehát őrködni afelett, hogy a keresztyén szombat megsértői, a hatóság által példásan megbüntettessenek; ha pedig a hatóság kötelességét nem teljesítené, Isten igéjének hallgatásától és a szentségektől tiltassanak el. A mainzi zsinat ezen ügyben már hajdan a 37-dik kánont alkotta, mely így szól: „Rendeljük, hogy minden vasárnap a legteljesebb tisztelettel megtartassék, és azon minden kézi munka és adás-vevés szüneteljen; sőt azt sem helyeseljük, hogy akkor valaki halálra, vagy büntetésre ítéltessék.“

XXVI. KÁNON.

Mindenki saját egyházát igazgassa.

Elegendő, ha valaki azon kört, melyet nyert, diszesen betöltheti, azaz, ha azon egyháznak, melybe Istentől rendeltetett, hiven szolgálhat: senki azért nyereségvágyból, egyszerre két vagy három egyháznak ne szolgáljon, hacsak régtől fogva úgy nem rendeltetett volna, mert gyakran egy egyházhoz, mint anyához, két vagy három leányegyház van csatolva: máskülönben állomása egy évi jövödelmétől fossza meg az esperes, hacsak egyházi szolgák hiányában, a szükség mást nem parancsol.

XXVII. KÁNON.

Egyik egyházmegyéből a másikba esperese hire nélkül senki ne menjen.

Az Isten szolgája, saját egyházának törvényszerü elhagyása esetén, más egyháznak magát le nem kötelezheti, mindkét esperes megkérdezése és tudta nélkül, akinek t. i. alá volt vetve, és akinek alávetve lesz, a másként cselekvő hivatalától egy évre fosztassék meg.

XXVIII. KÁNON.

Senki csalárdul, vagy erőszakosan az egyházba be ne tolakodjék.

Senki azon egyházba, melyre vágyódik, álutakon s az illető lelkipásztor kiszorításával, bejutni ne igyekezzék, nem várva meghivást s nem elégedve meg tulajdon gyülekezetével; különben az ilyen gyülekezetétől egy évre megfosztatik. Ugyanezt végezzük azokról is, kik a hatalmasok pártfogásában bizakodva, a nép ellenére a szent szolgálat nagy gyalázatával s az Isten igéjének meg-

vetésével mintegy erőszakkal betolakodnak. Ugyanezt olvassuk ama niczeai első nagy zsinat 15. és 16-dik kánonaiban, melyek így szólnak: „A gyakran előforduló számos háboruságok, zavarok s egyenetlenségek miatt, teljesen eltöröltetni kívánjuk azon szokást, mely szabály ellen van, hogy t. i. akár püspök, akár presbyter, akár diakonus egyik városból a másikba átmehessen, ha pedig valaki, ezen szent zsinat határozata után valamely ilyenféle dolgot próbálna cselekedni, ezen kisérlete mindenkép meghiusíttassék, s visszahelyeztessék tulajdon egyházába, amelyre felavattatott. Ha pedig némelyek az istenifélemre nem tekintve, s az egyházi rendszabályokat meg nem tartva egyházukat elhagynák, akár presbyteri, akár diakonusi, vagy bármely más egyházi fokozaton levők legyenek, más egyházba be ne fogadtassanak, hanem mindenképen kényszeríttessenek, hogy térjenek vissza saját egyházukba.“

XXIX. KÁNON.

Hogyan lehet más egyház lelkipásztori tisztségét elfogadni.

Senki magát valamely egyháznak le nem kötelezheti, hacsak hallgatóitól bucsut nem vett, és az, akinek helyébe lépni akar, tisztességesen el nem bocsáttatott, s szolgálatáért teljesen ki nem elégíttetett, különben meghivása s belépése érvénytelen lesz, sőt még előbbi állomásáról is elmozdíttatik.

XXX. KÁNON.

Az egyházmegyéket csak bizonyítványok felmutatásával lehet cserélgetni.

A helyüket cserélgetni, s más esperes egyházmegyéjébe átlépni szándékozó lelkipásztorok, azon esperestől, akitől előbb függöttek, tisztességes magukviselete felől bizonyítványt tartoznak kivenni, amelyet azon másik esperes előtt, akitől ezután fognak függeni, kötelesek felmutatni. A másként cselekvők be nem vétetnek, vagy ha már bevétettek volna, elmozdíttatnak. Legtöbben ugyanis valamely bün elkövetése miatt vonják félre magukat s költöznek máshová, hogy így az érdemlett büntetést elkerüljék. A konstantinápolyi hatodik egyetemes zsinat 17-dik kánona e tárgyban így rendelkezett: „Rendeljük, hogy egy pap se irattassék be más egyház névjegyzékébe, tulajdon püspökének elbocsátó levele nélkül; a másként cselekvő letétessék.“

XXXI. KÁNON.

A szent szolgálatban nem kell a haszonra tekinteni.

Krisztus juhainak azon pásztorai, akik olyan nagyobb egyházak igazgatására rendeltettek, melyek több lelkészt szoktak tartani, minden igyekezetüket s szorgalmukat arra fordítsák, hogy azon helyben a rend visszaállíttassék és a lelkipásztor tiszttársának hivatalát magához ne ragadja s két jövödelmet ne huzzon; különben a tiszttársát illető jövödelemtől megfosztatik. Ugyszintén ahol az Isten szolgái, egyébként hallgatóik előtt nagy kedvességben levén, a nép által nekik fizetett díjjal megelégedhetnek, helyüket gyakran ne változtassák, nehogy inkább a saját hasznukat, mint az anyaszentegyház építését keresni láttassanak. Az egyházak gyakori változtatásának ezen rossz szokása, hajdan még a püspököknek is zsinati végzéssel tiltatott, mint a szárdikai zsinat első kánonában olvasható. (Lásd fentebb első rész XVII. kánon.)

XXXII. KÁNON.

Mikor kell a községet lelkipásztorától megfosztani.

Mivel Isten törvénye, a Krisztus és az apostolok tanítása szerint, méltó a munkás az ő jutalmára, az olyan háládatlan hallgatókat, akik lelkipásztoraikat jogos és törvényes jövödelmükben megkárosítják, valamint akik csekély sérelemért, vagy épen mivel a dorgálást nem szenvedhetik, a tudós és kegyes életü lelkipásztorokon kiadnak, az ilyen hallgatókat lelkipásztoruktól mindaddig méltó joggal megfosztandóknak itéljük, mig a zsinat előtt cselekedetüknek elegendő okát nem adják. Hasonlóképen hangzik a mainzi zsinat 29-dik kánona, „hogy a világiak a papokat az eklézsiából ki ne tegyék, se be ne állítsák püspökeik jóváhagyása nélkül.“

XXXIII. KÁNON.

Az egyházaknak a lelkészeik számára rendelt javadalmat kisebbiteni, vagy a szolgálmányt elhanyagolni nem szabad.

Minden hiv lelkipásztor, mint jó munkás, méltó az ő jutalmára, nem vétkezik, midőn fizetést, és minden egyéb szükséges dolgot, a maga és családja tisztességes fentartására elfogad. (I. Kor. IX., I. Tim. V.) Mert az apostol megmutatja, hogy törvény szerint adja ezeket az egyház s fogadják el a lelkipásztorok. Sőt akkor sem vétkeznek, ha hiveik számának növekedése esetén, vagy drágaság idején, vagy ha a lelkipásztorok családja megszaporodik, vagy ha ők maguk szegénységre s nagy szükségbe jutnak, a

régebbi fizetést emeltetni kivánják, hogy az élelem s ruházkodás aggasztó gondjai által el nem vonatva, hivatalukban annál jobban eljárhassak. Ellenben pedig mindazokat, akik a nép vagy pártfogók kedvéért a lelkipásztorok számára már régtől fogva megrendelt jövödelem kisebbítését, vagy bármi módon való csorbítását megengedik, csak hogy ők ott eltüressenek, helyükből, mint a közvagyon tolvajai elmozdíttassanak. Aki pedig a lelkipásztorok jövödelméhez tartozó szőlőket, vagy szántóföldeket elhanyagolná, s műveletlenül hagyná, az általa okozott kárt igazságos becsü szerint megtérítse és addig mig eleget nem tett, mint az oltárnak és utódainak kifosztója, el ne bocsáttassék. Mert úgy rendelte az Ur, hogy akik az oltár körül forgolódnak, az oltárról éljenek.

XXXIV. KÁNON.

Az egyházból való kiközösítés joga.

Mivel a súlyos bünökben leledző emberek a fenyítést többnyire nem türik, és a megátalkodottságban annyira mennek, hogy Isten igéjének hallgatásáról és a szentségekkel való élésről lemondanak, és az egyházak lelkipásztorai iránt örökös ellenségeskedést táplálnak: az ilyenek Krisztus parancsolatai szerint, egyszer s másszor megintessenek; azután pedig ha meg nem térnének, nyilvánosan megdorgáltassanak, végre ha mindezek semmit sem használnának, a gyülekezetből kiközösíttessenek, még pedig úgy, hogy nemcsak életükben, de halálukban is, mind tőlük, mind az ő nyomdokaikat követő hozzátartozóiktól, végkép megvonassék az egyházi szolgálat, és még a közönséges temetőhelyből is kizárassanak, hogy Krisztus utasítása szerint, a halottak temessék el az ő halottaikat. (Máté VIII: 22.)

XXXV. KÁNON.

Csekély ok miatt senki ki ne közösíttessék.

Valamely igazhitü embert, csekély és jelentéktelen ok miatt egy lelkipásztor se közösítsen ki a gyülekezetből, hanem ha oly vétket követne el, melyért a régi atyák parancsolták a kitiltást.

XXXVI. KÁNON

A kiközösítettekkel nem kell társalkodni.

A kiközösítettektől, mindaddig mig köteles bünbánat által az Istennel és az anyaszentegyházzal ki nem békültek, minden-

kinek, úgy egyháziaknak, mint világiaknak távol kell magukat tartani, valamint azoktól is, kikről az apostol emlékezik, mondván: „azokkal még csak ne is egyetek". Valaki tehát a törvények félretételével a kiközösítettekkel tudva együtt énekel házában, vagy beszél, vagy imádkozik, vagy eszik, mint azokkal egy bünben leledző és a kulcsoknak Istentől adott hatalmát megvető, az egyház kebeléből szintén kizárassék. Ugyanezt határozta a kárthágói második zsinat 7-dik kánona, mely így szól: „Rendeljük, hogyha az egyházból büneik megérdemlett büntetéseért kitiltottakat valamely püspök, vagy presbyter, vagy bármely egyházi férfiu befogadná, maga is ugyanazon büntetés alá vettessék".

XXXVII. KÁNON.

A megtérő hitehagyottak visszavételéről.

Azokat, akik hitüket elhagyják és mielőtt magukat az egyháznál jelentenék, bünbánatot igyekeznek tartani, majd betegségbe esvén, az egyház kebelébe való felvételükért könyörögnek, felvétetni kivánjuk, ha fogadást tesznek, hogy előbbi egészségük visszanyerésével, a bünbánathoz méltó gyümölcsöket fognak teremni.

XXXVIII. KÁNON.

A haragtartókról.

Némelyek nyilvánosan, másoknak nagy botránkoztatására, sokáig haragot és gyülölséget táplálnak egymás ellen; azért atyafiui szeretetből többször intessenek s feddessenek, hogy egymással kibékülni siessenek, mely idő alatt az egyházi gyülekezetben eltürendők. De ha a jövendőbeli békességre semmi reményt nem nyujtanának, s megátalkodva magukat teljességgel engesztelhetetleneknek mutatnák, ismételt nyilvános figyelmeztetés után a gyülekezetből kiközösíttessenek.

XXXIX. KÁNON.

Az esküszegőkről.

Aki, szinte az őrültséggel határos heves haragjában, meggondolatlanul esküvéssel megfogadná, hogy peres felével soha ki nem békül, de utóbb istenfélelemből, gyakori dorgálásra, felebarátjával megbékülne, esküszegési vétségéért bünbánatot tartani, s Istent nagy buzgósággal megengesztelni tartozik.

XL. KÁNON.

A hivek leányai a hitetlenekkel össze ne adassanak.

Tudjuk a Szentirásból, hogy Isten hajdan az ilyen egyenetlen házasságokat megtiltotta, nehogy valamely igaz vallásu egyén megrontassék és istentelenségre s hitetlenségre csábíttassék; azért rendeljük, hogy a keresztyén leányok sem elátkozott eretnekekkel, sem zsidókkal, sem pogányokkal össze ne adassanak, nehogy a hitetlenekkel egy igát vonjunk. Ha pedig a szülők tudva s szánt-szándékkal ezen tilalom ellenére cselekednének, szigorú egyázi büntetés alá vettessenek.

XLI. KÁNON.

Az eljegyzés felbontói.

Ha a szülők minden igaz ok nélkül, csupán állhatatlanságból, vagy jobb szerencse reményéből, az eljegyzésre vonatkozólag adott igéretet megszegik, a hatóság által testileg vagy pénzbirsággal büntettessenek. Ha pedig a vőlegény vagy menyasszony találtatnék ezen vétekben, mentesek lesznek ugyan a velük egyet nem értő szülők, de azok vagy a hatóságnak adassanak át megbüntetés végett, vagy bizonyos ideig új házasságra ne bocsáttassanak.

XLII. KÁNON.

A kiközösített haldoklókról.

Ezeknek az urvacsora szentségében való részesítésénél, különös gonddal és okossággal járjanak el a lelkészek.

XLIII. KÁNON.

A bünbánók visszavételének módja.

A laodiczeai zsinat 2-dik kánonában ezt olvassuk: „Azoknak, akik különféle bünökbe esvén, könyörgésükkel, vallástételükkel és büneiknek megbánásával tökéletes megtérést tanusítanak, az Isten könyörülő jóvoltáért, vétkük minőségéhez képest, a bünbánatra időt kell hagyni: tehát az ilyenek az egyház kebelébe visszavezéreltessenek és befogadtassanak.“

XLIV. KÁNON.

A lelkipásztor világi dolgokba ne avatkozzék.

Az egyházak lelkipásztorai, az apostol utasítása szerint idegen és világi dolgokba, úgymint polgári ügyekbe, tizedek szedésébe, s több efélékbe semmiképen ne avatkozzanak: különben az esperes

által érdemük szerint fognak büntettetni. A táborba és végvárakba rendelt lelkipásztorok is az igehirdetésben és egyéb istenes dolgokban forgolódjanak, a közkatonákkal pedig kirohanást ne tegyenek, fegyvert ne hordozzanak, az ellenséggel ne csatározzanak, embervért ne ontsanak, mert az Ur Péterrel is hüvelyébe tétette kardját és az apostol is azt mondja, hogy a mi vitézkedésünk fegyverei nem testiek. Mózes is hajdan Amalek ellen nem fegyverrel, hanem könyörgéssel harczolt.

XLV. KÁNON.

Az uzsora tilalmáról.

Senki azok közül, aki az Urnak szolgál, ne uzsoráskodjék, ne üzérkedjék, ne nyerészkedjék, pénzétől, borától, gabonájától, felebarátja nyilvános kárával kamatot ne vegyen: akik pedig uzsoráskodásban s üzérkedésben tapasztaltatnának, első izben kiadott és bevett javaiktól megfosztassanak, azután pedig, ha meg nem térnek, végképen elmozdíttassanak. Hasonlóan határozott ezen ügyben ama niczeai nagy zsinat a 18-dik kánonban, ahol ezt olvassuk: „Mivel a papok közül számosan, haszonlesésből undok nyereséget hajhászván, megfelejtkeznek Isten parancsolatáról, mely szerint megmondatott, senki az ő pénzét kamatra ki ne adja és uzsoráskodván, kamatot követelnek, ezen szent zsinat elhatározta, hogyha valakire, ezen végzés után bebizonyul, hogy uzsorát vesz, vagy bármely ilyen dologgal undok nyerészkedést űz, vagy gabonanemüeket hétannyira ad ki, mindenki, aki ilyen üzérkedésre vetemedik, a papságtól megfosztassék és az egyházi méltóságtól idegennek tekintessék.“

XLVI. KÁNON.

A gonosztevő lelkipásztorok megbüntetéséről.

Az egyházak lelkipásztorainak azon kell igyekezni, hogy feddhetetlen életüek legyenek, akik pedig valamely büntényben, úgymint gyilkosságban, lopásban, házasságtörésben s más ezekhez hasonlókban tapasztaltatnának, hivataluktól megfosztatván, büntetés végett a polgári hatóságnak átadandók.

LXVII. KÁNON.

Az iszákos lelkipásztorokról.

Akik részegséggel vádoltatnak, egyszer-kétszer intessenek meg, és ha életüket megjobbítani nem akarják, hivataluktól fosztassanak

meg. Ugyanezen határozat áll a verekedőkre, trágárbeszédüekre és azokra, akik mások nagy botránkozására és a szent szolgálat kisebbítésére nyilvánosan, szidalmak és mocskolódások között czivakodnak.

XLVIII. KÁNON.

A hivataluktól megfosztottak a szolgálattól tartózkodjanak.

Az egyházaknak lelkipásztorai, akik valamely rút gyalázattal megbélyegeztettek és ezért hivatalaikról letéttek vagy kiközösíttettek, semmi módon nem szolgálhatnak, hacsak az egyházzal ki nem békültek; a másként cselekvők végképen elmozdíttassanak.

XLIX. KÁNON.

A hivatalukból letétettek mások által fel ne vétessenek.

A letett és hivataluktól megfosztott lelkipásztorok semmi módon fel ne vétessenek, hacsak az egyházzal ki nem békültek. Ugyanezt olvassuk a kárthágói második zsinat 7-dik kánonában: „Rendeljük, hogyha a gyülekezetből büneik érdemlett büntetéséül kitiltottakat valamely püspök vagy presbyter, vagy pap az egyház kebelébe visszafogadná, maga is ugyanazon büntetés alá vettessék. Erről szól az orangei zsinat 10-dik kánona is.“

L. KÁNON.

Azon hivatalukról letett lelkipásztorokról, akik a világi hatalomhoz folyamodnak.

Akik valamely bünben találtatván s az egyház által megérdemlett büntetéssel büntettetvén, a hatalmasokhoz és külső védelemhez folyamodnak, az egyháznak és az egyházi itéletnek makacsul ellene szegülvén: az ilyenek, mint rothadt tagok, a kegyelem minden reménye nélkül örökre elmozdíttassanak és számkivettessenek.

LI. KÁNON.

Az egyháziak öltözetéről.

Az apostol meghagyása szerint az Isten szolgáinak családja is olyan legyen, amilyeneknek maguknak is kell lenni, s lehetőleg eltávoztassák a fényüzést, a költséges ruházkodást, a szokatlan viseletet, mind maguktól, mind feleségeiktől, hogy nagyobb gondot ne láttassanak fordítani a külső, mint a belső ékességre, s tisztükhöz és személyük méltóságához illő ruházatban járjanak. A kárthágói negyedik zsinat 45-dik kánona is így szól: „A pap hivatali állását

mind öltözetében, mind járásában kimutassa, s azért sem ruházatában, sem lábbelijében fényt ne keressen.“

LII. KÁNON.

Az egyháziak vadászebeket ne tartsanak.

Az agdei zsinat 35-dik kánonában ezt olvassuk: „A püspöknek, presbyternek vagy diakonusnak vadászebeket vagy sólymokat, vagy más ilyenféléket tartani nem szabad, ha pedig valaki ezen személyek közül többször ilyen mulatságban tapasztaltatnék, ha püspök, három hónapig az egyházi közösségtől felfüggesztessék, ha presbyter, két hónapra hivatalától felfüggesztessék.“

LIII. KÁNON.

Az egyházukból ünnepnapokon távollevő lelkipásztorokról.

Ha valaki a szent rendbe állítottak közül ünnepnapokon, azaz vasárnap, Urunk születése, feltámadása és pünkösd ünnepén gyülekezetétől távol volna és inkább saját haszna, mint az Ur szolgálata mellett buzgólkodnék, illő, hogy az egyházi közösségtől három hónapra felfüggesztessék; hasonló büntetés alá esik, ha három hétig távol volna gyülekezetétől.

LIV. KÁNON.

Az egyháziaknak nem szabad tánczolni.

Akár köz-, akár magánhelyen az Isten szolgáinak, ezek feleségeinek és leányaiknak, valamint az iskolák rektorainak és tanulóinak a tánczot egyáltalában megtiltjuk és ezen tilalom áthágóit szigoruan megbüntetni rendeljük. Sőt a világiakat is komolyan intjük, hogy ezen pogány eszelősködéssel hagyjanak már fel valahára.

LV. KÁNON.

Kiket nem lehet összeesketni.

Az elhagyott személyek, szabályszerü egyházi vizsgálat és az elbocsátó vagy válólevél felmutatása nélkül, továbbá az egyenlőtlen koru jegyesek, valamint a 14 éven alul levő hajadonok össze nem eskethetők; mely tilalom ellen vétők első izben tizennégy forintra büntettetnek, többszöri ismétlés esetén pedig hivataluktól megfosztatnak.

LVI. KÁNON.

A házasságszerzőkről.

Mivel az egyenlőtlen koru házasságból igen gyakran nagy viszálykodások s perlekedések támadnak, midőn az eszemiszomot kereső vén banyák és asszonyok, a maguk gyomráért, csakhogy ők pompásan vendégeskedhessenek, össze nem illő személyeket házasságra erőltetnek, az Isten szolgái, hallgatóikkal együtt azon igyekezzenek, hogy minden városban és faluban bizonyos jóhirű nevü kérők, mint násznagyok állíttassanak, kiknek közbenjárásával alkalmas és összeillő személyek adassanak össze.

LVII. KÁNON.

Más egyházbeli hallgatóknak, csak az illetékes lelkipásztor kérésére kell szolgálni.

Ha valamely szomszéd lelkipásztornak hallgatói keresztelésre vagy esküdtetésre kérnék fel a szomszéd lelkipásztort, semmiképen ne szolgáljon nekik, hacsak hiteles tanukat nem állítanak saját lelkipásztoruk távolléte vagy betegsége felől, mert ezen uton gyakran tisztátalan, illetlen vagy nem szabad személyeket szoktak összeadni. A másként cselekvők szigorú egyházi fenyíték alá esnek.

LVIII. KÁNON.

Az újházasok kihirdetéséről.

A botrányok kikerülhetése végett, nehogy valami módon tévedésből össze nem illő, vagy nem szabad személyek köttessenek össze, a házasságilag összekötendő személyek, a mennyegzői ünnepély és esküvés előtt, a hivek népes gyülekezetében kihirdettessenek, a hallgatóknak azon komoly figyelmeztetésével, hogyha közöttük valami házassággátló körülményt tudnának, arról a lelkipásztort jókor értesítsék.

LIX. KÁNON.

Vasárnapokon lakodalmat nem lehet tartani.

Vasárnapokon a lakodalmak tartása meg nem engedhető, mivel azon napok nem vendégeskedésre, vagy dőzsölésre, hanem az Isten igéjének hallgatására és a szent gyülekezetek látogatására rendeltettek. Akik ez ellen vétenek, itélet alá esnek.

LX. KÁNON.

Az újházasokat nem kell beavatni.

Az újházasoknak úgynevezett beavatását, mint pápás szokást mellőzzük. A gyermekágyból felkelt asszonyoknak beavatása azomban, mivel nem bárányok és madarak áldozásával történik, sem a hajdan kiszabott napok megtartásával, hanem az asszonyok tanításával és vigasztalásával, továbbá hálaadással és könyörgéssel, melyek nemcsak az izraeliták sajátjai, hanem mindenütt, minden keresztyénnel közösek, nem ugyan feltétlen szükségből, de keresztyéni szabadságból megtartható.

LXI. KÁNON.

Az asszonyok éjszakai vendégeskedései megtiltatnak.

Az asszonyok éjszakai dorbézolásai, vendégeskedései, pajkoskodásai, keresztelői lakomák és farsangi tivornyázások alkalmával végképen megszünjenek, az ellenszegülők pedig az Isten igéje szerint komolyan megdorgáltassanak, s végre ha megtérni s magukba szállani nem akarnának, a szent szolgálattól eltiltassanak.

LXII. KÁNON.

Az espereseiknek nem engedelmeskedő lelkipásztorokról.

Akik az esperes által sürgős egyházi ügyekben hivattatván, meg nem jelennek és saját magán dolgaikat a közügynek elébe helyezik, először egy, másodszor három forintra büntettessenek, harmadszor pedig mint makacsok és engedetlenek elmozdíttassanak.

LXIII. KÁNON.

A nép önkéntes adakozásának fokozásáról.

A három főbb ünnepen, tudniillik Urunk születése, husvét és pünkösd ünnepén, a lelkipásztorok évenként mindenütt, minden egyházunkban szorgalmasan buzdítsák a keresztyén népet az anyaszentegyház javára fordítandó önkéntes adakozásra. Ha pedig a lelkészek az egyházlátogatók által mulasztásban tapasztaltatnának, saját jövödelmeik megrövidítésével büntettessenek. Aki pedig az Ur ezen dolgában csalárdul járna el, átkozott legyen, mint Ananias és Zafira. Az arlesi második zsinat 28-dik kánonában ezen ügyről ezt olvashatjuk: „A vazói zsinat határozata szerint, aki a hivek adományait elsikkasztja vagy eltagadja, azon egyházból, melyben a csalást elkövette, kizárassék.“ Egy egyházi atya pedig ezt mon-

dotta: „barátunktól valamit elragadni: lopás, az egyházat megcsalni: szentségtörés“.

LXIV. KÁNON.

A haldoklók serkentessenek, hogy javaikból az egyháznak hagyományozzanak.

A lelkipásztorok a betegségben sinlődő s boldogúl kimulni óhajtó hiveket kegyesen intsék, hogy végrendeletükben ne egyedül örököseikre szándékozzanak hagyni minden vagyonukat, hanem az egyház sokféle szükségeire is jószántukból valamit kijelölni szíveskedjenek, mely kegyes szokás, mint több zsinat határozatából olvasható, eleitől fogva gyakorlatban volt.

LXV. KÁNON.

A lelkipásztorok is hagyományozzanak valamit az eklézsiának.

Az egyházi végzésekkel megegyezőnek tartjuk azt is, hogy a lelkipásztorok, valamint az iskolamesterek is, haláluk esetére, ha örököseik vannak is, javaikból legalább valamicskét, pénzt, könyvet, vagy bármi mást, amijük van, végrendeletükben hagyjanak az eklézsiának, ha pedig örököseik nincsenek, minden vagyonukat az egyház szükségeire hagyományozzák. Erre vonatkozólag az agdei zsinat 14-dik kánona így szól: „Azon püspök, kinek fiai vagy unokái nincsenek, az egyházon kívül senki mást ne rendeljen örökösévé“.

LXVI. KÁNON.

Az egyházi javak különféle használatáról.

A hivek adományait nem szabad idegen vagy magán szükségekre elkölteni, hanem az anyaszentegyház építésére kell azt felhasználni. Ezen adományokat tehát a tudományok pártfogóinak megfogyása esetén részint akadémiára menő tanulók segélyezésére, részint felsőbb iskolák fenntartására, részint könyvek kiadására, részint az üldöztetések miatt számkivetésben levő szegény lelkipásztortársaink felsegítésére, részint hivatali elődeink, mint szolgatársaink nagy szükségben levő hátrahagyott özvegyei és árváira fogjuk forditani. Ezen és más szükséges kiadások megtételére pedig az idő és körülmények meg fognak bennünket tanítani.

LXVII. KÁNON.

A lelkipásztorok a törvényszéken esküvésre ne kényszeríttessenek.

A felsőbbjei engedelmével megidézett lelkipásztor a törvényszéken esküvésre ne kényszeríttessék, hanem esküvés helyett felavatásukról kérdeztessenek meg: mert a papok csekély ok miatt nem kötelesek megesküdni, mivel az Ur az evangéliomban azt mondja tanítványainak: Teljességgel ne esküdjetek stb., ami pedig ezen felyül van, a gonosztól származik. (Máté V.)

LXVIII. KÁNON.

A hit felvételére senkit sem kell kényszeriteni.

Szorosan ragaszkodva az iráshoz, a keresztyén hit nem emberi erőtől származik, mivel a hus és vér azt nekünk ki nem nyilatkoztatja, hanem a mennyei atya, kinek ha irgalmát vesszük, csak úgy leszünk hivek, ennélfogva úgy vélekedünk, hogy a Megváltó parancsolata és a szent apostolok példája szerint az evangéliom hirdetésével kell az embereket meggyőzni, nem pedig üldözéssel kényszeríteni a hit felvételére.

LXIX. KÁNON.

A lelkipásztorok megzabolázásáról.

A fejetlenek, akik fő nélkül vannak és sem püspök alatt, mint egyháziak, sem valamely polgári hatóság alatt mint világiak nem élnek, hanem mint a hitregebeli mesés lények, sem lovak, sem emberek, senkitől nem félve, kényük-kedvük szerint szabadon féktelenkednek, az ilyenek bárhol találtatnának, kóborolni ne engedtessenek, hanem az Ur szolgálatára szoríttassanak, ha pedig engedelmeskedni nem akarnának, letétessenek.

NEGYEDIK RÉSZ.

Az iskolákról.

I. KÁNON.

A lelkipásztorok milyen tanitókat állitsanak az iskolákba.

Mivel az iskolák az egyházak veteményes kertjei, kötelességük a lelkipásztoroknak, hogy az iskolákra különös gondot fordítsanak, s mindenütt olyan iskolatanítókat állítsanak, kik a gyermekeket s ifjakat a vallási tantárgyakban s az egyetemes emberi műveltséget előmozdító tudományokban szorgalmasan oktassák s

képezzék. E szerint nemcsak a világi tudományokat, hanem a vallásra tartozókat is kötelesek tanítani, milyenek a tizparancsolat, a hit ágazatai, a katekizmus, a szentirás rövid kivonata, a szent énekek és zsoltárok; sőt ünnepnapokon semmi másra nem taníthatják tanítványaikat, mint egyedül azokra, amelyek a vallásra és jó erkölcsökre tartoznak, melyekben őket oktatni, inteni, s amennyire lehet, kényszeríteni is kötelességüknek ismerjék, hogy a könyörgéseket, az istenitiszteleteket, az egyházi szónoklatok hallgatását el ne mulasszák és semmi olyat ne olvassanak, ami a jó erkölcsökkel ellenkeznék, vagy vallástalanságra csábítana.

II. KÁNON.

A tanítók tanítványaikkal együtt lelkipásztoraiknak engedelmeskedni tartoznak.

Az iskolák tanítói rendszerint a lelkészek által hivattatnak és állíttatnak hivatalukba, tehát azok iránt minden istenes és tisztességes dolgokban, tanítványaikkal együtt köteles engedelmességet tanusítsanak, ellenkező esetben felhatalmaztatnak a lelkészek, hogy az engedetlen és ellenszegülő tanítókat és tanulókat, az esetnek az esperessel történt előleges közlése után, az iskolából elutasíthatják.

III. KÁNON.

Az iskolatanítók lelkiismeretes szorgalmáról.

Valamint a tanítók, jogosan megkivánják a néptől azt, ami az övéké, úgy viszont ők is, az igazság általános szabálya szerint kötelességeik teljesítésében lelkiismeretesen eljárjanak az iskolai ifjúság tanításánál, ne annyira magán tanulmányokkal foglalkozzanak, s ne is annyira saját hasznukat, mint tanítványaik előmenetelét tekintsék, s ezért azok felfogásához s értelméhez úgy alkalmazkodjanak, hogy az egyszer megkezdett leczkéket, az egy bölcsészettanon kívül, melynek előadására két év engedtetik, ha egy év alatt lelkiismeretesen be nem végzik, mint haszontalan béresek és herék, minden fizetésüktől s évi járulékaiktól megfosztassanak. Akik pedig, mint sok falusi és feleséges tanítók, nem tanulnak és nem tanítanak, elmozdíttassanak.

IV. KÁNON.

Az egyházfi tiszt megvetői be ne vétessenek.

Az iskolák igazgatására és más egyházi szolgálattételre, úgymint segédlelkészségre, kántorságra könnyelmüleg minden herék és a keresztyén egyességtől teljesen idegenek, valamint az egyházi

tisztségtől irtózok fel ne vétessenek, hanem csupán olyanok, kik felől jó reménység van, sőt akik kötelezik magukat, hogyha hivattatnak, szolgálatukat az egyháznak szentelendik, nehogy a fiak kenyerét az oltárról ellopván, méltatlanul egyék.

V. KÁNON.

Az iskolatanítók erkölcséről s öltözetéről.

Nem illik az iskolatanítókhoz a világias élet, s világias öltözet, hanem kegyes, tisztességes élet és egyházias öltözet: ne szabják azért magukat a világhoz, se tivornyázó és dorbézoló ifjakkal ne társalkodjanak, nehogy az iskolák korcsmákká váljanak. Ha a tanítók mennyegzői vendégségekbe hivatnak, nem szabad nekik részegségig s hányásig versenyt inni, sem a szent hivatal gyalázatára, kiszemelt hajadonokkal kényük-kedvük szerint ugrándozni, s ugynevezett körtánczot lejteni; akik pedig lelkipásztoraik megvetésével ilyent cselekedni merészelnének, mint az egyházi szabályok megsértői s a mi tisztes állásunknak s a szent rendnek bemocskolói, mint elvetemült fiak, az iskolákból elutasíttassanak.

VI. KÁNON.

Az iskolatanítók kalandozásairól.

Némely torkuk és hasuknak élő tanítók, lakmározás és tivornyázás végett szomszédaikat gyakran látogatják, úgy hogy két, három, vagy néha több napig is távol vannak iskoláiktól, még pedig lelkészeik hire nélkül, kiket megvetvén, azoktól engedelmet nem kérnek. Ezen vétkes féktelenséget határozottan megtiltjuk s komolyan megparancsoljuk, hogy felsőbbje hire nélkül senki csak egy napra is eltávozni ne merészeljen; vagy ha valamely sürgető szükség hosszabb távollétre kényszerítené is őket, lelkipásztoraik engedelmével legyen szabadságuk a távozásra.

VII. KÁNON.

A szerelmeskedők és a szerelmi dalok kiküszöböléséről.

Némely kicsapongó tanítók és tanulóifjak, mivel nincs jó lelkiismeretük és sem Istent nem félik, sem az embereket nem tisztelik, nemcsak szerelmes dalokban gyönyörködnek gyalázatosan, hanem szeretőket is szerezvén, éjjel-nappal azok házához járnak: Istentől az egyházak üdvös igazgatására vett hatalmunknál fogva komolyan megparancsoljuk azért, hogy a szerelmi dalok tüzbe

vettetvén, végkép megsemmisíttessenek, s mind a tanítók, mind a tanulók tisztességes életet igyekezzenek élni, különben az ilyen minden emberi szeréremből kivetkőzött ifjak, ha egyszer az iskolából kitiltattak, mint becstelenek, az egyházi szent szolgálatra később sem léphetnek, sem ifjuságukban más iskolák vezetésére nem bocsáttatnak, mint a világ szemetei, s az egyház megrothadt tagjai.

VIII. KÁNON.

A tanulók erkölcséről s öltözetéről.

Mivel az iskolák az egyház veteményes kertjei, melyekből Isten az ő aratására a munkásokat időnként elhívja, szükség, hogy a tanulók is, akik az iskolákban a hasznos tudományok szorgalmas tanulásával foglalkoznak, necsak erkölcseikben, hanem külső magukviseletében is kegyességet s különös szerénységet tanusítsanak és ezen rendhez illő ruházatot és lábbelit viseljenek. Akik pedig katonaruhát, hasított süveget, piros, vagy a feketén kívül bármi más világos szinü csizmát, török módra nyírt hajat, s más efélét viselnek, szükségtelenül is fegyvert hordoznak s éjjelenként garázdálkodnak, akár tanítók, akár tanulók legyenek, az iskolából kitiltassanak.

IX. KÁNON.

A tanítók gyakorolják magukat a szent szolgálatban.

A lelkipásztorok távolléte, betegsége, vagy néha szerfeletti elfoglaltatása esetében, az iskolatanítók, illendő öltözetben szoktassák magukat a nyilvános templomi könyörgések és szónoklatok tartásához, még pedig inkább önmaguk gyakorlása, mint lelkipásztoraikon való könnyebbítésért, nehogy midőn a szent rendbe felvétetnek, teljesen tapasztalatlanok s gyakorlatlanok legyenek.

X. KÁNON.

Az iskolatanitóságra három év engedtetik.

Az érettebb koruak három évig taníthatják az ifjuságot, de a legnagyobb szorgalommal; a hanyagoknak azonban két év sem engedtetik, ha helyükbe másokat lehet állítani. A feleséges tanítóknak pedig, a tanulóifjuság kárára, tovább az iskolákban rejtőzködni meg ne engedtessék; kivéve ha talán szorgalmuk semmit sem hanyatlik.

XI. KÁNON.

Az iskolatanitók egymásnak sérelmet ne okozzanak.

Nem ritka eset, hogy a tanítvány, anélkül, hogy a tandíjat saját tanítójának megfizette volna, önként, vagy más tanító csalogatására, más iskolába megy; hasonlóképen a nagyobb tanulók is, tanítóik sérelmével gyakran változtatják az iskolákat, még pedig az év vége előtt. Senki azért az iskolatanítók közül más tanítványát magához ne csalogassa, vagy ha önként jönne is, be ne fogadja, hacsak előbbi tanítójának, vagy mesterének a tandíjt meg nem fizette; a nagyobb tanulót se vegye fel ajánló levél nélkül iskolájába, nehogy gonosz verseny támadjon a szomszéd tanítók között. A különben cselekvők, előljáróik ítélete alá esnek.

XII. KÁNON.

A vétkes tanitók pártfogói megintessenek.

Ha valaki a rendetlen életü s a felsőbbek ezen határozatait semmibe vevő iskolatanítókat az egyház botránkozására és a szent presbyterium sérelmére védelme alá venné: az ilyen védelmezők s a gonoszság pártfogói az esperesek által komolyan megintessenek, hogy az egyházi hatóság ellen fel ne keljenek, hanem mint engedelmes fiak, magukat a felsőbbek minden végzésének, a legnagyobb alázattal alávessék.

XIII. KÁNON.

A kántorok a rendetlen énekléstől tartózkodjanak.

Régi a Trullumban tartott hatodik közönséges zsinat 75-dik kánona, mely így szól: „Meghagyjuk, hogy azok, akik a gyülekezetekben kántori tisztre lépnek, rendetlen s erőltetett kiabálást ne üzzenek és semmi olyat, ami a templomhoz nem illenék, ne míveljenek, hanem nagy buzgósággal s törödelemmel ajánlják fel énekeiket Istennek, ki a titkokat szemléli".

XIV. KÁNON.

Mit kell a templomban énekelni vagy olvasni.

A laodiczeai zsinat 59-dik kánona e tárgyban így szól: „Nem szabad a templomban az avatatlanok által szerzett és világi énekeket énekelni, sem a kánonba fel nem vett, hanem csupán az ó- és újszövetségi kanonikus könyveket olvasni.

XV. KÁNON.

Az iskolatanítók felesküdtetéséről.

Mivel eddig nagy lelki fájdalommal tapasztaltuk, hogy némely zabolátlan iskolatanítók, kényük-kedvük szerint törvényellenesen éltek: illendőnek tartjuk és határozzuk, hogy az iskolatanítók mindnyájan és egyenként, akár nagyobbak, akár kisebbek, lelkipásztoraik által ezen előírt törvények megtartására, az iskolába való beiktatásuk alkalmával, az illető községi, városi vagy falusi birák, előljárók és tekintélyesebb polgárok jelenlétében, esküvéssel köteleztessenek, hogyha már önként nem, legalább ezen ünnepélyes eskü által kényszerítve, szentül és feddhetlenül élve, kötelességükben pontosabban eljárni igyekezzenek.

XVI. KÁNON.

Az akadémiára elősegitettek engedelmességet fogadjanak előljáróiknak.

Amit hajdan a költő énekelt: Így ti nem magatoknak huzzátok az ekét ökrök, gyűjtitek a mézet méhek, eddig mi többször fájdalmasan tapasztaltuk, midőn hazánk fiait nagy munkával kiképeztük, akadémiára segítettük és midőn már az egyháznak haszonnal szolgálhattak volna, hazánkból kiköltözni megengedtük, költségünket, fáradtságunkat elvesztettük. Amiért jövendőre ezen elővigyázati rendszabályt állapítottuk meg, hogy: az akadémiára segítendő iskolatanítók, sajátkezüleg írt kötelezvénnyel bizonyítsák azon jó lelkiismerettel tett fogadásukat, hogy presbyteriumunk iránt engedelmességgel fognak viseltetni, hazájuk iránt való hálájukat tettel is megmutatják és szent gyülekezetünket el nem hagyják. Különben ha valaki fenhéjázásból, vagy nagyobb jövödelemért hazáját megvetni nem restelné, mindenesetre a reája tett egész költségnek megtérítésére köteleztessék.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A gyülésekről.

I. KÁNON.

A zsinat összehivásának okairól.

Bizonyára régtől fogva, s mindjárt az apostolok idejétől kezdve korunkig, többféle okokból szoktak gyüléseket tartani az egyházban, tudniillik, hogy vagy némely felavatások eszközöltessenek, vagy az egyháziak s világiak élete és erkölcse, az egyház-

látogatók tapasztalatai folytán, egyházi bírálat alá vétessék. Úgy szinte, hogy a versengések megszüntettessenek, a viták kiegyenlíttessenek, az egyházi törvényszék elé tartozó sok és különféle ügyek elintéztessenek, a rendetlen életüek érdemük szerint megfenyíttessenek, törvények alkottassanak, a hitvallás kihirdettessék.

Ezen okokból tartattak hajdan amaz ismeretes nagy zsinatok, tudniillik a közönséges hit kijelentésére, védelmezésére s megerősítésére, az eretnekség fejeinek kárhoztatására, mint az első niczeai Áriusznak, a konstantinápolyi Maczedoniusznak, az efézusi Nesztoriusznak, a khalczedoni pedig Eütychesznek átok alá vetésére gyült egybe, az igazhitü anyaszentegyház nagy hasznával.

II. KÁNON.

A zsinatot a püspöknek kell kihirdetni.

A püspök, az esperesekkel egyetértve, formaszerü levéllel hívja össze a zsinatot, mely levelet vevén az esperesek, s a magukéhoz csatolván, mindegyik saját egyházmegyéjében az egyházak sorrendje szerint, az alattuk levőkkel közöljék, még pedig kellő időben a zsinat előtt; s ezen levelekre mindenkinek gondja legyen, hogy azok el ne vesszenek, vagy soká egy helyen ne heverjenek.

III. KÁNON.

Minden évben kell zsinatot tartani.

A niczeai első zsinat 5-dik kánona így szól: „Jó rendelés az, hogy minden tartományban évenként kétszer püspöki gyülés tartassék“, mely végzést természetesen a lehetőség feltevése mellett kell érteni; különben a számos akadályozó okok miatt, ha évenként egyszer, tavasszal vagy ősszel jöhetnénk is össze, az egy gyüléssel is megelégszünk. De ha valamely fontos, vagy elkerülhetetlen szükség kényszerítene, másodszor is össze kell jönnünk.

IV. KÁNON.

A zsinaton meg nem jelenőkről.

Ha valaki a zsinaton meg nem jelenik, hacsak valamely fontos és elháríthatatlan akadály nem gátolja, melyről a szomszéd lelkipásztort, vagy esperesét értesíteni tartozik, a gyülés határozata szerint fog büntettetni.

V. KÁNON.

Az iskolanítók, valamint a tanulók is kötelesek szorgalmasan látogatni a gyüléseket.

Az iskoltanítók és képzettebb tanulók, nemcsak a szent presbyterium iránt tartozott engedelmességük tanusításáért, de különösen okulásvágyból s elöljáróik követése czéljából és a szent dolgokban teendő előmenetel iránt való heves és kegyes buzgalomból, a szent gyüléseken lelkészeikkel együtt megjelenni szinte kötelességüknek ismerjék, s tudományos képzettségük és kegyességüknek nyilvános jeleit adni igyekezzenek, hogy így az egyház szeretetét s jóakaratát megnyervén, későbbi előléptetésüket reménylhessék.

VI. KÁNON.

Senki se bátorkodjék eltávozni a zsinat bezárása előtt.

Ez az arlesi második zsinat 19-dik kánona, mely így szól: „Ha valaki a megjelenést elmutasztaná, vagy az atyafiak seregét a gyülés feloszlása előtt elhagyná: idegennek ismerje magát az atyafiak társaságától, s vissza sem vétethetik, hacsak a következő zsinat fel nem menti.“

VII. KÁNON.

Hogyan kell viselkedni a gyülésen.

Mint egyebütt, úgy a gyülés helyén is, mindenkinek józanon és kegyesen kell élni, s tisztességes helyekre kell szállni, hogy mások vétkei reánk szégyent ne hozzanak. Akik pedig részegen kurjongatni, háboruságot indítani, szitkozódni, káromkodni tapasztaltatnának, az egész zsinatot földre borúlva kövessék meg.

VIII. KÁNON.

A gyüléseken való rendtartásról.

Amint a harangszót halljuk, azonnal mindnyájan egybegyülekezve, seregesen az Úr házába megyünk, s alázattal leborúlva magunkban imádjuk az Úr Istent; majd felemelkedve a szentlelket, ki a gyüléseket igazgatja, a néppel együtt fenhangon, anyanyelvünkön segítségül hivjuk és ezen órához alkalmazott rövid egyházi beszéd meghallgatása után, ismét ugyanazon szentlelket buzgón segítségül hivjuk és imádjuk. Azután pedig a lelkipásztorjelölteket a hit ágazataiból kikérdezzük, tudományos képzettségüket s erkölcsi magaviseletüket megvizsgáljuk, s nyilvános szigorlat

s kinek-kinek lelkiismeretes bizonyságtétele után, a szent szolgálatra méltóknak itélteket, a vének (presbyterium) kezeinek reájuk tételével, áldások kiséretében a szent hivatalra felavatjuk. Végre a házassági, vagy más, az egyház állapotára s épületére tartozó ügyeket tárgyalás alá vesszük, a távollevőkről tudomást szerzünk; mindezeket pedig áhitatosan s böjtölve igyekezünk cselekedni, a szent apostolok példája szerint, kikről olvassuk: „*mikor azok böjtölnének és szolgálnának az Urnak*“ stb. (Csel. XIII.)

IX. KÁNON.

A zsinat ünnepélyes folytatásáról.

Valamint áhitattal s népes nagy gyülekezettel kezdődött a zsinat, úgy kell azt folytatni is, mert disztelen s rendetlen, ha elején forr, közepén lágymeleg, végre pedig egészen meghül. Kötelessége azért mindenkinek, végeztéig a zsinat helyén megmaradni, az ide s tova futkosást gondosan kerülni, melyre nézve a szent gyülekezetből ki- s bejárás, a kivül való tétlenül sétálgatás, egymással való beszélgetés, a betegek s gyengélkedők kivételével, senkinek sem engedtetik meg. A naponként való gyülés pedig, ha fontos ügyek nem gátolnák, délután két vagy három óra körül oszlik el, még pedig rövid hálaadással és könyörgéssel.

X. KÁNON.

A felavatandók vizsgájáról.

Helvét hitvallásunk bizonyos fejezete a püspök által megvitatásra kitüzetvén, azon tárgyból és a hit más főbb ágazataiból a tanítók s a vallástudományban képzettebb tanulók kérdezzék ki a jelölteket, nem keverve a vallási tárgyak közé bölcsészetieket, melyek az iskolába s nem a templomba valók. Ezen vitatkozásokat pedig, a püspök és esperesek, vagy más ezen alkalomra kinevezett tudós lelkipásztorok elnöklete alatt, a hallgatók épületére latin és anyanyelven kell tartani. A jelöltek továbbá egyházi beszédek tartására is készen legyenek, s ez alól semmi szin alatt fel ne mentessenek.

XI. KÁNON.

A lelkipásztorok kellő készülettel menjenek a zsinatra.

Mivel a zsinaton tanítanunk és tanulnunk, a tárgyalásoknál vagy az ügyek elintézésénél döntő vagy véleményező javaslatot kell mondanunk: ezért mindnyájunknak tudománnyal s könyvekkel

felkészülve kell egybegyülnünk, hogy mindenki, mint a költő énekelte, mind a dalban egyenlő, mind a feleletre kész lehessen. Ily módon mindenkinek, nemcsak a szent dolgokban való előmenetele lesz nyilvánvalóvá, hanem az igazhitü egyetértés és a helyreigazítandó magánvélemények is feltárulnak.

XII. KÁNON.

Minden kérdés és felelet jó lelkiismeretből legyen.

A szent zsinaton, a sziveket vizsgáló Szentlélek vezérlete alatt, a kérdések és feleletek tiszta jó lelkiismeretből, minden gyülölség, fitogtatási vágy, kötekedési viszketeg, mások felett való diadalmaskodás, vagy egyebek zavarba hozatalának szándéka nélkül, egyedül és kizárólag az igazság kinyomozására irányzott szent törekvésből legyenek. Így kétségen kivül, a Jézus Krisztus által megigért ama Szentlélek, elvezérel bennünket minden igazságra.

XIII. KÁNON.

Az öregebbeknek tisztelet adassék.

Az ifjabbak, akik fiatal koruknál fogva többnyire hevesek, az öregebbek tisztes ősz feje iránt köteles tisztelet s fiúi engedelmességgel viseltessenek, azok közül senkit meg ne vessenek, vagy ki ne csufoljanak, nehogy Khám átka szálljon reájuk, és a szent presbytérium szine előtt, érdemük szerint méltó dorgálásban részesüljenek.

XIV. KÁNON.

Az egyházlátogatásról a zsinaton számot kell adni.

Az esperesek egyházlátogatásukról számot adjanak, hogy tudniillik milyeneknek, valyon feddésre vagy letételre méltóknak találták-e az egyházak lelkipásztorait, mert a lelkipásztorok között illendő fegyelemnek kell lenni: azért a lelkipásztorok élete és tudománya a zsinatokon szigoru birálat alá vétessék, a vétkesek az esperesek által megfeddessenek, s ha még gyógyíthatók, a jó utra visszavezéreltessenek, vagy ha javíthatlanok letétessenek, s az igaz pásztorok által, mint farkasok az Ur nyája mellől, elüzettessenek. (Helvét Hitvallás 18. fejezet.)

XV. KÁNON.

A begyült kegyes adományok lelkiismeretes beszolgáltatásáról.

A zsinatot megelőző vagy követő napon, a lelkipásztorok mindnyájan és egyenként, egyházaik adományait, mint Istennek nyujtott ajándékot, espereseiknek hiven és minden csalárdság nélkül átadják; és a zsinat eloszlása után egyházaikba visszatérvén, a népnek azon buzgó adakozásért a presbytérium nevében szives köszönetet mondjanak. A begyült pénz pedig megszámláltatván, őrzés végett a hajdan úgynevezett arkhidiakonusnak (főesperesnek) adassék át, ki az előljárók rendeletére teendő minden kiadásról, a zsinaton számot adjon.

XVI. KÁNON.

Az önkéntes adományokat nem kell visszautasítani.

Ha a szent presbyterium elé elintézés végett házassági ügyeket terjesztő felek, itélethozatal után emberségből és hálából valami pénzecskét, vagy más ajándékot önként s jószándékukból ajánlnának, annyi fáradságunk tekintetbe vételével, szentségárulás vádja nélkül, jó lelkiismerettel elfogadhatónak tartjuk, mert tudjuk, hogy a nyomtató ökör száját nem kell bekötni. (I. Kor. IX.)

XVII. KÁNON.

Ezen törvényeket mindenkinek alá kell irni.

Ezen közmegegyezéssel elfogadott s megerősített egyházi törvényeket Istennek minden egyes, úgy a jelenlegi, mint az ezután következendő szolgái, szent engedelmességük kijelentésére, sajátkezüleg kötelesek aláirni, az ezeket megvetők és ellenszegülők pedig társaságunkból és egyházi közösségünkből mint eretnekek, kizáratnak.

— Vége. —

A XVII. század közepén, mint alább részletesen látni fogjuk, anyaegyházaink száma másfél százra ment Felsődunamellékén, melyekhez több, vagy kevesebb leányegyház is tartozott, s azt nevezték a lelkész lakhelyéről egy megyének. Az Idvezítő szava: bizony az aratásra váró gabona sok, de az arató kevés, visszhangzott ekkor is, és az egyházi felsőség bármiként óhajtotta, nem tudott mindenüvé lelkészt rendelni, s ez maga intézkedett úgy, hogy a lelkésztartó helyek körül levő apróbb gyülekezetek tagjai

is oda járjanak istenitiszteletre, esetleg ezekből járjanak ki a lelkészek a leányegyházakba, mely ellen az anyaegyházak néha panaszt emeltek. Egy ilyen panaszt intéz el, s az egyházak helyzetére vet világosságot Samarjainak a turiszakállasiakhoz küldött következő levele:

„A békességnek Istene adjon kegyelmeteknek közibe egyességet, és igaz atyafiúi szeretetet! Elvettem a kegyelmetek levelét Tisztelendő uraim, melyből megértettem, hogy még sem szállott le a kegyelmetek megyéjében való sok zürzavar, egyenetlenség, viszálykodás, irigység s több e féle fogyatkozások mégsem szüntek meg. Bizonyára maguknak kárt, nekünk pedig szomoruságot és busulást szerzett kegyelmetek e féle engedetlenséggel. Egyéb eklézsiákban több faluk is vannak, mégis megtudnak alkudni a tanítónak szolgálatjában. *A szerdahelyi gyülekezet áll 16 faluból, a magyari talán hatból, az egyházfalvai tizenháromból, ha igazán eszembe jutna,* mégis semmi háboruság nincsen ezek között, csak kegyelmetek nyughatatlankodnak, más eklézsiáknak nagy csudájukra. Egyéb megyékben is, im nem minden falukba járhat a tanító, hanem a holott nagyobb gyülekezet vagyon, oda kell menni a prédikátornak. Hiszen könnyebb egynéhány embernek a nagy sereghez menni, hogy sem viszontag a nagyobb gyülekezetnek tanítás nélkül maradni, avagy egynéhány ember után járni. *Ez okáért elvégeztük egyszer és méltó okból megitéltük, hogy egy eklézsia legyen az, és többé kétfelé ne szakadozzon, és csak egy tanító legyen, kettőt ezután nem adunk, csak viseljen kegyelmetek gondot az egyre panasz nélkül, és azt is elrendeltük, mi módon legyen rendszerint való szolgálatja a tanítónak, amint a Samarjából irt levelemből megérthette kegyelmetek.* Azért rendeltük pedig olyanformán, mivel az *Ekecs, Felsőszakálassal* együtt fél megyét teszen, és talán felényi fizetést is adnak, de annyira volt tekintetünk a fizetésre, mint a hallgatóknak számos voltára. Micsoda injuriájuk lehet hát a többi filiális eklézsiáknak, holott a mater eklézsiában minden vasárnap, vagy reggel, vagy délyest, megleszen ordinarie az isteni szolgálat, és ott hallgathatják, ha nem restellik, az evangéliomot. Bizony méltó a filiális eklézsiáknak befáradni a máter eklézsiába, és méltóbb s hasznosabb dolog is a tanítót oda rendelni, a holott többen hallgatják az Istennek igéjét. Mi nem adományért, sem igéretért, sem barátságért, hanem jó lelkiismeretből tettük ezt a rendelést. Azért ha kegyelmetek maguktól zürzavar nélkül jobb rendelést tehet, nem ellenezzük, de mi azon állunk

meg, amint ennek előtte is megirtuk kegyelmeteknek. E dologról azért immár kegyelmetek minket ne busítson, még más válasza is leszen kegyelmeteknek, sőt ha avagy a mi végzésünket tartja meg kegyelmetek, vagy az egész megyének akaratjából jobbat tud kegyelmetek rendelni, ugyan emlékezetbe méltó pecsétes levélben kelletik betennünk, mikor Isten Ő felsége gyülésünket adja érnünk, hogy a kegyelmetek maradékai is ahhoz tartsák magukat és ne legyen ennek utánna semmi változás, Isten éltesse kegyelmeteket nagy jó egészséggel. Kelt Halászin, die 29. julii, 1625. Kegyelmeteknek jóakarója *Samarjai János* Halászin predikátor."[1]

A felsődunamelléki egyházi viszonyokról, fájdalom, nem lehet olyan tájékoztató rajzot irni, melyből a kerület egyházaira és egyes kiválóbb lelkészeire vonatkozólag bővebb értesítést nyerhetnénk, mert az erre vonatkozó adatok vagy az ismeretlenség homályában lappanganak még valahol, vagy örökre megsemmisültek egyháztörténet-irásunk nagy kárára. Azért ilyen hézagos előterjesztésünk és töredékes a kép, melyet felmutathatunk, de ha az egyes adatokból az egészre következtetést teszünk, előttünk áll az egyházkerület virágzó élete. Ime néhány vonás:

Samarjai János püspök a mosonvármegyei *Halászin* hirdette az élet igéjét, innen igazgatta mindenre felvigyázó éber gonddal, szélesen kiterjedő egyházkerületét és itt irta ma is számot tevő munkáit: a két protestáns egyház egyező hittani értelméről szóló s az uniót megvalósítani czélozó Magyar Harmoniáját (1628) és Az egyházi szertartások és rendtartásokról (1636) irt munkáit, melyekről alább bővebben lesz szó. *Csatári Gergely* a század elejétől *mosoni* lelkész, a somorjai vagy csallóközinek nevezett egyházmegye esperese, még 1628-ban élt, halála után, mivel a püspök is Mosonvármegyében lakott, a Csallóközből választottak esperest, a papi széken pedig 1632-ben *Körmendi Thaba Tamás* volt az utódja, míg az esperességben az 1624-ben Jókáról *Somorjába* ment *Szenczi Szijjártó Lukács* követte, ki a század közepén túl még mint itteni lelkész és esperes élt. *Nagyszombatban,* midőn 1621-ben Rhédei Ferencznek tett igérete szerint annak holttestét *Samarjai Patkó Tamás* lelkész Szent-Jóbra kisérte, s a végrendelet értelmében ott maradt prédikátornak,[2] 1616-ban a hejdelbergi egyetemen járt s azután 1619-ben Révkomáromban rektoroskodott, *Kanizsai*

---

[1] A lakszakállasi egyház levelei közül.

[2] Magyar Könyvszemle. 1883. 46. l.

Mihály lett a lelkész. *Somorján Tolnai Barbély István* volt a lelkész, aki 1598-ban a tolnai iskolának rektora, majd az 1607-i rácz-kevei zsinaton történt felavatása után ezen hires eklézsiának papja volt, honnan 1611-ben ide költözött, 1624 körül *Szőnybe* ment, s ott is halt meg 1631-ben,[1] attya volt *Barbély Gergelynek*, aki később 1669-ben szőnyi pap és esperes volt. A későbbi püspök, *Szenczi Száki János* 1632-ben csütörtöki lelkész volt Pozsonymegyében, *Szerdahelyen Czeglédi Pál* hirdette nagy haszonnal az igét, aki midőn 1626-ban Pápára ment, helyét előbb a nagyszombati iskola rektorával, *Csúzi Cseh Jánossal* töltötték be, akinek mint itteni lelkésznek ajánlotta 1632-ben Séllyei Ferencz Franekerben kinyomatott theológiai vitatkozását, melyből egyszersmind azt is megtudjuk, hogy *Szőnyben* ekkor, előbb az érsekujvári iskola rektora, majd 1625-ben nagymagyari pap, *Darnai György* volt a lelkész és hogy *Révkomáromban Magyari Ágh Jakab* esperes mellett, aki már 1614 óta itteni lelkész volt, ekkor *Marosi János* volt a másik prédikátor, miután *Pécselyi Király Imre* előbb az iskolának hirneves rektora, majd 1615—1621-ig papja, *Érsekujvárra* költözött. Ugyancsak Séllyei Ferencz még *Kecskeméti István császári* és *Farkasdi P. Dániel megyeri* és *Felistáli András alistáli* lelkészeknek ajánlotta vitatkozását, s így könyvecskéjéből még három egyházunkra, illetőleg lelkészére derül fény. Midőn Séllyei Halász Ferencz külföldről visszatért, előbb komáromi rektor, azután mosoni lelkész lett. Ezt a rajzot folytathatjuk még: *Rátkai György* 1619—1625-ig lévai lelkész, a barsi vagy garammellékinek is nevezett egyházmegye esperese volt; a barsmegyei *Damásd*-on *Sárai Pál* volt a lelkész 1617-ben, Péli István ajánlta neki theológiai vitatkozását. Sőt Érsekujár költő-papjának, Pécselyi Király Imrének Pápán, 1630-ban kiadott latin-magyar *Abéczéje*, vagy *a latin és a magyar nyelv elemei* czimü könyvecskéje ajánlásából ezen kor hirnevesebb lelkészeinek fiairól is értesülünk, miután azt *Kanizsai Pálfi János* püspök, *András* fiának-, *Samarjai János* püspök, *János-*, *Nemesnépi Dániel* esperes, *Mátyás-*, *Czeglédi Pál* pápai lelkész és esperes *István* fiának-, *Magyari Ágh Jakab* komáromi lelkész és esperes unokájának *Farkasdi Pálnak-*, *Szenczi Szijjártó Lukács somorjai* lelkész és esperes *István-*, *Kanizsai Mihály* nagyszombati lelkész *György-*, Bernhard Máté pápai könyvnyomdász, *Mihály-* és saját fiának, *Pécselyi Király Mihálynak* ajánlotta. Szilágyi Benjámin István

[1] *Ember Pál:* Historia Hungariae reformatae, 669. l.

feljegyzése[1] szerint pedig *Marosi István* mocsai, *Esztergomi Miklós* előbb *váczi,* majd *turiszakállasi,* továbbá *Kórósi István ürményi* és *Kemenczei Gergely oroszfalvai* lelkész, komjáti esperes hires költők, mig az elmondottakon kívül 1628-ban *Körmendi Thaba Tamás* komáromi, Bicskei Gergely nagyszombati, Felistáli András samarjai rektorok voltak. Ezen iskolákból kikerült ifjak Kanizsai Pálfi János, Pécselyi Király Imre, Samarjai János, Czeglédi Pál, Velichinus István, Kanizsai Mihály, Péli István, Darnai László György, Csúzi Cseh János, Miskolczi Puha Pál, Körmendi Thaba Tamás, Kecskeméti N. István, Séllyei Halász Eerencz a hejdelbergi, franckeri, vagy lejdeni akadémiákat ismereteik öregbítése végett meglátogatták, ott tanáraik jelenlétében theológiai vitatkozásokat tartottak, s azokat kinyomatván, pártfogóiknak, a fentidézett lelkészeknek és egyházaknak ajánlották, melyek közül *Pécselyi, Kecskeméti* a komáromit, *Körmendi Thaba* a szőnyit, *Czeglédi* és *Péli* a nagyszombatit emlegetik.

Ám ha a nagyobb egyházak lelkészeit, rektorait megtudjuk is nevezni, ha az elmondottakból, az egész egyházkerületre vonatkozólag azt következtetjük, hogy elég virágzó egyházi élet volt abban, nem kerülhették el az üldözést, hiszen közvetlen közelében voltak annak a Pázmány Péter esztergomi érseknek, aki tollal és tettel a protestánsok kiirtását tüzte maga elé, akinek katholikus történetirók mindig nagy hazafiúi érdemeit emlegetik, de hogy milyen érdem volt ez, jellemzi hires mondása: *„jobb ha farkasok és rókák lakják az országot, mint sem eretnekek“*. Ilyen *magyar hazafi volt* a felmagasztalt érsek, a szeretet vallásának első katholikus papja az országban, akit örökre elhomályosit a legnagyobb magyar jelszava: *„olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene bocsátani“*, Pázmány azoknak sem bocsátott meg, pedig magyarok voltak, akik másként imádták az Istent mint ő, s ezért halálig üldöztette őket, sérelmeiket a nádorral egyetértve, az országgyülésen tárgyalni nem engedte.

Az 1634. évi soproni országgyülésen, e miatt a protestáns követek érzékenyen panaszkodtak a sérelmi bizottságban, elmondták, hogy s törvény ellenére a katholikus földesúrak, a Thurzók, Batthyány Ádám, Forgách Zsigmond özvegye folyvást háborgatják jobbágyaikat vallásuk gyakorlásában, s birtokaikról a protestáns lelkészeket elüzik, a templomokat elfoglalják, de a katholikus kö-

[1] Synodáliáiból, a debreczeni református főiskolai könyvtárból.

vetek hallani sem akartak azoknak orvoslásáról, s élén a nádorral vitatta, hogy az 1625. és 1630. évi országgyülések példája szerint álljanak el a sérelmek tárgyalásától. De a protestáns követek, utasításuk szerint követeléseikhez ragaszkodtak, 1635 január 1-re sérelmeiket összeirták, s végre valahára azok megszüntetését követelték, melyből álljanak itt a tárgyunkra vonatkozók.

A *nagyszombati* reformátusok, midőn fából épült és az idő viszontagságai miatt elkorhadt imaházuk javításához kezdtek, melyben 1610 óta istenitiszteleteiket szabadon gyakorolták és azt kő alapra téglafallal meg akarták újítani, munkájukban a katholikusok megakadályozták őket, mert szerintük ez valóságos templomépítés, holott csak imaház volt nekik megengedve. A protestáns rendek felhozták ezt az ügyet a sérelmek között és követelték, hogy nagyszombati hitsorsosaik, imaházuknak téglával és kővel való felépítésében ne akadályoztassanak. Jóllehet ezen kivánalom egész természetes volt, miatta mégis több napi vitát idéztek elő a főpapok, de végre mégis abban állapodtak meg, hogy a nagyszombati reformátusok fából való imaházukat, téglával és kővel újra épithetik, s a város követeinek hozzájárulásával, a helyszinére egy téglaégető mester is kiküldetik. Majd a kath. püspökök erőszakoskodásait sorolták elő, melyek közül jellemzésül felemlítem Pázmánynak, a pozsonyi tanács kérelmére adott válaszát. „Tudják meg, — úgymond — hogy az én óhajtásom az, bárha egy prédikátoruk sem lenne. Igaz ugyan, hogy az ország törvényei a prédikátorok és a más hitüek kizárását tiltják, de ha hatalmamban állna, megyémben csak katholikust tűrnék.“ Komáromvármegyében rendszeres üldözés folyt. *Bajcs, Bálványszakállas, Hetény, Mocsáról* az érsekujvári tiszttartó a református lelkészeket kiűzte. A pozsonyi apáczák, *Apáczakálláson* elfoglalták a reformátusok templomát, melyet az ottani jobbágyok saját költségükön építettek. Kollonics komáromi főkapitány *Komáromból* és *Szent-Péterről,* Balogh István tatai főkapitány pedig *Tatából* űzte el a református lelkészeket. Mivel a sérelmekre II. Ferdinád azt válaszolta, hogy hagyjanak fel a rendek ily magánügyekkel és idejüket az ország közügyeinek elintézésére fordítsák, mely ellen a protestánsok tiltakoztak és február 7-én egy küldöttséget menesztettek a nádorhoz, mely több kivánalmak között *a nagyszombati reformátusokra vonatkozólag azt kivánta kimondani, hogy rozzant imaházuk helyett, nagyobb terjedelmü magas imaházat, vagyis templomot épithessenek,* melyre miután a többi tanácsosokkal értekezett, másnap azt jelentette a nádor, *hogy*

őfelsége a nagyszombati reformátusoknak egy tetszésük szerint való magas templom építését megengedte,[1] február 9-én pedig tudatta a nagyszombati tanáccsal, hogy az ottani kálvinistáknak imaházuk építésére vonatkozó kérvényére az országgyülés az ő közbevetésével úgy határozott, hogy azt az előbbi helyen a régi formájára megnagyobbíthatják és számukra egy téglaégető kemenczéhez szükséges fundust jelöljenek ki.[2] Megvolt tehát az engedély, de a jezsuita ármány ezt is kijátszotta.

Midőn ugyanis a nagyszombati reformátusok a nyert engedély alapján templomuk építéséhez kezdtek és az a rendes lakóházak szokott magasságán felül emelkedett, kifogást tettek ellene, s az építés beszüntetésére királyi parancsot eszközöltek ki. Az egyedül üdvözítő egyház érdekeit és nem az ország törvényeit s az igazságot szem előtt tartó király 1636 márcz. 31-én tudatta a városi tanács útján a semmi rosszat nem gyanító reformátusokkal, hogy miután a kiküldött királyi biztos gróf Pálffy Pál jelentéséből arról értesült, miszerint a nagyszombati helvét hitv. evangélikusok, templomuk építésénél az előirt alakot nem tartották be, s azt túllépni merészelték, továbbá, hogy a katholikus vallást becstelenítő könyvecskéket terjesztenek, melyért közülük kettőt be is fogtak s ezek egyikét csak kétszáz forint birság lefizetése után bocsátották szabadon, megparancsolja, hogy az ilyen egyének nem pénz-, hanem törvény szerint való szigoru büntetéssel fenyítendők, a templom építését pedig karhatalommal be kell szüntetni.[3]

Be sem várva a városi tanács intézkedését, az esztergomi főkáptalan, a nagyszombati városi ügyész folyamodására, egy bizottságot küldött ki, hogy az épiteni elkezdett templom helyének és alakjának ügyében tartson vizsgálatot arra vonatkozólag, hogy valyon Ő felsége parancsolatja ellenére, az ottani reformátusok a templomépítést szakadatlanúl folytatják-e? melyre a kálvinistáktól azon választ nyerték, hogy annak építésétől nem akarnak elállani, mert az építésre az országgyülestől és a nádortól engedélyük van és azért sem, mivel ezt az engedélyt maga Őfelsége sem tagadhatja, mely nyilatkozat ellen a városi ügyész ünnepélyes tiltakozást

---

[1] Történelmi Tár 1885. évf. Zsilinszky Mihály: Magyar országgyülések II. 357—359. l.

[2] *Stelczer:* Geschichtliche Darstellung. 134. l. 45. szám alatt közli az okiratot.

[3] *Ugyanott* 135. lapon, 46. szám alatt pedig közli az eredeti okiratot.

adott be a tanácsnak, s arról az említett főkáptalan bizonyítványt állított ki.[1]

Hogy a felsőség iránt való engedelmességét megmutassa, a nagyszombati városi tanács 1636 április 16-án, a királyi parancs értelmében, a kálvinistákat templomuk elkezdett építésében akadályozta, ezek mindazonáltal attól nem akartak elállani és az építést vonakodtak abban hagyni; engedetlenségükről még aznap értesítette a tanács gróf Pálffy Pált és Pázmány Péter érseket.[2] A káptalan még aznap kiállította arról szóló bizonyítványát, hogy Nagyszombat város tanácsa, a kálvinistákat templomuk tovább építésétől eltiltotta, amelynek Paksy István a helvét hitvallású egyház nevében ellentmondott és kijelentette, hogy husz év óta békességben bírt telkükön, a soproni országgyülés és a nádor engedélyével kezdett templomépítést nem szüntetik be, ezenkívül kijelentette, hogy a reformátusok vallásügyi dolgokban nincsenek alávetve a polgári hatóságnak; a királyi parancs különben sem illeti őket, mert nem közvetlenül hozzájuk vitték, melyről a káptalan hiteles kiadványban szintén bizonyítványt adott.[3] 1636 ápr. 11-ről az esztergomi főkáptalan egy másik bizonyítványt is adott ki arról, hogy Cherődy Lőrint városi ügyész, a nagyszombati tanács nevében a kálvinisták által építeni kezdett imaház helye és alakja ügyében barátságos vizsgálódást tartott, melyre Bordács György kanonok és Széchényi György tornai főesperes küldettek ki és megkérdezték őket, valyon Őfelsége parancsolata ellenére is, tovább haladnak-e az építésben? melyre a nagyszombati kálvinisták nevében nemes Bédy István azt felelte, hogy *erre az építkezésre* az országgyülés és a nádor nekik engedélyt adott; arról kölcsönösen tárgyaltak, s az építkezést nem akarják félben hagyni, mivel vallásügyben nekik Őfelsége nem parancsol. A városi ügyész ez ellen tiltakozott és azokat a további építkezéstől visszatartóztatta.[4]

A nagyszombati reform. egyház tagjainak vallásukhoz való ragaszkodását, hithűségét, az igazság diadalába vetett hitüket szépen visszatükröztető, ezen erélyes tiltakozásuk azonban, nem menthette meg őket sem a további zaklatástól, sem templomuk építésének békességes befejezhetésétől. 1637 április 24-én a királyi

---

[1] Az eredeti okiratot 47. szám alatt közli *ugyanott.*

[2] *Ugyanott* 136. l.

[3] Az eredeti okiratot 49. szám alatt közli *ugyanott* 137. l.

[4] A káptalan bizonyítványa közölve *ugyanott.*

kamara, arra vonatkozólag kér felvilágosítást a várostól, valyon folytatják-e a kálvinisták imaházuknak egyszer már betiltott építését, mert neki erről értesítenie kell Őfelségét. Mely felhivásra a városi tanács az esztergomi káptalannak egy arról kiadott hiteles bizonyítványával felelt, hogy jóllehet a nagyszombati városi ügyész a helvét hitvallásuaknak azon helyen és formára való templom építkezése ellen ünnepélyesen tiltakozott és a kőmiveseket és a kézműveseket is felhivta a munka beszüntetésére, de a helvét hitvallásuak részéről Váczy Miklós kijelentette, hogy mivel nekik az országgyüléstől és a nádortól imádságház építésére engedélyük van, annak építéséről semmiképen le nem mondanak, hanem azt tovább is folytatni akarják.[1] Nemes törekvésükben azonban minden kigondolható módon akadályozták őket a jezsuiták által felbujtott, különben is főpapjaik kegyét kereső városi tanács és katholikus polgárok; mint mindjárt látni fogjuk, imaházukat erőhatalommal lebontották és azután elfoglalták.

Igazságuk tudatában, jogos önvédelemért, az 1637 szept. 21-re összehivott országgyülés protestáns követeihez fordultak, akik, miután utasításuk is az volt, hogy addig semmiféle más tárgyalásokba ne kezdjenek, míg a vallási sérelmek nem orvosoltatnak, a nádor ellenkezése daczára is összeirták azokat és ezek között különösen kiemelték a nagyszombatiakét, hol a katholikusok nem engednek a reformátusoknak a városban templomot építeni. Deczember 4-én készen voltak a sérelmek összeirásával, s midőn annak egy példányát átadták Eszterházy nádornak, heves szóváltás támadt a küldöttség és a nádor között, aki a templomfoglalásokat helyeselte, melyre a protestáns követek kijelentették, hogy készek inkább meghalni, mintsem utasításaikból engedjenek. Erre azután másnap tudatta velük a nádor, hogy a nagyszombati kálvinistáknak megengedik a templomépítést.[2]

Hadd álljon itt a királynak deczember 15-én átadott sérelmek jegyzékéből a minket illető részlet: Fájdalommal említik fel abban a protestáns követek, hogy *Barsvármegyében* a szentbenedeki apát a *szemléri* lakosokat annyi bántalommal, birsággal és börtönözéssel zaklatta, hogy lelkészüket kénytelenek voltak elbocsátani és ma sem szabad sehol vallásukat bántatlanul gyakorolni. A *garamszentgyörgyi, nagysarlói, farnadi, ölvedi* református lelkészek hasonló-

[1] Ugyanott. 138. l.

[2] *Zsilinszky:* Idézett mű 376. l.

képen elüzettek. *Léván* a lelkészeket illető minden járulékok, a tizenhatod, föld, szőlő s malombeli jövödelmek elvétettek, a helvét hitvallásuaknak romokban levő templomukat nem szabad felépíteni.

Komáromvármegyében az evangélikus lelkészek, a katholikus szentszék elé idéztettek s tizenhatodaik elvétetnek. Az *apáczaszakállasi* templomot, mely az ottani lakosok költségén épült, a pozsonyi apáczák elfoglalták. A hetényi, bajcsi, érsekujvári református lelkészek Literáti Tamás érseki biztos által, a lakosok akarata ellenére elüzettek; a *bálványszakállasi* templom pedig, mely szintén az ottani lakosok költségén készült, ugyanazon érseki biztos által elvétetett, a lelkész pedig elüzetett. Kollonics komáromi kapitány a szentpéteri ref. lelkészt elüzte, a lakosokat pedig birság terhe alatt a katholikus vallásra való áttérésre kényszerítette. Hasonló módon járt el Balogh István *tatai* kapitány, aki az ottani ref. lelkészt elüzte és a protestáns katonaságot erőszakkal és börtönnel kényszerítette a katholikus vallásra. A *nagymegyeri* és *izsapi* nemesség és jobbágyok által, saját költségükön emelt templomot Nagy Mihályné jogtalanul és erőhatalommal elfoglaltatta és a katholikus plébánosnak adta. *Komáromban* elfoglalták a Szent András templomot, melynek temetőjében katholikusok és evangélikusok, magyarok és németek voltak, de miután Gál Péter azon időbeli alkapitány annak a templomnak puszta tetejét befödette, azon időtől fogva ama sirkertbe való temetkezéstől eltiltattak. Mivel az ugyanottani városi templomot, Reifenberg komáromi főkapitány 1621-ben a parokhiával és iskolával együtt lebontatta, akkor a véghely lakosai annak a templomnak a helyére fából egy másikat építettek, mely összedült templomot midőn a véghely lakosai kőfallal megújítani akarták, Spáczai Márton alkapitány által akadályoztattak.

Győrvármegyében a győri várban levő protestáns katonaság *sem a városban, sem azonkívül templomhelyet nem kaphat; azon* templomukat pedig, amelyet Pataházán közösen építettek, erőhatalommal elvették és a jezsuitáknak adták. Ezenkívül a prot. lelkészek a városba való meneteltől és szent hivatásuk teljesítésétől eltiltatnak. Ha pedig valamely prot. egyén meghalt, csak a legszigorubb őrizet alatt szabad nekik temetéskor a városon keresztül menniök. A győri káptalan pedig a város összes lakosainak, nemeseknek és jobbágyoknak 12 forint büntetés terhe alatt megtiltotta, hogy a keresztelésnél, esketésnél vagy bármely egyházi szertartásnál evangélikus papot vegyenek igénybe. A püspök hasonlóképen, két nemesi

kiváltságos telket, *Pataházán*, melyet annak törvényes birtokosai végrendeletileg az evangélikus vallás czéljara adományoztak, szomszédi jog ürügye alatt elvenni és a szabad vallásgyakorlatot megakadályozni akarja, a *győrszigeti* és *révfalui* protestáns lakosoknak pedig tényleg betiltotta vallásuk gyakorlását.

Pozsonyvármegyében a *nagyszombati* reformátusok, jóllehet az ország törvénye értelmében, nemcsak templomjavítási szabadsággal birtak, hanem erre nézve a legújabb soproni országgyülésen külön határozatot is nyertek, mégis római katholikus polgártársaink részéről az említett törvények mellőzésével templomuk kijavításában akadályoztatnak és a kőmiveseket büntetéssel fenyegetik és ijesztik, hogy álljanak el a munkától. Hasonlóan bánnak el az evangélikusokkal másutt is, midőn a vallásukon levő mesterembereket, akaratuk ellenére, a katholikus körmeneteken való részvételre kényszerítik, az engedetleneket pedig egy vagy kétszeri megintés után megbirságolják, azután pedig a czéhekből kizárják, s így mesterségük gyakorlásában megakadályozzák. Mivel pedig az ilyen tények nyilvános botrányt képeznek, az ország törvényeit és szabadságát sértik, az evangélikus rendek alázatosan kérik Őfelségét, hogy a törvényeknek ilyen nyilvános áthágóit, mások példájául szigoruan megbüntetni méltóztassék. Mindenki tudja, hogy *Nyitravármegyében* is mily üldöztetést szenvednek, Pálfi Katalin a *komjáti-i* templomot elvette, a református lelkészt földönfutóvá tette.[1]

Mindennek semmi foganatja sem lett; s mikor az országgyülés szinhelyétől nem messze levő *nagyszombatiak* erről értesültek, közvetlenül magához az országgyüléshez akartak folyamodni, hogy a rajtuk esett sérelemért ott keressenek elégtételt, ahol az épitkezésre engedélyt nyertek. Ennek elejét veendők, 1638 márcz. 18-án a nagyszombatiak országgyülési képviselői: Bogdanóczy György és Bene Gergely jelentik a városi tanácsnak, hogy az ottani kálvinisták lerombolt imaházuk anyagának erőszakos elvétele miatt panaszt akartak az országgyülésre beadni, ennek elhárítása végett azomban ők különböző vármegyék követeivel közbeléptek, s hogy Nagyszombat város követei kegyvesztettek ne legyenek, megigérték a kálvinistáknak, hogy az elvett anyagok helyett 35.000 téglát kapnak, oly feltétel alatt, hogy a vásárolt ház becsárát megfizetik. Ezen pontot, az országgyülési előterjesztések között, az

[1] *Ugyanott:* 386—389. l. és Historia Diplomatica Appendix 16—20., 21., 24. l

esztergomi káptalan által megvett ház miatt, az országgyülés tegnap tárgyalta és ma ismét megemlékezett róla, jelzik, hogy az ügy alig a káptalan tetszésére lesz elintézve.[1] Végre ez hatott, s felépítették a templomukat.

De az ilyen engedmények, csak rövid ideig tartó békességet eredményeztek és egyházainknak folytonosan a katholikus papok üldözésétől kellett tartaniok. Ezekkel szemben vette pártfogásába Bethlen a nagyszombati egyházat és iskolát, és mindezt jól tudva küldte meg I. Rákóczy György a nagyobb egyházaknak, ezek között a somorjainak, a Keserüi Dajka János és Geleji Katona István által szerkesztett, 1636-ban kiadott énekes könyvet, az Öreg Graduált, melyet a későbbi üldözések idején ezen egyház a debreczeni főiskolai könyvtárba adott át megőrzés végett, hol mai napig is meg van. Ezért küldte az anyaszentegyháza ügyeiért minden áldozatra kész nemes fejedelem adományait ezen a részen elpusztult templomok ujraépitésére; sőt még az innen külföldi akadémiákra ment ifjak taníttatásáról is gondoskodott, hogy tudós lelkipásztorokban se legyen hiány. Mindezt hiven feltünteti a *mátyusföldi eklézsiáknak* 1639 julius 5-én Rákóczy György erdélyi fejedelemhez küldött levele:

Méltóságos Fejedelem!
Nagyságos Úr, nekünk legkegyelmesebb jóltevőnk!

Nagyságodnak hosszú életéért, birodalmának öregbüléseért, országunknak békességes megmaradásáért, minden ellenségein való győzödelméért, Isten előtt való gyakori és buzgó imádságunkat ajánljuk Nagyságodnak, mint Istentől mutatott kegyes és kegyelmes, rajtunk atyai indulattal könyörülő urunknak, nagy patronusunknak.

Keseredett sziveinknek áhitatosságából kérjük Istenünket, hogy Nagyságodat lelki-testi áldásival megáldja, hozzánk, emberi segítségtől megfosztott keresztyénekhez megmutatott nagy jótéteményiért, mivel Nagyságod *nemcsak elpusztult templomainknak épületükre nyujtotta bőséges adományát, nemcsak a csudálatos szép betükkel kinyomattatott Gradualékkal segítette szükölködő és árvaságra jutott eklézsiánkat, hanem a mi tanulóifjainkat is, Tornai Györgyöt, ki immár a nagyszombati iskolánkban mester, és Nyikos Jánost, ki immár pápai iskolamester, Nagyságod méltóztatta elegendő költséggel megtaníttatni idegen országban, a mi eklézsiáinknak előmen-*

[1] *Stelczer:* Geschichtliche Darstellung, 138. l.

tükre. Legyen Nagyságodnak ennyi jótétménye és alamizsnálkodása, Istennek előtte való áldozat. A mi evangélika eklézsiáink csak nyögéssel szenvedik, amit a hatalmas emberek rajtunk cselekesznek, de a reánk vigyázó Istennek oltalma legyen velünk, *minket az emberek ide nem oltalmaznak, inkább minden jogtalansággal illetnek az evangeliomi vallásért, melynek szabadsága meg nem tartatik.* Lássa az Uristen és ítélje meg az embereket. Mi mégis, ennyi bánatinkban, keserüségünkben, Nagyságodnak hozzánk megmutatott irgalmasságával megörvendeztetvén, bizalommal folyamodunk könyörgésünk által Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak atyai jó akaratjához, hogy ennek utánna is ilyen nagy inségünkben, méltóztassék tehetsége szerint való segítséggel lenni a mi tanuló ifjainknak, hogy ennél is jobban meg ne fogyatkozzanak a mi nyomorult eklézsiáink. Az irgalmas Uristen, mint szemünk fényét, Nagyságodat mindenek ellen oltalmazza, életét hosszabbítsa. Amen.

Nagyságodért, mint kegyes Urunkért, nagy patronusunkért, Istent imádnak

az evangelika eklézsiák.[1]

Bizony nagy szükségünk volt az erdélyi fejedelem pártfogására, jóakaratára, mert hogy még több méltatlanságot és sérelmet nem követtek el rajtuk a pápás papok, azt Isten után egyedül annak köszönhették, mert ellenségeik is jól tudták róla, hogy hiven őrködik az elődei által, a bécsi, nikolsburgi békekötésekben biztosított lelkiismereti szabadság megtartása felett. S mikor a haza szabadsága veszélyben volt és nem türhette tovább üldözött hitsorsosai szenvedéseit, kénytelen volt fegyverrel vivni ki hazája és vallása szabadságát és az *1645 decz. 16-iki linczi békében* diadalra juttatta ama

[1] *Kivül:* Illustrissimo ac celsissimo Principi Domino, Domino Georgio Rákóczy, Dei gratia Transylvaniae Pincipi, Partium Regni Hungariae domino siculorum comiti: ecclesiarum Dei per Hungariam et Transylvaniam sparsarum refugio unico, nutritio benignissimo etc. Domino nobis clementissimo.

5 die Julii. Az épen megmaradt pecsét körirata: „*S(igillum) Senioratus Matiasföldensis.*“ Az országos levéltár kamarai osztályából.

Ezen oklevél 1639—1640-ben kelt. Nyikos János 1638-ban adta ki Gröningenben, itt tartott theológiai vitatkozását, melyért tanulótársa, Tornyi György, egy költeményével üdvözölte. A pápai iskolának 1639 máj. 25-én még Bereczky Dániel volt a rektora, de az ekkor tartott csöglei zsinat Kiskomáromba rendelte lelkésznek, s juliusban az itteni anyakönyv tanusága szerint már itt is volt. *Nyikos 1639-ben lett pápai rektor,* mivel a levél úgy említi *immár itt van,* a keltezést ezért tettem 1639-re, de 1640-nél semmiesetre sem későbbi.

keresztyén elvet: „*senki szabad vallásgyakorlatában senki által, semmi módon és semmi ürügy alatt ne háborgattassék és ne akadályoztassék.*“ És jóllehet a békekötés negyedik pontjában ott volt, hogy *templomfoglalások pedig többé ne történjenek; azon templomok, melyek ezen zavaros időben mindkét részről elfoglaltattak, azonnal visszaadassanak*, mégis az történt, hogy midőn az 1646 aug. 30-ra összehivott országgyülésen a templomaik visszaadását követelték, a pápások mindenféle üres kifogásokat kerestek, s azokat visszadni nem akarták.

Azon összeirásban, melyet a protestáns rendek 1647 január 16-án az 1608 óta elfoglalt, tehát visszadandó templomaikról készíttettek, 169-et sorolnak fel, e szerint követelték vissza a mi egyházkerületünkből a következő 29 helyen: *Barsvármegyében:* Nagy-Sarló, Garam-Szent-György. *Esztergomvármegyében:* Farnad, Ölved. *Nyitravármegyében:* Komjáti, Séllye, Negyed, Deáki. *Komáromvármegyében:* Nagymegyer, Udvard, Apáczaszakállas, Bálványszakállas, Imely, Hetény, Martos, Bajcs, Perbete. *Pozsonyvármegyében:* Szencz, Szerdahely. *Mosonvármegyében:* Óváron. A katholikusok mindössze 68-at akartak visszadni, majd felmentek 84-ig, február 12-én 90-ig, ezt azután a protestánsok is elfogadták, a reánk vonatkozó következő észrevétellel: a *komjáti-i* templomhoz adassék a paplak és iskola a templom megnevezésével, *Deákinál* jegyeztessék meg, hogy templom, a kolostoron kívül. *Szerdahelyen* templom, iskola és paplak építéséhez, valamint a temetőhöz is alkalmas hely jelöltessék ki, az azokhoz tartozandó kiváltságokkal együtt. *Szenczen* hasonlóképen a város közepén levő torony mellett jelöltessék ki hely templomépítésre, temetőhely pedig a városon kívül; paplak és iskola számára pedig két jobbágytelek és Verbói János árváinak jobbágytelke a földesur által fizetendő árért adassék. *Óvárnál* a kisebb templomhoz tétessék az, hogy mind a két, t. i. német és magyar nemzetiség számára. Majd február 14-én a következőket követelték:

A nagyszombati evangélikusoknak templom-, paplak- és iskolatelkeik mindenféle adózástól mentesek legyenek, mint ezt a templomok előjoga is követeli. Mivel az itteni plebános a város pénztárából fizetést kap, tehát az evangélikus hitvallásu hitszónokoknak vagy lelkipásztoroknak is adassék ugyanonnan megfelelő rész, az igazság és egyenlőség elve szerint. A Nagyszombatban vagy másutt tartózkodó, de a czéhekbe tartozó evangélikus mesteremberek, vallásukkal ellenkező szertartásokra, körmenetekre s több effélére **ne kényszeríttessenek.**

Könnyes szemekkel említik a győri végvárban levő evangélikusok sorsát, akik a haza és e véghely megtartása érdekében éjjelnappal annyit küzdöttek, annyi vért ontottak és Győr város falain belől, tehát saját hazájukban mindeddig vallásukat gyakorolniok, vagy templomot építeniök nem volt szabad, a vallásukhoz tartozó lelkésznek a városba még bemenni sem szabad. A véghely lakosai, *mig a pataházi templomot tőlük el nem foglalták,* kénytelenek voltak Isten igéjének hallgatása végett életveszéllyel járni át a Dunán, s nemcsak hajótöréstől, hanem a törökök beütéseitől is rettegniök kellett. Mivel pedig a bécsi békekötésben, valamint az országos törvényekben, a véghelyeken levő magyar katonák szabad vallásgyakorlata biztosíttatott: ennélfogva a győri, lévai, tihanyi, révkomáromi végvárakban levőknek is szabad legyen a védfalakon belől, templomokat, paplakokat, iskolákat építeni, hitfelekezetükhöz tartozó lelkipásztorokat tartani, vallásukat szabadon gyakorolni. Ezután előadták azon kivánalmaikat, hogy oly helyeken, ahol templomaikat a katholikusok számára elvették, vallásuk gyakorolhatása végett mindenütt új templomot, parokhiát, iskolát építhessenek, s erre a czélra a földesurak tartozzanak alkalmas helyet kijelölni. Mindenki csakis saját lelkészének fizessen. A visszaadatni rendelt templomok, még az országgyülés alatt, az ország rendei közül választandó biztosok közbejöttével visszaadassanak. A templomfoglalók ezer magyar forintra büntettessenek.[1]

Végre hosszas alkudozás után megegyeztek, és a linczi békekötés pontjai, valamint megállapodásaik az 1647: V.—XIII. törvényczikkébe vétettek fel, mely szerint senki szabad vallásgyakorlatában, senki által, semmi módon, semmi ürügy alatt ne háborgattassék, ne akadályoztassék; a polgárok vallásukat mindenütt szabadon gyakorolhatják, s azzal ellenkező szertartások végbevitelére ne kényszeríttessenek; elüzött papjaikat szabadon visszavihetik. A kilenczven templom közül kerületünkben visszaadattak: *Füzesgyarmat, Zseliz, Farnad, Ölved, Komjátin* a reformátusoknak egy, a városon kivül fekvő szent Péterről nevezett templom, a városban pedig paplak és iskola-építésre elegendő és alkalmas hely adassék. *Negyed, Deáki, Nagymegyer, Apáczaszakállas, Bálványszakállas, Szerdahelyen* ugyan a katholikusoknak jutott a templom, azért a reformátusoknak paplak, és iskola-építésre Megyeri János és Borbély István telkei és azon elhagyott telek jelöltetnek ki, mely Enyedi

[1] Historia Diplomatica, 39—46. l. *Zsilinszky:* Linczi békekötés, 409—413. l.

György nevén zálogban van minden hozzátartozandókkal, tehermentességgel, valamint Kallo Máté telkének is egy része. *Óváron* a kisebb templom a magyar és német lakosságnak, paplak és iskolának pedig, a kiküldendő biztosok által alkalmas és elegendő hely adassék. (VI. czikk.)

Nagyszombatban a reformátusoknak templom, paplak és iskola telkei, minden városi adózástól és fizetéstől megszabadíttassanak és menteknek tartassanak; *az itt* és máshol tartózkodó czéhbeli mesteremberek és kézművesek vallásukkal ellenkező szertartásokra ne kényszeríttessenek. (VIII. czikk.) *A győri végvárban,* az újvároson templom építése, a vallás szabad gyakorlása pedig úgy ama végvár bástyáin belül, mint azokon kivül megvan engedve, valamint az is, hogy a mondott véghely bástyáin belül evangélikus hitvallásu lelkész lakhassék és a házban is tarthasson hitszónoklatot. Léván, Révkomáromban is építhetnek templomot, vallásukat szabadon gyakorolhatják. (IX. czikk.)

Még az országgyülés folyama alatt kiküldött vallásügyi biztosok, a kijelölt templomokat visszaadatták így április 12-én a *Szenczen* alkalmas helyet a templom, paplakás és iskola számára, mint kivánták volt, április 15-én a *deáki* templomot parokhiával, iskolával és minden azokhoz tartozó járulékokkal együtt, — valamint ugyanazon nap a *negyedit* hasonlóképen minden hozzátartozandókkal együtt, — 16-án *Komjátiba* mentek a biztosok, a templomot átadatták, parokhia és iskola számára pedig alkalmas helyet jelöltek ki; a *füzesgyarmatit* április 28-án a hozzátartozó 30 hold szántófölddel, egy réttel, erdővel, két szőlővel, négy szőlő tizedelési jogával együtt; a *zsemlérit* parokhiával, iskolával, szántóföldjeivel, réteivel minden a parokhiához és templomhoz tartozó járandóságokkal együtt; május 6-án a *farnadit* és *ölvedit,* a parokhiákkal, iskolákkal, szőlőikkel, szántóföldeikkel, réteikkel, a farnadi predikátornak járó több szőlőtől való tizeddel együtt; május 7-én a *bálványszakállasit,* 8-án a *lak-turiszakállasit* és *nagymegyerit* minden hozzátartozandókkal együtt.[1] Az *óvári*-it május 2-án adatták vissza az evangélikusoknak, a parokhiális házzal és minden ahhoz tartozandókkal együtt. *Szerdahelyen* pedig május 26-án jelölték ki a törvényben megnevezetteket.[2]

Azonban fájdalom, azok a jogosult szép remények, melyeket

---

[1] A biztosok jelentéséből: Historia Diplomatica, 83—86. l.

[2] *Révész Imre:* Figyelmező, 1877. 160. l.

a linczi béke, és az azt beczikkelyező 1647. évi törvényekhez füztek, melyektől minden elfogulatlanul gondolkodó egyén, egy jobb jövő biztos zálogát várta, hazára és egyházra, nem következtek be. Mert hiába iktatták be az ország törvénykönyvébe, hogy *„a katholikus papságnak és bármely más világi uraknak ellentmondása akadályul nem szolgálnak, sőt azok örökre érvénytelenek maradnak“*, mert alig hogy Rákóczi György lehunyta szemeit (1648 okt. 11.), azonnal elkezdték a jezsuiták, Lippay György esztergomi érsekkel az élükön, a törvény kijátszását, a templomok elfoglalását, vagy ami azzal egyenlő, a protestánsok üldözését.

Lippay 1648 deczember 2-án, a jezsuitákat az egyházi rend törvényes tagjaivá avatta. Ezek hálából, azonnal az eretnekek üldözéséhez láttak, Séllyén 1648 deczember 10-én rátörtek Borbély Gergely református lelkészre, és meghagyták neki, hogy harmadnapra kimenjen a városból, 11-én szombaton, letiltották, hogy másnap, vagyis vasárnap, se prédikációt, se könyörgést ne tartson, s mivel ezen tilalom ellenére is megtartotta az istenitiszteletet, a templomot azonnal szétszórták és 15-én a lelkészt a parokhiából kihordták, mint ezt *Kórósi István* ürményi lelkésznek, s a komjáti egyházmegye esperesének a drégelypalánki egyházmegye esperesséhez *Kemenczei Gergely* nagyoroszfalvai lelkészhez küldött leveléből olvassuk, melyet nem annyira szomoruan érdekes voltáért, hanem történeti értékéért egész terjedelmében közölni jónak láttam :

„Szerencséltesse Isten kegyelmednek, és a kegyelmed kedves házanépének ez új esztendőnek minden részeit. Úgy tetszett némely ide fel való főfő evangélikus uraiméknak, hogy irnék kegyelmednek is egy hirt, és Hont, Nógrád, Pest, Pilis, Solt, Heves és azon alul Gömör, Borsod, Sáros, Zemplén és más vármegyékben is, valamint Nyitra és Bars vármegyékben is az országos sérelmek közé csináltatná a *séllyei hallatlan esetet,* mely ilyen : hogy deczember 10-én Nyitra vármegyéből kiment Séllyére alispán urunk és a jezsuiták vitatkozására terelte a dolgot, hogy az V. törvényczikk csak olyan helyekről szolgálna, ahol a templom a katholikusoktól elfoglaltatott volna, Pexa uram volt prókátoruk. Ez lőn kimenetele : *Templom-, parokhia-, iskola-épitésre hely nem adatik, a vallás szabad gyakorlata megengedtetik.* Másnap elment egy sereg az ajtó eleibe, azokkal hét káptalanbeli papok és az ott való plebános. Pexa uram igy szólott, hogy harmadnap kimenjen a prédikátor, mivel az urak olyan haszontalan embert nem türnek meg. Szombaton megparancsolták az urak, hogy se prédikációt, se könyör-

gést ne tegyen vasárnap, mégis ezen tilalom alatt is prédikált, melyen a jezsuiták igazgatója haragra lobbant, mindjárt elküldött bizonyos számu pápista embereket a hadnaggyal együtt és az imaházat levágattatta, úgy hogy a földjén felmegyek és a fedele jégverem módjára. *A vallásnak micsoda szabados állapotja lehet ott, ahol sem prédikátor, sem prédikáczió, sem könyörgés, sem templom, sem imaház nem engedtetik. Mindjárt utánna való kedden, a jezsuiták negyvenöt muskatérost hoztanak Érsekújvárból, érsek urunk káplánja velük levén, fölrakodtatták a prédikátort, mint a nyiltan való latrot, dobszóval, nagy zene-zúgással „haj! haj! Kálvin! ki a városból" a mieinknek pedig nagy sirásukkal, jajgatásukkal kisérték ki, a Hetmény felől való kapura, és most is Hetményt nyomorgó.* Hallatlan dolog, prédikátort dobszóval, gyalázatosan, idegen nemzettel kivinni. Édes esperes uram kérem kegyelmedet, legyen foglalatos minden késedelem nélkül ezeknek az oda alá való vármegyékben leendő elpanaszlásában, mig az országgyülésre választott követek, helységükből meg nem indulnak, mert szent Pál fordulása napján kezdődik az ország gyülése. Isten tartsa kegyelmedet békével, és éltesse sokáig jó egésségben. Kelt *Ürményből,* 1648 deczember 29-ik napján. *Kőrösi István.*"[1]

A séllyei eset nem egyedüli volt. *Perlaki Márton barsi esperes* is, 1649 január 2-án Léváról kelt levelében midőn arra kéri Várady Gábor uramat, hogy levelét szolgáltassa kezéhez annak, akinek szól, Gömör, Borsod, Sáros, Zemplén és több oda alá való vármegyék alispánjának jelentse meg ezt a dolgot, és kérje őket, hogy értvén a séllyei esetet, adják utasításul követeiknek, hogy ennek az országgyülésen leendő orvoslásáról gondoskodjanak. Kéri, hogy beszéljen ezen ügyben Dőri István gömörvármegyei jegyzővel, jelentse meg Zákány András és Barna György uraimnak, sőt ha lehetne Szemere Pál uramnak is, egyuttal arra is kéri, hogy értesítse őket arról is, miszerint *ide fel az érseki jószágban, a prédikátoroktól a tizenhatodból való jövödelmet, az elmult országgyülés határozata ellenére mindenütt elvették, azon ürügy alatt, hogy az a plébánosokat, és nem a prédikátorokat illeti.*[2]

---

[1] *Kivül:* Admodum Venerabili aeque ac Clarissimo Domino, Reverendo Domino Gregorio Kemenczei ecclesiae Nagy-Oroszfalvaiensis ministro fideli ac dioeceseos seniori gravissimo, domino conseniori morando, cito, cito, citissime exhibeantur. Ürményino. *Szilágyi Benjamin Istvánnak a debreczeni reform. főiskolai könyvtárban levő synodáliáiban levő eredetiről.*

[2] Perlaki eredeti levele ugyanott.

Ez a figyelmes körültekintés eredményezte azután azt, hogy az 1649. évi országyülés a XI. törvényczikkben kimondotta, hogy *„Séllye városában a helvét hitvallás gyakorlására, a Hermin-utczában levő Farkas Mihály féle telek, mentesség mellett, azon város helvét hitvallásu lakosaié maradjon, és azok vallásukban ezentúl ne háborgattassanak.“*

Említettem fentebb, hogy Gál Imre dunántúli püspököt Samarjai János avatta fel 1649 szeptember 15-én, és a győri egyház ügyében szeptember 17-én levelet irt az új püspöknek, kétségtelen tehát, hogy életben volt. De életben volt még tovább is, mint azt a következő okokkal valóban hitelt érdemlően bizonyíthatjuk.

Perlaki Könczöl Márton lévai lelkész, barsi esperes, a magyar protestáns egyháztörténet megirásához adatokat gyüjtő Szilágyi Benjámin Istvánhoz, a dunántúli kerületre vonatkozólag több történeti adattal teljes levelet irt, megemlékezett azokban a kiválóbb lelkészekről, rektorokról, az egykor protestáns főúri családokról. Gyüjteményét mint tudjuk, Ember Pál használta, értékesítette. Megvan ebben Perlakinak egy *1650 junius 24-én kelt* értékes levele, fájdalom, csonkán, amennyiben az elejéből egy levél, vagyis két lap, a történetirás nagy kárára hiányzik, és amelyben közli Szilágyival, a felsődunamelléki egyházkerületben levő egyházak lajstromát, egyházmegyénként elkülönítve lelkészeik neveivel együtt. *A levelet Debreczeni Ember Pál használta,* egyháztörténetében teljesen a szerint irt sorrendben sorolta elő az egyházakat,[1] azzal a különbséggel, hogy a lelkészek neveit nem közli. Mivel Perlaky levelében azt látjuk, hogy az egyházmegyék egyházai közül, legelső helyen mindig az esperes egyházát s utánna annak nevét irta, s e tekintetben még saját egyházmegyéjére nézve sem tett kivételt: azt kell következtetnünk, hogy az Ember Pál által közölt lajstrom szerint az élő püspök Samarjai János egyházával kezdte el, a felsődunamelléki egyházkerület gyülekezeteinek s lelkészeinek előszámlálását. Itt Perlaki is azt a bevett rendes szokást követte, amelyet a dunántúli egyházkerület jegyzőkönyvében levő lajstromokban 1617—1657-ig és azután később is látunk. *Perlaki leveléből tehát azt következtetem, hogy Samarjai János még ekkor élt.* De van erre még egy másik bizonyítékom is.

Kanizsai Mihály nagyszombati lelkész 1652 szeptember 12-én

---

[1] Historia ecclesiae reformatae. 565—567. l.

kelt körlevelében, október 15. és 16-ra püspökválasztó zsinatra hivja lelkésztársait Farkasdra, azt irja abban ennek okául, hogy ezt azért kell megtartani, *„mivel a nagykegyelmességü Istennek örök végzéséből úgy tetszett, hogy ezt a mi tiszteletes presbyteriumunkat, mind törvényesen választott püspökétől, mind annak helyettesétől megfossza, és elöljáróinktól ebben a végzetes esztendőben mindnyájunkat elszakasszon.“* Ez a törvényesen választott püspök *Samarjai* volt, helyettese pedig *Magyari Ágh Jakab* komáromi esperes. A többi esperesek hivatalkor szerint *Perlaki Márton* barsi, *Kórósi István* komjáti, *Varsányi Kovács Mátyás* drégelypalánki, mindnyájan életben voltak 1652 szeptemberben, így ez a meghalt püspökhelyettes, csak Magyari lehetett. Szenczi Szijjártó Lukács samarjai lelkész és ezen egyházmegye esperese még előbb meghalt, mert 1648-ban már Szenczi Nagy János az itteni lelkész; helyét úgy látszik nem töltötték be, mert Kanizsai Mihály alesperes volt 1652-ben is. Szilágyi synodáliában van egy összeirás a felsődunamelléki püspökök, esperesek és kiválóbb lelkészekről, melynek összeállítását 1645—50-re tehetjük, tudjuk azt, hogy ez az első adatgyüjtőnk, egyháztörténetirásunk nagy kárára, fiatalon, 36 éves korában, 1652-ben már meghalt. Szilágyi azt irta ebben Magyari neve után, hogy 70 éves, tehát idősebb volt Samarjainál legalább 4—6 évvel, s így ő sem élt sokáig kortársa halála után. Van ugyan egy adat, melyben a dunamelléki egyházkerületnek 1652 julius 8-án Földváron tartott zsinatából megkeresik a szomszéd atyafiakat, arra nézve, hogyha tőlük valami engedetlen papok hozzájuk folyamodnak, kedvük szerint való válaszuk ne legyen, s ezen levelüket *Magyari Ágh Jakabnak a felsőmagyarországi igazhittel egybefoglalt eklézsiák püspökének* czimezték,[1] miből az következnék, hogy Magyari ekkor itt püspök volt, dehát a czimezésben nálunk sohasem voltak fukarok az emberek, és tudok felemlíteni hasonló példát arra vonatkozólag, midőn az esperest püspöknek czimezték. Szathmárnémeti Mihály 1666-ban Franekerben tartott és kiadott theologiai vitatkozását *Tartsali Pál liszkai papnak, a* zempléni egyházmegyében levő gyülekezetek

---

[1] *Földváry László:* Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez. Budapest, 1898. 177. lap. Venerandissimo et Clarissimo Domino *Jacobo Ágh Magyarino*, in superiori Pannoniae parte orthodoxam fidem amplectentium *ecclesiarum episcopo.* etc.

püspökének ajánlotta,[1] dehogy itt a *superintendenst,* nem a mai értelemben vett *püspök* szóval, hanem annak megfelelő magyar jelentésével a *felügyelő* kifejezéssel kell fordítanunk, mindenki jól tudja, mert a zempléni egyházaknak 1734-ig nem volt mai értelemben vett püspökük. De így kell azt fordítanunk Magyari czimezésénél is, nemcsak azért, mert tényleg a nagykiterjedésü komáromi egyházmegyének *már 1615 óta esperese volt,* hanem azért is, *mert ő, a legrégibb esperes, volt az öreg püspöknek a helyettese* és mint ilyen a távollevő Samarjai helyett, lehetett a nyitravármegyei Soók-Szelőczén tartott zsinaton felügyelő,[2] s mindaddig míg akár Samarjai halála idejéről, akár Magyari püspökké választásáról, egykorú feljegyzést felmutatni nem tudunk, a Kanizsai Mihály levelének más értelmezést adni nem tudunk, minthogy ez a két derék férfiu egész 1652-ig vezette a felsődunamelléki egyházkerület kormányzását, s mind a ketten ezen évben haltak meg.

A Samarjai püspökségéről szóló rajz záradékául bemutatom Perlaki Márton levelének töredékét, melyben 102 felsődunamelléki egyház s lelkész nevét, illetőleg emlékezetét mentette meg az enyészettől, hadd tünjék ki egysorjában, hány egyházunk volt 1650-ben. Perlaki levele *Nagymegyerrel kezdődik,* kiegészitem tehát az egyházak jegyzékét Ember Pál egyháztörténetéből, a figyelmes olvasó azután ha innen össszeveti a kettőt egymással, azonnal észreveszi, hogy Ember is innen merített. A dunáninneni egyház-

---

[1] Theologia Philosophiae Domina seu Disputatio Theologica ostendens, Philosophiam non posse esse Scripturae Sacrae interpretem. Quam Deo Opt. Max. Duce sub praesidio plurimum Reverendi, Clariss. longeque Celeberr. Viri Domini Nicolai Arnoldi, SS. Theol. Doctor. eiusdemque Facultatis in Illustri Frisiorum Academia (quae est Franequerae) Professoris ordinarii Doctissimi; nec non ibidem concionatoris disertissimi; Praeceptoris sui honore debito maxime venerandi. Ad piam συγήτησιν proponit Michael Sz.-Németi, Ungarus. Franekerae, 1666. 4-r. A — B = 8. számozatlan levél. *Ajánlja:* Domino *Paulo Tartsali liszkai* lelkésznek, *Dioeceseos ecclesiarum Zempliniensis superattendenti vigilantissimo, a sárospataki iskola gondnokának,* Voetius Gisbert utrechti tanárnak, *Sepsi András sárospataki-, Nicolai János toronyai-, Budai István tállyai-, Tétsi Miklós szécsi lelkészeknek,* Eszéki István, Weszprémi István, Sárfői Mihály, Szathmári András ifjaknak. *Egyetlen példánya a pápai reform. főiskola könyvtárában.*

[2] Az érsekujvári Ferencz-rendi zárda könyvtárában Thurzó Mihály bibliája belső lapján ezt olvassuk: *Jacobus Magyari de Ágh erat superintendens in Synodo Sook-Szelőtzenienze in Comitatu Nitriense;* de mikor, nincs megemlitve.

kerületben hajdan öt egyházmegye volt, u. m.: 1. A *samarjai,* Pozsonyvármegyében. 2. *Komáromi.* 3. *Komjáti-i,* Nyitravármegyében. 4. *Barsi* vagy *lévai.* 5. *Nógrádi* vagy *drégelypalánki.*

I. **A somorjai egyházmegye,** hajdan 1650. körül egész 1668-ig ezeket a virágzó református egyázakat foglalta magában:

1. *Halászi,* város.
2. *Nagyszombat,* szabad királyi város.
3. *Szencz,* város.
4. *Moson,* város.
5. *Somorja,* város.
6. *Óvár,* város.
7. *Csütörtök,* város.
8. *Jéel* (?)
9. *Egyházfalva.*
10. *Nagymagyar.*
11. *Iván y.*
12. *Saáp.*
13. *Réte.*
14. *Tarcsa.*
15. *Szap.*
16. *Jóka.*
17. *Csiliztó.*
18. *Kiliti.*
19. Fekete-Erdő.
20. *Kálnok,* a Duna szigetén van erdeje, rétje, földje.
21. *Nyárád.*
22. *Radvány.*
23. *Szentmihályfalva.*
24. *Szerdahely,* város.
25. *Alistály.*
26. *Mecsér.*
27. *Kemlye* (Kimle).

Mint hitelre méltó lelkésztől hallottam, Szigetközben volt hajdan 19 református falu, mely ezen egyházmegyéhez tartozott.

II. **Komáromi egyházmegye:**

Révkomárom, királyi város.
Tata, város, várral.[1]
Nagymegyer: lelkész Endrédi Péter.
Füs: Szakmáry Lukács.
Csicsó: Szücs János öreg ember.
Tany: Halászi Pál.
Nagykeszi: Magyarbólyi András.
Aranyos: Dénesdi Máté.
Ekel.
Megyercs: Farnadi György.
Thuriszakállas: Samarjai Miklós.
Ekecs.
Rétköz-Szakállas: Eőrségi Ferencz,
Gönyü: Tornai Pál.
Ács: Kissallai János.

[1] Eddig Ember Pál sorozata, s itt kezdődik Perlakié.

Bana.
Császár: Verestói Pál.
Igmánd: Ujvári János.
Szend: Tapolcsányi János.
Dad.
Kocs: Marosi P. János.
Környe: Füssi György.
Bánhida.
Bajna.
Csanak.
Süttő.
Neszmély.
Szomód.
Baj: Alistáli György.
Naszály: Oroszi Tamás.
Mocsa: Megyeri János.
Szőny: Körmendi István.
Izsa vagy *Patt:* Nagyszombati Balázs.
Radvány: Szücs András.
Mocs.
Marczelháza: Galantai Mihály.
Hetény: Patay György.
Martos: Ujváry János.
Bagota: Oldgyai János.
Szentpéter: Oroszi P. Dániel.
Madar: Alistáli János.
Bucsu.
Bátorkeszi: Sáffár István.
Kisujfalu: Farnadi Hencz András.
Almás.
Lábatlan.

III. **Komjáti-i egyházmegyében van 29 egyház.**

Ürmény, város. Lelkész: Kórósi István főesperes.
Udvard, város. Lelkész: Köveskuti György alesperes.
Érsekujvár, erődítmény. Lelkészek: Nyikos János és Tolnai Tamás.
Séllye, város. Lelkész: Barbély Gergely.
Deákl: Szenczi János.
Farkasd: Nagy-Magyari János.

Kamocsa: Barsi János.
Sóok: Komáromi Miklós.
Csabaj: Ürményi István.
Bajcs.
Perbete: Komáromi András.
Csúz: Csáktornyai János.
Szőgyény, erődítmény: Nagy Sárói András.
Mező-Ölved: Felekessy János.
Farnad: Halászi György.
Jászfalu.
Szemere: Búcsi János.
Csehi.
Lóoth: Losonczi János.
Óhaj.
Für: Budakeszi György.
Baracska: Damásdi János.
Töhöly.
Eözdöge: Komáromi István.
Nagymánya.
Szentmihály Ur: Csütörtöki János.
Komjáti, város: Erdélyi János.
Belád: Németh János.
Kolon: Ujváry István.

IV. **Lévai egyházmegyében van 30 egyház.**

Léva, erődítmény. Lelkész: Perlaki Könczöl Márton főesperes.
Bars, város. Lelkész: Ürményi Nagy Balázs, alesperes.
Kiskoszmály: Iványi György.
Mohi: Kis-Sallai János.
Nived: Izsapi András.
Sötétkut: Barsi Ukró Márton.
Lök: Koloni Lőrincz.
Alsó-Pél: Szenczi Lőrincz.
Nagy-Endréd: Endrédy István.
Nagy-Salló, város: Ladányi András.
Málas: Gálos Pál.
Agó: Zselizsi István.
Garam-Vezekény: Kolozsváry György.
Zseliz: Máté Miklós.

Szódó: Kocsis János.
Nagy-Sáró: Harsányi György.
Felső-Várad: Nagy Sallói Balázs.
Nagy-Kálna: Oroszi Tamás.
Kis-Szecse: Szanyi Márton.
Nagyod: Csornai Balázs.
Szent-György: Goda Bálint.
Ladány: Nehéz Balázs.
Varsány: Muraközi Máté.
Csank: Váczi István.
Kiskér: Nehéz Pál.
Füzes-Gyarmat: Tali András.
Fegyvernek: Nagy Sarói János.
Nemes-Oroszi: Negyedi János.
Peszek: Pencz János.
Kis-Salló: Kiskálnai János.

V. **A palánkai egyházmegyében van 21 egyház.**

Szokolya,[1] ennek lelkésze Varsányi Kovács Mátyás.
Palánk, erődítmény: Barsi Mihály.
Balassa-Gyarmat, erődítmény: Turai Máté.
Szécsény, erődítmény: Zágorhidai György.
Fülek, erődítmény: Tasnádi György.
Losoncz, város: Mezőlaki Kis István.
Maros, város: Oroszi Máté.
Nógrád, erődítmény: Malassi Gergely.
Jenő: Mezei János.
Nagy-Oroszfalu, város: Sütő Pál.
Perőcsény: Búcsi Máté.
Rétság.
Nőtécs: Laskói Miklós.
Verőcze: Szenczi András.
Pettyen: Marosi István.
(Pilis) Marót: Marosi István.
Szob: Marosi Máté.
Helemba: Perőcsényi János.
Kövesd: Marosi György.
Pásztoha.
Beél.

[1] 1648-ban Búcsi Máté volt itt lelkész. Szokolai István ajánlta neki Lejdenben tartott theológiai vitatkozását.

És így a mi egész püspökségünkben van 146 anyaegyház, melyeknek Isten kegyelméből több leányegyházai vannak. Irtam Léván, 1650. évi junius 24-én. *Perlaki Könczöl Márton*, a lévai egyház lelkésze.[1]

Az Ember Pál által közölt sorozatban 155 egyház van Felsődunamellékéről kimutatva, mely e szerint a Perlaki összegezésénél kilencczel több. Mivel a *komáromi, barsi,* vagy *lévai* és *palánki* egyházmegyékben, mind a két lajstrom teljesen azonos sorrendben, ugyanazon egyházakat sorolja elő, valamint a *komjáti-i* egyházmegyénél is egymással teljesen egyező sorrendet tartanak egész a 29-dikig, Ember Pálnál azonban itt a 29. után még kettő szerepel, u. m. *Szered* város és *Szakolcza* szabad királyi város Nyitravármegyében a Morava folyó partján, azon megjegyzéssel, hogy „az üldözések alkalmával elnyomatott, de a református egyház itt, csak a minap felállíttatván, ez is előszámláltatik", világos, hogy ezeket azért vette fel, mert az elsőről maga is mondja, hogy Bornemisza püspök idevaló lelkész volt, a másodikat pedig, mert ezt az 1687. XXVI. t.-czikk új életre hivta. E szerint a samarjai egyházmegye gyülekezeteinek Ember Pálnál olvasható előszámlálásában, hét egyházzal van több felvéve, mint Perlakinál, pedig ha ennek az idejében már csak husz egyházunk volt, a Lipót alatti üldözés alatt, itt majdnem minden egyházunk elpusztult és Ember Pál azért sorolt elő mégis héttel többet, mert az országgyülésekre felterjesztett sérelmi iratokban, azokat feljegyezve találta, holott tényleg műve bevégzésekor (1708.) is alig volt 4—5 egyházunk az egész egyházmegyében.

---

[1] *Kivül:* In gratiam Clarissimi Doctissimi Reverendissimique viri Domini Stephani Benjamin Szilágyi orthodoxi ministri Tholczvensis. *Szilágyi Benjámin István Synodáliából, a debreczeni református főiskolai könyvtár kézirattárából.*

3. Nyikos János püspöksége 1652—1655.

Samarjai János és Magyari Ágh Jakabnak egymás után való elköltözése után a felsődunamelléki egyházkerület püspöki széke üresen maradt: az esperesek határozatából tehát Kanizsai Mihály somorjai alesperes a következő körlevéllel hivta az atyákat a püspökválasztó zsinatra Farkasdra:

„Az Atya Istentől a Jézus Krisztus által kegyelmet és a Szentlélektől való megszenteltetést lélekből kivánunk! Tiszteletes urak és szeretett testvérek az Urban! Miután a nagy kegyelmességü Istennek örök végzése folytán úgy tetszett, hogy a mi tiszteletes presbytériumunkat mind törvényesen választott püspökétől, mind annak helyettesétől megfosszon s elöljáróinktól ebben a végzetes esztendőben, minket mindnyájunkat elszakasszon, a tiszteletes espereseknek és alespereseknek úgy tetszett, hogy közönséges zsinatot hivjunk egybe, és abban összegyülekezvén, a Szentlélek segítségével, az apostol parancsolata szerint (I. Tim. III: 1—3. és Tit. I: 7.) gondoskodjunk valamely becsületes, istenfélő és alkalmas személy választásáról. Ezt a zsinatot október 15. és 16-ik napjára Farkasdra kihirdetjük, ahol 14-dikén estvefelé összeseregelvén, a mondott napokon, 15. és 16-ikán, jó Istenünk segítségével egyházi ügyeink felől tanácskozzunk. Mely istenes munkánkban a Szentlélek a maga kegyelmével minket megsegéljen. Amen.

A vitatkozásnak ez a két kérdés lesz a tárgya:

1. Valyon Krisztus teste mindenütt jelen van-e? Tagadjuk.

2. Valyon ugyanaz a test az urvacsorai kenyérben és borban a maga testi valóságában jelen van-e és ott szájjal vétetik-e? Tagadjuk.

Nagyszombat, 1652. évi szeptember 12-én. Szolgatársuk: *Kanizsai Sz. Mihály*, alesperes.“ [1]

---

[1] Latin eredetije a felsődunamelléki egyházkerületnek a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában levő jegyzőkönyvében.

A zsinat lefolyásáról semmi feljegyzés nem maradt fenn, de bizonyára itt választották püspökké *Nyikos János érsekujvári lelkészt,* aki a pápai főiskolában, Bereczki Dániel rektorsága alatt, tanulói pályáját bevégezvén, a dunántúli egyházkerület segélyével is, külföldi akadémiákra ment, s 1638 február havában Grőningában, Alting professzor elnöklete alatt theológiai vitatkozást tartott a keresztségről, melyet ugyanott kinyomatván, munkáját jóltevőjének, I. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek ajánlotta,[1] bizonyára azon köteles hálaérzetből, hogy őt tanulmányai öregbítésében segítette, melyről fentebb már volt szó. Külföldről hazajövén, miután a pápai iskola rektorát, Bereczki Dánielt az 1639 május 25-dikén tartott csöglei zsinaton a kiskomáromi egyház lelkészi állomására rendelték, a távozásával megüresedett rektori székre Nyikos Jánost ültették, s mint ilyent, az 1641. évi junius 4-én Mezőlakon tartott zsinaton a lelkészi szolgálatra felavatták, hogy addig is, míg rektorságának ideje kitelik, az ekkor püspökké választott Czeglédi Pál pápai lelkésznek segítségére legyen. Pécselyi Király Imre halálával üresen maradt az érsekujvári lelkészi állomás, melyre midőn Nyikos Jánost 1642 elején meghivták, nem vonogatta magát, hanem elment az ezen végvárban levő reformált egyház prédikátorságára. Távozásával magára haragította a dunántúli egyházkerületet, azért ez, az 1642. évi junius 25-én tartott szentlőrinczi zsinaton úgy határozott, hogy mivel a pápai rektorságnál jobb falatot kapott és titkon elköltözött, ha visszatérni vonakodnék, fizesse vissza teljesen azon 126 tallért, melyet a presbyterium közpénzéből elköltött.[2] Ezt a pénzt tanulmányainak külföldön folytathatására adták neki, de mivel nemcsak rektorsága idejét nem töltötte ki, hanem feljebbvalói megkérdezése nélkül, időközben titokban elköltözött, tehát a dunántúli kerületet nem szolgálja, fizesse vissza a nyert összeget, hogy olyannak adhassák, aki majd itt marad.

Nyikos János mint láttuk, Rákóczy György segélyét is élvezte külföldön, sőt mint érsekujvári lelkész is állandóan élt, több felsődunamelléki lelkésszel együtt, a nemes fejedelem évjárulékával,

---

[1] Disputatio Theologica De Baptismo. In Illustri Groningae et Omlandiae Academia Praeside Henrico Alting S. Theol. Doct. ac Professore publice proposita a Joanne Nyikos, Hungaro. Ad diem .... Febr. horis locoque consvetis. Groningae. Typis, Johannis Sas, Ordanum et Academiae Typographi. Anno 1638. 4° 16 lap. Ajánlta *I. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek.* Költeményekkel üdvözölték *Vásárhelyi János* és *Tornyi György.*

[2] A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

akinek áldott emlékezetét fenkölt lelkü neje, Lorántffy Zsuzsánna ezen gyülekezetekben az által is kívánta fentartani, hogy nekik adományokat küldött. Az 1662-diki országgyülésen beterjesztett sérelmek elősorolásából értesülünk arról, hogy az özvegy fejedelemnő a nagyszombati iskolára 300 birodalmi tallért adott a felsődunamelléki kerületnek.[1] A magyarországi szegény eklézsiák, mint kegyes jóltevő anyjukhoz folyamodtak hozzá szükségükben, egyszer közvetlenül, másszor közvetítéssel és a jótékonyságban el nem fáradó nagyasszony állandóan segítette őket. Egy ilyen segélyt kérő levél maradt fent, melyben az érsekujvári egyház patronusai ajánlják egyházukat és a többi mátyusföldi eklézsiákat Klobusiczky András jószágigazgató útján pártfogó szeretetébe, mely ugyan már ismeretes, de mint történetünkre szép fényt vető emléknek közlését itt fel kellett vennünk. Ime a levél:

„Nemzetes jóltevő és kegyes patronus Urunk! Üdvöt és kész szolgálatunknak ajánlását! Ez új esztendőnek minden részeit tegye az Ur Isten kegyelmednek szerencséssé és adjon sok örvendetes új esztendőt minden kedveseivel együtt érni. Hogy kegyelmedet levelünk által terheljük, kegyelmedet kérjük szeretettel megbocsásson, de ezt a kénytelenség cselekedteti velünk s főképen szegény eklézsiánkhoz tapasztalt kegyelmed jóakaratja, amelyet Verőczy urunknak ő kegyelmének egynehány rendbeli leveleiből, s kegyelmed maga leveléből eszünkbe vettük. Minémü fogyatkozott állapottal legyen szegény eklézsiánk, azt kegyelmednek sok szóval kellene megirnunk, de avval kegyelmedet nem terheljük, hanem hozzánk megmutatott jóakaratját ne hagyja kegyelmed megcsökkenni, folytassa tovább is. *Mi mindennapi fogyatkozott állapotunkban is és szükségünkben, még eddig azon voltunk teljes igyekezettel, hogy lelki tanítóinkban meg ne fogyatkozzunk, mert ha valahol, a mi eklézsiánkban kivántatik az isteni szolgálat, tehát itt kivántatik leginkább,* mert a többi eklézsiák is ebben romolhatnak meg, s ebben tarthatnak meg is; mivel a többi eklézsiák ehhez erőtelenek magukban s csak városi és falusi községből állnak inkább, de ez, dicsértessék a jó Istennek szent neve, mind vitézlő rendből áll, s ha ebben valami hiba vagy fogyatkozás talál lenni, elhigyje kegyelmed, a többi is igen meg fog erőtelenedni, mivel a mátyusföldi eklézsiáknak ez székvárosa, s ide vagyon szegényeknek minden reménységük. Úgy vagyon, *hogy lelki tanítóinkat még eddig, mindennyi*

[1] Historia Diplomatica, 119., 120. lap.

fogyatkozott állapotunkban is megtartottuk s azon vagyunk most is minden erőnkkel, hogy megtartsuk őkegyelmüket, de ha kegyelmes asszonyunk őnagysága előbbeni kegyelmességét tovább is nem folytatja, szegény eklézsiánkhoz, félő, hogy meg ne fogyatkozzunk, mert a jó Isten eklézsiánknak kegyes patronusait, kiket pestis, fegyver és más halálnak nemével igen elszedett közülünk, s annyira jutottunk már, hogy majd láttatunk megszükönni, ezen jó igyekezetünkben. Kegyelmedet azért, mint becsületes jóakaró pártfogónkat s patrónus urunkat kérjük szeretettel, ne legyen kegyelmednek megbántódására, járjon közbe asszonyunknál, őnagyságánál, *hogy a minemü jótéteményt kegyelmes urunk őnagysága holta után, a mi felföldi eklézsiánkhoz kegyelmesen ajánlt őnagysága és immár egynehány eklézsiánknak* — amint a kegyelmed Verőczi urunknak tett előterjesztéséből is megértettük, — *meg is adott kegyelmed, legyen azon minden tehetségével, s igyekezetével kegyelmed, hogy minékünk is minél hamarább lehet, szerezze meg,* és tudósítván kegyelmed bennünket felőle, tudhatnánk mikor és hova embereinket kegyelmedhez küldeni érette. Ebbeli hozzánk megmutatandó jóakaratját, s eklézsiánkhoz való szeretetét, ha mi meg nem tudnánk szolgálni kegyelmednek, az Uristen — aki kegyelmedet erre a méltóságos állapotra s becsületre emelte, szegény eklézsiánk javára s megmaradására, — fizesse meg és tartsa meg édes kedvesivel együtt sok esztendőkig szerencsésen. Kelt az ujvári várban, 1651. évi január 13-án. Nemzetes uraságodnak készséges szolgái *az ujvári orthodox egyház patronusai.*“ [1]

Mint Szathmári Istvánnak egy későbbi leveléből látni fogjuk, ez a jótétemény az érsekujvári eklézsiának rendesen kijárt, csak úgy, mint több másnak. A nagy fejedelemasszony azonban nemcsak a mindennapi szükségről óhajtott gondoskodni, hanem minden időre szerette volna biztosítani az itteni egyházak és iskolák fentmaradását, melyre vonatkozólag álljon itt következő adománylevele:

„Lorántffy Zsuzsánna, felséges erdélyi fejedelem Rákóczy Györgynek, Magyarország kapcsolt részei urának és a székelyek grófjának hátrahagyott özvegye, adjuk emlékezetül jelen levelünknek rendiben mindenkinek, akiket illet, hogy az elmult esztendőkben látván a Felföldön levő némely eklézsiáknak fogyatkozott állapotjukat, keresztyéni indulatunktól viseltetvén, bizonyos összeg

---

[1] *Révész Imre:* Figyelmező, 1875. 44. l.

pénzt összegyüjtöttünk nekik, hogy azt, vagy valami külső jószágnak, vagy szőlőörökségnek vételére, vagy pedig bizonyos kamatra kiadván, *annak hasznát és jövödelmét esztendőnként prédikátorok, de legkiváltképpen iskolamesterek és iskolák tartására fordítsák.* Hogy azért azon összeg pénz, mind az előtti s mind mostani adományunkból összegyüjtött jótéteménynek, avagy azon szerzett, és ezután szerzendő külső jószágnak, vagy szőlőörökségnek haszna, vagy kamatja máshová ne fordíttassék: értésükre adjuk a felföldi eklézsiák püspökinek és esperes uraiméknak, több prédikátorokkal együtt intvén kegyelmesen őkegyelmüket, hogy őkegyelmük esztendőnként azon eklézsiákbeli gondviselőktől számot vegyenek zsinatjukban és közönségesen hová mit költöttek s költenek azon összegnek hasznából, mert nem akarjuk, hogy azon összeg más egyébre, hanem egyedül csak a feljebb megirt szükségre fordíttassék. Melynek nagyobb bizonyságára ezen kezünk irásával s pecsétünkkel megerősített levelünket adtuk, azon püspök és esperes uraiméknak. Kelt a mi Ujhelyi kúriánkban, 1654 szeptember 23. *Lorántffy Zsuzsánna.*“ [1]

Bizony nagy szükség volt ezen a részen az ilyen kegyes jóltevőkre. Mint másutt, 1650. évről olvassuk[2] „Nemzetes és nagyságos Apaffy István urunk őnagysága küld minden esztendőnként a nagyszombati eklézsiára huszonnégy erdélyi forintot, teszen itt való pénzt 20 forintot“, mert így a mindenfelől reájuk zúduló üldözések között is, ragaszkodtak hitükhöz, látva a felemelő áldozatkészséget, s magukat is hasonló áldozatkészségre sarkallták. Lelkészek, tanítók, gyülekezet, együtt építették a Krisztus anyaszentegyházát, nem riadtak vissza semmi áldozattól, csak megküzdhessenek a hatalmas ellenséggel. Mindnyájan adakoztak a közczélokra, amelyet tehetséges ifjak külföldi iskoláztatására és a nagyszombati, érsekujvári, komáromi, somorjai, tatai iskolák fentartására fordítottak, *mely czélokra maguk a lelkészek is megadóztatták magukat,* szivük az irás szavai szerint önként hajolt az adásra. Ilyen munkás hit kellett ahhoz a küzdelemhez, melyet Pázmány utódai és a jezsuiták ellen vivtak, ilyen előrelátásra volt szükségük, hogy lélekben és hitben erős nemzedéket nevelhessenek, melyet semmi

---

[1] A felsődunamelléki egyházkerületnek a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában levő jegyzőkönyvéből.

[2] A nagyszombati ref. eklézsia örökös könyvében levő feljegyzés szerint. A debreczeni reform. főiskolai könyvtárból.

üldözés el ne tántorítson a Krisztustól, az egyszer megismert igazságtól. Mivel az egyházépítés ezen nagy munkája, mely Felsődunamellékén folyt, adatok hiányában mással, mint néhány a zsinati meghivóban levővel nem igazolható, egész terjedelmükben közlöm ezeket, hadd lássuk hogyan rakogatták az ősök sionuk falait.

Nyikos János püspök 1654 márczius 28-án a következő levéllel hivta az atyákat *a farkasdi zsinatra*:

„Kegyelmet, békességet, isteni áldást, az egész életen keresztül állandó boldogságot, a dolgokban és igyekezetekben jó sikert kivánok az Atya Istentől, a mi Urunk Jézus Krisztus által.

Tiszteletre méltó és tudós férfiak! Az egyházak sok szüksége és különböző szerencsétlen esetek fenyegetnek, amelyeknek komoly közös tanácskozással és egyesült erővel elejét kell venni; ezt pedig nem lehet jobban elintézni, mint az Isten szolgáinak nyilvános és rendes zsinatán. Tehát hogy a szükséges dolgokban minden vélemény és segítség bőven legyen, *a következő egyetemes zsinatot összehivom folyó 1654. évi május 13. és 14-ik napjára a szokott helyre Farkasdra,* úgy, hogy 12-én mindenki, különösen pedig a tisztelendő esperes urak megjelenjenek, hogy a tárgyalandó dolgokról, azoknak sorozatáról tanácskozván, könnyebben határozhassunk; a következő napokon pedig: tudniillik 13-án és 14-én, s ha a szükség úgy kivánja 15-én, a fenforgó ügyeket tárgyaljuk. A felszentelendők vizsgájára vitatkozási tárgyul kijelölöm az apostoli hitformát, Isten segítségével megszabadítani óhajtván azt azon hamis és rossz magyarázattól, amelyet Pázmány Péter az ő közönségesen úgynevezett Kalauza ötödik könyvében, a tantételt rosszul értelmezve és csekély jelentőségünek magyarázva felállított és a mi szerzőink értelmét kiforgatni s azt nekünk tulajdonítani törekedett. Azt az egész hitformát pedig ezen egy alkalommal megvizsgálni nem lehet, akadályoznak abban bennünket időnk rövidsége és az ügyek sokasága; mégis az első hitczikkről az első és második részben irottakat, annak rendje szerint tárgyalni kell, amennyire az alkalom és az idő megengedi. Akarom, hogy a rendes elnökök más kiválóan alkalmasoknak ki nem zárásával, a nagyérdemü, hires és tisztelendő akadémikus urak legyenek. *A nagyobb iskolák igazgatói pedig, tudniillik: a komáromi, nagyszombati, érsekujvári és másoké,* rövid megnyitó-beszéddel ellenállók legyenek. A többi tisztelendő lelkész urak is legyenek készen, hogy bizonyítékok felállítására, vagy megczáfolására felhivatván, tisztüket mentegetődzés nélkül teljesíthessék. Hitszónokokul kinevezem tisztelendő *Miskolczi*

Mihály füleki és tisztelendő *Komáromi István győri* lelkész urakat, egyházaiknak hűséges előljáróit, akik az ő tudós értekezéseikkel a közönséget építeni igyekezzenek. A tisztelendő esperes urak pedig, akár maguk, akár helyetteseik által személyválogatás nélkül úgy intézkedjenek, hogy úgy az egyházakat, valamint a nagyobb és kisebb iskolákat meglátogassák, hogy az egyházak, vagy iskolák ügyeiről az egyházi férfiak s az iskola-igazgatók életéről, erkölcséről és tetteiről megkérdeztetvén, — hiven eltávolítva a dolog nem tudásának mellőzését, — jó lelkiismerettel megfelelhessenek. Ha némelyek a nyilvános megrovásra méltóknak találtatnak, azokat az egyetemes zsinat elé idézzék, azok ügyében köteles tisztelettel, de teljes hűséggel és szelid lélekkel nyomozzanak, és alkalmas időben nyilvánosságra hozzák, hogy tettüknek méltó büntetését elvegyék. A tisztelendő esperes urak pedig igyekezzenek a közpénzekről pontos számadást benyújtani, úgy arról, amit a hallgatók szoktak fölajánlani, amelyet közönségesen gyüjteléknek neveznek, valamint a mult és a jelen évre vonatkozólag arról, melyet *az egyházak lelkészei a mult zsinaton az iskolák számára felajánlottak.* A többi elintézendő dolgokra nézve az idő, a hely és az alkalom megtanítanak bennünket. Az Urnak lelke legyen mindnyájunkkal, hogy az Isten nevének dicsőségére, Isten egyházának építésére, mindent hiven elvégezhessünk. *Ámen.* Kelt Ujvárban, az Urnak és váltságunknak 1654. évi márczius 28-án. Tisztelendő uraságtoknak legalázatosabb szolgája *Nyikos János.*"[1]

A zsinat lefolyásáról egy szükszavu feljegyzés így értesít bennünket:[2]

„1654. évi május hó 14-én, Farkasdon tartott közönséges gyülésünkben, minémü dolgokról lett egyező akaratból határozatunk, pontonként így következnek:

1. A részegségben meghalt embereknek szamár temetésük legyen, és a közönséges temetőhelytől is az olyanok eltiltatnak, és a nép is ne kisérje ki őket. (Jerem. XXIII: 19. Ézsaiás XXII: 18.)

2. A betegekhez nem kell vinni az úrvacsoráját, hanem minden hónapban szolgáltattasék ki, és akkor akinek jó lelkibuzgósága vagyon, egészségében élhet vele; ha pedig oly hosszú ideig való beteg találtatik, ki erőtelensége miatt a templomba nem mehetne,

---

[1] Latin eredetije a felsődunamelléki egyházkerületnek a dunántúli ref. egyházkerület levéltárában levő jegyzőkönyvében.

[2] Ugyanott.

a prédikátor a templomban való közönséges úrvacsorát vigye az olyan betegnek a házához és a község ott úrvacsoráljon, és ha a beteg vigasztalást kiván, a prédikátor elmenjen vigasztalni, de ne úrvacsoráztassa azt. (Jakab V: 14.)

3. Minden személyválogatás nélkül, a nyilvánvaló czégéres bünben tapasztaltatott emberek ellen, az egyházi fenyíték megtartassék, nem lévén tekintet senkinek személyére, ha szintén a világi hatóság megkegyelmez is neki. (Ján. VII: 25., I. Kor. V: 5.) Hozzá adatik ez is: ama rút szitkokkal szidalmazóknak is, akik ördög teremtettével és más ilyenekkel szitkozódnak, vagy káromkodnak, azon büntetésük leszen. (III. Móz. XXIV: 16.

4. A szentek ünnepeinek mivolta függőben hagyatik a nemes ország gyüléséig.

Ami pedig magát illeti *a révkomáromi* keresztyén eklézsiának állapotját, az ő kegyelmük kivánságára ez a válasz:

1. Ha mindketten kimennek prédikátor uraimék a temetésre, a fizetés kétszereztessék.

2. A fekete ládák jövödelme a három sátoros ünnepekben ez:

Első napon, a szent presbytériumé;[1] a másodikon a prédikátoroké; harmadikon az eklézsiáé, aminthogy esztendőként is, minden vasárnap a gyülekezeté.

Nyikos János, püspök.
Perlaki Márton esperes, lévai lelkész.
Kórósi István esperes, ürményi lelkész.
Varsányi Mátyás esperes, szokolyai lelkész.
Száki János esperes, szenczi lelkész.
Súri Lőrincz esperes, komáromi lelkész.
Mányóki Mihály esperes, tatai lelkész.[2]

Az itt hozott határozatokat e szerint hat esperes irta alá, és mivel arra vonatkozólag, hogy a nagy kiterjedésü komáromi egyházmegyét mikor osztották fel, az egyházak Duna jobb- és balparti fekvése szerint két részre, sehonnan nem értesülünk, emez megtartván a régi nevét, amaz pedig az esperes lakhelyéről tatainak neveztetett, itt midőn Mányoki esperes nevével először találkozunk, azt kell következtetnünk, hogy Nyikos János püspökké választása alkalmával, vagyis *1652-ben alakult meg, különválván a komáromi-*

[1] Az egyházkerületi közpénztáré; ez az úgynevezett gyüjtelék (collecta) pénz.

[2] A kerületünk levéltárában levő jegyzőkönyvből.

tól, a mai tatai egyházmegye, és Mányoki volt annak az első esperese.

Szükség is volt arra, hogy az egyházak közelébb megtalálják előljáróikat, akik a mindenfelől ostromlottakat időnként meglátogassák, s nekik mindenben segítségükre legyenek, mert mint az 1655. évi pozsonyi országgyülésen a protestáns rendek által április 10-én benyujtott sérelmek előterjesztéséből látjuk, az egyházaink elleni üldözés egyre nagyobb mérvet öltött, és nemcsak az 1647:X. törvényczikkben biztosított joguk szerint templom-, paplakás-, iskolaépítésre helyeket nem jelöltek ki, hanem azokat is elvették, amelyek azon törvény erejével visszaadattak. Ime:

Pozsony vármegyében *Szenczen* vallásukkal ellenkező szertartások és ünnepnapok megtartására kényszeríttetnek a plébános által, és az 1647:VIII. és X. törvényczikk ellenére a harangok használatában akadályoztatnak. *Nagyszombatban* az esztergomi káptalan akadályozza őket harangjaik használatában. Midőn *Deákiban* a reformátusok, a lelkészüknek járó tizenhatod lefoglalása miatt a pozsonymegyei alispánhoz folyamodtak, ez nemcsak elégtételt nem adott nekik, hanem őket méltatlanul elkergette. Midőn Szabó Márton terménye tizenhatodát a deáki református lelkész kertjébe akarta vinni, ebben őt a katholikus lelkész és a szentmártoni apátság jószágigazgatója megakadályozta, s úgy ezen egyház, valamint a hozzátartozó leányegyházak: *Pered, Zsigárd, Palócz, Nyárasd* és *Hetmény* tizenhatodát, mely régi időktől fogva a református lelkészt illette, erőszakkal lefoglalta. A szentmártoni apát szolgája Deák Péter erőszakkal bement a távollevő református lelkész lakására, és az ott csendességben levő papnét szerelmével megostromolta és megkinozta, és midőn ezen gonoszságért az alispánnál bevádolták, az a bécsi béke első czikke és az 1647:XIV. törvényczikk ellenére nem büntette meg. Ugyanazon apát, nem lévén Deákiban biró, vallási ügyben Győrbe idézte a református lakosokat, és ott a saját bíróságával itéltette oda a katholikus papnak azt a fizetési részt, melyet eddig a református lelkész élvezett. Ugyancsak Deákiban 17 katholikus jövevénynek van saját háza, s ezektől és a saját plébániájához tartozó jövödelmekből, szántóföldekből és legelőkből a plébánosnak elég jövödelme van, de az 1647:XII. törvényczikk értelmében sem követelhet a reformátusoktól személyi fizetést. Ugyanott a mult országgyülés által kiküldött biztosok a tizenhatodot a paplakhoz és iskolához tartozó összes jövödelmekkel együtt a reformátusoknak adták, ezt mindenki

tudja, mégis azt a katholikus lelkész ma is lefoglalva tartja. Ugyancsak Deákiban a kath. plébános akadályt gördít a reform. lelkész elé a személyi fizetést illetőleg és nem akarja engedni, hogy a reform. hivek saját papjuknak, rendes fizetésén felyül valamit adhassanak és a lelkészt a fajárandóság és erdőhasználatában akadályozza. Ugyancsak a deáki plébános negyven forint birság mellett megtiltotta, hogy valaki a reform. lelkésznek földet adhasson el és még stóla-jövödelmébe is beavatkozik. A reformátusokat az istenitisztelet tartásában akadályozza, amennyiben a harangok használatát csak akkor engedi meg, ha 9—10 óráig szándékosan elhúzott miséjét befejezte. Ez is ellenkezik a bécsi békekötés 1., a királyi hitlevél 6., az 1647. V., VI., X., XIV. törvényczikkeivel. Vizkereszt napján a plébános körjáratot tart a faluban és ilyenkor a lakosokat, vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríti az 1647. X. t.-czikk ellenére. Az is megtörtént, hogy midőn egy reform. vallásu asszony elhunyt leányát lelkészével eltemettetni akarta, a plébános annak férjét elzáratta. Ugyanazon plébános, csak azért, mivel a reform. szülők gyermekei énekelni jártak, azokat és szülőiket börtönbe vettette. A református vallásu ifjakkal úgy szokott elbánni, hogy azokat különféle ürügy alatt magához hivatja és akkor letartóztatja őket, s mindaddig nem ereszti el, míg a maga vallására nem téríti. A katholikusok közül némelyek gorombán káromolják a reformátusokat, ördög- és kutyahitüeknek mondják őket, ezért hiába mennek panaszra a plébánoshoz, ez nem bünteti a káromlókat, sőt lelkészüket is goromba levelekkel zaklatja. *Somorján* a templom Pálffy Pál nádor személyes befolyásával és bizonyos szerződés szerint a katholikusoké lett. Most tehát azt kivánják a protestánsok, hogy ezen szerződésnek minden pontját tartsák meg, vagy a régi templomot adják vissza.

Nyitravármegyében *Érsekujváron* a reform. vallást követő mesteremberek és katonák, és a szomszéd községi szegény nép, vallásukkal ellenkező szertartásokra, jelesül körmenetek, kath. ünnepek megtartására kényszeríttetnek. *Séllyén* a temetkezés körül merültek fel törvényellenességek és a harangok használására vonatkozólag a kath. pap nehézségeket tesz, a jezsuiták pedig akadályozzák a reformátusokat a házak megvételében. A reform. mestereket csak oly feltétellel veszik fel a czéhekbe, ha katholikusokká lesznek; sőt a jezsuiták arra is vetemedtek, hogy az ő rendeleteiknek nem engedelmeskedő és a kath. körmenetekben résztvenni nem akaró református iparosokat a czéhekből kizárják

és a református hiveket katholikus oltári szolgálatra szorítják. A séllyei református templom tere olyan szűk és alkalmatlan, hogy az oda épített paplak és iskola miatt veszély idején alig lehet hozzá férni. Az ehhez tartozó földeket még mindig nem hasították ki. A jezsuiták a reformátusoktól két házat elvettek; a református templom építésénél az építészeket eltiltották, helyettük másokat nem eresztenek be, annak tetejéhez készített épületfát elszedték. A kath. tanító a reformátusok templomát ócsárolja; annak ajtajait és küszöbét bemocskolják, a nélkül, hogy valaki ezért megbüntetné őket. Ez a kath. tanító, tanítványaival együtt éjjel fegyveresen megtámadta a reform. lelkész lakását, ki csak futással menthette meg életét, míg otthon maradt nejét oly kegyetlenül megkinozták, hogy e miatt egy hónapon keresztül súlyos betegségben sinylődött. A jezsuiták a református lelkésznek még a saját szőlőjében termett borát sem engedik bevinni, s nem engedik meg neki, hogy pénzért földet vásárolhasson. Aki a lelkészen elkövetett ilyen méltatlanságok ellen panaszt emel, azt a jezsuiták azonnal pellengérre állítják. A katholikus tanulók gyakran betörnek a református iskolába és ott rabolnak. A kath. vallásról a reformátusra tért nemeseket és jobbágyokat, a jezsuiták kiűzik a városból. Nincs káromlás és gyalázat, melyet a katholikusok az evangéliomi vallás ellen ne mondanának. A séllyei plébános személyi fizetés czimén számtalanszor idézettte a református lelkészt az esztergomi szentszék elé. A református templom, paplakás és iskola építéséhez a séllyei katholikusok semmiféle segéllyel nem járultak, mégis midőn a kath. templom épült, a kath. bíró őket is fizetésre és közmunkára kényszerítette. A harangozó fizetése körül is fordult elő szabálytalanság. Ha valaki a református egyházra végrendeletileg valamit hagyományoz, azt a katholikusok erőszakkal elveszik. Olyan kath. halottakat, kiktől a tisztességes temetést megtagadták, a reformátusok temetőjébe temetik. *Szakolczán* midőn az evang. lelkész egy haldokló nőhöz az urvacsorát vitte, az utczán fegyverrel megtámadták és megakadályozták a vallási szertartás gyakorlásában.

Révkomáromban és a szomszéd helységekben a reformátusok birságolással kényszeríttetnek vallásukkal ellenkező szertartásokra. Sok baj származott abból, hogy Szeghy János alispán, az országos törvényben megállapított kötelességét elmulasztva, nem jelölte ki az *udvardi* templom, paplak és iskola számára való helyet. Midőn ugyanis a reformátusok, lelkészük számára saját pénzükön egy kis házat vettek, az ujvári érseki kormányzó a lakosok közül

nehányat elfogatott és ezeket csak akkor bocsátotta szabadon, midőn megigérték, hogy az illető lelkészt abból a házból kizárják. Az alispán hanyagsága miatt több helyen, jelesen *Martoson, Perbetén, Imelyen, Bajcson, Szent-Péteren* sem jelöltetett ki templom-, iskola- és paplakás építésére alkalmas hely. A szenttamási prépost 1650-ben nehány katonával *Izsára* ment és ott le akarta rontani a református templomot, iskolát, a lelkészt elakarta űzni, hiveit megzaklatta. És jóllehet a megyegyülésen panaszt emeltek ez ellen, s annak jegyzőkönyvbe való vételét követelték, mégis a törvények nem csekély sérelmére elintézetlenül maradt a dolog. Az *udvardi* katholikus templomhoz, a törvény ellenére a reformátusoknak is fizetniök kell. *Martos, Bajcs, Kamocsa* helységekben nincs katholikus pap, mégis a reformátusokat arra kényszerítik, hogy annak is fizessenek. *Nagy-Megyeren* Zichy István a református lelkész fizetésének felét, a kath. plébános számára lefoglalta. A komárom-vármegyei tanács elé megidézett református lelkészt, mivel nem jelent meg, száz forintra büntették.

Ölveden, Farnadon s Esztergomvármegye más helységeiben a református lelkészeket az őket jogosan megillető tizenhatodaiktól megosztották.

Nagy-Sarlóban a református templomhelyet kijelölték ugyan, de az esztergomi érsek tisztjei nem engedik felépíteni a templomot. A *ladányi* paplakáshoz tartozó tizedet már három év óta lefoglalták a lévai vár számára; a tizenhatodot is elszedik az érsek tisztjei és a protestáns lakosokat kath. szertartásokra kényszerítik. A *füzesgyarmati* egyházhoz tartozó *szántói* templom és parókhia földjeit a kanczellár tisztjeivel elvétette; a tizenhatodot megtagadták tőle, s a hiveket kath. szertartásokra kényszerítik.[1]

Mint ezen előterjesztésből kitünik, olyan állandó boszantásokkal akarták hiveinket elkedvetleníteni, amelyeket megúnva, vagy áttérnek, vagy lakhelyükről elköltöznek és a törvény kijátszása volt a fődolguk, s a vármegyék ebben legtöbb helyen segítségükre jártak, mely állandónak mondható bántalmaztatásuk ellen, egyedül a vallás vigasztalásaiban kerestek menedéket. s hitük igazságának diadalában bizva felvették a harczot hatalmas ellenségeikkel.

Nyikos János püspök, 1655 április 27-én kelt levelében, az együtt munkálkodás és egyetértésben levő hatalmas erőre való

---

[1] *Zsilinszky*: I. mű III. 111—116. l. V. ö. Acta Diactalia 1655. naplót a M. N. múzeumban.

hivatkozással, hogy az egyházi dolgokban jól és törvényesen intézkedhessenek, junius 16. és 17. napjára, ha a szükség úgy hozza magával 18-ára is, a *szokott helyre Farkasdra* a zsinatot összehivja oly utasítással, hogy már 15-én mindenki megjelenjék az ügyeket előkészítő tanácskozáson. A felavatandók vizsgájára vitatkozási tárgyul az apostoli hitformát jelölte ki, ezen szavaktól kezdve: „És a Jézus Krisztusba, Istennek egyszülött fiába", egész addig, hogy „szálla alá poklokra", melynek helyes értelmét Pázmánynak Kalauzában felállított magyarázatával szemben, meg kell oltalmazni. Ellenkezők lesznek a hirnevesebb iskolák igazgatói és nagyobb tanulói, a vitatkozást más alkalmasok ki nem zárásával, az esperesi kar elnöklete alatt tartják; a vitatkozóknak segíteni fog *Szilvási Márton* a révkomáromi iskola rektora. Egyházi beszédet tartanak az első napon *Verestói Pál, császári-* és második nap *Losonczi György, losonczi* lelkészek. Kéri, hogy a lelkészek egyenként és összesen legyenek készen, hogy akár egyházi beszéd tartására, akár ellenkező bizonyítékok előadására hivatnak fel, magukat ne kelljen mentegetniök. Kéri az espereseket, hogy az egyházak lelkészeinek és az iskolák rektorainak a törvény (Komjáti Kánon V. Rész 5., 6., 7. Kánon) értelmében komolyan kötelességükké tegyék, hogy *a zsinaton egy vagy két tisztességesebb életmódu hallgatóikkal együtt jelen legyenek.* Végül figyelmezteti az espereseket az egyházak és iskolák szorgalmas meglátogatására, a gyűjtelékpénz és *a lelkészek által az iskolák számára felajánlt összegekről* való elszámolásra.[1]

Itt látjuk Felsődunamelléken az első nyomát annak, hogy világiak, *az egyházkormányzásban való résztvevésre meghivattak* és mint ezen századból még fent maradt néhány zsinati meghivóból kitünik, ettől kezdve a világiak állandóan meghivattak a zsinatokra és részt is vettek azokon, mint a somorjai egyházban fent maradt feljegyzésből is kitünik: „1658 máj. 28-án egyházi gyülésünkbe menvén (Farkasdra), a város követje Losonczi János a gyüjtelékből költött magunkra 2 frt. 70 dénárt."

Az esperesek egyházlátogatásáról is maradt fent ezen időből egy emlékünk Barsból a gondos Perlaki Márton feljegyzése az 1655 május 7-ről, mely szerint ekkor 29 anyaegyházunk volt itt

---

[1] A meghivó latin eredetije a felsődunamelléki egyházkerület jegyzőkönyvében.

és amelybe a lelkészek fizetése is ki van tüntetve. Álljon itt belőle az egyházak és lelkészeik névsora:[1]

1. *Léva*: Perlaki Márton esperes.
2. *Bars*: Ürményi Balázs alesperes.
3. *Kiskoszmály*: Ürményi János.
4. *Mohi*: Kissallai János.
5. *Nived*: Nehéz Balázs.
6. *Kálna*: Oroszi Tamás.
7. *Lök*: Nehéz Pál.
8. *Setétkút*: Veres István.
9. *Alsó-Pél*: üresedésben, a lelkészi díjlevél közölve van.
10. *Nagy-Endréd*: Ukró Márton.
11. *Nagy-Salló*: Csontó András.
12. *Málas*: Gálos Pál.
13. *Ágó*: most lelkészétől megfosztatott.
14. *Vezekény*: Kolozsvári György.
15. *Zseliz*: üresedésben.
16. *Szódó*: Szenczi András.
17. *Nagy-Sáró*: Harsányi György.
18. *Várad*: Nagy-Sallói Balázs.
19. *Kis-Szecse*: Barsi György.
20. *Nagyod*: Negyedi János.
21. *Szent-György*: Szenczi Lőrincz.
22. *Ladány*: üresedésben.
23. *Varsány*: Lévai István.
24. *Csank*: Zselizi István.
25. *Füzes-Gyarmat:* Tali András.
26. *Alsófegyvernek*: Sárói János.
27. *Nemes-Oroszi*: Váczi István.
28. *Peszek*: Karancsy Gáspár.
29. *Kis-Salló*: Kiskálnai János.

Nyikos János püspökről annyit tudunk még, hogy a dunántúli egyházkerület 1655 junius 1—3-án Pápán tartott zsinatán jelen volt *Nógrádi István révkomáromi* lelkésszel együtt, s itt az ujonnan választott püspököt Szeli Györgyöt állásába beiktatta, de ezen évi október 13-a előtt már meghalt, mert ezen napon Farkasdon tartott zsinaton utódja megválasztására vonatkozólag határozatot hoztak.

Az érsekujvári egyházban állandóan két lelkész volt, Nyikos János úgy látszik Lorántfi Zsuzsánnától nyerte fizetése nagyrészét, mert utódja Szatmári Ötvös István azt irja, hogy őt az özvegy fejedelemnő rendelte oda, aki úgy lászik, az egyházkormányzásra vonatkozó puritán álláspontját pártfogoltjai utján, ezen a részen is igyekezett érvényre juttatni. Hogy milyen érdeklődést tanusított egyházaink igaz érdekei, az általa segélyezett lelkészek erkölcsi jó magaviselete felől, annak feltüntetésére álljon itt Szatmári Istvánnak egy a fejedelemnőhöz küldött levele, mely történelmi vonatkozásaiért is méltó arra, hogy itt helyet foglaljon. Ime:

---

[1] A barsi református egyházmegye levéltárában levő eredetiről.

„A felséges Mindenható Istentől kegyelmet, békességet és minden idvességes áldásokat az ő dicsősséges tiszteletihez továbbá is lélekben gerjedezést és édes hazánknak örömére tovább terjedő egészséges életet kivánok Nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyomnak.

Kegyelmes asszonyom! Nagyságodnak levele, mind Váczi István[1] uramnak szóló levéllel együtt jutott kezemhez, ezen kilenczedik hónap, kit Szent-Mihály havának neveznek, tizedik napján, midőn győri utamról, hova annak az eklézsiának szemlélésére mentem vala, haza jutottam volna, mely Nagyságodnak levelét és abban való kegyelmes parancsolatját s intését, és némely dolgoknak tudtomra adását alázatosan és engedelmesen, de nagy becsülettel vettem. Azon nap viszont Tiszteletes Váczi uram estve érkezvén hozzánk, a gyülésre való utában,[2] hol a szent tisztre felavattatnék, ő kegyelmének a Nagyságod levelét megadtam, melyet ő kegyelme is nagy becsülettel vett, engedelmeskedvén ő kegyelmök is alázatosan a Nagyságod méltóságos parancsolatjának.

Kegyelmes Asszonyom! Méltán nagy neheztelése és bánkódása lehetne Nagyságodnak rajta, ha mint irja Nagyságod, mégis engedetlen volnék annyi kegyelmességéhez illetendő jóakaratja szerint hozzám mutatott intéséhez: de énnekem nem szükség abban menteni magamat, megment engemet az én kezem alá egyrészről bizatott eklézsia, ha szinte rendre szavazna is; hanem annak a hirmondónak, hihető hogy volt eszében, hogy ide jöttömnek elein nemzetes patronus uraimék, mint csak egyedül valót, hivtak ebédre, vacsorára, tudván egyedül és gyámoltalan voltomat, el is mentem, leggyakrabban pedig Tiszteletes Tolnai Tamás kollega urral, kit ő kegyelme is tud, nála nélkül ritkán, sőt tudok egynehányat, hogy ő kegyelme el nem menvén, én sem mentem el, sőt, amit tudnak hallgatóim, úgy megtartóztattam magamat abbeli társalkodástól, hogy sem torban, sem lakodalomban még nem vihettek s ezután is annál inkább nem visznek. Oltalmazzon a felséges Isten engemet, hogy ezen szent és méltóságos tisztet, ilyen ellenkezők között Istentől és *olyan méltóságos személytől ide küldetvén,* magam viseletlenségével mocskolnám, annál is inkább,

---

[1] Lévai lelkész.

[2] *Ekecsen* tartották szeptember 13-án.

hogy már az Isten mutatott keresztyén istenfélő házastársat, *kinek nagyhirü tudós férjének én is utódja lettem.*

Mindazáltal Kegyelmes Asszonyom! valamint legyen az a Nagyságod kegyelmes intése, nálam bizony foganatos volt, az is lészen, sőt megbecsülöm ebben is Nagyságod kegyelmességét, hogy Istennek seregéhez való buzgóságból indíttatván, akarja Nagyságod elmémet a tudományt ékesítő szent és józan életre felébreszteni. Áldja meg az Ur érette Nagyságodat, és ha mi ennek utánna is volna, kitől az Ur oltalmazzon, Nagyságod a szerint cselekedjék, mint keresztyéni tiszte szerint tartozik is vele.

Örültünk szivünk szerint, hogy a felséges Isten immár annak a boldogtalan villongásnak végét adta. Azt a csendességet és békességet az Ur tartsa és erősítse meg, az ő dicsősségére és anyaszentegyházának épületire. Arról való határozatnak mássát, Tiszteletes *Kaposi István rimaszombati prédikátor* úrtól mi is vettük, melyet elolvasván, javallottuk, szép és istenes eljárás, sőt ő kegyelme azt is irta nekünk, hogy az ott való esperesség azt végezte, hogy *az esperesség ne halálig tartó, hanem mind esztendőnként, külön-külön személyek szerint változó legyen.* Ebben egyeztek meg, jól is és dicséretesen, lenne úgy bátor egyebütt is, és annál közelebb lenne azután a papi uraság romlásához. A Tiszántúl való atyafiaknak, hacsak némelyeknek is, mert elhiszem, hogy sokan a jó református atyafiak közül elfogadták, ezen határozat mint tetszett, még nem értettük, tudom Nagyságodnak hirével vagyon, kérem alázatosan Nagyságodat, adja tudtunkra ezt is kegyelmesen.

Csudálkoztunk továbbá Zebegnyei uramnak keménységén, mit hozzon fel mentség gyanánt ő kegyelme, és meddig mehet elő benne, lássa; egy ember csak magában ha beleegyezett, a nemes vármegye és több tudós lelkitanítók egyeztek, ő kegyelme magában egy ember levén, sem most, sem ezután a jót el nem ronthatja, ha keresztül láttatik is benne állani valami két vagy három társaival együtt.

Mostan itt a mi eklézsiánk békével vagyon, áldassék az Urnak neve. *Templomunkat mostan ujítottuk meg,* de az embereknek keménysége és régi szokásunk követelése miatt, *az oltárt mégis nem hordhattuk ki,* noha bizony mind közönséges helyen, mind magánosan rajta eleget voltunk, és az oltár ellen szóltunk, hanem várunk Istentől, ki naponként az ő hiveinek szemeiket jobban megnyitja, és elméjüket jobban megvilágosítja, vele járván a mi együgyü forgolódásunk és tanításunk is.

Nagyságodtól pediglen igen nagy becsülettel veszem, *hogy kegyelmes igéretéről emlékezvén, jó akaratját tovább is teljesíteni akarja,* én is mindenekben alázatos engedelmességemet igérem, azzal együtt, hogy semmiben — az Ur segedelme erőtlenségemet segítvén, — Nagyságodat meg nem szomorítom, hanem hűséges engedelmességgel leszek, el nem mulatván valamikor adatik alkalmatosság, a Nagyságodhoz való irást. Ezen hosszu irásról pedig alázatosan bocsánatot kérek és az Ur lelkének igazgatása alá ajánlom nagyságodat, ajánlván továbbá ezen nyomorult *füzesgyarmati* eklézsiának levelét, Nagyságod kegyelmessége alá. Kelt Érsekujvár várában, 1656 szeptember 25-én. Nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyomnak alázatos hive: *Szatmári István,* az érsekujvári igazhitü eklézsiának egyik tanítója."[1]

Révkomáromban állandóan két lelkész volt. A hosszu ideig lelkészkedett Magyari Ágh Jakab mellett, előbb Csúzi János, majd Súri Lőrincz hivataloskodtak, aki Ágh halála után a komáromi egyházmegye esperese volt, s mellette 1655-ben Nógrádi István volt az egyház másik lelkésze, ugyanezen évben, mint Nyikos János zsinati meghivójából értesülünk, az iskola rektori tisztét Szilvási Márton vitte, és ezen egyház jóllehet ez sem volt ment az üldözéstől, szépen fejlődött, s akkor is az elsők között volt.

Nagyszombatban 1621 óta Kanizsai Mihály volt a lelkész, aki miután 1616-ban Heidelbergben ismereteit öregbítette, 1618-tól Nagyszombatba meneteléig révkomáromi rektor volt. A magyar Rómában levő református egyház ugyan szakadatlan harczban állt, a gazdag katholikus papság kegyét kereső városi tanáccsal, s magával a hatalmában elbizakodott papsággal: de élt, sőt virágzott. A nagyszombati református egyház őrökös könyvében levő feljegyzés szerint[2] 1650-ben két lelkészük volt: Kanizsai Mihály és Szilágyi István, 1652-ben Kanizsai és Komáromi János. Az egyház német iskolát is tartott fen s Brue Mihály német mesternek 1651-ben fizetett 80 forint készpénzt, 16 mércze buzát, 8 szekér

---

[1] *Kivül:* Illustrissimae ac Celsissimae Principi Dominae, Dominae Susannae Lorántfi, Illustrissimi quodam ac Celsissimi Domini, Domini Georgii Rákóczi Dei gratia Transylvaniae Principis nec non partium Regni Hungariae Domini et Siculorum comitis relictae viduae, Dominae meae Clementissimae gratiosae, ecclesiis Dei nutrici dignissimae. (P. H.) *Eredetije az Országos levéltár kamarai osztályában.*

[2] Megvan *a debreczeni* református főiskola kézirattárában.

fát; de csak fél évig szolgált, szeptember végén elbucsuzott. Volt az egyháznak mai számítás szerint legalább húsz magyar hold szántóföldje, szőlője, dézma joga, háza, s mindezekből szép évi jövedelme. Ezért tartott két lelkészt. Iskolája szinte virágzott, abban felsőbb, theologiai tudományokat is tanítottak.

Álljon itt végül egyházunk erkölcsi életének mértékéül egy egyházi rendszabály, melyet ugyan a veszprémi egyházmegyében alkottak, de a nagyszombati egyház jegyzőkönyve mentett meg, s felsődunamellékén is bevették, amint következik:

Egyházi rendszabály.

A faluknak avagy helységeknek, abban a prédikátorok, birák és esküdtek, sőt az egész község tisztiről és magukviselésekről irott törvények és rendelések, melyeket bevettünk és minden keresztyén eklézsiákban ki is bocsátottunk egész traktusunknak szent gyülekezetbeli akartjából Polgárdi nevü faluból. Anno salutis 1649. Én *Csene István*, Polgárdi nevű eklézsiának prédikátora, prédikátori szent társaságunknak s helyeknek alesperese, hogy minden helyekben leirattassék és a templomban a gyülekezet hallatára elolvastassék. Most pedig 1652-ben megerősittetett.

1. TÖRVÉNY.

A biró és esküdt tanácsbeli személyek, tisztviselő ember istenfélő legyen, az Isten templomába feljárjon szorgalmatossan, otthonlétében predikácziót és könyörgést el ne mulasszon, hogy így mind magának, s mind alattavalóknak jó példa adásával lélket Istennek megnyerhesse, ha pedig e kívül cselekszik, az esküdtségre sem méltó, sem illendő.

2. TÖRVÉNY.

Azon igyekezzék, hogy a hazugságot eltávoztassa, józan és tiszta életü, igazmondó és állhatatos beszédü legyen.

3. TÖRVÉNY.

Az ünneptörést, lopást, tolvajlást, emberárulást, vérontást, szitkozódást, lélekmondást, ördöglelkü, ördögadta, ebhitü, eblelkü, ördögteremtette és több eféle undok káromkodást, személyválogatást, paráznaságot, latroknak pártfogását, barátságát, atyafiuságát, hizelkedést és ajándékra való nézést, törvényhez való engedetlenséget el ne kövessen, aki pedig e megnevezett bünök közül valamelyiket cselekszi és ezenkívül is melyeknek az Isten törvényében nyilvánvaló büntetések leirattatott (melyek szerint ő is bünhödjék), a pelengérben tétessék és ideiglenesen tartassék, akár férfiú, akár asszonyi állat, akár gazda, akár szolga legyen és azután üssenek hatot a farán, avagy eklézsiát kövessen. Ha ocsmány és trágár beszédü, a gyülekezetben erőssen megpirongattassék. Ha pedig a gonoszságban megátalkodván, mégis azokat szüntelen cselekszi és

felül megirt gonoszságban tapasztaltatik, állandó és erős bizonyságokkal reábizonyosodván a dolog, nagy gyalázatosan közönséges helyen az eklézsiából kiüzettessék, mint oda illetlen személy.

4. TÖRVÉNY.

Minden szombaton (ha lehet) az esküdtek összegyüljenek a főbiró akaratjából és mindenekről tehetségek szerint igazságot szolgáltassanak. Ha kárlátnivaló kimenetel kivántatik, minden maga vonogatás nélkül megbecsültessék, kimenjenek kicsinynek, nagynak, szegénynek, gazdagnak. Vasárnap pedig semmi külső dologról való gyülés ne legyen, hanem azon a napon mindnyájan isteni szolgálatban legyenek foglalatossak. (Jer. 4., 2.)

5. TÖRVÉNY.

A panaszt mindenektől igazán meghallgassák, akinek büntetése következik, fejére egyaránt közönségesen kiszolgáltassák, vagy külső büntetést érdemel vagy belsőt, t. i. templombelit.

6. TÖRVÉNY.

Az esküdtek maguk között egymásnak, s mind alatta valóknak érdemlett tisztességet tegyenek, hogy eggyek legyenek egymás között és minden jóban nevelkedhessenek. Tanítójuknak és pedig mint lelkipásztoruknak fejet hajtsanak, annak jó gondviselője, böcsülői legyenek és minden jóban neki engedjenek.

7. TÖRVÉNY.

Ha valaki a predikációt elmulasztja, akárki legyen és vasárnapon csak otthon vagyon avagy hever, más vasárnapon prédikáczió előtt a pelengérbe tétessék és mind a prédikáczió végéig benne tartassék, annakutánna üssenek négyet a farán, ereszék békével. Aki pedig valami dolga végett vidékre kimégyen, hanemha kénytelen vele (akkor is pedig a predikátor hirével) vagy szombaton megyen el és vasárnap jön haza, azzal is úgy cselekedjenek és aki csak mezőn, teleken, szőlőhegyen korcsolyáz, avagy nyulászni, madarászni, halászni megyen vasárnapon, azt is el ne szenvedjék a birák, hanem pelengérrel büntessék meg, mint Isten napjának megrontóját.

8. TÖRVÉNY.

Aki a kórságossát, dühöttet, égütöttet, kűütöttet, tartattat, parancsoltat, szerzettet, elmondja szintén, mint a lélekmondókat megbüntessék. Aki pedig másra valakire gyalázatos hirt, nevet költ és azt meg nem bizonyíthatja, aminemü büntetést érdemlett volna az a meggyaláztatott fél, a meggyalázó személy állja ki.

9. TÖRVÉNY.

Aki az esküdt birákat meghamisítja és végzéseket semminek tartja és megkáromolja, az olyan vasárnapon jó reggel a pelengérbe tétessék és estvéli predikáczióig ott tartassék. Azután verjék meg jól a farát és bocsássák el. Amely esküdt ember a büntetést nem

javallja, szivesen, erősen efélének büntetését nem fogja, hátramászván a dologban, akit így büntetnek a bünért, a bünös mellé szólván, a bünöst bocsássák el és annak pártfogóját, mellette való szóllót, akárki legyen az, büntessék meg, hogy azután a lator mellett senki ne szóljon, se támadjon.

10. TÖRVÉNY.

A gyülésben való valamely oly titkos dolognak eligazításának idején, senki az esküdtek közibe ne menjen hivatlan (még a prédikátor is), ha nem hivattatik.

11. TÖRVÉNY.

Az asszonyi állatok a gyülésbe magokat ne avassák, oda ne menjenek, ott ne pattogjanak, akik pedig ez ellen cselekesznek, pelengérbe tétessenek.

12. TÖRVÉNY.

Ha az asszonyok egymást megkurvázzák, szidalmazzák, rutitják, egymást meggyalázzák, férfiaknak ha tisztességet nem tesznek, ülésekből előttök fel nem kelnek, vagy nekik tiszteletlenül szólanak, eféle cselekedetekért a pelengérbe tétessenek, megbüntettessenek.

13. TÖRVÉNY.

Ha valaki megátalkodik a gonoszságban, a templomba nem jár, sem predikációhallgatásra, sem hetedszakai könyörgésekre és aki az Urnak szent vacsorájával nem él, akár férfiú, akár asszonyi állat, akármi rendbeli legyen az, a predikátor és az istenes hivek az olyanra szorgalmasan reája vigyázzanak és az olyannak a tanító semmiben ne szolgáljon, sőt ha meghal is, halálának emlékezetére ne harangozzanak; a község közül senki feléje se menjen, se sir ásni, se koporsó csinálni, hanem temesse el a maga háza népe amint tudja; de *nem a közönséges temetőhelyen, hanem azon kívül, távol földön, hogy ekképpen szamár temetése legyen.*

14. TÖRVÉNY.

Ha a tanító mindezekre és mindezeknek végbevitelére serényen nem vigyáz és sem az esküdteket, sem a községet tiszti szerint nem kényszeríti a jóra, hanem minden latorságban élnek a falukban az emberek: panasz jövén a prédikátorra, erős büntetéssel megbüntetjük, az esküdteket pedig megbirságoljuk, hogy ekképen minden latorság megszünjék és minden jámborság és tiszta szent élet nevelkedjék, gyarapodhassék.

Záradék.

A prédikátor ezen parancsolatunkat és kiadott törvényünket a templomban a szent gyülekezet előtt gyakorta elolvassa, hogy azután valami gonoszság ne essék és senki azt ne mondhassa, hogy ő nem tudta, nem hallotta. Ha valakin pedig ezek szerint valami büntetés esik és nehezen szenvedi, jöjjön mihozzánk panaszkodni és ha félterhel jött onnan hazul, bizonyosan elhigyje, egész terhel bocsátjuk.[1]

[1] A nagyszombati helv. conf. eklézsia Örökös könyvéből, a debreczeni főiskolai könyvtár kézirattárából.

4. Szenczi Száki János püspöksége 1656—1674.

Nyikos János püspök hirtelen halála után, 1655 október 13-án rendkivüli gyülést tartott a felsődunamelléki egyházkerület Farkasdon, melyen megbizták Szenczi Száki János somorjai esperes szenczi lelkészt, hogy amikorra legalkalmasabbnak gondolja, hivja össze püspökválasztásra a szent zsinatot. A nyert megbizás alapján 1656 márczius 27-én Szenczen kelt levelében, május 17.-18-ára, *a szokott helyre Farkasdra,* egyetemes zsinatra hivta Száki János a felsődunamelléki atyákat, még pedig oly utasítással, hogy már május 16-án dél körül, vagy délután megjelenjenek, hogy a következő két napi tanácskozásokat elő lehessen készíteni, kiváltképen az új püspök megválasztását, mely épen főtárgya lesz a zsinatnak. Kéri tehát őket, hogy az iskolák rektoraival és némely előkelőbb hallgatóikkal együtt jelen legyenek. A felszentelendő lelkészek vizsgájára vitatkozási tárgyul kijelölte az elhunyt püspök által ilyen alkalmakkor elkezdett szokás szerint, az apostoli hitformának 3., 4. és 5. czikkeit, hogy azokat Pázmány Kalauza ötödik könyvének 4., 5., 6. részeiben foglaltak ellen védelmezzék meg. Ezen vitatkozás elnökévé *Tolnai Tamás érsekujvári* lelkészt nevezte ki, ellenkezőkül pedig, a nagyobb iskolák rektorait és tanulóit jelölte ki. Majd tudatta, hogy a zsinat első napján *Szathmári István érsekujvári,* a másodikon pedig *Komáromi János turiszakállasi* lelkészek fognak egyházi beszédet tartani. Végül kéri az espereseket, hogy az egyházak és iskolák látogatását el ne hanyagolják, hanem azt szokott buzgósággal elvégezzék és az iskolák számára adni szokott gyüjtelék-pénzt beszedjék, arról pontos számadást készítsenek.[1]

Erről a zsinatról a meghivón kivül más adatunk nem maradt fen; de hogy itt választották püspökké Száki Jánost, bizonyos abból, hogy már 1656 augusztus 24-én Szenczről kelt levelében

[1] A meghivó megvan, a felsődunamelléki egyházkerületnek, a dunántúli református egyházkerület levéltárában levő jegyzőkönyvében.

rendkivüli zsinatra hivja szeptember 13-ára az espereseket *Eketsre*, némely ügyes-bajos dolgok elintézése végett, melyek közül csak azt említi fel, hogy néhány lelkészt kell felavatni és néhány eklézsiának mostani nyomorult állapotja kényszerítette arra, hogy ezt a zsinatot összehivja. A meghivónak ezen bevezető soraiból bizonyos, hogy a májusi farkasdi zsinaton már püspökké választották. Majd arra kéri esperes-társait, hogy már 12-én estve, néhány maguk mellé vett lelkésztársaikkal együtt megjelenjenek, hogy másnap már az ügyeket tárgyalni lehessen. Vitatkozási tárgyul az apostoli hitforma VI., VII., VIII. czikkeit tüzi ki, hogy amennyire az idő rövidsége engedi, annak Pázmány Kalauza ötödik könyve 7. fejezetében foglalt Kálvin-ellenes magyarázatát kellő értékére leszállítsák.[1] Mik voltak a tárgyai ezen zsinatnak? nincs feljegyezve.

1658-ban, ugyancsak a szokott helyre Farkasdra hivta össze Száki János márczius 25-ről Szenczről kelt levelével a zsinatot május 29. és 30-ra, melyben intette az espereseket és az egyházak lelkészeit egyenként és összesen, *hogy az iskolák rektoraival és kiválasztott hallgatóikkal együtt, a jól kezdett szokás szerint, minden mentegetődzés nélkül jelen legyenek.* Mint a testvér dunántúli kerületnek, úgy ennek zsinatain is állandóan részt vettek az egyházak képviselői. A meghivó szerint ezen zsinaton a szentirás tekintélyéről és tökéletességéről, valamint arról folyt a vitatkozás, hogy a hitnek és erkölcsnek egyedüli szabályozója-e a szentirás? Ellenzők voltak a nagyobb iskolák rektorai és tanulói, a mi igaz értelmezésünket *Váczi István lévai lelkész* védelmezte. A vitatkozás végződtével *Szathmári István érsekujvári lelkész* a helvét hitvallás első fejezetéből tart vizsgát, egyházi beszédet tartottak *Csúzi udvardi* és *Marosi István aranyosi lelkészek.*[2]

Vegyünk itt még fel az 1659 junius 8-án Farkasdon tartott zsinat meghivójából néhány adatot, hiszen úgyis csak halvány képét adhatjuk vissza a felsődunamelléki egyházkerület ekkori életének. Száki János midőn az espereseket és lelkészeket felhivta levelében a megjelenésre, a lelkészképesítő-vizsgálatot tevőkkel tartandó vitatkozás tárgyául a Helvét Hitvallás II. fejezetét tüzte ki, mely a szentirás magyarázásáról és annak szükségességéről tárgyal. Ellenzőkül kijelölte a nagyobb és kisebb iskolák rektorait tanulóikkal együtt, de nem zárta ki ezzel az egyházak lelkészeit.

---

[1] A meghivó megvan ugyanott.

[2] Ez is ugyanott olvasható.

A mi igaz értelmezésünket a külföldi akadémiákról csak a minap visszatért *Losonczi Farkas János nagyszombati lelkész* fogja megvédelmezni. A vitatkozás végződtével *Tolnai Tamás érsekujvári lelkész* a kitüzött fejezetből kérdéseket tesz fel és vizsgát tart. Egyházi beszédeket mondtak *Losonczi János* első nap, Körmendi György csicsói lelkész második nap. A gyülés egyéb tárgyairól, különösen az iskolákról való gondoskodásról a következő feljegyzés maradt reánk:

A külföldi akadémiákra való kimenetel alkalmával az iskolák rektorainak adni szokott segélyre nézve az határozták, hogy ne a következő évi osztassék fel, mint ezelőtt tették, hanem abból az osztálytanítókra is fordítsanak valamit. A segédtanítók fizetéséhez való hozzájárulásra kijelölték a *komáromi, tatai* és *palánki* egyházmegyék gyülekezeteit *a komáromi iskolához* és felhivták a lelkipásztorokat, hogy buzdítsák hallgatóikat pénz-, termény- és más hasznos adományok szolgáltatására, melyeket az esperesek hűségesen tartsanak maguknál és a legalkalmasabb időben fordítsák azoknak szükségletére, akiknek gyüjtetett. *Az érsekujvári iskolára* két egyházmegye gyüjtsön, a *barsi* és az *ürményi*, a *nagyszombati* iskolára pedig egy, a *mosoni* vagy *somorjai* egyházmegye. Ugyanebben a gyülésben végeztetett, hogy amely eklézsia kocsit és költséget nem akar adni a közzsinatra menő predikátornak, megtiltassék közöttük az egyházi szent szolgálat.[1]

Tatai János nemesócsai lelkész, midőn 1711-ben a felsődunamelléki egyházkerület régi jegyzőkönyvéből, az általa kezdett újba leirta s így az enyészettől megmentette, ezt a nehány zsinati meghivót, ezen 1659-iki után ezt a jegyzetet tette: „Gondolkodjék erről minden, hogy az 1663. esztendő után soha nem volna gyülés Farkasdon, de ezen 1663. esztendőbeli, mely megesett május 2—4. napjain, a legutolsó volt". Nem kell sokat gondolkodnunk rajta, hogy miért maradtak el a farkasdi gyülések, most mindjárt látni fogjuk.

Az 1662. évi országgyülésen Lipót királyhoz benyujtott emlékiratukban fájdalmas hangon emlékeznek meg a protestáns követek arról az áldatlan harczról, melyet az ország törvényei ellenére a főpapok és főurak folytatnak a protestánsok ellen, és jóllehet az 1655. évi országgyülésen az 1647 óta felmerült vallássérelmek orvoslásául a XVIII. törvenyczikk kimondotta, hogy azok el fognak intéz-

[1] Az egyházkerületi levéltárban levő eredetiről.

tetni, és nemcsak hogy mindez nem történt meg, de ezenkívül mindent elkövetnek evangéliomi vallásuk elnyomására. A részletesen előszámlált sérelmek közül álljon itt a tárgyunkra vonatkozó:

Győrvármegyében, Radványban, Lippay János és György tisztjei nem engednek a lakosoknak saját vallásukon való lelkészt tartani; a pozsonyi apáczák pedig Radványtól, mint anyaegyháztól a patasiakat nagy fenyegetésekkel eltiltották s akaratuk ellenére a bősi plébános alá rendelték. *Győrött* az evang. mesterembereket vallásgyülöletből a czéhbe nem fogadják be. A szabók közül némelyeket Gorup Ferencz novii püspök magához hivatott és egy hónapon túl nem bocsátotta őket szabadon, a czéhszabályokat magához vette és a szabók gyakori sürgetésére, azon, az okmány végére odairt sérelmes záradékkal és feltétel alatt adta ki, hogy 40 forint büntetés terhe alatt egy győri evang. szabót se merjenek a czéhbe befogadni. Régi czéhszabályaikat mindeddig nem adta vissza.

Komáromvármegyében Lippay György esztergomi érsek Bálvány-Szakállasból kiüzette az evangélikus jobbágyokat, mert nem akartak római katholikusokká lenni, s helyükbe római katholikusokat szállíttatott. A pozsonyi apáczák az *apáczaszakállasiakat* lelkészük egyházi beszédeinek hallgatásától és vallásuk gyakorlásától súlyos büntetés terhe alatt eltiltották. Az *izsaiakat* vallásuk szabad gyakorlatában földesuruk háborgatja. Puchaim gróf a lelkészt Szentpéterről kiüzte.

Száki János püspök egyházán is hallatlan kegyetlenséget követtek el. Nevezetesen Eszterházy Pál és Ferencz *Szenczen* s más uradalmaikban az evang. népet katonák beszállásolásával s azoknak hallatlan garázdálkodásaival zaklattatták. A templomok elfoglalása után ugyanis, a katonák iszonyu kegyetlenkedése arra kényszerítette a vallásukhoz állhatatosan ragaszkodó lakosokat, hogy javaik elhagyásával, puszta kézzel vándoroltak ki, a gyarlóbbakat pedig, kik a zaklatást megunták és sorsukon segíteni igyekeztek, a róm. kath. vallásra való áttérésre szorították. A lelkészeknek sem kedveztek, mert a lakásaikba küldött katonák, a szükségesen felyül is kicsikart élelmi szereket felemésztették, vagy hasztalanul elpazarolták, a butorokat felprédálták; pinczéiket felverték, abból a bort elvitték, magukat a lelkészeket pedig rút szavakkal illették, mindenben, kivált az egyik lelkész pinczéjének feltörésében és a szüreti edények elfoglalásában Sánta Tamás, Eszterházy tiszttartója vezérkedvén, megkárosították, mígnem a napról-napra növekedő

fosztogatásaikat látva, kénytelenek voltak javaik nagy kárával a paplakokat elhagyni. Ismételt vizsgálatok után pedig, melyeken azt akarták kifürkészni, valyon csakugyan megváltoztatták-e vallásukat a lakosok? nehány nemesnek és kiváltságos ház tulajdonosának butorait és birtokait, nem gondolva a nemesség szabadságával, elfoglalták, azután kidoboltatták, hogy annak a papnak, aki *Szenczre* menni merészel, vele levő holmiját elkobozzák, őt magát a semptei várba fogságba vetik, végre a hitükben megmaradt nemeseket a városból kitiltották. Midőn pedig a sápi lelkész, a tilalomról nem levén tán tudomása, a szenczi szőlőhegyen termett boráért oda ment, Lendvai Márton, Eszterházy jószágigazgatója, minden törvényes ok nélkül, fegyveres kézzel megtámadta, s csak az isteni gondviselés mentette meg a haláltól. Egy szenczi jobbágyot, aki vallását nem akarta elhagyní, s ezért a gróf elüzette, mivel ekkor a városon időzött, Lendvai elfogatta, mindenétől megfosztotta, s oly kegyetlenül megverette, hogy a fájdalmakba belehalt. Azon ürügy alatt, hogy a kelyhet és az urasztali készleteket nem szolgáltatta át neki a lelkész, annak saját szőlőjét és 11 akó borát elvétette; a város közepén levő templomot pedig, mely leginkább Rákóczy György fejedelem s más felvidéki prot. nemesek költségén épittetett, egy másik imaházzal együtt, melyeket most is róm. katholikusok birnak, elfoglaltatta.

Szelepcsényi *csallóközi* birtokainak kormányzója, *Csütörtökön* a templom ajtaját kováccsal feltörette, azt az oda vitt katonákkal elfoglaltatta, a lelkészeket elüzette, a lakosokat fenyegetések, békók, veretések és büntetésekkel róm. katholikus vallásra kényszerítette.

Nagyszombatban a jezsuiták tanítványai a protestánsokon méltatlanságokat követnek el; iskoláikba behatolnak, tanulóikat megverik, templomaikat kövekkel dobálják, ablakait beverik, a lelkészt predikálás közben szidalmazzák. Ugyancsak a nagyszombati jezsuiták Szerdahelyen a templomot, paplakást, iskolát karhatalommal elvették, a lelkészt, kinek neje súlyos beteg volt, anélkül, hogy neki három napot, vagy a paplakon, vagy a községben csak egy éjjel is meghálni engedték volna, kiüzték.

Forgács Ádám *Galgóczon* a magyar (= református) templomot elfoglalta, a törvény szerint kihasított telken épített tót templomot lerontatta, a lelkészeket, elvevén tőlük saját házaikat és javaikat, kiüzette, a paplakokat és az iskolákat, az azokhoz tartozó jövödelmekkel együtt birtokában tartja. Ugyanez a földesúr *Komjátiban* a templomot, lelkészlakást, iskolát elfoglalta, papját kiüzette.

Placidus András pannonhalmi apát *Deákiban* a templomot, lelkészlakást, iskolát, az egyháznak minden jövedelmeit elfoglalta, a papot előbb megverette, majd szakálla, keze s lábainál fogva hurczoltatta, a paplakból kidobatta, a népet pedig birságokkal kényszerítette vallásával ellenkező szertartásokra.

Ürményben a templomot, paplakást, iskolát, az egyház jövödelmeit a református közbirtokosok jogsérelmével Szelepcsényi elfoglalta, a lelkészt, Ratoris Istvánt, javaiban nagyon megkárosítva, kiüzte. Ugyanő *Negyeden* és *Farkasdon* a templomokat, paplakokat, iskolákat elfoglalta, a lelkészeket kiüzte, *a farkasdit el is fogatta és fogva tartja.*

A nagyszombati jezsuiták az 1659-iki országgyülés után zászlóval, dobokkal és fegyveresekkel *Séllyére* mentek, a reform. lelkészt, mint valami gonosztevőt, lakásából kidobatták, ingóságait szekerekre rakatták s ezeken vele együtt a határból kivitték. Ez még nem volt elég, a reformátusok költségén épült templomot földig lerontották. Majd száz katonát küldtek a lakosokra, kikkel ezeket sokfélekép kinoztatták, vallásukkal ellenkező szertartásokra lánczokkal, békókkal, s javaik felprédálásával kényszerítették, s majdnem mindenükből kifosztották. *Végre azon háromszáz birodalmi tallért, melyet Lorántffy Zsuzsánna, Rákóczy György özvegye az egyháznak ajándékozott, mely azóta 980 forintra szaporodott, a séllyei plébános, Rasoris György ürményi lelkésztől kicsikarta és most is magánál tartja,* azonfelyül bizonyos ellopott ló árát rajta vétette meg. De a jezsuiták ezekkel még nem elégedtek meg, a reformátusokat *erővel megeskették, hogy a róm. kath. vallástól soha el nem pártolnak;* a megesküdni vonakodókat pedig bebörtönözték, éhen és szomjan addig kinozták, míg esküvel meg nem igérték, hogy róm. katholikusokká lesznek.[1]

Mindez csak egy kis részlet azon megszámlálhatatlan sérelemből, melyet mindenfelé elkövettek a protestánsokon, de ebből is látható a czél: a legjobb és legerősebb helyeken kell vallásuk szabadgyakorlatától megfosztani őket. Ám hiába küzdöttek az országgyülésen azok a dicső férfiak, akik mindenek előtt és mindenek felett a lelkiismereti szabadság biztosítását követelték. Nem hallgattattak meg! Öt izben álltak elő törvényen nyugvó jogos követeléseikkel, mind hiábavaló volt. Mikor látták, hogy ki akarják őket játszani, elhatározták, hogy az országgyülést elhagyják. Utolsó összejövetelük

[1] Hist. Diplom. Appendix 104—123. *Zsilinszky* i. m. III. 205—226. l.

alkalmával *Losonczi Farkas János nagyszombati*, ezuttal úgy, mint országgyülési lelkész, a szentirásból merített példákkal buzdította őket bucsubeszédében, remegő hangon és zokogva áldotta az egymástól szintén könnyezve bucsúzó bajnokokat.[1]

A pozsonyi országgyülésről egymástól könnyek között bucsúzó követek megható jelenete, szomorú előhirnöke volt az egyházunkra következett nagymérvü üldözésnek. Nincsenek ugyan erről kimerítő adataink, hogy esetről-esetre bizonyíthatnánk velük a kiállott küzdelmek nagyságát s veszteségeinket, de a szapi egyház régi anyakönyvében olvasható egykorú bejegyzésből, fogalmat alkothatunk arról a nagy pusztulásról, mely számos gyülekezetünket megfosztotta lelkészétől, mert itt „néha tizenkét prédikátorok is bujkáltanak, mert Szapon soha senkitől nem háborgattatott az eklézsia, s minthogy nem is keresték őket Szapon, itt sok ideig bátorságban mulattanak. Nemes Hamar Pál Abdiás volt, ez mindennap nékik renddel főzetett, amint ezt Osvald Balázs ekkori szapi lelkész irásban hagyta".[2] A halálra keresett lelkészek kénytelenek voltak üldözőik elől menekülni, rejtekhelyeken tartózkodni, mialatt volt hallgatóikat erőszakkal misehallgatásra hajtották, s vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszerítették. A sok bujdosó lelkész között maga Száki János püspök is kiüzetett Szenczről és 1665-ben Somorjára vitték lelkésznek,[3] mely hely még egy darabig küzdött lételéért, s az előbb idézett szapi anyakönyv szerint itt még 1673 febr. 3-án közönséges zsinatot tartottak. De csakhamar elpusztult ez is, sok más egyházunkkal együtt.

A gyülekezetét ért romlást helyreállítani óhajtó *barsi* lelkésznek és ezen *egyházmegye esperesének, Ladányi Andrásnak* segélyt kérő levele, legyen itt záradékul, amint következik:

A mi Urunk Jézus Krisztusnak kegyelmét, az Istennek szerelmét és a Szentléleknek közöltetését, jó lelkiismerettel mindenben való békességet, a hitben megmozdulhatatlan állhatatosságot, nyomorodott hazánknak siralminak lecsendesedését és vigasztalását,

---

[1] Ugyanott 264. l.

[2] Magyar Nemzeti Múzeumban, Tóth Ferencz kéziratgyüjteményéből.

[3] Somorjai reform. egyház ingóságairól való jegyzék. Anno 1665. 5 die novembris. Böcsületes püspök urunkat Isten őfelsége közinkbe plántálván, adtuk őkegyelme gondviselése alá a templomhoz való eszközeit.

kívánatos jó egésséget, az élet után hervadhatlan dicsőséges koronát kívánok keresztyén szeretettel mindenekben, akik kegyesen látják, olvassák és hallják ezen kérő levelünket.

Mi elpusztult és épülgetni kezdett Bars városának birója Sallai János, becsületes mellette levő, Isten kegyelméből megmaradott tanácsbeli személyek és a gyülekezetnek tagjai, helvetikai konfessión levő személyek és keresztyének, bocsátottuk ki ezen alázatos levelünket előmutató hitelre méltó követinket Krakkó Jánost és Kulcsár Albertet, a ti kegyességtek eleibe, mivel az elmúlt és eléggé meg nem siratható pusztulással, rablással teljes esztendőinknek folyásában, mi is a hatalmas Istennek igazságos ítélete alá rekesztettünk, (kit a kegyelmetek kegyessége tud); a kegyetlen török és tatár országunkat prédálván, minket is minden javainktól megfosztván, hagyott csak veszedelemnek és éhenhalásnak tárgyául és czélul. Mindazáltal ezeknél súlyosabb és keservesebb kára a mi lelkünknek, az Istennek szent templomának helyünkben levő elpusztulása, szentelt edényeknek és eszközöknek tüz és kegyetlenek által tőlünk elidegenítése, melyeket ami kegyes eleink, minden kicsinytől fogva nagyig, Isten dicsőségéhez való indulattal eklézsiánkban szerzettenek, kiknek kegyes nyomdokukat az Isten dicsőségére igyekezvén ájtatos félelemmel követni, az Istennek városunkban levő megpusztult templomát egyéb eszközökkel helyreállítani, felépíteni keresztyén hűségünkből kényszeríttettünk; de mivel világi javainkól a veszedelmes időkben kimeríttettünk, kényszeríttettünk a ti kegyelmességtekhez folyamodnunk, kérünk azért alázatosan, minden rendbeli nagy és alacsonyabb méltóságban és állapotban helyheztetett uraimékat, Nagyságos, Méltóságos, Nemes rendeket, városi és falusi birákat, és kiváltképen a Krisztus anyaszentegyházának hűséges lelkipásztorait, kik a szent munkában az Istennek dicsőssége és szerelmétől vezéreltetvén, Istentől vett javaikból a keresztyéneknek sziveskedjenek, jóra alamizsnálkodjanak, hogy a szent munkában a kegyes alamizsna által felsegíttessünk; megcselekedvén azt a ti szent kegyességtek velünk, az Isten dicsőségét munkálkodván, ingyen kegyelméből való jutalmát el nem veszti, dajkálkodván az Urnak megpusztult templomával. Mi is keresztyéni szeretetből származó fohászkodásunkban Istennek előtte a kegyességért nem szününk megjelenni törekedni. Im bocsátottuk a felyül megirt s nevezett követinket ezen kérő levelünkkel, bizonyítványunkat megerősítvén városunk szokott pecsétjével.

Istennek gondviselése legyen a ti kegyességteken. Kelt Barson, 1668. évi november 26-án.

Ladányi András,
a barsvármegyei evangélikus eklézsiák esperese.[1]

Kiskomáromi R. János,
az Ur szent gyülekezetének együgyü méltatlan lelkipásztora.

Ez legalább még az egyházépítéshez tartozik, ami ezután következik, az úgyis a pusztulás, romlás képét mutatja. Mindenfelől a vészkiáltás hangzik, az üldözés harczi zaja közt a mi két dunai egyházkerületünk eggyé lett a szenvedésben, s együtt vívta meg a nagy élet-halál harczot, s hamvaiból egy egyházkerületbe egyesülve támadt fel.

Az I. Lipót uralkodása alatt hazánkra és egyházunkra következett gyászos időszak, a felekezeti vakbuzgóság és olhatatlan gyülölet, nagyon szomorú állapotot teremtett különösen egyházkerületünkben, s csak az isteni gondviselés őrző kegyelme mentette meg ezt a teljes megsemmisüléstől.

---

[1] Az ószőnyi ref. egyház levéltárából. *Ezen oklevelet a többi eredetiben közlöttel együtt azért vettem fel egész terjedelmében, mert megbizatásom úgy szólt, hogy a fontosabbakat illesszem be munkám keretébe.*

Sajtóhibák:

11. lap 26. sorban Pod helyett *Bod* olvasandó.
165. lap 25. sorban Soron helyett *Sopron* olvasandó.
296. lap 1. sorban 1655 helyett *1649* olvasandó.
377. lap 29. sorban fatyja helyett *atyja* olvasandó.
377. lap 30. sorban iak helyett *fiak* olvasandó.
382. lap 18. sorban Mátyásnál helyett *Máténál* olvasandó.
426. lap 35. sorban egyházfi helyett *egyházi* olvasandó.

TARTALOM.

Lap

Előszó 3

BEVEZETÉS.

A dunántúli kerület határai s történetének felosztása 5

ELSŐ KORSZAK.

A reformáczió elterjedésének és megszilárdulásának kora 1612-ig.

1. Dunántúl reformácziója.

Enyingi Török Bálint, a reformáczió pártfogója 7
Pemfflinger Katalin, a lutherána oroszlán 7
Balatonmellék, Somogy, Veszprém vármegyék földesura 7
Sopron, mint a dunántúli reformáczió kiinduló helye 8
A reformáczió terjedése Székesfehérvár, Buda körül, Sopron és Pozsony vármegyékben 9
Bálint pap, Pápa reformátora 9
A pápai iskola 1531-ben. Gyzdawith Péter az első tanító 10
Balatonmellék, Somogy, Veszprém, Komárom vármegyék reformácziója 11
Egyháztörténetiróink feljegyzése erről 11
Dévay Biró Mátyás, mint Pápa, Sárvár, Rába- és Balatonmellék reformátora 12
A kádártai anyakönyv erre vonatkozó feljegyzése 12
Lehetett-e Dévay 1535—1536-ban Kádártán 13
Dévay Sárvárt s Nádasdyhoz való viszonya, külföldi útja 1536-ban . . 14
Melánchton levele Nádasdyhoz, ajánlja neki a hazatérő Dévayt . . . 15
Kecheti Márton veszprémi kath. püspök megnősül 16
Dévay tanuskodása dunántúli reformátorsága mellett 16
Dévay hittani kézikönyvében Kálvin értelme szerint magyarázza az urvacsoratant 17
Dévay 1538-ban Batthyányhoz megy Németujvárra 17
Gyulafy László tihanyi várparancsnok 18
Egykorú feljegyzés a dunántúli reformáczió kezdetéről 18
Sylvester János sárvári tanító, az Újszövetség fordítója 19
Kanizsa reformácziója, Szeremlyéni Mihály 20
Székesfehérvár reformácziója 1543-ban 21

Lap

Alsólendva, Kapuvár, Kádárta, Enying, Csoór, Felsőörs, Kenese, Szentkirályszabadja, Lepsény egyházak alakulásáról 22
A dunántúli követek kérelme az 1550-iki pozsonyi országgyülésen . . 23
A török hódoltságban szabadon terjedt a reformáczió 23
Sztáray Mihály igehirdetőket kér Debreczenből 1551-ben 23
Huszár Gál Magyaróváron 1554-ben 24
Huszár levele Bullingerhez 1557-ből 25
A magyaróvári könyvnyomda 27
Sztáray Mihály kádártai és pápai papsága 28
Batthyány Boldizsár, mint a reformáczió pártfogója 29
Beythe István németujvári papsága 30
Eszéki Imre Kálmáncsehit reformálja 31
Szegedi Kis István Kálmáncsehi papsága s török fogságba jutása . . 32
A kálvini irányu reformáczió megszilárdulása 34

2. Felsődunamellék reformácziója.

A reformáczió első nyomai, Szalkay érsek rendelete a terjedés ellen . 35
A reformáczió pártfogói: Török Bálint, Thurzó Elek, Balassa Menyhért, Forgács Simon és Imre, Dobó Ferencz, Salm Egyed és Miklós . 36
Thurzó Ferencz, Liszthius János nyitrai püspökök áttérése 36
Nagy-Bánkai Mátyás nagyszombati reformátorsága 37
Várday érsek a reformáczió ellen, az 1550-iki országgyülési követek a reformáczió mellett foglalnak állást 38
Csütörtökön, Csallóközben a régi kath. templomot elfalazzák 38
Oláh Miklós 1557 aug. 1-én Pozsonyba idézi a reformáczió papjait . 39
Somogyi Péter vágsellyei tanitó fogsága 40
Melánchton szerint Oláh Miklós 300 lelkészt kiüldözött 40
Nagyszombat reformácziója 41
A reformáczió nyomai Pozsonyban 42
Révkomárom reformácziója, Huszár Gál 43
Oláh Miklós elüzeti Huszárt Komáromból 1563-ban 44
Huszár Gál Nagyszombatban, innen Oláh érsek királyi paranccsal kiüzeti 1565-ben 45
Komjátit Huszár Gál a Forgácsok oltalma alatt reformálja 46
Huszár komjáti könyvnyomdája 47
Bornemisza Péter 48
Jóka, Szered, Vágmellék reformácziója 50
Bornemisza zólyomi, galgóczi és semptei papsága 51
Bornemisza pártfogói 56
A farkasdiak megtérése. Bornemisza püspöksége 57
A felsődunamelléki reformáczió hittani iránya 58

3. A dunántúli protestánsok szervezkedése.

Miksának 1567 okt. 31-iki rendelete a Sopron- és Vasvármegyei kálvinizmus ellen 60
Az 1576. évi szervező zsinat, s Szegedi Máté püspökké választása . . 61
Szegedi püspöksége alatti szép egyességről 62

Lap
Az 1585 jul. 25-iki hegyfalui zsinat, Beythe István püspökké választása 63
Az első magyar füvészkönyv és Beythe 65
Az 1587 márcz. 12-iki csepregi zsinat czikkei 66
Vitatkozások a lutheri irányu Krajczer György, Gábelman István és Siboltival 70
Az 1591 jun. 3-án tartott csepregi hitvita története 71
Nádasdy levele Beythéhez s ennek válasza 72
Nádasdy Horváth Gergelyt és Skultéti Szeverint meghivja a hitvitára . 73
Horváth Gergely levele Nádasdyhoz 73
A hitvita előzményeinek leirása 74
A hitvita részletes jegyzőkönyve 75
A jelenvoltak közül a jegyzőkönyvet aláirtak névsora 88
A hitvita jun. 4-iki folytatása 89
Beythe és fia eltávozása a templomból, Nádasdy beszéde 89
Akik az ág. hitvallást nem fogadják el, Nádasdy birtokain nem türi meg 90
Beythe István válasza a csepregi hitvita történetére 91
Nádasdy 1595-ig nem követelte az Egyesség könyvének aláirását . . 93
Reczés János esperes Hegyfaluba hivja a lelkészeket az aláirásra . . 93
Kincses Pál kőszegi, Soós János loósi lelkészek nem akarnak aláirni . 94
Nádasdy 1596-ban elrendelte a Egyesség könyve aláirását 95
A meszlényi egyesség 96
Beythe zsinatot hirdet Vépre, melyre Reczés egy goromba levelet küld 96
Az 1597-iki rohonczi zsinat, s a németujvári hitvallás töredéke . . . 97
Az Encomium ubiquisticum czimü gúnyverseket Beythe András irta . 98
Beythe jóllehet 1595-ben lemondott a püspökségről, még 1598-ban is kérte Nádasdyt, hogy állitsa helyre az egyház feldúlt békéjét. — A szakadásnak nem ő az oka 98
A Formula Concordiae magyar fordítása 1598-ban és az aláirók névsora 99
Az evangélikusok Agendája és Törvénykönyve 1598-ból 100
A dunántúli ref. egyházkerület öt egyházmegyéje 100
Beythe egykorú rövid jellemzése s halála 101

4. A felsődunamelléki egyházi viszonyok Sibolti és Dobronoki püspöksége alatt.

Bornemisza után Sibolti Demeter volt a püspök, ennek tanulói pályája, s rektorkodása 102
Sibolti jókai és nagyszombati papsága 104
Telegdy Miklós 1576. évi levele XIII. Gergely pápához a nagyszombati egyházi viszonyokról 105
Királyi parancsra 1578-ban kiüzik Siboltit Nagyszombatból 107
Sibolti semptei lelkész lesz, 1585-ben püspökké választják, Győrbe viszik 107
Sibolti halála, hittani álláspontja 108
Dobronoky Miklós előbb komáromi, ekkor galántai lelkész, Sibolti után a püspök 109
Az 1592-iki galántai zsinaton Kálvin szellemü határozatokat hoznak . 110
Komjáti-i, semptei és galántai lelkészek 111
A felsődunamelléki ref. egyházkerület megalakulása, a főuri családok . 113
Egyházi törvények a XVI. század végéről 114

Lap
A törvényeket aláirt Bars és Nógrádvármegyei lelkészek névsora . . 118
Veresmarti Mihály ürményi lelkészsége, fogsága, kiszabadulása . . . 119
Dobronoky 1605-ben érsekujvári, Veresmarti komjáti-i lelkész lesz . 119
Bocskay Nagyszombatban az ispotály templomot a ref. egyháznak adatja 120
A nagyszombati ref. egyházról, s a derék Asztalos András 120
Forgács érsek elüzi a nagyszombati lelkészt és tanítót 120
A pozsonyi országgyülés visszahelyezi őket 121
Asztalos András levele az egyházi viszonyokról. Komáromban, Érsekujvárban, Somorján, Séllyén, Nagyszombatban virágzó egyházak vannak 122
Az 1609-iki barsi zsinat Veresmarti ügyében 123
Az 1609. nov. 17-iki komjáti zsinat, nehány jelenvolt neve 123
Suri Mihály komjáti-i lelkész és esperesről 124
Taksonyi Péter szerdahelyi lelkész és csallóközi esperesről 124
Patkó Tamás deáki-i, később nagyszombati lelkészről 125
Suri, Taksonyi, Patkó tárgyalnak Veresmartival, de semmire sem mennek 125
Veresmarti Pázmány kezébe letette a hitvallást 127
Szenczi Szijjártó Lukács szerdahelyi lelkész. Az egyházi élet virágzó . 127
Nehány adat a komáromi-, érsekujvári-, somorjai-, komjáti-i-, szerdahelyi-, nagyszombati- és nagymegyeri egyházakról 128
A barsi egyházmegye s első esperesei 128
A csallóközi egyházmegye s első esperesei 128
A komjáti egyházmegye s esperese Suri Mihály 129
A komáromi s drégelypalánki egyházmegye még nem alakúlt ki . . 129
Érsekujvár körül nincs kath. lelkész 1584-ben 130
Somorján alig van nehány katholikus 130
Az esztergomi reform. egyház 1595-ben 130
Rudolf 1599-ben felhivja Pálffyt, hogy Érsekujvárból és Esztergomból üzze ki az eretnek hitszónokokat 131
Szuhai István püspök 1603-ban kiüzi az esztergomi és komáromi lelkészeket 132
Az esztergomi ref. egyház és templom pusztulása 1603-ban 132
Az 1612. évi ürményi zsinat 132
Az 1613. évi komáromi zsinat és a pataházi összejövetel 133
Az 1614. évi komjáti zsinat, Samarjai felavatása, Dobronoki halála . 134

5. Egyházi irodalmi téren való munkálkodás. Nyomdák.

Áttekintés. A reformáczió magyar irodalmat teremtett. Bibliafordítók . 135
Dévay Biró Mátyás és Sylvester János 136
Az újszigeti nyomda termékei 136
Huszár Gál és magyaróvári s komjáti-i nyomdája 136
Bornemisza Péter munkái és semptei s detrekői nyomdája 137
Kulcsár György művei és Hoffhalter alsólendvai nyomdája 138
Huszár Dávid pápai nyomdájáról 139
Beythe István művei és Manliusz németujvári nyomdája 140
Sibolti Demeter könyvecskéiről 141
Pathay István Agendája 141

Lap

MÁSODIK KORSZAK.

A szervezkedés és a létért való küzdelem korszaka. 1611—1734.

ELSŐ RÉSZ.

A dunántúli egyházkerület szervezkedése és története a XVII. század első felében.

1. Pathay István püspöksége 1612—1628-ig.

Az 1612. évi körmendi zsinaton Pathayt püspökké választják 142
Pathay életére, iskolázására, felavatására vonatkozó adatok 143
Pathay rohonczi, pápai és szalónoki lelkészsége 144
Az 1612 nov. 11. és 12-iki köveskuti zsinat és az itt felavatott lelkészek 144
Az 1612. évi köveskuti zsinat kánonai 145
Szenczi Molnár Albert szalónoki papsága 167
Batthyány Ferencz vasvármegyei uradalmaiban letelepíti a Stájerből kiüldözött protestánsokat 167
Szenczi Molnár Albert révkomáromi lelkészsége 168
Pathay István 1614-ben Veszprémbe megy lelkésznek 168
Évenként egy zsinatot kell tartani 168
Kanizsai Pálfi Jánost a zsinat jegyzőjévé választották 169
A dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvéről 169
Az 1618. évi szentlőrinczi zsinat egyházmegyékbe osztja az egyházakat 169
A veszprémi egyházmegyéhez tartozó egyházak 169
A pápai egyházmegyéhez tartozó egyházak 170
A kiskomáromi egyházmegyéhez tartozó egyházak 170
A németujvári egyházmegyéhez tartozó egyházak 171
A körmendi egyházmegyéhez tartozó egyházak 172
A vizlendvai egyházmegyéhez tartozó egyházak 172
A lajstromból kimaradt egyházak 172
Az esperesek mellé választott presbyterek névjegyzéke 173
A presbyterek tisztéről 174
Az urvacsorát kenyérrel kell kiszolgáltatni 175
Templomban nem kell gyertyát gyujtani 176
A kiskomáromiakat intik, hogy az ostyát hagyják el 176
Körmenden 1613-ban, Németujváron 1626-ban osztották kenyérrel az urvacsorát 177
Kanizsai felállítja egyházában a presbytériumot 178
A pápai egyház presbytereinek névjegyzéke 179
A pápai egyház külső igazgatására tartozó szabályok 179
A házasságról, s a mennyegző szerzéséről 179
A házasulandók hirdetéséről és eskettetéséről 180
A lakodalom napjáról. A keresztelésről 181
Az urvacsora kiszolgáltatásáról 182
A predikáczió és könyörgés idejéről 183
A halott temetésidejéről 184

Lap
A presbyterek kiváltságairól 184
A presbyterek tisztéről 184
Pathay István hivatali tisztében való eljárásának jellemzése 187
A világi hatóság beavatkozását Pathay nem türte 189
Pathay 1623 nyarán Veszprémet elhagyta s Pápára költözött 190
Pathay kiskomáromba megy lelkésznek 191
Tolnai István csopaki lelkészt veszprémi esperessé választják . . . 191
Az 1623 okt. 18-án Alsóörsön tartott zsinaton kihirdetett egyházi törvények 192
Pótlék az alsóörsi kánonokhoz 198
A kiskomáromi részzsinat 1625 deczember 10-én 200
Pathay 1626-ban Pápára megy lelkésznek, Czeglédi Pált is ide viszik 200
Pathayt Bethlen Belényesbe viteti lelkésznek 1628-ban 201
Pathaynak névtelenül megjelent párbeszédes könyvecskéje 201
Levelei Kanizsaihoz ezen könyvecskéről 202
Pathay a nádor haragja elől menekül Belényesbe 203
Kanizsainak Pathay elmeneteléről való feljegyzése 204
Gál Imre veszprémi és Czeglédi Pál pápai lelkészek tudósítása . . . 205
Pathay bihari esperes lesz. Halála 206
Kanizsai Pálfi János levele Pathay Istvánhoz 1631-ből 207
Szemrehányással illeti, amiért szótlanúl elment 207
Fájdalmasan érintette távozása; leverte felesége halála, Batthyány kitérése 208
A pápai főkapitány változás miatt, nincs reménye rá, hogy ide mehessen 208
A lutheránusok elfoglalták a szentmihályi egyházat 208
Szécsi Mihály meghivta Kanizsait az udvari papságra 209
Turnisára lutheránus lelkészt vittek, most már Muraközben nincs egyházunk 209
Értesíti kortársairól és Kötél Miklós csöglei lelkész haláláról . . . 210
A pápai iskoláról, rektora Mosoni István, és egyházról 211
A veszprémi, csopaki, szemerei, tápi egyházak és lelkészeikről . . . 212
A szentgróti és kiskomáromi egyházakról s lelkészeikről 213
Tudatja vele, hogy szalónaki háza árában 78 forintot felvett 213
De ezt nem küldheti el, mert ép ennyire megy itteni tartozása . . . 214
Mosoni Istvánnak 35, a kerület pecsétjéért 12, Literáti Györgynek 6, a szükölködő egyházaknak 25 forintot fizetett helyette 215
A pápai egyház elmaradt fizetését nem adja meg, ő nem tehet róla . 216

2. Kanizsai Pálfi János püspöksége 1629—1641.

Kanizsai életrajzi adatai, tanulói pályája 218
Sárvár, Érsekujvár, Nagyszombat, Somorja, Komárom rektornak, Léva, Debreczen papnak hivja. Előbb komáromi rektor, majd pápai lelkész lesz 219
Kanizsai felavatása, pápai esperessé, majd kerületi jegyzővé választása 220
Közhangulat Pathay eltávozásáról. Kanizsai a dolgok élére áll . . . 221
Sári István pápai rektor lesz 1628-ban. Pápára Nagyszombatból tanulók jönnek 221
Samarjai ajánlja, hogy új püspököt kell választani. A veszprémi egyházmegye zsinat összehivását sürgeti 222

Lap
A körmendi összejövetel 1629 jan. 23-án 222
Intézkedés a zsinat összehivásáról 223
Utasítás a püspökválasztásra nézve 224
Samarjai János és Simándi Mihály püspököket meghivják a zsinatra . 225
Simándi nem vehet részt a zsinaton, Samarjai igéri, hogy elmegy . . 226
Az 1629 márczius 17-iki körmendi zsinaton jelen voltak névsora . . 227
A távollevők névsora 228
Gál Imre veszprémi alesperes előadja a zsinat összehivásának okait és czélját 229
Mivel Pathay még él és sem le nem mondott, sem le nem tétetett, lehet-e új püspököt választani? 230
Kanizsait püspökké választották, Samarjai üdvözli 230
Beszéde, melyben visszatekint a dunántúli kerület multjára 231
Az új püspök feltételei és felavatása 232
Esperesek felesketése, alesperesek és presbyterek választása 232
Ezek eskümintája. Világiak is befolytak a választásba 233
A németujvári egyház levele 233
Az 1629 jun. 19-iki pápai zsinaton Kanizsai lelkészeket avat fel . . 234
Dunántúli egyházaink száma, Belsősomogy kivételével 235
A Balatonon alul levő egyházak elszakadásának ügye 235
Névszerint elősorolt 31 egyház, illetőleg lelkésze, Dunántúlhoz tartozott 236
Az elszakadás oka 237
Kanizsainak az elszakadás ügyében Simándihoz irt levele 237
Somogyból 10 lelkész 1629 márcz. 22-én Patajra megy zsinatra . . 238
Simándi levele Kanizsaihoz, melyben a két egyházkerület határvonalának megállapítását kéri 238
Kanizsai elősorolja a veszprémi egyházmegyében megmaradó egyházakat 239
A somogyi egyházakat lelkészeikkel együtt Kanizsai Simándinak átadja 239
A somogyiak közül három megbizott Simándihoz megy az átadási engedéllyel 240
Simándi szóval és irásban közli velük a feltételeket 240
Az 1629 szeptemberi iregi gyülésen esperest választanak 241
Tholnay István veszprémi alesperes beleegyez, hogy Fokszabadi is számláltassék a somogyi eklézsiák közé 241
Kérik Simándit, vegye most már őket gondviselése alá 241
Simándi a lelkészekhez és külön az egyházakhoz irt levélben inti és kéri, hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek közöttük . . 242
Kanizsai hivatalos tisztében való eljárásának jellemzése 242
Beythe Imre esperes és Batthyány Ferencz patronus halála 243
Kanizsai Pápáról Németujvára megy lelkésznek 243
Pápai zsinat 1630 jun. 18-án. Hét új lelkész felavatása 244
Az esperesek mellé választott presbyterek névsora 244
Az esperesek eskümintája 245
A pápai zsinat kánonai. A presbytériumról 246
Az esperesekről 247
Az alesperesekről 249
A lelkipásztorokról általában 251
A zsinatokról 251

Lap
Az iskolarektorokról és tanulókról 257
A zsinat határozatinak életbeléptetése 258
A 25 tagból álló egyházkerületi presbytérium névjegyzéke 1633-ban . 259
A rábaszentmihályi templomot az evangélikusok elfoglalták 260
Batthyány Ádám elvette a németujvári templomot 260
Az 1633-iki köveskuti zsinat. Kanizsai Németujváron marad 260
A mezőlaki zsinat. Sári István menjen Óvárra 261
Szentlőrinczi zsinat. Kanizsait két egyház is hivja 262
Kanizsai, Balogh Péter eljegyzési ünnepélyén Sankóházán 262
Battyhány 1633 nov. 24-én kitiltja Kanizsait Németujvárról, hallgatóitól bucsúzik 262
Marasztják és a földesurat engesztelik 262
Batthyány ujra meghagyja, hogy Kanizsai elmenjen 263
Kanizsai Pápára költözködik 263
Batthyány elrendeli, hogy uradalmaiból a prot. lelkészek kihurczolkodjanak 263
Szilágyi István esperes halála, Sári István Körmendre megy kisegítőnek 264
A kapitány nem akarja Pápán megtürni Kanizsait 264
Batthyány ujra kitiltja Kanizsait birtokairól, ennek levele földesurához 265
A kecskemétiek meghivják lelkésznek Kanizsait 267
Bölcskei Pál kecskeméti lelkész kéri Kanizsait, fogadja el az itteni papságot. Erre kéri Kecskeméthi István dunapataji lelkész is . . . 267
Kanizsai megköszöni a meghivást, a csöglei zsinatra halasztja elbucsuzását, s akkor végleges választ ad 268
A pápaiak a Körmendre ment Kanizsaival tudatják, hogy ne menjen vissza hozzájuk lakni 269
Kanizsai önérzetes hangu válasza a pápaiakhoz 268
A kiskomáromiak meghivják Kanizsait lelkésznek 271
A kecskemétiek ismét hivják Kanizsait s tanítót is kérnek a pápai iskolából 272
A 1634 máj. 16-iki csöglei zsinat 272
A felavatott új lelkészek 273
Kanizsai lemond püspöki tisztéről, de lemondását nem fogadják el . 273
Kanizsai Kiskomáromba, Paksi István Kecskemétre menjen lelkésznek 273
A zsinat levele a kecskemétiekhez 274
Kanizsai megköszöni a kecskemétiek meghivását, menti magát, hogy miért nem mehet 275
Kanizsai elfoglalja új állomását, szervezi a presbytériumot 276
Az egyházfiak tiszte a templom körül 277
A prédikátor, iskola és iskolamester körül 278
Keresztelésről való regulák 279
A házasságról 280
Az 1634 jun. 7-iki kiskomáromi részzsinat 282
A jelenvolt és távol maradt lelkészek névsora 283
A kiskomáromi vagy somogyi egyházak jegyzéke 284
A zsinat lefolyása: a sávolyi, gelsei, tapsonyi, böhönyei lelkészekről . 285
Balassa János mérői, Kisvárdai János gigei, Hevesiváni Orbán hedhrahelyi lelkészekről 286
Pelsőczi András tapsonyi, Zalátai Péter kisbajomi, Szeremlei Tamás hetesi lelkészekről 287

Lap
Petri Szücs György alsóbaranyai püspökhöz irt levél 288
Az 1635 május 8—10-iki szentlőrinczi zsinat 288
Az ujonnan felavatott lelkészek, Kanizsait marasztják Kiskomáromban 289
Az 1635 okt. 31-iki mezőlaki részzsinat 290
Az 1636 február 27-iki kiskomáromi zsinat 290
Kanizsai naplója és leveleskönyve 291
Az 1639 május 25-iki csöglei zsinat 292
A kiskomáromiak lelkészt kérnek a zsinattól 292
Kanizsai lemondása, veje Bereczki Dániel lett az utódja 293
Az 1640 jun. 19-iki köveskuti zsinaton jelenvoltak névsora 293
Az ujonnan felavatott lelkészek 294
Kanizsai halála s temetése 295

3. Czeglédi Pál püspöksége 1641—1649.

Válasszanak-e Kanizsai helyébe püspököt, vagy egyesüljenek Felsődunamellékkel? 296
Samarjai János püspök espereseivel együtt sürgeti az új püspökválasztást 296
Az 1641 junius 4-iki mezőlaki zsinat 297
Czeglédi Pál pápai lelkész püspökké választása 297
Életrajzi adatai, külföldi iskolázása, vitairata 298
Nagyszombati rektorsága. Az 1615-iki ujlaki zsinat 298
Czeglédi szerdahelyi lelkész s a kerületi presbytérium tagja lesz . . 299
Czeglédi a köveskuti zsinaton 299
Az 1619. évi soóki zsinat Czeglédit a törvények összegyüjtésével megbizza 300
Czeglédi az 1623. évi komjáti kánonok szerzője 301
Miskolczi Péter helyébe pápai lelkész lesz Czeglédi 301
Czeglédit 1627-ben pápai esperessé, 1631-ben kerületi jegyzővé választják 302
Az 1643. évi csöglei zsinaton jelenvoltak névsora 302
A németujvári és vizlendvai egyházmegye beleolvadt a körmendibe . 304
A vasvármegyei ref. egyházak pusztulása 304
Az 1647. évi országgyülésen visszaadott templomaink 305
Czeglédi Pál családi viszonyai és halála 305

4. Gál Imre püspöksége 1649—1655.

Püspökválasztás czéljából 1649 szept. 14-re zsinatot hirdetnek Pápára 306
Samarjai Jánost hivják avassa fel az új püspököt, igéri, hogy elmegy 306
A lelkészekkel küldöttek is legyenek jelen a zsinaton 306
A zsinat lefolyása, Gál Imrét püspökké választják 307
Alesperesek és presbyterek választása 307
A pápai egyház Gál István győri lelkészt hivta meg papjául 307
Gál Imre életrajzi adatai 308
Veszprémi lelkész lesz és itt egy új templomot építtet 308
A veszprémi egyházmegye espereseiről 309
A kerületi jegyzőkönyv hézagos volta 309
A veszprémi egyházmegyei jegyzőkönyv elveszett 310
Gál Imre püspök által összehivott zsinatokról 310

Lap
Az 1654 junius 30-iki pápai zsinaton jelenvoltak névsora 311
Az 1655. évi országgyülés a vépi templomot visszaadatta 312
Gál Imre püspök halála 313
A martyánczi templomper 313
Domjáni Mihály itteni lelkész hitfelekezeti hovatartozandósága . . . 314
A kanizsai török agák rendelete vallásügyben 315
Muszel ispalya rendelete a martyánczi lelkészhez 316
Gróf Pálffy Pál nádor intézkedései az elfoglalt templomok visszaadása ügyében 316
Az 1655. évi országgyülésen jelenvolt két prot. hitvallásu képviselők egyessége a martyánczi templom ügyében 317
A martyánczi templom ügyében Musay Gergely levele 319
Batthyány Ádám a lutheránusoknak adja a templomot 319
A martyáncziak Musay püspök itélete ellen fellebbeznek a szakonyi zsinatra 320
Az ev. lelkész a ref. küldötteknek nem adta át a templomot 321
A ref. küldöttség átirata Musay ev. püspökhöz 321
Musay utasítja Krisán Tamás esperest a szakonyi zsinat határozata szerint való eljárásra 322
A martyáncziak tiltakoznak a templom átadása ellen 322
A protestáns követek egyességének értéke 324
Az evangélikusok 1655. évi gencsi zsinatának határozata a lelkészek urvacsorázása ügyében 325
Musay levele Szeli Györgyhöz a martyánczi ügyben 326

5. Szeli Luka György püspöksége 1655—1665.

Az 1655 junius 1-re Gál István püspökválasztó zsinatot hiv össze Pápára 328
Szeli György pápai lelkész püspökké választása és felavatása . . . 328
Szeli életrajzi adatai, külföldi tanulmányutja, theol. vitatkozásai . . . 329
Pápai rektorsága, 1635-től köveskuti, majd 1649-től pápai lelkészsége 331
Szeremlei Jánost 1650 jan. 30-án őrségi esperessé választják 336
Az 1657 május 24-iki pápai zsinaton jelenvoltak névsora 337
Eszterházy Pál a pápai egyház ellen 339
A pápai egyház sérelmei az 1662-iki országgyülésen 340
A pápai őrség tiltakozik Eszterházy vádjai ellen 342
A pápai egyház presbytériumának ujjáalakítása 1660-ban 342
A presbytérium új szabályzata 343
Az egyházfiak tisztéről 345
Szeli György püspök a semptei uriszék elé idéztetett 346
Eszterházy elveszi a pápai egyház lelkészének lakását 347
Az 1662. évi országgyülés sérelmei között elfoglalt templomaink egyenként előszámláltatnak 348
Szeli György 1663. évi lajstromáról, melyben a pápai egyház javait előszámlálja 349
Őrségi és somogyi esperesek, Szeli halála 350

Lap

6. Gál István püspökségéről 1665—1669.

Gál István püspökké választása és életrajzi adatai 351
Győri lelkész lesz 1647-ben, az itteni ev. egyházzal való közös viszony 352
Gál Istvánt Pápára hivják lelkésznek 353
A győri egyház kéri a püspököt, hogy Gál Istvánt hagyja náluk . . . 354
Gál István veszprémi lelkészsége, halála 355
Achmed Olay simontornyai basa vallásügyi rendelete 1669-ből . . . 356

MÁSODIK RÉSZ.

A felsődunamelléki egyházkerület szervezkedése és története a XVII. század első felében.

1. Szenczi Csene Péter püspöksége 1615—1622.

Csene Péter püspökké választásának ideje 359
Az 1615 szept. 8-iki komjáti zsinaton az urvacsora dolgában létrejött egyezség az evangélikusokkal 360
Csene Péter életrajzi adatai, jókai és somorjai lelkészsége 361
Feljegyzés a szapi egyház anyakönyvében 362
Csene Péter lefordítja a Helvét Hitvallást 362
A Helvét Hitvallás czimlapja és ajánlása 363
Kanizsai Mihály, később nagyszombati lelkész üdvözlő költeménye . 364
Az 1617 szept. 12-iki komjáti zsinaton Csenét püspökké avatják . . 365
A dunántúli és felsődunamelléki kerület között levő jó viszony . . . 365
Az 1618. évi pozsonyi országgyülésre küldött lelkészek 365
Kanizsai feljegyzése az 1618. évi országgyülés elé terjesztett sérelmekről 366
Az 1619. évi soóki zsinat iskolaügyi határozatai 368
Az 1619. évi országgyülésről 369
Az országgyülés előtt elmondott beszéd a protestánsok ügyében . . 370
A felsőmagyarországi lelkészek kivánalmai 372
Az országgyülés elé benyujtott összeirás szerint, vallásgyakorlatukban háborgatott felsődunamelléki egyházak 374
Az 1619. évi országgyülés több templomot visszaadat 374
A nagyszombati protestáns akadémia 375
Bethlennek erre adott alapítványa 375
A nagyszombati iskola rektorai 375
Kanizsai Pálfi János országgyülési szónok beszéde, urvacsorát is oszt 376
Bethlen nem foglalt el templomot a katholikusoktól 376
Felsődunamelléki egyházak viszontagságai 377
Csene Péter levele a lelkészek kiüzéséről 377
Csene irodalmi tervezgetései és halála 378

Lap

2. Samarjai János püspöksége 1622—1652.

Érsekujvári értekezlet 1622 jun. 16-án a püspökválasztásról 379
Az 1622. évi szept. 14-ére Ágh Jakab zsinatot hiv össze Komjátiba . 379
Samarjai János püspökké választása s felavatása 379
Samarjai életrajzi adatai, rektorkodása 380
Samarjai Kanizsaival, Pécselyi Király Imrével Hejdelbergbe megy . . 380
Nagyszombati rektor lesz, innen egyenesen mentek külföldre ifjaink . 380
Samarjai 1614-ben nagymegyeri, 1616-ban halászi-i lelkész lesz . . . 381
Az 1619. évi soóki zsinat és az 1623. évi komjáti kánonok 382
A komjáti kánonokra vonatkozó feljegyzés 383
Czeglédi Pál szerdahelyi lelkész irta a kánonokat 383
A komjáti kánonok kiadásairól 384
A komjáti kánonok magyar szövege: Bevezetés 385
Első rész: *Az igaz hit megtartásáról és a püspökök felavatásáról s kötelességeikről* 386
Az igaz hit erős megtartásáról 386
Az egyházi rendről 389
Milyen férfiut kell püspökké választani 389
A püspökválasztás módja 390
A nép joga az egyházi személyek választásánál 390
A felavatandó püspök az egyházi törvényeket magáénak ismerje el . 391
A felavatandó püspöknek fel kell esküdni 391
A használandó esküformáról 392
A felszentelési szertartásról 392
A püspöknek kiváltképen való teendői 393
A püspök egymaga senkit felavatni ne merészeljen 394
A püspök más kerületében senkit fel ne avasson 394
Nem szabad a püspöknek a maga kerületében sem olyat felavatni, aki más hatósága alá tartozik 394
A püspök másnak a községeit el ne foglalja 395
A hely nélkül való püspökökről 395
Az olyan püspökről, aki pénzért teljesíti a felavatást 395
A püspök nem saját hasznáért, hanem csak az egyház érdekében változtathatja helyét 396
A püspök a fontosabb ügyeket csak esperestársainak jelenlétében hallgassa meg 396
A püspök igazságtalan itéletéről 396
A püspök maga nem foszthatja meg hivatalától a lelkipásztort . . . 397
A püspök az egyenetlenkedőket megbékéltetni törekedjék 397
A hanyag püspök megintéséről vagy letételéről 397
A makacs püspökről 398
Azon püspökökről, akik a más által kirekesztettet felveszik 398
A hivatalától felfüggesztett püspökről 398
A püspök ügyében egymással ellenkező itéletekről 398
A püspök a megtérő lelkészeket eskü alatt fogadja vissza 399
Második rész: *Az esperesekről* . . . . . .
Az esperesek méltóságáról 399

Lap
Az esperesek ünnepélyes felavatásáról 400
Minden esperes a maga egyházmegyéjével elégedjék meg és egyedül senkit fel ne avasson 401
Az esperesek a püspök mellőzésével külön gyülekezéseket ne tartsanak 401
Az esperesek eskü alatt szabadságot adhatnak a predikálásra . . . 401
Az esperesek az üresedésben levő egyházakba lelkipásztorokat rendeljenek 402
Az esperes szükség esetén egyik egyházból a másikba áthelyezheti a lelkipásztort 402
Az esperesek biráskodási hatalma 402
A fellebbezésről 402
Az esperesek maguk mellett tanácsbirókat tartsanak 403
A vélemények előadásában követendő rend 403
Az esperesek egyházlátogatásáról 404
A vádakat hogyan hallgassák meg az esperesek 404
Harmadik rész: *A közönségesen ugynevezett presbyterekről, vagy az egyházak lelkipásztorairól* 404
A lelkipásztorok hivatásáról 404
A lelkipásztorok felavatása 405
Hogyan kell a felhatalmazást kiadni 405
Kiket kell felavatni 405
A felavatandók ismerjék az egyházi törvényeket 406
A felavatandóknak szertartási könyvecskéjük legyen 406
A felavatandóknak fel kell esküdni 406
Az esküforma 407
A lelkipásztorok felavatási módja 407
A felavatás vagy megáldás formája 408
A felavatottak bizonyítványa 408
Kiket kell eltávolítani a szent rendből 408
A házasságtörő asszony férje, méltatlan a szent szolgálatra 409
Senkit sem kell felavatni, ha nincs egyháza 409
A lelkipásztorok kötelességeiről s nagy buzgalmáról 409
A káté tanítását nem kell elhanyagolni 410
Hol, mikor és kiknek kell a szentségeket kiszolgáltatni 410
A keresztség kiszolgáltatása az asszonyoknak nem engedtetik meg . 411
A diakónusok, egyházfiak nem szolgáltathatják ki az urvacsorát . . 411
A szentségek kiszolgáltatásáért semmi dijt nem kell követelni . . . 411
Kiket kell a szentségektől eltiltani 412
Arról, aki az urvacsorájában elvett kenyeret meg nem eszi 412
A szertartásokról 412
Az ünnepnapokról 412
Vasárnap nem szabad dolgozni 413
Mindenki saját egyházát igazgassa 413
Egyik egyházmegyéből a másikba esperese hire nélkül senki ne menjen 413
Senki csalárdul vagy erőszakosan az egyházba be ne tolakodjék . . 413
Hogyan lehet más egyházban lelkipásztori tisztséget elfogadni . . . 414
Az egyházmegyéket csak bizonyítványok felmutatásával lehet cserélgetni 414
A szent szolgálatban nem kell a haszonra tekinteni 415

Lap
Mikor kell a községet lelkipásztorától megfosztani 415
Az egyházaknak lelkészeik számára rendelt javadalmat kisebbíteni, vagy a szolgálmányt elhanyagolni nem szabad 415
Az egyházról való kiközösítés joga 416
Csekély ok miatt senki ki ne közösíttessék 416
A kiközösítettekkel nem kell társalkodni 416
A megtérő hitehagyottak visszavételéről 417
A haragtartókról 417
Az esküszegőkről 417
A hivek leányai a hitetlenekkel össze ne adassanak 418
Az eljegyzés felbontói 418
A kiközösített haldoklókról 418
A bünbánók visszavételének módja 418
A lelkipásztor világi dolgokba ne avatkozzék 418
Az uzsora tilalmáról 419
A gonosztevő lelkipásztorok megbüntetéséről 419
Az iszákos lelkipásztorokról 420
A hivataluktól megfosztottak a szolgálattól tartózkodjanak 420
A hivatalukból letétettek mások által fel ne vétessenek 420
Azon hivatalukról letett lelkipásztorokról, akik a világi hatalomhoz folyamodnak 420
Az egyháziak öltözetéről 420
Az egyháziak vadászebeket ne tartsanak 421
Az egyházukból ünnepnapokon távol levő lelkipásztorokról 421
Az egyháziaknak nem szabad tánczolni 421
Kiket nem lehet összeesketni. 421
A házasságszerzőkről 422
Más egyházbeli hallgatóknak csak az illetékes lelkipásztor kérésére kell szolgálni 422
Az újházasok kihirdetéséről 422
Vasárnapokon lakodalmat nem lehet tartani 422
Az új házasokat nem kell beavatni 423
Az asszonyok éjszakai vendégeskedései megtiltatnak 423
Az espereseiknek nem engedelmeskedő lelkipásztorokról 423
A nép önkéntes adakozásának fokozásáról 423
A haldoklók serkentessenek, hogy javaikból az egyháznak hagyományozzanak 424
A lelkipásztorok is hagyományozzanak valamit az eklézsiának . . . 424
Az egyházi javak különféle használatáról 424
A lelkipásztorok a törvényszéken esküvésre ne kényszeríttessenek . . 425
A hit felvételére senkit sem kell kényszeríteni 425
A lelkipásztorok megzabolázásáról 425
Negyedik rész: *Az iskolákról* 425
A lelkipásztorok milyen tanítókat állítsanak az iskolákba 425
A tanítók tanítványaikkal együtt lelkipásztoraiknak engedelmeskedni tartoznak 426
Az iskolatanítók lelkiismeretes szorgalmáról 426
Az egyházi tiszt megvetői be ne vétessenek 426

Lap
Az iskolatanítók erkölcséről s öltözetéről 427
Az iskolatanítók kalandozásairól 427
A szerelmeskedők és a szerelmi dalok kiküszöböléséről 427
A tanulók elkölcséről s öltözetéről 428
A tanítók gyakorolják magukat a szent szolgálatban 428
Az iskolatanítóságra három év engedtetik 428
Az iskolatanítók egymásnak sérelmet ne okozzanak 429
A vétkes tanítók pártfogói megintessenek 429
A kántorok a rendetlen énekléstől tartózkodjanak 429
Mit kell a templomban énekelni vagy olvasni 429
Az iskolatanítók felesküdtetéséről 430
Az akadémiára elősegítettek engedelmességet fogadjanak előljáróiknak 430
Ötödik rész: *A gyülésekről* 330
A zsinat összehivásának okairól 430
A zsinatot a püspöknek kell kihirdetni 431
Minden évben kell zsinatot tartani 431
A zsinaton meg nem jelenőkről 431
Az iskolatanítók, valamint a tanulók is kötelesek szorgalmasan látogatni a gyüléseket 432
Senkise bátorkodjék eltávozni a zsinat bezárása előtt 432
Hogyan kell viselkedni a gyülésen 432
A gyüléseken való rendtartásról 432
A zsinat ünnepélyes folytatásáról 433
A felavatandók vizsgájáról 433
A lelkipásztorok kellő készülettel menjenek a zsinatra 433
Minden kérdés és felelet jó lelkiismeretből legyen 434
Az öregebbeknek tisztelet adassék 434
Az egyházlátogatásról a zsinaton számot kell adni 434
A begyült kegyes adományok lelkiismeretes beszolgáltatásáról . . . 435
Az önkéntes adományokat nem kell visszautasítani 435
Ezen törvényeket mindenkinek alá kell irni 435
Samarjai János levele a turiszakállasi egyházhoz 1625-ből 436
Nehány felsődunamelléki egyházról 437
Halászi, Moson, Nagyszombatról 437
Somorja, Szerdahely, Szőny, Révkomárom, Érsekujvár, Császár, Megyer, Alistál, Léva, Damásd egyházakról s nehány kiválóbb egyházi férfiú családi viszonyairól 438
A nagyobb iskolák rektorairól 439
Egyházaink viszontagságairól, az 1634. évi országgyülés sérelmeiből . 440
A nagyszombati templomépítés ügye 441
Az 1637. évi országgyülési sérelmek között elősorolt egyházak 442
A nagyszombati templomépítés befejezése 445
A mátyusföldi egyházak levele Rákóczy György fejedelemhez . . . 446
A linczi béke 447
Az 1647. évi országyülésen 29 templomot követelnek vissza 448
A győri egyházról 449
Az 1647. évi országgyülés által visszaadatni rendelt templomok . . 449
A vallásügyi biztosok által visszaadott templomok 450

Lap
A séllyei ref. egyház pusztulása 1648-ban 451
Kórósi István komjáti esperes levele a pusztulásról 451
„Haj! haj! Kálvin ki a városból“ 452
Perlaki Márton barsi esperes levele ugyanarról 452
Az 1649. évi országgyülés a séllyei templomot visszaadatja 453
Samarjai János püspökről 453
Felsődunamelléki esperesek, Samarjai életben lételének bizonyítása . 454
Magyari Ágh Jakab püspökhelyettes volt 454
Samarjai halála 1652-ben 455
Perlaki Márton barsi esperes történelmi értékü leveléről 455
A samarjai és komáromi egyházmegye egyházai és lelkészeinek összeirása 1650-ből 456
A komjáti-i egyházmegye egyházai és lelkészei 1650-ben 457
A lévai egyházmegye egyházai és lelkészei 1650-ben 458
A palánki egyházmegye egyházai és lelkészei 1650-ben 459
Ember Pálnál miért több héttel az egyházak száma 460

3. Nyikos János püspöksége 1652—1655.

Kanizsai Mihály alesperes 1652 okt. 15-ikére püspökválasztó zsinatot hirdet Farkasdra 461
Nyikos János püspökké választása. Életrajzi adatai 462
Rákóczy György, Lorántffy Zsuzsánna segélyezték egyházainkat . . . 462
Az érsekujvári egyház patrónusai ajánlják a magukéval együtt a mátyusföldi egyházakat a fejdelemnő jószágkormányzója pártfogásába . 464
Lorántffy Zsuzsánna adománylevele 1654 szept. 23-ikáról 464
Az érsekujvári, komáromi, somorjai, nagyszombati, tatai iskolákra a lelkészek is megadóztatták magukat 465
Nyikos János püspök meghivója az 1654. évi farkasdi zsinatra . . . 466
Az 1654. évi farkasdi zsinat végzései 467
A püspök és hat esperes aláirása 468
A tatai egyházmegye alakulása s első esperese 468
Az 1655. évi országgyülés sérelmei között előszámlált egyházak Pozsony vármegyében 469
Deáki-i és a nyitrai vármegyei sérelmek 470
Komáromvármegyei sérelmek 471
Esztergom és Barsvármegyei sérelmek 472
Nyikos János 1655 jun. 16-ra zsinatot hiv össze Farkasdra 473
Az egyházak küldöttei is részt vesznek a farkasdi zsinaton 473
A lévai egyházmegye egyházai és lelkipásztorai 1655-ből 473
A révkomáromi és érsekujvári egyházak 474
Szatmári István érsekujvári lelkész levele Lorántffy Zsuzsánnához . . 475
Révkomárom és Nagyszombat 477
Egyházi rendszabály 478

Lap

4. Szenczi Száki János püspöksége 1656—1674.

Az 1656 május 17-iki farkasdi zsinat, Száki János püspökké választása 481
Érsekujváron két lelkész volt 481
Az 1656 szept. 13-iki ekecsi zsinat 482
Száki János 1658 május 29-ikére Farkasdra zsinatot hiv össze . . . 482
Az 1659 junius 8-iki farkasdi zsinatról 482
Ennek határozata a komáromi, nagyszombati és érsekujvári iskolákról 483
Az 1662. évi országgyülés sérelmei között előszámlált győrvármegyei egyházak 484
Komárom és Pozsony vármegyei sérelmek 484
Nyitravármegyei sérelmek 485
Barbély György ürményi lelkésztől elvették az egyházak pénzét . . 486
Losonczi Farkas János országgyülési lelkész bucsubeszéde 487
Nagymérvü üldözés. A lelkészek szapi menhelye. Száki Jánost Somorjára viszik lelkésznek 487
Adakozási felhivás a barsi templomra. Ladányi András barsi esperes 487
I. Lipót alatt a gyászos időszak kezdete 489
Sajtóhibák 490
Tartalom 491